МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN STATE UNIVERSITY

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
SCIENTIFIC NOTES

Серія:
Право

Series:
Law

Випуск 13
2022
Edition 13
2022

Кропивницький – 2022
Kropyvnytskyi – 2022

УДК 34 (052.552)
Н 15

Наукові записки. Серія : Право. 2022. Випуск 13. Кропивницький, 2022. 265 с.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-1

Рецензенти:
Армаш Надія Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Центра судової експертизи та експертних досліджень;
Гаруст Юрій Віталійович – доктор юридичних наук, доцент, завідуючий кафедрою адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права;
Пєтков Валерій Петрович − доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри теорії і історії держави та права Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

У Наукових записках розкриваються окремі питання історії та теорії держави і права, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права та інших галузей права.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої освіти та усіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами вітчизняної та зарубіжної юриспруденції.

РЕДКОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:
Соболь Євген Юрійович − доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений діяч науки і техніки України.

Заступник голови редколегії:
Гриценко Володимир Григорович − доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений юрист України.

Науковий редактор:
Рябовол Лілія Тарасівна − доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Відповідальний редактор:
Трошкіна Катерина Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Члени редколегії:
Батанов Олександр Васильович − доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;
Безпалова Ольга Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ;
Берлач Анатолій Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Бруннер Хільмар – доктор наук з державного управління та публічного права, професор адміністративного права при Федеральному коледжі державного управління (м.Ной-Ульм, Німеччина);
Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, Головний науковий співробітник відділу координації правових досліджень Національної академії правових наук України;
Гречанюк Сергій Костянтинович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Західноукраїнського національного університету;
Гуржій Тарас Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-

економічного університету;

Джафарова Олена В'ячеславівна − доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування Харківського національного університету внутрішніх справ;

Дніпров Олексій Сергійович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт Науково-дослідного інституту публічного права;

Добковскі Ярослав – габілітований доктор права, професор, завідувач кафедри адміністративного права та науки про адміністрацію факультету права та адміністрації Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

Дрозд Олексій Юрійович − доктор юридичних наук, професор, в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ;

Журавльова Зоряна Владленівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права;

Манжула Андрій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Мілова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Миргород-Карпова Валерія Валеріївна – кандидат юридичних наук, заступник директора Навчально-наукового інституту права з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університет;

Настюк Василь Якович − доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сокуренко Олена Анатоліївна − кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Стрбан Грега – доктор наук, професор, декан юридичного факультету, Університет Любляни (Словенія);

Шатрава Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

Друкується за рішенням вченої ради Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 6 від 28.11.2022 року).

Статті подано в авторській редакції

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ №22502-12402Р від 10.01.2017 р. видане Державною реєстраційною службою України.

«Наукові записки. Серія: Право» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (Категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність 081) наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

«Наукові записки. Серія: Право» реферується у наукометричних базах даних: «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського; Index Copernicus International; Google Scholar. Кожній публікації надається цифровий ідентифікатор об'єкта (DOI).

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-1

© Автори статей, 2022
© Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка, 2022

УДК 34 (052.552)
Н 15

Scientific notes. Series: Law. 2022. Issue 13. Kropyvnytskyi, 2023. 265 p.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-1

Reviewers:
Nadiia Armash – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Center of Forensic Expertise and Expert Researches;
Yuriy Garust – Doctor of Law, Professor, Deputy Director of the Research Work of the Scientific Institute of Public Law;
Prof.Valerii Pietkov − Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Research Officer of the Scientific Laboratory for the Prevention of Criminal Offenses of Faculty #3, Donetsk State University of Internal Affairs.

Research Bulletin discloses certain issues in history and theory of the state and law, civil, labor, administrative, criminal legislation and other branches of law.

The bulletin is intended for researches and instructors, post-graduate students, university students and all of those interested in topical problems of domestic and foreign law.

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor:
Prof.Yevhen Sobol − Doctor of Law, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Merited Science and Technology Functionary of Ukraine.
Deputy Head of Editorial Board:
Prof.Volodymyr Hrytsenko − Doctor of Law, Professor, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Honored Lawyer of Ukraine.
Scientific Editor:
Riabovol Liiliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activities at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.
Editor- in-Charge:
Troshkina Kateryna – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Editorial Board:
Batanov Oleksandr – Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government at the V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine.
Bezpalova Olha – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Police Activity and Public Administration, Faculty No. 3, Kharkiv National University of Internal Affairs.
Berlach Anatolii – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Administrative Law at Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Brunner Hilmar – Doctor of Public Administration and Public Law, Professor of Administrative Law at the Federal College for Public Administration (Neu-Ulm, Germany).
Hetman Yevhen – Doctor of Law, Professor, Chief Researcher of the Department for Coordination of Legal Research of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.
Hrechanjuk Serhii – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law at West Ukrainian National University.

Hurzhii Taras – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative, Financial and Information Law at Kyiv National University of Trade and Economics.

Dzhafarova Olena – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Police Activity and Public Administration at Kharkiv National University of Internal Affairs.

Dnipro Oleksii – Doctor of Law, Senior Researcher of the Department of Legal Expertise and Legislative Work at the Research Institute of Public Law.

Dobkowski Jarosław – Habilitated Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Administrative Science at the Faculty of Law and Administration, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland).

Drozd Oleksii – Doctor of Law, Professor, Acting Head of the Department of Doctoral and Postgraduate Studies of the National Academy of Internal Affairs.

Zhuravliova Zoriana – PhD in Law, Leading Researcher of the Department of Public Law Issues at the Research Institute of Public Law.

Manzhula Andrii – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activity at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Milova Tetiana – PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Law and Law Enforcement Activity at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Myrhorod-Karpova Valeriia – PhD in Law, Deputy Director of the Educational and Scientific Institute of Law for Research, Senior Lecturer of the Department of Administrative, Commercial Law and Financial-Economic Security, Sumy State University.

Nastiuk Vasyl – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Administrative Law and Administrative Activity at Yaroslav Mudryi National Law University.

Sokurenko Olena – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activity at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Strban Grega – Doctor of Science, Professor, Dean of the Faculty of Law, University of Ljubljana (Slovenia).

Shatrava Serhii – Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory on Pre-trial Investigation Issues at Kharkiv National University of Internal Affairs.

It is published by the decision of the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes No. 6 28.11.2022).

The articles are presented in the author's version

Certificate of State Registration of a Print Media Outlet – Series KV No. 22502-12402P dated January 10, 2017, issued by the State Registration Service of Ukraine.

"Scientific Notes. Series: Law" is included in the list of scientific professional publications of Ukraine, in which the results of dissertations for obtaining scientific degrees of doctor of sciences, candidate of sciences and PhD degree (Category "B") on legal sciences (specialty 081) can be published by the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020.

"Scientific Notes. Series: Law" is referred in the following scientific databases: "Scientific Periodicals of Ukraine", V.Vernadskyi National Library of Ukraine; Index Copernicus International; Google Scholar. Publications are assigned a digital object identifier (DOI).

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-1

© Authors of articles, 2022
© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 2022

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 342.5
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-6-9

Середа Олена Григорівна,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
e-mail: o.g.sereda@nlu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0003-0882-8673

Свічкарьова Ярослава Віталіївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
e-mail: yara1972@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6245-2526

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ДЕОНТОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто поняття деонтології, деонтологічних цінностей і сутність деонтологічних засад правоохоронної діяльності в розрізі правової науки. Констатовано, що деонтологія є системою наукових знань про обов'язок і норми належної професійної поведінки фахівців в їхній сфері діяльності. Наголошено, що з деонтологічними цінностями пов'язаний момент виховання, зокрема зазначено, однією з основних потреб людини виступає саме безпека у всіх сферах її життєдіяльності, гуманного поводження та поважного ставлення до неї під час відправлення правосуддя та правового захисту, яким людина вверяє своє «життя», усвідомлюючи залежність своєї долі від їх професіоналізму.

Розглянуто та визначено основні деонтологічні принципи, на яких базується правоохоронна діяльність, до яких віднесено: повагу, доброзичливість, справедливість чесність, відповідальність, контроль, виваженість. Зазначено, що механізмом деонтологічного регулювання поведінки правоохоронців є сукупність засобів впливу, а саме правових та моральних норм, принципів, ідеалів, суспільної думки, авторитету, звичаїв, традицій.

Визначено та обґрунтовано основні аспекти змісту деонтологічних засад правоохоронної діяльності, зокрема: психологічний, професійно-правовий, соціальний та естетичний. Зазначено, що деонтологічні засади в правоохоронній діяльності націлені на забезпечення високоякісного, високогуманного ставлення до людини, реалізація даного завдання можлива завдяки професійно-правовій майстерності, всебічному і глибокому знанні правових норм та специфіки їх практичної реалізації, високій нормативній культурі, якісному рівню правового мислення, оптимальної професійної підготовки, високим моральним якостям правоохоронця.

Ключові слова: деонтологія, деонтологічні цінності, правоохоронна діяльність, професійна поведінка, професійний обов'язок.

Sereda O., Svichkaryova Y. MAIN ASPECTS OF THE ETHICAL PRINCIPLES OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

The article examines the concept of deontology, deontological values and the essence of deontological principles of law enforcement activity in the context of legal science. It was established that deontology is a system of scientific knowledge about the duty and norms of proper professional behavior of specialists in their field of activity. It is emphasized that the moment of upbringing is connected with deontological values, in particular it is stated that one of the main needs of a person is safety in all spheres of his life, humane treatment and respectful attitude towards him during the administration of justice and legal protection, to which a person entrusts his "life ", realizing the dependence of their fate on their professionalism.

The main deontological principles on which law enforcement activities are based are considered and defined, which include: respect, benevolence, justice, honesty, responsibility, control, and prudence. It is noted that the mechanism of deontological regulation of the behavior of law enforcement officers is a set of means of influence, namely legal and moral norms, principles, ideals, public opinion, authority, customs, traditions.

The main aspects of the content of the deontological principles of law enforcement activity are defined and substantiated, in particular: psychological, professional-legal, social and aesthetic. It is noted that deontological principles in law enforcement activities are aimed at ensuring a high-quality, highly humane attitude towards people, the implementation of this

 © О.Г.Середа, Я.В.Свічкарьова, 2022

task is possible thanks to professional and legal skills, comprehensive and deep knowledge of legal norms and the specifics of their practical implementation, a high normative culture, a high-quality level of legal thinking, optimal professional training, high moral qualities of a law enforcement officer.

Key words: deontology, deontological values, law enforcement activity, professional behavior, professional duty.

Постановка проблеми. Реформування, що проходить наша держава – Україна, сприйняття суспільством традиційних європейських стандартів демократії та впровадження їх у всі сфери громадянського суспільства, що формується, вимагає від кожного її представника усвідомленого, відповідального ставлення та суворого виконання конституційних обов'язків. Цей аспект особливо стосується осіб, які залучені до державних процесів побудови демократичної, правової, соціальної держави. Мова йде, в першу чергу, про правоохоронні структури, на яких покладається обов'язок сформувати належну систему управління як на центральному так й на регіональному рівнях, яка б забезпечила ефективну охорону та захист прав і основоположних свобод людини та громадянина. Але разом з цим, вирішення багатьох проблем, що виникають у сфері правоохоронної діяльності, значною мірою залежить й від правової культури кожного з членів громадянського суспільства, якості законодавства, інших правових явищ та й самої культури правоохоронця. Саме тому в умовах сучасного життя суспільства, в секторі безпеки й оборони все більше уваги привертає до себе проблема якісного, ефективного виконання обов'язків правоохоронцями, які безпосередньо впливають на забезпечення прав і основоположних свобод людини та громадянина. Охорона і захист інтересів, цінностей та реальне забезпечення потреб громадян – все це вимагає від людей, наділених владними повноваженнями, особливого, відповідального ставлення до своєї справи, наявності певної системи професійних компетентностей, моральних та культурних якостей. Саме деонтологія розкриває специфічні аспекти належної поведінки правоохоронця, взаємозв'язку його із населенням, окремими соціальними групами тощо.

Деонтологічні цінності відіграють значну роль у створенні, підтримці і стабілізації громадського порядку. З деонтологічними цінностями пов'язаний момент виховання, і на сьогоднішній день, однією з основних потреб людини виступає безпека у всіх сферах її життєдіяльності, гуманного поводження та поважного ставлення до неї під час відправлення правосуддя та правового захисту, яким людина вверяє своє «життя», усвідомлюючи залежність своєї долі від їх професіоналізму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню етичних, естетичних та професійних засад правоохоронної діяльності зокрема присвятили свої наукові праці О.М. Бандурка, А.Д. Бойков, Є.О. Гіда, Д.І. Гладчук, С.Д. Гусарєв, М.А. Козін, О.І. Осауленко, М.М. Почтовий, С. С. Сливка, О.Д. Тихомиров та інші.

Мета статті – з'ясування сутності та основних аспектів деонтологічних засад правоохоронної діяльності, а також виявлення їх особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використовуючи певні соціальні норми, суспільство висуває до представників правоохоронної діяльності вимоги щодо стандартів їх належної поведінки. Використовуючи ці стандарти як засіб, суспільство регулює, контролює, оцінює і коригує поведінку представників правоохоронних органів.

Деонтологічна сфера – це складна мережа взаємних вимог і обов'язків індивіда й суспільства, суспільства й колективу, колективу й індивіда. Ці відносини мають своєрідний характер, тобто вимагають від індивіда способу життя, який відповідає потребам суспільства. У найзагальнішому розумінні деонтологічні цінності - це особливий тип духовних феноменів, що задовольняють потреби культури в регулюванні суспільних відносин і дій людей. Саме деонтологічні цінності відіграють значну роль у створенні, підтримці та стабілізації соціального порядку. Виховний момент безпосередньо пов'язаний з деонтологічними цінностями, які відображають механізм трансформації соціальних запитів у свідомість і поведінку особистості. У цьому контексті науковий аналіз ролі та значення деонтологічних засад у правоохоронній діяльності набув великого теоретичного та практичного значення.

Перед тим, як мовити про основні аспекти деонтологічних засад правоохоронної діяльності, з'ясуємо етимологію (значення) слова «деонтологія».

«Деонтологія» – як науковий термін у системі етичних знань був вжитий англійським філософом і правознавцем Ієремія Бентамом (1748 – 1832), працю якого «Деонтологія, або Наука про мораль» було опубліковано в 1834 році. Автор відстоював своє бачення моралі та обов´язку. Мораль, на думку І. Бентама, може бути математично обрахованою («моральна арифметика»), а задоволення індивідуального інтересу слід розглядати як засіб забезпечення «найбільшого щастя для найбільшої кількості людей». Це положення має певну актуальність і сьогодні у розумінні питань законності, правопорядку. Тільки шляхом забезпечення суб´єктивних прав кожного громадянина можна втілити загальну ідею справедливості у функціонування громадянського суспільства та правової держави [1].

Якщо І.Бентам застосував термін «деонтологія» для позначення вчення про мораль в цілому, то надалі Деонтологію почали відрізняти від моральних цінностей взагалі. До останнього часу у вузькому розумінні деонтологією називали професійну етику — як систему етичних норм виконання працівниками своїх службових обов´язків [1].

Необхідно звернути увагу на те, що сучасні вітчизняні енциклопедичні словники та їх автори трактують поняття «деонтологія» таким чином: 1) учення про належне; 2) розділ етики, що розглядає

проблеми обов'язку і належної поведінки; 3) учення про професійні та моральні обов'язки і правила поведінки; 4) наука про належну поведінку, професійні та моральні обов'язки представника тієї чи іншої професії [2, с. 68].

Таким чином, деонтологія є системою наукових знань про обов'язок і норми належної професійної поведінки фахівців в їхній сфері діяльності (зокрема йдеться також і про правоохоронну діяльність).

Тобто деонтологічні основи правоохоронної діяльності спрямовані не так на пояснення повноважень правоохоронця, як на ставлення до виконання свого професійного обов'язку. Зокрема йдеться про належне виконання професійного обов'язку правоохоронцями. Є чимало чинників, які впливають на належне виконання та дотримання свого професійного обов'язку правоохоронцями. Такими визначальними факторами ми вважаємо: правову культуру фахівця, професійну правосвідомість, внутрішні та зовнішні обов'язкові вимоги.

Зауважимо, що особливістю діяльності правоохоронців є постійна потреба вирішення складних завдань, пов'язаних із захистом життям, здоров'я, честі та гідності людини. Прийняття складного рішення вимагає від правоохоронців моральних зусиль, мобілізації досвіду і знань, глибокого розуміння рівня відповідальності як перед окремою людиною, так і суспільством у цілому [4].

Необхідно звернути увагу, що деонтологічне регулювання поведінки правоохоронців здійснюється за допомогою правових та моральних норм, принципів, ідеалів, суспільної думки, авторитету, звичаїв, традицій тощо. Сукупність усіх засобів впливу на правоохоронців можна назвати механізмом деонтологічного регулювання. Внутрішніми джерелами саморегуляції означеного механізму є потреби та системи їх реалізації в поведінці правоохоронців. У процесі своєї життєдіяльності людина не лише задовольняє свої потреби, але інколи й сама створює їх. Чим більше в людини потреб, тим глибше її внутрішній світ, тим вище її соціальна активність, моральна поведінка. Саме тому завданням виховного процесу є формування в особистості певних стійких потреб, що збігались би з вимогами суспільства [4].

Так, можна визначити основні деонтологічні принципи діяльності правоохоронця у цілому, серед яких: повага, доброзичливість, справедливість, чесність, відповідальність, контроль, виваженість. Саме ці принципи можна вважати не тільки загальними стандартами поведінки, але й тими засадами, які дозволяють вдосконалити співпрацю правоохоронців з територіальними громадами, їх громадськими формуваннями. В юридичній літературі зустрічаються й такі деонтологічні принципи як нормативність, самостійність, індивідуальність, неповторність, нестандартність, моментальність, непередбачуваність, своєчасність, практичність, конкретність, які також відбивають окремі сторони правоохоронної діяльності, дозволяють зрозуміти її багатоаспектний характер, але не характеризують специфіку відносин. Слід звернути увагу на те, що зазначені принципи деонтології не є вичерпними. Розглядаючи зазначені вихідні ідеї правоохоронної діяльності можна привести таку характеристику основних деонтологічних принципів: гуманність — передбачає поважне ставлення один до одного з урахуванням їх прав, особистих якостей, індивідуальних особливостей і законних інтересів; справедливість — гарантує, що правоохоронці діятимуть неупереджено та відповідно до норм права; чесність — цей принцип дуже важливий для іміджу правоохоронця, він передбачає не тільки чесність щодо інших, але також і відвертість щодо себе самого; відповідальність — цей принцип вимагає, щоб працівники правоохоронних органів відповідали за свої дії; контроль — передбачає наявність своєрідного контролю за діями і пов'язаний з попереднім принципом; своєчасність — цей принцип полягає в тому, що працівник правоохоронних структур завжди повинен вчасно прийняти оптимальне рішення. Навіть невелике запізнення істотно впливає на ефективність роботи, на кінцевий результат.

Враховуючи вище зазначене, виникає необхідність з'ясувати сутність деонтологічних засад правоохороної діяльності, у зв'язку з чим ми погоджуємося Д.І.Гладчуком, який до основних аспектів відносить: 1) психологічний аспект – це врівноваженість, стійкість до стресових ситуацій, вміння налагоджувати комунікативний контакт з оточуючими, потреба в постійному самовдосконаленні – самоосвіті, самовихованні, саморозвитку; непохитність, незалежність та наполегливість, любов до навколишнього середовища, до Батьківщини і сім'ї; чесність, порядність, нетерпимість будь-якого порушення закону у власній професійній діяльності, товариськість, спостережливість, врівноваженість, працездатність, витривалість; індивідуальна обдарованість, сумлінність, цілеспрямованість, ініціативність, сміливість тощо; 2) професійно-правовий аспект – це високий рівень правової культури та правової свідомості, що надає можливість давати правову оцінку суспільним явищам і подіям, застосовувати норми права; колективізм, готовність прийти на допомогу; прагнення до взаєморозуміння і співпраці між людьми; відповідальність за долю людей і доручену справу; культура мислення і мистецтво логічного аналізу, знання їхніх загальних законів; професійно розвинені спостережливість, пам'ять, мислення, пильність та ін.; 3) соціальний аспект – це моральний та етичний складники особистості, ділові якості, що впливає на її соціалізацію, ставлення до колег та клієнтів (громадян, свідків, підозрюваних, затриманих тощо); розуміння гуманістичних, демократичних, моральних та правових тенденцій і проблем розвитку світу і вітчизняного суспільства; бачення взаємозв'язку різних знань, сторін життя, необхідність всебічного підходу до вирішення їхніх проблем; висока моральна свідомість, твердість моральних переконань; 4) естетичний аспект – це естетичний смак, розуміння прекрасного як у думках (ідеї добра і справедливості, духу права), так і втілення в зовнішньому образі (охайність, діловий стиль одягу, формений одяг) тощо [3].

Висновки. Отже, деонтологічні засади в правоохоронній діяльності націлені на забезпечення високоякісного, високогуманного ставлення до людини. На правоохоронні органи покладено завдання захисту інтересів особи, її життя, честі, гідності, а це значить, що для суспільства важливим є якісне виконання свого професійного обов'язку. Ефективна реалізація зазначених завдань здійснюється завдяки професійно-правовій майстерності, всебічному і глибокому знанні правових норм та специфіки їх практичної реалізації, високій нормативній культурі, якісному рівню правового мислення, оптимальної професійної підготовки, ціннісно-правової орієнтації в сфері права, належному рівню загальної правової культури, високим моральним якостям правоохоронця тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загальні відомості про систему наукових деонтологічних знань. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/JD_book/lectures/kon_1.html
2. Гіда Є.О. Деонтологічні засади діяльності міліції України у сфері правопорядку : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2012. 683 с.
3. Гладчук Д.І. Деонтологічні засади поліцейської діяльності. URL: http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/119/154
4. Козік М. А. Деонтологічні засади забезпечення соціального партнерства за участю міліції. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63837/78 Kozik.pdf?sequence=1
5. Поліцейська деонтологія: навчальний посібник / за заг. ред. В. Я. Марковського. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 316 с.
6. Юридична деонтологія і професійна етика та логіка для юристів: навчально-методичний практикум для студентів денної та заочної форм навчання спеціальностей «Право» і «Міжнародне право». Тернопіль, 2019. 116 с.
7. Психологічні основи правової культури та умови її корегування: [монографія] / О.Я. Чебикін, В.О. Булгакова. Одеса:, 2019. 162 с.

REFERENCES:

1. Zahalni vidomosti pro systemu naukovykh deontolohichnykh znan. (2015). [General information about the system of scientific deontological knowledge]. Retrieved from: https://arm.naiau.kiev.ua/books/JD_book/lectures/kon_1.html [in Ukrainian].
2. Hida, Ye.O. (2012). Deontolohichni zasady diialnosti militsii Ukrainy u sferi pravoporiadku. [Deontological principles of the activity of the police of Ukraine in the field of law and order]. dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.01. 683. [in Ukrainian].
3. Hladchuk, D.I. (2020). Deontolohichni zasady politseiskoi diialnosti. [Deontological principles of police activity]. Retrieved from: http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/119/154 [in Ukrainian].
4. Kozik, M. A. (2012). Deontolohichni zasady zabezpechennia sotsialnoho partnerstva za uchastiu militsii. [Deontological principles of ensuring social partnership with the participation of the police.] Retrieved from: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63837/78 Kozik.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].
5. Markovskyi, V.Ia. (Ed.) (2020). Politseiska deontolohiia. [Police deontology].316. [in Ukrainian].
6. Yurydychna deontolohiia i profesiina etyka ta lohika dlia yurystiv. (2019). [Legal deontology and professional ethics and logic for lawyers]. Navchalno-metodychnyi praktykum dlia studentiv dennoi ta zaochnoi form navchannia spetsialnostei «Pravo» i «Mizhnarodne pravo».116. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.11.2022

УДК 340.00
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-9-14

Зеленко Інна Павлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
e-mail: zelenko0212@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0226-7481

СПЕЦІАЛЬНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ЯВИЩ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

У статті акцентовано увагу на тому, що в юридичній науці до сих пір немає одностайної думки щодо поняття методології дослідження державно-правових явищ. Набула подальшого розгляду теза про те, що класифікувати методи

© І.П.Зеленко, 2022

дослідження держави і права можна в залежності від сфери наукового знання на загальнонаукові методи дослідження, які при цьому включені у загальну філософію, застосування котрих відбувається у всіх галузях знань; приватнонаукові методи дослідження, які виробляються й використовуються у сфері однієї науки або декількох, споріднених наук; спеціальні методи дослідження, що можна застосувати в одній науці, а також у декількох споріднених науках, використовуючи знання різних типів наук. Висвітлено, що ускладнення суспільства, багатоманітність та розгалуженість інтересів його членів обумовлює необхідність у дослідженні соціуму як складної структури. Це зобов'язує необхідність вивчення таких соціальних інститутів як право та держава методами соціології. Наголошено, що застосування статистичних методів у суспільних науках взагалі й юриспруденції зокрема є обґрунтованим, це викликано тим, що статистичні закономірності, що характеризують соціальні процеси не можуть бути пояснені безпосередньо дією цих закономірностей. Але загальні дані, що характеризують сукупність цих явищ є відносно стійкими і передбачуваними. Розкрито, що завдяки статистичним методам дослідження можна досконало, з різних боків опрацьовувати питання, що стосуються державно-правових явищ, при цьому дають змогу під різними кутами вивчати державу й право, давати оцінку ефективності державного апарата зокрема й державного механізму взагалі, розбиратися у особливостях соціально-економічного розвитку держави та правової системи. Продемонстровано, що психологічний метод дослідження використовується на сучасному етапі розвитку юридичної науки дедалі активніше, завдяки йому можна вирішувати проблеми пов'язані із питаннями психологічних процесів, які відбуваються у мозку людей з їх поведінкою.

Ключові слова: методологія, метод, статистичний метод, соціологічний метод, психологічний метод.

Zelenko I. SPECIAL METHODS OF STUDYING STATE-LEGAL PHENOMENA: MODERN VIEW

The article focuses on the fact that in legal science there is still no unanimous opinion regarding the concept of research methodology of state legal higher education institutions. The thesis that state and law research methods can be classified depending on the field of scientific knowledge into general scientific research methods, which are included in general philosophy and are applied in all fields of knowledge, received further consideration; private scientific research methods developed and used in the field of one science or several related sciences; special research methods that can be applied in one science, as well as in several related sciences, using knowledge of different types of sciences. It is highlighted that the complexity of society, multifacetedness and branching of the interests of its members determines the need to study society as a complex structure. This obliges the need to study such social institutions as law and the state using the methods of sociology. It is emphasized that the use of statistical methods in social sciences in general and jurisprudence in particular is justified, this is caused by the fact that statistical regularities characterizing social processes cannot be explained directly by the action of these regularities. But the general data characterizing the set of these phenomena are relatively stable and predictable. It is revealed that thanks to statistical methods of research, it is possible to work out issues related to state-legal phenomena perfectly, from different angles, while making it possible to study the state and law from different angles, to evaluate the effectiveness of the state apparatus in particular and the state mechanism in general, to understand the peculiarities of social - economic development of the state and the legal system. It has been demonstrated that the psychological method of research is used more and more actively at the current stage of the development of legal science, thanks to it it is possible to solve problems related to the issues of psychological processes that occur in the brains of people and their behavior.

Key words: methodology, method, statistical method, sociological method, psychological method.

Постановка проблеми. На сучасному етапі особливістю юридичної науки є те, що при вивченні державно-правових явищ важливим є використання спеціальних методів. Одним із вагомих шляхів здобуття інформації про суспільні явища вважається застосування знань із різних галузей, в тому числі й не суспільних наук. При цьому використання досліджень інших наук є не додатковим джерелом отримання нових знань про право та державу в умовах, а необхідністю.

Одним із головних напрямків й в той же час основою розвитку юриспруденції є використання методів та результатів суспільних та інших наук. Зазначаємо, що можливо виокремити дві форми такого освоєння значущих для юриспруденції досягнень інших наук: юридизація методів (і пізнавальних засобів і прийомів загалом) і формування нових юридичних дисциплін (антропології права, економіки права тощо) на стику юриспруденції та суміжних наук. Юридизація при цьому означає юридико-понятійну трансформацію неюридичних методів і дисциплін, їх перетворення з визначальних позицій поняття права та включення до нового пізнавально-смислового контексту предмета й методу юридичної науки [1, с. 262].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблем методології юриспруденції в епоху постмодерну та глобалізації були присвячені наукові розвідки О. Балинської, Є. Білозьорова, С. Гусарєва, О. Мінченка, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабіновича, Т. Середюка, В. Тарахонича, О. Тихомирова, М. Цвіка, В. Ященко та інших

Так, окремий номер наукового журналу «Право України» у 2014 році на тему «Методологія сучасної юридичної науки: загально- та спеціально-правові проблеми» був присвячений проблематиці методології правознавства [2, с. 3]. Наприклад, М. Козюбра зазначає, що необхідно розділяти методологію права та методологію правознавства [3, с. 22]. У монографії «Методологія в праві» розглядаються питання: поняття методології, її функцій та місця в системі наукових знань, структури методології, її рівнів, особливостей методології загальної теорії держави і права тощо [4, с. 74-137]. Не припиняються дослідження зазначеного явища постійно, зокрема, Є. Білозьоров наголошував на значущості використання діяльнісного підходу при дослідження правових явищ і процесів [5, с. 29]. О. Мінченко застосувала до пізнання права юридико-лінгвістичний підхід, тим самим переосмислила методологію права та право [6, с. 4].

Але постійна зміна суспільно-політичних явищ взагалі так й права і держави зокрема потребують невпинного пошук нових підходів до з'ясування сутності державно-правових явищ.

Мета статті – розкрити проблеми спеціальних методів дослідження держави й права.

Виклад основного матеріалу дослідження. До сьогодні одним із дискусійних є питання методології дослідження державно-правових явищ, що зумовлено багатоманітністю підходів до зазначеного явища. Національна юридична наука методологію визначає: як 1) учення про науковий метод пізнання та перетворення світу; його філософську, теоретичну основу; 2) сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта пізнання [7, с. 634]. Більшість науковців розглядають методологію як 1) теорію методів дослідження, систему знань про теорію науки; 2) систему методів дослідження. У той же час під методикою розуміється сукупність прийомів дослідження, враховуючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом [8, с. 42-49].

Якщо говорити про метод, то під ним розуміють зумовлену певним методологічним підходом процедуру інтерпретації досліджуваного явища, а прийом дослідження – зумовлена певним дослідницьким підходом і відповідними йому методами операція, спрямована на виявлення й інтерпретацію досліджуваного явища [9, с. 17].

Суперечливим до сих пір залишається питання класифікації методів наукового дослідження правових явищ.

Так, Е. Оржинська вирізняє такі групи методів: 1) всезагальний метод (філософські методи) – діалектика, завдяки якій пізнаються закони розвитку природи, суспільства та мислення, і метафізика, без якої діалектиці не буде чого вивчати; 2) загальні або загальнонаукові методи, які застосовуються у всіх або більшості наук; 3) спеціальні (окремі) методи, які застосовуються в окремих науках чи галузях науки; 4) окремі інструментальні та інші допоміжно-технічні методи – це якісні методи дослідження, застосування яких потребує використання різноманітних пристроїв, приладів, механізмів, технологій [10, с. 22].

Цікавою є точка зору М.Суходолі, який вважає, що не є доцільним відділяти всезагальний (філософський) метод і загальнонаукові методи, тому що «під загальнонауковими розуміються методи, застосовувані у всіх або практично всіх науках. Варто додати, що абсолютна більшість методів даної групи розроблено загальною філософією, внаслідок чого вони в рівній мірі відповідають завданням, які ставляться перед будь-якою наукою. Тому не вважається за доцільне виділяти в окрему групу філософську методологію, натомість, відносити її до загальнонаукових методів» [11, с.13].

Т. Міхайліної та Ю. Гуцуляк зауважують, що недоречним є віднесення до інструментальних методів технічних пристроїв, оскільки у межах застосування одного методу алгоритм роботи з певним даними залишається тим же самим, а технічні пристрої забезпечують можливість збору великих масивів даних, полегшують процес підвищують точність розрахунків, але на сутність певного методу вони не впливають, рівно як і не створюють принципово нових методів роботи із даними [12, с. 28]. Підтримуємо позицію, тому що тут відбувається змішування понять методи і пристрої.

Науковиці пропонують розподіляти методи дослідження держави і права в залежності від галузей наукового знання, у межах яких відбувається формування методики певних методів дослідження, а також їхнє застосування на три рівня методології юридичних досліджень: 1) загальнонаукові методи дослідження, які сучасними правниками вважаються такими, що діють у межах загальної філософії, а використовуватися можуть в усіх або абсолютній більшості галузей наукового знання; 2) приватнонаукові методи дослідження, котрі й розробляються, і використовуються у межах однієї науки або групи споріднених наук (наприклад, метод правової герменевтики – у сфері юриспруденції); 3) спеціальні методи дослідження, методика застосування яких формується у межах однієї науки або групи споріднених наук, але вони можуть широко «запозичуватися», використовуватися у межах інших наук для більш глибокого та фундаментального дослідження (наприклад, група соціологічних, психологічних методів, статистичний метод тощо) [12, с. 29]. Якщо говорити про постклаcичне (постнекласичне) розуміння методології дослідження державно-правових явищ зазначена класифікація методів є прийнятною і заслуговує на увагу.

Виходячи з того, що держава і право є соціальними явищами, великого значення набувають спеціальні методи дослідження державно-правових явищ. Традиційно, як уже зазначалось, до них відносять соціологічний, статистичний, психологічний методи.

Взагалі, під соціальною сферою розуміють історично сформовану, відносно стійку систему зв'язків між різними компонентами суспільства: індивідами і соціальними спільностями. Принципова трансформація соціальної організації суспільства, що супроводжується процесами утвердження політичної, громадянської рівності, породжує об'єктивні процеси різноманітних соціальних змін, в яких розгерметизовані та розмиті верстви є будівельним матеріалом для нової соціальної структури. Соціальний статус індивіда втрачає константність, тобто незмінність, постійність, стає рухливим, відкриває перед особою можливість, необхідність участі в процесах соціальної мобільності, соціальної кар'єри. У суспільстві панує психологія громадянської рівності і громадянської спільності, солідарності і братерства. Громадянське суспільство і правова держава в їх взаємодії складають смислову структуру суспільства як соціальної цілісності, як реальності прояву та утвердження подій [13, с. 267].

Усе більш складна система суспільства, укрупнення та різноманіття потреб членів соціуму, що демонструє розвиток суспільства в Україні, обумовлено потреба у вивченні надскладних соціальних структур, якими є державно-правові явища пов'язана необхідність вивчення таких соціальних інститутів як право та держава методами соціології [14, с. 54].

При цьому, необхідно підкреслити зв'язок традиційних методів юридичної науки і методів конкретно-соціологічного дослідження. З одного боку, вся юридична специфіка правових актів і відносин знаходить свій чіткий прояв лише в результаті застосування методів формально-логічного характеру, а, не враховуючи специфіку юридичної дійсності, не можна успішно здійснювати і комплексні конкретно-соціальні дослідження у сфері права. З іншого боку, самі по собі традиційні методи юриспруденції не могли вивести нас за межі правової форми суспільних відносин. Для цього останні треба піддати конкретно-соціологічному аналізу [15, с. 9].

У будь-якому суспільстві є норми поведінки, що мають форму зовнішнього прояву, існуючи у свідомості членів соціуму, які організовують та регламентують поведінку осіб, закріплюють вид та міру відповідальності за не виконання цих правил. Якщо ці зразки поведінки є загальнообов'язковими, то ми можемо говорити, про правові нормі, які покликані встановити порядок у суспільстві. Тільки норми права можуть захистити всіх членів суспільства, надати рівності, наділити рівними правами. Тому важливим є напрям наукових досліджень, котрі розкривають взаємозв'язок і взаємовплив суспільства і права, і які оформлюються у науку – соціологію права.

Ж. Карбоньє зазначав, що коли йдеться про міждисциплінарні сфери, потрібно намагатися підсумувати компетенції або ж нейтралізувати некомпетентність. Міждисциплінарність сама собою є дисциплінарною, а саме дисципліна покликана вирішувати конфлікти на зразок того, як це робить міжнародне приватне право [16, с. 130].

Одним із спеціальних методів дослідження державно-правових явищ, як уже зазначалось, є статистичний метод. Це пов'язано з тим, що важливе значення для багатобічного дослідження держави і права як суспільного явища так і явища юриспруденції має статистична наука, тому що для науково обґрунтованого пізнання тенденцій і закономірностей розвитку суспільного життя, до якого належать і правові явища, необхідно вміти їх аналізувати. А методи, тобто прийоми і засоби такого аналізу надає статистична наука [17, с. 3].

Використання статистичних методів у суспільних науках має об'єктивну основу, оскільки характер дії соціальних закономірностей, які проявляються як статистичні тенденції, не може бути зафіксований у вигляді динамічних законів. З точки зору статистичних закономірностей, що характеризують соціальні процеси (тенденція злочинності, статистика шлюбів і розлучень і т.д.), акти поведінки окремих осіб не можуть бути пояснені безпосередньо дією цих закономірностей. Такі акти поведінки виглядають як випадкові. У той же час загальні дані, що характеризують сукупність цих явищ, відрізняються відносною стійкістю і в певних межах передбачувані [15, с. 10].

Право та держава як складні, структуровані соціальний інститут передбачають різностороннє дослідження, яке має грунтуватися на аналітичній оцінці результатів, отриманих шляхом застосування різних методів. Це обумовляює вагому роль статистики у повному та комплексному дослідженні державно-правових явищ.

Статистичні методи дослідження дають змогу під різними кутами вивчати державу й право, оцінювати ефективність діяльності державних органів, орієнтуватися в особливостях соціально-економічного розвитку держав та їх правових систем. Особливості методології пізнання статистики дають можливість поєднати теорію та практику. Звідси, використовуючи статистичні методи, ми можемо здобути наукових висновків, що мають високу ступінь достовірності [14, с. 55].

Зазначимо, що у сукупності випадкових явищ виявити закономірності проявів кожного окремого явища можна через дослідження показників різних галузей соціальної статистики. Все, що відбувається в суспільстві, характеризує зміни у його розвитку й надає можливість для оперативної діагностики і прогнозів розвитку [18, с. 4].

Психологічний метод дослідження використовується раніше не так активно при дослідженні державно-правових явищ. Зауважимо, що сьогодні все більшого значення набувають науково-дослідні проекти, пов'язані із «натуралізацією права», під якою розуміють використання результатів дослідження таких наук, як соціологія, психологія, біологія тощо. Це дає можливість ефективно вирішувати проблеми пов'язані із питаннями свободи волі, мотиваційних та емоційних процесів, кореляцію між активністю людського мозку та правовою поведінкою (правомірною чи неправомірною) тощо [19, с. 57].

Висновки Таким чином, національна юридична наука у світлі постнекласичних (постклаcичних) тенденцій активно використовує спеціальні методи дослідження державно-правових явищ. При цьому прослідковується два шляхи застосування інформації із інших сфер наукового пізнання. Перший шлях – перетворення неюридичних методів на правові, до яких ми відносимо статистичний метод, соціологічний метод, сучасне використання психологічного методу. Другий шлях – виникнення дисциплін, які вбирають у себе як юридичні знання так і знання інших галузей – правова статистика, правова соціологія та інші.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цуркан-Сайфуліна Ю. Міждисциплінарна методологія в контексті права і влада. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 262-267/

2. *Право України*. 2014. № 1. С. 1-384.

3. Козюбра М. І. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22-32.

4. Методологія в праві: монографія / І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за ред. І. Безклубого. Київ: Грамота, 658 с.

5. Білозьоров Є.В. Методологічні аспекти використання діяльнісного підходу в дослідженнях правових систем сучасності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*, 2019. Вип. 34. С. 25-30.

6. Мінченко О. В. Юридико-лінгвістична теорія правознавства: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 452 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: Перун, 2005. С. 664.

8. Бандура О. О. Основні риси діалектики аксіології та гносеології права. *Форум права*. 2011. № 1. С. 42-49.

9. Філософія права: проблеми та підходи : навчальний посібник для студентів спеціальності «Правознавство» / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима [та ін.]; за заг. ред. П. М. Рабіновича. Львів, 2005.

10. Оржинська Е. І. Стан сучасної класифікації методів науки. *Право і суспільство*. 2018. №2. Ч. 3. С. 19-22.

11. Суходоля М. В. Методологічна складова аналізу правової культури: виклики сьогодення. Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5-6 квітня 2019 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2019. С. 12-13.

12. Михайліна Т. В., Гоцуляк Ю. В. Криза методології сучасних юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. Випуск 65. 2021. С. 26-30.

13. Соціальна філософія: підруч. для вищ. шк. / В. С. Афанасенко, М. І. Горлач, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, П. В. Квіткін. Х., 2007. 687 с.

14. Мерник А. М. Державно-правові явища як об'єкт розгляду теорії держави та права й інших міждисциплінарних напрямів юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 32. Том . С. 52-56.

15. Процевський В. О. Щодо методологічних засад вивчення правових дисциплін. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2017. Випуск 27. С. 5-12.

16. Карбоньє Ж. Юридична соціологія. Б., 1998. 352 с.

17. Кальман О. Г. Правова статистика: навчальний посібник. Харків, 2006. 210 с.

18. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права. М., 1949. 379 с.

19. Серебро М. В. Постнекласичні тенденції у методології юриспруденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 55. Том 1. 2019. С. 54-58.

REFERENCES:

1. Tsurkan-Saifulina, Yu. (2017). Mizhdystsyplinarna metodolohiia v konteksti prava i vlada. [Interdisciplinary methodology in the context of law and power]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* № 11. 262-267. [In Ukrainian].

2. Pravo Ukrainy. (2014). [Law of Ukraine]. №1. 1-384. [In Ukrainian].

3. Koziubra, M. I. (2014). Metodolohiia pravoznavstva i metodolohiia prava: spivvidnoshennia poniat ta yikh osoblyvosti. [Methodology of jurisprudence and methodology of law: correlation of concepts and their features]. *Pravo Ukrainy.* № 1. 22-32. [In Ukrainian].

4. Bezklubyi, I. (Ed), & Hrytsenko, I., & Koziubra, M. (2017). Metodolohiia v pravi. [Methodology in law]. monohrafiia. 658. [In Ukrainian].

5. Bilozorov, Ye.V. (2019). Metodolohichni aspekty vykorystannia diialnisnoho pidkhodu v doslidzhenniakh pravovykh system suchasnosti. [Methodological aspects of using the activity approach in the research of modern legal systems]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova.* Vyp. 34. 25-30. [In Ukrainian].

6. Minchenko, O. V. (2019). Yurydyko-linhvistychna teoriia pravoznavstva. [Juridical-linguistic theory of jurisprudence]. dys. d-ra yuryd. nauk: 12.00.01. 452. [In Ukrainian].

7. Busel, V.T. (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. 664. [In Ukrainian].

8. Rabinovych, P.M., & Dobrianskyi, S.P., & Hudyma D.A. (2005). Filosofiia prava: problemy ta pidkhody. [Philosophy of law: problems and approaches]. [In Ukrainian].

9. Bandura, O. O. (2011). Osnovni rysy dialektyky aksiolohii ta hnoseolohii prava. [The main features of the dialectic of axiology and epistemology of law]. Forum prava. № 1. 42-49. [In Ukrainian].

10. Orzhynska, E. I. (2018).Stan suchasnoi klasyfikatsii metodiv nauky. [The state of the modern classification of scientific methods]. Pravo i suspilstvo. №2. Ch. 3. 19-22. [In Ukrainian].

11. Sukhodolia, M. V. (2019). Metodolohichna skladova analizu pravovoi kultury: vyklyky sohodennia. [Methodological component of the analysis of legal culture: current challenges]. *Aktualni problemy prav liudyny, derzhavy ta vitchyznianoi pravovoi systemy: Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 5-6 kvitnia 2019 r.).* 12-13. [In Ukrainian].

12. Mykhailina, T. V., & Hotsuliak, Yu. V. (2021). Kryza metodolohii suchasnykh yurydychnykh doslidzhen. [The crisis of the methodology of modern legal research]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Seriia PRAVO.* Vypusk 65. 26-30. [In Ukrainian].

13. Afanasenko, V. S.,& Horlach, M. I., & Danylian, O. H.,& Dzoban, O. P., & Kvitkin, P. V. (2007). Sotsialna filosofiia. [Social philosophy]. 687. [In Ukrainian].

14. Mernyk, A. M. (2015). Derzhavno-pravovi yavyshcha yak obiekt rozghliadu teorii derzhavy ta prava y inshykh mizhdystsyplinarnykh napriamiv yurydychnykh doslidzhen. [State-legal phenomena as an object of consideration of the theory of the state and law and other interdisciplinary areas of legal research]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia PRAVO. Vypusk 32. 52-56. [In Ukrainian].

15. Protsevskyi, V. O. Shchodo metodolohichnykh zasad vyvchennia pravovykh dystsyplin. (2017). [Regarding the methodological principles of the study of legal disciplines]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO».* Vypusk 27. 5-12. [In Ukrainian].

16. Karbonie, Zh. (1998). Yurydychna sotsiolohiia. [Legal sociology]. 352. [in Russian].

17. Kalman, O. H. (2006). Pravova statystyka. [Legal statistics]. Navchalnyi posibnyk. 210. [In Ukrainian].

18. Ennektserus, L. (1949). Kurs germanskogo grazhdanskogo prava. [Course of German civil law]. 379. [in Russian].

19. Serebro, M. V. (2019). Postneklasychni tendentsii u metodolohii yurysprudentsii. [Post-classical trends in jurisprudence methodology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia PRAVO.* Vypusk 55. Tom 1. 54-58. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.11.2022

УДК 340.15
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-14-18

Шевченко Лариса Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін, кримінального права і процесу
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
e-mail: spunky210388@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-0453-5892

ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (середина XVII – XVIII ст.)

У статті висвітлюються узагальнені результати аналізу впливу історичних та культурно-правових умов Козацько-Гетьманської держави (середина XVII–XVIII ст.) на суспільну правосвідомість українців.

Встановлено, що підґрунтя розвитку правосвідомості українців було закладено за часів Київської Русі. У період бездержавності вона була орієнтована на звичаєве право. Особливістю правосвідомості українців був її індивідуалістичний характер. Перебування українських земель під юрисдикцією європейської країни Речі Посполитої позначилося на формуванні правосвідомості українців, але власна специфіка відчувалася: українська мова, православне християнство, характерний побут, звичаєве право, яким регулювалися приватні правовідносини.

Акцентовано увагу на тому, що час існування Козацько-гетьманської держави, що утворилася в середині XVII ст., є періодом формування у свідомості українців своїх національних особливостей. На цей процес вплинуло козацьке звичаєве право. Козацтво, міщани, духовенство, шляхта, монастирські, державні та поміщицькі селяни мали різні правові уявлення, що позначалося на суспільній правосвідомості населення, вектор якої визначала козацька етика. За відсутності можливості ознайомлення з писаними законами люди регулювали свою поведінку за нормам неписаного звичаєвого права. Особливим було регулювання права власності. На розвиток інституційної форми суспільної правосвідомості українців значно вплинуло прийняття Конституції Пилипа Орлика.

Виявлено, що розвиток суспільної правосвідомості українців Козацько-гетьманської держави відбувався під дією правових норм інших держав, результатом чого був антагонізм до влади як чужого явища. Звичай став для українців формою самовиживання під владою іноетнічних держав. Сьогодні козацька звичаєво-правова традиція є важливим складником культурної спадщини українців, що дозволяє зрозуміти своєрідність їх правосвідомості зараз, їх прагнення до справедливості та свободи, дотримання традицій та звичаїв, розуміння права власності як основи буття та ін.

Ключові слова: правосвідомість, козацтво, звичаєве право, право власності, свобода, справедливість.

© Л.А.Шевченко, 2022

Shevchenko L. PUBLIC LEGAL AWARENESS of UKRAINIANS of the COSSACK-HETMAN STATE FORMATION (the middle of XVII-XVIII centuries)

Generalized results of analyses of influence of the Cossack-Hetman state historical and cultural-legal conditions (the middle of XVII–XVIII centuries) Ukrainians public legal awareness are highlighted in the article.

During the time of Kyivan Rus' the foundation of Ukrainians public legal awareness was laid. During the period of statelessness, it was oriented towards customary law. The special feature of Ukrainians public legal awareness was its individualistic character. Stay of Ukrainian lands under the jurisdiction of the European country of the Polish-Lithuanian Commonwealth referred to Ukrainians public legal awareness formation but its own specificity was felt: Ukrainian language, Orthodox Christianity, specific everyday life, customary law, which regulated private legal relations.

In the middle of the XVII century, the Cossack-Hetman state was founded; the time of its existence is considered to be the period of forming the national features in Ukrainians conscience. Cossack customary law influenced this process. Cossacks, burgers, clergy, nobility, state and landlord peasants had different legal representations that effected public legal awareness of the population, the vector of which was defined by the Cossacks ethic. Since there was no possibility to get acquainted with written laws people regulated their behavior by the norms of non-written of customary law. Regulation of property rights was special. The adoption of the Constitution of Pylyp Orlyc significantly influenced the development of institutional public legal awareness.

The development of public legal awareness of Ukrainians of the Cossack-Hetman state took place under act of other states legal norms, the result of which was antagonism towards power as a foreign phenomenon. Custom became a form of self-surviving under the power of foreign ethnic states for Ukrainians. Today Cossack customary law tradition is an important component of Ukrainians' cultural heritage, which allows to understand originality of their legal awareness now, their intention to justice and freedom, following traditions and customs, understanding of property rights as the basis of being, etc.

Key words: legal awareness, Cossacks, customary law, property rights, freedom, justice.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення України характеризуються значними випробуваннями у боротьбі за національні цінності нашого суспільства. Відбувається відоме спаплюження історії та права української держави прихильниками імперських ідей Росії задля укорінення в широких прошарках населення ненависті до українців як представників національності, що має славетну історію, власну неповторну самобутність, особливу правосвідомість. Саме сьогодні нагальним є звернення до тих віх історії нашої держави і права, які найбільш яскраво демонструють нездоланну волю українців до свободи і незалежності, підпорядкування своєї життєдіяльності встановленим правовим нормам. Особливий інтерес наразі являють собою науково обґрунтовані історико-правові відомості про становлення та розвиток державно-правових інститутів Козацько-Гетьманської держави (середина XVII–XVIII ст.) та їх вплив на суспільну правосвідомість українців.

Конструктивний розвиток кожної держави можливий лише за умов урахування своїх попередніх досягнень та історичної спадщини. Виховуючись на національних традиціях, привласнюючи досвід попередніх поколінь у побудові держави та створенні її правових засад громадяни отримують усвідомлене розуміння своєї причетності до національної правової культури.

Доба Козацько-Гетьманської держави наповнена багатьма видатними суспільно-політичними подіями, які позначилися на подальшому розвитку нашої державності. У 1654 році було укладено військово-політичний союз з Московською державою, який мав на меті збереження суверенітету козацької України, відображав правові питання її виходу зі складу Речі Посполитої. Наступні роки працювали не на користь Гетьманщини і призвели до розчинення української державності в імперському середовищі.

Певний час Гетьманщина зберігала автономію держави та системи права. Період до руйнації у XVIII ст. російським самодержавством цієї автономії був насичений розробкою та прийняттям багатьох основних правових джерел, які значно позначилися на правосвідомості українського народу.

Свідченням великого внеску правової системи Гетьманщини в подальший розвиток українського права та суспільної правосвідомості українців є значний науковий інтерес до неї ще з 30-х років XIX ст. Вивчення історико-правового досвіду тієї доби є нагальним і в наш час.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Запропонована стаття ґрунтується на наукових працях, присвячених аналізу впливу історичних умов на формування суспільної правосвідомості українців. Для проведення дослідження були використані ідеї, що містяться у працях історико-правового, політологічного, культурологічного спрямування. Серед науковців, що зробили значний внесок у розв'язання окресленої проблеми, Г. Боряк, С. Будник, Т. Гирич, А. Гуревич, Л. Гуржій, Ю. Дмитрієнко, Ю. Калиновський, П. Кравченко, Л. Кушинська Т. Мандюк, В. Прус, С. Рудницький, Т. Чухліб, О. Шкуратенко, Н. Яковенко, А. Яковлів та ін.

Незважаючи на чисельність наукових розвідок, проблему формування суспільної правосвідомості українського народу за часів Козацько-Гетьманської держави та її вплив на правосвідомість сучасних українців висвітлено фрагментарно, що і зумовило написання цієї роботи.

Мета статті – висвітлення узагальнених результатів аналізу впливу історичних та культурно-правових умов Козацько-Гетьманської держави (середина XVII–XVIII ст.) на суспільну правосвідомість українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій правничій літературі правосвідомість розглядається як «сукупність оціночних думок та настанов, що визначають ставлення суб'єктів соціальних відносин (соціальних груп, страт, окремого громадянина або суспільства в цілому) до права й чинного законодавства, а також практика його застосування, правових (або неправових) звичаїв, ціннісних

орієнтацій, які регулюють людську поведінку в юридично значущих ситуаціях» [1, с. 14]. Вона включає як певну систему цінностей, властиву суспільству, так і правила буття та його форми. Ґрунтом правосвідомості є встановленні та усвідомлені уявлення про сутність таких понять, як добро, зло, справедливість, дозволене, заборонене, традиційне та ін. У контексті нашого дослідження розглядатиметься правосвідомість соціальна як «правосвідомість народу загалом: сукупність певних поглядів, понять, уявлень, на базі яких формуються його правові відносини, основні норми діючого права та державно-правові інститути» [2, с. 58].

Розгляд особливостей формування правосвідомості українців доби Козацько-гетьманської держави (середина XVII–XVIII ст.) необхідно почати з часів Київської Русі, коли було закладено підґрунтя і напрям її розвитку. На праві того часу значно позначалося візантійське право, характерним для якого було надання пріоритету регулюванню матеріальних відносин, а особистості надавалося другорядного значення. Значним у той час був вплив на свідомість населення церкви. Дослідник правосвідомості українців Ю. Калиновський звертає увагу на різницю між католицизмом, в якому церква відводила собі головну роль порівняно зі світською владою, і православ'ям, яке передбачало первинність світської влади [3, с. 89]. Православна церква проголошувала рівність чоловіків та жінок перед Богом, що позначилося на правосвідомості людей. Релігійність українців, сила впливу церкви сприяли формуванню розуміння таких категорій як «добро», «справедливість» та ін.

Після розпаду Київської Русі українці намагалися утворити свою державу, зберегти свою самобутність. Входження українських земель до інших держав супроводжувалося з намаганням населення зберегти свою національну ідентичність, свої права. Про це свідчить той факт, що в межах Литовсько-Польської держави українцям було залишено обмежену державність. З приєднанням Західної та Південно-Західної Русі до Великого князівства Литовського, його населення на 90 % складалося з українців і білорусів, що мало значний вплив на формування правосвідомості громадян: давньоруська мова стала державною, польська шляхта приймала православ'я, джерелом права стала Руська Правда [4, с. 59]. Іншими словами, у XIV ст. відбувалася рецепція Великим князівством Литовським правової культури Київської Русі.

З перетворенням у другій половині XV ст. Великого князівства Литовського з федеральної на унітарну державу українцям було збережено певні права. І, хоча на формування князівської правової системи значно впливала західна правова традиція, визначальну роль у створенні Литовських статутів відіграла правова спадщина Київської Русі. За даними дослідників історії права Перший Литовський Статут (1529 рік) містив здебільшого «українське право». Другий Литовський Статут (1566 рік) зміцнював становище шляхти, при цьому запозичення норм Руської Правди були відчутними. Закони князівства не могли не враховувати народну волю, судові звичаї, закладені ще візантійським правом, а саме Руська Правда відображала реальні правовідносини давньоукраїнського суспільства. Третій Литовський Статут (1588 рік) вже було сформовано під дією польської правової традиції, але вплив Руської Правди був також суттєво відчутним.

Викликає науковий інтерес той факт, що Другий Литовський Статут за привілеєм Люблінської унії (1629 рік) зберігав законодавчу силу на від'єднаних від князівства українських землях і отримав назву «волинське право» [3, с. 90]. На інкорпорованих землях, що входили до Корони Польської, суди стикалися вже з коронним (польським) правом. Можна констатувати, що правосвідомість українців розвивалася під впливом польсько-литовського права, в якому сполучалися українська і європейська правові традиції. Але не завжди норми законодавства сприймалися українцями як справедливі, бо іноді вони не відповідали їхнім інтересам, закріплювали домінування на українських землях Корони Польської.

Отже, в період бездержавності правосвідомість українців була орієнтована на звичаєве право. Позитивне право, яке впроваджувалося державами-колонізаторами, мало не український характер, тому сприймалося пересічними людьми не завжди, хоча і опору не викликало. Особливістю правосвідомості українців був її індивідуалістичний характер, на противагу колективістського характеру сусідніх народів, що мали власну державу.

Перебування українських земель під юрисдикцією європейської країни Речі Посполитої позначилося на формуванні правосвідомості українців, але власна специфіка була відчутною: українська мова, православне християнство, характерний (в залежності від регіону) побут, звичаєве право, яким регулювалися майже усі приватні правовідносини [5, с. 106].

У середині XVII ст. на Наддніпрянщині утворилася Козацько-гетьманська держава, що вважається головним наслідком Національної революції українського народу середини XVII ст. Саме час її існування (до кінця XVIII ст.) вважається більшістю дослідників періодом формування у свідомості українців своїх національних особливостей. Визначальним чинником, що впливав на цей процес, було козацьке звичаєве право. На українських землях того часу мешкали різні стани: козацтво, міщани, духовенство, шляхта, монастирські, державні та поміщицькі селяни, які мали різні правові уявлення. Так, зазначають О. Гуржій та Т. Чухліб, старшина та шляхта під правами розуміли правовий статус польських панів до 1648 р., а посполиті та рядові козаки воліли дотримуватися правил поведінки, започаткованих у Запоріжжі, на слободах, патріархальних общинах, спиралися на встановлені звичаї, не приймали кріпосницькі взаємини [6, с. 114]. Такий стан речей позначався на правосвідомості населення, якому доводилося підпорядковувати свої дії обов'язковим етично-правовим нормам, які вироблялися для підтримування порядку в суспільстві,

але часто не збігалися з моральними оцінками більшості, бо вироблялися особами, що знаходилися на той час при владі.

Дослідники правосвідомості українців часів Козацько-Гетьманської держави [3; 5; 6; 7] вважають, що саме козацька етика визначала вектор її розвитку. Глибока козацька духовність, особливе ставлення до жінок, милосердя, матеріальна підтримка монастирів та інших святинь – все це позначалося на авторитеті козацького війська та козацтва взагалі.

Ю. Калиновський в якості критерію, що визначає розвиток правосвідомості українців, виділяє ставлення до бездомних. Взагалі, негативне ставлення до бездомних як потенційних порушників звичного порядку життєдіяльності в середньовіччі вважалося нормальним. Консервативна суспільна правосвідомість відмовляє такій людині у наданні прав. Винятки для українців складали народні сказителі, паломники старці, до яких виявлялося шанобливе ставлення [3, с. 92].

Значну роль у формуванні правосвідомості українців відігравало те, настільки їм була доступна правнича література. Але, як зазначає Н. Яковенко, мали доступ до неї, як правило, судді, члени суддівських колегій, адвокати і лише невелика частина приватних осіб [7, с. 86]. Звичайному народу вона була малодоступна, тому люди регулювали свою поведінку і відносини, підпорядковуючись нормам неписаного звичаєвого права. Таку форму правосвідомості визначають як неінституційну. Але, все ж таки, знайомство людей з правничою літературою, різноманітними правовими процедурами сприяли зростанню ступеня обізнаності в питаннях права, виховувало повагу до законодавчих норм, тобто формувало суспільну правосвідомість [3, с. 91]

Як відомо, одним з головних прав людини є право власності, яке виступає фундаментом її незалежного існування. Селяни Козацько-Гетьманської держави мали усвідомлені уявлення про своє і чуже. За належністю в народній правосвідомості є «своє», «чуже» та «спільне», на чому засновується система уявлень про власність за звичаєвим правом. М. Гримич підкреслює, що не вживається займенник «моє», бо визначає індивідуальну власність, а провідною була в народі – родинна [12, с. 47]. У той час у вжитку було слово «своїти», яке означало «землю вважати своєю». Саме «своїм», а не «моїм» і не «нашим» (бо це могла б бути спільна будь з ким власність) позначалося родинне майно. Ю. Калиновський пише, що також розрізнялися поняття «чуже» і «не своє». «Не своє» може бути синове чи іншого члена родини, а «чуже» – панове, сусідське тощо [3, с. 93]. Незалежно від того, чи була земля в користуванні, чи було то право володіння, за правосвідомістю українців земля вважалася «своєю», «чужою», «спільною». Оскільки правосвідомість мала практичний, а не теоретичний характер, таке розуміння існувало до певної конфліктної ситуації, в якій передбачалося зовнішнє втручання. В цьому виявлявся прецедентний характер звичаю.

Відзначимо, що на розвиток інституційної форми суспільної правосвідомості українців значно вплинуло прийняття Конституції Пилипа Орлика. Сама Конституція не містить точного формулювання норм, але відображає процес формування в національній суспільній правосвідомості уявлень про норми спільної життєдіяльності. Іноді в документі норма лише окреслюється, залишаючи визначення за гетьманом. «Пакти і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» написані «як угода між гетьманом і Військом Запорізьким, що характерне для західної традиції і відрізняється від ідей східного патримоніалізму» [10, с. 5]. У Конституції започатковані основні принципи республіканського правління, європейських традицій, західноєвропейського парламентаризму. Створення угоди про взаємні права та обов'язки гетьмана та народу набуває культурно-правової цінності.

На час прийняття Конституції Пилипа Орлика правосвідомість старшини не завжди мала демократичні основи і лише почасти виявлялася в конкретних правових положеннях. Конституція ж проголошувала нові ідеї державного устрою, розподіл влади, виборність, звуження влади гетьмана тощо, чим сприяла розвитку державної правосвідомості суспільства. В той самий час в її змісті, для пояснення певних політичних рішень, правових норм, було використано історичний матеріал, який не завжди відповідав дійсності, тому можна говорити про міфологізацію суспільної правосвідомості українців.

Необхідно звернути увагу на те, що з плином часу в середовищі козаків виникав певний конфлікт інтересів. Якщо перші роки після Переяславської угоди старшина соромилася своїх статків, то вже в кінці XVII ст. вона відчувала свою впевненість і вимагала певних привілеїв, чим і скористалися російські імператори, які надавали законодавчо такі привілеї за обмін на національну ідею [9, с. 303].

На початку XVIII ст. в Російській імперії відбувалося штучне насадження європейських норм етики, які були вже давно відомі українцям. На заваді Петру I стало козацьке самоврядування, козацькі права та вольності, система козацьких звичаєвих уявлень, бо створювалися вони на ґрунті сформованих поколіннями українців цінностей на противагу іноземному підкоренню. Відбувається усунення старшини, що виступала за козацькі права та вольності, згодом – нівелювання національної шляхти, створення з метою контролю внутрішніх справ Малоросійської колегії, ліквідація автономії Гетьманщини [6, с. 109].

Висновки. Розвиток суспільної правосвідомості українців козацько-гетьманської держави відбувався під дією правових норм інших держав, результатом чого був антагонізм до влади як чужого явища. Звичай став для українців формою самовиживання під владою іноетнічних держав. Утворюється правовий феномен – українське козацьке звичаєве право, що стало результатом народного правотворення. У ньому відтворено систему цінностей, зафіксовану в суспільній правосвідомості, втілено правові уявлення

українців, які, хоча іноді вільно трактувалися, але усвідомлюватися, приймалися як обов'язкові. Сьогодні козацька звичаєво-правова традиція є важливим складником культурної спадщини українців, що дозволяє зрозуміти своєрідність правосвідомості сучасних українців, їх прагнення до справедливості та свободи, дотримання традицій та звичаїв, розуміння права власності як основи буття та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія. Харків : Право, 2008. 352 с.

2. Шаравара І. І. Правосвідомість як юридична категорія та її основні структурні елементи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 33. Том 1. С. 36–59.

3. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: культурно-історичне підґрунтя. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого* 2011. № 7. С. 88–98. URL: https://bit.ly/3BXlpSr (дата звернення: 30.09.2022).

4. Мандюк Т. С. Руська Правда як джерело укладання Статутів Великого князівства Литовського. *Актуальні проблеми держави і права.* 2009. Вип. 49. С. 59–63. URL: https://bit.ly/3dXnp5b (дата звернення: 01.10.2022).

5. Кушинська Л. Козацьке звичаєве право як чинник самоідентифікації українців XVII–XVIII ст. *Право. Серія 18. Економіка і право.* 2015. Вип. 28. С. 104–111. URL: https://bit.ly/3SwQKBH (дата звернення: 21.09.2022).

6. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна. *Україна крізь віки*. В 15 т. Т. 8. Київ : Видавничій дім «Альтернативи», 1999. 304 с. URL: https://bit.ly/3MvyCH5 (дата звернення: 13.10.2022).

7. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ : Критика, 2002. 415 с. URL: https://bit.ly/3RYdVoq (дата звернення: 30.09.2022).

8. Гримич М. В. Звичаєве цивільне право українців XIX – початку XX століття. Київ : Арістей, 2006. 560 с. URL: https://bit.ly/3eAckre (дата звернення: 14.10.2022).

9. Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII століття. (На матеріалах епістолярної спадщини). Київ : Інститут історії НАНУ, 2012. 348 с.

10. Історія української Конституції / Українська првнича фундація; упоряд.: А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко; вст. ст. С. П. Головатий. Київ : Право, 1997. XV, 443 с. URL: https://bit.ly/3TrqtWb (дата звернення: 15.10.2022).

REFERENCES:

1. Kalynovsjkyj, Ju. Ju. (2008). Pravosvidomistj ukrajinsjkogho suspiljstva: geneza ta suchasnistj : monoghrafija. [Legal awareness of Ukrainian society: genesis and modernity : monoghrafija]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

2. Sharavara, I. I. (2015). Pravosvidomistj jak jurydychna kateghorija ta jiji osnovni strukturni elementy. [Legal awareness as a legal category and its main structural elements]. *Naukovyj visnyk Uzhghorodsjkogho nacionaljnogho universytetu. Serija «Pravo»*. 33. 36–59 [in Ukrainian].

3. Kalynovsjkyj, Ju. Ju. (2011). Pravosvidomistj ukrajinsjkogho suspiljstva: kuljturno-istorychne pidgruntja. [Legal awareness of Ukrainian society: cultural and historical background]. *Visnyk Nacionaljnoji jurydychnoji akademiji Ukrajiny imeni Jaroslava Mudrogho.* 7. 88–98. Retrieved from: https://bit.ly/3BXlpSr [in Ukrainian].

4. Mandjuk, T. S. (2009). Rusjka Pravda jak dzherelo ukladannja Statutiv Velykogho knjazivstva Lytovsjkogho. [Russka Pravda as the source of drafting the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania]. *Aktualjni problemy derzhavy i prava.* 49. 59–63. Retrieved from: https://bit.ly/3dXnp5b [in Ukrainian].

5. Kushynsjka, L. (2015). Kozacjke zvychajeve pravo jak chynnyk samoidentyfikaciji ukrajinciv KhVII–XVIII st. [Cossack customary law as a factor of self-identification of Ukrainians of the 17th–18th centuries]. *Pravo. Serija 18. Ekonomika i pravo.* 28. 104–111. Retrieved from: https://bit.ly/3SwQKBH [in Ukrainian].

6. Ghurzhij, O. I., Chukhlib, T. V. (1999) Ghetjmansjka Ukrajina. [Hetman's Ukraine]. *Ukrajina krizj viky.* Kyiv : Vydavnychij dim «Aljternatyvy». Retrieved from: https://bit.ly/3MvyCH5 [in Ukrainian].

7. Jakovenko, N. (2002). Paraleljnyj svit. Doslidzhennja z istoriji ujavlenj ta idej v Ukrajini XVI–XVII st. [Parallel world. Studies on the history of perceptions and ideas in Ukraine of the XVI–XVII centuries]. Kyiv :Krytyka. Retrieved from: https://bit.ly/3RYdVoq [in Ukrainian].

8. Ghrymych, M. V. (2006). Zvychajeve cyviljne pravo ukrajinciv XIX – pochatku XX stolittja. [Customary civil law of Ukrainians of the 19th and early 20th centuries]. Kyiv : Aristej. Retrieved from: https://bit.ly/3eAckre [in Ukrainian].

9. Dzjuba, O. M. (2012). Pryvatne zhyttja kozacjkoji starshyny XVIII stolittja. (Na materialakh epistoljarnoji spadshhyny). [The private life of a Cossack elder of the 18th century. (Based on the materials of the epistolary heritage)]. Kyiv : Instytut istoriji NANU [in Ukrainian].

10. Sljusarenko A. Gh., M. V. Tomenko (1997). Istorija ukrajinsjkoji Konstytuciji. [History of the Ukrainian Constitution]. Kyiv : Pravo [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 16.11.2022

УДК 342.9 (477)/1918
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-19-23

Верба Сніжана,
магістр права, старший лаборант кафедри
теорії та історії держави і права, здобувач
Західноукраїнського національного університету
http://orcid.org/0000-0002-5676-980X

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО 1918 РОКУ

У статті представлено результати дослідження витоків правового регулювання становлення національної наукової традиції у період Гетьманату Павла Скоропадського 1918 року. Метою статті є дослідження головних здобутків правового регулювання наукової діяльності Української Держави періоду Гетьманату Павла Скоропадського 1918 року.

У процесі дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи. Зокрема, метод аналізу та синтезу, узагальнення та наукової абстракції а також історико-порівняльного аналізу та прогнозування. Інформаційною базою дослідження виступають праці українських вчених, статті опубліковані в періодичних виданнях, архівні матеріали, тощо.

У результаті дослідження сформульовано такі висновки.

Досвід Української Держави Павла Скоропадського є доказом реальних творчих здобутків українського державотворчого руху, адаптацію якого до сьогоднішнього буття України важко переоцінити. Саме в цей період із затвердженням П. Скоропадським 14 листопада 1918 року закону «Про заснування Української академії наук у Києві», розпочався відлік становлення української академічної науки. Саме з утворенням УАН наука як соціальний інститут в Українській Державі почала існувати в статусі лигітимного юридичного суб'єкту з законодавчо оформленими інтересами, правами та обов'язками. Важливу роль у створенні організаційних форм наукових об'єднань відігравало ставлення центральної влади до вчених, бажання їх підтримати, а також спрямувати наукові дослідження в потрібному державі напрямі.

Це було помітно і на рівні вищої школи. Становлення української вищої освіти дало можливість закласти основи інтеграції освітнього та наукового просторів в умовах розбудови національної державності, збереження та примноження здобутків українського інтелектуального середовища на благо виховання нових поколінь свідомих співвітчизників, утвердження режиму законності та правопорядку.

Хоча в силу відомих історичних обставин вказані закладені особисто гетьманом Павлом Скоропадським державотворчі традиції в галузі науки та освіти по суті були перервані, набутий значний успішний досвід розбудови системи науково-освітньої діяльності ліг в основу розвиту сучасної системи науково-дослідної діяльності, яка все ще потребує значного інституційно-правового реформування.

Ключові слова: Гетьманат, Українська Держава, Павло Скоропадський, наукова діяльність, правове регулювання.

Verba S. LEGAL REGULATION OF SCIENTIFIC ACTIVITIES DURING THE HETMANAT OF PAVLO SKOROPADSKY IN 1918

The article presents the results of research into the origins of the legal regulation of the formation of the national scientific tradition during the Hetmanate of Pavel Skoropadskyi in 1918. The purpose of the article is to study the main achievements of the legal regulation of scientific activity of the Ukrainian State during the Hetmanate period of Pavel Skoropadskyi in 1918.

General scientific and special methods were used in the research process. In particular, the method of analysis and synthesis, generalization and scientific abstraction, as well as historical and comparative analysis and forecasting. The information base of the research is the works of Ukrainian scientists, articles published in periodicals, archival materials, etc.

As a result of the research, the following conclusions were formulated.

The experience of the Ukrainian State of Pavel Skoropadskyi is proof of the real creative achievements of the Ukrainian state-building movement, the adaptation of which to today's existence of Ukraine is difficult to overestimate. It was during this period, with the approval by P. Skoropadsky on November 14, 1918, of the law "On the establishment of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv", that the countdown to the formation of Ukrainian academic science began. It was with the formation of the National Academy of Sciences that science as a social institution in the Ukrainian State began to exist in the status of a legitimate legal entity with legally defined interests, rights and obligations. An important role in the creation of organizational forms of scientific associations was played by the attitude of the central government towards scientists, the desire to support them, as well as to direct scientific research in the right direction in the state.

This was also noticeable at the level of higher school. The formation of Ukrainian higher education made it possible to lay the foundations for the integration of educational and scientific spaces in the conditions of the development of national statehood, the preservation and multiplication of the achievements of the Ukrainian intellectual environment for the benefit of the education of new generations of conscientious compatriots, the establishment of a regime of legality and law and order.

Although, due to known historical circumstances, the mentioned state-building traditions in the field of science and education, personally laid by Hetman Pavel Skoropadsky, were essentially interrupted, the considerable successful experience gained in building the system of scientific and educational activities of the leagues became the basis for the development of a

© С.Верба, 2022

modern system of scientific and research activities, which still needs significant institutional and legal reform.

Key words: Hetmanate, Ukrainian State, Pavlo Skoropadskyi, scientific activity, legal regulation.

Постановка проблеми. Дослідження витоків правового регулювання становлення національної наукової традиції має винятково важливе значення для сучасних процесів реформування системи наукової діяльності в Україні. Незважаючи на складний час, гетьманський уряд та особисто Павло Скоропадський у далекому 1918 році проявили високий рівень розуміння того, що без підтримки науки та освіти не можна успішно вирішувати інші питання державного будівництва, що особливо важливо врахувати в сучасних складних воєнних реаліях утвердження української державності.

Питання освіти, науки і культури стали невід'ємною складовою державної політики доби Гетьманату Скоропадського. Їх розв'язання у першу чергу пов'язане з нагальною проблемою задоволення національних інтересів титульної нації – українців, з врахуванням інтересів російського і русифікованого населення українських міст та реалізацією культурних запитів інших національних меншин, що все ще вельми актуально для сучасної України, яка перебуває на черговому етапі національно-державної самоідентифікації значної частини суспільства, спровокованої зовнішньою агресією.

В умовах потужного розвитку сучасного суспільства знань, інформаційного суспільства варто враховувати напрацьований досвід і спільними зусиллями розбудовувати сучасну українську державу, розширюючи коло учасників трансформаційних змін у суспільстві, що включатиме самооновлене академічне середовище, модернізоване державне управління, активну частину свідомого бізнес-середовища, учасників освітніх процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на популярність дослідження історії державного будівництва в Україні періоду Гетьманату Павла Скоропадського 1918 року, проблематиці становлення політики в галузі науки, тим більше з правовим акцентом, приділено недостатньо уваги. Насамперед вивченню питання організації наукової діяльності в Україні у вказаний період присвятили увагу К. Галушко, І. Гирич, З. Зайцева, Т. Іванійчук, Є. Ніколаєнко, Г. Папакін, О. Реєнт, О. Публьов, Т. Осташко, Ю. Терещенко та інші.

Метою статті є дослідження головних здобутків правового регулювання наукової діяльності Української Держави періоду Гетьманату Павла Скоропадського 1918 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед урядуванню Гетьманату Скоропадського належить історична заслуга створення Української академії наук, про що мріяло декілька поколінь української культури і науки. Велику підготовчу роботу з цього питання провів міністр народної освіти Микола Василенко. Він, зокрема, сформував списки вчених на чолі з Володимиром Вернадським, які могли б взяти участь у науковій діяльності в Україні [1, с. 45]. Декілька з них спеціально переїхали з Росії.

Вернадський очолив комісію з питань заснування УАН, в якій над підготовкою документації працювали Д. Багалій, М. Кащенко, Г. Павлуцький, О. Сперанський, Є. Тимченко, В. Модзалевський, В. Перетц тощо. Дана комісія розробила проекти головних установчих документів: а) про створення УАН, про Статут УАН, про штати та бюджет УАН, За наступного міністра освіти П Стебницького уряд ухвалив відповідні рішення [2, с. 345]. Як наслідок 14 листопада 1918 року гетьман затвердив закон про заснування УАН як окремої державної установи, що перебувала у безпосередньому управління верховної влади.

На новостворену УАН покладалися функції поширення та розвитку наукових установ. Згідно з опублікованим 26 листопада 1918 року Статутом УАН, її мета визначалася як «вивчення сучасного і минулого Вкраїни, української землі та народу. За Статутом УАН мала три відділи: історико-філологічний з «Класом українського красного письменства»; фізико-математичний з «Класом прикладного природознавства»; Відділ соціальних наук з класами юридичних та економічних наук [3, с. 14-15]. Першим президентом УАН очікувано став Володимир Вернадський. Незважаючи на фінансові труднощі, уряд зумів налагодити належне фінансування. Штатні академіки за рівнем оплати прирівнювалися до заступника міністра. Вірогідні асигнування надходили на різні дослідницькі програм і напрями наукових досліджень. В системі УАН, окрім інститутів, були засновані Національна бібліотека, Ботанічний сад, астрономічна обсерваторія, демографічний інститут, інститут вивчення економічної кон'юнктури, музеї, видавництва. Загалом система УАН включала 45 структур, які усі отримали державне фінансування. Планувалося щорічно виділяти 1,5 млн. карбованців на наукові дослідження, експедиції, підготовку наукових видань, науково-технічне обладнання [4, с. 204].

Як зазначає дослідник історії створення УАН Г. Папакін, «події 1918 р. і створення Української академії наук сталим результатом тривалого підготовчого періоду внутрішнього розвитку української науки і гуртування українських науковців» [5, с. 7]. УАН отримала максимально сприятливий режим для роботи – статус самоврядної юридичної особи, право заснування нових наукових закладів, безмитного і позацензурного отримання літератури і наукового обладнання, присвоєння наукового ступеня доктора наук, організації наукових форумів. Усі наукові видання академії виходили українською мовою, а за бажанням автора могли друкуватися іноземними мовами [6, с. 140].

Міністр освіти М. Василенко зазначав: «Коли в Києві закладається Українська академія наук, то це викликається не самісінькими науковими інтересами. З цим пов'язуються міркування величезної національної та державно-економічної ваги…» [7, с. 140]. Від часу створення УАН розпочала активну

діяльність і, незважаючи на зміни влади і політичних настроїв, протягом десятиліть залишалася головним осередком наукових знань і фундаментальних досліджень. Академік В. Вернадський зазначав, що УАН за своїм складом та рівнем організації повинна відповідати високим вимогам всесвітньої спілки академій та «опріч своєї всесвітньої ваги задовольняти важливі національні, державні та місцеві життєві вимоги» [4, с. 203]. На той час в Україні вже існували наукові товариства у Львові та Києві. Структурою та діяльністю вони були подібні до академії наук, але функціонували за рахунок приватної ініціативи та пожертв. Тож УАН стала першою державною академією наук в історії України.

За своєю суттю відбулося обрання одного з двох варіантів загального статусу УАН – вільного дискусійного клубу відомих учених або державного наукового центру як спеціальної інституційної структури, масштабного дослідницького центру, побудований за конкретним планом, що охоплює широкий перелік визначених наукових завдань. Власне ішлося про конкуренцію західноєвропейської (Французька академія, Британське королівське наукове товариство) та російської моделей організації науки в Україні [5, с. 48]. Якщо «Наукове товариство ім. Т. Шевченка» було створене Михайлом Грушевським саме за європейською моделлю, то В. Вернадський мав на увазі по суті російську модель, хоча і значно реформовану (науковий центр на повному державному утриманні, зі свободою наукової творчості, мережею дослідних інститутів та допоміжною інфраструктурою: бібліотека, архів, музей, географічна карта, ботанічний сад та ін.), яка й лягла в основу сучасної НАН України.

Окремий напрям науково-освітньої діяльності Гетьманату – розвиток системи вищої освіти, яка також була віддавна потужним осередком наукової діяльності. Одним з головних завдань завданням для Міністерства народної освіти Української Держави було створення єдиної системи навчальних закладів, яка б забезпечувала б рівні можливості учнів для просування від найнижчих щаблів освіти до найвищих. Ще у квітні 1918 р. спеціальна комісія Міністерства Народної освіти накреслила завдання відкрити в Українській Державі 4 університети у Києві та Кам'янці-Подільському, а пізніше у Полтаві та Чернігові [8, с. 33]. Відповідно 1 липня 1918 року окрім чинних університетів Києва, Харкова, Одеси, Новоросійська відкрито Київський та Кам'янець-Подільський державні українські університети. Спроба українізації університету Св. Володимира в Києві проходила дуже складно. Тому влада пішла шляхом створення паралельного закладу з українською мовою викладання та широким переліком українознавчих дисциплін [9].

Також система підтримки уряду вищої освіти включала надання статусу державних київським політехнічному і комерційному університетам, харківським ветеринарному, комерційному та технологічному, Катеринославському (нині – місто Дніпро) гірничому університетам, Ніжинському історико-філологічному інститутам. За період Гетьманату розпочали свою роботу новостворені архітектурний і клінічний (медичний) інститути в Києві, політехнічний та сільськогосподарський інститути в Одесі, Український історико-філологічний факультет в Полтаві [10].

Урядом була розроблена окрема чітка фінансова система (тарифна сітка) оплати праці професорсько-викладацького складу та засновано стипендії для студентів закладів вищої освіти [6, с. 141]. Щоб новостворені навчальні заклади не мали дефіциту кваліфікованих кадрів, уряд окремою постановою запровадив 20 стипендій для підготовки професорів і викладачів вищих шкіл з українською мовою викладання. Умови надання стипендій були дуже ліберальними. Щорічно по 20 молодих вчених упродовж двох років могли отримувати державну стипендію в обсязі від 5 до понад 7 тис. карбованців [11, с. 290].

«Закон про право написання та захисту дисертацій на вчені ступені в усіх вищих школах України українською мовою» передбачав наданя права користування українською мовою під час захисту наукових праць, зо значно підвищувало рівень використання української мовиі стимулювало її вивчення [12, с. 126]. Поряд з українізацією системи вищої освіти, уряд Гетьманату сприяв заснуваннюі діяльності освітньо-нвукових закладів для національних меншин. Зокрема, при Кам'янець-Подільському державному університеті відкрили кафедри польської та єврейської літератури. У червні 1918 року в Києві урочисто відрили Єврейський народний університет, який став першим єврейським вищим навчальним закладом на території колишньої російської імперії.

Загалом «За час діяльності Ради міністрів Української Держави в галузі освіти, науки і культури було прийнято 17 законів, 14 постанов, 2 статути і 1 інструкція, всього 34 документи [13, с. 38]. Сім законів, постанов та інструкцій стали основою організації Української Академії наук та Національної бібліотеки. Як видно із вказаного, урядовими структурами та особисто гетьманом П. Скоропадським за короткий термін (всього 7,5 місяців) було проведено велику роботу щодо реформування і створення нових вищих навчальних закладів України. Закладалися підвалини діяльності українських наукових установ, організовувалися дослідницькі інститути, що діють і досі. Засновувалися бібліотеки, впроваджувалися заходи по охороні пам'яток історії та культури.

Як зазначає дослідниця Т. Іванійчук, Павло Скоропадського по праву можна вважати фундатором української академічної науки [12, с. 40]. Він як глава держави призначив перших 12 академіків УАН і затвердив її Голову-президента. І дійсно він навіть після відречення від влади продовжував активно підтримувати українських вчених за кордоном. Завдяки його підтримці у 1926 році в Берліні відкрито Український науковий інститут, який став своєрідною Академією наук в еміграції, що зібрав навколо себе когорту українських вчених на еміграції. Так було підтримано рух вільних українських вчених, які не пішли на співпрацю з радянською владою.

Висновки. Досвід Української Держави Павла Скоропадського є переконливим доказом реальних творчих здобутків українського державотворчого руху, адаптацію якого до сьогоднішнього буття України важко переоцінити.

Враховуючи наведене, можна стверджувати, що Українська Держава, очолювана гетьманом Павлом Скоропадським, створювала та зміцнювала культурно-національні цінності: відкривала нові школи, гімназії, університети, робила все можливе, щоб дати українському народові рідну систему освіти, поставити на постійну організаційно-правову та інституційну основу наукову діяльність в державі. Гетьман та усе керівництво держави як провідна частина національно свідомої інтелігенції добре розуміло значення науки для збереження національної ідентичності та державності.

Саме в цей період із затвердженням П. Скоропадським 14 листопада 1918 року закону «Про заснування Української академії наук у Києві», розпочався відлік становлення української академічної науки. Створення УАН фактично продовжило процес інституціоналізації національного наукового простору, який було розпочато Науковим товариством іменем Шевченка та Українським науковим товариством. Можна стверджувати, що саме з утворенням УАН наука як соціальний інститут в Українській Державі почала існувати в статусі лигітимного юридичного суб'єкту з законодавчо оформленими інтересами, правами та обов'язками.

Саме зустрічний рух державної влади і наукової спільноти сприяв здійсненню революційних перетворень у академічному науковому просторі, народженню Української академії наук, яка підняла вітчизняну науку на новий рівень, сприяла формуванню національної наукової еліти. Важливу роль у створенні організаційних форм наукових об'єднань відігравало ставлення центральної влади до вчених, бажання їх підтримати, а також спрямувати наукові дослідження в потрібному державі річищі.

Це було помітно і на рівні вищої школи. Становлення української вищої освіти дало можливість закласти підвалини інтеграції освітнього та наукового просторів в умовах розбудови національної державності, збереження та примноження здобутків українського інтелектуального середовища на благо виховання нових поколінь свідомих співвітчизників, утвердження режиму законності та правопорядку.

Хоча в силу відомих історичних обставин вказані закладені особисто гетьманом Павлом Скоропадським державотворчі традиції в галузі науки та освіти по суті були перервані, набутий значний успішний досвід розбудови системи науково-освітньої діяльності ліг в основу розвиту сучасної системи науково-дослідної діяльності, яка все ще потребує значного інституційно-правового реформування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Зайцева З. І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: КНЕУ, 2006. 368 с

2. AVE. До 100-річчя Гетьманату Павла Скоропадського / за заг. ред. Лариси Івшиної. Київ: Українська прес-група, 2018. 680 с.

3. Полонська-Василенко Н. Українська Академія наук: Нарис історії. Київ: Наукова думка, 1993. 414 с.

4. Галушко К., Терещенко Ю., Гирич І., Папакін Г., Осташко Т. та ін. Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 335 с.

5. Папакін Г. Павло Скаропадський та Українська академія наук. Київ, 2018. 335 с.

6. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Том. 10. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с.

7. Гетьманський період: освіта в Україні. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/history/35770/

8. Ніколаєнко Є. Державна політика П. Скоропадського з питань розвитку науки та культури. *Павло Скоропадський та його державотворча діяльність: збірник матеріалів науково-методичного кругло столу 20 листопада 2020* / ред. кол.: Х. Н. Бехруз, Н. В. Єфремова, Т. Ю. Іванійчук. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2020. С. 32-36.

9. Спецпроєкт «Українська революція 1917-1921». Календар 14 грудня 1918. Що встиг Скоропадський? URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/ 13/153341/ (дата звернення: 27.11.2022)

10. Держава UA. Гетьманат Павла Скоропадського. Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/derzhava-ua-getmanat-pavla-skoropadskogo

11. Українська Держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ: Темпора, 2015. 790 с.

12. Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. Студії з архівної справи та документознавства. 1999. Том 5. 263 с.

13. Іванійчук Т. Ю. «Формування новітнього вектору розвитку науки в Українській Державі за П. Скоропадського». *Павло Скоропадський та його державотворча діяльність: збірник матеріалів науково-методичного кругло столу 20 листопада 2020* / ред. кол.: Х. Н. Бехруз, Н. В. Єфремова, Т. Ю. Іванійчук. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2020. С. 37-40.

REFERENCES:

1. Zaitseva, Z. I. (2006). *Ukrainskyi naukovyi rukh: instytutsionalni aspekty rozvytku (kinets XIX – pochatok XX st.) [Ukrainian scientific movement: institutional aspects of development (end of the 19th – beginning of the 20th century)]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian]
2. *AVE. Do 100-richchia Hetmanatu Pavla Skoropadskoho [Ukrainian scientific movement: institutional aspects of development (end of the 19th - beginning of the 20th century)]* (2018) za zah. red. Larysy Ivshynoi. Kyiv: Ukrainska pres-hrupa [in Ukrainian]
3. Polonska-Vasylenko, N. (1993). *Ukrainska Akademiia nauk: Narys istorii [Ukrainian Academy of Sciences: An Outline of History]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]
4. Halushko, K., Tereshchenko, Yu., Hyrych, I., Papakin, H. & Ostashko, T. ta in. (2018). *Ukrainska Derzhava – zhorstki uroky. Pavlo Skoropadskyi. Pohliad cherez 100 rokiv [Ukrainian State – hard lessons. Pavlo Skoropadskyi. A view after 100 years]*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian]
5. Papakin, H. (2018). *Pavlo Skaropadskyi ta Ukrainska akademiia nauk [Pavlo Skaropadskyi and the Ukrainian Academy of Sciences]*. Kyiv [in Ukrainian]
6. Rublov, O. S. & Reient, O. P. (1999). *Ukrainski vyzvolni zmahannia 1917-1921 rr. [Ukrainian liberation contests 1917-1921]*. Tom. 10. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian]
7. *Hetmanskyi period: osvita v Ukraini [Hetman period: education in Ukraine]*. Retrieved from https://osvita.ua/vnz/reports/history/35770/ [in Ukrainian]
8. Nikolaienko, Ye. (2020). Derzhavna polityka P. Skoropadskoho z pytan rozvytku nauky ta kultury. Pavlo Skoropadskyi ta yoho derzhavotvorcha diialnist [State policy of P. Skoropadskyi on issues of development of science and culture. Pavlo Skoropadskyi and his state-building activities]: *Zbirnyk materialiv naukovo-metodychnoho kruhlo stolu 20 lystopada 2020 – Collection of materials of the scientific and methodological round table November 20, 2020* / red. kol.: Kh. N. Bekhruz, N. V. Yefremova, T. Yu. Ivaniichuk. Odesa: NU «Odeska yurydychna akademiia», 32-36 [in Ukrainian]
9. *Spetsproiekt «Ukrainska revoliutsiia 1917-1921». Kalendar 14 hrudnia 1918. Shcho vstyh Skoropadskyi? [Special project "Ukrainian Revolution 1917-1921". Calendar of December 14, 1918. What did Skoropadsky do?]*. Retrieved from https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/13/153341/ [in Ukrainian]
10. *Derzhava UA. Hetmanat Pavla Skoropadskoho. Ukrainskyi instytut natsionalnoi pam'iati [The State of the AU. Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi. Ukrainian Institute of National Memory]*. Retrieved from https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/derzhava-ua-getmanat-pavla-skoropadskogo [in Ukrainian]
11. *Ukrainska derzhava (kviten – hruden 1918 roku). Dokumenty i materialy [The Ukrainian state (April – December 1918). Documents and materials]* (2015). U dvoh tomah. Tom 2. / Uporiadnyk R. Pyrih. Kuiv: Tempora [in Ukrainian]
12. Hetman Pavlo Skoropadskyi ta Ukrainska Derzhava 1918 roku [Hetman Pavlo Skoropadskyi and the Ukrainian State in 1918] (1999). *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and document studies studios*, Tom 5 [in Ukrainian]
13. Ivaniichuk, T. Yu. (2020). «Formuvannia novitnoho vektoru rozvytku nauky v Ukrainskii Derzhavi za P. Skoropadskoho» [Archival and document studies studios]. Pavlo Skoropadskyi ta yoho derzhavotvorcha diialnist: *Zbirnyk materialiv naukovo-metodychnoho kruhlo stolu 20 lystopada 2020 – Collection of materials of the scientific and methodological round table November 20, 2020* / red. kol.: Kh. N. Bekhruz, N. V. Yefremova, T. Yu. Ivaniichuk. Odesa: NU «Odeska yurydychna akademiia», 37-40 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 15.11.2022

УДК 342.123.17
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-23-28

Костецький Сергій Сергійович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
email: kostetskiy.ss@gmail.com
http://orcid.org/0000-0003-3784-1201

СУТНІСТЬ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

У даній статті розкриваються основоположні засади та особливість верховенства права, а також його значення для правової держави. Зокрема, наголошено, що особливе місце серед усіх принципів верховенства права належить принципу законності.

Зазначено, що законність і дисципліна – основні умови існування будь-якої демократичної держави, її

© С.С.Костецький, 2022

обов'язкові риси. Вони невід'ємні одна від одної. Вимоги дотримання законності (політико-правового явища, що характеризується неухильним дотриманням вимог чинного законодавства всіма суб'єктами відносин публічного управління) та дисципліни (свідомого додержання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки у державному та суспільному житті) звернені, перш за все, до органів публічної адміністрації.

Розглянуто основні підходи до сучасного тлумачення змісту принципу верховенства права, зокрема: формальний; субстанційний (матеріально-правовий); функціональний.

Наголошено, що більшість вчених розглядають верховенство права як панування права в суспільстві, де державна влада здійснюється в межах закону, а суд, який є незалежним від інших органів державної влади, приймає законні і справедливі рішення, де пріоритет надається правам та інтересам особи; як прояв справедливості, гуманізму та добра; як явище, яке породжує демократію та стає основною передумовою створення правової держави.

Ключові слова: принципи, верховенство, право, законність, правопорушення, гарантії, правова система, права людини.

Kostetsky S. THE ESSENCE OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW

This article reveals the fundamental principles and features of the rule of law, as well as its importance for the rule of law. In particular, it was emphasized that a special place among all the principles of the rule of law belongs to the principle of legality.

It is noted that legality and discipline are the basic conditions for the existence of any democratic state, its mandatory features. They are inseparable from each other. Requirements for compliance with legality (a political and legal phenomenon characterized by unwavering compliance with the requirements of current legislation by all subjects of public administration relations) and discipline (conscious compliance with the rules of conduct established by legal and other social norms in state and public life) are addressed, first of all, to bodies of public administration.

The main approaches to the modern interpretation of the content of the principle of the rule of law are considered, in particular: formal; substantive (material and legal); functional.

It is emphasized that most scientists consider the rule of law as the rule of law in society, where state power is exercised within the limits of the law, and the court, which is independent from other state authorities, makes legal and fair decisions, where priority is given to the rights and interests of the individual; as a manifestation of justice, humanism and goodness; as a phenomenon that gives rise to democracy and becomes the main prerequisite for the creation of a legal state.

Key words: principles, supremacy, law, legality, offenses, guarantees, legal system, human rights.

Постановка проблеми. Сучасний етап утвердження демократичних відносин в Україні характеризується глибокими трансформаційними змінами в усіх сферах суспільного розвитку. Особливо це стосується оптимізації взаємовідносин державних інституцій з громадянським суспільством, що відбувається за допомогою принципів правової держави, основне місце серед яких відведено принципу верховенства права. Принцип верховенства права є показником існування ефективної системи управління будь-якої демократичної, правової країни. Він спрямований на забезпечення та реалізацію прав, свобод та законних інтересів громадян. Зазначений принцип визначається головним, основоположним, оскільки він зосереджений на встановленні демократичних стандартів як у межах всієї правової системи, так і окремих її елементів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання щодо принципу верховенства права та законності розглядала низка науковців таких як, Т.Я. Багрій, С.П. Головатий, М.І. Козюбра, Л.Г. Паращук, М.Г. Патей-Братасюк, С.В. Шевчук та інші. Також дану проблему відобразили у наукових працях і такі відомі вчені: В.В. Кравченко, В.Ф. Погорілко, І.П. Голосніченко, А.М. Колодій, Л.С. Мамут, В.Д. Бабкін, К.Г. Волинка, П.М. Рабінович, В.В. Сухонос, В.М. Корельський, В.В. Копєйчиков.

Мета статті є полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу теоретичних положень, чинного законодавства України визначити сутність принципу верховенства права.

Виклад основного матеріалу дослідження. **Виклад основного матеріалу**. В умовах розбудови громадянського суспільства та правової держави цінність категорії прав людини є програмно-визначальною для усього подальшого суспільного розвитку. Гострота проблеми особливо очевидна з огляду на тяжке тоталітарне минуле нашої країни та відсутність власної державності упродовж кількох століть її історії [2, с. 50]. У зв’язку з цим актуальним і необхідним є аналіз поняття «принцип верховенства права» та здійснення тлумачення його змісту. Тому в даному контексті багато уваги приділяється науковим дослідженням зарубіжних юристів та філософів, які сьогодні виокремлюють три основні підходи до сучасного тлумачення змісту принципу верховенства права:

1) формальний;

2) субстанційний (матеріально-правовий);

3) функціональний [1].

Щодо першого, то він ґрунтується на аналізі нормативного закріплення принципу верховенства права в цілому та аналізі окремих критеріїв його дотримання.

До таких критеріїв належать: формальна незалежність та безсторонність судової влади; офіційно встановлений порядок прийняття законів; відсутність законів, які застосовуються тільки до окремих соціальних груп, класів; відсутність зворотної сили законів; положення про судовий контроль за діяльністю уряду.

Таким чином, можемо зробити висновок, що для розбудови демократичної і незалежної держави важливим є законодавче закріплення принципу верховенства права, який стає запорукою розвитку в

суспільстві вищої справедливості, соціальної рівності та відчуття повної захищеності. Адже саме цей принцип відіграє важливу роль в процесі виникнення правової держави, де верховенство права займає почесне місце серед інших принципів, так як він пронизує усі відносини суспільного життя і повинен братися за основу у здійсненні діяльності органами державної влади. Необхідно звернути увагу на те, що відповідно до формального підходу принцип верховенства права може застосовуватися не тільки у демократичній державі, а й у тих державах, де панують аристократія, олігархія чи диктаторська влада. Наприклад, ще до недавнього часу Південно-Африканська Республіка була зразком авторитарної держави, в основі функціонування якої лежав принцип верховенства права у його формальному значенні, але Конституція поширювала свою дію тільки на білу меншість населення, яка й була по справжньому вільною [3, с. 72].

Наступним підходом до тлумачення змісту принципу верховенства права вважається матеріально-правовий, який заснований на моральних уявленнях про належну правову систему та визначає стан реалізації верховенства права тим, наскільки ця система відповідає таким уявленням.

При цьому виокремлюються три основні цінності, що становлять основу такого принципу: захист від анархії та війни проти всіх; надання можливості людям планувати свою діяльність із розумною впевненістю, що вони можуть передбачати наслідки різних дій, наприклад, дій органів публічної влади; гарантії від принаймні деяких видів дискреційного розсуду (свавілля) державних посадовців.

Отже, за цим підходом розкривається вся сутність принципу верховенства права, ставлення окремого індивіда до нього та впевненість у засобах його реалізації. Не все те, що проголошується законом, реалізується на практиці і це найбільша проблема нашої сучасної держави. Тому на основі матеріально-правового підходу верховенство права втілює в себе певні моральні ідеї про існування правової держави та гарантування їх дотримання під час виконання посадовими особами та державними органами своїх повноважень.

Мета громадянського суспільства полягає у потребі робити все необхідне для максимально забезпечення дії принципу верховенства права та неупередженого його застосування у всіх сферах суспільної діяльності. А от щодо функціонального підходу до визначення верховенства права, то він подібний до матеріально-правового (сутнісного), але увага в ньому зосереджується на тому, наскільки ефективно право та правова система в цілому виконують функції захисту інтересів людини. Наприклад, чи унеможливлюють вони прийняття рішень органами влади на власний розсуд і забезпечують їх прогнозованість [3, с. 20-21].

В даному випадку, так як верховенство права є основоположним принципом захисту основних прав і свобод людини та громадянина, велика увага приділяється функціональним його особливостям. Тобто, чи прогресивно він впроваджується в життя, чи на достатньому рівні держава виконує свої обов'язки щодо забезпечення та реалізації інтересів особи тощо.

Підсумовуючи вищезазначене, ми можемо стверджувати, що і формальний, і функціональний, і матеріально-правовий підходи мають право на своє існування, так як кожен із них по-своєму розкриває зміст принципу верховенства права, показує нам різні його аспекти та дає можливість з'ясувати найважливіші властивості та ознаки, які в сукупності і формують в нашій свідомості поняття «принцип верховенства права».

Принцип верховенства права для українського законодавства не новий, проте проблема його розуміння полягає у різноаспектності тлумачення даного поняття. Так, теоретично принцип верховенства права можна розглядати, принаймні, у двох аспектах – широкому і вузькому.

По-перше, в широкому значенні – як принцип правової організації державної влади в суспільстві, як верховенство права над державою. За таких умов верховенство права практично ототожнюється з засадами правової державності [9].

По-друге, у вузькому розумінні – як співвідношення права й закону в регулюванні суспільних відносин, їх ролі в забезпеченні правопорядку, тобто як верховенство права над законом [4, с. 18-19]. На підставі проведеного аналізу, можемо зауважити, що Конституція України орієнтує нас саме на такий підхід і закріплює в ст. 8 визнання та дію верховенства права, а також роз'яснює його зміст:

а) як найвищу юридичну силу Конституції України та відповідність їй законів та інших нормативноправових актів;

б) як пряму дію норм Основного Закону та гарантування права на звернення для захисту конституційних права і свобод людини і громадянина.

Враховуючи багатоаспектність поняття «принцип верховенства права», існує необхідність конкретизувати його основні сутнісні характеристики, що сприятиме більш ефективнішому науковому дослідженню. Доречно було б звернути увагу на такі основні ознаки, які пропонує нам виділити Б.А. Футей. До них він відносить, по-перше, верховенство права означає, що кожен громадянин (як приватна особа, так і державний службовець) підкоряються закону. Жодна особа, незалежно від статусу, не може бути понад законом. Особливо важливо, щоб джерелом права був народ України. По-друге, концепція справедливості полягає у винесенні судових рішень, які не тільки будуть відповідати нормам закону, а й нормам права, і базуватися на принциповій важливості процесуального права. Потретє, важливість забезпечення особистих свобод і прав: свободи слова, права збиратися мирно, свободи преси, свободи віросповідання, рівності перед

законом, права на оскарження в суді, права на правову допомогу і незалежний суд [10, с. 195]. На нашу думку, гарантування прав і свобод людини є тільки початковим етапом, так як без їх реалізації норми Конституції залишатимуться лише на папері, тобто будуть звичайною декларацією. По-четверте, політична система повинна базуватися на розподілі влади на самостійні незалежні три гілки: законодавчу, виконавчу і судову, які здійснюють функції на основі принципу стримувань і противаг. Тільки тоді можна досягти верховенства права, якщо кожна «влада» буде діяти в межах своїх повноважень та в державі буде неупереджений, справедливий суд. Цікавим є те, що вчені, які досліджують ознаки принципу верховенства права, мають різноманітні думки щодо цього питання. Наприклад, суддя Європейського суду з прав людини Л.Г. Лукаїдес розкриває зміст принципу верховенства права, спираючись при цьому на практику Європейського суду. На його думку, у даний час принцип верховенства права має як мінімум п'ять самостійних цінностей: 1) функціонування держави, яка зв'язана вимогами права; 2) дотримання принципу рівності громадян перед законом; 3) установлення законності та порядку в суспільстві; 4) наявність ефективного і передбаченого правосуддя; 5) охорона прав людини. Водночас підкреслюється, що всі ці цінності включені в концепцію верховенства права «у відповідь на різні потреби, що виникали з вимог справедливості». Тобто панування права в суспільстві та державі є важливим моментом в здійсненні захисту прав і свобод людини [3, с, 208].

Право наділяє нас впевненістю щодо світлого майбутнього, регламентує рівність всіх громадян перед законом незалежно від соціального статусу, расової приналежності, віросповідання, релігійних уподобань, сімейного стану, статі тощо [8]. Також воно ставить певні цілі на шляху досягнення зазначеної мети, а саме існування ефективного правосуддя, яке працюватиме на благо людей і буде основним способом захисту їх інтересів, а не жахаючим органом державного примусу. А от англійський фахівець конституційного та адміністративного права Г. Вейд виокремлює п'ять різних, але взаємопов'язаних ознак принципу верховенства права. По-перше, принцип верховенства права означає, що всі дії держави мають бути вчинені згідно з правом у тому сенсі, що на всі дії стосовно прав та свобод індивідів виконавча влада уповноважується правом. По-друге, діяльність виконавчої влади здійснюється згідно з тими нормами та принципами, які обмежують її дискреційну владу та унеможливлюють зловживання нею. По-третє, всі спори стосовно законності актів адміністративних органів вирішуються судами, які є незалежними від виконавчої влади. По-четверте, закон єдиний для держави та особи у тому сенсі, що уряду, якщо це спеціально не обумовлено, не можуть належати привілеї та виняткові повноваження щодо відмови застосовувати деякі положення закону. По-п'яте, поза сферою державної адміністрації верховенство права означає, що ніхто не може бути покараний за злочини, які не визначені законом; те саме стосується адміністративних правопорушень [2, с. 51]. З усіх цих ознак можна побачити, що вчені розглядають верховенство права як панування права в суспільстві, де державна влада здійснюється в межах закону, а суд, який є незалежним від інших органів державної влади, приймає законні і справедливі рішення, де пріоритет надається правам та інтересам особи; як прояв справедливості, гуманізму та добра; як явище, яке породжує демократію та стає основною передумовою створення правової держави.

Важливим кроком для повного та всебічного тлумачення змісту принципу верховенства права є дослідження його у співвідношенні з принципом верховенства закону та верховенства Конституції. Необхідність поглиблення знань проблем сутності верховенства права та верховенства закону, їх взаємозв'язку та розрізнення є важливим та визначальним для усвідомлення таких понять як «правова держава», «правовий закон» тощо.

Слід звернути увагу на те, що верховенство права не повинно обмежуватися рамками законності, так як воно позбавляється будь-якого самостійного сенсу, тому що держави, які характеризуються найгіршими формами авторитаризму, автоматично вважатимуться правовими, тобто такими, що будуть застосовувати принцип верховенства права. Отже, здійснення влади тільки за допомогою закону нездатне забезпечити дотримання прав людини. За цих обставин і потрібно застосовувати принцип верховенства права. Але цілком впевнено можна сказати, що ці два принципи не виключають і не скасовують один одного і в ідеалі вони повинні діяти в системному взаємозв'язку.

Відомий український конституціоналіст професор Ю.М. Тодика звертає увагу на певні особливості співвідношення принципу верховенства права з Конституцією та законами: «Розгляд принципу верховенства права поза верховенством Конституції і законів – це шлях до беззаконня та вседозволеності, а визнання тільки принципу верховенства закону поза системним розумінням принципу верховенства права – шлях до прийняття несправедливих, негуманних, недемократичних законів, інших нормативно правових актів». Дане твердження говорить нам про те, що такі принципи як законність та верховенство права випливають один з одного і не можуть існувати окремо, так як верховенство права породжує законність, а законність, у свою чергу, є зовнішньою формою панування в державі права. Для того щоб краще зрозуміти різницю між поняттями «верховенство права» та «верховенство закону», необхідно спочатку звернутися до таких понять як «право» та «закон». Отже, право – це один із регуляторів суспільних відносин, єдність рівної для всіх норми, міри та справедливості, тобто форма вираження свободи в суспільстві. З цього приводу академік НАН України Ю.С. Шемшученко зазначає: «Право – система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується державою». На відміну від права, закон – це «офіційна форма загальнообов'язкового нормативного визнання чи невизнання об'єктивно

зумовлених мір цієї свободи і рівності»[3, с. 234]. За допомогою закону відбувається лише формулювання у вигляді норм законодавства, що вже склалися, чи таких, що явно складаються, форм і норм права (міри свободи). При цьому право в його співвідношенні з законом виступає як джерело, уособлення і критерій справедливості.

Висновок. Таким чином, можемо зробити такий висновок: існує тріада найважливіших принципів, які стали основою для розбудови правової держави, розвитку громадянського суспільства та демократії, панування в суспільстві гуманізму, справедливості і добра, визнання людини найвищою соціальною цінністю та закріплення її прав і свобод на рівні Конституції як Основного Закону держави, що має найвищу юридичну силу. Принципи верховенства права, верховенства закону та верховенства Конституції є самостійними принципами, але це не виключає і їхній взаємозв'язок між собою, тому що: дія принципу верховенства права проявляється як через норми закону, так і через норми Конституції; закон і Конституція є своєрідною формою закріплення права; принцип верховенства закону базується на Конституції, яка, будучи Основним Законом, становить основу для його визнання в правовій системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейські погляди на принцип верховенства права. URL: http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120556

2. Чепульченко Т.О. Принцип верховенства права як відображення генези прав людини в сучасній правовій державі. *Часопис Київського університету права.* 2008. № 3. С. 48-53.

3. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у 2-х кн. /[за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]. К.: Конус-Ю, 2008. 314 с.

4. Петришин О.В. Верховенство права в системі дії права. *Проблеми законності.* 2009. № 100. С. 18-19.

5. Портнов А.В. Зміст принципу верховенства права та його реалізація в діяльності Конституційного Суду України. *Стратегічні пріоритети.* 2008. № 2 (7). С. 64-67.

6. Колодій А.М. Принципи права України: монографія. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

7. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: до 10-річчя незалежності України: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

8. Хемич А.В. Законність як елемент верховенства права в контексті практики ЄСПЛ. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/17535/1/

9. Хустова М.Г. Верховенство права – як основоположний принцип правової системи України в умовах модернізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2013. № 1062, Вип. 14. С. 22-26.

10. Футей Б.А. Конституційна реформа і верховенство права. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 2 (7). С. 195-198.

REFERENCES:

1. Yevropeiski pohliady na pryntsyp verkhovenstva prava. [European views on the principle of the rule of law]. *Pravovyi tyzhden.* Retrieved from: http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120556 [in Ukrainian].

2. Chepulchenko, T.O. (2008). Pryntsyp verkhovenstva prava yak vidobrazhennia henezy prav liudyny v suchasnii pravovii derzhavi. [The principle of the rule of law as a reflection of the genesis of human rights in the modern legal state]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* № 3. 48-53. [in Ukrainian].

3. Shemshuchenko, Iu.S. (Ed.) (2008). Pryntsyp verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky[The principle of the rule of law: problems of theory and practice]. u 2-kh kn. 314. [in Ukrainian].

4. Petryshyn, O.V. (2009). Verkhovenstvo prava v systemi dii prava. [The rule of law in the legal system]. *Problemy zakonnosti.* № 100. 18-19. [in Ukrainian].

5. Portnov, A.V. (2008). Zmist pryntsypu verkhovenstva prava ta yoho realizatsiia v diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. [Content of the principle of the rule of law and its implementation in the activity of the Constitutional Court of Ukraine]. *Stratehichni priorytety.* 2008. № 2 (7). 64-67. [in Ukrainian].

6. Kolodii, A.M. (1998). Pryntsypy prava Ukrainy. [Principles of Ukrainian law]. Monohrafiia. 208. [in Ukrainian].

7. Skrypniuk, O.V. (2000). Sotsialna, pravova derzhava v Ukraini: problemy teorii i praktyky. [Social, legal state in Ukraine: problems of theory and practice]. Monohrafiia. 600. [in Ukrainian].

8. Khemych, A.V. (2020). Zakonnist yak element verkhovenstva prava v konteksti praktyky YeSPL. [Legality as an element of the rule of law in the context of ECtHR practice]. *Aktualni pytannia yurydychnoi nauky.* Retrieved from http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/17535/ [in Ukrainian].

9. Khustova, M.H. (2013). Verkhovenstvo prava – yak osnovopolozhnyi pryntsyp pravovoi systemy Ukrainy v umovakh modernizatsii. [The rule of law is a fundamental principle of the legal system of Ukraine in the conditions of modernization]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia: Pravo. № 1062, Vyp. 14. - S. 22-26. [in Ukrainian].

10. Futei, B.A. (2008). Konstytutsiina reforma i verkhovenstvo prava. [Constitutional reform and the rule of law]. *Stratehichni priorytety.* № 2 (7). 195-198. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.11.2022

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.7
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-28-34

Рябовол Лілія Тарасівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: lryabovol8@gmail.com
http://orcid.org/0000-0003-3558-2103

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ

Феномен обмеження прав та свобод людини і громадянина досліджено як складник інституту конституційно-правового статусу особи. Мета статті – встановити особливості врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з обмеженням конституційних прав та свобод людини і громадянина. Констатовано, що конституційно-правовий статус людини і громадянина, а також обмеження прав та свобод як його складник, має загальні для всіх держав ознаками, оскільки значною мірою грунтується на загальновизнаних міжнародних стандартах. Водночас в конкретній державі або групі держав може мати свою специфіку, детерміновану історико-культурними особливостями. Виявлено, що можливості обмеження прав та свобод особи передбачено в конституціях практично всіх держав. Відповідними підставами, за загальним правилом, є уведення в країні або її частинах воєнного чи надзвичайного стану. Підтримано наукову позицію, що унормування відносин, які виникають у зв'язку з обмеженням прав та свобод, є важливим, оскільки у такий спосіб держава здійснює вплив не лише на окрему особу, але й на життєдіяльність усього суспільства. Відтак, підходи держави й ставлення у суспільстві до обмеження прав особи значною морою відображають характер і сутність взаємовідносин людини й держави у контексті становлення демократичного громадянського суспільства і правової держави. За результатами аналізу міжнародних актів (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ЄКПЛ) та практики ЄСПЛ сформульовано висновок, що обмеження прав та свобод людини і громадянина є необхідними для громадянського суспільства, із застереженням, що такі обмеження/ втручання мають бути виправданими. З'ясовано умови такої виправданості – обмеження/ втручання має здійснюватися законно, із законною (легітимною) метою, в інтересах демократичного суспільства. Необхідним, при цьому, є забезпечення балансу між суспільною й державною необхідністю та потребами й інтересами власне особи як носія конституційних прав та свобод.

Ключові слова: міжнародні акти, Конституція України, зарубіжні країни, держава, право, воєнний стан, людина, громадянин, конституційні права та свободи, гарантії прав.

Ryabovol L. LIMITATION OF RIGHTS AND FREEDOM AS AN ELEMENT OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF A PERSON

The phenomenon of restriction of the rights and freedoms of a person and a citizen has been studied as a component of the institution of the constitutional and legal status of a person. The purpose of the article is to establish the peculiarities of the regulation of relations arising in connection with the restriction of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen. It was established that the constitutional and legal status of a person and a citizen, as well as the limitation of rights and freedoms as its component, has features common to all states, as it is largely based on generally recognized international standards. At the same time, a specific state or group of states may have its own specificity determined by historical and cultural features. It was revealed that the possibility of restricting the rights and freedoms of a person is provided for in the constitutions of almost all states. The relevant grounds, as a general rule, are the introduction of a state of war or emergency in the country or its parts. The scientific position is supported that the normalization of relations that arise in connection with the restriction of rights and freedoms is important, because in this way the state exerts influence not only on an individual, but also on the life of the entire society. Therefore, the approaches of the state and the attitude of society to the limitation of individual rights largely reflect the nature and essence of the relationship between a person and the state in the context of the formation of a democratic civil society and the rule of law. Based on the results of the analysis of international acts (Universal Declaration of Human Rights, International Covenant on Civil and Political Rights, ECHR) and the practice of the ECtHR, the conclusion was formulated that restrictions on the rights and freedoms of man and citizen are necessary for civil society, with the caveat that such restrictions/interventions have be justified The conditions of such justification have been clarified - the restriction/intervention must be carried out legally, with a legal (legitimate) purpose, in the interests of a democratic society. At the same time, it is necessary to ensure a balance between social and state necessity and the needs and interests of the individual as a bearer of constitutional rights and freedoms.

Key words: international acts, Constitution of Ukraine, foreign countries, state, law, martial law, person, citizen, constitutional rights and freedoms, guarantees of rights.

Постановка проблеми. Конституційно-правовий статус людини і громадянина – складний, багатоаспектний об'єкт науково-правових досліджень, в основі якого є комплексне явище державно-

© Л.Т.Рябовол, 2022

правової дійсності. Такий статус позначається загальними для всіх держав ознаками, оскільки значною мірою ґрунтується на загальновизнаних міжнародних стандартах. Водночас в конкретній державі або групі держав може мати свою специфіку, детерміновану історико-культурними особливостями. При цьому, в конституціях практично всіх держав так чи інакше передбачено можливості обмеження прав та свобод особи, підставою чого, за загальним правилом, є уведення в країні або її частинах воєнного чи надзвичайного стану.

Права особи, їх реалізація та захист є однією із засад правової системи сучасних демократичних держав. Наразі підходи, застосовувані до обмеження прав та свобод людини і громадянина, є надзвичайно важливими, оскільки у такий спосіб держава здійснює вплив не лише на окрему особу, але й на життєдіяльність усього суспільства. Не можна не погодитись з усталеною в науці конституційного права думкою, що в умовах економічної, політичної та соціальної нестабільності саме ступінь виконання державою її головного обов'язку щодо утвердження й забезпечення прав та свобод людини і громадянина одночасно є і критерієм, і чинником прогресивного розвитку держави, її правової системи. Наразі підходи держави й ставлення у суспільстві до обмеження прав особи значною морою відображають характер і сутність взаємовідносин людини і держави у контексті становлення демократичного громадянського суспільства і правової держави.

В умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України питання забезпечення прав та свобод людини і громадянина та водночас їх доцільного й законного обмеження набуло особливої актуальності. У контексті активного євроінтеграційного поступу нашої держави необхідним є вивчення відповідних положень міжнародних актів, Європейської конвенції з прав людини та накопиченої з цього питання практики Європейського Суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика обмеження прав та свобод людини і громадянина активно розробляється вітчизняними вченими. Дисертаційне дослідження конституційно-правових обмежень прав та свобод людини і громадянина в Україні провела О. В. Андрієвська (2018) [1]. Різні аспекти проблеми, окресленої темою статті, вивчали: С. Ю. Возгрін (межі свободи й заборона обмеження прав та свобод людини на національному й міжнародному рівнях) [2], А. Л. Деркач (розвиток конституційних процедур захисту прав людини в зарубіжних кранах), Є. О. Львова (правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини в умовах глобалізації), О. В. Марусяк, І. М. Проць [9], О. В. Сенаторова, А. С. Славко (порівняльно-правове дослідження обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану), Ю. О. Фігель (обмеження прав людини в умовах воєнного стану) [17], та інші. Питання обмеження прав та свобод є також у колі наших наукових інтересів. У попередніх працях ми розглядали таке обмеження як соціокультурний та політико-правовий феномен [15], зверталися до цього питання у межах дослідження особливостей регулювання та закріплення конституційно-правового статусу людини і громадянина в зарубіжних країнах [14], у контексті вивчення гарантій прав та свобод людини і громадянина у зарубіжних країнах [13], проводили аналіз міжнародних актів щодо визначення в них цілей обмеження прав [12]. Актуальність окресленої проблематики зумовлює потребу в її подальшій науковій розробці.

Мета статті – на основі аналізу міжнародних та європейських стандартів і вітчизняного законодавства встановити особливості врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з обмеженням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовий статус особи – це сукупність юридично визначених прав, свобод та обов'язків, які поширюються на особу в певній державі. Відштовхуючись від цього загального визначення, конституційно-правовий статус особи розуміємо як систему прав, свобод, обов'язків та гарантій, закріплених в Конституції України та конституційних законах. Відповідні права та свободи дають кожній людині і громадянину можливості вільно й самостійно обирати вид і міру своєї поведінки, користуватися соціальними благами в особистих та суспільних інтересах. У наших попередніх працях акцентовано, що характеризуючи конституційно-правовий статус особи, у тому числі в зарубіжних країнах, слід вказати на можливості обмеження прав та свобод людини і громадянина, що передбачаються конституціями практично усіх країн, як правило, у зв'язку з уведенням в державі воєнного чи надзвичайного стану. Такі обмеження не тягнуть за собою скасування самих прав, передбачають фактичне зупинення дії визначеного переліку прав на відповідний період [14, с. 174, 176].

Ознаками конституційних прав і свобод є те, що вони: життєво важливі й соціально необхідні для окремої людини та нормального функціонування суспільства й держави; закріплюються за кожною людиною і громадянином; рівні та єдині для всіх; мають найвищий юридичний захист, реалізуються за певним механізмом тощо. Такі істотні ознаки зумовлюються принципами конституційно-правового статусу особи – вихідними засадами, на основі яких здійснюються права та свободи й визначається місце особи в державі та суспільстві. Ними є: належність людині основних прав і свобод від народження та їх невідчужуваність; поєднання індивідуальних інтересів особи з інтересами інших осіб, держави й суспільства; загальність конституційних прав, свобод і обов'язків; юридична рівність громадян України; гуманістична спрямованість основ правового статусу особи [15, с. 18] тощо.

На увагу заслуговує принцип, згідно з яким, конституційні права гарантуються і, відповідно до ст. 22 Конституції України, не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів або внесенні змін до

чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. При цьому, у ст. 23 окреслюються межі реалізації прав і свобод – «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» [5].

Ще один принцип конституційно-правового статусу особи – конституційні права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64 Основного Закону України) [5]. Отже, припис щодо неможливості обмеження прав та свобод не є абсолютним. При цьому важливо, що визначено відповідні підстави встановлення обмежень – умови воєнного або надзвичайного стану, а також акцентовано на необхідність зазначення строку дії цих обмежень. Законодавець чітко встановлює перелік прав та свобод, які не можуть бути обмежені, переважно, це – особисті права та свободи. Можуть бути обмежені на певних підставах, згідно з Конституцією України, такі права та свободи людини і громадянина, як: свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ст. 34); свобода світогляду і віросповідання (ст. 35); свобода об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39). Підставами їх обмеження, переважно, є інтереси національної безпеки і громадського порядку. Так, право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації бо прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ч. 3 ст. 34), право на свободу світогляду і віросповідання – в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення, або захисту прав і свобод інших людей (ч. 2 ст. 35). На тих самих підставах можуть обмежуватися і право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ч. 1 ст. 36), і право збиратися мирно. Обмеження щодо реалізації останнього права можуть встановлюватися й судом відповідно до закону (ч. 2 ст. 39) [5].

У зарубіжній практиці сформувалися різні моделі конституційного обмеження прав і свобод. У результаті аналізу чинних правових джерел в зарубіжних країнах І. Ю. Хила виокремила такі три моделі: 1) встановлюється перелік тих прав, які можна обмежити; 2) встановлюється перелік тих прав, які обмежити не можна; 3) вказується, що обмеження можливі, але перелік прав, які можуть/ не можуть бути обмежені не закріплюється, натомість, є відсилка до спеціального нормативного акту [18, с. 5].

Слід зазначити, що закріплення в конституціях практично усіх держав можливості щодо обмеження прав та свобод громадян є відображенням суперечності, де, з одного боку, проблема втручання держави в життя людини і громадянина (на особистому й загальносоціальному рівнях), з іншого, потреба особи й суспільства у забезпеченні належних умовах для особистої та національної безпеки, громадського порядку тощо. Окреслена проблема актуалізується в умовах становлення громадянського суспільства та правової демократичної державності, що вимагає і передбачає розширення, а не звуження та обмеження прав і свобод, виконання державою, відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України, обов'язку щодо їх утвердження й забезпечення.

Саме тому, важливим і необхідним є встановлення оптимального співвідношення між правами та свободами людини і громадянина, з одного боку, та інтересами суспільства і держави, з іншого. Вирішення цього завдання передбачає встановлення чітких критеріїв, меж, умов, підстав допустимості обмеження прав і свобод людини. У зв'язку з тим, що такі обмеження мають неперсоніфікований характер, а поширюється на населення всієї країни, порушується баланс між владними повноваженнями держави та свободою людини. Єдиним виправданням цього, вважає І. Ю. Хила, є необхідність у захисті інших, більш важливих прав і свобод людини, а також досягнення правопорядку, захисту моральності та конституційного ладу, при цьому, обмеження прав та свобод людини не мають довільного характеру, оскільки сучасні конституції переважно виходять з концепції правової держави, в основі якої – визнання природного характеру прав та свобод людини [18, с. 5].

Наразі не можна не погодитися із О. В. Андрієвською у тому, що визначення меж основних прав, умов їх реалізації та порядку вирішення можливого конфлікту інтересів – об'єктивна потреба як свободи особи, так і нормального функціонування соціуму [1, с. 25]. Надзвичайно важливим при цьому є запобігання зловживанням у сфері обмеження прав. Дві відповідні умови виокремлює Б. В. Сидорець, так, права можуть бути обмежені лише законом і лише в тій мірі, в якій це необхідно [16, с. 73]. У цьому контексті обґрунтованою видається також вимога, яку сформулював С. Ю. Возгрін, що будь-які обмеження прав і свобод громадян припустимі тільки в тому випадку і в тій мірі, в яких вони передбачені конституцією конкретної держави і відповідають нормам міжнародного права [2, с. 53].

Слід зазначити, що визначення й закріплення в конституціях та/або інших актах порядку, підстав і меж обмеження прав є дієвою гарантією конституційних прав та свобод людини і громадянина. Окрім Конституції, в Україні на це є вказівка в Законі України «Про правовий режим воєнного стану». Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього закону, як особливий правовий режим, воєнний стан вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності і передбачає, у тому числі, тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження

конституційних прав та свобод людини і громадянина із зазначенням строку дії цих обмежень [8].

Визначення і закріплення в конституціях та/або інших актах порядку, підстав і меж обмеження прав як гарантія конституційних прав та свобод людини і громадянина належить безпосередньо до конституційних гарантій, що, поряд із судовими (реалізація права на судовий захист у порядку конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального судочинства) та позасудовими (презумпція невинуватості; наявність інституту уповноваженого з прав людини та у більшості зарубіжних країн функціонування мережі спеціалізованих омбудсменів; можливість звернення за професійною правничою допомогою; юридична відповідальність посадових і службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, які своїми діями або бездіяльністю порушили права та свободи людини) гарантіями утворюють систему внутрішньодержавних гарантій прав та свобод людини. Конституційні (конституційно-правові) гарантії відіграють особливу роль у цій системі, оскільки, забезпечені авторитетом Основного Закону. Відтак, права та свободи людини і громадянина можуть бути обмежені тільки за законом і тільки в тій мірі, в якій це необхідно для захисту конституційного ладу, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони і безпеки держави. Обов'язковою складовою цієї гарантії є чітке визначення строку/ терміну, на який вводяться обмеження [13, с. 21, 24].

Підтримуємо висновки Ю. О. Фігель, сформульовані на основі аналізу чинного законодавства, щодо специфіки обмеження прав та свобод у період воєнного стану, а саме: обмеження не поширюються на основні права громадян; встановлюється обсяг і час дії таких обмежень; обмеження застосовуються тільки на підставі відповідних нормативно-правових актів; обмеження прав і свобод відбувається постільки, поскільки це необхідно для забезпечення оборони країни і безпеки держави; застосовувані обмежувальні заходи мають враховувати відповідні міжнародні стандарти і не спричинити дискримінацію окремих осіб чи груп населення за ознакою статі, раси, національності, мови, походження, майнового й посадового стану, місця проживання, віросповідання, переконань, приналежності до громадських об'єднань, тощо [17, с. 229]. Наразі обмеження основних прав і свобод особи позначається тим, що: є правомірним, цілеспрямованим кількісним та/або якісним применшенням у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки/ правомочностей, які складають основне право/ свободу особи, з боку інших осіб; має законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, суспільно корисний характер; полягає у звуженні обсягу і змісту потенційних можливостей особи [9, с. 383].

Вагомий внесок у вирішенні питання обмеження прав та свобод людини в Україні зробив Конституційний Суд України. У своєму Рішенні від 19.10.2009 р. (абзац 6 підпункту 3.3 п. 3 мотивувальної частини) цей орган підтвердив правову позицію, за якою, обмеження прав та свобод людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) і суспільно необхідним. Зокрема, КСУ встановлено, що позбавлення громадянина України права брати участь в управлінні державними справами шляхом участі у роботі окружної або дільничної виборчої комісії у зв'язку з його проживанням за межами відповідного округу/ міста в умовах відсутності воєнного або надзвичайного стану є порушенням ч. 4 ст. 15, ч. 1 ст. 38 Конституції України [10]. Згідно з Рішенням КСУ від 08.04.2015 р., обмеження конституційних прав і свобод має переслідувати легітимну мету, зумовлюватися суспільною необхідністю досягнення цієї мети та бути пропорційним і обґрунтованим. У разі обмеження права, зазначено в абз. 3 підпункту 2.2 п. 2 мотивувальної частини цього Рішення, законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права й не порушувати його сутнісний зміст. Апелюючи до практики Європейського суду з прав людини, КСУ вказує, що у своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував: держава має право встановлювати певні обмеження права осіб на доступ до суду, які, однак, мають переслідувати легітимну мету, не порушувати саму сутність цього права, а мета й запроваджені заходи мають пропорційно співвідноситися (п. 57 Рішення у справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» від 28.05.1985 р., п. 96 Рішення у справі «Кромбах проти Франції» від 13.02.2001 р.) [11].

Правові основи обмеження прав та свобод закладені у міжнародних актах. Так, згідно з ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини, кожна людина при здійсненні своїх прав і свобод повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав та свобод інших, справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві [3]. Ці положення конкретизовано у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, відповідно до якого: права не можуть бути об'єктом обмежень, за винятками, якщо такі обмеження є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших (ч. 3 ст. 12); свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, основних прав та свобод інших осіб (ч. 3 ст. 18). На тих самих підставах можуть бути обмежені й такі права, як: безперешкодно дотримуватися своїх поглядів (ч. 3 ст. 19), на мирні збори (ст. 20), свободу асоціації (ч. 2 ст. 22) [6].

В Європейській Конвенції з прав людини, як і у згаданих вище документах, обмеження прав людини розглядаються як необхідні у демократичному суспільстві. Згідно з ЄКПЛ, органи державної влади не можуть втручатись у здійснення права людини на повагу до свого приватного і сімейного життя, свого житла і кореспонденції, за винятком, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним в

інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі, прав і свобод інших осіб (ч. 2 ст. 8); свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає обмеженням в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (ч. 2 ст. 9); свобода вираження поглядів (дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів) – обмеженням, що є необхідними в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації, прав інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації, для підтримання авторитету й безсторонності суду (ч. 2 ст. 10). На тих самих підставах може обмежуватися свобода зібрань та об'єднання (ч. 2 ст. 11). У ст. 18 встановлено межі застосування обмежень прав – обмеження не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені [4].

Слід зазначити, що, у порівнянні з іншими статтями ЄКПЛ, згадані вище 8-11 статті мають особливу структуру – вони закріплюють як саме право, що гарантується ЄКПЛ та підлягає захисту, так і підстави виправданого втручання держави у це право, або умови, за яких таке втручання стає можливим, чи загальні принципи й конкретні обставини як підстави, на яких держава може обмежувати здійснення прав і свобод. Саме така структура забезпечує збереження балансу між правами особи й інтересами демократичного суспільства у випадку конфлікту інтересів, при тому, що обмеження прав та свобод людини, застосовувані у виняткових випадках, є необхідними в демократичному суспільстві й мають бути законними. Виправданість обмеження прав, закріплених в ЄКПЛ, забезпечується трикомпонентною юридичною конструкцією. Кожний з її компонентів є однією з умов виправданості обмеження прав або відповідного втручання. Перша умова – втручання здійснюється згідно із законом, під яким наразі розуміють як норми, встановлені писаним правом, так і правила, сформовані у прецедентному праві. Якісними вимогами до закону наразі є доступність і передбачуваність. Друга умова – втручання відповідає законній (легітимній) меті, третя – втручання є необхідним для демократичного суспільства [7, с. 36, 38].

Висновки. Отже, обмеження прав та свобод людини і громадянина в конкретній державі є складником відповідного конституційно-правового статусу особи. Унормування відносин, які виникають у зв'язку з обмеженням прав та свобод, є надзвичайно важливим, оскільки у такий спосіб держава здійснює вплив не лише на окрему особу, але й на життєдіяльність усього суспільства. Підходи держави й ставлення у суспільстві до обмеження прав особи значною морою відображають характер і сутність взаємовідносин людини й держави у контексті становлення демократичного громадянського суспільства і правової держави. Відповідно до міжнародних актів (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ЄКПЛ) та практики ЄСПЛ, обмеження прав та свобод людини і громадянина є необхідними для громадянського суспільства. При цьому, такі обмеження/ втручання мають бути виправданими. Умовами виправданості наразі є: законність обмеження/ втручання; наявність законної (легітимної) мети обмеження/ втручання; таке обмеження/ втручання є необхідним для демократичного суспільства. *Перспективним у напрямку дослідження* є встановлення у контексті обмеження прав та свобод людини і громадянина оптимального співвідношення між суспільною й державною необхідністю, з одного боку, та потребами й інтересами власне носія певних суб'єктивних прав та свобод – людини і громадянина, з іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрієвська О. В. Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2018. 251 с.

2. Возгрін С. Ю. Межі свободи та заборона обмеження прав і свобод людини: національно-правовий та міжнародно-правовий аспекти. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6-3, Т. 1. С. 51-54.

3. Загальна декларація прав людини: Документ ООН від 10.12.1948 р. URL: http://surl.li/duplp (дата звернення: 21.11.2022)

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: http://surl.li/duplr (дата звернення: 21.11.2022)

5. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254л/96-ВР. URL: http://surl.li/gdyl (дата звернення: 21.11.2022)

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: http://surl.li/dupls (дата звернення: 21.11.2022)

7. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя» / Укл. Т. І. Футей. К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: http://surl.li/blyne (дата звернення: 21.11.2022)

9. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 1. С. 381-384. URL: http://surl.li/duppw

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента

України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції...: Рішення КСУ від 19.10.2009 року № 26-рп/2009. URL: http://surl.li/dupid (дата звернення: 21.11.2022)

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 1712 КАС України: Рішення КСУ від 08.04.2015 р. № 3-рп/2015. URL: http://surl.li/dupig (дата звернення: 21.11.2022)

12. Рябовол Л. Т. Визначення цілей обмеження прав та свобод людини у міжнародних правових актах. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми України в період євроінтеграції*: збірник тез VII всеукр. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 30 лист. 2018 р.). Кропивницький, 2018. С. 217-219.

13. Рябовол Л. Т. Гарантії прав та свобод людини і громадянина у зарубіжних країнах. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 грудня 2020 р.). Харків, 2020. С. 20-25.

14. Рябовол Л. Т. Конституційно-правовий статус людини і громадянина: особливості регулювання та закріплення в зарубіжних країнах. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства*: матеріали V всеукр. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 24 лист. 2017 р.). Кропивницький, 2017. С. 174-177.

15. Рябовол Л. Т. Обмеження прав та свобод людини і громадянина як соціокультурний та політико-правовий феномен. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12-13 січня 2018 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 17-20.

16. Сидорець Б. В. Межі розсуду правомірного втручання держави у права людини у демократичному суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 1. С. 71-74.

17. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 222-230.

18. Хила І. Ю. Конституційно-правові обмеження особистих прав і свобод людини: Україна та зарубіжний досвід: дис. доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право. Ужгород, 2021. 235 с.

REFERENCES:

1. Andriievska O. V. (2018). Konstytutsiino-pravovi obmezhennia prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [Constitutional and legal restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine]: dys. … kand. yuryd. nauk. Kyiv. 251 s. [in Ukrainian]

2. Vozghrin S. Yu. (2013). Mezhi svobody ta zaborona obmezhennia prav i svobod liudyny: natsionalno-pravovyi ta mizhnarodno-pravovyi aspekty [Limits of freedom and prohibition of restriction of human rights and freedoms: national legal and international legal aspects]. Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. № 6-3, T. 1. S. 51-54. [in Ukrainian]

3. Zahal′na deklaratsiya prav lyudyny [Universal Declaration of Human Rights]: Dokument OON vid 10.12.1948. URL: http://surl.li/duplp [in Ukrainian]

4. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: Mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950 r. URL: http://surl.li/duplr [in Ukrainian]

5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon vid 28.06.1996 № 254л/96-ВР. URL: http://surl.li/gdyl [in Ukrainian]

6. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]: Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1966 p. URL: http://surl.li/dupls [in Ukrainian]

7. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia treneriv navchalnoho kursu dlia suddiv «Zastosuvannia Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod ta praktyky yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia» [Educational and methodological manual for trainers of the training course for judges «Application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and Practice of the European Court of Human Rights in the Administration of Justice»] (2017) / Ukl. T. I. Futei. K.: VAITE. 192 s. [In in Ukrainian]

8. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [About the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII. URL: http://surl.li/blyne [in Ukrainian]

9. Prots I. M. (2020). Okremi orhanizatsiino-pravovi mekhanizmy obmezhennia osnovnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna za zakonodavstvom Ukrainy [Separate organizational and legal mechanisms for limiting the basic rights and freedoms of a person and a citizen under the legislation of Ukraine]. Porivnialno-analitychne pravo. № 1. S. 381-384. [in Ukrainian]

10. Pishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy Prezydenta Ukrainy ta 48 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii...[Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional submissions of the President of Ukraine and 48 People's Deputies of Ukraine regarding compliance with the Constitution...]: Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 19.10.2009 r. № 26-rp/2009. URL: http://surl.li/dupid [in Ukrainian]

11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho

Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny druhoi statti 1712 KAS Ukrainy [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the second part of Article 1712 of the Civil Code of Ukraine]: Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 08.04.2015 r. № 3-рп/2015. URL: http://surl.li/dupig [in Ukrainian]

12. Riabovol L. T. (2018). Vyznachennia tsilei obmezhennia prav ta svobod liudyny u mizhnarodnykh pravovykh aktakh [Determination of the goals of restriction of human rights and freedoms in international legal acts.]. Aktualni pravovi ta humanitarno-ekonomichni problemy Ukrainy v period yevrointehratsii: zbirnyk tez VII vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kropyvnytskyi, 30 lyst. 2018 r.). Kropyvnytskyi. S. 217-219. [in Ukrainian]

13. Riabovol L. T. (2020). Harantii prav ta svobod liudyny i hromadianyna u zarubizhnykh krainakh [Guarantees of human and citizen rights and freedoms in foreign countries]. Prava liudyny v Ukraini: mynule, sohodennia, maibutnie : materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 10 hrudnia 2020 r.). Kharkiv. S. 20-25. [in Ukrainian]

14. Riabovol L. T. (2017). Konstytutsiino-pravovyi status liudyny i hromadianyna: osoblyvosti rehuliuvannia ta zakriplennia v zarubizhnykh krainakh [Constitutional and legal status of a person and a citizen: peculiarities of regulation and consolidation in foreign countries]. Aktualni pravovi ta humanitarno-ekonomichni problemy v period reformuvannia demokratychnoho suspilstva: materialy V vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kropyvnytskyi, 24 lyst. 2017 r.). Kropyvnytskyi. S. 174-177. [in Ukrainian]

15. Riabovol L. T. (2018). Obmezhennia prav ta svobod liudyny i hromadianyna yak sotsiokulturnyi ta polityko-pravovyi fenomen [Restriction of human and citizen rights and freedoms as a socio-cultural and political-legal phenomenon]. Pravo, suspilstvo i derzhava: formy vzaiemodii: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 12-13 sichnia 2018 r.). Kyiv: Tsentr pravovykh naukovykh doslidzhen. S. 17-20. [in Ukrainian]

16. Sydorets B. V. (2012). Mezhi rozsudu pravomirnoho vtruchannia derzhavy u prava liudyny u demokratychnomu suspilstvi [Limits of discretion of legitimate state intervention in human rights in a democratic society.]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. № 1. S. 71-74. [in Ukrainian]

17. Fihel Yu. O. (2015). Obmezhennia prav liudyny v umovakh voiennoho stanu [Restrictions on human rights under martial law]. Naukovyi visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii. Seriia: Yurydychna. Vyp. 2. S. 222-230. [in Ukrainian]

18. Khyla I. Yu. (2021). Konstytutsiino-pravovi obmezhennia osobystykh prav i svobod liudyny: Ukraina ta zarubizhnyi dosvid [Constitutional and legal restrictions of personal human rights and freedoms: Ukraine and foreign experience]: dys. doktora filosofii z haluzi znan 08 Pravo za spetsialnistiu 081 Pravo. Uzhhorod. 235 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.3
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-35-40

Поляруш Світлана Іванівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: sv_polyarush@ukr.net
http://orcid.org/0000-0002-1157-3248

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАНОВИЩА ТВАРИН-КОМПАНЬЙОНІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І УКРАЇНА

Наукова стаття присвячена проблемі зміни правового становища домашніх тварин у зв'язку з переходом людства від світоглядної концепції антропоцентризму до концепції біоцентризму. Здійснено характеристику міжнародних і регіональних нормативно-правових актів у сфері захисту домашніх тварин (тварин-компаньйонів). Наголошено на важливості формулювання, а у подальшому впровадження „концепції п'яти свобод тварин" у міжнародному і внутрішньому законодавстві держав світу. Представлено позитивний і негативний досвід правового регулювання становища домашніх тварин і відповідальності їх господарів у державах Сходу і Заходу. Зазначено, що ставлення держави до домашніх тварин обумовлюється переважно релігією і політичним режимом. У законодавстві країн Європи відмічається посилення відповідального ставлення суспільства до тварин-компаньйонів, що передбачає комплексний підхід до проблеми утримання тварин. Останній включає просвітницьку роботу із власниками тварин, податок на утримання тварин, чітке прописування у законодавстві прав і обов'язків господарів домашніх тварин та дуже високі штрафи, а інколи навіть - ув'язнення, за недбальство стосовно домашніх улюбленців. Встановлена також відповідальність муніципальної влади за агресивну поведінку безпритульних тварин. Підкреслено, що українська нормативно-правова база поки що відстає у досліджуваній сфері, хоча з 2013 р. іде процес імплементації європейського законодавства. У окремому спеціальному законі тварин визнано біологічними об'єктами, тобто живими істотами, і зафіксовані основні права і обов'язки господарів домашніх тварин та гуманне ставлення до тварин. Зазначено про необхідність внесення змін у цивільне законодавство щодо становища тварин. Підкреслено, що низькі штрафні санкції як вид адміністративної відповідальності не сприяють посиленню відповідальності власників тварин, та посадових осіб.

Ключові слова: домашні тварини, безпритульні тварини, концепція п'яти свобод тварин, захист домашніх тварин, відповідальність власників тварин-компаньйонів.

Poliarush S. LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF COMPANION ANIMALS: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND UKRAINE

The scientific article is devoted to the problem of changing the legal status of domestic animals in connection with the transition of humanity from the worldview concept of anthropocentrism to the concept of biocentrism. The characterization of international and regional legal acts in the field of protection of domestic animals (companion animals) was carried out. The importance of the formulation and subsequent implementation of the "concept of the five freedoms of animals" in the international and domestic legislation of the countries of the world is emphasized. The positive and negative experience of legal regulation of the position of domestic animals and the responsibility of their owners in the countries of the East and West is presented. It is noted that the attitude of the state to domestic animals is determined mainly by religion and political regime. The legislation of European countries notes the strengthening of society's responsible attitude towards companion animals, which implies a comprehensive approach to the problem of keeping animals. The latter includes educational work with animal owners, a tax on keeping animals, a clear prescription in legislation of the rights and responsibilities of pet owners, and very high fines, and sometimes even imprisonment, for neglecting pets. The responsibility of the municipal authorities for the aggressive behavior of homeless animals is also established. It is emphasized that the Ukrainian regulatory and legal framework is still lagging behind in the researched field, although since 2013 the process of implementation of European legislation has been underway. In a separate special law, animals are recognized as biological objects, that is, living beings, and the basic rights and obligations of pet owners and humane treatment of animals are recorded. The need to make changes to the civil legislation regarding the status of animals is noted. It is emphasized that low fines as a form of administrative responsibility do not contribute to increasing the responsibility of animal owners and officials.

Key words: pets, homeless animals, the concept of the five freedoms of animals, protection of pets, responsibility of owners of companion animals.

Постановка проблеми. Наша цивілізація поступово переходить від антропоцентричного сприйняття світу до біоцентричного. Усвідомлення того, що тварини – це наші брати і друзі поступово відображається в міжнародному і внутрішньодержавному законодавстві багатьох країн. Безпосередньо дана

© С.І.Поляруш, 2022

теза стосується домашніх тварин, яких інколи називають тваринами-компаньйонами. Вивчення досвіду регулювання правового становища домашніх тварин на світовому рівні дає можливість уникнути в нашій державі окремих проблем урбанізованого середовища. Сьогодні в Україні під час активної фази бойових дій, багато домашніх тварин залишилися безпритульними і потребують допомоги і прихистку. З іншого боку, тварини допомагають нашим бійцям і цивільним особам залишатися людяними, зберегти моральні орієнтири в жорстоких виснажливих буднях війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання різноманітних аспектів юридичного захисту тваринного світу були предметом уваги таких вчених, як І. М. Берегеля, Н. С. Бондаренко, М. В. Вербіцька, Н. І. Дідик, Н. І. Зубченко, Н. В. Карпінська, К. М. Костовська, С. Я. Лихова, Д. М. Майстро, Т. І. Синоверська, В. В. Стрельник, В. О. Турська, Н. В. Уварова, В. Ю. Чуйкова, Т. М. Чурилова, О. М. Шуміло та інші.

Метою статті є характеристика міжнародного та українського законодавства щодо правового становища домашніх тварин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання становища тварин-компаньйонів, або урбанізованих (міських) тварин набирає поступової актуальності у світі. Адже це і проблема безпеки туристів та городян, і проблема комфортного існування власників тварин-компаньйонів.

На міжнародному рівні прийнята ціла низка нормативних актів, що мають на меті охорону і захист різних видів тварин. Вбачається дуже вдалою запропонована О. О. Шуміло наступна їх класифікація, що враховує особливості окремих біологічних видів тварин та специфічні ризики використання об'єктів тваринного світу у життєдіяльності людини. Вона виділяє нормативні акти, що захищають: а) *тварин, що знаходяться під загрозою зникнення* (Угода про збереження білих ведмедів 1973 р., Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 р. та ін.); б) *диких тварин* (Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі 1979 р., Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979 р., Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р. та ін.); в) *тварин-компаньйонів* (Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1992 р., Регламент № 998/2003 Європейського Парламенту та Ради Європи про вимоги стосовно стану здоров'я тварин, що застосовуються при некомерційному перевезенні домашніх тварин); г) тварин, яких використовують у галузі *сільського господарства* (Міжнародна конвенція про охорону птахів, які корисні в сільському господарстві 1902 р., Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р., Європейська конвенція про захист сільськогосподарських тварин 1976 р., Європейська конвенція про захист тварин, призначених на забій 1979 р.); ґ) тварин, експлуатованих у сфері *дозвілля* (Регламент Європейської Комісії про вимоги стосовно стану здоров'я циркових тварин під час перевезення між державами-членами, Директива Ради Європи про утримання диких тварин у зоопарках); д) тварин, яких використовують у межах проведення *наукових та промислових дослідів* (Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях 1986 р., Директива Ради Європи 2010/63/ЄС про захист тварин, використовуваних у наукових цілях, Рекомендація Європейської Комісії про настанови щодо приміщень та піклування про тварин, які використовуються для експериментальних та інших наукових цілей) [1, с. 101-102].

Своєрідним орієнтиром для усіх нормативних актів, що приймаються у наш час, є „Всесвітня декларація прав тварин", прийнята Міжнародною Лігою прав тварин 23 вересня 1977 р. в Лондоні. Так, у ст. 2 вказаного документу зазначено, що усяке тваринне життя має право на повагу. Щодо тварин-компаньйонів, то особливо прикметною є ст. 5, де відмічено: „Будь-яка тварина, що знаходиться в залежності від людини, має право на належні догляд і турботу. Тварину в жодному разі не повинно бути кинуто напризволяще або вбито невиправдано". А ст. 9 підкреслює, що певний юридичний статус тварин та їх прав повинен бути визнаний законом [2].

У 2003 р. за участю низки міжнародних організацій був розроблений проєкт міжурядової угоди Всесвітня декларація добробуту тварин (Universal Declaration on Animal Welfare – UDAW). В її основу покладена система оцінки добробуту свійських і домашніх тварин під назвою „концепція п'яти свобод тварин", що включає: свободу від голоду і спраги; свободу від дискомфорту (має на увазі певне місце проживання тварини); свободу від болю, травм або хвороби; свободу природної поведінки (передбачає надання тварині сприятливих умов, пристосувань, достатнього місця та компанії собі подібних); свободу від страху і стресу (недопущення моральних страждань тварин) [3, с. 12]. Поки що Декларація не прийнята на рівні ООН, а в разі прийняття, визнає за господарями тварин обов'язки по їх комфортному утриманню, а держави змусить приймати спеціальне законодавство по захисту домашніх тварин.

Європейська спільнота виявилася найбільш передовою у вирішенні питання зміни підходу до визначення правового статусу вказаних вище тварин. Ще у 1987 р. була прийнята Європейська конвенція про захист домашніх тварин, яку, до речі, Україна ратифікувала у 2013 р. [4]. У Преамбулі Конвенції зазначено, що людина набула морального зобов'язання поважати всіх живих істот, а домашні тварини мають особливі стосунки з людиною. У ст.1 дається визначення понять „домашня тварина" та „безпритульна тварина". Окрім того, у главі 2 встановлені принципи утримання домашніх тварин, що є орієнтирами для внутрішнього законодавства європейських країн.

Законодавче оформлення статусу тварин-компаньйонів різниться в державах світу в залежності від

політичного режиму та релігійності.

Так, можна привести негативний досвід сьогоднішнього правового регулювання становища міських тварин у Ірані. Теократичний режим Ісламської Республіки Іран сприймає утримання домашніх тварин у містах як ознаку «вестернізації». У 2019 р. спеціальним законом було заборонено ввезення іноземних кормів для котів і собак. Сьогодні почастішали випадки арештів громадян за вигул собак у парках. На розгляді у парламенті знаходиться законопроєкт про введення штрафу до 790 євро за ввезення, купівлю-продаж та утримання домашніх улюбленців, а щоб завести домашню тварину потрібен буде дозвіл спеціального урядового комітету [5].

Однак, є і позитивні приклади зміни ставлення до домашніх улюбленців на Сході. У таких державах, як Туреччина та Південна Корея внесені зміни до законодавства про тварин і останні визнані живими істотами, а не річчю. Відповідно, підвищена відповідальність за жорстоке поводження з тваринами і заборонений їх продаж у зоомагазинах. Так, у Туреччині за вбивство домашньої тварини передбачено позбавлення волі до чотирьох років, а за жорстоке поводження – підвищили штрафи [6]. На сьогодні у Південній Кореї правопорушник у вказаній сфері може бути засуджений максимум до трьох років ув'язнення або оштрафований на 30 млн. вон (25 494 долари США) [7].

У Європі більшість країн визнають за тваринами права. Обов'язок у дотриманні прав тварин-компаньйонів покладається на господарів тварин, як і обов'язок забезпечення безпеки оточуючих людей. Відповідно, за невиконання цих обов'язків для власників тварин встановлюється високий штраф, а за жорстоке поводження із домашніми улюбленцями передбачене ув'язнення. Обов'язковими для господарів тварин є реєстрація і чіпування останніх, у багатьох країнах – стерилізація, щеплення та спеціальний муніципальний збір за їх утримання, кошти з якого ідуть на облаштування місць для вигулу домашніх улюбленців. Продаж тварин-компаньйонів можлива лише за спеціальною ліцензією у зоомагазинах. Найбільше просунулися у сфері захисту домашніх тварин такі країни, як Австрія, Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, Швейцарія, Швеція. Поступово підтягуються до вказаного переліку Франція, на західній півкулі – Канада і США. Тут намітитись тенденції формування нової галузі права, що відстоює права тварин, з'явилася професія захисника прав тварин. Так, у 1992 р. Швейцарія першою у світі на рівні конституції визнала права тварин, гарантувала захист їхнього життя та гідності та прийняла спеціальний закон про права тварин. У конституції ФРН записано: «Держава бере на себе відповідальність за захист життя тварин в інтересах майбутніх поколінь».

У жовтні 2021 р. французькі законодавці розглянули законопроект про боротьбу з жорстоким поводженням із тваринами. За ним дозволяється із 2024 р. купувати собак і кішок лише в притулках і за оголошеннями на тематичних сайтах. Усі власники тварин-компаньйонів мають отримати сертифікат знань, тобто пройти тестування на знання законодавства і правил утримання домашніх тварин. За викидання на вулицю домашніх тварин передбачено ув'язнення до п'яти років або штраф 750 тис. євро [8].

Ступінь відповідальності власників за утримання тварин дуже висока в усіх європейських країнах. Так, у ФРН штрафні санкції за недбале ставлення до тварин (втеча собаки або напад її на людей із завданням травм) сягають від 10 тис. до 25 тис. євро, в Іспанії – не менше п'яти тис. євро. Якщо ж це безпритульна тварина, то усі видатки на лікування постраждалої особи несе муніципалітет або місцева комуна [9]. Як бачимо, проблема утримання тварин-компаньйонів у міських умовах вирішується комплексно.

В Україні ще до війни існувала одна із найбільш складних ситуацій у Європі із безпритульними тваринами. За підрахунками громадської організації Animal Id Info у такому мегаполісі, як Київ, у середньому щорічно нараховується до 2,5 тис. безпритульних котів та собак, у обласних центрах – від 1,5 тис. до двох тис. покинутих тварин [10]. Війна значно погіршила ситуацію. Нами були віднайдені дані за жовтень 2022 р. по Полтавській громаді, де за орієнтовними підрахунками залишилися безпритульними до семи тис. тварин [11]. Отже кількість бездоглядних міських тварин збільшилася не менше, ніж у п'ятеро. Така несприятлива ситуація для домашніх тварин змусила Кабінет Міністрів України ухвалити спеціальну постанову про порядок регулювання чисельності тварин, що не утримуються людиною та безпритульних тварин [12].

Обов'язки по вилову, наданні різних видів ветеринарної допомоги, реєстрації тварин та передачі їх до притулків для тварин чи центрів реабілітації, під нагляд опікунів (громадських організацій) або повернення їх до ареалу перебування для вільного проживання покладаються на комунальні служби або підприємства з питань утримання та поводження з тваринами в населених пунктах, юридичні особи, фізичні особи - підприємці, які мають ліцензію на провадження господарської діяльності з ветеринарної практики.

На сьогодні ні у органів самоврядування, ні у держави немає достатньо коштів, щоб створити пристойні притулки для одомашнених безпритульних тварин з подальшим відшуканням нових господарів для них. У 2021 р. ст. 26 Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні" була доповнена п.37-2 про те, що до виключних компетенцій сільських, селищних та міських рад відносяться прийняття рішень про організацію та здійснення заходів щодо захисту тварин від жорстокого поводження [13]. Поки що норма має декларативний характер. У перспективі її слід конкретизувати додатковими нормами, зазначивши, що саме органи місцевого самоврядування несуть усі матеріальні витрати, пов'язані з утриманням безпритульних тварин та з лікуванням постраждалих від агресивних нападів вказаних тварин, людей. В разі виявлення

господаря таких тварин, встановити право органів місцевого самоврядування на повернення витрачених на утримання тварини чи лікування постраждалої від агресивної тварини фізичної особи.

У ст. 88-1, 89, 154, 265-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) встановлена адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, за порушення правил утримання собак і котів та визначені особливості тимчасового вилучення тварин [14]. Думається, що у ст.154 необхідно розширити перелік домашніх тварин, а санкції щодо власників тварин (на даний момент це попередження або штраф 170-340 грн.) та посадових осіб (на сьогодні – попередження або штраф 340-850 грн.) необхідно збільшити як мінімум у десять разів, що підвищить відповідальність як громадян-господарів тварин, так і посадових осіб органів місцевого самоврядування. Крім того, ст. 32-1 Закону України „Про захист тварин від жорстокого поводження" доповнити пунктом про відповідальність місцевих рад за утримання безпритульних тварин у населених пунктах.

Найбільш повним щодо опису правового становища тварин-компаньйонів є згаданий уже вище закон „Про захист тварин від жорстокого поводження". Тут подано визначення понять „домашня тварина" та „безпритульна тварина", „жорстоке поводження з тваринами", „утримання домашніх тварин" (ст.1); загальні правила утримання тварин, що виключають жорстокість (ст.7); особливості утримання домашніх тварин (ст.9); ветеринарне обслуговування, транспортування, евтаназія тварин (ст. 10,11,17); правила поводження з домашніми тваринами, що виключають жорстокість (ст.22); правила поводження з безпритульними тваринами, їх вилов та ізоляція (ст.23, 24) [15]. Зазначимо, що визначення поняття „домашня тварина" здійснене через термін „біологічний об'єкт", тобто живий організм. Усі ці статті позитивно оцінюються громадськістю і загалом відповідають європейським стандартам. У той же час, назріває потреба зміни змісту ст. 13 „Умови угод, предметом яких є тварини", оскільки доцільним буде спонукати людей брати тварин із спеціальних притулків. Крім того, у ч. 4 ст. 12 зазначено, що шкода, заподіяна особі або майну фізичної особи, а також шкода, заподіяна майну юридичної особи твариною, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її утримує. Вважаємо, що вказану дефініцію необхідно виділити у окрему статтю про відповідальність власників домашніх тварин.

У недалекому майбутньому необхідно буде змінити правовий статус тварин-компаньйонів за ч.1 ст.180 Цивільного кодексу України, оскільки там зазначено, що тварини є особливим об'єктом цивільних прав і на них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом [16]. Доведеться змінити визначення, зазначивши, що це біологічний об'єкт (живий організм), оскільки речовий підхід не відповідає п'ятьом свободам „Всесвітньої декларації добробуту тварин".

Висновки. Домашні тварини потребують зміни підходу до їх статусу в Україні. А конкретні напрямки змін вказані у європейському законодавстві. Такі країни, як Австрія, Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, Франція, Швеція, Швейцарія у своєму законодавстві показують кращі взірці біоцентричного розуміння світу. Імплементація Європейської конвенції про захист домашніх тварин в українську нормативну базу, розпочата з ратифікації даного документу, продовжується і сьогодні. У 2021 р. були внесенні суттєві зміни до низки нормативних актів щодо становища тварин-компаньйонів та відповідальності їх господарів. І цей процес необхідно продовжувати. На нашу думку, міра адміністративної відповідальності господарів домашніх тварин за неналежне утримання останніх поки-що не відповідає європейським нормам. Крім того, слушно буде запроваджувати комплекс заходів поступового облаштування безпритульних тварин, скориставшись досвідом Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Екологічна етика : навчальний посібник ; за заг. ред О.М. Шуміла / Борейко В.Є., Шуміло О.М., Шеховцов В.В., Шуміло О.О. Х. : Право, 2015. 304 с.

2. Всесвітня декларація прав тварин: прийнята Міжнародною Лігою прав тварин від 23.09.1977 р. URL: https://www.wiki.uk-ua.nina.az/

3. Основи біобезпеки та благополуччя тварин / Недосєков В.В., Блаха Т., Ситюк М.П., Мартинюк О.Г., Мельник В.В., Юстинюк В.Є. Київ-Ніжин, 2021. 252 с.

4. Європейська конвенція про захист домашніх тварин від 13.11.1987 р. № 125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text (дата звернення: 01.11.2022).

5. Персіньї Г. Іран може заборонити тримати домашніх тварин як «символи Заходу». URL: https://www.europeantimes.news/uk/2022/08/

6. Скробат М. Туреччина посилила захист тварин. А що в Україні? Юридична газета online. 2021. 12 липня; URL: https://yur-gazeta.com/golovna/turechchina-posilila-zahist-tvarin-a-shcho-v-ukrayini-.html

7. Південна Корея хоче надати юридичний статус тваринам, щоб захистити їх від жорстокого поводження. Юридична газета online. 2021. 20 серпня; URL: https://yur-gazeta.com/golovna/pivdenna-koreya-hoche-nadati-yuridichniy-status-tvarinam-shchob-zahistiti-yih-vid-zhorstokogo-povodz.html

8. У Франції посилять захист тварин. Депутати хочуть заборонити продавати собак і кішок у зоомагазинах. URL: https://focus.ua/uk/world/496178-vo-francii-usilyat-zashchitu-zhivotnyh-deputaty-hotyat-zapretit-prodavat-sobak-i-koshek-v-zoomagazinah

9. Міхно С. Закони про міські тварини у світі. URL: http://urbanua.org/dosvid/zakordonni-pryklady/242

10. Допомога чотирилапим. 12 українських зоозахисних ініціатив. URL: https://rubryka.com/article/dopomoga-chotyrylapym-12-ukrayinskyh-zoozahysnyh-initsiatyv/

11. Зозуля К., Литвак Д. Безпритульні коти та собаки: скільки їх у Полтавській громаді та як регулюють чисельність. URL: https://suspilne.media/288141

12. Про затвердження Порядку регулювання чисельності тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створюваних діяльністю людини, та безпритульних тварин, а також їх розміщення на відповідних підприємствах, в установах та організаціях чи повернення до ареалу перебування (місць вилову): Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.2022 р. № 720. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-2022-ВР #Text (дата звернення: 02.11.2022).

13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text (дата звернення: 02.11.2022).

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/sp:max50:nav7:font2#Text (дата звернення: 03.11.2022).

15. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text (дата звернення: 03.11.2022).

16. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 03.11.2022).

REFERENCES:

1. Shumilo, O.M. (Ed), & Boreiko, V.Ie.,&, Shekhovtsov, V.V.,&, Shumilo, O.O. (2015). Ekolohichna etyka. [Environmental ethics]. navchalnyi posibnyk. 304. [in Ukrainian].

2. Vsesvitnia deklaratsiia prav tvaryn. (1977, September 23). [Universal Declaration of Animal Rights], Retrieved from: https://www.wiki.uk-ua.nina.az/ [in Ukrainian].

3. Nedosiekov, V.V., & Blakha,T., & Sytiuk, M.P., & Martyniuk, O.H., Melnyk, V.V., Yustyniuk, V.Ie. (2021). Osnovy biobezpeky ta blahopoluchchia tvaryn. [Basics of biosecurity and animal welfare]. 252. [in Ukrainian].

4. Yevropeiska konventsiia pro zakhyst domashnikh tvaryn (1987, November 13). [European Convention on the Protection of Domestic Animals]. № 125. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text [in Ukrainian].

5. Persini, H. (2022). Iran mozhe zaboronyty trymaty domashnikh tvaryn yak «symvoly Zakhodu». [Iran may ban keeping pets as "symbols of the West"]. *The European Times*. Retrieved from: https://www.europeantimes.news/uk/2022/08/ [in Ukrainian].

6. Skrobat, M. (2021). Turechchyna posylyla zakhyst tvaryn. A shcho v Ukraini? [Turkey has strengthened the protection of animals. What about Ukraine?].*Yurydychna hazeta online.* Retrieved from: https://yur-gazeta.com/golovna/turechchina-posilila-zahist-tvarin-a-shcho-v-ukrayini-.html [in Ukrainian].

7. Pivdenna Koreia khoche nadaty yurydychnyi status tvarynam, shchob zakhystyty yikh vid zhorstokoho povodzhennia. (2021). [South Korea wants to give legal status to animals to protect them from cruelty]. *Yurydychna hazeta online*. Retrieved from: https://yur-gazeta.com/golovna/pivdenna-koreya-hoche-nadati-yuridichniy-status-tvarinam-shchob-zahistiti-yih-vid-zhorstokogo-povodz.html [in Ukrainian].

8. U Frantsii posyliat zakhyst tvaryn. Deputaty khochut zaboronyty prodavaty sobak i kishok u zoomahazynakh (2021). [In France, the protection of animals will be strengthened. The deputies want to ban the sale of dogs and cats in pet stores]. Retrieved from: https://focus.ua/uk/world/496178-vo-francii-usilyat-zashchitu-zhivotnyh-deputaty-hotyat-zapretit-prodavat-sobak-i-koshek-v-zoomagazinah [in Ukrainian].

9. Mikhno, S. (2020). Zakony pro miski tvaryny u sviti. [Urban animal laws around the world]. Retrieved from: http://urbanua.org/dosvid/zakordonni-pryklady/242 [in Ukrainian].

10. Dopomoha chotyrylapym. 12 ukrainskykh zoozakhysnykh initsiatyv. (2018). [Helping the four-legged. 12 Ukrainian animal welfare initiatives]. Retrieved from: https://rubryka.com/article/dopomoga-chotyrylapym-12-ukrayinskyh-zoozahysnyh-initsiatyv/ [in Ukrainian].

11. Zozulia, K., & Lytvak, D. (2022). Bezprytulni koty ta sobaky: skilky yikh u Poltavskii hromadi ta yak rehuliuiut chyselnist. [Homeless cats and dogs: how many are there in the Poltava community and how to regulate the number],Retrieved from: https://suspilne.media/288141 [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Poriadku rehuliuvannia chyselnosti tvaryn, shcho ne utrymuiutsia liudynoiu, ale perebuvaiut v umovakh, povnistiu abo chastkovo stvoriuvanykh diialnistiu liudyny, ta bezprytulnykh tvaryn, a takozh yikh rozmishchennia na vidpovidnykh pidpryiemstvakh, v ustanovakh ta orhanizatsiiakh chy povernennia do arealu perebuvannia (mists vylovu). (2022,June 22). [On the approval of the Procedure for regulating the number of animals that are not kept by humans, but are in conditions completely or partially created by human activity, and homeless animals, as well as their placement in relevant enterprises, institutions and organizations or their return to the area of stay (fishing places)]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 720.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-2022-VR #Text [in Ukrainian].

13. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini (1997, May 21). [On local self-government in Ukraine]. Zakon Ukrainy № 280/97-VR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr#Text [in Ukrainian].

14. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (1984, December 7). [Code of Ukraine on administrative offenses]. Zakon Ukrainy № 8073-Kh. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/sp:max50:nav7:font2#Text [in Ukrainian].

15. Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia. (2006, February 21). [On the protection of animals

from cruelty.] Zakon Ukrainy 3447-IU. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text [in Ukrainian].

16. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 435-IU. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.11.2022

УДК 347.77
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-40-45

Трошкіна Катерина Євгенівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: katerynareva@gmail/com
https://orcid.org/0000-0002-1795-7234

НАЦІОНАЛЬНИЙ ОРГАН ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ : ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Метою наукового дослідження виступає детальний аналіз особливостей організації та діяльності національного органу інтелектуальної власності в європейський країнах. Аналіз європейського досвіду діяльності органів інтелектуальної власності є необхідним фундаментом для українського механізму в контексті імплементації позитивних аспектів та інтеграції в європейське середовище.

В результаті проведеного дослідження, зроблено висновок про те, що в таких європейських країнах як Велика Британія, Франція, Німеччина, Іспанія та Польща не склалося єдиної універсальної моделі побудови національних органів інтелектуальної власності; кожній державі притаманна особлива система органів інтелектуальної власності; при цьому, незважаючи на різноплановість підвідомчості та організаційної структури національних органів інтелектуальної власності кожної з зазначених країн, існує декілька загальних особливостей – регулювання національним інституційним законом, підвідомчість одному з урядових галузевих міністерств, конкурсний відбір штату (очільника та членів, з їх поділом на кваліфікованих членів та експертів).

Ключові слова: інтелектуальна власність, національний орган інтелектуальної власності, європейський досвід, імплементація, адміністративно-правовий статус.

Troshkina K. NATIONAL INTELLECTUAL PROPERTY AUTHORITY: FEATURES OF EUROPEAN FUNCTIONING PRACTICE

The purpose of the scientific research is a detailed analysis of the organization and activity of the national intellectual property body in European countries. The analysis of the European experience of intellectual property bodies is a necessary foundation for the Ukrainian mechanism in the context of the implementation of positive aspects and integration into the European environment.

As a result of the conducted research, it was concluded that in such European countries as Great Britain, France, Germany, Spain and Poland, a single universal model of building national intellectual property bodies has not been developed; each state has a special system of intellectual property bodies; at the same time, despite the diversity of sub-departments and the organizational structure of the national intellectual property bodies of each of these countries, there are several common features - regulation by the national institutional law, sub-department to one of the governmental branch ministries, competitive selection of the staff (head and members, with their division into qualified members and experts).

Key words: intellectual property, national intellectual property body, European experience, implementation, administrative and legal status.

Постановка проблеми. Національний механізм формування та реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності забезпечується, поряд з якісною правовою основою, також і ефективним постійно діючим органом державної влади. Наразі в Україні така система лише формується та збалансовується, а сьогодення вже ставить перед нашою країною достатньо задач як в національній, так і в міжнародній площині. Власне, аналіз європейського досвіду діяльності органів інтелектуальної власності, який бере свій початок ще з XIX століття, є необхідним фундаментом для українського механізму в контексті імплементації позитивних аспектів та інтеграції в європейське середовище.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням теоретичного забезпечення та практичної реалізації ефективності державної системи охорони інтелектуальної власності присвячено чимало робіт. Зокрема, це наукові праці Ю.Бошицького, М. Галянтича, В. Геєця, В. Жукова, Л. Шевченко, Т. Момот, Ю.Капіци, О. Кендюхова, В. Кравця, В. Олюхи, О. Харитонової та ін. Проте, процес реформування

 © К.Є.Трошкіна, 2022

Національного органу з питань інтелектуальної власності ставить науковцям та практикам нові виклики у процесі пошуку оптимальних та найбільш досконалих механізмів функіоування такого органу у тому числі і з використанням позитивного зарубіжного досвіду.

Мета статті полягає у детальному аналізі особливостей організації та діяльності національного органу інтелектуальної власності в європейський країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності» від 16.06.2020 № 703-IX внесено суттєві корективи до структури державної системи правової охорони інтелектуальної власності, а саме утворено Національний орган інтелектуальної власності (далі – НОІВ) [7].

Так, НОІВ визначено як юридичну особу публічного права (державну організацію), що належить до відомства Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства (Мінекономіки).

Відповідно до норм Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності» від 16.06.2020 № 703-IX [7], Національний орган інтелектуальної власності є державною організацією, що входить до державної системи правової охорони інтелектуальної власності, визначеною на національному рівні Кабінетом Міністрів України як така, що здійснює повноваження у сфері інтелектуальної власності, визначені цим Законом, іншими законами у сфері інтелектуальної власності, актами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, та статутом, і має право представляти Україну в міжнародних та регіональних організаціях.

Слід зазначити, що функції НОІВ відповідно до законодавства виконує юридична особа публічного права (державна організація), утворена центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, та визначена Кабінетом Міністрів України.

Статтею 2 Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності» від 16.06.2020 №7 03-IX встановлено, що функції НОІВ виконує юридична особа публічного права (державна організація), утворена центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, та визначена Кабінетом Міністрів України [7].

Відповідно до поставленої мети діяльності, НОІВ в межах владних повноважень реалізовує наступне:

– приймання заявок, проведення їх експертизи, прийняття рішень щодо них;
– здійснення державної реєстрації промислових зразків та видача свідоцтв;
– визнання прав на промисловий зразок недійсними повністю або частково у порядку, передбаченому законом;
– опублікування офіційних відомостей про промислові зразки, ведення Реєстру, внесення до нього відомостей, надання витягів та виписок в електронній та (або) паперовій формі;
– здійснення міжнародного співробітництва у сфері правової охорони інтелектуальної власності і представлення інтересів України з питань охорони прав на промислові зразки у Всесвітній організації інтелектуальної власності та інших міжнародних організаціях відповідно до законодавства;
– здійснення підготовки, атестації та реєстрації представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених);
– ведення Державного реєстру представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених);
– інформування та надання роз'яснень щодо реалізації державної політики у сфері охорони прав на промислові зразки [7].

Наразі функції Національного органу інтелектуальної власності виконує державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності (Укрпатент)» [8].

Зважаючи на вищезазначені новели національного механізму формування та реалізації національної політики у сфері інтелектуальної власності, вважаємо за необхідне дослідити природу та особливості функціонування подібних державних органів у європейській площині, а саме таких країн як Велика Британія, Франція, Німеччина, Іспанія, Польща та Португалія.

Так, чіткий та ефективний механізм формування та реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності Великобританії забезпечує Офіс інтелектуальної власності, робоча назва якого Патентне відомство [4].

Офіс інтелектуальної власності є офіційним органом державної влади Великобританії, який охоплює всю систему елементів інтелектуальної власності, включаючи патенти, промислові зразки, торговельні марки та авторське право.

Слід зазначити, що Офіс є виконавчим агентством Департаменту з питань бізнесу, енергетики та промислової стратегії , відповідно яким координується та фінансується.

Стосовно покладених на нього повноважень, Офіс несе пряму адміністративну відповідальність за

перевірку та видачу або відхилення патентів, а також за ведення реєстрів інтелектуальної власності, включаючи патенти, промислові зразки та торговельні марки. Як і в більшості країн, у Великобританії, не існує законодавчого реєстру авторських прав, тож Офіс в межах повноважень не здійснює жодного прямого адміністрування у справах з авторського права.

Патентне відомство очолює Генеральний контролер патентів, промислових зразків і торгових марок, який одночасно виконує повноваження Реєстратора торгових марок, Реєстратора промислових зразків і Головного виконавчого директора Офісу. Існування Патентного відомства та посади Генерального контролера є вимогою Закону про патенти та зразки 1907 року (хоча більшість інших положень цього Закону було скасовано), але основні обов'язки цього органу викладені в іншому законодавстві, у тому числі:

– Закон про зареєстровані зразки 1949 року;
– Закон про патенти 1977 року;
– Закон про авторське право, зразки та патенти 1988 року;
– Закон про торгові марки 1994 року.

Кожен із цих актів парламенту був значно змінений з моменту його першого ухвалення.

Крім того, правовою основою діяльності Офісу інтелектуальної власності є Керівництво з патентної практики, яким встановлено відповідне патентне законодавство та операційна практика щодо патентів [4].

Цікавим є той факт, що Патентне відомство Великобританії, яке займається реєстрацією торгових марок, нещодавно запровадило національну розвідувальну базу даних TellPat, яка доступна для правоохоронних органів. Таким чином, розширюючи сферу своє компетенції та взаємодії з іншими органами державної влади.

У Франції Національний інститут промислової власності є національним відомством у сфері інтелектуальної власності, яке відповідає за патенти, торгові марки та права на промислові зразки [3].

Діяльність національного інституту промислової власності спрямована на економічний розвиток держави шляхом сприяння інноваціям: реєстрація та видача прав промислової власності (патентів, товарних знаків, зразків і моделей); прийом та обробка заявок на географічні зазначення.

Інститут надає інноваторам вичерпну юридичну та технічну документацію через відкриті національні бази даних щодо патентів, торгових марок, дизайнів і моделей, а також Національний реєстр торгівлі та компаній, який забезпечує обладнання.

Крім того, цей орган відіграє важливу роль у розвитку права промислової власності та представляє Францію в компетентному співтоваристві та міжнародних органах, таких як Всесвітня організація інтелектуальної власності, Європейське патентне відомство (або Відомство інтелектуальної власності Європейського Союзу). Інститут є головним ретранслятором у боротьбі з контрафакцією, а також відповідальним за генеральний секретаріат Національного комітету з боротьби з контрафакцією.

Національний інститут промислової власності створений на підставі Закону про створення Національного інституту промислової власності від 19.04.1951 № 51-444 при Міністерстві промисловості та торгівлі Франції та має власну правосуб'єктність та фінансову самостійність [3].

Відповідно до покладених повноважень, реалізація передбачених місій інституту забезпечується через:

– централізацію та поширення всієї інформації, необхідної для захисту інновацій та для реєстрації компаній, а також ініціювання будь-яких дій з підвищення обізнаності та освіченості в цих сферах;

– застосовування законів та нормативних актів щодо промислової власності, комерційного реєстру та компаній, а також комерційного довідника; з цією метою інститут забезпечує, зокрема, отримання заявок на титули промислової власності або додатки до промислової власності, їх експертизу та їх видачу чи реєстрацію та контроль за їх збереженням; він централізує торговий реєстр і реєстр компаній, довідник промислів і офіційний бюлетень цивільних і комерційних оголошень; він забезпечує розповсюдження технічної, комерційної та фінансової інформації, що міститься в документах про промислову власність та централізованих інструментах правового оприлюднення;

– законодавчі ініціативи з метою постійної адаптації національного та міжнародного законодавства до потреб інноваторів і бізнесу; у цьому відношенні інститутом виносяться пропозиції міністру, відповідальному за промислову власність, будь-які реформи, які є потенційно корисними в цих питаннях; інститут бере участь у розробці міжнародних угод, а також у представництві Франції в компетентних міжнародних організаціях [3].

Щодо Німеччини, то тут роль національного патентного відомства виконує Німецьке відомство патентів і торгових марок [2].

Відомство є центральним органом у сфері захисту інтелектуальної власності в Німеччині. До його обов'язків входить видача патентів для реєстрації промислових зразків, товарних знаків і зразків, а також інформування громадськості про існуючі права промислової власності.

Німецьке відомство патентів та товарних знаків має на меті інформувати громадськість, зокрема малі та середні підприємства, загалом про права інтелектуальної власності та їх обмеження, а також про здійснення та захист цих прав.

Під час виконання своїх завдань Німецьке відомство патентів та товарних знаків співпрацює з

відомствами інтелектуальної власності інших країн та регіонів, Європейською патентною організацією, Відомством інтелектуальної власності Європейського Союзу та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності. Співпраця також включає питання авторського права.

Визнаним партнером відомства власне в Німеччині є Центри патентної інформації, об'єднані в Асоціацію центрів патентної інформації Німеччини. Сьогодні в Німеччині існує понад двадцять таких національних центрів патентної інформації, є німецькими установами, що надають послуги з питань прав інтелектуальної власності.

Правовою основою діяльності Німецького відомства з патентів і товарних знаків є Закон про патенти Німеччини. Відповідно до якого, Німецьке відомство патентів і торгових марок є незалежним вищим федеральним органом, що знаходиться у сфері компетенції Федерального міністерства юстиції та захисту прав споживачів [2].

Відомство складається з президента та інших членів, які мають право займати судові посади відповідно до Закону Німеччини про суддів (юридично кваліфіковані члени) або бути експертами в галузі технологій (технічні члени). Варто наголосити, що члени відомства призначаються довічно.

Їх відбір є достатньо спеціалізованим, що встановлено нами під час аналізу німецького законодавства. Як правило, тільки ті, хто склав державний або академічний випускний іспит з технічного або наукового предмету в університеті, технічному або сільськогосподарському коледжі або гірничій академії в Німеччині, а потім не менше п'яти років у галузі природничих наук або технологій і має необхідні юридичні знання. При цьому, випускні іспити в іншій державі-члені Європейського Союзу або в іншій державі-учасниці Угоди про Європейський економічний простір є еквівалентними внутрішньому випускному іспиту відповідно до законодавства Європейських співтовариств.

Поряд з Німеччиною, також доцільним до компаративного аналізу є національний механізм Іспанії щодо формування та реалізації національної політики у сфері захисту інтелектуальної власності.

Відтак, Іспанське відомство з патентів і товарних знаків є автономним агентством Міністерства промисловості, торгівлі та туризму Іспанії, яке просуває та підтримує технологічний та економічний розвиток, надаючи правову охорону різним формам промислової власності за допомогою видачі патентів та корисних моделей (винаходів); промислові зразки (формування); товарні знаки та фірмові найменування та охоронні документи на топології напівпровідникової продукції. Крім того, відомство поширює інформацію про різні форми охорони промислової власності.

Діяльність іспанського відомства та його організація врегульована нормами Королівського указу від 24.07.1970 №1270/1997 [5].

При цьому, звернемо увагу, що іспанське відомство з патентів і товарних знаків має власну правосуб'єктність і правоздатність діяти для досягнення своїх цілей і регулюється Законом Іспанії про створення автономного органу Реєстру промислової власності від 02.05.1975 №17/1975 [1]. Тож, на підставі аналізу вищезазначеного закону, робимо висновок про те, що ще в 1975 році в Іспанії започатковано функціонування окремого децентралізованого суб'єкта державної влади у сфері охорони інтелектуальної власності – Реєстру промислової власності при Міністерстві промислової власності Іспанії.

Іспанське відомство з патентів і товарних знаків несе відповідальність за здійснення відповідної державної адміністративної діяльності в питаннях промислової власності відповідно до чинного законодавства та міжнародних конвенцій і є інструментом технологічної політики в цій галузі.

Для досягнення вказаної мети на іспанське відомство з патентів і товарних знаків покладені наступні повноваження:

1. Адміністративні дії, спрямовані на підтримку реєстраційної охорони для різних проявів промислової власності, винаходів, топології напівпровідникових виробів, форм і відмінних знаків, включаючи обробку та дозвіл файлів, анотацій для доказів і збереження та публічності документів.

2. Ефективно поширювати на регулярній основі технологічну інформацію, що підлягає реєстрації, без шкоди для інших типів спеціальних публікацій, які є у певній мірі доцільними у цій галузі.

3. Застосовувати в межах своєї компетенції діючі міжнародні конвенції про промислову власність, пропонуючи, за необхідності, участь та підтримку Іспанії в міжнародних конвенційних угодах, які ще не були імплементовані в Іспанії, і в цілому сприяти розвитку міжнародних відносин у цій сфері.

4. Просувати ініціативи та розвивати діяльність, спрямовану на підвищення рівня обізнаності та найбільш підходящого захисту промислової власності як на національному, так і на міжнародному рівнях, а також підтримувати прямі відносини з будь-якими іспанськими чи іноземними органами та організаціями, що займаються цими питаннями.

5. Інформувати про законопроекти або ж загалом положень, що повинні бути передбачені національним законодавством.

6. Виконувати роль як посередницький та арбітражний орган у спорах, пов'язаних із застосуванням, використанням, укладенням договорів і захистом права на об'єкти промислової власності та малозначних спорах.

7. Будь-які інші функції, покладені відповідно до законодавства на Іспанське відомство з патентів і товарних знаків або ті, які в майбутньому будуть прямо покладені на нього в межах його компетенції.

Поряд з тим, створене ще в 19 столітті, відомство, також діє як Міжнародний пошуковий орган та

Орган міжнародної попередньої експертизи згідно з процедурами, встановленими Договором про патентну кооперацію.

Крім того, на міжнародному рівні відомство з патентів і товарних знаків відповідає за презентацію Іспанії на різних міжнародних форумах та в організаціях, що займаються питаннями промислової та інтелектуальної власності.

У Польщі за національну політику у сфері інтелектуальної власності відповідальний Польський патентний офіс, який є центральним органом державного управління у справах промислової власності. Офіс підпорядковується Раді міністрів, а його діяльність контролює міністр, відповідальний за економіку від імені Ради міністрів.

Правовою основою діяльності польського патентного офісу є постанова Ради Міністрів про детальну сферу діяльності Патентного офісу Республіки Польща від 8.01.2002 № 59 [6].

Відповідно до вимог зазначеної постанови, Польський патентний офіс є компетентним органом приймати рішення про преміювання суб'єктів, національні та іноземні патенти, охоронні права та права реєстрації.

Слід зазначити, що детальний обсяг діяльності та повноважень Патентного офісу включає:

– прийом та розгляд заяв на такі предмети як: промислова власність: винаходи, корисні зразки, промислові зразки, товарні знаки, географічні зазначення, топографія, інтегральні схеми, виготовлені з метою отримання захисту, включаючи повідомлення, зроблені за спеціальною процедурою, що регулюється міжнародними угодами, учасником яких вона є Республіка Польща;

– винесення рішення щодо суб'єктів нагородження національні та іноземні патенти, права захисту та права реєстрації, а також видача доказів скласти повідомлення та документи, що підтверджують надання цих прав;

– винесення рішень під час розгляду спору з питань, визначених положеннями Закону промислова власність;

– ведення реєстрів виданих патентів, права захисту та права реєстрації, а також видачу зацікавленим особам витягів із цих реєстрів;

– видання офіційного органу під назвою «Новини патентного офісу», що містить офіційні повідомлення про видані патенти, захист і реєстрація прав та інформації про зміни в їх правовому статусі, а також судова практика, роз'яснення нормативно-правових актів та статистичні дані у сфері охорони промислової власності;

– видання офіційного органу під назвою «Бюлетень патентного офісу», що містить офіційне оголошення про заявлені винаходи, корисні зразки і товарні знаки та інші.

Голова Патентного офісу призначається Головою Ради міністрів з числа осіб, відібраних шляхом відкритого та конкурсного набору, за поданням міністра, що відповідає за економіку. Термін повноважень Президента Патентного відомства становить 5 років з дня призначення.

Голову та заступників Патентного офісу призначає на посаду та звільняє з посади Прем'єр-міністр. Призначення відбувається шляхом відкритого та конкурсного набору. Голова Офісу призначає експертів, які утворюють колегію експертів з питань, що входять в компетенцію Офісу.

Висновки. Таким чином, аналіз особливостей механізму формування та реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності свідчить про те, що в таких європейських країнах як Велика Британія, Франція, Німеччина, Іспанія та Польща не склалося єдиної універсальної моделі побудови національних органів інтелектуальної власності. Власне кожній державі притаманна особлива система органів інтелектуальної власності. Поряд з тим, незважаючи на різноплановість підвідомчості та організаційної структури національних органів інтелектуальної власності кожної з зазначених країн, існує декілька загальних особливостей – регулювання національним інституційним законом, підвідомчість одному з урядових галузевих міністерств, конкурсний відбір штату (очільника та членів, з їх поділом на кваліфікованих членів та експертів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон Іспанії про створення автономного органу Реєстру промислової власності від 02.05.1975 №17/1975 URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1975-9248

2. Закон Німеччини про патенти від 16.12.1980 URL: https://www.gesetze-im-internet.de/patg/BJNR201170936.html

3. Закон Франції про створення національного інституту промислової власності від 19.04.1951 № 51-444 URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000515874/

4. Керівництво з патентної практики Великобританії. Практика відомства з інтелектуальної власності. URL: https://www.gov.uk/guidance/manual-of-patent-practice-mopp

5. Королівський указ, що регулює іспанське відомство з патентів і товарних знаків від 24.07.1970 №1270/1997 URL: https://www.boe.es/eli/es/rd/1997/07/24/1270/con

6. Постанова Ради Міністрів про детальну сферу діяльності Патентного офісу Республіки Польща від 8.01.2002 № 59 URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20020080059

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності: Закон України від 16.06.2020 №7 03-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-20#n718

8. Про Національний орган інтелектуальної власності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.10.2020 № 1267-р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1267-2020-%D1%80#Text

REFERENCES:

1. Pro stvorennia avtonomnoho orhanu Reiestru promyslovoi vlasnosti. (1975, May 2). [On the creation of an autonomous body of the Register of Industrial Property]. *Zakon Ispanii №17/1975*. Retrieved from: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1975-9248 [in Spanish].

2. Pro patenty. (1980, December 16). [On patents]. *Zakon Nimechchyny*. Retrieved from: https://www.gesetze-im-internet.de/patg/BJNR201170936.html [in German].

3. Pro stvorennia natsionalnoho instytutu promyslovoi vlasnosti. (1951, April 19). [On the creation of a national institute of industrial property]. *Zakon Frantsii № 51-444.* Retrieved from: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000515874/ [in French].

4. Kerivnytstvo z patentnoi praktyky Velykobrytanii. Praktyka vidomstva z intelektualnoi vlasnosti. (1977). [Guide to UK Patent Practice. Practice of the Department of Intellectual Property]. Retrieved from: https://www.gov.uk/guidance/manual-of-patent-practice-mopp [In English].

5. Korolivskyi ukaz, shcho rehuliuie ispanske vidomstvo z patentiv i tovarnykh znakiv. (1970, July 24). [Royal Decree governing the Spanish Patent and Trademark Office]. №1270/1997 Retrieved from: https://www.boe.es/eli/es/rd/1997/07/24/1270/con [in Spanish].

6. Pro detalnu sferu diialnosti Patentnoho ofisu Respubliky Polshcha. (2002, January 8). [On the detailed field of activity of the Patent Office of the Republic of Poland]. Postanova Rady Ministriv № 59. Retrieved from: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20020080059 [in Polish].

7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo stvorennia natsionalnoho orhanu intelektualnoi vlasnosti. (2020, June 16). [On amendments to some laws of Ukraine regarding the creation of a national intellectual property body]. *Zakon Ukrainy №7 03-IX*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-20#n718 [In Ukrainian].

8. Pro Natsionalnyi orhan intelektualnoi vlasnosti.(2020, October 13). [On the National Intellectual Property Authority]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1267-r*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1267-2020-%D1%80#Text [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2022

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.91:347.94(477)
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-46-51

Манжула Андрій Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: mors200708@ukr.net
http://orcid.org/0000-0003-4662-9376

Власов Антон Володимирович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: anton.vlas86@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4999-5892

ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПРАВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НОВЕЛИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

Стаття присвячена актуальному питанню вивчення та узагальнення новел національної практики стосовно доказів та доказування в господарському процесі під час розгляду справ у сфері господарсько-торговельної діяльності. Предметом дослідження є національна практика господарських судів у справах щодо господарсько-торгівельної діяльності. Автором обґрунтовано необхідність дослідження цієї проблематики, зважаючи на попередні недоліки національного законодавства у застосуванні доказів під час доказування у господарському процесі. Розкривається суть доказів як будь-яких даних, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Вивчено види доказів, встановлені господарським процесуальним законодавством, а саме такими можуть бути письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків. Акцентовано увагу, мають відповідати встановленим критеріям: належності, допустимості, вірогідність, достатності. Продемонстровано, що новела стандарту доказування «вірогідності доказів», на відміну від «достатності доказів», підкреслює необхідність співставлення судом доказів, які надає позивач та відповідач. Тобто, з введенням в дію нового стандарту доказування необхідним є не надати достатньо доказів для підтвердження певної обставини, а надати їх саме ту кількість, яка зможе переважити доводи протилежної сторони судового процесу. Крім того, проаналізовано основні новели щодо доказів у контексті господарсько-торгівельної діяльності. Виявлено, що судова практика застосування різних засобів доказування є сформованою, проте не має однозначності. Наприклад, деякі господарські суди допускають можливість застосування тих чи інших доказів, а деякі вважають ці доказами неналежними та недопустимими.

Ключові слова: господарський процес, господарсько-торгівельна діяльність, докази, доказування, критерії доказів, вірогідність доказів, електронний доказ.

Manzhula A., Vlasov A. EVIDENCE AND EVIDENCE IN THE ECONOMIC PROCESS DURING THE CONSIDERATION OF CASES IN THE SPHERE OF ECONOMIC AND COMMERCIAL ACTIVITIES: NOVELTIES OF NATIONAL PRACTICE

The article is devoted to the topical issue of studying and summarizing novelties of national practice regarding evidence and proof in the economic process during consideration of cases in the field of economic and commercial activity. The subject of the study is the national practice of commercial courts in cases related to economic and commercial activity. The author substantiates the need to research this issue, taking into account the previous shortcomings of the national legislation in the application of evidence during the proving in the economic process. The essence of the evidence is revealed as any data on the basis of which the court establishes the presence or absence of circumstances (facts) justifying the claims and objections of the participants in the case, and other circumstances that are important for the resolution of the case.

The types of evidence established by economic procedural legislation have been studied, namely written, tangible and electronic evidence; conclusions of experts; testimony of witnesses. Emphasized attention, must meet the established criteria: appropriateness, admissibility, probability, sufficiency. It has been demonstrated that the amendment to the standard of proof of "probability of evidence", as opposed to "sufficiency of evidence", emphasizes the need for the court to compare the evidence provided by the plaintiff and the defendant. That is, with the introduction of the new standard of proof, it is necessary not to provide enough evidence to confirm a certain circumstance, but to provide exactly the amount that will be able to outweigh the arguments of the opposite side of the court process. In addition, the main novelties regarding evidence in the context of economic

© А.А.Манжула, А.В.Власов, 2022

and commercial activity were analyzed. It was found that the judicial practice of using various means of proof is formed, but it is not unambiguous. For example, some commercial courts allow the possibility of using certain types of evidence, while some consider these evidences inappropriate and inadmissible.

Key words: economic process, economic and commercial activity, evidence, proof, criteria of evidence, reliability of evidence, electronic evidence.

Постановка проблеми. Господарсько-торговельна діяльність в Україні, відповідно до статті 263 Господарського кодексу України, розуміється як діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг [1].

Як зазначає К. О. Хрімлі, господарсько-торговельна діяльність є самостійним видом господарської діяльності, який має свій суб'єктний склад, об'єкт, зміст та порядок здійснення. Опосередковується господарсько-торговельна діяльність через господарські договори поставки, контрактації сільськогосподарської продукції, енергопостачання, купівлі-продажу, оренди, міни (бартеру), лізингу та іншими договорами [10]. Такий перелік господарських договорів, якими опосередковується господарсько-торговельна діяльність, не є вичерпним. Суб'єкти господарсько-торговельної діяльності мають право укладати інші договори, які не суперечать ГК України й іншим нормативно-правовим актам [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Новели доказів та доказування у господарському процесі стали предметом дослідження таких науковців як В.Е. Беляневич, С.В. Васильєв, Т.М. Кучер, Л.М. Ніколенко, Т.В. Степанова, Р.В. Тертишніков, М.К. Треушніков, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан та інші.

Мета статті – вивчення та узагальнення новел національної практики стосовно доказів та доказування в господарському процесі під час розгляду справ у сфері господарсько-торговельної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тож, спори у господарському процесі виникають у процесі здійснення господарської діяльності, при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів.

Необхідно зазначити, що господарсько-торговельна діяльність опосередковується як публічно-торговельними відносинами (пов'язаними з державним регулюванням), так і приватно-торговельними відносинами (пов'язаними з юридичними та фізичними особами).

При цьому, враховуючи вищезазначене, варто розуміти диференткість специфіки справ, що належать до юрисдикції господарських судів. Зокрема, їм притаманна також окрема спеціалізація, а саме у сфері інтелектуальної власності, публічних закупівель, банкрутства, корпоративних спорів і т.д.

Виходячи з цього, цілком логічним є той факт, що докази та доказування в кожній справі відрізняються в залежності від сфери, яка охоплює те чи інше коло правовідносин. Однак, у ході нашого дослідження, спробуємо визначити їх основні характерні риси, а також продемонструвати новели національної практики, які вже активно застосовуються у господарському судочинстві.

Згідно зі статтею 73 Господарського процесуального кодексу України, доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи [2].

Такі дані можуть бути встановлені наступними засобами, а саме –письмовими, речовими і електронними доказами; висновками експертів; показаннями свідків.

За результатами аналізу судової статистики та вивчення судової практики застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності, встановлено, що переважна більшість прийнятих суддями рішень стосувалась застосування статті 309 Господарського процесуального кодексу України, тобто залишення судових рішень судів першої та апеляційної інстанції без змін, а касаційної скарги – без задоволення. Серед підстав для застосування положень статті 310 Господарського процесуального кодексу України (повне або часткове скасування рішень судів першої та апеляційної інстанцій і передача справи повністю або частково на новий розгляд або для продовження розгляду), основну кількість складали порушення судами попередніх інстанцій норм процесуального права, що полягали у:

- відсутності обґрунтування відхилення доводів сторін, які мають значення для правильного вирішення спору;
- не встановленні судами під час вирішення спору обставин, що мають значення для справи, а також ненаданні їм юридичної оцінки;
- не дослідженні належним чином зібраних у справі доказів та не встановленні пов'язаних з ними обставин, що входили до предмета доказування.

Відтак, необхідно почати із загальних критеріїв доказів у господарському процесуальному законодавстві. А саме, статтями 76-79 Господарського процесуального кодексу України встановлено: докази, які надаються учасниками справи до суду, мають відповідати встановленим критеріям: належності, допустимості, вірогідність, достатності.

Статтею 76 Господарського процесуального кодексу України належність доказів передбачено, що належними є докази, на підставі яких можна встановити обставини, які входять в предмет доказування. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування [2].

Предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Відповідно до норм Постанови Касаційного господарського суду Верховного Суду від 15.11.2019 у справі № 909/887/18, сторона, яка подає доказ на підтвердження обставин, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, здійснює це саме таким чином, щоб поданий нею доказ був належним, тобто вказує, для доведення яких саме належних до предмету доказування обставин сторона подає цей доказ, або стверджує про обставини і посилається при цьому на доказ існування цих обставин.

Статтею 77 Господарського процесуального кодексу України щодо допустимості доказів встановлено, що обставини, які відповідно до законодавства повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. Докази, одержані з порушенням закону, судом не приймаються [2].

При цьому, якщо судом прийнято рішення за відсутності в матеріалах справи належним чином засвідчених доказів, зокрема належним чином засвідченої копії спірного договору, такий спір вирішений судом на підставі недопустимих доказів, про що свідчить практика КГС ВС від 05.12.2018 у справі № 916/1813/16.

Статтею 78 Господарського процесуального кодексу України, а саме достовірність доказів визначено, що достовірними є докази, створені (отримані) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи, які мають значення для справи [2].

Судом апеляційної інстанції встановлено, що матеріалами справи (виписками з рахунків) достовірно підтверджується повернення відповідачем та отримання позивачем (боржником) грошових коштів.

Слід зазначити, що переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, касаційна інстанція не вправі встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази (стаття 300 Господарського процесуального кодексу України).

Стаття 79 Господарського процесуального кодексу України викладена в новій редакції Законом від 20.09.2019 (набрав чинності з 17.10.2019). Так, поняття достатності доказів замінено на стандарт доказування «вірогідність доказів» [2]:

- наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази надані на її спростування;

- питання про вірогідність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання.

Обов’язок із доказування слід розуміти як закріплену в процесуальному та матеріальному законодавстві міру належної поведінки особи, що бере участь у судовому процесі, із збирання та надання доказів для підтвердження свого суб’єктивного права, що має за мету усунення невизначеності, яка виникає в правовідносинах у разі неможливості достовірно з’ясувати обставини, які мають значення для справи.

Важливим елементом змагальності процесу є стандарти доказування – спеціальні правила, яким суд має керуватися при вирішення справи. Ці правила дозволяють оцінити, наскільки вдало сторони виконали вимоги щодо тягаря доказування і наскільки вони змогли переконати суд у своїй позиції, що робить оцінку доказів більш алгоритмізованою та обґрунтованою.

Новела стандарту доказування «вірогідності доказів», на відміну від «достатності доказів», підкреслює необхідність співставлення судом доказів, які надає позивач та відповідач. Тобто, з введенням в дію нового стандарту доказування необхідним є не надати достатньо доказів для підтвердження певної обставини, а надати їх саме ту кількість, яка зможе переважити доводи протилежної сторони судового процесу.

Законодавством покладено на суд обов’язок оцінювати докази, обставини справи з огляду на їх вірогідність, яка дозволяє дійти висновку, що факти, які розглядаються скоріше були (мали місце), аніж не були.

Верховний Суд в ході касаційного перегляду судових рішень неодноразово звертався загалом до категорії стандарту доказування та відзначав, що принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин справи. Цей принцип передбачає покладання тягаря доказування на сторони. Одночасно цей принцип не передбачає обов’язку суду вважати доведеною та встановленою обставину, про яку сторона стверджує. Така обставина підлягає доказуванню таким чином, аби задовольнити, як правило, стандарт переваги більш вагомих доказів, тобто коли висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається більш вірогідним, ніж протилежний (постанови КГС ВС від 02.10.2018 у справі № 910/18036/17, від 23.10.2019 у справі № 917/1307/18, від 18.11.2019 у справі № 902/761/18, від 04.12.2019 у справі № 917/2101/17).

Тож, нами розглянуто основні новели стосовно критеріїв доказів у господарському процесуальному праві. Підсумовуючи, звернемо увагу, що незважаючи на усунуті колізії, все ж у процесуальному аспекті господарсько-торгівельної діяльності наявні недоліки та потребують детального вивчення та удосконалення.

Як вже було зазначено, щодо видів доказів у господарському процесуальному законодавстві

закріплено письмові, речові і електронні докази, а також висновки експертів та показання свідків.

Письмовими доказами господарсько-торгівельної діяльності є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.

Письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії, якщо інше не передбачено цим Кодексом. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього. Якщо оригінал письмового доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Відповідно до п. 5.27. Національного стандарту України «Державна уніфікована система документації, Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації, вимоги до оформлювання документів (ДСТУ 4163-2003)», затвердженого наказом Держспоживстандарту України від 7 квітня 2003 року № 55, відмітку про засвідчення копії документа складають зі слів «Згідно з оригіналом», назви посади, особистого підпису особи, яка засвідчує копію, її ініціалів та прізвища, дати засвідчення копії і проставляють нижче реквізиту 23 (нижче підпису).

Відтак, проаналізуємо практичну сторону за наступних умов: позивачем надано до суду першої інстанції копію договору про надання інформаційно-консультаційних послуг, яка належним чином засвідчена директором (підтверджується відомостями Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань), містить відмітку «Згідно з оригіналом» та печатку товариства, на факт укладення якого та зміст посилався сам позивач у своїй позовній заяві.

Оскільки позивач не зазначив про наявність у нього або в іншої особи оригіналів усіх поданих ним до господарського суду копій письмових доказів, не подав до господарського суду витребувані ним оригінали таких письмових доказів, а представник відповідача та суд ставлять під сумнів відповідність поданих позивачем копій письмових доказів їх оригіналам, то в силу частини шостої статті 91 Господарського процесуального кодексу України судом першої інстанції правомірно не взято до уваги подані копії письмових доказів на підтвердження здійснення поставки постачальником товару [2].

Згідно зі статтею 91 Господарського процесуального кодексу України учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до закону. При цьому, електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом. Учасник справи, який подає письмові докази в копіях (електронних копіях), повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу письмового доказу. Якщо подано копію (електронну копію) письмового доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал письмового доказу.

Варто наголосити, що ще одним із проблемних моментів доказування у справах стосовно господарсько-торгівельної діяльності вважаються електронні докази, якими є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

Оскільки доказування у мережі Інтернет полягає у «швидкоплинності» та видозміні інформації у будь-який момент часу, як правило, в більшості випадків інформація, яка розповсюджується на веб-сайтах мережі може бути видалена, видозмінена чи відредагована як власником веб-сайту, так і її розповсюджувачем. Тому найголовнішим завданням доказування у мережі Інтернет є оперативне (технічне і юридичне) закріплення фактичних даних з веб-сайту для надання їх до суду.

На сьогодні питання електронного доказу стає все більш актуальним з погляду активного розвитку інформаційного суспільства. Однак, у науці існують різні точки зору щодо місця електронних засобів доказування в системі доказової діяльності. Так, на думку О. А. Виноградової вважають, що сучасні джерела інформації охоплюються вже відомими процесуальному законодавству засобами доказування і їх необхідно відносити або до речових, або до письмових доказів [4, с. 21]. Поряд з тим, є і прихильники іншої думки, які обґрунтовують необхідність виокремлення електронних засобів доказування серед інших засобів доказування, аргументуючи це тим, що сучасні процесуальні засоби зберігання інформації (відео, фотографії) володіють суттєвою специфікою, яка повинна бути відображена у процесуальному законодавстві, а тому потрібно відносити їх до окремих засобів доказування [3, с. 143].

Досить однозначною є національна практика, згідно якої у господарських судів є підстави не визнавати електронні докази належними і допустимими, за умови відсутності на них електронного цифрового підпису. Таку позицію закріплено у Постанові Пленуму Вищого господарського суду України № 18 від 26.12.2011 року «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» [7, с. 27].

Поряд з тим, абзацом 2 статті 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», наголошується, що допустимість електронного документа у якості доказу не підлягає спростуванню тільки з причин того, що він має електронну форму, використовуючи цей факт як власне підставу невідповідності практиці господарського судочинства. Однак, електронний документ як оригінал

не може бути застосований у випадку: свідоцтва про право на спадщину; документа, який відповідно до законодавства може бути створений лише в одному оригінальному примірнику, крім випадків існування централізованого сховища оригіналів електронних документів; в інших випадках, передбачених законом [8].

Говорячи про господарсько-торгівельну діяльність та докази, необхідно звернути увагу на досліджуване питання в контексті проведення публічних закупівель. Питання законності проведення закупівель через електронну систему закупівель Prozorro є прямо залежним від електронних документів, завантажених на електронний майданчик. Тобто, документальне підтвердження законності кваліфікації переможця тендеру є прозорим і доступним для кожного. Крім того, стаття 12 Закону України «Про публічні закупівлі» містить норму, яка вказує, що під час використання електронної системи закупівель з метою подання тендерних пропозицій/пропозицій та їх оцінки документи та дані створюються та подаються з урахуванням вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронні довірчі послуги» [9].

Згідно з частинами першою, другою статті 98 Господарського процесуального кодексу України висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством. Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань.

Статтею 104 Господарського процесуального кодексу України передбачено, що висновок експерта для суду не має заздалегідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами, встановленими статтею 86 цього Кодексу. Відхилення судом висновку експерта повинно бути мотивоване в судовому рішенні [2].

Відповідно до частини другої статті 98 Господарського процесуального кодексу України предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права.

Тож, з аналізу питань, які позивач поставив на вирішення експерта, суди дійшли висновку, що частина із них є правовими, а інша частина не є предметом дослідження у даній справі, то відмова у призначенні експертизи та відмова у задоволенні клопотання про відкладення розгляду справи є мотивованою [5].

Необхідним на сьогодні варто вказати на те, що не всі факти, які є важливими у ході розгляду справи, потребують доказування. Відповідно до статті 35 Господарського процесуального кодексу України визначено, що звільняються від доказування обставини, визнані судом загальновідомими, та преюдиціальні факти. Загальновідомі факти звільняються від доказування у випадку, коли вони відомі широкому колу осіб, учасникам процесу, а тому їх вірність очевидна і не потребує встановлення. Такими фактами можуть бути війна, посуха, землетрус тощо.

Висновки. Таким чином, у ході проведеного дослідження розв’язано важливе наукове завдання визначення особливостей та механізму застосування доказів у господарському процесі у справах господарського-торгівельної діяльності. На підставі результатів дослідження і узагальнення практики стало можливим сформулювати наступні основні висновки: сформульовано основні поняття доказів як будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи; визначено, що такими даними можуть бути письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків, проаналізовано основні новели щодо доказів у контексті господарсько-торгівельної діяльності та виявлено, що судова практика застосування різних засобів доказування є сформованою, проте не має однозначності, наприклад, деякі господарські суди допускають можливість застосування тих чи інших доказів, а деякі вважають ці доказами неналежними та недопустимими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text

2. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991. № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12

3. Демчишин І.І. Перспективи впровадження електронних доказів як засобу доказування в господарському процесі України. Матеріали XX Звітної студентської наукової конференці, 18 листопада 2017 р, Одеса. Одеса: Юридична література, 2017. 516с.

4. Каламайко А.Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання у цивільному процесі. Право та інновації. 2015. № 2. С. 115-116.

5. Постанова КГС ВС від 12.02.2019 у справі № 914/908/18 URL: https://ips.ligazakon.net/document/C018328

6. Постанова КГС ВС від 19.02.2020 у справі № 915/411/19 URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=87735731&red=10000385e505b54364293354fe7c32aae6b2b9&d=5

7. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 № 18 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11#Text

8. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text

9. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № № 922-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text

10. Хрімлі К. О. Поняття господарсько-торговельної діяльності. Актуальні проблеми держави і права. С. 217-222. URL:http://www.apdp.in.ua/v74/34.pdf

REFERENCES:

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Economic Code of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text [in Ukrainian].

2. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (1991, November 16). [Economic Procedural Code of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 [in Ukrainian].

3. Demchyshyn, I.I. (2017). Perspektyvy vprovadzhennia elektronnykh dokaziv yak zasobu dokazuvannia v hospodarskomu protsesi Ukrainy. [Prospects for the introduction of electronic evidence as a means of proof in the economic process of Ukraine]. Materialy KhKh Zvitnoi studentskoi naukovoi konferentsi, 18 lystopada 2017 r, Odesa. Odesa: Yurydychna literature [in Ukrainian].

4. Kalamaiko, A.Iu. (2015). Mistse elektronnykh zasobiv dokazuvannia ta okremi pytannia yikh vykorystannia u tsyvilnomu protsesi. [The place of electronic means of proof and specific issues of their use in the civil process]. *Pravo ta innovatsii, 2, 115-116* [in Ukrainian].

5. Postanova KHS VS u spravi № 914/908/18. (2019). [Resolution of the KGS of the Supreme Court in case No. 914/908/18]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/C018328 [in Ukrainian].

6. Postanova KHS VS u spravi № 915/411/19. (2020). [Resolution of the KGS of the Supreme Courtin case No. 915/411/19]. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=87735731&red=10000385e505b54364293354fe7c32aae6b2b9&d=5 [in Ukrainian].

7. Pro deiaki pytannia praktyky zastosuvannia Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy sudamy pershoi instantsii. (2011). [On some issues of the practice of applying the Economic Procedural Code of Ukraine by courts of first instance]. Postanova Plenumu Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy № 18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11#Text [in Ukrainian].

8. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih. (2003, May 22). [On electronic documents and electronic document circulation]. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text [in Ukrainian].

9. Pro publichni zakupivli. (2015, December 25). [On public procurement]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text [in Ukrainian].

10. Khrimli, K. O. Poniattia hospodarsko-torhovelnoi diialnosti. [Concept of economic and commercial activity]. *Aktualni problemy derzhavy i prava, 217-222*. URL:http://www.apdp.in.ua/v74/34.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 16.11.2022

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 304:316.35
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-52-56

Соцька Алла Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
заступник завідувача відділу Офісу Президента України,
радник Голови Громадської спілки «Всеукраїнське громадське об'єднання
«Національна Асамблея людей з інвалідністю України»
e-mail: kutsa_alla_85@ukr.net
http://orcid.org/ 0000-0002-6633-9192

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗУМІННЯ ІНВАЛІДНОСТІ ТА ПОНЯТТЯ «ОСОБА З ІНВАЛІДНІСТЮ»

У статті описано процес еволюціонування розуміння явища інвалідності на прикладі її моделей (моральної, медичної, благодійної, соціальної та правозахисної) з характеристикою відповідних історичних умов. Приділено увагу розвитку підходів до розуміння поняття «особа з інвалідністю» в національному законодавстві з часів здобуття незалежності й дотепер.

В Україні переважає медична модель інвалідності, після ратифікації Конвенції застосовувану в нашій державі модель швидше можна назвати змішаною, адже державній політиці щодо соціальної і правової захищеності людей з інвалідністю властивий як аспект матеріального забезпечення, так і створення умов для самореалізації, участі в житті суспільства та низка інших аспектів.

Розвиток інституту інвалідності пройшов етапи від відторгнення до всебічної підтримки. Водночас він не є кардинально взаємозалежним з історичними періодами, оскільки ті чи інші характеристики перелічених вище моделей інвалідності досі можна прослідкувати в державних політиках.

Відповідним чином на теренах нашої держави розвивалося й поняття «особа з інвалідністю».

Відзначено, що у 2011 році процитоване визначення було гуманізовано з акцентом на обов'язок держави створювати умови для рівноправності людей з інвалідністю та забезпечувати їм соціальний захист. Зокрема в розумінні Закону того часу й до тепер особою з інвалідністю вважається особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Зазначено, що внаслідок певної життєвої ситуації кожна людина може отримати травму, захворювання тощо, що спричинить виникнення досвіду, пов'язаного з порушеннями здоров'я і відповідно – інвалідністю. У результаті можуть виникнути проблеми, з якими доводиться стикатися людям з інвалідністю, серед яких: бар'єрність зовнішнього середовища, брак доходів для придбання лікарських засобів, недоступність певного виду послуг (медичних, реабілітаційних тощо). Отже, «інвалідність» може торкнутися кожної людини. Тому, державна політика щодо правової і соціальної захищеності людей з інвалідністю, практика її реалізації та відношення до таких осіб з боку суспільства повинні бути демократичними й гуманними, відповідати інтересам людей з інвалідністю з урахуванням кращого міжнародного досвіду.

Ключові слова: особа з інвалідністю, модель інвалідності, розлад функцій організму, ізоляція, соціальний захист, матеріальне забезпечення.

Sotska A. EVOLUTION OF UNDERSTANDING OF DISABILITY AND THE CONCEPT OF «PERSON WITH DISABILITY»

The article describes models of disability that reflect society's attitude to people with disabilities in different periods of historical development, in particular moral (according to it, disability is a way to atone for sins caused by negative behavior), medical (disability leads to a vital need for treatment and support to compensate for it negative consequences), charitable as a type of medical (consists in the need to compensate people for the problems caused by disability), social (disability causes problems for a person due to the barrier environment in which he lives) and human rights (disability according to this model is not a sentence, people , who have health disorders at the same level as society are subjects who ensure their comfort). Against this background, historical parallels are given and approaches to the perception of people with disabilities in certain periods of the historical development of society are described. The legislative definitions of the concept of «person with disabilities» since 1991 have been analyzed and a positive trend towards humanizing the perception of such people as equal members of society and bringing the relevant terminology into line with international approaches, in particular reflected in the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, has been revealed.

In Ukraine, the medical model of disability prevails, after the ratification of the Convention, the model used in our country can rather be called mixed, because the state policy regarding social and legal protection of people with disabilities is characterized by both the aspect of material support and the creation of conditions for self-realization, participation in society and

© А.М.Соцька, 2022

a number of other aspects.

The development of the disability institute has gone through stages from rejection to comprehensive support. At the same time, it is not fundamentally interdependent with historical periods, since certain characteristics of the disability models listed above can still be traced in state policies.

Accordingly, the concept of "person with a disability" developed on the territory of our country.

It was noted that in 2011 the cited definition was humanized with an emphasis on the state's duty to create conditions for the equality of people with disabilities and provide them with social protection. In particular, according to the Law of that time and until now, a person with a disability is considered a person with a persistent disorder of body functions, which, when interacting with the external environment, can lead to the limitation of his life activities, as a result of which the state is obliged to create conditions for the exercise of his rights on an equal basis with other citizens and ensure its social protection.

It is noted that as a result of a certain life situation, every person can get an injury, disease, etc., which will cause the emergence of experiences related to health disorders and, accordingly, disability. As a result, problems may arise that people with disabilities have to face, including: barrier of the external environment, lack of income to purchase medicines, unavailability of certain types of services (medical, rehabilitation, etc.). Therefore, "disability" can affect every person. Therefore, the state policy regarding the legal and social protection of people with disabilities, the practice of its implementation and the attitude of society towards such people should be democratic and humane, meet the interests of people with disabilities, taking into account the best international experience.

Key words: a person with a disability, a model of disability, a disorder of body functions, isolation, social protection, material support.

Постановка проблеми. Станом на 1 січня 2022 р. в Україні чисельність людей з інвалідністю становила 2 725,8 тис осіб [9]. З військовими діями на території нашої держави ця цифра щоденно росте. Сьогодні державні та громадські інституції докладають зусиль для забезпечення рівноправного життя українців з інвалідністю, їхнього доступу до товарів і послуг. Проблем незліченна кількість, але вживаються посильні (часто недостатні, однак) заходи для їх вирішення.

Проте так було не завжди. У певні історичні періоди людям з інвалідністю через їхні порушення навіть загрожувала смерть. Зазначене дає підстави стверджувати про те, що поняття інвалідності еволюціонувало і сьогодні людина з інвалідністю користується подекуди більшим обсягом прав порівняно з іншими через свій спеціальний статус.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки увага науковців до теми інвалідності, правового статусу осіб з інвалідністю загалом та окремих його елементів зокрема суттєво зросла, передусім і через триваючу війну. Окремим аспектам відповідної теми приділяли увагу С.А. Борискін, О.В. Віжунов, О.Г. Лис, С.В. Пасічніченко, Д.М. Переверзєв, І.В. Таланчук та ін. Проте розвиток інституту інвалідності потребує його постійного вивчення, що і зумовило написання цієї статті.

Метою статті є дослідження еволюції понять «особа з інвалідністю», інвалідності та її сприйняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Люди з інвалідністю в різні часи сприймалися по-різному, на що впливав рівень розвитку суспільства та його цінностей. Відповідно і в поняття «особа з інвалідністю» закладався різний його зміст, який відображав ті особливості цих людей, які були пріоритетними під час формування відношення щодо них й державної політики. На жаль, досі всупереч суспільно-економічному розвитку та розвитку моралі люди з інвалідністю продовжують залишатися серед найбільш соціально незахищених категорій людей.

Загалом інвалідність – це результат взаємодії, яка відбувається між людьми з інвалідністю та перешкодами у стосунках і середовищі. Відтак вона є явищем, яке еволюціонує [2, с. 19]. Зазначене знайшло своє відображення в моделях інвалідності, які віддзеркалюють суспільну думку стосовно людей з інвалідністю в певні історичні періоди. Суть кожної з існуючих моделей інвалідності зводиться до такого:

– *моральна модель*: полягає у тому, що наявність у людини інвалідності спричинена негативною поведінкою, думками тощо та є можливістю спокутувати такий гріх. Тобто, все залежить від долі.

Так, на початку існування людського суспільства в первіснообщинному ладі особи з інвалідністю або залишалися поза увагою (у кращому випадку), будучи приреченими, оскільки не могли себе забезпечити необхідними для виживання речами, або ж піддавалися жорстокості з боку членів роду, яка проявлялась через залишення таких осіб поза межами сім'ї, у зв'язку з чим вони переважно були приречені на голодну смерть, фізичне знищення тощо, оскільки вважалося, що люди з інвалідністю засвідчували ущербність роду, володіли чаклунськими здібностями тощо [6, с. 11]. Цінування фізичної досконалості впливало на формування світогляду того часу [3, с. 19].

Пізніше турбота про осіб, які мали інвалідність, покладалася на інших членів сім'ї. А ті з них, які залишалися поза сім'єю, були опікуваними громадою, зокрема і передусім релігійною [1, с. 122].

Величезний вплив на формування ставлення до осіб з інвалідністю справило християнство. Церква була благодійницькою організацією, за посередництвом якої подавалась допомога нужденним з боку держави [4]. Для прикладу: до нашого часу дійшли відомості про відкриття у Візантії 369 року при монастирі лікарні для людей з інвалідністю, жебраків, сиріт. Першою вітчизняною лікарнею стала лікарня при монастирі Києво-Печерської лаври, заснована в середині XI ст св. Феодосієм. Він побудував «двір біля монастиря і велів перебувати там жебракам і сліпим, і кульгавим, і хворим». Із монастиря їм приносили все необхідне, від усього монастирського майна їм віддавали десяту частину [3, с. 21–22];

– *медична модель*: зводиться до думки про першопричину нерівності становища людей з

інвалідністю в медичному стані хворого та про єдиний вихід із ситуації через лікування й фінансову та іншу підтримку. Тобто, все залежить від лікарів та сторонньої допомоги.

Підвидом цієї моделі є *благодійна*, суть якої в необхідності компенсації людям з інвалідністю проблем, з якими вони стикаються, засобом надання фінансової та інших видів підтримки.

В історичному ракурсі зазначена модель проявилась у тому, що в часи рабовласництва і феодалізму, окрім зазначених вище форм підтримки осіб з інвалідністю, утриманням зазначеної категорії осіб (милостиня, благодійні внески, цехове страхування тощо) почала займатись держава, а також структури приватного характеру, які переслідували мету взаємовиручки, взаємодопомоги та підтримки життєдіяльності осіб з інвалідністю [6, с. 11].

У цей час починає з'являтися інше розуміння інвалідності. Так, грецький лікар і вчений Гален (130 – 200 рр. н. е.) висловлює думки, які превалювали в медицині довгий час. Зокрема він визнавав мозок центральним органом нервової системи і місцезнаходженням інтелекту, що стало доказом фізичних, природних причин інвалідності [3, с. 21].

У часи московської доби систему соціальної опіки вразливих верств населення було реформовано, зокрема почали створюватися спеціальні заклади (аптеки, шпиталі тощо), зокрема для осіб з інвалідністю [7, с. 59], тощо. Для прикладу, у період царювання Івана Грозного в 1551 р. до судебника за назвою «Стоглавий» було прописано статтю про необхідність піклування про жебраків і хворих, серед яких згадуються і ті, «які одержимі бісом і позбавлені розуму» [3, с. 23].

У XVI–XVII ст. широку підтримку отримують думки про те, що особи, які не чують, не бачать, мають розумові порушення, потребують, насамперед, лікування. Носії їх вважали, що «аномальну дитину» спочатку потрібно вилікувати, а вже потім навчати. Отже, були закладені передумови «медичної моделі» інвалідності, яка залишається в деяких країнах панівною дотепер [3, с. 24].

- *соціальна модель*: полягає у проблемності в житті людей з інвалідністю не через функціональні порушення, а через бар'єрну природу суспільства. Відтак, якщо усунути бар'єри та сприймати людей з інвалідністю крізь призму позитиву – «інвалідність» як явище зникне. Тобто, все залежить від суспільства.

Водночас соціальна модель не заперечує необхідності залишити фахівцям здійснення турботи щодо лікування та реабілітації людей з інвалідністю. Але результати їх діяльності не повинні перешкоджати здійснювати іншу діяльність, спрямовану на те, щоб людина з інвалідністю була повноправним членом суспільства. Соціальна модель спонукає держави до створення «суспільства для всіх» [2, с. 19].

Крім того, варто зазначити, що медична та соціальна моделі часто подаються як дихотомічні. Проте інвалідність не має розглядатись як виключно медичне або виключно соціальне питання. Необхідний збалансований підхід, який достатньо зважає на різні аспекти інвалідності [2, с. 19].

Якщо говорити про історичний аспект, то на кінець 20-х – початок 30-х рр. у СРСР приймаються нормативні акти щодо соціального захисту населення. Такий захист покладається на державу. Із цього часу соціальний захист перетворюється на соціальне забезпечення, що було притаманне країні з державною формою власності [6, с. 12].

Наприкінці 1960-х рр. у деяких країнах різноманітні об'єднання людей з інвалідністю почали розробляти нову концепцію «інвалідності», яка ґрунтувалась на тісному зв'язку між обмеженнями, яких зазнає людина з інвалідністю, та структурою і характером середовища, що її оточує, а також ставленням населення до цієї групи людей. У цей час здійснюється нова соціальна політика, яка спрямовується на забезпечення дотримання на рівній основі прав людини та участі людей з інвалідністю в житті суспільства [2, с. 18]. Отже, інвалідність визнано не як стигматизуючий стан людини, а як природний стан і компонент людського різноманіття [2, с. 18]. Зазначене свідчить про перехід від медичної до соціальної моделі інвалідності.

Починаючи з другої половини двадцятого століття приділялася значна увага соціальному захисту осіб з інвалідністю: було збільшено кількість протезних заводів та майстерень, надавалися безплатно автомобілі особам з інвалідністю Великої Вітчизняної війни; органи соціального забезпечення займалися працевлаштуванням осіб з інвалідністю тощо [6, с. 13];

- *правозахисна модель*: зводиться до сприйняття людей з інвалідністю рівноправними членами суспільства, які мають ті ж права та обов'язки, що й інші люди. Тобто, все в руках суспільства загалом та кожної окремої людини з інвалідністю зокрема.

Зазначена модель набула стрімкого розвитку з прийняттям 13 грудня 2006 р. Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Мета цього документу полягає у заохоченні, захисті й забезпеченні повного й рівного здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання притаманної їм гідності [5].

З появою Конвенції виникла можливість своєрідного проектування економічних, соціальних і культурних прав та основоположних свобод людини на ситуацію інвалідності [2, с. 22–23].

Хоча й побутує думка стосовно переважання в Україні медичної моделі інвалідності, після ратифікації Конвенції застосовувану в нашій державі модель швидше можна назвати змішаною, адже державній політиці щодо соціальної і правової захищеності людей з інвалідністю властивий як аспект матеріального забезпечення, так і створення умов для самореалізації, участі в житті суспільства та низка інших аспектів.

Отже, розвиток інституту інвалідності пройшов етапи від відторгнення до всебічної підтримки. Водночас він не є кардинально взаємозалежним з історичними періодами, оскільки ті чи інші характеристики перелічених вище моделей інвалідності досі можна прослідкувати в державних політиках.

Відповідним чином на теренах нашої держави розвивалося й поняття «особа з інвалідністю».

Для прикладу, у першій редакції профільного з окресленого питання Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.) досліджуваний термін було визначено так: «Інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі і захисті.». Маємо змогу переконатися в суто медичному сприйнятті осіб з інвалідністю в той час, у переконанні щодо основної потреби людей цієї категорії, яка зводиться до соціальної допомоги та захисту.

У 2011 році процитоване визначення було гуманізовано з акцентом на обов'язок держави створювати умови для рівноправності людей з інвалідністю та забезпечувати їм соціальний захист.

Зокрема в розумінні Закону того часу й до тепер особою з інвалідністю вважається особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Остання процитована дефініція повною мірою відповідає розумінню поняття «особа з інвалідністю» в рамках Конвенції, а отже, є демократичним, гуманним і таким, що відповідає правам, законним інтересам і потребам цієї категорії населення.

Висновки. Резюмуючи, слід зазначити, що внаслідок певної життєвої ситуації кожна людина може отримати травму, захворювання тощо, що спричинить виникнення досвіду, пов'язаного з порушеннями здоров'я і відповідно – інвалідністю. У результаті можуть виникнути проблеми, з якими доводиться стикатися людям з інвалідністю, серед яких: бар'єрність зовнішнього середовища, брак доходів для придбання лікарських засобів, недоступність певного виду послуг (медичних, реабілітаційних тощо). Отже, «інвалідність» може торкнутися кожної людини. Тому, державна політика щодо правової і соціальної захищеності людей з інвалідністю, практика її реалізації та відношення до таких осіб з боку суспільства повинні бути демократичними й гуманними, відповідати інтересам людей з інвалідністю з урахуванням кращого міжнародного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гриненко А.М. Соціальна політика : навч.-метод. посіб. К. : КНЕУ, 2003. 309 с.
2. Доступність та універсальний дизайн : навч.-метод. посіб. / [за заг. ред. Л.Ю. Байди, О.В. Красюкової-Еннс]. К., 2013. 128 с.
3. Інвалідність та суспільство : навч.-метод. посіб. / [за заг. ред. Л.Ю. Байди, О.В. Красюкової-Еннс]. К., 2012. 216 с.
4. Історія розвитку соціального захисту до кінця XIX ст. URL: http://ua.textreferat.com/referat-4783-2.html.
5. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю // Офіційний вісник України. № 17. 2010. Ст. 799.
6. Куца А.М. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту інвалідів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 297 с.
7. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. К. : Знання, 2005. 381 с. URL: http://readbookz.com/books/176.html
8. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. № 21. 1991. Ст. 252.
9. Статистичний збірник «Соціальні індикатори рівня життя населення». URL: https://ukrstat.gov.ua/

REFERENCES:

1. Hrynenko, A.M. (2003). Sotsialna polityka. [Sotsialna polityka]. navch.-metod. posib. 309. [in Ukrainian].
2. Baida, L.Iu., & Krasiukova-Enns, O.V. (2013). Dostupnist ta universalnyi dyzain. [Accessibility and universal design]. Navch.-metod. posib. 128. [in Ukrainian].
3. Baida, L.Iu., & Krasiukova-Enns, O.V. (2012). Invalidnist ta suspilstvo. [Disability and society]. Navch.-metod. posib. 216. [in Ukrainian].
4. Istoriia rozvytku sotsialnoho zakhystu do kintsia XIX st.[The history of the development of social protection until the end of the 19th century]. Retrieved from: http://ua.textreferat.com/referat-4783-2.html. [in Ukrainian].
5. Konventsiia OON pro prava osib z invalidnistiu. (2010). [UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 17. 799. [in Ukrainian].
6. Kutsa, A.M. (2011). Administratyvno-pravove rehuliuvannia sotsialnoho zakhystu invalidiv. [Administrative and legal regulation of social protection of the disabled]. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Zaporizhzhia, 297. [in Ukrainian].
7. Pravo sotsialnoho zakhystu: stanovlennia i rozvytok v Ukraini. (2005). [The right to social protection: formation and development in Ukraine]. 381. Retrieved from: http://readbookz.com/books/176.html [in Ukrainian].
8. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini (1991, March 21) [On the basics of

social security for persons with disabilities in Ukraine]. Zakon Ukrainy № 875-XII. 252. [in Ukrainian].

9. Statystychnyi zbirnyk «Sotsialni indykatory rivnia zhyttia naselennia». [Statistical collection "Social indicators of the standard of living of the population"]. Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.11.2022

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.412
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-57-61

Чернік Світлана Дмитрівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка,
e-mail: chernik_svitlana@ukr.net,
http://orcid.org/0000-0003-3290-1797

ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЕЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

Стаття присвячена правовому статусу фізичних осіб у земельному праві. Метою дослідження є вивчення земельної правосуб'єктності громадян України, іноземців та осіб без громадянства, визначення її особливостей. Розкрито поняття «правосуб'єктність» та його структура в теорії права. Сформовано поняття земельної правосуб'єктності, під якою слід розуміти гарантовані законом можливості мати земельні права та обов'язки, набувати їх, користуватися ними й виконувати їх. Виокремлені ознаки земельної правосуб'єктності, які відрізняють її від цивільної. Складовими правосуб'єктності є правоздатність та дієздатність. Визначено, що земельна правоздатність – здатність мати права та обов'язки щодо землі, земельна дієздатність – здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе земельних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе земельні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Досліджено позиції науковців щодо визначення земельної правосуб'єктності фізичних осіб, зокрема, стосовно виокремлення земельно-процесуальної правосуб'єктності. На основі аналізу законодавства України доведено, що земельна правосуб'єктність громадян України, іноземців та осіб без громадянства відрізняється за своїм обсягом. Громадяни України мають найбільше коло прав та обов'язків щодо землі. Зокрема, право набувати земельну ділянку у власність, в тому числі з земель сільськогосподарського призначення, яким надається пріоритет у державі. Водночас існують певні обмеження щодо складу та кількості земель, яка може перебувати у власності громадян України, про що зазначено в статті. Розглянуто особливості земельної правосуб'єктності іноземних громадян та осіб без громадянства. Вказані обмеження щодо набуття у власність земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: земельна правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, громадяни України, іноземці, особи без громадянства.

Chernik S. FEATURES OF LAND LEGAL ENTITY OF CITIZENS OF UKRAINE, FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS

The article is devoted to the legal status of natural persons in land law. The purpose of the study is to study the land legal personality of citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons, and to determine its features. The concept of "legal entity" and its structure in the theory of law are revealed. The concept of land legal personality has been formed, which should be understood as the legally guaranteed opportunities to have land rights and obligations, acquire them, use them and fulfill them. Features of land legal personality that distinguish it from civil legal personality are highlighted. The components of legal personality are legal capacity and legal capacity. It was determined that land legal capacity is the ability to have rights and obligations regarding land, land legal capacity is the ability of a natural person to acquire land rights for himself by his actions and exercise them independently, as well as the ability to create land obligations for himself by his actions and fulfill them independently and bear responsibility in case of their non-fulfilment. The positions of scientists regarding the definition of land legal personality of natural persons, in particular, regarding the separation of land procedural legal personality have been studied. Based on the analysis of the legislation of Ukraine, it has been proven that the land legal personality of citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons differs in its scope. Citizens of Ukraine have the largest range of rights and responsibilities regarding land. In particular, the right to acquire a land plot, including from agricultural land, which is given priority in the state. At the same time, there are certain restrictions on the composition and amount of land that can be owned by citizens of Ukraine, as stated in the article. Peculiarities of land legal personality of foreign citizens and stateless persons are considered. Restrictions on acquiring ownership of agricultural lands are specified.

Key words: land legal entity, legal capacity, legal capacity, citizens of Ukraine, foreigners, stateless persons.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Цінність землі як природного ресурсу не викликає заперечень. Використання її властивостей як просторово-територіального базису або засобу виробництва потребує особливої уваги з боку держави та суспільства. Держава забезпечує та захищає права і свободи людини та громадянина, зокрема й в земельній сфері. Громадяни України та інші суб'єкти правовідносин постійно взаємодіють між собою щодо володіння, користування та розпорядження землею з

© С.Д.Чернік, 2022

метою задоволення власних потреб. Право власності в Україні на землю гарантується та набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. В окремих випадках право власності може набуватися іноземцями, особами без громадянства, іноземними юридичними особами, іноземними державами. Кожен суб'єкт земельних правовідносин має різний обсяг прав та обов'язків щодо володіння, користування, розпорядження землею. Враховуючи те, що одним із напрямків земельної реформи є забезпечення прав на землю громадян України та інших суб'єктів правовідносин вивчення особливостей правосуб'єктності фізичних осіб в земельному праві є важливим та актуальним сьогодні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового статусу суб'єктів земельних правовідносин стали об'єктом дослідження досить значної кількості наукових праць таких вчених: К. Дремлюги, Д. Ковальського, Ю. Корнєєва, П. Кулинича, О. Літошенко, А. Мірошниченка, О. Погрібного, В. Семчика та інших. Так, К. Дремлюга проаналізував земельну правосуб'єктність громадян України та виокремив специфічний земельно-правовий статус громадян України [1]. О. Літошенко досліджувала правовий статус іноземних громадян, осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб та іноземних держав у сфері земельних відносин, аналізувала їхні права та обов'язки, специфіку земельної правосуб'єктності таких осіб порівняно з громадянами України та юридичними особами України [2]. Д. Ковальський вивчав поняття «земельно-процесуальна правосуб'єктність», розкрив його структуру, виокремив основні, допоміжні та додаткові функції, повноваження, права і юридичні обов'язки учасників правовідносин [3]. У цілому науковці досліджували питання земельної правосуб'єктності громадян України, іноземців та осіб без громадянства, проте постійний розвиток земельного законодавства в контексті його реформування потребують подальшого вивчення.

Мета статті – дослідити особливості земельної правосуб'єктності громадян України, іноземців та осіб без громадянства на основі законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «правосуб'єктність» використовується в теорії права для характеристики індивіда як суб'єкта права. Структуру правосуб'єктності складають гарантовані законом можливості бути носієм прав та обов'язків, набувати їх, користуватися ними й виконувати їх. Найчастіше це поняття визначають через категорію «здатність». Необхідно підкреслити, що вона найбільш чітко віддзеркалює специфіку його змісту. У правосуб'єктності знаходять вираження й особливості соціальних властивостей суб'єктів права (наприклад, їх волездатності), і міра гарантованих (закріплених) законом можливостей [4, с. 101-102].

Земельна правосуб'єктність – це здатність бути учасником суспільних відносин, які пов'язані з використанням землі. Суб'єктами права власності на землю є особи, які можуть бути учасниками цивільних і земельних правовідносин, оскільки земельним правовідносинам властивий комплексний зміст (земля є об'єктом відчуження, надбання, об'єктом товарного обігу та ринкових відносин) [5, с. 24].

В юридичній науці виділяють наступні ознаки земельної правосуб'єктності, які відрізняють її від цивільної, зокрема:

- у земельному законодавстві не визначається поняття земельної правоздатності та земельної дієздатності громадян і моменту їх виникнення та припинення;
- обсяг земельної правосуб'єктності залежить не від віку особи, а від її приналежності до громадянства України;
- обсяг прав і обов'язків громадян як учасників земельних правовідносин залежить також і від підстав набуття права власності на землю;
- відмінними є процедури припинення й обмеження земельної правосуб'єктності [6, с. 183-184].

Отже, під земельною правосуб'єктністю слід розуміти гарантовані законом можливості мати земельні права та обов'язки, набувати їх, користуватися ними й виконувати їх.

Розглянемо земельну правосуб'єктність громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Правовий статус фізичних осіб у земельному праві регулюється Конституцією України [7], Земельним кодексом України (далі – ЗК України) [8], Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) [9], Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [10] та ін.

Нагадаємо, що правосуб'єктність включає правоздатність та дієздатність. ЦК України визначає правоздатність фізичних осіб як здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), яка виникає у момент народження особи та припиняється з її смертю (ст. 25). Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ст. 30) [9]. Враховуючи вищевикладене, під земельною правоздатністю слід розуміти здатність мати права та обов'язки щодо землі; під земельною дієздатністю – здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе земельних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе земельні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

На думку Д.В. Ковальського, громадяни України також мають земельно-процесуальну правоздатність та дієздатність. Вчений дає наступні визначення зазначених понять: земельно-процесуальна правоздатність – це можливість мати земельно-процесуальні права та обов'язки; земельно-процесуальна

дієздатність – здатність своїми діями особисто набувати земельно-процесуальні права та створювати для себе відповідні обов'язки, іншими словами, здійснювати процесуальні дії, спрямовані на реалізацію прав на землю. Щодо земельно-процесуальної правоздатності іноземців та осіб без громадянства, то вона дещо відрізняється від правосуб'єктності громадян України в частині володіння й користування земельними ресурсами [3, с. 53].

Відповідно до ст. 80 ЗК України, громадяни є суб'єктами права власності на землі приватної власності, що передбачає право володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою. Підставами набуття права власності на землю є: придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; безоплатна передача із земель державної і комунальної власності; приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування; прийняття спадщини; виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

Однак в процесі набуття права власності на землі сільськогосподарського призначення встановлені обмеження щодо громадян України, які можуть набувати їх у власність. До них відносяться особи, які належать або належали до терористичних організацій; стосовно яких застосовано спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) відповідно до Закону України «Про санкції» у вигляді заборони на укладення правочинів з набуття у власність земельних ділянок, а також пов'язаними з ними особами (ст. 130 ЗК України) [8; 11].

У цілому для громадян України обмежень щодо об'єктного складу земель майже не встановлено. Серед винятків слід вказати землі оборони, які надаються для розміщення і постійної діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, та можуть перебували виключно в державній формі власності (ст. 77 ЗК України). Також визначено граничну кількість земель сільськогосподарського призначення, яка може перебувати у власності громадянина України. Так, ЗК України встановлює, що загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не може перевищувати десяти тисяч гектарів. Проте п.15 Перехідних положень ЗК України вказує на те, що до 1 січня 2024 року загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не може перевищувати ста гектарів. Зазначене обмеження не поширюється на земельні ділянки, набуті у власність громадянином до набрання чинності цієї норми [12].

Громадяни України можуть набути права власності на землю у такий спосіб: придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності; приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування; прийняття спадщини; виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю) (ст. 81 ЗК України) [8].

Згідно із ст. 26 Конституції України, «іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України» [7]. Земельне законодавство встановлює відмінну від громадян України правосуб'єктність іноземців та осіб без громадянства. ЗК України визначає випадки реалізації ними своїх прав щодо набуття у власність земельних ділянок: «іноземці та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності» [8].

Водночас для іноземців та осіб без громадянства законодавством передбачено обмежений, порівняно з громадянами України, перелік підстав набуття права власності на земельні ділянки. Іноземні громадяни та особи без громадянства не мають права на безоплатну передачу земельних ділянок із земель державної та комунальної власності, приватизацію земельних ділянок, а набуття іноземцями права власності на земельні ділянки має низку особливостей [13, с. 110].

Відмітимо, що досить важливим питанням в Україні є обмеження іноземних громадян та осіб без громадянства у праві набуття у власність земель сільськогосподарського призначення. ЗК України визначає, що іноземці або особи без громадянства можуть набути землі цієї категорії у спадщину, проте протягом року мають її відчужити. У разі невиконання іноземним суб'єктом цієї вимоги право власності на земельну ділянку може бути примусово припинене за рішенням суду. Ст. 145 ЗК України розкриває порядок припинення права власності на земельну ділянку особи, якщо земельна ділянка не може належати їй на праві власності та/ або у зв'язку з порушенням обов'язку щодо її відчуження протягом установленого законом строку [8].

Можемо констатувати, що дослідження земельної правосуб'єктності громадян України, іноземців та осіб без громадянства засвідчує, що громадяни України відповідно до національного законодавства мають більший обсяг прав та обов'язків щодо землі, ніж іноземці та особи без громадянства.

Науковець К.О. Дремлюга вказує, що, враховуючи те, що земельно-правовий статус громадян України є значно ширшим порівняно із статусом інших фізичних осіб, особливо важливою видається проблема чіткого законодавчого розмежування їх земельних прав у нормативно-правових актах земельного законодавства. У зв'язку з цим науковець вважає недопустимим вживання у нормативно-правових актах

терміну «громадянин» без вказівки на правовий зв'язок з конкретною державою як синоніма терміну «фізична особа» [1, с.154]. Можемо погодитися з думкою К.О Дремлюги, оскільки важливо розуміти громадянином якої держави є особа, котра бере участь у земельних правовідносинах, а поняття «фізична особа» є ширшим та включає, окрім громадян, іноземців та осіб без громадянства.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можете зробити наступні висновки. Земельна правосуб'єктність – це гарантовані законом можливості мати земельні права та обов'язки, набувати їх, користуватися ними й виконувати їх. Громадяни України мають більший обсяг земельної правоздатності відносно іноземців та осіб без громадянства. Вони мають право набувати у власність земельні ділянки різних категорій, в тому числі землі сільськогосподарського призначення. Проте в законодавстві містяться обмеження щодо реалізації цього права. Земельна правосуб'єктність іноземних громадян та осіб без громадянства є обмеженою через встановлення переліку земель, які можуть ними бути набуті у власність, та підстав їх набуття. При цьому особлива увага приділена землям сільськогосподарського призначення як пріоритетним в державі. Іноземні громадяни та особи без громадянства мають право набути у власність землі цієї категорії в наслідок прийняття спадщини, які протягом року підлягають відчуженню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дремлюга К. О. Особливості земельної правосуб'єктності громадян України *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* 2010. Вип. 23. С. 153-164.

2. Літошенко О. Особливості земельної правосуб'єктності іноземних громадян, осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб та іноземних держав. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 9. С. 107–110.

3. Ковальський Д. В. Структура земельно-процесуальних правовідносин: загальна характеристика. *Вісник Академії адвокатури України.* 2007. № 2. С. 52-57.

4. Надьон В. В. Елементи правосуб'єктності в цивільному праві. *Проблеми законності*: зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 125. С. 100–109.

5. Корнєєв Ю. В. Земельне право. 2-ге вид. перероб. та доп. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 248 с.

6. Чабаненко М.М., Мірошніченко О.О. Співвідношення земельної правосуб'єктності громадян з іншими видами правосуб'єктності. *Порівняльно-аналітичне право.* 2017. №5. С. 183–185.

7. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96- ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 04.11.2022).

8. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 04.11.2022).

9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 04.11.2022).

10. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI**.** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text (дата звернення: 04.11.2022).

11. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text (дата звернення: 04.11.2022).

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31.03.2020 № 552-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text (дата звернення: 04.11.2022).

13. Бевз О. В. Особливості права власності на земельні ділянки іноземців в Україні. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Юридичні науки».* 2005. Вип. 63–64. С. 108–110.

REFERENCES:

1. Dremliuha, K. O. (2010). Osoblyvosti zemelnoi pravosubiektnosti hromadian Ukrainy. [Peculiarities of land legal personality of citizens of Ukraine]. Akt*ualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy.* 2010. Vyp. 23. 153-164. [in Ukrainian].

2. Litoshenko, O. (2017). Osoblyvosti zemelnoi pravosubiektnosti inozemnykh hromadian, osib bez hromadianstva, inozemnykh yurydychnykh osib ta inozemnykh derzhav. [Peculiarities of land legal personality of foreign citizens, stateless persons, foreign legal entities and foreign states]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* № 9. 107–110. [in Ukrainian].

3. Kovalskyi, D. V. (2007). Struktura zemelno-protsesualnykh pravovidnosyn: zahalna kharakterystyka. [The structure of land procedural legal relations: general characteristics]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy.* № 2. S. 52-57. [in Ukrainian].

4. Nadon, V. V. (2014). Elementy pravosubiektnosti v tsyvilnomu pravi. [Elements of legal personality in civil law]. *Problemy zakonnosti: zb. nauk. pr*. Vyp. 125. 100–109. [in Ukrainian].

5. Kornieiev, Yu. V. (2011). Zemelne pravo. [Land law.] 2-he vyd. pererob. ta dop. Navch. posib. 248. [in Ukrainian].

6. Chabanenko, M.M., & Miroshnichenko, O.O. (2017). Spivvidnoshennia zemelnoi pravosubiektnosti hromadian z inshymy vydamy pravosubiektnosti. [Correlation of land legal personality of citizens with other types of legal personality]. *Porivnialno-analitychne pravo.* №5. 183–185. [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 254k/96- VR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

8. Zemelnyi kodeks Ukrainy (2001, October 25). [Land Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy . № 2768-III. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text [in Ukrainian].

9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. [2003, January 16]. [The Civil Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 435-IV Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

10. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva. (2011, September 22). [On the legal status of foreigners and stateless persons]. Zakon Ukrainy № 3773-VI. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text [in Ukrainian].

11. Pro sanktsii.(2014, August 14). [On sanctions]. Zakon Ukrainy № 1644-VII Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text [in Ukrainian].

12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia. (2020, March 31). [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the terms of circulation of agricultural land]. Zakon Ukrainy № 552-IX Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text [in Ukrainian].

13. Bevz, O. V. (2005). Osoblyvosti prava vlasnosti na zemelni dilianky inozemtsiv v Ukraini. [Peculiarities of ownership of land plots of foreigners in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Seriia «Iurydychni nauky»*. Vyp. 63–64. 108–110. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 342.922
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-62-66

Гриценко Володимир Григорович,
доктор юридичних наук, професор,заслужений юрист України,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
email: v.gritsenko69@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4813-6153

ОСНОВНІ НАУКОВІ АСПЕКТИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК» ТА «ПУБЛІЧНИЙ КОНТРОЛЬ»

У статті досліджено категорію «публічний порядок». Зазначено, що у загальному розумінні під публічним порядком слід розуміти певну частину врегульованих правовими та іншими соціальними нормами суспільних відносин, що становлять порядок життєдіяльності у відповідних сферах, недоторканність життя, здоров'я та гідності громадян, власності та майна забезпечують умови, створені для нормальної діяльності установ, підприємств, організацій, посадових осіб і громадян.

Розкрито обов'язкові структурні елементи правової категорії «публічний порядок». Акцентовано увагу, що дана категорія складається з трьох основних елементів: - зміст публічного порядку; - засоби регулювання; - мета встановлення публічного порядку.

Проведено аналіз наукових досліджень у цій сфері, розкрито основні наукові думки щодо формування категорії «публічний порядок». На основі аналізу, зроблено висновок, що публічний порядок - це багатогранне явище, яке включає в себе аспекти моралі, психології, права, економіки тощо. Публічний порядок є основою, соціальним еталоном відносин у соціумі. Публічний порядок - це врегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, повагу до честі та людської гідності.

Розглянуто, публічний контроль, який впливає на показник рівня довіри населення до державної влади, тобто все, що відбувається з ініціативи державної влади і здійснюється нею і її окремими представниками, має бути «прозорим», тому що контролювати можна тільки доступний для огляду і чіткий об'єкт, який піддається аналізу за змістом і формою.

Ключові слова: публічний порядок, захист, права і свобод, суспільні відносини, норми, публічний контроль.

Gritsenko V. MAIN SCIENTIFIC ASPECTS REGARDING THE FORMATION OF THE CATEGORIES «PUBLIC ORDER» AND «PUBLIC CONTROL»

The article examines the category "public order". It is noted that in the general sense, public order should be understood as a certain part of social relations regulated by legal and other social norms, which constitute the order of life in the relevant spheres, the inviolability of life, health and dignity of citizens, property and property provide the conditions created for normal activity institutions, enterprises, organizations, officials and citizens.

Mandatory structural elements of the legal category "public order" are revealed. It is emphasized that this category consists of three main elements: - content of public order; - means of regulation; - the goal of establishing public order.

An analysis of scientific research in this area was carried out, the main scientific opinions regarding the formation of the category "public order" were revealed. Based on the analysis, it was concluded that public order is a multifaceted phenomenon that includes aspects of morality, psychology, law, economics, etc. Public order is the basis, the social standard of relations in society. Public order is a system of social relations regulated by legal and other social norms, which ensures the protection of the rights and freedoms of citizens, their life and health, respect for honor and human dignity.

It has been considered that public control, which affects the indicator of the level of public trust in state power, that is, everything that happens on the initiative of the state power and is carried out by it and its individual representatives, must be "transparent", because control can only be made available for inspection and clear about an object that can be analyzed in terms of content and form.

Key words: public order, protection, rights and freedoms, social relations, norms, public *control.*

Постановка проблеми. Становлення громадянського суспільства, розбудова України як правової, демократичної та соціальної держави пов'язані із здійсненням комплексної правової реформи, результатом якої має стати встановлення балансу між необхідністю забезпечення захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина та діяльності з підтримання публічного порядку різними способами, як державними, так і недержавними. Забезпечення публічного порядку є одним із

© В.Г.Гриценко, 2022

найважливіших завдань держави, від належного виконання якого залежить розвиток демократичних засад суспільного життя, запровадження принципу соціальної справедливості та реальних гарантій прав і свобод громадян держави. У цьому контексті належна охорона публічного порядку в державі значною мірою є результатом ефективного державного управління та здійснення правосуддя. У сучасних умовах необхідно систематизувати уявлення про забезпечення публічного порядку, шукати шляхи його вдосконалення на основі впровадження нових концептуальних підходів до його розуміння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі теоретичні аспекти публічного порядку розглядались у працях багатьох вчених: Д. Боброової, М. Брагінського, Ж. Веделя, В. Доненка, І. Дзери, І. Зозулі, М. Лошицького, В. Малікова, А. Манжули, С. Пєткова, М. Сібільової, Ф. Хейфеца.

Мета статті - дослідження теоретичних аспектів визначення дефініцїЇ категорії «публічний порядок» та «публічний контроль».

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що акцентуючи увагу на проблемі охорони публічного порядку, насамперед доцільно з'ясувати його значення, похідних від нього та пов'язаних з ним визначень, оскільки уявлення про сутність його охорони залежить від змісту цього визначення та його меж.

У тлумачних словниках «публічний» визначається: 1) який відбувається в присутності публіки, людей, прилюдний; 2) призначений для широкого відвідування, користування, громадський [1, с. 987]. У свою чергу «порядок» - це: 1) стан, коли де-небудь чисто прибрано, речі на своїх місцях, чистота, лад; 2) стан коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил, упорядкованість; 3) державний, суспільний лад, устрій; 4) певна послідовність, черговість [1, с. 1056].

Ж. Ведель використовує термін «публічний порядок» як необхідну умову нормального функціонування суспільства, умову забезпечення певним мінімумом державних гарантій. Зміст публічного порядку, на його думку, залежить від стану суспільних відносин, тобто забезпеченості безпеки моральних та майнових інтересів особи, захисту суспільства від протиправних посягань на його інтереси, створення умов для нормального життя і спокою [2, с. 207].

Ст. 3 Конституції України визначає, що основним обов'язком держави є утвердження прав і свобод людини. Для цього повинні бути створені відповідні політичні, економічні, соціальні та ідеологічні умови. З огляду на різноманітність прав і свобод громадян, закріплених у Конституції України, вони реалізуються в певних сферах суспільного, економічного, політичного життя. Ці сфери перетинаються між собою, і тому в окремих випадках може скластися так звана система суспільних відносин, що підпадають під вплив різного виду умов, створюваних для реалізації громадянами своїх прав і свобод. Такою системою є публічний порядок, у сфері якого відбувається не лише реалізація значної частини прав і свобод або створюються передумови для їхньої реалізації, а й фактичне, виправдане з вагомих причин, певне їх обмеження [3, с. 78].

Таким чином можна визначити, що публічний порядок — це нагальна потреба організованого суспільства, яке характеризується таким станом суспільних відносин, що забезпечує нормальне життя людини, громадський спокій і безпеку. Як суспільно-правове явище публічний порядок характеризується відносною автономністю, що виявляється в його специфічних властивостях, відмінних від властивостей інших соціально-правових явищ.

В проекті Кодексу України «Про публічний порядок», у ст. 5 зазначено: «…публічним порядком є урегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, повагу до честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі» [4, с. 58].

Слід зазначити, що в Україні категорія «публічного порядку» регламентується нормами ст. 34 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право», ст. 228 Цивільного кодексу України, в яких міститься загальне уявлення про категорію, яка досліджується. Однак п. 12 Постанови Пленуму Верховного суду України № 12 від 24.12.99 року «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» містить більш конкретизоване визначення, а саме: «Під публічним порядком у цьому та інших випадках, коли не заподіяння йому шкоди обумовлює можливість визнання й виконання рішення, належить розуміти правопорядок держави, визначальні принципи і засади, які становлять основу існуючого в ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо)» [5, с. 127].

Отже, можна стверджувати, що більшість науковців під публічним порядком розуміють певну частину врегульованих правовими та іншими соціальними нормами суспільних відносин, що становлять порядок життєдіяльності у відповідних сферах, недоторканність життя, здоров'я та гідності громадян, власності та майна забезпечують умови, створені для нормальної діяльності установ, підприємств, організацій, посадових осіб і громадян.

Визначаючи дефініцію публічного порядку, необхідно звернути увагу, що дана категорія складається саме з трьох основних елементів: - зміст публічного порядку; - засоби регулювання; - мета встановлення публічного порядку.

У науковій літературі підкреслюється, що зміст публічного порядку становлять певна частина

суспільних відносин, що склалися в суспільстві, а також умови та обставини, що супроводжують їх прояв. Необхідність чіткого визначення громадського порядку вимагає точного відокремлення цієї сукупності суспільних відносин від усіх інших, що склалися в суспільстві. Сьогодні загальновизнаним є той факт, що громадський порядок є складним соціальним явищем і підтримання його потребує комплексного підходу [6, с. 80].

Таким чином, виходячи з норм чинного законодавства та правозастосовчої практики можна зробити висновок, що зміст публічного порядку становлять такі групи суспільних відносин: суспільні відносин, що забезпечують життя, здоров'я, честь і гідність громадян; суспільні відносини, що забезпечують збереження власності; суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян.

Також, слід наголосити, що обов'язковим елементом публічного порядку є засоби регулювання суспільних відносин, які складають зміст публічного порядку: правові, а також інші соціальні норми – норми моралі, звичаї, релігійні норми, правила громадянського співжиття. За їх допомогою встановлюються права та обов'язки учасників суспільних відносин, встановлюються заборони на певні дії, а також можливість і порядок накладення санкцій. Крім того, за допомогою регулятивних засобів формуються відповідні інститути, які покликані забезпечити безперебійне функціонування існуючих соціальних умов, визначаються їх відповідальність і сфера впливу.

Безперечно, через правові норми регулюються найбільш складні та важливі суспільні відносини. Проте складність суспільного життя не дозволяє регулювати всі суспільні відносини правовими засобами.

Численні суспільні відносини є нескладними і в силу свого повсякденного характеру не потребують правового регулювання чи застосування інших заходів державної підтримки, а підкріплюються суспільною правосвідомістю, високою правовою культурою, усталеними правилами громадянського співіснування, нормами моралі.

Наступним, не менш обов'язковим елементом публічного порядку є також визначення цілей суспільних відносин, що складаються, та їх регулювання. Такими загальними цілями публічного порядку виступають: забезпечення недоторканності життя, здоров'я, гідності та прав людини і громадянина; забезпечення недоторканності власності; підтримання необхідних умов нормальної діяльності підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян.

Мета підтримки публічного порядку, також є складовим його елементом, що полягає у вихованні поваги до суспільства і суспільної моралі та створенні максимально сприятливих умов для нормального і безперебійного функціонування державних і громадських організацій.

В даному контексті, необхідно звернути увагу, що в юридичній науці публічний порядок визначається у широкому та вузькому розумінні. Публічний порядок у широкому розумінні – це вся система суспільних відносин, що склалися в даному суспільстві, тобто, це система урегульованих правовими та іншими соціальними нормами суспільних відносин, які встановлюють режим життєдіяльності в державі, забезпечують недоторканність життя, здоров'я та гідності громадян, власності та створення належних умов для нормальної діяльності установ, підприємств, організацій, посадових осіб і громадян.

Слід акцентувати увагу, що необхідність створення вказаного режиму життєдіяльності обумовила виникнення держави, а це, у свою чергу, викликало те, що важливим елементом публічного порядку в широкому розумінні виступає публічний порядок у політико-правовому розумінні, без якого неможливе упорядковане та системне життя людей в державі.

Публічний порядок у вузькому розумінні визначається як морально-правовий стан суспільства, при якому компетентні органи виконавчої влади шляхом поліцейського нагляду забезпечують безпеку і правомірну поведінку громадян в публічних (громадських) місцях, вільне використання ними своїх прав і свобод, а також упорядження публічних (громадських) місць, яке сприяє трудовій діяльності та відпочинку громадян. Це не звужене поняття, а таке, що має об'ємний зміст і виступає у різних формах [7, с. 23].

Розглянувши категорію «публічного порядку», слід звернути увагу, що в сучасних умовах «публічний контроль» є важливим фактором впливу на втілення соціального змісту конституційних норм в життєдіяльність суспільства. Публічний контроль повинен стати запорукою ефективної взаємодії інститутів громадського суспільства та окремих громадян з органами державної влади.

У свою чергу, активність публічного контролю за державною владою, базується на таких критеріях, як: відповідність мети і змісту діяльності державної влади інтересам більшості населення та політичної і соціальної свідомості соціуму, який спостерігає за діяльністю органів державної влади. Отже, публічний контроль можна охарактеризувати як вияв власної волі громадян щодо нагляду за діями інститутів державної влади.

З наведеного вбачається, що публічний контроль тісно пов'язаний із державною владою. Так, у статті 12 французької Декларації прав людини і громадянина 1789 року (далі – Декларація) зазначено: «Для гарантії прав людини і громадянина необхідна державна сила; вона створюється в інтересах всіх, а не для особистої вигоди тих, кому вона довірена» [3, с. 56]. У цій статті Декларації обумовлений зміст існування державної влади як головної сили, якій надано право народом забезпечити дотримання основних прав громадян, відвернути насилля, особисту помсту та агресію між людьми. Фактично своїм правом вибору люди наділили певних громадян державною владою і дали свою згоду на виконання законів і норм,

напрацьованих цією владою, але при цьому залишають за собою право вимагати звітності і виконання нею тих же законів і норм, які передбачені для всіх громадян. Цю ідею влучно втілив у своєму вченні італійський науковець Р. Претто, який наголосив на тому, що публічний контроль розглядається у співвідношенні з проблемою громадського обов'язку, який має зводитись до забезпечення публічності діяльності відповідних гілок державної влади. Одним словом, влада має бути постійно підзвітною перед своїми громадянами, в цьому і є сутність публічного контролю [3, с. 27].

Виходячи із цього твердження, публічний контроль, на нашу думку, виступає показником рівня довіри населення до державної влади, тобто все, що відбувається з ініціативи державної влади і здійснюється нею і її окремими представниками, має бути «прозорим», тому що контролювати можна тільки доступний для огляду і чіткий об'єкт, який піддається аналізу за змістом і формою.

Враховуючи все вищенаведене, приходимо до висновку, що у демократичному суспільстві публічний контроль за державною владою з боку громадськості є, в першу чергу, гарантією дотримання прав і свобод людини і громадянина. При цьому, активне якісне впровадження публічного контролю може посилити вплив громадянського суспільства на законодавчу ініціативу державних структур.

Висновки. Характеризуючи певні позиції щодо публічного порядку, розкриваючи його основні елементи, можна поступово, крок за кроком, наблизитись до його сутності як основи існування суспільства як явища. Публічний порядок є певним ідеалом, до якого прагне суспільство, і саме з цією метою воно делегує свої повноваження владі, яка створює певні механізми у вигляді правових норм, що покликані стати конструкціями, спираючись на які уповноважені на те органи публічної влади будуть регулювати відносини у сфері охорони прав і свобод особи та громадянина. Правопорядок, або порядок в правовому регулюванні чи забезпеченні, є основою правильного формування, діяльності, використання правових норм і постулатів. Тобто публічний порядок - це багатогранне явище, яке включає в себе аспекти моралі, психології, права, економіки тощо. Публічний порядок є основою, соціальним еталоном відносин у соціумі. На наш погляд, з урахуванням обґрунтувань можна стверджувати, що під публічним порядком слід розуміти врегульовану правовими та іншими соціальними нормами систему суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їхнього життя і здоров'я, повагу до честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі. Публічний контроль, в свою чергу, здатний запобігати порушенню існуючих правових норм з боку органів влади та прийняттю посадовцями передчасних, упереджених, необґрунтованих рішень та вчиненню дій, які мають насідком створення неякісного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. І голов. ред. В.Т. Бусел. Київ. 2005. 1728 с.

2. Крищенко А.Є. Особливості визначення терміна «публічна безпека і порядок». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 1. С. 206–214.

3. Лошицький М.В. Адміністративно-правові відносини у сфері охорони громадського порядку : дис.. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2002. 181 с.

4. Манжула А.А. Поняття та елементи правопорядку: сутність та значення. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. Серія «Право та державне управління»*. 2012. № 1. С. 56–60. 20.

5. Комісаров О.Г. Елементи структури охорони громадського порядку в умовах сучасної України. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2010. № 3. С. 126–134.

6. Мальський М. М. Публічний порядок у транснаціональному виконавчому процесі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 827. С. 79-84.

7. Організація охорони публічного порядку: навчальний посібник / Андреєв Д.В., Братель С.Г., Ваньчик Ю.А., Золотарьова Н.І., Кобзар К.П., Корж Є.М., Костюк В.Л., Кудря В.О., Мотиль В.І., Радзівон С.М., Саковський А.А., Федоровська Н.В. / за ред. Кулікова В.А. К.: ФОП Маслаков, 2019. 164 с.

REFERENCES:

1. Busel, V.T. (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. 1728. [in Ukrainian].

2. Kryshchenko, A.Ie. (2017). Osoblyvosti vyznachennia termina «publichna bezpeka i poriadok». [Peculiarities of the definition of the term "public safety and order"]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* № 1. 206–214. [in Ukrainian].

3. Loshytskyi, M.V. (2002). Administratyvno-pravovi vidnosyny u sferi okhorony hromadskoho poriadku. [Administrative and legal relations in the sphere of protection of public order]. dys.. kand. yuryd. nauk: 12.00.07. 181. [in Ukrainian].

4. Manzhula, A.A. (2012). Poniattia ta elementy pravoporiadku: sutnist ta znachennia. [Concepts and elements of legal order: essence and meaning]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn FPU. Seriia «Pravo ta derzhavne upravlinnia».* № 1. 56–60. [in Ukrainian].

5. Komisarov, O.H. (2010). Elementy struktury okhorony hromadskoho poriadku v umovakh suchasnoi Ukrainy.[Elements of the structure of public order protection in the conditions of modern Ukraine]. Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu. № 3. 126–134. [in Ukrainian].

6. Malskyi, M. M. (2015). Publichnyi poriadok u transnatsionalnomu vykonavchomu protsesi. [Public order in the transnational enforcement process]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky*. № 827. 79-84. [in Ukrainian].

7. Andreiev, D.V., & Bratel, S.H., & Vanchyk. Yu.A., & Zolotarova, N.I., & Kobzar, K.P. & , Korzh. Ye.M., & Kostiuk, V.L., & Kudria. V.O., & Motyl. V.I.,& Radzivon, S.M., & Sakovskyi, A.A., & Fedorovska, N.V. (2019). Orhanizatsiia okhorony publichnoho poriadku. [Organization of protection of public order]. Navchalnyi posibnyk. 164. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 342.951
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-66-70

Кондратенко Віталій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: kondratenkovitals@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-6015-8326

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У статті окреслені особливості співвідношення правових категорій «адміністративна діяльність» та «державне управління». Розглянуто окремі напрями діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань реалізації правозахисного механізму держави в сучасних реаліях.

Обґрунтовується, що суттєві реформені зміни системи публічних органів влади й модифікація напрямів їхньої діяльності, створення умов для побудови демократичної, соціальної, правової держави відповідно до положень Конституції України, реалізації та захисту прав і свобод осіб з інвалідністю визначили пріоритетність формування нової адміністративно-правової доктрини, побудованої на засадах людиноцентристської ідеології. Перевага трансформації адміністративного права повинна надаватися її неуправлінській спрямованості, яка охоплює взаємовідносини між публічною адміністрацією та особами з інвалідністю.

Розкрито зміст адміністративної діяльності субєктів у цій сфері, де первинного значення набувають не управлінські, а такі нові функції, як правозабезпечувальна, що пов'язана із забезпеченням прав і свобод людини, а також правозахисна – пов'язана із захистом, відновленням порушених прав. Останні повно відтворюють суспільне призначення адміністративного права в контексті діяльності публічної адміністрації щодо реалізації та захисту прав і свобод людей з особливостями фізичного та психологічного розвитку.

У кінцевому підсумку визначено, що з урахуванням практичної спрямованості сучасних функцій адміністративного права, пріоритетним напрямом діяльності публічної адміністрації доцільно визначити не тільки закріплення прав і свобод осіб з інвалідністю, а й забезпечення їхньої реалізації та створення належного захисту у випадках порушення. Тільки через ці аспекти стає більш зрозумілою конституційна дефініція щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, їхніх законних інтересів як головним обов'язком держави.

Ключові слова: адміністративна діяльність, державне управління, забезпечення прав і свобод, органи публічної влади, особи з інвалідністю.

Kondratenko V. THEORETICAL AND LEGAL CONTENT OF THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE PUBLIC AUTHORITY IN THE SPHERE OF ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH DISABILITIES

The article outlines the peculiarities of the relationship between the legal categories "administrative activity" and "state administration". Separate areas of activity of state authorities and local self-government bodies regarding implementation of the human rights mechanism of the state in modern realities are considered.

It is substantiated that significant reform changes in the system of public authorities and modification of the directions of their activities, creation of conditions for building a democratic, social, legal state in accordance with the provisions of the Constitution of Ukraine, implementation and protection of the rights and freedoms of persons with disabilities determined the priority of the formation of a new administrative and legal doctrine, built on the foundations of human-centered ideology. The advantage of the transformation of administrative law should be given to its non-management focus, which covers the relationship between public administration and persons with disabilities.

The content of the administrative activity of subjects in this area is disclosed, where the primary importance is not managerial, but such new functions as law enforcement, which is related to the provision of human rights and freedoms, as well

© В.М.Кондратенко, 2022

as human rights - related to the protection and restoration of violated rights. The latter fully reproduce the public purpose of administrative law in the context of the activities of the public administration regarding the implementation and protection of the rights and freedoms of people with special physical and psychological development.

In the end, it was determined that, taking into account the practical orientation of modern functions of administrative law, it is expedient to determine not only the consolidation of the rights and freedoms of persons with disabilities, but also the provision of their implementation and the creation of adequate protection in cases of violations, as a priority area of activity of public administration. Only because of these aspects, the constitutional definition of affirming and ensuring human rights and freedoms, their legitimate interests as the main duty of the state becomes clearer.

Key words: administrative activity, public administration, ensuring rights and freedoms, public authorities, persons with disabilities.

Постановка проблеми. Реалізація положень Конституції України та Концепції адміністративно-правової реформи в Україні зумовило формування нового адміністративно-правового статусу органів публічної влади, форм та методів їхньої діяльності. Ці об'єктивні зміни визначені засадами розподілу влади, а отже, розширенням адміністративних повноважень публічної влади. Більшість завдань досліджувані органи реалізують у процесі адміністративної діяльності під час виконання адміністративного законодавства, застосування адміністративно-правових засобів впливу на організацію діяльності посадових та службових осіб із забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю.

Різноманіття завдань і функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування обумовлює використання різних форм їхньої діяльності, які зазначені в законах та інших нормативно-правових актах, що регламентують діяльність суб'єктів владних повноважень. Водночас до сьогодні серед науковців ведуться дискусії з приводу напряму діяльності цих органів, зокрема «державно-управлінська діяльність», «адміністративна діяльність», «адміністративно-правове регулювання діяльності». Саме тому, з'ясування правового змісту адміністративної діяльності органів публічної влади сприятиме створенню оптимальних і належних умов реалізації та захисту прав та свобод осіб з інвалідністю у суспільстві з боку держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правовий аналіз окремих актуальних питань щодо адміністративно-правового забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, а також відповідної практичної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування здійснювали низка вітчизняних фахівців, серед яких наступні: А. Куца, О. Лесько, Д. Лук'янець, Н. Митіна, О. Паровишник, С. Пасічніченко, А. Пухтецька, Є. Соболь, А. Терещенко, Л. Шумна та ін.

Метою статті є формулювання поняття та визначення змісту адміністративної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття адміністративна діяльність здебільшого розглядається науковцями як діяльність правоохоронних органів, врегульована нормами адміністративного права, їх виконавчо-владна діяльність. Найбільш прийнятним, на думку науковці, є визначення адміністративної діяльності органів внутрішніх справ як врегульованої нормами адміністративного права їх організаційно-управлінська та виконавчо-владна діяльність, спрямована на забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів, прав та інтересів юридичних осіб, громадського порядку, громадської безпеки, а також боротьбу з правопорушеннями [1, с. 5]. За такого підходу адміністративна діяльність зводиться до виконавчо-владної діяльності відповідних державних органів, що спрямована на захист прав та свобод громадян. Незрозумілою залишається спрямованість наукових поглядів на використання саме такого підходу до правоохоронних органів.

На рахунок зазначеного Д. П. Калаянов підкреслює, що адміністративний напрям діяльності ототожнюється з поліцейською діяльністю, яка починає проявлятися тоді, коли завдання забезпечення дотримання норм суспільної поведінки виходить з-під контролю законослухняних громадян суспільства й переадресується тим його членам, які уповноважені у результаті розподілу соціальних обов'язків виконувати цю функцію й діяти від імені самого суспільства. Реалізація цього виду діяльності відбувається у разі запобігання порушення деяких правил і норм суспільства, за необхідності примусового втручання й застосування сили. Таке тлумачення більш притаманне державам із тоталітарним режимом, пріоритетність сучасного напряму діяльності повинна полягати в ефективності забезпеченні прав особи [2, с. 31].

Поряд із зазначеною позицією відносно поліцейської спрямованості діяльності органів державної влади Д. В. Голобородько висловлює погляд, відповідно до якого адміністративна діяльність – державне управління у вузькому значенні, тобто діяльність органів виконавчої влади, виконавчо-розпорядчих органів держави щодо здійснення виконавчої влади на різних її рівнях. Таке розуміння адміністративної діяльності, на його думку, враховує лише її управлінський характер, а тому не в повному обсязі, і головне, не досить точно відображає призначення цього виду діяльності [3, с. 48].

Розглянемо тлумачення терміну «адміністративна діяльність», де адміністрація (від лат. administratio – управління) – інституція, яка здійснює адміністративні функції у різних сферах суспільного життя [4, с. 75]. У свою чергу, на переконання Н. Р. Нижник та С. П. Мосова, діяльність є системою з численними та різноманітними функціональними і матеріальними компонентами та зв'язками між ними. Тому, внутрішній зміст категорії «діяльність» охоплює складові компоненти системи, до яких відносять процес та ін. [5, с. 152-154].

У наукових працях поняття адміністративної діяльності здебільшого ототожнюється з державним управлінням. Так, Д. В. Приймаченко зазначає, що адміністративна діяльність є різновидом державно-владної діяльності органів виконавчої влади і охоплює широке коло суспільних відносин, що складаються як усередині самої системи органів державної влади, так і за її межами [6, с.189]. Існування такої позиції можна пояснити тим, що адміністративна діяльність є лише окремим підвидом державно-владної діяльності; по-друге, наявністю внутрішньосистемної та зовнішньосистемної діяльності, насамперед спрямованої на урегулювання організаційних питань усередині відповідних структурних відділів щодо реалізації та захисту прав осіб з інвалідністю.

В. Б. Авер'янов наголошував, що не всі дії органів виконавчої влади є власне управлінськими, але головним, профільним напрямом є власне управлінська діяльність, тобто державне управління як особливий вид діяльності держави [7, с. 255]. Поряд із цим В. М. Бевзенко зазначає, що діяльність суб'єктів владних повноважень набагато ширша за управлінську й полягає у вчиненні багатьох інших владних чи публічних дій – таких як укладання адміністративних договорів, проведення роз'яснювальної роботи, здійснення державного регулювання тощо [8, с. 63]. Ці напрями діяльності, що виходять за межі управлінських, суттєво впливають на реалізацію та захист прав і свобод осіб з інвалідністю, а тому потребують розгляду без звуження предмета дослідження.

Ототожнення адміністративної діяльності з державним управлінням деякі науковці спростовують через визначення спільних та відмінних ознак державного управління та державної виконавчої влади, виокремлення напрямів діяльності, яка здійснюється поза межами діяльності органів виконавчої влади. Узагальнюючи, маємо зазначити, що державне управління є більш широкою категорією, ніж виконавча влада, оскільки остання походить від державного управління, а ефективність її діяльності залежить від рівня організації державного управління. Водночас як державне управління може реалізуватися у межах діяльності не лише органів виконавчої влади, так і виконавча влада може реалізуватися не через державне управління [9, с. 59].

Окрім того, у сучасній адміністративно-правовій доктрині дедалі частіше простежується тенденція до скорочення вживання терміну «державне управління» й, навпаки, активного запровадження терміну «публічне управління». При цьому відбувається не безпідставне акцентування уваги науковців на впровадженні публічного адміністрування, а оновлення підходів до діяльності суб'єктів публічної влади, спрямованої на реалізацію публічної влади та виконання чинного законодавства в публічних інтересах, де публічність тлумачиться як спільна, доступна для всіх, яка слугує всім, поєднує у собі державну національну та самоврядну територіальну відкритість.

Публічне управління є різновидом суспільно корисної діяльності, яка здійснюється певною сукупністю суб'єктів, зокрема органами державної влади, серед підвидів якого Р. С. Мельник виокремлює сприяльне, забезпечувальне, виконавче, розпорядче, делеговане публічне управління. Пріоритетною метою цих різновидів публічного управління є сприяння приватним особам у реалізації наданих їм прав, свобод та законних інтересів [10, с. 9-11]. Ця діяльність насамперед передбачає делегування окремих повноважень органам місцевого самоврядування, громадським організаціям осіб з інвалідністю, прийняття підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію та захист їхніх прав і свобод, виплату соціальних виплат, надання пільг, відновлення та переобладнання транспортної інфраструктури з урахуванням особливих потреб, створення доступу до соціальної інфраструктури, забезпечення рівних можливостей у контексті європейської формули: права й свободи людини дорівнюють рівним можливостям реалізації прав і свобод осіб з інвалідністю з урахуванням їхніх особливих потреб.

Отже, погляди науковців щодо ототожнення «адміністративної діяльності публічної влади» з державним управлінням фактично збігаються з радянським підходом до адміністративного права, яке переважно характеризувалося як управлінське право, тобто як засіб владно-організуючого впливу держави на суспільні відносини і процеси та «юрисдикційне право», що забезпечувало застосування у відносинах із громадянами відповідальності та адміністративного примусу.

Проте суттєві реформені зміни системи публічних органів державної влади та модифікація напрямів їхньої діяльності, створення умов для побудови демократичної, соціальної, правової держави, утвердження і забезпечення прав і свобод інвалідів визначили пріоритетність формування нової адміністративно-правової доктрини, побудованої на засадах людиноцентристської ідеології. Причому перевага трансформації адміністративного права повинна надаватися її неуправлінській спрямованості, яка охоплює взаємовідносини між публічною адміністрацією та особами з інвалідністю.

Цю неуправлінську складову предмета адміністративного права доцільно визначити як «публічно-сервісну», яка буде пріоритетною складовою публічно-сервісної діяльності публічної адміністрації, поряд з управлінською, де, окрім диспозитивного принципу, повинен мати рівнозначне, а в деяких напрямах пріоритетне значення адміністративно-правовий метод. Мова йде про те, що концептуальні засади нової ролі адміністративного права, які служать інтересам людини, не заперечує його спрямованості на регулювання управлінських відносин. Навпаки, управлінська спрямованість зберігається, поряд із цим, регулювання відносин між публічною адміністрацією та фізичними особами набуває нового змісту. Оптимізація управління та правове регулювання спрямовані в кінцевому результаті на забезпечення інтересів людини.

Нині головними характеристиками у розумінні адміністративного права мають стати не управлінські, а такі нові функції, як правозабезпечувальна, що пов'язана із забезпеченням прав і свобод людини, а також правозахисна – пов'язана із захистом порушених прав. Вони найбільш повно відтворюють суспільне призначення адміністративного права в контексті адміністративної діяльності публічної адміністрації щодо реалізації та захисту прав і свобод осіб з інвалідністю. Тому, з урахуванням практичної спрямованості цих функцій адміністративного права, пріоритетним напрямом діяльності публічної адміністрації доцільно визначити не тільки закріплення їхніх суб'єктивних прав і свобод, а й забезпечення їхньої реалізації та створення належного захисту у випадках порушення. Тільки через ці аспекти стає більш зрозумілою конституційна дефініція: «утвердження та забезпечення прав і свобод людини, їхніх законних інтересів є головним обов'язком держави».

Доцільно зауважити, що закріплення на сьогодні прав і свобод осіб з інвалідністю у нормативно-правових актах, їхній перелік і зміст, належна реалізація прав та свобод відносно рівності й недискримінації, доступності, права на життя, рівності перед законом, доступу до правосуддя, свободи від катувань і жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, свободи від експлуатації, насилля та наруги, свободи пересування, адаптації та реабілітації тощо ще не означає, що така людина може реально скористатися цими правами та свободами, тобто що вони фактично можуть бути реалізовані публічною владою.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного варто зробити висновок, що під адміністративною діяльністю органів публічної влади щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю необхідно розуміти врегульовану нормами адміністративного законодавства владно-організуючу та владно-розпорядчу діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яка базується на людиноцентристській гуманістично орієнтованій ідеології та спрямована на утвердження, забезпечення та реалізацію прав і свобод людей із системними фізичними, психічними чи сенсорними порушеннями організму.

Адміністративна діяльність в частині забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю здійснюється через конкретні дії посадових і службових осіб публічної влади. Вчинення відповідних дій та прийняття управлінських рішень здійснюється в межах їхньої компетенції та відповідає формам та методам адміністративної діяльності публічної влади, а також у системі організаційних заходів, які провадяться публічною владою для створення умов щодо реалізації та захисту прав і свобод вказаної категорії осіб за їхньою індивідуальною заявою або ініціативою суб'єкта владних повноважень у частині надання адміністративних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ : навчальний посібник / за заг. ред. Є. М. Моісеєва. Київ : Вид-во ТОВ, 2010. 428 с.

2. Калаянов Д. П. Поліція країн ЄС та використання її досвіду в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ України : теорія і практика : дис. … доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 455 с.

3. Голобородько Д. В. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії нелегальній міграції : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2009. 221 с.

4. Юридична енциклопедія / [редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.

5. Нижник Н. Р. Теоретичні аспекти державного управління : монографія. Чернівці : Технодрук, 2011. 248 с.

6. Приймаченко Д. В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави : дис. … доктора юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2007. 477 с.

7. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у двох томах : Том 1. Загальна частина / ред. колегія : В. Б. Авер'янов та ін. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 584 с.

8. Бевзенко В. М. Суб'єкти владних повноважень в адміністративному судочинстві України : дис. … доктора юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 394 с.

9. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навчальний посібник; вид. 3-тє, перероб. та доп. Київ : Атіка, 2011. 624 с.

10. Мельник Р. С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації. *Адміністративне право і процес*. № 1(3). 2013. С. 8–14.

REFERENCES:

1. Moisieiev, Ye.M. (2010). Administratyvna diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav. [Administrative activity of internal affairs bodies]. Navchalnyi posibnyk. 428. [in Ukrainian].

2. Kalaianov, D. P. (2010). Politsiia krain YeS ta vykorystannia yii dosvidu v administratyvnii diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy : teoriia i praktyka. [The police of the EU countries and the use of their experience in the administrative activities of the internal affairs bodies of Ukraine: theory and practice]. dys. … doktora yuryd. nauk : 12.00.07. 455. [in Ukrainian].

3. Holoborodko, D. V. (2009). Administratyvna diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo protydii nelehalnii mihratsii. [Administrative activities of the internal affairs bodies in combating illegal migration]. dys. …

kand. yuryd. nauk : 12.00.07. 221. [in Ukrainian].

4. Shemshuchenko, Yu.S. (1998). Yurydychna entsyklopediia. [Legal encyclopedia]. T. 1: A–H. 672.[in Ukrainian].

5. Nyzhnyk, N. R. (2011). Teoretychni aspekty derzhavnoho upravlinnia. [Theoretical aspects of public administration]. monohrafiia. 248. [in Ukrainian].

6. Pryimachenko, D. V. (2007). Administratyvna diialnist mytnykh orhaniv u sferi realizatsii mytnoi polityky derzhavy. [Administrative activity of customs bodies in the sphere of implementation of the customs policy of the state]. dys. … doktora yuryd. nauk : 12.00.07. 477. [in Ukrainian].

7. Averianov, V.B. (2007). Administratyvne pravo Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]. Akademichnyi kurs. Pidruch. : u dvokh tomakh : Tom 1. Zahalna chastyna 584. [in Ukrainian].

8. Bevzenko, V. M. (2010). Subiekty vladnykh povnovazhen v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy. [Subjects of authority in the administrative judiciary of Ukraine]. dys. … doktora yuryd. nauk : 12.00.07. 394. [in Ukrainian].

9. Stetsenko, S. H. Administratyvne pravo Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]. navchalnyi posibnyk; vyd. 3-tie, pererob. ta dop. 624. [in Ukrainian].

10. Melnyk, R. S. (2013). Katehoriia «publichne upravlinnia» u novii interpretatsii. [The category "public administration" in a new interpretation].*Administratyvne pravo i protses*. № 1(3). 8–14. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 342.95
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-70-74

Соболь Євген Юрійович,
доктор юридичних наук, професор, ректор
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: 81sobol@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-0804-8354

Звенигородська Оксана Вадимівна,
аспірантка кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: zvenigorodskaya@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8619-7881

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

У статті визначаються основні складові елементи адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина. З'ясовано зміст адміністративно-правового забезпечення, зокрема запропоновано розуміти, як визначену та регламентовану законодавством діяльність органів державної влади, щодо забезпечення оптимального механізму упорядкування, закріплення, реалізація, захисту та охорони суспільних відносин щодо прав і свобод людини.

Здійснено аналіз схожих за змістом понять у різних варіативних сполученнях. Зазначено, що під «забезпеченням» слід розуміти умови гарантування. Правове забезпечення це діяльність держави регламентована, встановлена і спрямована на реалізацію прав, свобод і законних інтересів її громадян. Наголошено, що механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини являється єдиною цілісною системою правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин.

До елементів механізму адміністративно-правового забезпечення автор традиційно пропонує зарахувати норми адміністративного права; юридичний факт; акти безпосередньої реалізації права; акти застосування права, що закріплюють і реалізують положення адміністративно-правових норм. Говориться, що адміністративно-правові норми є первинними структурними елементами адміністративного регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Наголошено, що вони займають центральну ланку, оскільки їх відсутність призводить до бездіяльності всієї системи функціонування адміністративного права.

У підсумку, окреслено, що механізм адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини має свою специфіку, зокрема: структуру механізму, яка включає дві взаємопов'язані підсистеми; механізм виступає як засіб реалізації державної влади щодо управління суспільними відносинами в цілому; механізм адміністративно-правового забезпечення охарактеризується власним, специфічним змістом.

Ключові слова: забезпечення, правове забезпечення, адміністративно-правове забезпечення, механізм адміністративно-правового забезпечення, права та свободи людини, правові норми.

© Є.Ю.Соболь, О.В.Звенигородська, 2022

Sobol Ye., Zvenyhorodska O. MAIN COMPONENT ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURE OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS

The article defines the main constituent elements of the administrative and legal provision of human and citizen rights and freedoms. The content of administrative and legal support is clarified, in particular, it is proposed to understand how the activity of state authorities is determined and regulated by legislation, in order to ensure the optimal mechanism for organizing, consolidating, implementing, protecting and protecting social relations with respect to human rights and freedoms.

An analysis of concepts similar in content in different variable combinations was carried out. It is noted that under "collateral" should be understood the conditions of guarantee. Legal support is the activity of the state regulated, established and aimed at realizing the rights, freedoms and legitimate interests of its citizens. It is emphasized that the mechanism of administrative and legal protection of human rights and freedoms is a single integral system of legal means, with the help of which legal regulation of social relations is carried out.

The author traditionally proposes to include the norms of administrative law among the elements of the mechanism of administrative and legal support; legal fact; acts of direct implementation of the right; acts of application of the law, which establish and implement the provisions of administrative and legal norms. It is said that administrative and legal norms are the primary structural elements of administrative regulation of social relations in the sphere of ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen. It is emphasized that they occupy the central link, since their absence leads to inactivity of the entire system of functioning of administrative law.

In conclusion, it is outlined that the mechanism of administrative and legal protection of human rights and freedoms has its own specifics, in particular: the structure of the mechanism, which includes two interconnected subsystems; the mechanism acts as a means of implementing state power in relation to the management of public relations as a whole; the mechanism of administrative and legal support is characterized by its own, specific content.

Key words: provision, legal provision, administrative-legal provision, mechanism of administrative-legal provision, human rights and freedoms, legal norms.

Постановка проблеми. У Конституції України зазначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають правовий зміст діяльності держави. Держава у вигляді уповноважених компетентних суб'єктів повинна сприяти захисту прав, свобод і конституційних інтересів громадян, а прийняті нормативно-правові акти повинні всебічно захищати права громадян. Забезпечення прав і свобод є актуальною проблемою сучасної юридичної науки. Важливе місце серед її складових посідає адміністративно-правова реалізація прав і свобод людини та громадянина. Серед різноманітних заходів, спрямованих на реалізацію прав і свобод людини і громадянина, одне з найважливіших місць належить їх адміністративно-правовому забезпеченню, яке проявляється у відносинах з органами виконавчої влади. Адміністративно-правове забезпечення передбачає надання механізму адміністративно-правового регулювання організаційних відносин повноти, достатності для реалізації норм і отримання відносин, які б дали можливість вільно реалізовувати права. Таким чином, для забезпечення ефективності захисту порушених прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина виникає необхідність у визначенні його складових елементів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблематики визначення специфіки адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини зверталися такі вчені-юристи: В.Б. Авер'янов, С. Бондар, А. Борко, О. Васильченко, О. Гумін, В. Демиденко О. Дручек, Є. Захаров, Р. Ігонін, І. Ієрусалімова, О. Клименко, В. Колпаков, Я. Лазур, Н. Литвин, А. Олійник, І. Прошутя, Є. Соболь, К. Степаненко, К. Толкачев та інші.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі праць вчених-юристів визначити та окреслити основні складові елементи адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з основних категорій у вітчизняній юридичній науці є поняття адміністративно-правового забезпечення. Для більш конструктивного та об'єктивного дослідження є необхідність визначити такі основні категорії, як «забезпечення», «правове забезпечення» та «адміністративно-правове забезпечення».

Таким чином, звернемо увагу на думку О. Скакуна, який зазначає, що термін «забезпечення» має досить широке значення і трактується як надання чогось кимось у достатній кількості, створення усіх необхідних умов для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти когось, що-небудь [1, с. 273].

В свою чергу, новому словнику української мови під редакцією В. Яремко, О. Сліпушко «забезпечення» визначається як задоволення когось, чогось у якихось потребах, створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось: забезпечення промисловості енергоносіями, забезпечення міцного миру; матеріальні засоби до існування: матеріальне забезпечення, пенсійне забезпечення, соціальне забезпечення [2, с. 400].

Таким чином, поняття «забезпечення» трактується, як певні умови гарантування.

Що стосується визначення поняття «правове забезпечення», то теоретики права визначають його як державно реалізований через правові норми, комплекс засобів регулювання суспільних відносин, їх правового закріплення, охорони, забезпечення та розвитку.

Крім того, вважаємо за необхідне відмітити, що О. Костюченко, характеризує ключові ознаки правового забезпечення шляхом виключення його складових. Зокрема, він зазначає: «якщо виключити норми права, які утворюють правові умови реалізації прав і свобод, то відповідно забезпечення втратить нормативність й перестане бути правовим; у разі виключення засобів реалізації прав і свобод закріплені норми права втратять свою дієвість; відсутність гарантій нівелює обов'язок держави створити умови

користування правами і свободами; виключення охорони унеможливлює попередження порушень прав і свобод; відсутність захисту зробить неможливим відновлення порушених прав. Виключення з необхідних ознак безперервної діяльності суб'єктів права загалом робить неможливим весь процес забезпечення, починаючи від створення правових умов реалізації прав і свобод і завершуючи охороною цих прав і свобод, а у крайньому випадку і захистом порушених прав…[3].

Також, слід звернути увагу на позицію вченого К. Толкачова, який під правовим забезпеченням розуміє діяльність державних органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян щодо здійснення своїх функцій, компетенцій, обов'язків з метою створення оптимальних умов для суворої, неухильної реалізації правових приписів та правомірного здійснення прав і свобод; результат цієї діяльності, що виражається в реалізації правових приписів, прав і свобод громадян [4].

Отже, у світлі позицій теоретиків права, правове забезпечення – це регламентована і встановлена законом діяльність держави, спрямована на реалізацію прав, свобод і законних інтересів її громадян.

Щодо адміністративно-правового забезпечення, то слід зазначити, що воно розглядається як один із видів правового забезпечення, яке, на думку М. Цвіка, є цілеспрямованою дією на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [5, с. 327].

На думку О. Гумін та Є. Пряхіна, адміністративно-правове забезпечення можна розглядати у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні адміністративно-правове забезпечення можна визначити як упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. Щодо вузького розуміння, то визначення буде змінюватися у зв'язку із тим, про які суспільні відносини буде вестися мова [6, с. 48].

В. Авер'янов наголошує, що своєрідність «адміністративно-правового забезпечення» полягає у тому, що адміністративне право за своїм глибинним призначенням має визначатися як «право забезпечення і захисту прав людини». У цьому – сутність усієї трансформації теорії і практики українського адміністративного права на сучасному етапі [3].

Є. Колесников визначає адміністративно-правове забезпечення як здійснюване державою за допомогою спеціального механізму упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація та розвиток. З цього він робить висновок, що адміністративно-правове забезпечення захисту прав споживачів є впливом держави на суспільні відносини з метою впорядкування, захисту та охорони відносин між органами влади, споживачами та суб'єктами господарювання, що здійснюється за допомогою норм права та через спеціальний механізм [7].

Отже, можна зробити висновок, що під адміністративно-правовим забезпеченням, слід розуміти визначену та регламентовану законодавством діяльність органів державної влади, щодо забезпечення оптимального механізму упорядкування, закріплення, реалізація, захисту та охорони суспільних відносин, зокрема, беручи до уваги предмет нашого дослідження, це стосується прав і свобод людини.

Адміністративно-правове забезпечення має свій механізм реалізації. Кожний механізм – це високоорганізована система з власною структурою. Структурну систему можна окреслити єдністю елементів, що знаходяться у взаємозв'язку між собою, характеризують сутність об'єкта як цілісного явища.

Тому є всі підстави стверджувати, що до складу мають входити лише ті з елементів, які за своєю спрямованістю та значенням здатні відігравати роль засобів впливу на певний об'єкт із метою забезпечення належного етапу його існування.

Механізм адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини має свої специфічні складові елементи, до них можна віднести, в першу чергу, структуру механізму, яка включає дві взаємопов'язані підсистеми, зокрема, впорядкування суспільних відносин та державно-владних. В другу чергу, даний механізм виступає як засіб реалізації державної влади щодо управління суспільними відносинами в цілому, цей механізм не виключає можливості його подрібнення, спеціалізації з метою якнайкращого забезпечення окремих однорідних груп суспільних відносин, які охоплюються державою, а саме певними функціями. В третю чергу, механізм адміністративно-правового забезпечення охарактеризується власним, специфічним змістом , який можна визначити як об'єкт.

Таким чином, під механізмом адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини слід розуміти єдину цілісну систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин. В той же час, механізм правового регулювання включає: норми права; юридичний факт; акти безпосередньої реалізації права; акти застосування права.

Адміністративно-правові норми можна вважати первинними структурними елементами адміністративного регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Вони займають центральну ланку, оскільки їх відсутність призводить до бездіяльності всієї системи функціонування адміністративного права.

Ми вважаємо, що за допомогою адміністративно-правових норм створюється основа механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина; дотримання їх прав та свобод у діяльності фізичних осіб, підприємств, установ, організацій, органів публічного управління тощо.

Також, слід зазначити, що вони обумовлюють правомірну поведінку суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності у сфері захисту прав і свобод людини; спрямовують на задоволення та відновлення інтересів людини і громадянина шляхом безпосереднього застосування адміністративної

відповідальності за правопорушення, що порушують її права і свободи.

Адміністративно-правові норми, що забезпечують захист прав і свобод людини і громадянина, можна поділити на норми регулятивного спрямування, превентивні норми та норми, що охоплюють охоронні функції.

Далі зупинимося на юридичному факті, як елементі механізму адміністративно-правового регулювання захисту прав і свобод людини та громадянина. О. Скакун відносить юридичний факт до другої стадії, при якій виникають конкретні суб'єктивні права й обов'язки, тобто правовідносини. Необхідною умовою цієї стадії стає юридичний факт (система фактів), з яким норми права пов'язують настання юридичних наслідків [9].

Безперечно, слід наголосити, що ключовим об'єктом адміністративно-правового регулювання забезпечення прав і свобод людини та громадянина є адміністративно-правові відносини, що виникають між суб'єктами з приводу реалізації, охорони, захисту та відновлення їхніх порушених прав і свобод. Відносини органів публічної адміністрації та громадян як суб'єктів адміністративно-правових відносин є частиною адміністративно-правових відносин і мають основні ознаки цих відносин. При цьому в літературі зазначається, що адміністративно-правовий режим відносин органів влади і людини повинен виходити зі становища останньої як такого суб'єкта, перед яким органи виконавчої влади відповідальні за свою діяльність, і ґрунтуватися на беззаперечному визнанні пріоритету прав людини, її законних інтересів, правомірності її вимог та очікувань від діяльності державних органів, їх посадових осіб [8 , с. 36].

Наступними важливими елементами механізму адміністративно-правового забезпечення є акти безпосередньої реалізації права та акти застосування права. Саме впровадженням актів реалізації права або нормативно-правових актів досягається мета адміністративно-правового регулювання – це фактична реалізація права та дотримання зобов'язань. Поряд із цим існує думка, що цей етап виходить за межі правового регулювання, що обмежується забезпеченням механізму дії права регуляторними засобами, характеризується поняттям «правореалізація» [10].

Висновок: Отже, у підсумку можемо зазначити, що під «забезпеченням» слід розуміти умови гарантування. Правове забезпечення це діяльність держави регламентована, встановлена і спрямована на реалізацію прав, свобод і законних інтересів її громадян. Безумовно, механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини являється єдиною цілісною системою правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин.

Наголошено, що механізм правового регулювання включає: норми права; юридичний факт; акти безпосередньої реалізації права; акти застосування права.

Також, окреслено, що механізм адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини має свою специфіку, зокрема: структуру механізму, яка включає дві взаємопов'язані підсистеми; механізм виступає як засіб реалізації державної влади щодо управління суспільними відносинами в цілому; механізм адміністративно-правового забезпечення охарактеризується власним, специфічним змістом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге вид. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
2. Яремко В., Сліпушко О. Новий словник української мови. Київ: Аконіт, 2008. 928 с.
3. Косілова О.І. Правове забезпечення конституційних прав і свобод: адміністративно-правовий аспект. *Інформація і право.* № 1(36)/2021. URL: http://il.ippi.org.ua/article/view/238323
4. Бойко В. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади України. *Підприємство, господарство і право. 1/2020.* С. 96-100. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/18.pdf
5. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права: підр. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти. Харків: Право, 2002. 432 с.
6. Гумін О.М., Пряхін Є.В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. №4, 2014. С.46-50.
7. Сірко В.С. Поняття адміністративно-правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні. *Електронне наукове фахове видання з юридичних наук "Правова просвіта".* № 8, 2018. URL:http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/8_2018/102.pdf
8. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. Київ: Факт, 2003. 384 с.
9. Костюшко О.П. Забезпечення адміністративно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 2.
10. Веселова Л. Ю. Механізм адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020 № 43. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc43/14.pdf

REFERENCES:

1. Skakun, O.F. (2011). Teoriia prava i derzhavy. [Theory of law and the state]. pidruchnyk. 2-he vyd. 520. [in Ukrainian].
2. Yaremko, V.,& Slipushko, O. (2008). Novyi slovnyk ukrainskoi movy. [New dictionary of the Ukrainian language]. 928. [in Ukrainian].

3. Kosilova, O.I. (2021). Pravove zabezpechennia konstytutsiinykh prav i svobod: administratyvno-pravovyi aspekt. [Legal protection of constitutional rights and freedoms: administrative and legal aspect]. *Informatsiia i pravo.* № 1(36). Retrieved from: http://il.ippi.org.ua/article/view/238323 [in Ukrainian].

4. Boiko, V. (2020). Poniattia ta zmist administratyvno-pravovoho zabezpechennia efektyvnosti funktsionuvannia sudovoi vlady Ukrainy. [The concept and content of administrative and legal support for the effectiveness of the functioning of the judiciary of Ukraine]. Pidpryiemstvo, hospodarstvo i pravo. 1/2020. 96-100. Retrieved from: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/18.pdf [in Ukrainian].

5. Tsvik, M.V. (2002). Zahalna teoriia derzhavy i prava.[General theory of the state and law]. Pidr. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakladiv osvity. Pravo. 432 . [in Ukrainian].

6. Humin, O.M., & Priakhin, Ye.V. (2014). Administratyvno-pravove zabezpechennia: poniattia ta struktura. [Administrative and legal support: concept and structure]. Nashe pravo. №4. 46-50. [in Ukrainian].

7. Sirko, V.S. (2018). Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia volonterskoi diialnosti v Ukraini. [Concept of administrative and legal support of volunteer activity in Ukraine]. *Elektronne naukove fakhove vydannia z yurydychnykh nauk "Pravova prosvita".* № 8, Retrieved from: http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/8_2018/102.pdf [in Ukrainian].

8. Averianov, V.B. (2003). Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-pravovoi teorii ta praktyky. [Public administration: problems of administrative and legal theory and practice]. 384. [in Ukrainian].

9. Kostiushko, O.P. (2017). Zabezpechennia administratyvno-pravovykh harantii prav i svobod liudyny i hromadianyna. [Provision of administrative and legal guarantees of human and citizen rights and freedoms]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* № 2. [in Ukrainian].

10. Veselova, L. Yu. (2020). Mekhanizm administratyvno-pravovoho zabezpechennia kiberbezpeky. [The mechanism of administrative and legal provision of cyber security]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia.* № 43. Retrieved from: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc43/14.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 342.9
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-74-80

Цвіркун Юрій Іванович,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
e-mail: yutsvirkun@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5351-9653

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

У статті здійснено порівняльний аналіз окремих положень Закону України «Про адміністративну процедуру» та Кодексу адміністративного провадження Республіки Польща. Зокрема, аналізується стан нормативно-правового забезпечення функціонування колегіальних суб'єктів публічної адміністрації в Україні та Польщі. Акцентується, що Закон України «Про адміністративну процедуру», який набирає чинності 15 грудня 2023 року, має впорядкувати процедури взаємовідносин, які виникають між особою та органами публічної адміністрації в Україні. Подано перелік позитивних нововведень, які повинен забезпечити Закон України «Про адміністративну процедуру» після набрання чинності його положень. На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що українська і польська модель адміністративної юстиції є подібними.

Наголошується, що нормативно-правовий акт про адміністративну процедуру повинен бути детальним і стосуватися усіх важливих питань щодо адміністративного провадження. До того ж група норм цього акта в окремому порядку має бути спрямована на регулювання поведінки та діяльності колегіальних суб'єктів публічної адміністрації.

Звернено увагу на тому, **що с**утність, види, функції та повноваження колегіальних суб'єктів публічної адміністрації в ухваленому Законі України «Про адміністративну процедуру» визначені досить мало. Залишаються неунормованими основні складові елементи адміністративних процедур, які здійснюватимуться цими суб'єктами. Законодавчі прогалини щодо відповідальності колегіальних адміністративних органів можуть поглиблювати проблему порушення ними прав, свобод та інтересів особи.

Наведено аргументи про необхідність створення дієвих механізмів на рівні закону, які б забезпечували чітку регламентацію процедурного аспекту відносин особи із колегіальними суб'єктами публічної адміністрації. Зроблено висновок про необхідність розмежування регламентації обсягу повноважень колегіальних адміністративних органів та належного відображення специфіки їх реалізації у законодавстві України про адміністративну процедуру.

© Ю.І.Цвіркун, 2022

Розглянуто способи удосконалення норм матеріального права, які регулюють правила адміністративних процедур з урахуванням досвіду Республіки Польщі у цій сфері.

Ключові слова: адміністративна процедура; адміністративний орган; колегіальний суб'єкт публічної адміністрації; нормативно-правовий акт; реформа.

Tsvirkun Yu. COMPARATIVE ANALYSIS OF CERTAIN PROVISIONS OF THE LEGISLATION ON ADMINISTRATIVE PROCEDURE OF UKRAINE AND POLAND

The comparative analysis of the separate Law of Ukraine "About administrative procedure" and Code of administrative realization of Republic of Poland provisions is carried out in the article. In particular, the state of the normatively-legal providing of functioning of collective subjects of public administration is analysed in Ukraine and Poland. Accented, that Law of Ukraine is "On administrative procedure", that inures on December, 15, 2023, must put in order procedures of mutual relations, that arise up between a person and organs of public administration in Ukraine. The list of positive innovations that Law of Ukraine must provide "On administrative procedure" with inuring his positions is given. On the basis of the conducted analysis drawn conclusion, that the Ukrainian and Polish model of administrative justice is similar. It is marked that a normatively-legal act about administrative procedure must be detailed and touch all important questions in relation to administrative realization. In addition, a group of norms of this act should be aimed separately at regulating the behavior and activities of collegial subjects of public administration.

Attention is drawn to the fact that the essence, types, functions and powers of collegial subjects of public administration are defined rather poorly in the adopted Law of Ukraine "On Administrative Procedure". The main components of the administrative procedures that will be carried out by these entities remain unregulated. Legislative gaps regarding the responsibility of collegial administrative bodies can deepen the problem of their violation of the rights, freedoms and interests of individuals.

It is argued that it is necessary to create effective mechanisms at the level of the law, which would ensure clear regulation of the procedural aspect of a person's relations with collegial subjects of public administration. A conclusion was made about the need to delimit the regulation of the scope of powers of collegial administrative bodies and to properly reflect the specifics of their implementation in the legislation of Ukraine on administrative procedure.

Ways of improving the norms of substantive law, which regulate the rules of administrative procedures, taking into account the experience of the Republic of Poland in this area, are considered.

Key words: administrative procedure; administrative body; collegial subject of public administration; legal act; reform.

Постановка проблеми. Розпочаті в Україні судова та адміністративні реформи відбуваються із урахуванням міжнародних, зокрема європейських стандартів та принципів. Позитивний досвід існування адміністративної юстиції, зокрема, у Франції, Німеччині, Польщі та інших країнах Європи сприяв тому, що в Україні після здобуття незалежності було розроблено та ухвалено такі необхідні для функціонування сучасної європейської держави акти як Кодекс адміністративного судочинства України та Закон України «Про адміністративну процедуру». Разом з тим, євроінтеграційні прагнення України можуть увінчатись успіхом тільки за умови проведення активної пошукової та нормотворчої роботи з імплементації національного законодавства до законодавства країн Європейського Союзу (далі – ЄС).

Актуальність досліджуваної теми зумовлюється прийняттям нещодавно Верховною Радою України конче необхідного Закону України «Про адміністративну процедуру», положення якого кардинально змінюють стосунки між приватною особою та органами публічної адміністрації. Цей Закон закріплює нові принципи щодо забезпечення прав, свобод та інтересів особи адміністративними органами та інші підходи до регулювання проваджень, які ними здійснюються.

Інтеграція України до європейського простору є багатоаспектним та комплексним явищем. Вона вимагає реформування нормативної бази у різних галузях права. Національне законодавство має пройти процес докорінного перетворення. Основою правової системи країни повинні стати виключно ліберально-демократичні вартості.

У зв'язку із прийнятим Законом України «Про адміністративну процедуру» в Україні передбачається трансформація у царині публічного адміністрування та модернізація органів публічної влади. Звідси необхідність вивчення міжнародного досвіду та опрацювання альтернативних підходів у цій сфері суспільних відносин.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Питанням проблематики регулювання адміністративної процедури в Україні присвячені праці науковців В. Авер'янова, В. Бевзенка, М. Баймуратова, І. Коліушка, Р. Куйбіди, В. Колпакова, О. Кузьменко, О. Пасенюка, В. Перепелюка, М. Смоковича, В. Тимощука, О. Федірко, Ю. Шемшученка та інших. Однак дана проблема потребує подальших досліджень та більш комплексного вивчення.

Метою статті є порівняльний аналіз окремих положень законодавства про адміністративну процедуру України та Польщі, зокрема, норм, які регулюють відносини щодо діяльності колегіальних суб'єктів публічної адміністрації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення верховенства права, справедливого суду та дотримання базових прав людини є невід'ємними складовими політичних вимог для вступу України до ЄС. Щоб це забезпечити Україна має адаптувати своє законодавство до законодавства ЄС таким чином, щоб відносини між особою і суб'єктами владних повноважень в нашій країні базувалися на філософії неухильного дотримання останніми фундаментальних міжнародних документів у сфері прав і свобод людини.

Сучасні демократичні цінності європейської цивілізації відіграють провідну роль у трансформації правової системи України. Вітчизняні представники науки адміністративного права та державного управління єдині у своїх поглядах щодо необхідності проведення комплексної адміністративно-правової реформи та переосмислення ключових положень адміністративно-правової доктрини України на основі загальновизнаних демократичних цінностей [1]. Сьогодні обов'язковим елементом правової системи держави має бути законодавче регулювання відносин суб'єктів, які за законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції, із приватними особами. Створення нової моделі суб'єктів публічної адміністрації та формування ефективної організації публічної влади на всіх рівнях – центральному, регіональному, місцевому є основним завданням сучасної реформи [2] у цій сфері правовідносин.

Враховуючи приписи частини другої статті 19 Конституції України [3], Основний Закон нашої держави закріплює, що реалізація владних повноважень органами публічної влади та їх посадовими особами має відбуватися у відповідності до точного та повного формально-юридичного законодавчого визначення. Адміністративно-процедурні норми є засобом забезпечення законності управлінської діяльності суб'єктів владних повноважень, проте саме в частині регламентування процедур наше адміністративне законодавство є найбільш проблемним.

З огляду на ухвалення Верховною Радою України 17.02.2022 повторно з пропозиціями Президента України довгоочікуваного Закону України «Про адміністративну процедуру» № 2073-IX [4] (далі може бути – Закон № 2073-IX або Закон), внесеного до парламенту Кабінетом Міністрів України як суб'єктом права законодавчої ініціативи, можемо говорити, що подальше реформування органів публічної влади залишається пріоритетним напрямком державної політики.

13.06.2022 Закон України «Про адміністративну процедуру» підписано Президентом України незважаючи на дію воєнного стану в цей період. Це свідчить про важливість цього документа для нашої держави. І, не дивлячись на те, що цей Закон набере чинності лише через півтора року з дня його опублікування, зокрема 15.12.2023, саме на нього покладається надія впорядкування процедури взаємовідносин, які виникають між особою та органами публічної адміністрації.

Так, зазначеним вище Законом зокрема: - встановлено низку імперативних правил, яких повинен дотримуватись орган публічної адміністрації, що розглядає та вирішує справу; - визначається статус учасників адміністративного провадження; - передбачена можливість відводу посадової особи органу публічної адміністрації; - встановлені правила участі особи в процесі та прийняття органами публічної адміністрації рішень та актів індивідуальної дії; - удосконалено процедуру адміністративного оскарження рішень органів публічної адміністрації; - уніфіковано правила публічного правонаступництва; - запроваджено низку нововведень, які упорядковують процес розгляду та вирішення звернень громадян та прийняття рішень та актів органом публічної адміністрації.

Закон № 2073-IX передбачає правила відносин фізичних та юридичних осіб із органами державної влади та органами місцевого самоврядування замість низки законів та підзаконних актів, які наразі часто суперечать один одному. У цьому випадку йдеться про запровадження нових підходів до низки адміністративних послуг, які надаються органами публічної адміністрації. Зокрема, таких як оформлення субсидій і пенсій, виділення земельних ділянок, видавання ліцензій і дозволів, отримання паспорта, проведення перевірок бізнесу, різних реєстраційних дій тощо.

Як закріплено у частині першій статті 1 Закону № 2073-IX, цей Закон регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів [4].

Закон України «Про адміністративну процедуру» повинен забезпечити такі позитивні нововведення: - отримування особою від адміністративного органу роз'яснення щодо змісту своїх прав та обов'язків у межах адміністративного провадження; - досягнення примирення на будь-якому етапі здійснення адміністративного провадження за скаргою; - встановлення права особи бути вислуханою перед прийняттям негативного адміністративного акта; - обов'язкове інформування особи про результат вирішення справи; - впровадження категорії «заінтересованих осіб», що має попереджувати конфлікти та сприяти прийняттю збалансованих рішень; - визначення особливостей адміністративного провадження у справах з великою кількістю осіб; - встановлення обов'язку адміністративних органів мотивувати свої негативні для особи рішення та зазначати порядок їх оскарження; - встановлення правила про набрання чинності адміністративним актом з моменту доведення його до відома особи і визначення порядку такого доведення; - створення нових умов для ефективного оскарження адміністративних актів в адміністративному порядку, зокрема, оскаржувати адміністративний акт, процедурне рішення або дію чи бездіяльність адміністративного органу тощо.

Загальновідомо, що у переважній більшості держав Європи протягом другої половини XX сторіччя відбувалася систематизація законодавства про адміністративну процедуру та прийняття окремих законодавчих актів. На теренах колишнього СРСР декілька держав уже також прийняли загальні закони про адміністративну процедуру, зокрема, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан [5]. Але в Україні адміністративно-процесуальне законодавство кодифіковане, Кодекс адміністративного судочинства України

(далі – КАСУ) є чинним з 01.09.2005 року, а адміністративно-процедурне законодавство до цього часу залишалось несистематизованим [2].

Доречно відзначити, що на необхідності законодавчого врегулювання відносин органів публічної адміністрації з фізичними та юридичними особами йдеться у статті 471 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС[1].

У зв'язку із тим, що правовий акт про адміністративну процедуру ще не набрав чинності, положення статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України з 01.09.2005 року і понині слугують як адміністративно-процедурні норми [6]. Але, як показує досвід практичної реалізації положень, що містяться у статті 2 цього Кодексу, їх недостатньо для того, щоб діяльність відповідних суб'єктів була належним чином регламентована. Це, насамперед, пов'язано із тим, що даний Кодекс визначає, зокрема, повноваження адміністративних судів, порядок звернення до них та здійснення адміністративного судочинства, і норми процесуального права не можуть у повній мірі замінити процедурні норми.

Отже, в Україні вже тривалий час існує запит на окремий нормативно-правовий акт, предметом якого мала б бути регламентація процедур діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства. Минуло більше двадцяти років з того часу, як вітчизняні експерти адміністративного права заявили про необхідність прийняття такого закону. З 2001 року на розгляд українського парламенту вносилась чимала кількість законопроектів щодо адміністративної процедури. Робота щодо суті та обсягу відповідного правового акта, а також його форми, зокрема, чи має він бути кодифікованим, науковцями та парламентарями не зупинялась. Прийняття рішення щодо ухвалення закону про адміністративну процедуру є важливим кроком України на шляху демократизації відносин між людиною і громадянином з одного боку та з владою – з іншого. Тепер Уряд України має підготувати необхідні зміни до іншого законодавства, щоб забезпечити його гармонізацію із Законом №2073-IX. Також має бути проведене і відповідне навчання посадових і службових осіб органів публічної адміністрації стосовно його впровадження, зокрема, представників міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Щодо тексту попереднього урядового проекту Закону України «Про адміністративну процедуру» (реєстр. №9456 від 28.12.2018 року), який 29.08.2019 було відкликано, то Головне науково-експертне управління Верховної Ради України у висновку від 01.03.2019 звертало увагу на надзвичайно широке коло відносин, на регулювання яких спрямований законопроект, та їх суб'єктний склад. З посиланням на положення статей 16 та 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» та статті 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» Головне науково-експертне управління зазначало, що відповідні органи та їх посадові особи вирішують дуже різнопланові завдання різного обсягу і в достатньо різноманітний спосіб. У зв'язку з цим досить важко зрозуміти, яким чином запропоновані у проекті процедурні правила розгляду звернень юридичних та фізичних осіб можуть бути застосовані в діяльності, наприклад, Уряду чи місцевих рад (формою роботи яких є пленарні засідання, підпорядковані специфічним регламентним процедурам) та в діяльності інших колегіальних органів [5].

Щодо проекту Закону України «Про адміністративну процедуру» (реєстр. № 3475 від 14.05.2020), який 17.02.2022 прийнято парламентом як Закон України № 2073-IX, Головне науково-експертне управління та Головне юридичне управління Верховної Ради України у своїх висновках до законопроекту відповідно нічого не зазначили щодо необхідності удосконалення положень, які регулюють відносини, у яких можуть брати участь колегіальні суб'єкти публічної адміністрації.

Що ж до ухваленого Закону України «Про адміністративну процедуру», то про колегіальний адміністративний орган у цьому Законі йдеться лише у 4-х статтях – 22, 24, 34 та 78.

Проаналізуємо нижче відповідні положення Закону № 2073-IX.

Так, у відповідності до частини другої статті 22 цього Закону колегіальний адміністративний орган може уповноважити одного із своїх членів або посадову особу свого апарату (секретаріату, виконавчого органу) для проведення всіх процедурних дій. У такому разі уповноважений член колегіального адміністративного органу або посадова особа апарату (секретаріату, виконавчого органу) такого органу інформує відповідний колегіальний адміністративний орган про результати розгляду справи, після чого такий орган приймає рішення чи вчиняє дію у справі у строки, визначені законом [4].

Частини перша та друга статті 24 Закону визначають порядок вирішення питання про відвід посадової особи адміністративного органу або члена колегіального адміністративного органу, в тому числі і про відвід керівника відповідного адміністративного органу [4].

Крім цього, частина п'ята статті 34 Закону № 2073-IX встановлює, що у разі неможливості вирішення справи, що розглядається колегіальним адміністративним органом, у строк, визначений частинами першою – четвертою цієї статті, така справа має бути вирішена на його першому засіданні після закінчення зазначеного строку. У такому разі посадова особа колегіального адміністративного органу або посадова особа його апарату (секретаріату, виконавчого органу), яка розглядає справу, повідомляє в

[1] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

письмовій формі учасників адміністративного провадження про причини, що унеможливлюють вирішення справи у визначений строк, не пізніше ніж за три робочі дні до завершення строку, визначеного частинами першою – четвертою цієї статті [4].

Також пункт 3 частин третьої статті 78 Закону передбачає, що особа може оскаржити до моменту прийняття адміністративного акта відмову щодо відводу посадової особи адміністративного органу (члена колегіального органу) або особи, яка сприяє розгляду справи [4].

Аналіз положень Закону № 2073-IX дає підстави вважати, що **с**утність, види, функції та повноваження колегіальних суб'єктів публічної адміністрації наразі визначені досить мало. Залишаються неунормованими основні складові елементи адміністративних процедур, які ними будуть здійснюватися. Законодавчі прогалини щодо відповідальності таких суб'єктів можуть поглиблювати проблему порушення ними прав, свобод та інтересів особи.

Відповідний нормативно-правовий акт повинен бути детальним і стосуватися усіх важливих питань щодо адміністративного провадження. До того ж група норм цього акта в окремому порядку має бути спрямована на регулювання поведінки та діяльності колегіальних суб'єктів публічної адміністрації.

Указане вище дозволяє зробити висновок про необхідність розмежування регламентації обсягу повноважень колегіальних суб'єктів публічної адміністрації та належного відображення специфіки їх реалізації у законодавстві України про адміністративну процедуру. Зокрема, чітка регламентація процедурного аспекту відносин особи із такими суб'єктами має бути забезпечена законом.

Республіка Польща постає прикладом для України, оскільки, не дивлячись на те, що вона теж входила до країн так званого «соціалістичного табору», вона ще в другій половині XX століття запровадила базовий нормативно-правовий акт, яким регулюється діяльність публічної адміністрації. Як одна із країн Центральної Європи вона є державою з прогресивним адміністративним правом.

Правовою основою організації адміністративної юстиції та адміністративного судочинства Республіки Польща є Конституція від 02.04.1997 року, Кодекс адміністративного провадження від 14.06.1960 року, а також закони «Про устрій адміністративних судів» від 25.07.2002 року та «Про адміністративне провадження в адміністративних судах» від 30.08.2002 року.

Як зазначає український науковець А. М. Апаров, реформа адміністративного процесу і введення судового контролю за законністю державного управління увінчалася в Польщі успіхом [7]. Науковець і суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (України) О. Р. Радишевська відмічає, що успішний досвід проведення реформ у східноєвропейських країнах, зокрема в Польщі, був гарантією подальшого просування країни до Європейського Союзу [8].

У країнах, в яких діють законодавчі акти про адміністративну процедуру, як правило, визначено місце кожного органу у вертикалі органів влади та порядок здійснення ними адміністративного провадження. Окреме визначення щодо колегіальних адміністративних органів передбачено і в законодавстві про адміністративну процедуру Польщі.

Адміністративне право Польщі, якщо його умовно поділити на складові, окрім «устрієвого» права (яке містить норми, що регулюють організацію, принципи, форми і методи діяльності органів публічної адміністрації, їх систему органів та внутрішню структуру) та матеріального права (яке містить норми, що встановлюють взаємні права та обов`язки публічної адміністрації й приватних осіб у публічно-правовій сфері), включає й таку складову як процедурне право (яке містить загальні і спеціальні процедури діяльності органів публічної адміністрації, а також контроль за їх діяльністю) [9, с. 24].

Зазначений вище Кодекс адміністративного провадження, який діє з початку 60-х років минулого століття, містить низку статей, які визначають адміністративне провадження колегіальними адміністративними органами.

Зробимо короткий огляд цього Кодексу в частині регламентації процедур діяльності колегіальних суб'єктів.

Так, стаття 27 Кодексу визначає випадки та порядок усунення члена колегіального органу здійснювати свої повноваження. Крім цього, дана стаття визначає порядок вирішення питання у разі, коли орган став нездатним до прийняття рішення через відсутність потрібного кворуму чи не може вирішувати справу внаслідок виключення його членів [10]. Стаття 87 Кодексу адміністративного провадження передбачає, що колегіальний орган може доручити одному зі своїх членів здійснення доказового провадження [10]. Стаття 93 цього Кодексу встановлює, що якщо провадження відбувається у колегіальному органі, розглядом керує голова або визначений член колегіального органу [10].

Слід звернути увагу, що українська і польська модель адміністративної юстиції є подібними. Взагалі створена в Україні модель адаптації (національного законодавства до законодавства ЄС) була дуже схожа на польську [11]. Прийнятий 17.02.2022 українським парламентом правовий акт, який спрямований на впорядкування державного управління, потребує удосконалення в частині стосунків між колегіальними органами публічної влади та іншими суб'єктами суспільних відносин. Тому польський досвід у сфері правил адміністративних процедур може бути взятий нами до уваги.

Висновки. Законодавчий акт про адміністративну процедуру повинен встановлювати стандарти (критерії), яких мають дотримуватися колегіальні суб'єкти публічної адміністрації у ході виконання покладених на них завдань. В інакшому випадку він буде неповно регулювати діяльність таких суб'єктів.

Норми акту про адміністративну процедуру повинні надати процесу здійснення владних управлінських функцій системності, запобігти дублюванню таких функцій, виключити формування правових колізій, мінімізувати діяльність на власний розсуд, забезпечити відкритість і прозорість діяльності публічної адміністрації. Особливої уваги потребує конкретизація управлінських функцій щодо виконання повноважень колегіальними адміністративними органами. Досвід інших країн у цій сфері, в тому числі і Республіки Польщі, може стати корисним для України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Пухтецька А.А. Адміністративна процедура: питання кодифікації вітчизняного законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 97-104.

2. Цвіркун Ю. І. Значення адміністративних процедур при вирішенні публічно-правових спорів із колегіальними суб'єктами публічної адміністрації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. №3(18). С. 96-100.

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

4. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-IX#Text

5. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 01 берез. 2019 року до проекту Закону України «Про адміністративну процедуру». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65307

6. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

7. Апаров А.М. Польський досвід організації адміністративної юстиції. *Держава та регіони. Сер. : Право.* 2013. № 3. С. 16-21.

8. Радишевська О. Р. Муніципальне та адміністративне право України та Польщі: новий доктринальний погляд. *Конгрес міжнародного та європейського права :* зб. наукових праць К641 (м. Одеса, 25 – 26 травня 2018 року). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія»; Фенікс, 2018. 312 с.

9. Prawo administracyjne / red. M. Wierzbowkiego. Warszawa, 2017. 668 s.

10. Кодекс адміністративного провадження (Польщі) від 14 черв. 1960 р. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19600300168

11. Зеркаль О. В. Інституційний механізм адаптації законодавства України до законодавства ЄС. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_4748

REFERENCES:

1. Pukhtetska, A.A. (2009). Administratyvna protsedura: pytannia kodyfikatsii vitchyznianoho zakonodavstva. [Administrative procedure: the issue of codification of domestic legislation]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* № 3. 97-104. [in Ukrainian].

2. Tsvirkun, Yu. I. (2017). Znachennia administratyvnykh protsedur pry vyrishenni publichno-pravovykh sporiv iz kolehialnymy subiektamy publichnoi administratsii. [The importance of administrative procedures in resolving public legal disputes with collegial subjects of public administration]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk.* №3(18). 96-100. [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. (zi zminamy). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

4. Pro administratyvnu protseduru. (2022,February 17). [On the administrative procedure]. Zakon Ukrainy № 2073-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-IX#Text [in Ukrainian].

5. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia Verkhovnoi Rady Ukrainy do proektu Zakonu Ukrainy «Pro administratyvnu protseduru». (2019, March 1). [Conclusion of the Main Scientific and Expert Department of the Verkhovna Rada of Ukraine to the draft Law of Ukraine "On Administrative Procedure"]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65307 [in Ukrainian].

6. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy.(2005, July 6).[Administrative Judicial Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2747-IV (u redaktsii Zakonu Ukrainy vid 3 zhovtnia 2017 r. № 2147-VIII). Retrieved from: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 [in Ukrainian].

7. Aparov, A.M. (2013). Polskyi dosvid orhanizatsii administratyvnoi yustytsii. [Polish experience in the organization of administrative justice]. *Derzhava ta rehiony*. Ser.: Pravo. № 3. 16-21. [in Ukrainian].

8. Radyshevska, O. R. (2018). Munitsypalne ta administratyvne pravo Ukrainy ta Polshchi: novyi doktrynalnyi pohliad. [Municipal and administrative law of Ukraine and Poland: a new doctrinal view]. *Konhres mizhnarodnoho ta yevropeiskoho prava : zb. naukovykh prats (m. Odesa, 25 – 26 travnia 2018 roku).* 312. [in Ukrainian].

9. Wierzbowkiego, M (2017). Prawo administracyjne. 668. [in Polish].

10. Kodeks administratyvnoho provadzhennia (Polshchi) (1960, June 14). [Code of Administrative Procedure (Poland)]. Retrieved from: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19600300168 [in Polish].

11. Zerkal, O. V. Instytutsiinyi mekhanizm adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva YeS. Retrieved from: https://minjust.gov.ua/m/str_4748 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 342.9
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-80-84

Корнійченко Анастасія Олександрівна,
доктор філософії зі спеціальності 081 Право,
старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: anastasiakorniichenko@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7826-4386

МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ У ШВЕЦІЇ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті з'ясовано, що сучасне законодавство даної країни, загалом, має превентивний характер та спрямоване на попередження будь-яких проявів булінгу. Зазначено, що уряд Швеції одним із перших для запобігання та протидії булінгу почав застосовувати науково-обґрунтований підхід, який, зокрема, базувався на систематичному моніторингу ефективності впроваджених програм і заходів, а також їх оцінюванні.

Здійснено аналіз положень профільного Закону «Про освіту», який встановлює обов'язок повідомляти про будь-які прояви булінгу, визначає обов'язкові превентивні дії для закладів освіти, порядок реагування на випадки булінгу, його розслідування та застосування відповідних заходів.

Розглянуто окремі повноваження Міністерства освіти, Міністерства охорони здоров'я та соціальних справ та Міністерства праці. Вказано, що на виконання окреслених функціональних обов'язків, урядом Швеції при Міністерстві праці утворено дві вузькоспеціалізовані інституції – Дитячий омбудсмен та Омбудсмен з питань дискримінації.

З'ясовано, що у Швеції булінг, який означений дискримінаційними проявами, чітко відокремлюється від типових форм цькування та регламентується окремим Законом. Зазначено, що у Швеції сформовано систему контролю та нагляду за процесами, які відбуваються у закладах освіти, зокрема утворено орган спеціалізованого контролюючого органу – Шведської шкільної інспекції, яка являється профільним суб'єктом у сфері запобігання та протидії булінгу. Вказано, що у структурі Шведської шкільної інспекції утворюється посада Омбудсмена у справах дітей та учнів. Здійснено аналіз окремих елементів його правового статусу.

Запропоновано запровадити на території України спеціалізовано антибулінгового омбудсмена, який об'єктивно сприятиме необхідному інституційному посиленню нашої країни у цій сфері.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, булінг, запобігання та протидія булінгу, зарубіжний досвід, напрями удосконалення, нормативно-правова база.

Korniychenko A. BULLYING PREVENTION AND COMBAT MECHANISMS IN SWEDEN: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

The article found out that the current legislation of this country, in general, has a preventive nature and is aimed at preventing any manifestations of bullying. It is noted that the Swedish government was one of the first to use a science-based approach to prevent and counter bullying, which, in particular, was based on systematic monitoring of the effectiveness of implemented programs and measures, as well as their evaluation.

An analysis of the provisions of the relevant Law "On Education" was carried out, which establishes the obligation to report any manifestations of bullying, defines mandatory preventive actions for educational institutions, the procedure for responding to cases of bullying, its investigation and the application of appropriate measures.Separate powers of the Ministry of Education, the Ministry of Health and Social Affairs, and the Ministry of Labor were considered. It is indicated that to fulfill the defined functional duties, the Swedish government has established two highly specialized institutions under the Ministry of Labor – the Children's Ombudsman and the Ombudsman for Discrimination.

It was found that in Sweden, bullying, which is characterized by discriminatory manifestations, is clearly separated from typical forms of bullying and is regulated by a separate law. It is noted that in Sweden, a system of control and supervision of the processes taking place in educational institutions has been formed, in particular, the body of a specialized control body – the Swedish School Inspectorate, which is a profile subject in the field of prevention and countering bullying - has been formed. It is indicated that the position of Ombudsman for children and students is being created in the structure of the Swedish School Inspectorate. An analysis of individual elements of its legal status was carried out.

It is proposed to introduce a specialized anti-bullying ombudsman on the territory of Ukraine, which will objectively contribute to the necessary institutional strengthening of our country in this area.

Key words: administrative and legal mechanism, bullying, prevention and counteraction of bullying, foreign experience, areas of improvement, regulatory and legal framework.

© А.О.Корнійченко, 2022

Постановка проблеми. Булінг являється одним із негативних явищ у освітньому, насамперед – шкільному, середовищі. Якісна протидія цьому явищу можлива завдяки дослідженню зарубіжного досвіду у відповідному напрямі та ефективному впровадженні позитивних здобутків іноземних держав у національний механізм запобігання та протидії булінгу. За таких обставин, вважаємо за необхідне виокремити досвід Королівства Швеції, адже: по-перше, станом на сьогодні наведена держава є одним із світових лідерів у сфері запобігання та протидії булінгу; по-друге, вона відрізняється від попередньо проаналізованих країн як географічно, так і формою правління, традиціями, культурою та іншими чинниками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою визначення адміністративно-правового механізму займалися такі вчені-адміністративісти як В. Авер'янов, С. Алєксєєв, О. Бандурка, Ю. Битяк, О. Безпалова, В. Галунько, З. Гладун, І. Голосніченко, Р. Калюжний, Л. Князька, Л. Коваль, В. Колпаков, М. Костицький, А. Манжула та інші. Проте, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, предметом яких виступав би булінг як явище, за яке передбачена юридична відповідальність.

Мета статті – розкрити досвід Швеції щодо протидії та запобіганню булінгу та на основі позитивного зарубіжного досвіду запропонувати шляхи удосконалення національного механізму запобігання цьому негативному явищу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Швеція – це перша країна світу, яка на законодавчому рівні закріпила заборону будь-якого насильства над дітьми, а також однією з перших долучилась до Конвенції ООН про права дитини та, в подальшому, забезпечила реальну реалізацію її положень. За таких умов, сучасне законодавство даної країни, загалом, має превентивний характер та спрямоване на попередження будь-яких проявів булінгу. Водночас, у Швеції, як і в більшості країн світу, діяльність державних інституцій детермінована метою щодо створення безпечного освітнього середовища та розвитку відповідного сприятливого клімату для всіх учасників освітнього процесу.

Серед іншого відзначається, що уряд Швеції одним із перших для запобігання та протидії булінгу почав застосовувати науково-обґрунтований підхід, який, зокрема, базувався на систематичному моніторингу ефективності впроваджених програм і заходів, а також їх оцінюванні. Відповідна система національного моніторингу функціонує до цього часу, а основна увага приділяється безпосередньо превентивній діяльності закладів освіти шляхом їх звітування [2, с. 49]. Поряд з цим, у Швеції сформовано належне профільне законодавство, яке комплексно регламентує механізм профілактики булінгу.

Формування антибулінгового законодавства у Швеції відбувалось на початку 1990-х років, що безпосередньо пов'язано із результатами досліджень доктора Д. Олвеуса [9, с 12]. За сучасних обставин, питання запобігання та протидії булінгу регулюються Законом (2010:800) «Про освіту» (швед. Skollagen) від 23.06.2010 [10], а саме – цільовим розділом 6, який, зокрема, встановлює обов'язок повідомляти про будь-які прояви булінгу, визначає обов'язкові превентивні дії для закладів освіти, порядок реагування на випадки булінгу, його розслідування та застосування відповідних заходів.

У відповідності до зазначеного Закону, обов'язок щодо реалізації та ефективного виконання антибулінгових положень у закладах освіти Швеції, повною мірою покладається на їх керівників, які мають забезпечувати: 1) здійснення заходів, необхідних для запобігання та протидії булінгу; 2) неухильне дотримання працівниками закладу освіти обов'язків щодо запобігання та протидії булінгу; 3) розроблення та прийняття щорічного плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу [10].

Окрім іншого, особливий інтерес становить процес вироблення щорічного антибулінгового плану в закладах освіти, оскільки відбувається з залученням здобувачів освіти у відповідності до наказу Міністерства освіти Швеції (2006:1083) «Про участь дітей та учнів у розробленні плану проти жорстокого поводження» від 31.08.2006 [5]. Тобто, має доволі позитивна тенденція включення осіб, які навчаються до реалізації заходів, що особисто їх стосуються та впливають на них.

Наведений приклад залучення здобувачів освіти до вирішення організаційних питань щодо профілактики булінгу у своєму закладі освіти не єдиний, оскільки відповідна практика широко використовується у Швеції. Так, здобувачі освіти, їх батьки або особи, що їх замінюють мають право приймати участь у всіх процесах, пов'язаних з діяльністю закладу освіти, та заходах, які в ньому проводяться [2, с. 50]. Відносно самих здобувачів освіти такий підхід отримав назву «діти-експерти» і продемонстрував, що така інклюзія має лише позитивний ефект, адже значно знижує рівень булінгу, формує свідоме розуміння проблеми та сприяє доброзичливості в освітньому середовищі. Враховуючи викладене, вважаємо за необхідне звернути увагу на окреслений досвід та обов'язково запровадити його на території України.

У свою чергу, на національному рівні, спрямованість державної політики у досліджуваній сфері, а також ключові засади її реалізації, визначає Міністерство освіти Швеції (швед. Utbildningsdepartementet), яке, як і в більшості країн світу, є профільним органом загальної компетенції з питань запобігання та протидії булінгу в закладах освіти. Повноваження зазначеного Міністерства, у своїй більшості, є типовими, а його структура цілком співвідноситься зі структурою будь-якого іншого центрального органу виконавчої влади, що функціонує в унітарній державі.

Окремі загально-превентивні повноваження щодо запобігання та протидії булінгу має і Міністерство охорони здоров'я та соціальних справ (швед. Socialdepartementet), яке, зокрема, відповідальне

за вироблення та реалізацію національної стратегії у сфері захисту та утвердження прав дитини [11], а тому визначає керівні засади діяльності для органів публічної влади країни у цьому напрямі.

Поряд з цим, значну компетенцію в антибулінговій сфері у Швеції має Міністерство праці (швед. Arbetsmarknadsdepartementet), яке не зважаючи на свою назву, фактично виконує функції притаманні, як правило, міністерствам соціальної політики. Так, зазначений суб'єкт відповідальний за державні вектори щодо протидії будь-яким проявам дискримінації, забезпечення прав людини загалом та дитини зокрема [1; 4]. На виконання окреслених функціональних обов'язків, урядом Швеції при відповідному Міністерстві утворено дві вузькоспеціалізовані інституції – Дитячий омбудсмен (швед. Barnombudsmannen) та Омбудсмен з питань дискримінації (швед. Diskrimineringsombudsmannen).

Основне завдання Дитячого омбудсмена – це представництво та захист прав та інтересів дітей, але виключно в контексті положень Конвенції ООН про права дитини. Відтак, даний суб'єкт забезпечує дотримання зазначеної Конвенції, здійснює відповідний контроль, сприяє реалізації її положень на практиці, слідкує, щоб нормативно-правові акти, які приймаються на національному рівні відповідали їй, реагує на випадки порушення Конвенції як у суспільстві, так і органах публічної влади тощо [7]. Тобто, Дитячий омбудсмен, загалом, забезпечує захист дітей від усіх форм фізичного та психологічного насильства у будь-якому середовищі, а також проводить відповідну профілактичну діяльність.

Зі свого боку, юрисдикція Омбудсмена з питань дискримінації охоплює усіх учасників освітнього процесу та передбачає їх захист від будь-яких форм нерівності та різноманітних обмежень, що детерміновані ознаками раси, кольору шкіри, статі, походження, майнового стану тощо [7; 8]. Відтак, якщо учасник освітнього процесу зазнав цькувань, які були безпосередньо зумовлені попередньо зазначеними ознаками, то з метою захисту своїх прав він має звертатися до органів Омбудсмена з питань дискримінації.

Таким чином, у Швеції булінг, який означений дискримінаційними проявами, чітко відокремлюється від типових форм цькування та регламентується Законом (2008:567) «Про дискримінацію» (швед. Diskrimineringslag) від 05.06.2008 [3], який, зокрема, закріплює обов'язок повідомляти до компетентних органів про окреслені інциденти, визначає активні заходи, що мають впроваджуватись органами публічної влади та керівниками закладів освіти з метою запобігання та протидії таким негативним проявам, порядок нагляду та контролю у відповідній сфері, механізм притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Своєю чергою, інші соціально-негативні прояви, які мають місце в освітньому середовищі та не охоплюються антидискримінаційним законодавством Швеції, регламентуються Законом (2010:800) «Про освіту». Цікавим видається факт, що вказаний нормативно-правовий акт окремо поняття «булінг» не визначає, а закріплює загальний термін «жорстоке (образливе) діяння» (швед. kränkande behandling), що включає в себе весь спектр можливої негативної поведінки, яка порушує гідність дитини чи учня [10]. При цьому, як бачимо, Закон «Про освіту» спрямований на захист прав та інтересів виключно здобувачів освіти, а питання можливого насильства щодо інших учасників освітнього процесу не передбачає. У даному контексті вбачається, що такий підхід обумовлений, насамперед, пріоритетом прав дитини, а також фактичною ситуацією, за якої педагогічні працівники лише в поодиноких випадках ставали об'єктом булінгу.

Своєю чергою, відзначається, що жорстоке (образливе) діяння може бути як одноразовим, так і систематичним. Якщо ж має місце останнє, то такі випадки кваліфікуються як булінг. Відтак, з метою запобігання та протидії такому насильству, а також, у цілому, забезпечення якісної освіти у безпечному середовищі, у Швеції сформовано систему контролю та нагляду за процесами, які відбуваються у закладах освіти. Окреслені питання регулюються розділом 26 Закону «Про освіту», який передбачає утворення органу спеціалізованого контролюючого органу – Шведської шкільної інспекції (швед. Statens skolinspektion) [10], яка, водночас, являється і профільним суб'єктом у сфері запобігання та протидії булінгу.

Організаційно Шведська шкільна інспекція – це урядовий орган, який підпорядкований Міністерству освіти, а його повноваження окремо деталізуються наказом (2011:556) «Про інструкції для Шведської шкільної інспекції» від 12.05.2011 цього ж Міністерства [6]. Зазначений нормативно-правовий акт встановлює, що для реалізації функціональних обов'язків щодо забезпечення безпеки здобувачів освіти у структурі Шведської шкільної інспекції утворюється посада Омбудсмена у справах дітей та учнів (швед. Barn- och elevombudet), який діє на правах відокремленого підрозділу та має власний офіс. Даний суб'єкт є органом виключної компетенції у напрямку запобігання і протидії жорстоким (образливим) проявам та, у контексті шведського Закону «Про освіту», має прерогативи щодо: 1) розслідування повідомлень про випадки жорстоких (образливих) діянь, в тому числі булінгу, розгляду та вирішення справи по суті; 2) представництва потерпілої особи (жертви) у суді, зокрема, коли існують підстави для компенсування завданої булером шкоди; 3) контролю за дотримання керівниками закладів освіти та представниками педагогічного складу антибулінгового законодавства; 4) видання приписів керівникам закладів освіти та вимог про усунення порушень; 5) взаємодії з іншими інституціями, насамперед, у випадках, коли в процесі виконання своїх обов'язків виявляються порушення, розслідування яких належить до юрисдикції іншого органу; 6) організації та проведення як загальнонаціональних, так і локальних антибулінгових кампаній чи заходів; консультування та щодо іншого [6; 10].

Омбудсмен у справах дітей та учнів у Швеції представлений на всіх рівнях держави, у зв'язку з чим

звернутися до нього може будь-яка особа (жертва булінгу, свідок, будь-хто інший, однак за умови, що йому відомо або він має вмотивовані підозри щодо булінгу в закладі освіти, тощо). При цьому, адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у Швеції побудований таким чином, що каральна складова повноважень відповідного омбудсмена застосовується, у першу чергу, до керівника закладу освіти, оскільки ст. 10 розділу 6 Закону «Про освіту» встановлює, що усі працівники закладу освіти, яким стало відомо булінг щодо здобувача освіти, зобов'язані про це повідомити керівника закладу освіти, який, у свою чергу, зобов'язаний негайно вжити належні заходи, необхідні для вирішення конкретного випадку та запобігання будь-якому шкільному насильству у майбутньому [10]. Тобто, вбачається, що, як приклад школа та її адміністрація, мають проводити системну антибулінгову діяльність та розслідувати усі інциденти жорстоких (образливих) діянь, а якщо ж такі заходи не сприяють вирішенню конкретного випадку або взагалі не застосовуються, то, безпосередньо, активізується Омбудсмен у справах дітей та учнів.

Водночас, Омбудсмен у справах дітей та учнів вправі приймати повідомлення про булінг відразу, минаючи ланку керівництва закладу освіти, та здійснювати його попередній розгляд (оцінка), розслідування в ході та за результатом якого витребовувати необхідні пояснення і приймати рішення. При цьому, звернутися до відповідного Омбудсмена можливо буд-яким існуючим способом, в тому числі шляхом заповнення спеціальної веб-форми на офіційному сайті цього суб'єкта. Після прийняття рішення Омбудсмен у справах дітей та учнів направляє своє конкретне рішення належному керівнику закладу освіти, в якому можуть міститися як загальні рекомендації, так і вичерпні імперативні вказівки щодо заходів, які необхідно вжити.

За таких умов, керівника закладу освіти, як приклад, можуть зобов'язати застосувати до кривдника (булера) заходи дисциплінарної відповідальності, які передбачені ст.ст. 7-23 розділу 5 Закону Швеції «Про освіту», серед яких, зокрема: залишення після занять; тимчасове відсторонення від занять; переведення до іншого класу (групи); переведення до іншого закладу освіти [10]. Тобто, в цілому типові заходи дисциплінарно-виховного характеру. Відповідні міри реагування на булінг керівник закладу освіти вправі і застосовувати на власний розсуд, без вимоги Омбудсмена у справах дітей та учнів.

Висновки. Таким чином, адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у Швеції, на нашу думку, безумовно заслуговує уваги, оскільки є досить вдалим та ефективним прикладом, який включає в себе: по-перше, якісну правову базу, яка дійсно реалізується в практичній площині; по-друге, розгалужену систему суб'єктів як загальної, так і профільної компетенції, які мають чітко визначені повноваження; по-третє, пріоритет шкільного середовища та акцент на антибулінгову діяльність саме в рамках закладів освіти.

За таких обставин, окрім зазначеного, вважаємо за необхідне на основі досвіду розглянутої Швеції, запровадити на території України спеціалізовано антибулінгового омбудсмена, який об'єктивно сприятиме необхідному інституційному посиленню нашої країни у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Arbetsmarknadsdepartementet Sveriges. URL:https://www.regeringen.se/sveriges-regering/arbetsmarknadsdepartementet/

2. Behind the numbers: ending school violence and bullying Paris : UNESCO, 2019, 70 p. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366483

3. Diskrimineringslag (2008:567) 05.06.2008. URL:https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567

4. Förordning (1996:1515) med instruktion för Regeringskansliet 1996-12-17.URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/forordning-19961515-med-instruktion-for_sfs-1996-1515

5. Förordning (2006:1083) om barns och elevers deltagande i arbetet med enplan mot kränkande behandling 31.08.2006. URL:https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/forordning-20061083-om-barns-och-elevers_sfs-2006-1083

6. Förordning (2011:556) med instruktion för Statens skolinspektion12.05.2011. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/forordning-2011556-med-instruktion-for-statens_sfs-2011-556

7. Lag (1993:335) om Barnombudsman 1993-05-13. URL:https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993335-om-barnombudsman_sfs-1993-335

8. Lag (2008:568) om Diskrimineringsombudsmannen 2008-06-05. URL:https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2008568-om-diskrimineringsombudsmannen_sfs-2008-568

9. Protecting children from bullying : report of the Secretary-General. New York : UN, 26 July 2016. URL: https://digitallibrary.un.org/record/838636?ln=en

10. Skollagen (2010:800) 2010-06-23. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800

11. Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige Prop. 2009/10:23223.06.2010. URL: https://www.regeringen.se/rattsligadokument/proposition/2010/06/prop.-200910232/

REFERENCES:

1. Arbetsmarknadsdepartementet Sveriges. URL:https://www.regeringen.se/sveriges-regering/arbetsmarknadsdepartementet/ [in Swedish].
2. Behind the numbers: ending school violence and bullying Paris : UNESCO, 2019, 70 p. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366483 [in English].
3. Diskrimineringslag (2008:567) 05.06.2008. URL:https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567 [in Swedish].
4. Förordning (1996:1515) med instruktion för Regeringskansliet 1996-12-17.URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/forordning-19961515-med-instruktion-for_sfs-1996-1515 [in Swedish].
5. Förordning (2006:1083) om barns och elevers deltagande i arbetet med enplan mot kränkande behandling 31.08.2006. URL:https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/forordning-20061083-om-barns-och-elevers_sfs-2006-1083 [in Swedish].
6. Förordning (2011:556) med instruktion för Statens skolinspektion12.05.2011. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/forordning-2011556-med-instruktion-for-statens_sfs-2011-556 [in Swedish].
7. Lag (1993:335) om Barnombudsman 1993-05-13. URL:https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993335-om-barnombudsman_sfs-1993-335 [in Swedish].
8. Lag (2008:568) om Diskrimineringsombudsmannen 2008-06-05. URL:https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2008568-om-diskrimineringsombudsmannen_sfs-2008-568 [in Swedish].
9. Protecting children from bullying : report of the Secretary-General. New York : UN, 26 July 2016. URL: https://digitallibrary.un.org/record/838636?ln=en [in English].
10. Skollagen (2010:800) 2010-06-23. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svenskforfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800 [in Swedish].
11. Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige Prop. 2009/10:23223.06.2010. URL: https://www.regeringen.se/rattsligadokument/proposition/2010/06/prop.-200910232/ [in Swedish].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

УДК 347.73; 336.14
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-84-90

Максименко Наталія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності,
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: natasha_bs@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-1005-5115

Гмиря Вікторія Петрівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки, підприємництва та маркетингу,
Черкаський державний бізнес-коледж
email: viktoryagmirya@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-3070-0158

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

У сучасних умовах податки є невід'ємним важелем впливу держави на ринкову економіку країни. Зі змінами та розвитком державного устрою завжди слідують зміни в податковій системі. Податкова система базується на конкретних актах державного законодавства, які формують методи побудови та справляння податків, а також визначають елементи системи оподаткування, що є одним із джерел наповнення бюджету.

Завдяки податкам визначаються відносини між підприємцями, підприємствами різних форм власності з

© Н.В.Максименко, В.П.Гмиря, 2022

державним і місцевими бюджетами, з різними банками, а також з вищестоящими організаціями. Також за допомогою податків держава регулює зовнішньоекономічну діяльність, що включає залучення іноземних інвестицій, прибутки від підприємницької діяльності та госпрозрахунковий дохід. У ринковій економіці держава широко використовує податкову політику як регулятор впливу на негативні ринкові явища. Цей механізм використовується для економічного впливу на виробництво, його структуру і динаміку, на стан науково-технічного процесу. Виходячи з цього особливу роль набуває значення побудови податкової політики як частини формування бюджету країни.

Нині в Україні, в умовах воєнного стану, податкова політика зазнала чималих змін разом із низкою податкового законодавства, спрямованого на підтримку економіки в умовах воєнної агресії. Першочергових змін зазнали податкові механізми, як одного із реалізаторів податкової системи відповідно до прийнятої урядом концепції, стратегії і тактики податкової політики.

Ключові слова*:* податкова політика, податки, бюджет України, економіка країни, податкові пільги.

Maksymenko N., Hmyria V. TAX POLICY AS AN INTEGRAL PART OF THE FORMATION OF THE BUDGET OF UKRAINE

In modern conditions, taxes are an integral lever of the state's influence on the country's market economy. Changes and development of the state system are always accompanied by changes in the tax system. The tax system is based on specific acts of state legislation, which form the methods of construction and payment of taxes, which is one of the sources of filling the budget.

Thanks to taxes, relations between entrepreneurs, enterprises of various forms of ownership with state and local budgets, with various banks, as well as with superior organizations are determined. Also, with the help of taxes, the state regulates foreign economic activity, which includes the attraction of foreign investments, profits from business activities and self-financing income. In a market economy, the state widely uses tax policy as a regulator of negative market phenomena. This mechanism is used for economic influence on production, its structure and dynamics, on the state of the scientific and technical process. Based on this, the construction of the tax policy as part of the formation of the country's budget acquires a special role.

Currently in Ukraine, under martial law, the tax policy has undergone significant changes along with a number of tax legislation aimed at supporting the economy in the conditions of military aggression. Tax mechanisms, as one of the implementers of the tax system in accordance with the concept, strategy and tactics of tax policy adopted by the government, underwent primary changes.

Key words: tax policy, taxes, the budget of Ukraine, the country's economy, tax benefits.

Постановка проблеми. Важливим фактором, що визначає вимоги до сучасної ефективної системи управління економічними відносинами, є значне прискорення та вдосконалення соціально-економічних процесів у суспільстві, включаючи податкову систему, механізми наповнення державного та місцевих бюджетів. В останні десятиліття держава прагнула покращити та вдосконалити податкову політику як основного джерела поповнення бюджету України. Однак, реалії сьогодення негативно відобразилися як на економічному управлінні, так й на стані податкової системи, що зумовлено виникненням таких економічних ризиків, як: поглиблення економічної кризи, спад господарської діяльності, призупинення зовнішній інвестицій, й, у першу чергу, - воєнні дії на території України у результаті повномасштабного вторгнення Росії.

На фоні вказаного вище, на сьогодні також залишається невирішеними низка проблем: зовнішні борги України, які треба обслуговувати та сплачувати; необхідність фінансувати соціальні гарантії та субсидії населенню; зростання видатків Пенсійного фонду [1]. На сьогодні ще додалися: винайдення методики та механізму забезпечення компенсації громадянам України за пошкодження та знищення нерухомого майна внаслідок бойових дій; винайдення фінансових ресурсів для виплати різних соціальних допомог населенню внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні. Це все викликало додатковий економічних тягар на бюджет України, фактичний дефіцит державного бюджету якого станом на серпень 2022 року становив 5,4 млрд грн, у тому числі загального фонду – 6,4 млрд гривень [2].

Аналіз наукових публікацій, присвячених дослідженню ефективності податкової політики та її вплив на формування бюджету України, дозволяє зробити висновок про переважну увагу науковців до проблем економічної ефективності окремих податкових заходів. Об’єктом аналізу є податкові пільги, рівень податкового тягаря або структура податкової системи. Проте в роботах науковців залишаються недостатньо висвітленими фактори, що визначають соціально-економічну ефективність податкової політики в цілому, і зокрема податкової політики щодо рівня життя населення, введення податкових пільг з урахуванням реалій сьогодення, оскільки захищеність громадян є одним із головних пріоритетів політики держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні питання впливу оподаткування на розвиток соціально-економічних процесів досліджували С. Алексєєва, Л. Безкоровайна, А. Булатов, А. Валіулова, О.Виноградська, І. Горський, О. Грішнова, Е. Деркач, М. Кричевський, В. Лавров, І. Леонідов, І. Луніна, К.МакКоннелл, Н. Мішковець, С. Мочерний, Т. Надтокі, С. Онишко, К. Павлюк, В. Приходько, Д.Серебрянський, А. Скрипник, О. Сметанюк, А. Соколовська, К. Швабія, В. Якимцова та ін.

Метою статті є обґрунтування системи факторів, що визначають економічну ефективність бюджету країни за допомогою інструментів податкової політики з урахуванням перебування України у стані війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині в Україні податкова політика має переважно фіскальну спрямованість – основою державних рішень, які приймаються у сфері оподаткування, є дотриманням фіскальних інтересів держави, у тому числі на регіональному рівні. Така спрямованість податкової політики призводить до того, що при розробці та прийнятті державних рішень у сфері

оподаткування не приділяється належної уваги таким факторам, як: оцінка впливу всіх податків на економічне становище суб'єктів господарювання та перспективи їх сталого розвитку; оцінка можливої реакції платників податків на зміни в податковій системі; вплив рішень на економічний розвиток окремих суб'єктів господарювання, регіонального господарського комплексу та народногосподарського комплексу країни в цілому; виникнення економічних ризиків та своєчасність на їх реагування.

Сьогодні в Україні податкова політика не орієнтована на довгострокову перспективу, а тому немає досвіду стратегічного управління. Одним із недоліків податкової політики держави є її короткострокова спрямованість, тому необхідність спрямування податкової політики в стратегічне русло набуває особливої актуальності з огляду на розвиток соціально-економічної інфраструктури держави. У довгостроковому плануванні податкової політики науковці виділяють фіскальну політику, яку можна вважати як стимулюючою, так і стримуючою.

Фіскальна політика може бути стимулюючою і стримуючою залежно від напряму розвитку об’єкта впливу, якого прагне досягти держава: боротьба з інфляцією чи подолання економічної кризи.

За сучасних умов постійної зміни чинників податкової політики необхідне чітке стратегічне бачення подальшого розвитку податкової системи держави з метою створення максимально сприятливих економічних умов для досягнення економічного розвитку країни [3].

Податкова політика сучасної України має бути спрямоване на адаптування до умов воєнного стану. Саме зараз конче необхідні створення умов зі сторони держави для подальшої праці суб’єктів господарювання в воєнних умовах.

Якщо звернутися до аналітико-теоретичної частини, то формування відповідної ефективної податкової політики для будь-якої країни є процесом, який потребує, поряд із загальновизнаними об’єктивними економічними законами, врахування інституційних особливостей держави [3]. Інтереси окремих інституційних суб’єктів, передусім держави та суб’єктів господарювання – представників реального сектору економіки – часто не збігаються, що призводить до обмеження діяльності одних суб’єктів і розширення діяльності інших. Отже, установа несе відповідальність за функціональне навантаження незалежно від обсягу своєї діяльності [4].

Податкова політика – це поєднання об’єктивності економічної категорії податків, реального стану системи економічних відносин у державі та суб’єктивності податкової діяльності як сукупності конкретних дій, рішень різних органів, гілок і рівнів влади [5].

Враховуючи наведені трактування для визначення сутності податкової політики, науковці вважають діяльність, пов’язану зі встановленням елементів податків, досить актуальною, оскільки види податків, рівень оподаткування, контроль за справлянням і сплатою податкових платежів залежать від діяльність уряду в цій сфері. Узагальнюючи підходи науковців, можна дати власне бачення податкової політики. Податкова політика - це комплекс заходів щодо встановлення нових та скасування діючих податків та інших обов'язкових платежів до бюджету, зміни ставок, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням, бази оподаткування податками та іншими обов'язковими платежами до бюджету з метою забезпечення фінансові потреби держави на основі балансу економічних інтересів держави та платників податків.

У воєнний час податкова політика України зазнала чималих змін разом із низкою податкового законодавства, спрямованого на підтримку економіки в умовах воєнної агресії Росії проти України. Першочергових змін зазнали податкові механізми, як одного із реалізаторів податкової системи відповідно до прийнятої урядом концепції, стратегії і тактики податкової політики.

Відповідно, зазнали змін процедури адміністрування, контролю та обліку платників податків. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 № 2120-IX, який доповнює ст. 102 пунктом 9, з передбаченням зупинення перебігу строків на період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану, зокрема строків давності . У тому числі, передбачено доповнення ст. 129 Податкового кодексу відносно пені, яка не нараховується, а нарахована - підлягає списанню, якщо таке порушення є результатом введення воєнного стану [6]. Наступна зміна відобразилася у ст. 114 у пункті 5: Відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю контролюючих органів на застосовуються у разі, якщо шкода, заподіяна бездіяльністю контролюючих органів, їх посадових (службових) осіб, зумовлена дією правового режиму воєнного, надзвичайного стану [6].

Відносно контролюючого механізму, притаманного податковим органам, то Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» від 24.03.2022 № 2142-IX пунктом 69.2 до підрозділу 10 «Інші перехідні положення» ПКУ передбачено, що податкові перевірки не розпочинаються, а розпочаті перевірки зупиняються, крім камеральних перевірок, документальних позапланових перевірок, що проводяться на звернення платника податків, фактичних перевірок [6; 7].

У зв'язку із встановленням цінового регулювання на деякі товари, податковим службам надано право під час воєнного стану здійснювати контроль і спостереження за дотриманням встановлених державою фіксованих цін, граничних цін та граничних рівнів торговельної надбавки. Такий контроль здійснюється шляхом проведення фактичних перевірок. Підстав для неї, поки що, лише дві: письмова заява

споживача та отримання інформації від інших органів [8].

Вказаним вище Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» від 24.03.2022 № 2142-IX відтерміновано до шести місяців виконання податкових обов'язків платником податків, а саме: 69.1. У разі відсутності у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок щодо дотримання термінів сплати податків та зборів, подання звітності, у тому числі звітності платники податків звільняються від передбаченої цим Кодексом відповідальності з обов'язковим виконанням таких обов'язків протягом шести місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні [7].

Також дозволено подавати податкову звітність та іншу відповідну документацію платниками податків у паперовій формі на період дії воєнного стану.

Не включаються до розрахунку загального місячного (річного) оподатковуваного доходу (ст. 165 ПКУ) сума винагороди за добровільно передану Збройним Силам України придатну для застосування бойову техніку, та інші операції з добровільної передачі чи примусового відчуження майна на користь Збройних Сил України, інших воєнізованих формувань чи державних органів.

Також передбачено порядок дій, у випадку втрати первинних бухгалтерських документів через бойові дії чи окупацію. Так платник має подати до податкової звернення у довільній формі про неможливість вивезення первинних документів або їх знищення. Після цього він отримує імунітет від перевірок зазначених періодів. А показники фінансової звітності не можуть бути піддані сумніву лише через відсутність підтверджуючих первинних документів. При цьому запроваджується презумпція правомірності дій платника податків, а їх неправомірність має доводити фіскальна служба. Якщо все ж таки з цього приводу податкова винесе податкове повідомлення-рішення, то до винесення остаточного рішення по процедурі оскарження контролюючий орган не може піддавати сумніву показники податкової звітності [8].

До складу оподатковуваного доходу фізичної особи не включаються отримані товари у якості благодійної чи гуманітарної допомоги (ст. 165.1.54 та ст. 170.7.2 ПКУ), за умови, зо такими особами є учасники бойових дій чи чинні працівники і службовці воєнізованих формувань та правоохоронних органів, працівники підприємств, установ, організацій, сил цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, фізичних осіб, що мешкають у населених пунктах, де велись бойові дії чи вимушених переселенців [7].

Не можна залишити поза увагою й визначені ПКУ (ст. 112.8) обставини, що звільняють від фінансової відповідальності за вчинення податкових правопорушень та порушення іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи: вчинення діяння (дії або бездіяльності) внаслідок обставин непереборної сили (форс-мажору) (ст. 128.8.9 ПКУ) [7]. Тобто, у зв'язку з воєнними діями на території України.

Щодо інших видів податків, то Урядом країни на період воєнного стану запроваджено звільнення від оподаткування об'єктів, які розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації:

- за землю (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності) за земельні ділянки (земельні частки (паї), у тому числі на умовах оренди, фізичних або юридичних осіб, а також за земельні ділянки (земельні частки (паї), визначені обласними військовими адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди (ст. 69.14 ПКУ);
- за земельні ділянки, що розташовані на вказаних територіях, та/або за земельні ділянки, визначені обласними військовими адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди (ст. 69.15 ПКУ);
- не нараховується та не сплачується екологічний податок платниками цього податку, зареєстрованими (взятими на облік) за місцем розміщення стаціонарних джерел забруднення, за утворення радіоактивних відходів та тимчасове зберігання радіоактивних відходів (ст. 69.16 ПКУ);
- на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за об'єкти житлової нерухомості, у тому числі їх частки, які перебувають у власності фізичних осіб (ч. 1 ст. 69.22 ПКУ) та юридичних осіб (ч. 2 ст. 69.22 ПКУ);
- на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за об'єкти нежитлової нерухомості, у тому числі їх частки, що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії (ч. 3 ст. 69.22 ПКУ). При цьому платники податку - юридичні особи протягом шести календарних місяців після місяця, в якому припинено чи скасовано воєнний стан, введений Указом Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України "Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, мають право подати уточнюючу податкову декларацію, в якій відображаються зміни розміру податкового зобов'язання з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за відповідний податковий період [7].

Перелік змін, відповідно до яких пом'якшується тягар податкових зобов'язань осіб, доволі значний. До такого переліку можна також віднести й тимчасове звільнення від оподаткування самозайнятих осіб

(ФОП та особи, що здійснюють незалежну професійну діяльність), які мали або не мали найманих працівників, призвані на військову службу під час мобілізації або залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час особливого періоду, визначеного Законом України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію", на весь період їх військової служби звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з податку на доходи фізичних осіб відповідно до розділу IV цього Кодексу, а також звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з єдиного податку [7]. Підстави для такого звільнення є зава від відповідної особи.

Сьогодні звільнена від сплати податку гуманітарна допомога учасникам бойових дій та людям, які живуть в областях, що постраждали від війни, що передбачено Законом України від 15.03.2022 року № 2120-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану" . Не менш важливим є зміна Податкового кодексу України у частині перевезення гуманітарної допомоги через митний кордон України. Відповідно до цих змін: на період дії правового режиму воєнного стану, надзвичайного стану не вважаються реалізацією пального операції з фізичної передачі (відпуску, відвантаження) пального на митній території України як гуманітарної допомоги у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України" [6].

В особливих умовах перебування як України, так і всіх її громадян, зумовлених повномасштабним вторгненням Росії на територію України, змусила всіх без винятку працювати в підвищеному та гіперактивному темпові. Результатом стала інтенсивна нормотворча робота Верховною Радою України, яка прийняла низку Законів, спрямованих на внесення змін до Податкового кодексу України.

Податкове законодавство дуже сильно змінилось і продовжуватиме змінюватись. Єдиний податок, який поки що майже не зазнав змін - податок на прибуток. Викликано це тим, що він здебільшого регулюється стандартами бухгалтерського обліку, ніж Податковим кодексом України [9].

У зв'язку з переорієнтуванням пріоритетних бюджетних асигнувань на військові цілі, обороноздатність та здійснення найнеобхідніших соціальних видатків, які забезпечують підтримку життєдіяльності населення, це вплинуло на дефіцит бюджету поточного року.

Так, За січень-серпень 2022 року державний бюджет виконано з дефіцитом у сумі 416,9 млрд грн, у тому числі загальний фонд – у сумі 418,1 млрд грн, проти запланованого розписом загального фонду на січень-серпень 2022 року дефіциту у сумі 864,2 млрд гривень. У серпні фактичний дефіцит державного бюджету становив 5,4 млрд грн, у тому числі загального фонду – 6,4 млрд гривень. Фактичні державні запозичення до загального фонду державного бюджету за січень-серпень 2022 року склали 716,2 млрд грн, або 106,5 % від запланованих на цей період.

Від розміщення ОВДП на фінансування державного бюджету залучено 442,8 млрд грн, у тому числі в іноземній валюті 47,9 млрд грн (1114,3 млн дол. США та 439,2 млн євро). При цьому, за рахунок випуску військових ОВДП залучено 412,2 млрд грн, у тому числі шляхом придбання у власність Національним банком України – 285,0 млрд грн. У свою чергу, платежі з погашення державного боргу за січень-серпень 2022 року склали 301,0 млрд грн (99,9% плану), платежі з обслуговування – 102,0 млрд грн (94,6% плану) [9].

За реального падіння економіки ≈ на 28% навантаження на бюджет залишається надважким. Подальші перспективи виконання бюджету залежати, насамперед, від того, як і коли Україна досягне перемоги над ворогом, зовнішньої підтримки, адаптації бізнесу до військових умов, в т.ч. через допомогу держави [10].

Презентуючи бюджет на 2023 рік, Шмигаль і Марченко назвали його "бюджетом воюючої країни". Підтримка обороноздатності буде пріоритетом, а загальні видатки на оборону перевищать 1,1 трлн грн. На цей сектор підуть майже всі зібрані державою податки та неподаткові доходи. На фінансування решти видатків Україна залучатиме кошти в партнерів. Видатки на Міноборони у 2023 році сягнуть небачених досі 850 млрд грн – удвічі більше, ніж у держбюджеті на 2022 рік до початку великої війни [11].

Висновки. Рівень податкових надходжень та податковий потенціал національної економіки суттєво впливають на можливості та якість економічного зростання в цілому та його переорієнтації на умови інтеграції світового ринкового простору. Спираючись на теоретичні засади, формування бюджетів усіх рівнів має здійснюватися на основі наукового прогнозу дохідної частини бюджету, виходячи з економічних реалій та об'єктивних економічних законів. Бюджет України на 2023 рік буде бюджетом, що увійде в історію незалежної України, оскільки загальні видатки мають бути направлені на оборону країни, яка перебуває у стані війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Желай О.В. Інституціональне забезпечення координованої реалізації податкової політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства. *Економіка, управління та адміністрування.* № 1(91) (2020). С. 104-107. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2020-1(91)-104-107.

2. У серпні 2022 року до загального фонду державного бюджету надійшло 204,6 млрд гривень. Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-serpni-2022-roku-do-zahalnoho-fondu-derzhavnoho-biudzhetu-nadiishlo-2046-mlrd-hryven

3. Гарбар Ж.В., Собчук С.І. Податкові надходження у системі формування доходів бюджету. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 7. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1 &S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ecfipr_2017_7(2)__10

4. Городецька Т. Е., Поровай А. С. Аналіз податкових надходжень в системі доходів бюджету. *Молодий вчений.* 2017. № 2. С. 243-247. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_2_61

5. Захожай К. В., Жам О. Ю. Роль прямих та непрямих податків у формуванні доходів державного бюджету України. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку.* 2019. № 8. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1
&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Piir_2019_18_12

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text.

7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. Дата оновлення 03.09.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

8. Оносовський Д. Податки під час війни: що змінилося для бізнесу. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/211250_podatki-pd-chas-vyni-shcho-zmnilosya-dlya-bznesu

9. У серпні 2022 року до загального фонду державного бюджету надійшло 204,6 млрд гривень. 02 вересня 2022 р. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів державної влади України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-serpni-2022-roku-do-zahalnoho-fondu-derzhavnoho-biudzhetu-nadiishlo-2046-mlrd-hryven

10. Гетманцев Д. Дефіцит зменшився. Чому перевиконується державний бюджет. *Українська правда.* URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/8/690120/

11. Вінокуров Я. 50% бюджету – на війну. За що житиме Україна у 2023 році? *Економічна правда.* 2022. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/15/691490/

REFERENCES:

1. Zhelai O.V. (2020). Instytutsionalne zabezpechennia koordynovanoi realizatsii podatkovoi polityky na suchasnomu etapi rozvytku ukrainskoho suspilstva [Institutional support for the coordinated implementation of tax policy at the current stage of development of Ukrainian society]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia - Economy, management and administration.* 1(91). 104-107. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2020-1(91)-104-107 [in Ukrainian].

2. U serpni 2022 roku do zahalnoho fondu derzhavnoho biudzhetu nadiishlo 204,6 mlrd hryven [In August 2022, the general fund of the state budget received 204.6 billion hryvnias]. 2022. Uriadovyi portal: Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy [Government portal: The only web portal of the executive authorities of Ukraine]. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/news/u-serpni-2022-roku-do-zahalnoho-fondu-derzhavnoho-biudzhetu-nadiishlo-2046-mlrd-hryven [in Ukrainian].

3. Garbar Zh. V., Sobchuk S. I. (2017) Podatkovi nadkhodzhennia u systemi formuvannia dokhodiv biudzhetu [Tax revenues in the budget revenue generation system] *Ekonomika. Finansy. Pravo. - Economy. Finances. Right.* 7. Retrieved from : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1 &S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA= &2_S21STR=ecfipr_2017_7(2)__10 [in Ukrainian].

4. Horodetska T. E., Porovai A.S. (2017) Analiz podatkovykh nadkhodzhen v systemi dokhodiv biudzhetu [Analysis of tax revenues in the system of budget revenues] *Molodyi vchenyi - Young Scientist.* 2. 243-247. Retrieved from : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1 &S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA= &2_S21STR=molv_2017_2_61 [in Ukrainian].

5. Zahozhai K. V., Zham O. Yu. (2019) Rol priamykh ta nepriamykh podatkiv u formuvanni dokhodiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy [The role of direct and indirect taxes in the formation of revenues of the state budget of Ukraine] *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku - Problems of innovation and investment development.* 8. Retrieved from: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1
&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Piir_2019_18_12 [in Ukrainian].

6. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law: Law of Ukraine dated 15 March 2022, № 2120-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text [in Ukrainian].

7. Tax Code of Ukraine dated 02 December 2010, № 2755-VI. Date of update 03.09.2022. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text [in Ukrainian].

8. Onosovsky D. (2022) Podatky pid chas viiny: shcho zminylosia dlia biznesu [Taxes during the war: what

has changed for business] Informatsiine ahenstvo "LIHA:ZAKON" ["LIGA:LAW" information agency]. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/analitycs/211250_podatki-pd-chas-vyni-shcho-zmnilosya-dlya-bznesu [in Ukrainian].

9. U serpni 2022 roku do zahalnoho fondu derzhavnoho biudzhetu nadiishlo 204,6 mlrd hryven. [In August 2022, the general fund of the state budget received 204.6 billion hryvnias] (2022, September 2). Uriadovyi portal: Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy [Government portal: The only web portal of the executive authorities of Ukraine]. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/news/u-serpni-2022-roku-do-zahalnoho-fondu-derzhavnoho-biudzhetu-nadiishlo-2046-mlrd-hryven [in Ukrainian].

10. Getmantsev D. (2022, August 8) Defitsyt zmenshyvsia. Chomu perevykonuietsia derzhavnyi biudzhet [The deficit decreased. Why is the state budget overrun. Ukrainian Pravda] Retrieved from: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/8/690120/ [in Ukrainian].

11. Vinokurov Ya. (2022, September 15) 50% biudzhetu – na viinu. Za shcho zhytyme Ukraina u 2023 rotsi? [50% of the budget is for the war. What will Ukraine live for in 2023?] *Ekonomichna pravda - Economic truth.* Retrieved from: https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/15/691490/ [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.11.2022

УДК 342.9
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-90-94

Бондарь Володимир Павлович,
здобувач Науково-дослідного інституту публічного права
e-mail: v.p.bondar01@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-6656-0949

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті охарактеризовано процес проведення медико-соціальної експертизи. Визначено, що вона складається з низки послідовних кроків, до яких залучена значна кількість компетентних осіб.

Запропоновано процес проведення медико-соціальної експертизи поділяти на три етапи: підготовчий, безпосередній та заключний. Перший етап включає: по-перше, звернення особи, яка претендує на встановлення інвалідності, до лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я; по-друге, діяльність представників відповідного закладу охорони здоров'я, здійснення ними необхідних досліджень та подальше направлення документації на медико-соціальну експертизу. Другий етап передбачає безпосередній огляд (у тому числі і повторний) особи, яка звернулася для встановлення інвалідності, медико-соціальною експертною комісією. Третій, останній, етап полягає у прийняті відповідного рішення за результатами медико-соціальної експертизи.

Розглянуто окремі складові цієї діяльності, які зазнали змін у зв'язку із запровадженням воєнного стану на території України. Проаналізовано відповідну нормативно-правову базу, яка регламентує спрощену процедуру проведення медико-соціальної експертизи. Розкрито особливості її проведення в умовах воєнного стану.

Ключові слова: медико-соціальна експертиза, медико-соціальні експертні комісії, воєнний стан, військова агресія, адміністративне право, нормативно-правова база.

Bondar V. FEATURES OF THE MEDICAL AND SOCIAL EXAMINATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The article describes the process of medical and social examination. It was determined that it consists of a number of successive steps, which involve a significant number of competent persons.

It is proposed to divide the process of medical and social examination into three stages: preparatory, direct and final. The first stage includes: firstly, the application of a person claiming to be disabled to a medical and preventive health care institution; secondly, the activities of the representatives of the relevant health care institution, their implementation of the necessary research and the subsequent referral of documentation for medical and social examination. The second stage involves a direct examination (including a second one) of the person who applied for the establishment of disability by the medical and social expert commission. The thirdly, last, stage consists in making an appropriate decision based on the results of a medical and social examination.

Separate components of this activity, which underwent changes in connection with the introduction of martial law on the territory of Ukraine, were considered. The relevant normative and legal framework, which regulates the simplified procedure for conducting a medical and social examination, has been analyzed. The peculiarities of its implementation in the conditions of martial law are revealed.

Keywords: medical and social expertise, medical and social expert commissions, martial law, military aggression, administrative law, legal framework.

Постановка проблеми. Військова агресія Російської Федерації проти України негативно вплинула на життєдіяльність кожної людини, яка проживає на території нашої держави та зумовила стрімку зміну

 © В.П.Бондар, 2022

буденності й оперативність реагування на нові умови життя, притаманні воєнному періоду. Сучасні реалії під час дії воєнного стану потребують спрощення низки процедур, які у довоєнний період носили структурований, чітко регламентований характер. Легітимне визначення означених процедур можливе за наявності відповідного нормативно-правового фундаменту, завдяки якому відбувається їх законодавче закріплення. Вказане безпосередньо стосується і медико-соціальних експертиз, які проводяться на території України медико-соціальними експертними комісіями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові напрацювання, присвячені правовому механізму проведення медико-соціальної експертизи на сьогоднішній день характеризуються незначною численністю. Серед науковців, які дотично досліджували правову складову означеного процесу, варто виділити таких як Т. Вовчук, А. Іпатов, В. Кондратенко, А. Куца, Є. Соболь та інших. Проте, комплексних досліджень організації проведення медико-соціальної експертизи не здійснювалося.

Разом із цим, повномасштабна війна внесла низку змін нормативно-правового характеру, у зв'язку з чим проблематика проведення медико-соціальної експертизи у воєнний період не була предметом наукових пошуків представників наукової правової спільноти. За таких обставин проведене дослідження відзначається новизною, а також актуальністю та доцільністю.

Мета статті – на основі аналізу чинної нормативно-правової бази організації проведення медико-соціальної експертизи, розкрити її особливості в умовах дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процедури проведення медико-соціальної експертизи до початку повномасштабної війни регламентувалися низкою нормативно-правових актів, серед яких ключову роль відіграє Постанова Кабінету Міністрів України «Питання медико-соціальної експертизи» від 03.12.2009 р. № 1317. Означеним документом затверджено Положення про медико-соціальну експертизу та Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності. Окрім того, за своєю сутністю він являється правовим фундаментом здійснення медико-соціальної експертизи.

Детально не зупиняючись на загальних засадах проведення медико-соціальної експертизи, охарактеризуємо її базові аспекти.

Насамперед зазначимо, що згідно з чинного законодавства особа, щодо якої має бути проведено медико-соціальну експертизу, повинна відповідати двом критеріям: 1) досягнути 18-річного віку; 2) бути хворою або особою з інвалідністю. Таким чином, хвора повнолітня особа (у тому числі й особа, потерпіла від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання), особа з інвалідністю звертається до лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я, в якому лікуючим лікарем та іншими компетентними особами проводиться низка діагностичних, лікувальних і реабілітаційних заходів. Під час цих заходів відбувається визначення діагнозу, професійного та трудового прогнозу, здійснюється дослідження ступеня обмеження життєдіяльності особи, її фізичних і розумових можливостей, оцінювання соціальних потреб особи, а також визначення детермінант, періоду настання інвалідності та її групи.

Головна мета вищезазначених заходів – виявлення у особи стійкого порушення функції організму, яке може бути спричинене декількома чинниками, серед яких: 1) вроджені вади; 2) захворювання; 3) наслідки трав. У разі підтвердження в особи стійкого порушення функції організму її направляють на огляд медико-соціально експертною комісією.

На сьогоднішній день законодавством визначено вичерпний перелік підстав для направлення особи на такий огляд. До них варто віднести: по-перше, існування ознак інвалідності; по-друге, закінчення терміну інвалідності; по-третє, необхідність продовження листка непрацездатності. Наявність хоча б однієї із перерахованих підстав обумовлюють необхідність лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я сформувати медичну документацію для направлення особи на відповідну експертизу.

Означена документація має бути встановленої форми, яка затверджується Міністерством охорони здоров'я (№ 088/о). У свою чергу, згідно з Інструкцією щодо заповнення форми первинної облікової документації № 088/о «Направлення на медико-соціально-експертну комісію (МСЕК)», затвердженою Наказом Міністерством охорони здоров'я від 14.02.2012 р. № 110, форма № 088/о заповнюється лікуючим лікарем закладу охорони здоров'я за місцем проживання чи лікування хворого, підписується головою і членами лікарсько-консультаційної комісії і надсилається в медико-соціально-експертну комісію [1].

Огляд осіб, що звертаються для встановлення інвалідності регламентується пп. 15-25 Положення про медико-соціальну експертизу, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 р. № 1317. Резюмуючи викладену у цих пунктах процедуру проведення медико-соціальної експертизи зазначимо наступне:

По-перше, огляд (у тому числі й повторний) здійснюється за місцем проживання або лікування особи.

По-друге, окрім медичної документації, скерованої лікувально-профілактичним закладом охорони здоров'я, особа повинна також пред'явити паспорт або інший документ, який посвідчує особу.

По-третє, особу, яка направляється на експертизу вперше представляє голова лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я.

По-четверте, фахівці медико-соціальних експертних комісій зобов'язані ознайомити особу або її законного представника з порядком, умовами та критеріями встановлення інвалідності, а також надавати на вимогу особи (її законного представника) роз'яснення з інших питань, що пов'язані з встановленням групи

інвалідності [2].

По-п'яте, комісія проводить засідання у повному складі і колегіально приймає рішення. Відомості щодо результатів експертного огляду і прийнятих рішень вносяться до акта огляду та протоколу засідання комісії, що підписуються головою комісії та її членами і засвідчуються печаткою [3].

По-шосте, огляд особи проводиться протягом семи днів із дня надходження документів на медико-соціальну експертизу.

По-сьоме, комісія під час встановлення інвалідності керується Інструкцією про встановлення груп інвалідності, затвердженою Наказом Міністерства охорони здоров'я за погодженням з Міністерством соціальної політики та Радою Федерації незалежних профспілок України [3]. У свою чергу, необхідно зазначити, що у п. 20 Положення про медико-соціальну експертизу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 р. № 1317 наявне гіперпосилання на відповідну інструкцію. Однак, вона втратила чинність ще 07.04.2004 р. На сьогодні комісії застосовують положення іншої Інструкції про встановлення груп інвалідності, затвердженої Наказом Міністерства охорони здоров'я від 05.09.2011 р. № 561. За таких обставин вважаємо за доцільне оновити гіперпосилання на чинний нормативно-правовий акт.

По-восьме, при огляді безпосередньо проводяться:

1) вивчення документів, що підтверджують стійке порушення функцій організму, обумовлене захворюваннями, наслідками травм або вродженими вадами, які спричиняють обмеження нормальної життєдіяльності особи;

2) опитування хворого;

3) об'єктивне обстеження та оцінка стану всіх систем організму, необхідних лабораторних, функціональних та інших методів дослідження усіма членами комісії [3].

По-дев'яте, у разі, якщо існують заперечення представників фондів соціального страхування, комісія направляє на додаткове медичне обстеження особу щодо якої здійснюється медико-соціальна експертиза, за результатами якої приймається остаточне рішення.

Рішення приймається більшістю голосів членів комісій. У разі рівного розподілу голосів вирішальним є голос голови комісії. Член комісії, не згодний з прийнятим рішенням, викладає свою думку в письмовому вигляді, яка додається до акта огляду [3].

За результатами огляду хворого (особи з інвалідністю) та прийнятого рішення лікарем-експертом медико-соціальної експертної комісії заповнюється «Повідомлення лікувально-профілактичного закладу про рішення МСЕК», яке підписується головою комісії і повертається до закладу охорони здоров'я, який направив хворого (особу з інвалідністю) на відповідну комісію. Зазначене «Повідомлення лікувально-профілактичного закладу про рішення МСЕК» зберігається в амбулаторній карті весь термін її зберігання [1].

У разі встановлення інвалідності або факту втрати професійної працездатності комісія видає довідку й індивідуальну програму реабілітації, розроблену на підставі плану медичної реабілітації, наданого лікарем або за його участі.

Комісія відповідає за якість розроблення індивідуальної програми реабілітації та здійснює, у межах своїх повноважень, контроль за її виконанням. Механізм виконання та фінансування вказаної програми регламентовано Положенням про індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 757.

Таким чином, загальна процедура здійснення медико-соціальної експертизи є доволі тривалою за часом і складається з низки поступових кроків, до яких залучено численну кількість осіб (насамперед, мова йде про працівників лікувального профілактичного закладу охорони здоров'я та безпосередніх членів комісії, які проводять конкретну медико-соціальну експертизу). У свою чергу, вважаємо, що процес проведення медико-соціальної експертизи можна поділити на три етапи: підготовчий, безпосередні та заключний.

Отже, охарактеризувавши основні аспекти здійснення медико-соціальної експертизи, розглянемо окремі складові цієї діяльності, які зазнали змін у зв'язку із запровадженням воєнного стану на території України.

Основними нормативно-правовими актами, які трансформують процедуру проведення медико-соціальної експертизи у вищезазначений період виступає Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання порядку проведення медико-соціальної експертизи на період дії воєнного стану на території України» від 08.03.2022 р. № 225 та Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо строку повторного огляду осіб з інвалідністю та продовження строку дії деяких медичних документів в умовах воєнного стану» від 30.03.2022 р. № 390.

Так, на період дії воєнного стану на території України та протягом шести місяців після його припинення або скасування діє принцип екстериторіальності. Тобто, проведення медико-соціальної експертизи здійснюється незалежно від місця реєстрації, проживання або перебування особи, що звертається для встановлення інвалідності.

Також спрощення процедури проведення вказаної експертизи полягає у можливості заочного прийняття рішення, у випадку, якщо особа не може прибути на відповідний огляд. Зокрема, принципове

значення має те, що на період дії воєнного стану на території України п. 5 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 р. № 1317 не застосовується [4]. Саме ним було закріплено неможливість здійснення вказаної експертизи в заочній формі стосовно п'ятьох найбільш поширених нозологічних форм захворювань, визначених у переліку, що затверджується Міністерством охорони здоров'я.

На сьогодні, тобто на період дії воєнного стану і протягом шести місяців після його припинення або скасування, медико-соціальні експертні комісії мають право розглядати та приймати рішення в заочній формі стосовно осіб, у яких інвалідність спричинена: 1) нещасним випадком на виробництві (трудове каліцтво чи інше ушкодження здоров'я); 2) професійним захворюванням; 3) захворюванням, одержаним під час проходження військової служби чи служби в органах внутрішніх справ, державної безпеки, інших військових формуваннях; 4) захворюванням, пов'язаним з впливом радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи; 5) захворюванням, одержаним в період проходження військової служби і служби в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, органах і підрозділах цивільного захисту, Держспецзв'язку [3].

Також окремі огляди, які проводяться медико-соціальними експертними комісіями можуть бути перенесені на строк після припинення (або скасування) воєнного стану. Зокрема, повторний огляд, строк якого припав на період дії воєнного стану на території України, переноситься на строк після припинення або скасування воєнного стану, але не пізніше шести місяців після його припинення або скасування за умови неможливості направлення: по-перше, осіб з інвалідністю та осіб, яким встановлено ступінь втрати професійної працездатності (у відсотках), лікарсько-консультативною комісією на медико-соціальну експертизу відповідно до Положення про медико-соціальну експертизу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 р. № 1317; по-друге, дітей з інвалідністю лікарем до лікарсько-консультативної комісії відповідно до Порядку встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 917 [5]. При цьому, усі виплати та пільги зберігаються за особою до закінчення строку проходження повторного огляду.

Ще одним важливим аспектом, на якій треба звернути увагу у даному контексті, являється процес відновлення втрачених (знищених, загублених) документів під час переїзду або евакуації з певної місцевості.

Міністерство охорони здоров'я з цього приводу надає вичерпну інформацію. Так, у разі відновлення медичної документації, а саме: результатів обстеження, лікування, проведених стаціонарних й оперативних втручань, а також реабілітаційних рекомендацій, – необхідно звернутись до сімейного або будь-якого іншого лікаря первинної ланки за місцем перебування. Лікар прийме рішення про відновлення медичних документів через Електронну систему охорони здоров'я та/або проведе додаткові обстеження для відновлення подальшого лікування. У разі відновлення документів, які належать особі з інвалідністю, необхідно звернутися до органу соціального захисту, який володіє доступом до Централізованого банку даних осіб з інвалідністю і може надати особі з інвалідністю інформацію про групу і причину раніше встановленої інвалідності [6].

Висновки. Резюмуючи викладене зазначимо, що проведення медико-соціальної експертизи є складним процесом, яке регламентується значною кількістю нормативно-правових актів та складається з цілої низки послідовних кроків. Військова агресія Російської Федерації проти України детермінувала необхідність спрощення цього процесу та відповідних процедур. Зокрема, це обумовлено неможливістю проведення медико-соціальної експертизи на тимчасово окупованих територіях, переїздом або евакуацією населення тощо. За цих умов органи виконавчої влади, а саме – Кабінет Міністрів України та Міністерство охорони здоров'я дещо спростили процес проведення цих експертиз. Спрощені процедури діють протягом дії воєнного стану, а також шість місяців після його припинення чи скасування. Науковими перспективами у цьому напрямі можуть стати подальші дослідження ефективності та дієвості спрощених процедур проведення медико-соціальної експертизи в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації № 088/о «Направлення на медико-соціально-експертну комісію (МСЕК)»: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 14.02.2012 р. № 110 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0695-12#Text

2. Інструкція про встановлення груп інвалідності, затвердженої Наказом Міністерства охорони здоров'я від 05.09.2011 р. № 561 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11#Text

3. Питання медико-соціальної експертизи: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік від 03.12.2009 № 1317 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF#Text

4. Деякі питання порядку проведення медико-соціальної експертизи на період дії воєнного стану на території України: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.03.2022 р. № 225 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2022-%D0%BF#Text

5. Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо строку повторного огляду осіб з інвалідністю та продовження строку дії деяких медичних документів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2022 р. № 390 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-2022-%D0%BF#Text

6. Особливості проходження МСЕК та відновлення втрачених документів під час дії воєнного стану. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/osoblyvosti-prokhodzhennia-msek-ta-vidnovlennia-vtrachenykh-dokumentiv-pid-chas-dii-voiennoho-stanu

REFERENCES:

1. Instruktsiia shchodo zapovnennia formy pervynnoi oblikovoi dokumentatsii № 088/o «Napravlennia na medyko-sotsialno-ekspertnu komisiiu (MSEK)». (2012, February 14). [Instructions for filling out the primary accounting documentation form No. 088/o "Referral to the medical-social-expert commission (MSEK)"]. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia. № 110 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0695-12#Text [in Ukrainian].

2. Instruktsii pro vstanovlennia hrup invalidnosti. (2011, September 5). [Instructions on establishing disability groups]. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia № 561 : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11#Text [in Ukrainian].

3. Pytannia medyko-sotsialnoi ekspertyzy. (2009, December 3). [Issues of medical and social expertise], Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1317 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

4. Deiaki pytannia poriadku provedennia medyko-sotsialnoi ekspertyzy na period dii voiennoho stanu na terytorii Ukrainy (2022, March 8). [Some issues of the procedure for conducting a medical and social examination during the period of martial law on the territory of Ukraine]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 225 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2022-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

5. Pro vnesennia do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy zmin shchodo stroku povtornoho ohliadu osib z invalidnistiu ta prodovzhennia stroku dii deiakykh medychnykh dokumentiv v umovakh voiennoho stanu. (2022, March 30). [On the introduction of changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the period of re-examination of persons with disabilities and the extension of the period of validity of certain medical documents under martial law]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 390 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-2022-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

6. Osoblyvosti prokhodzhennia MSEK ta vidnovlennia vtrachenykh dokumentiv pid chas dii voiennoho stanu. (2022). [Peculiarities of passing the MSEK and restoring lost documents during martial law],Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/news/osoblyvosti-prokhodzhennia-msek-ta-vidnovlennia-vtrachenykh-dokumentiv-pid-chas-dii-voiennoho-stanu [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.11.2022

УДК 342.951
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-94-98

Наливайко Олег Юрійович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: nalivaikooy@gmail.com
https://orcid.org/ 0000-0001-9660-1748

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДГРУНТЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОРМ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті визначено ключові форми громадського контролю за діяльністю органів державної влади, які розподілено на загальні, спеціальні та спеціалізовані групи. Характеризуються наведені форми з розкриттям їхньої сутності та змістовного наповнення. До загальних форм громадського контролю віднесені ті з них, які є доступними більшості громадянам. Ця загальнодоступність забезпечується з урахуванням того, що останні знаходять своє закріплення у нормах Конституції України. Вони є нормами прямої дії, що можуть бути використані широким колом осіб, зокрема у формі звернень, запитів про отримання публічної інформації та масових зібрань.

Наголошено на тому, що спеціальні форми громадського контролю вимагають проведення підготовчої роботи з боку громадян та інститутів громадянського суспільства. У процесі чого відбувається санкціонування контролю за суб'єктами публічного управління, яке здійснюється від імені населення. Ці форми є залежними від рішень суб'єктів владних повноважень, що викликає деякі сумніви на предмет їхньої ефективності та дієвості.

Обґрунтовано, що спеціалізовані форми громадського контролю ініціюються не громадськістю, а суб'єктами публічного управління. У такий спосіб реалізується важливе завдання щодо інформування громадськості про стан та перспективи функціонування суб'єктів публічного управління.

Здійснено загальну характеристику особливостей сучасного стану адміністративно-правового забезпечення інституту громадського контролю в цій сфері. Під таким забезпеченням запропоновано розуміти сукупність юридичних засобів, спрямованих на розвиток дієвого механізму залучення певних інститутів громадянського суспільства й окремих громадян до управління державними справами шляхом сприяння здійсненню рівноправної та раціональної взаємодії

© О.Ю.Наливайко, 2022

органів публічної влади з різними зацікавленими прошарками населення.

Ключові слова: громадський контроль, адміністративно-правове забезпечення, інститути громадянського суспільства, органи державної влади.

Nalyvayko O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF IMPLEMENTATION FORM OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF STATE AUTHORITY BODIES

The article defines the key forms of public control over the activities of state authorities, which are divided into general, special and specialized groups. The given forms are characterized with the disclosure of their essence and content. General forms of public control include those that are accessible to most citizens. This general availability is ensured taking into account the fact that the latter find their consolidation in the norms of the Constitution of Ukraine. They are norms of direct action that can be used by a wide range of persons, in particular in the form of appeals, requests for obtaining public information and mass gatherings.

It is emphasized that special forms of public control require preparatory work by citizens and institutions of civil society. In the process, the authorization of control over subjects of public administration, which is carried out on behalf of the population, takes place. These forms are dependent on the decisions of the subjects of power, which raises some doubts about their efficiency and effectiveness.

It is substantiated that specialized forms of public control are not initiated by the public, but by subjects of public administration. In this way, the important task of informing the public about the state and prospects of the functioning of public administration entities is implemented.

A general characterization of the features of the current state of administrative and legal support of the institute of public control in this area has been carried out. Such provision is proposed to be understood as a set of legal means aimed at developing an effective mechanism for involving certain institutions of civil society and individual citizens in the management of state affairs by promoting equal and rational interaction of public authorities with various interested strata of the population.

Key words: public control, administrative and legal support, institutions of civil society, state authorities.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток громадянського суспільства в Україні зумовлює подальше змістовне формування його інститутів, одним із яких виступає громадський контроль. Існуючий потенціал громадського контролю та подальші перспективи використання його інструментарію доводять той факт, що це явище цілком можна вважати феноменом у механізмі публічного управління, який потребує подальшого поглибленого наукового вивчення всіма науками гуманітарного циклу: від філософії до юриспруденції. Метою ж юридичних наук у науковому пізнанні суті та призначення громадського контролю є вироблення адміністративно-правових засад забезпечення такого контролю, визначення меж його дозволеного впливу, форм і методів. У кінцевому підсумку правова доктрина вимальовує контури громадського контролю як відповідного правового інституту в межах адміністративного права, де першочерговим є з'ясування сучасного стану досліджуваного явища правової дійсності та форм його вираження з метою визначення оптимальних і раціональних шляхів його подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика громадського контролю вже протягом досить тривалого часу залишається в переліку актуальних тем для наукових дискусій представників правової науки. Не можна не згадати також і про значення громадського контролю для демократичних перетворень, оскільки в останньому проявляється конституційна теза про те, що уся влада у державі походить від народу. Викладеним підтверджується стійкий науковий інтерес до зазначеного інституту з боку таких вчених, як Н. Л. Бойко, С. Г. Братель, С. Ф. Денисюк, І. В. Кресіна, В. К. Нікітін, О. М. Музичук, В. С. Шестак та б. ін. Зазначимо, що результати наведених досліджень невпинно втрачають свою актуальність зумовленого постійним удосконаленням і розвитком адміністративно-правових засад організації та здійснення різних форм громадського контролю.

Метою статті є з'ясування сучасного стану адміністративно-правового регулювання ключових форм громадського контролю за діяльністю органів державної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадський контроль виникає, коли формується та розвивається громадянське суспільство, забезпечується узгодженість приватного та суспільного інтересів. Цей баланс потребує системи підтримки, де внутрішнім механізмом становлення інститутів демократії є формування їх в рамках практик щодо захисту найменш захищених верств населення. В силу об'єктивних причин представникам держави часто властиві зловживання владними повноваженнями і реалізація своїх повноважень на шкоду суспільним, що підтверджує її неготовність до ґрунтовного соціального діалогу.

Поняття «громадський контроль» увійшло в лексикон населення зовсім недавно. Упродовж останніх років точилися дискусії з приводу цієї категорії. Причин появи цього терміна можна назвати багато, проте головною причиною прояву зацікавленості контролем з боку громадськості є поступовий розвиток правосвідомості громадян України. Окрім консолідуючої ролі у суспільстві, діяльність громадського контролю є просвітницькою для груп населення, з якими проводиться робота, що вимагає постійного підвищення кваліфікації спеціалістів, які здійснюють даний вид контролю. Найважливіша роль громадського контролю – формування нових механізмів суспільної координації, повніше використовувати їхній потенціал і дотримання гармонії узгодженого розвитку.

Сучасний науковий дискурс також пов'язаний з проблемами соціальної значущості громадського контролю та його кореляції з такими поняттями, як «демократія», «соціальна держава». Цей контроль виступає в суспільстві в ролі регулятора, індикатора суспільного розвитку і соціокультурного прогресу. Він розглядається як невід'ємна складова частина найбільш ефективного демократичного механізму впливу

суспільства на публічну владу. Ю. С. Сурмін, А. Р. Мельник, пропонують під громадським контролем розуміти один з видів соціального контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами і є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до публічного управління [1, с. 120].

Громадський контроль як вид соціального контролю є функцією громадянського суспільства і способом залучення населення до управління суспільством та державою. Він є важливою формою реалізації демократії, оскільки дає можливість населенню брати участь у державному управлінні, вирішенні державних і громадських справ, активно впливати на діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування [2, с. 12]. Суб'єктами громадського контролю можуть виступати окремі громадяни, їх об'єднання [3].

У цілому ж під адміністративно-правовим забезпеченням громадського контролю за діяльністю органів публічної влади пропонуємо розуміти сукупність взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, передбачених нормами адміністративного права, спрямованих на формування й розвиток дієвого механізму залучення певних інститутів громадянського суспільства й окремих громадян до управління державними справами шляхом сприяння здійсненню рівноправної та раціональної взаємодії органів публічної влади з різними суспільними прошарками з метою створення належних умов для ефективної реалізації та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина й виконання управлінських повноважень органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їхніми службовими і посадовими особами, іншими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Аналіз нормативних актів, які стосуються порядку організації та здійснення громадського контролю, дозволяє дійти висновку про наявність загальних, спеціальних і спеціалізованих форм громадського контролю. На наш погляд, до загальних форм громадського контролю можуть бути віднесені ті, які є доступними будь-якій приватній особі на безумовній основні. Така загальнодоступність забезпечується за рахунок того, що останні знаходять своє закріплення у нормах Конституції України, які є нормами прямої дії, як наслідок, можуть бути використані широким колом осіб, зокрема у формі звернень, запитів про отримання публічної інформації та масових зібрань [4].

Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. Конкретизація зазначеного права знайшла отримання у Законі України «Про звернення громадян» [5], яким передбачено, що приватні особи можуть звертися до суб'єктів публічного управління із пропозиціями, зауваженнями, заявами, клопотаннями і скаргами. У межах будь-якого з названих видів звернень громадяни можуть зажадати від суб'єктів публічного управління відповідних пояснень або коментарів з приводу вчинених (невчинених) дій чи рішень, при чому незалежно від того, чи стосуються останні безпосередньо заявника.

Важливим елементом адміністративно-правового статусу громадян є їх право на доступ до публічної інформації, у межах реалізації якого також може здійснюватися громадський контроль за суб'єктами публічного управління. Це знайшло свою подальшу конкретизацію у Законі України «Про доступ до публічної інформації» [6], де, зокрема, зазначено, що приватні особи мають право на доступ до публічної інформації, під якою розуміється відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації.

Спеціальні форми громадського контролю вимагають проведення певної підготовчої роботи з боку громадян та інститутів громадянського суспільства. У процесі такої підготовки відбувається певне санкціонування громадського контролю за суб'єктами публічного управління, яке здійснюється від імені останніх. Такі форми громадського контролю є у певній мірі залежними від рішень (дій) суб'єктів публічного управління, що викликає певні сумніви на предмет їх ефективності та дієвості.

До названих форм громадського контролю можна віднести насамперед громадські ради, які функціонують на підставі постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [7], якою затверджено Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади. Це положення знайшло свою подальшу конкретизацію вже на рівні наказів та розпоряджень названих суб'єктів публічного управління.

Основними завданнями громадських рад є: створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади; сприяння врахуванню органом виконавчої влади громадської думки під час формування та реалізації державної політики. Не можна не згадати також інститут громадських спостерігачів, за допомогою якого на сьогоднішній день здійснюється громадський контроль за функціонуванням суб'єктів публічного управління. В якості прикладу можна назвати організоване на підставі наказу МОН від 25.11.2011 № 1354 громадське спостереження за проведенням зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників закладів освіти [8].

Окремої уваги заслуговує інститут громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади,

затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [9]. У межах такої експертизи інститути громадянського суспільства можуть давати оцінку діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовці пропозицій останніх щодо розв'язання суспільно значущих проблем.

Спеціалізовані форми громадського контролю можна лише умовно називати такими, оскільки вони ініціюються не громадськістю, а фактично суб'єктами публічного управління. Попри це за їхній рахунок реалізується важливе завдання – відбувається інформування громадськості про стан та перспективи функціонування суб'єктів публічного управління. Отримана інформація може бути пізніше використана громадськістю для проведення, так би мовити, повномасштабного громадського контролю за діяльністю того або іншого суб'єкта публічного управління. Ведучи мову про опосередковані форми громадського контролю ми маємо на увазі насамперед обов'язок суб'єктів публічного управління інформувати громадськість про свою діяльність. Так, на сьогоднішній день, зазначений суб'єкти публічної адміністрації інформують громадськість про: результати проведення заходів щодо запобігання корупції; європейську інтеграцію; стан довкілля тощо.

Висновки. Наведене вище дозволяє підсумувати, що нині в Україні напрацьовано чималу кількість форм громадського контролю за суб'єктами публічного управляння, які відрізняються одна від одної за низкою характеристик. Таке різноманіття форм контрольної діяльності дозволяє досягнути мобільності функціонування інститутів громадянського суспільства у справі забезпечення прозорості, ефективності та законності функціонування суб'єктів владних повноважень. Натомість значна кількість форм громадського контролю нині існує переважно на теоретичному рівні, оскільки нормативними актами не визначено порядок їхньої реалізації на практиці. Це вимагає подальшого сталого розвитку засад адміністративно-правового забезпечення громадського контролю за ключовими напрямками діяльності органів публічної влади.

Для громадського контролю за діяльністю органів публічної влади притаманні такі характерні властивості: а) слугує однією із головних функцій суспільства, спрямованої на формування і розвиток паритетної взаємодії населення з державними інституціями та оптимізації діяльності публічної влади; б) виступає формою загальної участі громадськості в управлінні державними справами та розвиває соціальну активність громадян; в) сприяє підтриманню легітимності діяльності органів публічної влади та забезпечує її корегування у разі необхідності; г) здійснюється індивідуально або колективно представниками суспільства, не наділених державно-владними повноваженнями; д) передбачає дієве реагування на суспільні ініціативи суб'єктів владних повноважень, щодо яких здійснюється громадський контроль, за передбаченою законодавством процедурою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1. 2011. 748 с.

2. Пришляк Г. Я. Правові форми демократичного контролю в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів, 2011. 20 с.

3. Кондратенко В. М. Публічно-громадське партнерство як важлива складова побудови дієвої системи адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. *Право та державне управління*. 2018. № 4. С. 64–70.

4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

6. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

7. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Ст. 2945.

8. Про затвердження Положення про громадське спостереження за проведенням зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів : наказ МОН України від 25.11.2011 № 1354. *Офіційний вісник України*. 2011. № 101. Ст. 3729.

9. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 № 976. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. Ст. 2889.

REFERENCES:

1. Kovbasiuk, Yu.V. (2011). Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia. [Encyclopedia of public administration]. u 8 t. T.1. 748. [in Ukrainian].

2. Pryshliak, H. Ya. (2011). Pravovi formy demokratychnoho kontroliu v Ukraini. [Legal forms of democratic control in Ukraine]. Avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.01. 20. [in Ukrainian].

3. Kondratenko, V. M. (2018). Publichno-hromadske partnerstvo yak vazhlyva skladova pobudovy diievoi systemy administratyvno-pravovykh zasobiv zabezpechennia prav i svobod osib z invalidnistiu. [Public-public partnership as an important component of building an effective system of administrative and legal means of ensuring

the rights and freedoms of persons with disabilities]. Pravo ta derzhavne upravlinnia. № 4. 64–70. [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy. (1996). [Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 30. 141. [in Ukrainian].

5. Pro zvernennia hromadian. (1996, October 2) [On the appeal of citizens]. Zakon Ukrainy vid № 393/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* № 47. 256. [in Ukrainian].

6. Pro dostup do publichnoi informatsii (2011, January 13). [On access to public information]. Zakon Ukrainy № 2939. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* № 32. 314. [in Ukrainian].

7. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky. (2010, November 3). [On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy]. postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 996. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy.* № 84. 2945. [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro hromadske sposterezhennia za provedenniam zovnishnoho nezalezhnoho otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen vypusknykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv (2011, November 25). [On the approval of the Regulation on public monitoring of external independent assessment of educational achievements of graduates of general educational institutions]. Nakaz MON Ukrainy № 1354. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy.* № 101. 3729. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Poriadku spryiannia provedenniu hromadskoi ekspertyzy diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady (2008, November 5). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 976. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy.* № 86. 2889. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.11.2022

УДК 342.951
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-98-103

Хачатрян Артур Арменович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: xachatryanaa2000@gmail.com
https://orcid.org/ 0000-0002-7726-7657

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА Й КОНСУЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН

У статті розкрито сутність державної політики України у сфері міжнародного співробітництва і дипломатії як сукупності основоположних цінностей, ціннісних орієнтацій, вичерпно сформульованих, спланованих та юридично закріплених у стратегічних документах взаємопов'язаних першочергових дій, заходів і рішень уповноважених органів державної влади у межах визначених законодавством для них інституційних і функціональних ієрархічних рівнів, а також управлінських, правових, фінансових, соціально-економічних та інших механізмів їхньої реалізації, спрямованих на забезпечення захисту національних інтересів, реалізацію зовнішньополітичного курсу України зі сталого розвитку та укріплення дипломатичними методами, формами і засобами основних взаємовигідних зв'язків з іноземними державами та міжнародними організаціями.

Здійснено аналіз низки нормативно-правових актів в окресленій сфері, на підставі чого вибудовано три взаємопов'язані рівні державної політики, які відбиті у низці вітчизняних стратегічних і планових нормативно-правових документів, серед яких: 1) рівень європейської та євроатлантичної інтеграції; 2) рівень транскордонного співробітництва; 3) зовнішньополітичний відомчий рівень.

Обґрунтовується, що на сьогодні євроінтеграційні процеси є тими чинниками, що зумовлюють трансформацію й формування модернізованої України, що викликає необхідність переосмислення функцій держави, політики і влади, функціональна єдність яких поступово уніфікується, розширюється значення принципів цілеспрямованості, нестандартності, гібридності й різноманітності у політичному житті осучасненого суспільства. Розвиток соціально-економічних процесів і формування демократичного суспільства в Україні спричиняють посилену увагу до генези державної політики та її соціально-політичного середовища.

Ключові слова: державна політика, дипломатія, Європейський Союз, євроінтеграція, консульські відносини, міжнародне співробітництво, стратегічні документи.

Khachatryan A. LEGAL BASIS OF STATE POLICY OF UKRAINE IN THE SPHERE OF INTERNATIONAL COOPERATION AND CONSULAR RELATIONS

The article reveals the essence of the state policy of Ukraine in the field of international cooperation and diplomacy as a set of fundamental values, value orientations, exhaustively formulated, planned and legally enshrined in strategic documents interconnected priority actions, measures and decisions of authorized state authorities within the limits set for them by legislation institutional and functional hierarchical levels, as well as administrative, legal, financial, socio-economic and other mechanisms for their implementation, aimed at ensuring the protection of national interests, the implementation of Ukraine's foreign policy

© А.А.Хачатрян, 2022

course on sustainable development and the strengthening of the main mutually beneficial relations by diplomatic methods, forms and means with foreign countries and international organizations.

An analysis of a number of regulatory and legal acts in the outlined area was carried out, on the basis of which three interrelated levels of state policy were built, which are reflected in a number of domestic strategic and planning regulatory and legal documents, including: 1) the level of European and Euro-Atlantic integration; 2) the level of cross-border cooperation; 3) foreign policy departmental level.

It is substantiated that today the European integration processes are the factors that lead to the transformation and formation of a modernized Ukraine, which calls for a rethinking of the functions of the state, politics and power, the functional unity of which is gradually being unified, the importance of the principles of purposefulness, non-standardization, hybridity and diversity in the political life of a modernized country is expanding. society. The development of socio-economic processes and the formation of a democratic society in Ukraine cause increased attention to the genesis of state policy and its socio-political environment.

Key words: state policy, diplomacy, European Union, European integration, consular relations, international cooperation, strategic documents.

Постановка проблеми. Ключовою основою сталого і безперервного осучасненого розвитку української державності є забезпечення найвищого рівня обороноздатності нашої країни поєднаної із поступовим виходом на більш позитивну динаміку відновлення вітчизняної економіки. Означене через кореляцію з подальшою демократизацією різних інститутів суспільства та органів публічної влади зумовлює укріплення євроінтеграційного курсу України з урахуванням тенденцій перегляду усталених підходів до міжнародного співробітництва та ролі дипломатії у цих процесах. Так, за останні декілька років державна політика зазнала досить кардинальних трансформацій, оскільки формалізовані конституційні приписи щодо прагнення вступу до ЄС набули конкретних обрисів після набуття Україною статусу кандидата на членство в такому важливому політико-економічному утворенні міжнародного рівня.

Наразі прийнято та переглянуто низку нормативно-правових актів, у яких відбито головні стратегічні спрямування нашої держави з питань налагодження міцних і взаємовигідних глобалізованих транскордонних зв'язків з європейськими країнами та іншими представниками цивілізованого світу. З урахуванням зазначеного вище, постала необхідність розглянути та детально проаналізувати базові юридичні документи, якими належним чином закріплено та регламентовано провідні засади щодо формування та реалізації державної політики України у сфері консульських відносин і міжнародного співробітництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливість міжнародного співробітництва через засоби дипломатії для налагодження і підтримання зовнішньополітичного курсу України на сьогодні доктринально підкріплена недостатньо. Фактично науковий інтерес до цієї проблематики на пострадянському просторі сформувався тільки на початку 2000-х років. Серед наукових праць, присвячених цій проблематиці, варто виокремити сучасні наукові дослідження В. І. Балакірєвої, Ю. Ю. Бойко, А. О. Виноградової, А. Д.Мурзакулової, О. В. Палагусинець, М. І. Шварцевої. Втім низка принципових питань, що мають вихідне значення подальшого розвитку консульських відносин, досі не отримали належного наукового осмислення. Передусім йдеться щодо сталого розвитку стратегічного розуміння міжнародного співробітництва у контексті діяльності інституту консулів.

Метою статті є правовий аналіз базових юридичних документів, якими закріплено та регламентовано провідні засади щодо формування та реалізації державної політики України у сфері консульських відносин і міжнародного співробітництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Енциклопедичним словником з державного управління, за редакції Ю. Ковбасюка, В. Трощинського, Ю. Сурміна, визначено, що державна політика стосується дії системи органів державної влади згідно з визначеними цілями, напрямами, засадами для розв'язування сукупності взаємопов'язаних проблем у певній сфері суспільної діяльності. Мова йде про пропонований курс діяльності виконавчої влади для задоволення потреб чи використання можливостей, сформульований із зазначенням очікуваних результатів та їхнього впливу на наявний стан справ і конкретне розв'язання проблем. У контексті політичного процесу потрібно чітко сформулювати державне бачення майбутнього; сформувати механізми реалізації; визначити довгострокові, середньострокові, короткострокові цілі; здійснити стратегічне планування; розробити різні варіанти політики; прийняти політичне рішення; провести кампанію на підтримку політики; реалізувати політику відповідно до зазначених термінів; оцінити вплив політики [1, с. 144-145].

Загалом підтримуємо погляди переважної більшості вчених щодо розуміння державної політики як сукупності ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень і системи державного управління розвитком країни. Визначальним для неї є результат реалізації, тобто кількісний вимір її цілей. У процесі формування державної політики в контексті цілепокладання будь-яка проблема може бути зведена до певного переліку складових, що мають кількісне вираження. Якість управлінської діяльності держави залежить від кількісного виміру показників діяльності її органів влади, насамперед у частині вираження цілей. Кількісні критерії доцільно застосовувати ще й для зіставлення різних групових інтересів, співвіднесення фінансових витрат. На основі кількісних показників практично узгоджуються можливості та плани, зусилля різних відомств, установлюється ієрархія відповідальності органів влади [2, с. 12].

У ст. 18 Конституції України зазначено, що зовнішньополітична діяльність нашої країни спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права [3]. Саме національні інтереси та безпека є ключовими об'єктами та орієнтирами державної політики України, означені в Основному Законі нашої країни, на реалізацію яких спрямовується вся вітчизняна правова система.

Із положень Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» формально можемо виокремити безпосередньо ті засадами зовнішньої політики, які стосуються тематики нашого дослідження, серед яких на особливу увагу звертають. По-перше, мова йде про забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за нормами міжнародного права; забезпечення дипломатичними, іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів; використання міжнародного потенціалу для утвердження і розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, її сталого економічного розвитку.

По-друге, утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин; сприяння міжнародному миру і безпеці у світі, участь у всеосяжному політичному діалозі для підвищення взаємної довіри держав, подолання традиційних і нових загроз безпеці; підтримка зміцнення ролі міжнародного права у міжнародних відносинах, забезпечення дотримання та виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права; забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС [4].

У Законі України «Про дипломатичну службу» та Положенні про закордонні дипломатичні установи України, затвердженим указом Президента України від 15.03.2021 № 99/2021, визначено основні завдання органів дипломатичної служби, тобто мова йде про практичну площину реалізації стратегічних спрямувань нашої країни, серед яких [5]:

– забезпечення захисту національних інтересів; сприяння утвердженню міжнародного авторитету, піднесенню у світі її іміджу; реалізація зовнішньополітичного курсу, спрямованого на розвиток політичних, економічних, культурних, гуманітарних, наукових, інших зв'язків з іноземними державами та міжнародними організаціями;

– забезпечення дипломатичними засобами і методами захисту суверенітету, міжнародної безпеки, територіальної цілісності та непорушності кордонів України, її політичних, торговельно-економічних, культурних, гуманітарних та інших інтересів; захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;

– координація діяльності державних органів щодо забезпечення реалізації єдиного зовнішньополітичного курсу України; забезпечення державних органів інформацією, необхідною для здійснення ефективної зовнішньої та внутрішньої політики України;

– вивчення та аналіз політичного та економічного становища у світі, зовнішньої та внутрішньої політики іноземних держав, діяльності міжнародних організацій.

Означені спрямування державної політики України ретрансльовано у Консульському статуті України, відповідно до якого консульські установи захищають за кордоном права та інтереси нашої країни, юридичних осіб і громадян. Вони сприяють розвиткові дружніх відносин України з іншими державами, розширенню економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних, культурних, спортивних зв'язків і туризму.

Базовою ланкою у системі відповідних стратегічних документів однозначно є ті, що по'вязані з рухом України до кращого європейського майбутнього, закріпленого у положеннях Конституції України та Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених указом Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. Основним Законом країни визначено, що Верховна Рада України піклується про зміцнення громадянської злагоди та підтверджує європейську ідентичність громадян і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору.

Поряд із наведеним, Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору, Кабінет Міністрів України – забезпечує його реалізацію. Отже, фактично вся вертикаль державної влади задіяна в питаннях покрокового формування, належної, всеосяжної та вчасної реалізації вітчизняної державної політики з питань впровадження стратегічного курсу країни на отримання статусу члена ЄС з одночасними безпековими гарантіями НАТО.

Так, у Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, закріпленій у рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021 та введеній в дію Указом Президента України від 26.08.2021 № 448/2021, прописано, що мета цієї діяльності передбачає утвердження України у світі як сильної та авторитетної європейської держави, здатної забезпечити сприятливі зовнішні умови для стійкого розвитку і реалізації свого потенціалу, економіки та українського суспільства. В її основі – стратегічний курс держави

на набуття повноправного членства в ЄС та НАТО, закріплений у Конституції України шляхом реалізації таких цілей: відновлення миру і територіальної цілісності України; захист прав та інтересів громадян України за кордоном; протидія дезінформаційним атакам із зовнішніх джерел, що здійснюються на шкоду національним інтересам та іміджу за кордоном; формування безпечного середовища дипломатичними засобами; набуття повноправного членства в НАТО; набуття повноправного членства в ЄС; сприяння зовнішній торгівлі та інвестиціям; технологічна трансформація України; свобода пересування громадян України у світі; підтримка українців за кордоном [6].

В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 (далі – Угода про асоціацію) чітко зазначається, що цілями асоціації є сприяти, зберігати й зміцнювати мир та стабільність у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі, 1975 р., а також цілей Паризької хартії для нової Європи, 1990 р. На окрему увагу заслуговують інші акценти, висвітлені у цьому надзвичайно важливому для нашої держави документі щодо багаторічних визначних орієнтирів співпраці, серед яких: сприяти поступовому зближенню через поглиблення зв'язків України з політикою ЄС, посилений політичний діалог в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес; запровадити умови для економічних і торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС; посилювати співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки та ін. [7].

Вказані узгоджені напрями тісної міжнародної співпраці, закріплені в єдиному базовому документі, стали квінтесенцією багаторічних політичних і дипломатичних спроб України на шляху до кандидатства на членство у ЄС відбитих у низці інших основоположних планових нормативно-правових актів, серед яких План дій «Україна-Європейський Союз». Європейська політика сусідства від 12.02.2005, План дій Україна-ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки від 18.06.2007, Порядок денний асоціації Україна-ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію від 20.11.2009.

Логічним і важливим розвитком масиву вітчизняних стратегічних та інших відповідних документів з реалізації державної євроінтеграційної політики, як основоположної складової сучасного зовнішньополітичного курсу України, є ще один взаємопов'язаний з цих політичний елемент – транскордонне співробітництво. Адже не можливо повноцінно, ефективно та раціонально вибудовувати міжнародні відносини з усім цивілізованим світом, коли не налагоджено належної дипломатії з сусідніми країнами. Звичайно ж мова не може йти про РФ та РБ, а стосується країн-членів ЄС, які мають з нами спільні державні кордони.

У законодавчій площині під транскордонним співробітництвом розуміються спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, наукових, технологічних, екологічних, культурних і інших відносин між суб'єктами і учасниками таких відносин в Україні і відповідними суб'єктами і учасниками таких відносин із сусідніх держав у межах компетенції, визначеної їхнім національним законодавством. Його метою є формування добросусідських відносин й поглиблення взаємодії, що сприяє спільному вирішенню завдань місцевого та регіонального розвитку, на основі таких принципів: повага до внутрішніх справ держав і до прав людини; взаємовигідне співробітництво; повага до державного суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів держав; урахування під час укладення угод повноважень суб'єктів та прав учасників транскордонного співробітництва; узгоджене усунення політичних, економічних, правових, адміністративних та інших перешкод для взаємної співпраці [8].

Насамкінець, окрему увагу варто сконцентрувати на двох стратегічних документах МЗС України, які увібрали в себе та трансформували наведені вище спрямування України в питаннях постійного розвитку міжнародного співробітництва, а особливо – організації та здійснення дипломатичної роботи. Так, Комунікаційна стратегія Міністерства закордонних справ України передбачає побудову дієвої системи зовнішньої і внутрішньої комунікації відомства через реалізацію таких стратегічних цілей, як: протидія агресії РФ політико-дипломатичними засобами та відновлення територіальної цілісності України; поглиблення співпраці з ключовими міжнародними партнерами і державами-сусідами; забезпечення зовнішніх інтересів засобами економічної дипломатії та залучення допомоги для потреб України; забезпечення сталої міжнародної підтримки стратегічного курсу держави на набуття членства в ЄС та НАТО; просування іміджу України у світі; вдосконалення захисту прав та інтересів громадян за кордоном [9]. Означені цілі у повній мірі демонструють специфіку правового статусу МЗС України як головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зовнішніх зносин.

Другий з названих вище документів – Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України 2021-2025, відзначається певною новизною, оскільки вперше відомством зроблено спробу винесення на стратегічний рівень зусиль з формування у світі позитивного іміджу нашої країни за допомогою політико-дипломатичних засобів. Основними напрямами публічної дипломатії є культурна, економічна, експертна, кулінарна, науково-освітня, спортивна і цифрова дипломатії. Реалізація стратегії вимагає збалансованого підходу до планування та реалізації проєктів та заходів у цій сфері, який не ґрунтується лише на культурно-гуманітарній співпраці та розвитку міжкультурних зв'язків з іншими країнами. Метою стратегії публічної дипломатії є формування позитивного іміджу України у світі через

інституціоналізацію та посилення функції публічної дипломатії в роботі МЗС України, закордонних дипломатичних установ України, а також зміцнення синергії та взаємодії з ключовими державними та недержавними органами й установами, долученими до стратегічних комунікацій України [10].

Висновки. У кінцевому підсумку, державна політика України у сфері міжнародного співробітництва і дипломатії, зокрема консульських відносин, включає три взаємопов'язані рівні, які відбиті у вітчизняних стратегічних і планових нормативно-правових документів, серед яких:

1) рівень європейської та євроатлантичної інтеграції – формування та реалізація закріпленого в Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО;

2) рівень транскордонного співробітництва – формування та реалізація сучасного зовнішньополітичного курсу України, спрямованого на зміцнення та поглиблення добросусідських й економічно взаємовигідних відносин з сусідніми країнами у сферах, які належать до спільних інтересів, а також здійснення євроінтеграційних заходів на регіональному рівні;

3) зовнішньополітичний відомчий рівень – формування та реалізація МЗС України окремих елементів державної політики у сфері зовнішніх зносин за допомогою інструментів публічної дипломатії щодо стратегічного розвитку міжнародного співробітництва та формування у світі позитивного іміджу нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

2. Державна політика : підручник / ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.

3. Конституція України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 05.11.2022).

4. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text (дата звернення: 05.11.2022).

5. Про дипломатичну службу : Закон України від 07.06.2018 № 2449-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text (дата звернення: 05.11.2022).

6. Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021 (Введено в дію Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021). URL: https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017 (дата звернення: 05.11.2022).

7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 05.11.2022).

8. Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи : колективна монографія / за заг. ред. І. В. Артьомова. Ужгород : Навчально-науковий інститут євроінтеграційних досліджень, 2012. 520 с.

9. Комунікаційна стратегія Міністерства закордонних справ України. URL: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/communication-strategy. pdf (дата звернення: 05.11.2022).

10. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України 2021-2025. URL: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/ public-diplomacy-strategy.pdf (дата звернення: 05.11.2022).

REFERENCES:

1. Kovbasiuk, Yu.V.,& Troshchynskyi, V.P.,& Surmin,Iu.P. (2010). Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia. [Encyclopedic Dictionary from Public Administration]. 820.[in Ukrainian].

2. Kovbasiuk,Iu.V., &, Vashchenko, O.K.,& Surmin, Yu.P. (2014). Derzhavna polityka. [State policy]. 448. [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). Constitution of Ukraine. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/254k/96-vr#Text [in Ukrainian].

4. Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky. (2010, July 1). [On the principles of domestic and foreign policy]. Zakon Ukrainy № 2411-VI. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text [in Ukrainian].

5. Pro dyplomatychnu sluzhbu. (2018, June 7). [On the diplomatic service]. Zakon Ukrainy № 2449-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text [in Ukrainian].

6. Pro Stratehiiu zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy (2021, July 30). [On the strategy of Ukraines foreign policy activity]. Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy (Vvedeno v diiu Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 serpnia 2021 roku № 448/2021). Retrieved from: https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017 [in Ukrainian].

7. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. (2014, June 27). [The Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

8. Artomov, I.V. (Ed) (2012). Transkordonne spivrobitnytstvo Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy. [Cross -border cooperation of Ukraine: status, problems, prospects]. kolektyvna monohrafiia 520. [in Ukrainian].

9. Komunikatsiina stratehiia Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. [Communication Strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. Retrieved from: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Stratehii/communication-strategy. pdf [in Ukrainian].

10. Stratehiia publichnoi dyplomatii Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy 2021-2025. (2021). [Public Diplomacy Strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine 2021-2025]. Retrieved from: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Stratehii/ public-diplomacy-strategy.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 342.9
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-103-108

Волченко Михайло Вікторович,
аспірант кафедри публічного та міжнародного права
ЮІ КНЕУ імені Вадима Гетьмана
e-mail: volchenko-mikhail@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-5588-7209

СУБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ТВАРИННОГО СВІТУ

У даній статті розкрито систему суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють адміністративно-правове регулювання в сфері тваринного світу.

Автором визначено, що суб'єкти правового регулювання в сфері тваринного світу - це система державних та недержавних органів, які наділені державно-владними повноваженнями (або їм такі повноваження делеговані) та уповноважені застосовувати організаційні, економічні, правові заходи щодо охорони, використання, відновлення тваринного світу.

Державне управління та регулювання у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу здійснюють Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, уповноважені центральні органи виконавчої влади у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, до яких належать центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, інші уповноважені органи виконавчої влади відповідно до їх повноважень та органи місцевого самоврядування

Найбільша кількість суб'єктів правового регулювання тваринного світу відноситься до органів виконавчої влади: Кабінет Міністрів України; Міністерство екології та природних ресурсів України; Держана екологічна інспекція України; Державне агентство рибного господарства України, Державне агентство лісового господарства України, Державне агентство екологічних інвестицій України.

Ключові слова: природні ресурси, тваринний світ, навколишнє природнє середовище, адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, тварини, адміністративно-правова охорона.

Volchenko M. SUBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION WHICH PERFORM ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN THE SPHERE OF THE ANIMAL WORLD

This article discloses the system of subjects of public administration that carry out administrative and legal regulation in the field of the animal world.

The author determined that the subjects of legal regulation in the field of the animal world are a system of state and non-state bodies that are endowed with state-authority powers (or such powers are delegated to them) and are authorized to apply organizational, economic, and legal measures for the protection, use, and restoration of the animal world .

State management and regulation in the field of protection, use and reproduction of the animal world is carried out by the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, local state administrations, authorized central executive bodies in the field of protection, use and reproduction of the animal world, which include the central body of executive power that ensures the formation of state policy in the field of environmental protection, the central body of executive power that implements state policy in the field of environmental protection, the central body of executive power that implements state policy in the field of state supervision (control) in the field of environmental protection, rational use, reproduction and protection of natural resources, the central body of executive power implementing state policy in the field of forestry and hunting, the central body of educational authorities

© М.В.Волченко, 2022

implementing state policy in the field of fisheries, other authorized bodies of executive power in accordance with their powers and local self-government bodies.

The largest number of subjects of legal regulation of the animal world belongs to the bodies of the executive power: the Cabinet of Ministers of Ukraine; Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine; State Environmental Inspection of Ukraine; State Agency of Fisheries of Ukraine, State Agency of Forestry of Ukraine, State Agency of Ecological Investments of Ukraine.

Key words: natural resources, animal world, natural environment, administrative responsibility, administrative offense, animals, administrative and legal protection.

Постановка проблеми. Охорона, використання, відтворення тваринного світу та підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави, тому охорона тваринного світу, особливо в умовах бурхливого розвитку економіки, промисловості, сільського господарства, росту різноманітних матеріальних та культурних потреб суспільства, стає однією з найважливіших державних функцій. Особливого значення ця функція набуває тепер, коли Україна розвивається як самостійна держава. Адже нестабільний економічний стан країни та існуючі в законодавстві проблеми створюють передумови для нераціонального використання та виснаження природних ресурсів. Високий рівень суспільної потреби в цінних продуктах харчування, великий попит на них, зростання обсягів промислового виробництва, забруднення водойм, вирубка лісу, браконьєрство призводить до зменшення ресурсів тваринного світу, нездатності його природного відтворення.

Це вимагає від суспільства та держави створення розгалуженої та реальної діючої системи державних та недержавних органів і організацій, діяльність яких повністю або частково пов'язувалася б з охороною тваринного світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний вплив на вирішення означеної проблеми справили дослідження українських науковців, а саме: С. А. Боголюбова, М. М.Веденина, К. Д. Гасникова, А.П.Гетьман, А. К. Голиченкова, О.С.Колбасова, В.К.Матвейчука, В.В.Петрова, В.К.Попова, Т. Г. Пучинина, С.В.Размєтаєв, А. Ю. Семьянова, В. П. Тихого, Ю. В. Трунцевського та ін.

Мета статті – на основі аналізу відповідних нормативно-правових актів та праць учених окреслити коло суб'єктів публічної адміністрації, які здійснюють адміністративно-правове регулювання в сфері тваринного світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головним суб'єктом правового регулювання з системи органів виконавчої влади в сфері тваринного світу є Кабінет Міністрів України, він є вищий орган виконавчої влади. Відповідно до п. 3 ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» даний орган забезпечує проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування [1].

Найбільша кількість суб'єктів правового регулювання тваринного світу відноситься до центральних органів виконавчої влади. Так, до таких суб'єктів, на нашу думку, слід віднести: Міністерство екології та природних ресурсів України; Держана екологічна інспекція України; Державне агентство рибного господарства України, Державне агентство лісового господарства України, Державне агентство екологічних інвестицій України.

Ключовим суб'єктом правового регулювання сферою тваринного світу є Міністерство екології та природних ресурсів України - центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

До компетенції Міністерства екології та природних ресурсів України у сфері раціонального використання, відтворення і охорони об'єктів тваринного і рослинного світу, біо- та ландшафтного різноманіття, формування, збереження та використання екологічної мережі та у межах своєї компетенції біологічної та генетичної безпеки, відтворення та охорони земель належить: забезпечує нормативно-правове регулювання з питань щодо: охорони, використання та відтворення тваринного і рослинного світу; ведення державних кадастрів тваринного і рослинного світу; ведення обліку тварин і рослин, у тому числі державного обліку мисливських тварин і рибних запасів, обсягів їх добування (збирання); застосування порядку встановлення лімітів використання диких тварин, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення; спеціального використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення, у тому числі риби та інших водних живих ресурсів, а також рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин, для розведення у спеціально створених умовах, а також у науково-дослідних та інших цілях; використання диких тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності; видачі дозволів на вилучення об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних і естетичних цілях із природного середовища, на спеціальне використання природних рослинних ресурсів (крім лісових ресурсів); реєстрації та утримання диких тварин, які вилучені з природного середовища з метою надання їм допомоги; реалізації об'єктів тваринного світу, конфіскованих або безоплатно вилучених внаслідок порушення законодавства в частині ввезення в Україну та вивезення за її межі диких тварин та інших об'єктів тваринного світу; утримання і розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах; регулювання заходів, необхідних для

скорочення чисельності тварин у випадках виникнення або загрози виникнення епізоотій та інших небезпечних ситуаціях; затвердження переліків дикорослих видів рослин, поширення і чисельність яких підлягають регулюванню; ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів тваринного і рослинного світу, крім ГМО; ведення Червоної та Зеленої книг України; створення, поповнення, зберігання, використання, відчуження та державного обліку зоологічних і ботанічних колекцій, торгівлі ними, а також ввезення в Україну, пересилання та вивезення за її межі; затвердження переліків видів тварин, рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України, видів тварин, рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України; обліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України; видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин, рослин та грибів, занесених до Червоної книги України, форм клопотання та бланків дозволів на таке добування; охорони, використання і відтворення тварин, рослин та грибів, занесених до переліків, які не занесені до Червоної книги України, але мають особливу наукову та іншу цінність; оцінки ризику потенційного впливу ГМО на навколишнє природне середовище тощо [2].

Варто зазначити, що в структурі Міністерства екології та природних ресурсів України діє профільний структурний підрозділ - Департамент охорони природніх ресурсів до складу якого входить відділ охорони тваринного світу.

До компетенції відділу охорони тваринного світу Міністерства екології та природних ресурсів України відноситься:

1) формування та реалізація державної політики у сфері раціонального використання, відтворення, охорони тваринного світу;

2) організація здійснення державного управління та регулювання у сфері раціонального використання, відтворення, охорони тваринного світу, збереження, відтворення і невиснажливого використання біологічного різноманіття;

3) забезпечення програмно-цільового використання бюджетних коштів, організація роботи щодо розроблення та координації реалізації державних програм щодо раціонального використання, відтворення, охорони тваринного світу;

4) здійснення дозвільно – погоджувальної діяльності щодо спеціального використання об'єктів тваринного світу;

5) організація та координація, у межах своїх повноважень, виконання зобов'язань України відповідно до чинних міжнародних договорів та протоколів до них, у сфері раціонального використання, відтворення, охорони тваринного світу.

Наступним суб'єктом правового регулювання є Державна екологічна інспекція України - центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України.

Держекоінспекція України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для забезпечення реалізації державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Держекоінспекція України відповідно до покладених завдань:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та подає їх Міністрові для погодження і внесення в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України;

2) здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності і господарювання, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами - нерезидентами законодавства про охорону, раціональне використання та відтворення тваринного світу щодо: використання об'єктів тваринного світу;

3) надає центральним органам виконавчої влади, їх територіальним органам, місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування приписи щодо зупинення дії чи анулювання в установленому законодавством порядку дозволів, ліцензій, сертифікатів, висновків, рішень, лімітів, квот, погоджень, свідоцтв на спеціальне використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів, поводження з небезпечними хімічними речовинами, транскордонне переміщення об'єктів рослинного і тваринного світу;

4) вносить у встановленому порядку центральним органам виконавчої влади, їх територіальним органам, місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування вимоги щодо приведення у відповідність із законодавством прийнятих ними рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання, відтворення та охорони природних ресурсів;

5) призначає громадських інспекторів з охорони довкілля та видає їм посвідчення, організовує їх роботу, надає їм методичну та практичну допомогу, вживає заходів до усунення виявлених недоліків і порушень в їх діяльності;

6) забезпечує інформування громадськості про реалізацію державної політики у відповідній сфері.

Держекоінспекція України здійснює свої повноваження безпосередньо та через свої територіальні органи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, морські екологічні інспекції (Азовська, Азово-Чорноморська, Північно-Західного регіону Чорного моря) [3].

Наступним суб'єктом правового регулювання в сфері тваринного світу є Державне агентство лісового господарства України - центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України, входить до системи центральних органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства.

Основними завданнями Держлісагентства України безпосередньо в сфері тваринного світу є: 1) внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері мисливського господарства; 2) реалізація державної політики у сфері мисливського господарства.

Держлісагентство України відповідно до покладених на нього завдань в сфері тваринного світу: 1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів Мінагрополітики України та в установленому порядку подає їх Міністрові; 2) вносить Міністрові пропозиції щодо загальнодержавних і регіональних (місцевих) програм з охорони, захисту, використання та відтворення мисливських тварин, розвитку мисливського господарства; 3) здійснює міжнародне співробітництво, бере участь у підготовці міжнародних договорів України, готує пропозиції щодо укладення, денонсації таких договорів, у межах своєї компетенції укладає міжнародні договори України, забезпечує виконання зобов'язань України за міжнародними договорами у сфері мисливського господарства; 4) організовує ведення мисливського впорядкування; 5) здійснює моніторинг мисливських тварин; 6) розробляє та подає на затвердження нормативи витрат на здійснення заходів щодо ведення мисливського господарства; 7) веде державний кадастр мисливських тварин, що перебувають на території України; 8) здійснює державний контроль за дотриманням законодавства в галузі мисливського господарства і полювання; 9) організовує роботу з укладання з користувачами мисливських угідь договорів про умови ведення мисливського господарства та здійснює контроль за виконанням цих договорів; 10) веде державний облік чисельності і добування мисливських тварин; 11) вносить пропозиції щодо вартості ліцензій на добування мисливських тварин, граничного рівня цін і тарифів на продукцію полювання, включаючи живу дичину; 12) вносить пропозиції щодо лімітів і норм використання мисливських тварин; 13) вносить пропозиції щодо розміру збору за видачу посвідчення мисливця, щорічної контрольної картки обліку добутої дичини, порушень правил полювання та їх дублікатів; 14) вносить пропозиції щодо такси для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства і полювання [4]. Так, наприклад, в Чернігівській області право ведення мисливського господарства загальною площею 2,7 млн. га надано 51 господарству області. В якості мисливських угідь використовувалося 86,0% земельного фонду області.

У 2012 р. мисливський фонд області налічував 5 видів копитних тварин, 13 видів хутрових звірів та 19 видів птахів. За останні 10 років поголів'я копитних мисливських тварин збільшилося на 44,0%, пернатої дичини – у 2 рази, а ось хутрових звірів – на 15,0% зменшилося. Водночас у мисливських господарствах не виявлено зубрів, яких у 2001 р. було 70. У лісах Чернігівщини в минулому році мешкало 488 оленів, 916 лосей, біля 4 тис. кабанів та 8 тис. козуль. Серед хутрових – майже 42 тис. зайців, 11 тис. ондатр, більше 5 тис. бобрів, 3 тис. лисиць, 2 тис. куниць. Пернаті представлені 294 тис. качок, 139 тис. лисок, 115 тис. куликів, 113 тис. перепілок, 8 тис. куріпок та іншими видами. Окремі мешканці мисливських угідь (борсуки та видри) занесені до Червоної книги України. Частка добутих копитних тварин у загальній кількості тих, які мешкають у мисливських угіддях, становила 6,0% (допустимий норматив добування становить до 10,0%), хутрових звірів – 10,0%, пернатої дичини – 9,0% (норматив добування – до 50,0%) [5].

Державне агентство рибного господарства України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України .

Держрибагентство України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для реалізації державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства.

Держрибагентство України здійснює свої повноваження в установлених законодавством України випадках на території України, у виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України, а також на території виключних економічних зон (у риболовних зонах) іноземних держав та у відкритих районах Світового океану, які знаходяться у сфері управління міжнародних організацій з управління рибальством, а також таких, що знаходяться поза межами будь-чиєї юрисдикції відповідно до міжнародних договорів України.

Держрибагентство України відповідно до покладених на нього завдань в сфері тваринного світу: 1) здійснює контроль за дотриманням правил використання об'єктів тваринного світу в частині водних живих ресурсів; 2) бере участь у веденні державного кадастру тваринного світу [6].

Розкриваючи повноваження та компетенцію суб'єктів правового регулювання в сфері тваринного світу необхідно зазначити про повноваження та компетенцію Державного агентства екологічних інвестицій України [7] - центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України, та входить до системи органів виконавчої влади і в межах компетенції забезпечує реалізацію державної політики у сфері регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї. Діяльність даного публічного органу в сфері тваринного світу полягає в реалізації державної політики у сфері регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін, а також внесення пропозицій щодо її формування.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим є урядом Автономної Республіки Крим. Вона є вищим органом у системі органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим. Одним з основних завдань Ради Міністрів Автономної республіки Крим є забезпечення реалізації на території Автономної Республіки Крим бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної та інноваційної політики України, політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, захисту прав споживачів, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, природокористування та в інших сферах; участь у розробленні та виконанні державних програм, а також відповідно до загальнодержавних програм розроблення та забезпечення виконання програм Автономної Республіки Крим з питань соціально-економічного та культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони навколишнього природного середовища.

До повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим у сфері тваринного світу належать: забезпечення ведення обліку і проведення моніторингу лісів, об'єктів тваринного світу, в тому числі мисливських тварин, що перебувають у межах території Автономної Республіки Крим; встановлення порядку підготовки висновків про результати проведення оцінки матеріальної шкоди, заподіяної тваринному або рослинному світу внаслідок порушення законодавства [8].

Державна екологічна інспекція в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі є територіальним органом Державної екологічної інспекції України, який діє у складі Держекоінспекції України і їй підпорядковується. Голови місцевих державних адміністрацій координують діяльність Держекоінспекцій і сприяють їм у виконанні покладених на них завдань.

Повноваження Держекоінспекції поширюються на територію Автономної Республіки Крим, відповідної області, міст Києва та Севастополя, за винятком території та об'єктів, віднесених до зони діяльності морських екологічних інспекцій (Державна екологічна інспекція Північно-Західного регіону Чорного моря, Державна Азово-Чорноморська екологічна інспекція та Державна Азовська морська екологічна інспекція).

Основними завданнями Держекоінспекції є реалізація повноважень Держекоінспекції України у межах відповідної території.

Держекоінспекція відповідно до покладених на неї завдань:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, готує та вносить в установленому порядку пропозиції до Держекоінспекції України щодо його вдосконалення.

2) здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням територіальними органами центральних органів виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності і господарювання, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами - нерезидентами вимог - законодавства про охорону, раціональне використання та відтворення тваринного світу щодо: використання об'єктів тваринного світу; регулювання чисельності диких тварин; використання і відтворення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин, занесених до Червоної книги України; охорони тваринного світу на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України; охорони середовища перебування, шляхів міграції, переселення, акліматизації і схрещування диких тварин; ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів тваринного світу; захисту диких тварин від жорстокого поводження; дотримання права державної власності на тваринний світ тощо [9].

Висновки. Отже, суб'єкти правового регулювання в сфері тваринного світу - це система державних та недержавних органів, які наділені державно-владними повноваженнями (або їм такі повноваження делеговані) та уповноважені застосовувати організаційні, економічні, правові заходи щодо охорони, використання, відновлення тваринного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Кабінет Міністрів України : Закону України від 07 жовтня 2010 №2591-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 9. Ст.58.

2. Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України : затв. Указом Президента України від 13 квітня 2011 року №452/2011. Офіційний вісник України, 2011 р. № 29. Ст. 1258.

3. Про Положення про Державну екологічну інспекцію України : затв. Указом Президента України від 13 квітня 2011 року № 454/2011. URL: http:// www.zakon.rada.gov.ua.

4. Про Положення про Державне агентство лісових ресурсів України : затв. Указом Президента України від 13 квітня 2011 року N 458/2011. Офіційний вісник України, 2011 р. № 29. Ст. 1264.

5. Мисливське господарство Чернігівської області станом на кінець 2012 року. URL: http://monitor.cn.ua/ua/economics/4816

6. Про Державне агентство рибного господарства України : затв. Указом Президента України від 16 квітня 2011 року № 484/2011. URL: http:// www.zakon.rada.gov.ua.

7. Про Положення про Державне агентство екологічних інвестицій України : затв. Указом Президента України від 13 квітня 2011 року № 455/2011. URL: http:// www.zakon.rada.gov.ua.

8. Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим : Закон України від 16 червня 2011 р. № 3530-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 11. Ст. 32.

9. Про затвердження положень про територіальні органи Держекоінспекції України : затв. Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 4 листопада 2011 року № 429. URL: http:// www.zakon.rada.gov.ua.

REFERENCES:

1. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy. (2010, October 7). [On the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Zakon Ukrainy №2591-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 9*. 58. [in Ukrainian].

2. Pro Polozhennia pro Ministerstvo ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. (2011, April 13). [On the Regulation on the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine]. zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy №452/2011. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. № 29.* 1258. [in Ukrainian].

3. Pro Polozhennia pro Derzhavnu ekolohichnu inspektsiiu Ukrainy. (2011, April 13). [On the Regulations on the State Environmental Inspection of Ukraine]. *Zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy № 454/2011.* Retrieved from: http: www.zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].

4. Pro Polozhennia pro Derzhavne ahentstvo lisovykh resursiv Ukrainy. (2011, April 13). [On the Regulation on the State Agency of Forest Resources of Ukraine]. *Zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy N 458/2011. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, № 29.* 1264. [in Ukrainian].

5. Myslyvske hospodarstvo Chernihivskoi oblasti stanom na kinets 2012 roku. [Hunting economy of Chernihiv region as of the end of 2012],Retrieved from: http://monitor.cn.ua/ua/economics/4816 [in Ukrainian].

6. Pro Derzhavne ahentstvo rybnoho hospodarstva Ukrainy (2011, April 16). [Onthe State Fisheries Agency of Ukraine]. *Zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy № 484/2011. Retrieved* from: http:// www.zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].

7. Pro Polozhennia pro Derzhavne ahentstvo ekolohichnykh investytsii Ukrainy. (2011, April 13). [On the Regulations on the State Agency for Environmental Investments of Ukraine]. *Zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy № 455/2011*. Retrieved from: http:// www.zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].

8. Pro Radu ministriv Avtonomnoi Respubliky Krym. [2011, June 16]. [On the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea]. *Zakon Ukrainy № 3530-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 11*. 32. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia polozhen pro terytorialni orhany Derzhekoinspektsii Ukrainy. (2011, November 4). [On the approval of provisions on territorial bodies of the State Inspectorate of Ukraine].*Zatv. Nakazom Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy № 429.* Retrieved from: http:// www.zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-109-110

Кричун Юрій Анатолійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності, адвокат
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка
e-mail: uriykrichun@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-9441-3003

ВОЄННІ ТА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СПІВСТАВЛЕННЯ З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ ТА ЗАРУБІЖНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

У дослідженні мова йде про понятійно-категоріальний апарат сфери кримінального права, що стосується військових і воєнних злочинів. Зазначається, що поняття воєнного злочину стало закріплене у правових міжнародних актах відносно нещодавно, а саме 1945 р. в Статуті Нюрнберзького трибуналу, але певні правила, що стосувалися недопущення за змістом воєнних злочинів існували ще з часів стародавніх рабовласницьких держав цивілізацій. Наводяться основні норми щодо воєнних злочинів у першому в сучасному розумінні кодифікованого акту про правила війни, становища жертв війни, правила ведення бойових дій, а саме Кодекс Лібера 1863 р. Акцентується увага на Римському Статуті Міжнародного Кримінального Суду 1998 р., де воєнні злочини окреслені як грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. а також 26 інших серйозних порушень законів і звичаїв війни, більшість з яких держави розглядають як злочини ще з часів Другої світової війни. Наводяться визначення воєнного злочину різними українськими дослідниками: М. Піддубною, В. Репецьким та В. Лисиком та ін. В статті вказано на нормативне закріплення і визначення в українському національному законодавстві військових кримінальних правопорушень, норми про воєнні злочини. Аналізується також зарубіжне національне законодавство Тайвані, США, Польщі щодо регулювання питання військових і воєнних злочинів. В підсумку наводяться основні відмінності між воєнними і військовими злочинами. Також підсумовано, що в демократичних ліберальних правових державах склалися різні підходи до регулювання правопорушень, вчинених військовослужбовцями під час несення служби, тобто щодо військових злочинів. В англомовному праві можна знайти використання термінів «military crime» (як військові злочини) та «war crime» (воєнний злочин). Покарання за військові злочини може бути визначене як у США, де існує окремий Кодекс, присвячений правопорушенням військовослужбовців армії США та Національної гвардії, де водночас існує своя військова юстиція.

Ключові слова: військовослужбовці, Женевські конвенції, Міжнародний Кримінальний Суд, Uniform Code of Military Justice, Criminal Code of the Armed Forces

Krychun Yu. WAR AND MILITARY CRIMES IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE: FEATURES AND RELATIONSHIP WITH INTERNATIONAL CRIMINAL LAW AND FOREIGN LEGISLATION

The study deals with the conceptual and categorical apparatus of the field of criminal law, which relates to military and war crimes. It is noted that the concept of a war crime became enshrined in international legal acts relatively recently, namely in 1945 in the Statute of the Nuremberg Tribunal, but certain rules related to the prevention of war crimes existed from the time of the ancient slave-owning states of civilizations. The main norms regarding war crimes in the first modern sense of the codified act on the rules of war, the status of war victims, the rules of hostilities, namely the Liber Code of 1863, are given. Attention is focused on the Rome Statute of the International Criminal Court of 1998, where war crimes are defined as gross violations of the Geneva Conventions of August 12, 1949, as well as 26 other serious violations of the laws and customs of war, most of which have been considered crimes by states since the Second World War. Definitions of war crimes by various Ukrainian researchers are given: M. Piddubna, V. Repetsky, V. Lysyk, and others. The article points to the normative consolidation and definition of military criminal offenses and norms on war crimes in the Ukrainian national legislation. The foreign national legislation of Taiwan, the USA, and Poland regarding the regulation of the issue of military and war crimes is also analyzed. In conclusion, the main differences between war crimes and war crimes are given. It is also summarized that in democratic liberal legal states, different approaches to the regulation of offenses committed by military personnel during their service, that is, regarding war crimes, have developed. In English-language law, you can find the use of the terms "military crime" (as war crimes) and "war crime" (war crime). Punishment for war crimes can be defined as in the United States, where there is a separate Code dedicated to the offenses of military personnel of the US Army and the National Guard, which at the same time has its own military justice system.

© Ю.А.Кричун, 2022

Key words: military personnel, Geneva Conventions, International Criminal Court, Uniform Code of Military Justice, Criminal Code of the Armed Forces.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, в яких опинилася України, на жаль, тема воєнних злочинів, військових злочинів внаслідок повномасштабної російської агресії на території України стала найбільш актуальною. В засобах масової інформації часто говорять про систематичне здійснення армією РФ воєнних злочинів, мова йде про Міжнародний військовий трибунал тощо. З позицій кримінального права необхідно детально наразі вивчати інститути військових та воєнних злочинів загалом, оскільки наукове обґрунтування та розробка певної правової проблематики в подальшому може сприяти кращому нормативному забезпеченню регулювання конкретних суспільних відносин.

Потребує наукового висвітлення відмінностей між військовим злочином та воєнним злочином, нормативного закріплення в національному та міжнародному праві цих понять, деякий досвід іноземних держав в питаннях правового забезпечення регулювання суспільних відносин у сфері таких злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою воєнних та військових злочинів в кримінальному праві займаються такі дослідники: В. Боровенко, С. Загороднюк, Н. Зелинська, А. Картавцев, П. Репешко, М.Хавронюк та інші.

Метою статті є встановлення відмінностей між військовим та воєнним злочином, визначення особливостей закріплення понять воєнних та військових злочинів в міжнародних правових актах, українському та іноземному національному законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яка проблематика, сфера наукового дослідження неможлива без і розпочинається з понятійно-категоріального апарату, оскільки щоб дослідити певне явище, висвітлити його особливості, спочатку необхідно зрозуміти його зміст, дослідити історію походження або зародження.

Поняття воєнного злочину стало закріплене у правових міжнародних актах відносно нещодавно, а саме 1945 р. в Статуті Нюрнберзького трибуналу, але певні правила, що стосувалися недопущення за змістом воєнних злочинів існували ще з часів рабовласницьких держав. Так, наприклад, в Законах Ману в Індії існували заборони убивати безпомічних ворожих воїнів і тих, хто здався, подібні правила встановлювалися в Стародавній Греції, про них згадував Сунь Цзи у Стародавньому Китаї. Важливим правовим актом в контексті заборони воєнних злочинів є Кодекс Лібера 1863 р. (це акт законодавства США, який ще має назву Інструкція для керування діючою армією Сполучених Штатів). Цей кодекс є зводом норм про правила війни і є першим сучасним кодифікованим актом, який регулював становище жертв війни, правила і методи її ведення. Наприклад, Кодекс вперше за рамки військової необхідності вивів повагу до культурних цінностей, про необхідність взяття під охорону лікарень тощо від знищення [4, с. 38]. Ст. 14 Кодексу вказувалося про військову необхідність, що полягає у здійсненні заходів, які необхідні для забезпечення завершення війни, і які є законними відповідно до сучасного права та звичаїв війни. Разом із тим, військова необхідність не допускала жорстокості, тобто заподіяння страждань заради страждання чи помсти, ані каліцтва чи поранення, за винятком бою, ані катування з метою вимагання зізнань. Не допускалося використання отруйних речовин або безпідставного винищення або спустошення певної території. Примітною є стаття 24 Кодексу, де вказано, що майже загальним правилом у далекі часи було і продовжує залишатися для варварських армій, що цивільна особа ворожої країни приречена на страждання від обмеження її прав, відсутності захисту, на розрив сімейних зв'язків [12]. Показово, що за багатьма ознаками за Кодексом 1863 р. російська армія підпадає під характеристику «варварської» (в оригіналі акту написано «barbarous armies»).

Термін «воєнний злочин» з'явився 1945 р. у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнбергзі, де зазначалося, що такими слід вважати порушення законів і звичаїв війни, що включають вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення на окупованих територіях, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної власності, безглузде руйнування населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю [10, с. 121]. Ст. 8 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду 1998 р. воєнні злочини означають а) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції, а також 26 інших серйозних порушень законів і звичаїв війни, більшість з яких держави розглядають як злочини ще з часів Другої світової війни [1]. Серед них: умисне вбивство; катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти; умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо; примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави; умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд; незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі; взяття заручників (варто акцентувати увагу, що дії російської армії на території України й відповідно дії вищого керівництва Росії підпадають під кожен пункт Женевських конвенцій) [2;5;6;7].

В. Репецький та В. Лисик на основі міжнародних актів наводять власне визначення військового

злочину: «воєнним злочином вважається міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права» [10, с. 125]. М. Піддубна щодо визначення поняття зазначає: «воєнний злочин можна визначити як винне, суспільно небезпечне, протиправне та каране діяння, що полягає в порушенні встановлених основними принципами міжнародного права juscogens, міжнародним гуманітарним правом правил ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, злочинність яких визначена актами міжнародного кримінального права» [9, с. 101].

Якщо аналізувати українське законодавство, то у Кримінальному кодексі немає визначень військового або воєнного злочину, є поняття військового кримінального правопорушення у ст. 401 (XIX Розділу): «Військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів» [8]. Це визначення стосується, власне, військових, а не воєнних, злочинів. За змістом ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» Розділу XX Кримінального кодексу підходить до воєнних злочинів згідно міжнародних актів: Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій; ті самі діяння, поєднані з умисним вбивством [8].

В. Сніжна згідно XIX розділу Кримінального кодексу (ст. 402–433) виділяє 9 груп військових кримінальних правопорушень: 1. Проти порядку підлеглості та військової честі; 2. Проти проходження військової служби; 3. Проти порядку користування військовим майном та його збереження; 4. Проти порядку експлуатації військової техніки; 5. Проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб; 6. Проти встановленого порядку збереження військової таємниці; 7. Військові посадові кримінальні правопорушення; 8. Проти порядку несення служби на полі боя та в районі військових дій; 9. Кримінальні правопорушення, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями [11]. Воєнні злочини у згаданому Римському Статуті Міжнародного кримінального суду стоять поряд із такими злочинами, як геноцид, агресія, злочини проти людяності. Це є серйозним порушенням законів і звичаїв війни. Варто зауважити, що суттєвою відмінністю є те, що воєнні злочини можуть бути скоєні лише в умовах збройного конфлікту та пов'язані з ним, натомість військові кримінальні правопорушення можуть вчинятись як під час збройного конфлікту, так і під час проходження військової служби в мирний час [3]. Якщо військовий злочин регулюється переважно національним законодавством, то воєнний злочин також і міжнародними правовими актами, міжнародним гуманітарним правом. Ще однією відмінною рисою є суб'єкти злочину, військові злочини вчиняє військовозобов'язаний, а воєнний злочин стосується також високопосадовців, військового керівництва держави (вище політичне у особі президента, наприклад), й високопосадовців та військове керівництво має судити Міжнародний кримінальний суд, а військовозобов'язаний за скоєння військових злочинів національні судові установи [3].

Поняття та правове регулювання військових злочинів міститься й в законодавстві зарубіжних держав. Наприклад, існують окремі Кодекси про військові злочини, де метою такого кодексу ставиться підтримання порядку та дисципліни, поваги до Закону в Збройних силах, до поняття військового злочину відносять злочин проти боєздатності та боєготовності Збройних сил, порушення дисципліни під час несення військової служби [14].

В Тайвані діє «Criminal Code of the Armed Forces» («Кримінальний кодекс Збройних сил»), він розповсюджується на осіб, які знаходяться на військовій службі. Особливістю Кодексу є те, що його дія поширюється на період, коли президент оголошує війну згідно з положеннями про воєнний час, в регіонах, де оголошено воєнний стан. Особлива частина Кодексу містить розділи про правопорушення щодо вірності державі (повалення конституційного ладу, передача ворогові інформації та ін.); порушення військового обов'язку або служби (безпричинне розв'язування агресивної війни, що карається навіть смертною карою, це невиконання наказів); окремим розділом іде правопорушення військового обов'язку офіцерів [16].

У Сполучених Штатах Америки Законом про воєнні злочини 1996 р. (War crime act) були внесені зміни до розділу 18 Кодексу США, додавши нову главу 118, яка передбачає покарання за серйозні порушення Женевських конвенцій або будь-якого протоколу до них. Закон про військові злочини 1996 року передбачає покарання за серйозні порушення, як визначено в Женевських конвенціях, незалежно від місця вчинення злочину, за умови, що особа, яка вчинила злочин, або жертва злочину є членом збройних сил США. або громадянином США. У 1997 році до закону були внесені зміни, які охоплюють, крім того, серйозні порушення «будь-якого протоколу [до Женевських конвенцій], учасником якого є Сполучені Штати» [15].

Також у США діє «Uniform Code of Military Justice» («Єдиний кодекс військової юстиції»), який встановлює систему військової юстиції, включаючи організацію та юрисдикцію військових трибуналів і

кримінальний процес. Він визначає правопорушення та покарання за військовим законодавством. На військовослужбовців США поширюються норми законів та підзаконних актів США тощо, а також діють спеціальні закони, розроблені для регулювання суспільних відносини у сфері діяльності саме військовослужбовців. «UCMJ» (так його в США скорочено називають) є федеральним законом, який був ухвалений Конгресом і поширюється на всіх військовослужбовців американської армії а також на військових Національної гвардії, на військовий резерв та на здобувачів військової академії. Акт, прийнятий 1951 р., він об'єднав та позбавив сили норми численних правових актів, оскільки до цього в різних родах військ або в Національній гвардії існували свої відповідні правові норми. Згідно закону, якщо військовослужбовець скоює правопорушення, де фігурують цивільні або міжнародні організації, військова юстиція може передати справу «цивільним» судам, але військовослужбовець може за окремими звинуваченнями перебувати як у «цивільному», так і у військовому судах. «UCMJ» має перелік правопорушень, які можуть вчинити військовослужбовці, наприклад, ст. 92 стосується невиконання наказу чи розпорядження, а ст. , 129 стосується крадіжки зі зломом, водночас, задля того, щоб охопити усі злочини, що можуть бути вчинені військовослужбовцем, існує ст. 134, «The general article (Article 134)». Згідно неї дозволяється притягнення до відповідальності за правопорушення, які конкретно не деталізовані жодною іншою статтею Кодексу: «...усі заворушення та нехтування, що порушують порядок і дисципліну в збройних силах, будь-яка поведінка, що дискредитує збройні сили, а також злочини та правопорушення, за які не передбачена смертна кара, в яких можуть бути винними особи, які підпадають під дію цієї глави». Пункт 1 статті говорить про безпорядки і недбалість, «...на шкоду порядку і дисципліні в збройних силах»; пункт 2 передбачає «...поведінку, спрямовану на дискредитацію збройних сил». Пункт 3 стосується правопорушень, які порушують інші федеральні закони, що не караються смертною карою; згідно з цим пунктом, за будь-який такий злочин, передбачений федеральним законом, військовослужбовець може бути притягнутий до відповідальності за ст. 134 [17].

Якщо розглядати законодавчу систему наших сусідів, Польщі, тут норми про військові та воєнні злочини містяться у Кримінальному кодексі («Kodeks karny»). В Розділі XVI йде мова про воєнні злочини, злочини проти миру і людяності (Rozdział XVI. Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne). Ст. 117 передбачене покарання за розвязування агресивної війни, за публічний заклик до початку загарбницької війни. Ст. 122 передбачає покарання якраз за воєнні злочини, а саме якщо під час військових дій хтось буде атакувати незахищені об'єкти, санітарну зону, демілітаризовану чи нейтральну зону або використовує інші засоби ведення війни, заборонені міжнародним правом, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на мінімальний строк 5 років або покарання у вигляді позбавлення волі на 25 років. § 2. Таке ж покарання підлягає кожному, хто під час війни застосовує засоби ведення війни, заборонені міжнародним правом. Ст. 123 § 1. Кожен, хто в порушення міжнародного права вчиняє вбивство 1) осіб, які здалися, склали зброю або не мали жодних засобів захисту, 2) поранених, хворих, осіб, які потерпіли корабельну аварію, медичного персоналу чи духовенства, 3) військовополонені; 4) цивільні особи на окупованій території, анексованій чи під час війни, або інші особи, які під час війни захищені міжнародним правом, підлягають покаранню у вигляді позбавлення волі на строк не менше 12 років, § 2. Той, хто, в порушення міжнародного права, завдає серйозної шкоди здоров'ю особам, зазначеним у § 1, піддає таких осіб тортурам, жорстокому чи нелюдському поводженню, робить їх навіть з їх згоди об'єктами пізнавальних експериментів, використовує їхня присутність для захисту певної місцевості чи об'єкта, чи збройних формувань від бойових дій, або утримує таких осіб як заручників, карається позбавленням волі на строк не менше 5 років або позбавленням волі на строк 25 років. Стаття 124. § 1. Той, хто, порушуючи міжнародне право, змушує осіб, згаданих у статті 123 § 1, служити у ворожих збройних силах або примушує громадян ворожої сторони брати участь у воєнних діях, спрямованих проти їх власної країни [13].

Також, окрім загальної та особливої частини у Кримінальному кодексі Польщі є Військова частина, а саме розділи XXXVIII– XLIV, ці норми регулюють саме військові злочини (зазначаються злочини проти обов'язку несення військової служби, злочини проти засад військової дисципліни; злочини проти правил поведінки з підлеглими, злочини проти засад поводження зі зброєю та військовою технікою; злочини проти засад несення служби; злочини проти військового майна [13].

Висновки. В результаті проведеного дослідження ми дійшли ряду висновків:

1. Військові та воєнні злочини мають фундаментальні та принципові відмінності. Воєнні злочини є серйозними порушеннями законів і звичаїв війни, такі злочини визначаються міжнародними правовими актами, конвенціями, міжнародним гуманітарним правом (депортація цивільного населення, вбивства військовополонених і цивільних, примусова мобілізація на окупованих територіях населення для служби у війську окупантів тощо). Натомість військові злочини, або військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені Кримінальним кодексом України кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Воєнні злочини вчиняються лише під час війни, в умовах збройного конфлікту), а військові злочини або військові кримінальні правопорушення можуть вчинятися у мирний час під час проходження служби військовослужбовцем. Ще однією відмінністю є те, що військові злочини регулюються національним законодавством, а воєнні злочини також міжнародними правовими актами, міжнародним гуманітарним

правом. Суб'єктами військових злочинів є лише військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, натомість суб'єктами воєнних злочинів можуть бути вище політичне та військове керівництво держави. До речі, вище політичне і військове керівництво підлягає за вчинення воєнних злочинів юрисдикції Міжнародного кримінального суду;

2. В демократичних ліберальних правових державах склалися різні підходи до регулювання правопорушень, вчинених військовослужбовцями під час несення служби, тобто щодо військових злочинів. В англомовному праві можна знайти використання термінів «military crime» (як військові злочини) та «war crime» (воєнний злочин). Покарання за військові злочини може бути визначене в Кримінальному кодексі, як в Україні або Польщі (де міститься окрема частина Кодексу, що присвячена військовим злочинам), або може, як у США, існувати окремий Кодекс, присвячений військовослужбовцям армії США та Національної гвардії, водночас тут існує своя військова юстиція. В Тайвані існує окремий кодекс, присвячений військовим злочинам, але діє він лише за умов збройного конфлікту, оголошення воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гнатовський М., Короткий Т. Що таке воєнні злочини: визначення, історія виникнення, закони та юрисдикція. *Zmina:* веб-сайт. URL: https://zmina.info/instructions/shho-take-voyenni-zlochyny-vyznachennya-istoriya-vynyknennya-zakony-ta-yurysdykcziya/

2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Міжнародний документ від 12.08.1949 995_153. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

3. Збройна І. Чим воєнні злочини відрізняються від військових. *Детектор медіа*: веб-сайт URL: https://cs.detector.media/blogs/texts/184774/2022-03-15-chym-voienni-zlochyny-vidriznyayutsya-vid-viyskovykh/

4. Коваль Д. О. Становлення міжнародно-правового захисту культурних цінностей у зв'язку з збройним конфліктом: від Віденського конгресу 1815 р. до Гаазьких конвенцій 1899 р. *Митна справа*. 2011. № 1(73). С. 35–42.

5. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях: Міжнародний документ від 12.08.1949 995_151. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

6. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі: міжнародний документ від 12.08.1949 995_152. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Міжнародний документ від 12.08.1949 995_154. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL**:** https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

9. Піддубна М. В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40 (2). С. 98–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_40(2)__25

10. Репецький В.М., Лисик В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120-125.

11. Сніжна В. Що таке воєнний та військовий злочин. Відповідальність. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/209975_shcho-take-vonniy-ta-vyskoviy-zlochin-vdpovdalnst

12. Instructions for the Government of the Armies of the United States in the Field, Prepared by Francis Lieber, LL.D. and Revised by a Board of Officers (1 ed.). New York: D.Van Nostrand. 1863. URL: https://archive.org/details/governarmies00unitrich/page/4/mode/2up

13. Kodeks karny: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Dz. U. 1997 Nr 88 poz. 553. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf

14. Military crimes code. INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS: веб-сайт. URL: https://ihl-databases.icrc.org/ihl-nat/a24d1cf3344e99934125673e00508142/48fb8f8f91347651c125767000311e74/$FILE/Military%20Crimes%20Code.pdf

15. War Crimes, U.S. Code, Title 18, Chapter 118, 1996. INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS: веб-сайт. URL: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl-nat.nsf/implementingLaws.xsp?documentId=442BA359975B55A0C1256A460049A7F7&action=openDocument&xp_countrySelected=US&xp_topicSelected=GVAL-992BU6&from=state

16. Criminal Code of the Armed Forces: LAWS & REGULATIONS DATABASE OF THE REPUBLIC OF CHINA (TAIWAN): *веб-сайт*. URL: https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=F0120001

17. The Uniform Code of Military Justice (UCMJ). *Military.com*: веб-сайт. URL: https://www.military.com/join-armed-forces/the-uniform-code-of-military-justice-ucmj.html

REFERENCES:

1. Hnatovskyi, M., & Korotkyi T. (2022). Shcho take voienni zlochyny: vyznachennia, istoriia vynyknennia, zakony ta yurysdyktsiia. [What are war crimes: definition, history, laws and jurisdiction]. *Zmina*. Retrieved from: https://zmina.info/instructions/shho-take-voyenni-zlochyny-vyznachennya-istoriya-vynyknennya-zakony-ta-yurysdykcziya/ [in Ukrainian].

2. Zhenevska konventsiia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy. (1949, August 12). [Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War]. *Mizhnarodnyi dokument 995_153.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [in Ukrainian].

3. Zbroina, I. (2022). Chym voienni zlochyny vidrizniaiutsia vid viiskovykh. [How do war crimes differ from military crimes], *Detektor media.* Retrieved from: https://cs.detector.media/blogs/texts/184774/2022-03-15-chym-voienni-zlochyny-vidriznyayutsya-vid-viyskovykh/ [in Ukrainian].

4. Koval, D. O. (2011). Stanovlennia mizhnarodno-pravovoho zakhystu kulturnykh tsinnostei u zviazku z zbroinym konfliktom: vid Videnskoho konhresu 1815 r. do Haazkykh konventsii 1899 r. [Development of international legal protection of cultural values in connection with armed conflict: from the Vienna Congress of 1815 to the Hague Conventions of 1899]. *Mytna sprava. № 1(73)*. 35–42. [in Ukrainian].

5. Konventsiia pro polipshennia doli poranenykh i khvorykh v diiuchykh armiiakh. (1949, August 12). [Convention on the Improvement of the Fate of the Wounded and Sick in Active Armies]. *Mizhnarodnyi dokument 995_151.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text. [in Ukrainian].

6. Konventsiia pro polipshennia doli poranenykh, khvorykh ta osib, yaki zaznaly korabelnoi avarii, zi skladu zbroinykh syl na mori. (1949, August 12). [Convention for the Amelioration of the Fate of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of the Armed Forces at Sea]. *Mizhnarodnyi dokument 995_152.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text [in Ukrainian].

7. Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny. (1949, August 12). [Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War]. *Mizhnarodnyi dokument 995_154.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2341-III*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].

9. Piddubna, M. V. (2016). Voienni zlochyny v kryminalnomu pravi Ukrainy. [War crimes in the criminal law of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo.* Vyp. 40 (2). 98–101. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_40(2)__25 [in Ukrainian].

10. Repetskyi, V.M., & Lysyk V.M. (2009). Poniattia ta oznaky voiennykh zlochyniv. [Concepts and signs of war crimes]. *Almanakh mizhnarodnoho prava.* Vyp. 1. 120-125. [in Ukrainian].

11. Snizhna, V. (2022). Shcho take voiennyi ta viiskovyi zlochyn. [What is war and war crime]. *Yurliha*. Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/209975_shcho-take-vonniy-ta-vyskoviy-zlochin-vdpovdalnst [in Ukrainian].

12. Instructions for the Government of the Armies of the United States in the Field. (1863). Retireved from: https://archive.org/details/governarmies00unitrich/page/4/mode/2up [In English].

13. Kodeks karny: Ustawa. (1997). Retrieved from: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf [In Polish].

14. Military crimes code. (2005). *INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS*. Retrieved from: https://ihl-databases.icrc.org/ihl-nat/a24d1cf3344e99934125673e00508142/48fb8f8f91347651c125767000311e74/$FILE/Military%20Crimes%20Code.pdf [In English].

15. War Crimes United States of America (1996) INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS. Retrieved from: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl-nat.nsf/implementingLaws.xsp?documentId=442BA359975B55A0C1256A460049A7F7&action=openDocument&xp_countrySelected=US&xp_topicSelected=GVAL-992BU6&from=state [In English].

16. Criminal Code of the Armed Forces. (1929). *LAWS & REGULATIONS DATABASE OF THE REPUBLIC OF CHINA (TAIWAN)).* Retrieved from: https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=F0120001 [In English].

17. The Uniform Code of Military Justice (UCMJ). (2022). *Military.com*. Retrieved from: https://www.military.com/join-armed-forces/the-uniform-code-of-military-justice-ucmj.html [In English].

Стаття надійшла до редакції: 19.11.2022

УДК 351.754.078:[343.33:621.039]
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-115-121

Пекарський Сергій Петрович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
та інформаційної безпеки факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
e-mail: psp1271@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-0538-0391

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ ЗАХОДИ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДЖЕРЕЛАМИ ІОНІЗУЮЧОГО ВИПРОМІНЮВАННЯ

У статті досліджено теоретико-правові аспекти здійснення оперативно-розшукових заходів з виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з джерелами іонізуючого випромінення. Акцентовано увагу на загрозі національній безпеці при знаходженні джерел іонізуючого випромінення поза регулюючим контролем в умовах воєнного стану. Виконано порівняльний аналіз правових засад діяльності підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України щодо запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з джерелами іонізуючого випромінення. Зосереджено увагу на повноваженнях кримінальної поліції щодо здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів з протидії досліджуємим кримінальним правопорушенням.

Констатовано, що серед підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України на Департамент забезпечення діяльності, пов'язаної з небезпечними матеріалами покладені обов'язки здійснювати оперативно-розшукові заходи з виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з джерелами іонізуючого випромінення.

Зазначено, що з метою забезпечення особистої безпеки поліцейських і громадян, співробітники підрозділів кримінальної поліції повинні пройти попередньо спеціальну підготовку та бути забезпечені спеціальною екіпіровкою. Це є умовою ефективності діяльності підрозділів кримінальної поліції щодо виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з джерелами іонізуючого випромінення. Окрім того, ефективна організаційна діяльність підрозділів кримінальної поліції з виявлення досліджуємих кримінальних правопорушень потребує взаємодії з Службою безпеки України та Державною службою з надзвичайних ситуацій.

З урахуванням актуальності запобігання вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з джерелами іонізуючого випромінення для національної безпеки України обґрунтована доцільність додаткового дослідження, спрямованого на концептуалізацію організаційних та тактичних засад здійснення оперативно-розшукових заходів, в тому числі і негласних, уповноважених суб'єктів різних правоохоронних органів, які входять до складу сил безпеки та оборони України.

Ключові слова: джерела іонізуючого випромінення, кримінальні правопорушення, кримінальна поліція, оперативно-розшукові заходи.

Pekarskyi S. OPERATIVE AND INVESTIGATIVE MEASURES OF CRIMINAL POLICE UNITS FOR THE DETECTION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO SOURCES OF IONIZING RADIATION

The article examines the theoretical and legal aspects of operational investigative measures to detect criminal offenses related to sources of ionizing radiation. Attention is focused on the threat to national security of finding sources of ionizing radiation beyond regulatory control under martial law conditions. A comparative analysis of the legal bases of the activities of the criminal police units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses related to sources of ionizing radiation was performed. Attention is focused on the powers of the criminal police regarding the implementation of a complex of operative and investigative measures to counter the investigated criminal offenses.

It has been established that among the criminal police units of the National Police of Ukraine, the Department of Ensuring Activities Related to Hazardous Materials is assigned the task of carrying out investigative measures to detect criminal offenses related to sources of ionizing radiation.

It is noted that in order to ensure the personal safety of police officers and citizens, employees of criminal police units must undergo special training in advance and be provided with special equipment. This is a condition for the effectiveness of criminal police units in detecting criminal offenses related to sources of ionizing radiation. In addition, the effective organizational activity of the criminal police units for the detection of investigated criminal offenses requires interaction with the Security Service of Ukraine and the State Service for Emergency Situations.

Taking into account the urgency of preventing the commission of criminal offenses related to sources of ionizing radiation for the national security of Ukraine, the feasibility of an additional study aimed at conceptualizing the organizational and tactical foundations of the implementation of operative and investigative measures, including covert, authorized subjects of various law enforcement agencies, is substantiated , which are part of the security and defense forces of Ukraine.

Key words: sources of ionizing radiation, criminal offenses, criminal police, investigative measures.

Постановка проблеми. В сучасних умовах протидії повномасштабній російській агресії в Україні постає питання своєчасного та якісного реагування на явища, тенденції і чинники, що несуть загрозу національній безпеці. Події, пов'язані з окупацією Чорнобильської та Запорізької атомних електростанцій,

 © С.П.Пекарський, 2022

обстріли агресором об'єктів критичної інфраструктури засвідчили небезпеку для громадян України і сусідніх країн розповсюдження радіоактивних речовин та джерел іонізуючого випромінення. Окрім того, дії злочинців можуть також призвести до небезпечних явищ для суспільства, пов'язаних з знаходженням джерел іонізуючого випромінення поза регулюючим контролем, що слід розуміти як небезпечну подію, пов'язану з втратою, крадіжкою небезпечних джерел або втратою контролю над небезпечними джерелами, нападом на радіологічний об'єкт, включаючи загрози тероризму, транспортні аварії під час перевезення радіоактивних речовин, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів тощо. Статтею 3 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» від 14 січня 1998 року № 15/98-ВР (редакція від 16.10.2022) визначено право людини, яка проживає або тимчасово перебуває на території України на захист від впливу іонізуючого випромінювання [1, ст. 3]. Саме тому, в умовах воєнного стану, актуалізуються необхідність визначення повноважень підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України щодо ефективного реагування на виклики, пов'язані з джерелами іонізуючого випромінення (далі – ДІВ, прим. автора).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням наукової розробки здійснення оперативно-розшукових заходів з протидії різним видам злочинності було присвячено праці таких сучасних вітчизняних учених, як: С. В. Албул, К. В. Антонов, А. В. Баб'як, М. О. Волошина, М. Л. Грібов, В. П. Захаров, О. В. Кириченко, М. А. Погорецький, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, О. О. Подобний, М. В. Стащак, Д. Б. Сергєєва, В. Г. Телійчук, В. В. Шендрик та ін. Серед означених науковців О. В. Кириченко досліджував питання, пов'язані з законодавчим регулюванням протидії злочинам, пов'язаним з небезпечними хімічними, біологічними, радіоактивними та ядерними матеріалами в України [2]. У свою чергу низка авторів досліджували дії працівників органів Національної поліції: при виникненні надзвичайних ситуацій [3]; під час виявлення фактів незаконного поводження з небезпечними матеріалами [4], а також безпеку працівників Національної поліції в умовах надзвичайних ситуацій [5]. Проте питання: здійснення оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції з виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ; забезпечення особистої безпеки працівників поліції при реагуванні на досліджуємі кримінальні правопорушення; взаємодії з Службою безпеки України (далі СБУ – прим. автора), Державною службовою з надзвичайних ситуацій (далі ДСНС – прим. автора) залишаються дискусійними та потребують комплексного підходу.

Метою статті є з'ясування на підставі здійсненого аналізу правових засад та наукових джерел повноважень підрозділів кримінальної поліції щодо здійснення оперативно-розшукових заходів з виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ. Зазначена мета додатково обумовлює необхідність визначити: окремі термінологічні поняття; кримінальні правопорушення, які пов'язані з ДІВ; нормативно-правові засади, які визначають повноваження підрозділів кримінальної поліції з виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно положень Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР (редакція від 16.10.2022) джерелом іонізуючого випромінювання (ДІВ) визнається фізичний об'єкт, крім ядерних установок, що містить радіоактивну речовину, або технічний пристрій, який створює або за певних умов може створювати іонізуюче випромінювання [6, ст. 1]. В науковій літературі безпосередньо поняття «іонізуюче випромінювання» об'єднує різні за своєю природою випромінювання. Наприклад за сферою застосування ДІВ поділяються на промислові, ядерні, енергетичні, медичні, науково-технічні тощо. Сучасний видобуток уранової руди, гідрометалургійна обробка руди, одержання збагаченого ядерного палива, виготовлення твелів, регенерація опроміненого ядерного палива і виробництво різних радіоактивних ізотопів, у тому числі для радіоізотопних джерел тепла, переробка і захоронення відходів, численні транспортні засоби і об'єкти, що забезпечують стійкі зв'язки між елементами ядерно-енергетичного комплексу [7, с. 20] є результатом наукового та промислового розвитку. Використання в медичних установах ДІВ також набуло розвитку. За радіонуклідним складом ДІВ поділяються на альфа-, бета-та гама випромінювачі. Відповідно до чинних норм, з врахуванням небезпеки властивостей різних видів ДІВ законодавець визначив доцільність обігу ДІВ під регулюючим контролем.

Дефініцією є те, що всі ДІВ відрізняються високою енергією, мають властивість іонізувати і руйнувати біологічні об'єкти, що становить небезпеку для здоров'я та життя людини та суспільства у цілому. Як зазначає С. В. Пєтков в результаті іонізації атомів, які входять до складу живого організму, порушуються процеси життєдіяльності кліток органів, що приводить до захворювання променевою хворобою [7, с. 5]. Окрім опромінення людини, небезпеку становить і радіоактивне зараження місцевості.

Попередньо проведений теоретичний аналіз законодавчих норм дозволив нам визначити, що Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР (редакція від 16.10.2022) визначені дії, які є порушеннями законодавства України у сфері використання ядерної енергії. Згідно положень статті 81 даного законодавчого акту порушення законодавства у сфері використання ядерної енергії персоналом та посадовими особами ядерної установки, об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, джерел іонізуючого випромінювання, персоналом і посадовими особами підприємств, установ і організацій, які здійснюють будь-яку іншу діяльність у сфері використання ядерної енергії, і громадянами тягне за собою дисциплінарну, цивільну (крім цивільної

відповідальності за ядерну шкоду), адміністративну та кримінальну відповідальність згідно з законом [6, ст. 81].

Водночас відповідно до вимог Закону України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19 жовтня 2000 року № 2064-III [8] визначені дії, які є порушеннями законодавства України у сфері фізичного захисту. Отже, порушеннями законодавства України у сфері фізичного захисту є:

- порушення норм, правил та інструкцій з фізичного захисту;
- порушення вимог щодо забезпечення фізичного захисту;
- здійснення діяльності, пов'язаної з фізичним захистом, без наявності відповідних дозволів (ліцензій);
- невиконання умов відповідних дозволів (ліцензій) з питань фізичного захисту;
- невиконання приписів органів державного управління та державного регулювання у сфері використання ядерної енергії і радіаційної безпеки щодо фізичного захисту;
- надання дозволів (ліцензій) та приписів щодо фізичного захисту посадовими особами органів державного управління та державного регулювання у сфері використання ядерної енергії і радіаційної безпеки з порушенням встановленого порядку;
- допуск до особливих робіт на ядерній установці та з ядерними матеріалами осіб, які не пройшли спеціальної перевірки;
- незаконні одержання, володіння, використання, передавання, видозмінення або розпорошення ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання;
- крадіжка ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, джерел іонізуючого випромінювання або їх захоплення, а також спроба вчинення таких дій;
- незаконне проникнення на ядерну установку, об'єкт призначений для поводження з радіоактивними відходами, транспортний засіб, призначений для перевезень ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання;
- вчинення або спроба вчинення диверсії [8, ст. 32].

Оскільки основну парадигму діяльності підрозділів, які уповноважені проводити оперативно-розшукові заходи, до яких відносяться і підрозділи кримінальної поліції, становить пошук та фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України то нам необхідно проаналізувати підстави кримінальної відповідальності за вчинення досліджуємих злочинів.

Заслуговує на увагу теоретичний підхід сучасного науковця – О. В. Кириченка, який виокремив 4 групи злочинів, пов'язаних із небезпечними хімічними, біологічними, радіоактивними та ядерними матеріалами [2]. Так, перша група кримінальних правопорушень – це кримінальні правопорушення, що пов'язані саме з незаконним обігом цих речовин. До таких злочинів науковець відносить:

– контрабанду (ст. 201), де передбачено переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів;

– викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262);

– незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265), де передбачено придбання, носіння, зберігання, використання, передачу, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу;

– незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265-1);

– погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали (ст. 266) [2, с. 278].

Друга група кримінальних правопорушень – це кримінальні правопорушення, які пов'язані з протиправними діями, спрямованими на порушення діяльності об'єктів, де зберігаються ці небезпечні матеріали:

– диверсія (ст. 113);

– напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261), зокрема, це об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети;

– злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (розділ XVI Особливої частини Кримінального кодексу України), тобто злочини, які можуть створювати кіберзагрозу системам фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури [2, с. 279].

Третя група кримінальних правопорушень – це злочини, які пов'язані з порушенням правил поводження з цими небезпечними матеріалами:

– порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267), тобто порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або інших правил поводження з ними, а також незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем, якщо це порушення створило небезпеку загибелі чи загибель людей або настання інших тяжких наслідків;

– порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267-1), тобто переміщення будь-яким способом за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин або будь-яких інших об'єктів;

– порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274), тобто порушення цих правил на виробництві особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого;

– порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414), у тому числі з радіоактивними матеріалами [2, с. 279].

Четверта група кримінальних правопорушень – це злочини, де небезпечні речовини можуть використовуватися і як засоби вчинення таких суспільно небезпечних діянь, як умисне вбивство (ст. 115); терористичний акт (ст. 258); застосування зброї масового знищення (ст. 439); розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440); інші злочини [2, с. 279].

Розглянувши питання щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із ДІВ, можна зробити висновок, що ці правопорушення є різноманітними, охоплюють різні склади кримінальних правопорушень та становлять суттєву загрозу для здоров'я та життя громадян. Однак, на нашу думку, законодавець визначаючи об'єктивну сторону різних складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ, не в повній мірі врахував небезпечність безпосередньо властивостей ДІВ для людини, суспільства та оточуючого середовища. Тому зазначаємо, що в умовах воєнного стану є нагальна необхідність переглянути склади кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ, які можуть в результаті злочинних дій опинитися поза регулюючим контролем та визначити суспільну небезпечність цих діянь з урахуванням небезпеки властивостей ДІВ.

Чинні норми законодавчих та нормативно-правових актів визначають повноваження підрозділів Національної поліції щодо реагування на повідомлення про вчинення правопорушень, які пов'язані з джерелами іонізуючого випромінювання. З метою належної організації захисту особливо важливих об'єктів, охорона яких забезпечується озброєними поліцейськими розробляються відповідні плани реагування. Як приклад – наказом МВС України від 06.09.2017 № 754 затверджено Інструкцію про порядок дій органів (підрозділів) поліції в разі виявлення радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними [9], яка визначає порядок дій поліцейських органів (підрозділів) поліції у разі виявлення підозрюваних об'єктів, що можуть заподіяти шкоду життю чи здоров'ю людини, забруднювати довкілля, або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з небезпечними радіоактивними, хімічними та ядерними матеріалами.

Серед підрозділів кримінальної поліції, на нашу думку, необхідно визначити повноваження посадових осіб Департаменту забезпечення діяльності, пов'язаної з небезпечними матеріалами (далі – Департамент, прим. автора). Департамент є структурним підрозділом Національної поліції України, що функціонує у складі кримінальної поліції та відповідно до законодавства України бере участь у реалізації державної політики з питань поводження з небезпечними матеріалами (радіоактивними, хімічними, біологічними та ядерними (далі – РХБЯ) матеріалами), які за своїми шкідливими властивостями можуть створити або створюють небезпеку для життя і здоров'я людей, інтересам суспільства і держави [10]. Як нами було попередньо визначено шкідливі властивості мають і ДІВ.

Основними завданнями співробітників Департаменту є:

- здійснення гласних та негласних, оперативно-розшукових та пошукових заходів із використанням оперативних та оперативно-технічних засобів, спрямованих на запобігання, виявлення, фіксацію та припинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з РХБЯ матеріалами.
- здійснення у встановленому законодавством України порядку слідчих (розшукових), у тому числі негласних слідчих (розшукових), дій у кримінальному провадженні за фактами незаконного поводження з РХБЯ матеріалами.
- ужиття необхідних заходів для отримання даних про факти, масштаби та характер РХБЯ загроз, що виникли внаслідок учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із РХБЯ матеріалами, та їх запобігання чи усунення [10].

До функцій Департаменту належить:

- здійснення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на протидію кримінальним правопорушенням у сфері поводження з РХБЯ матеріалами, а також комплексне використання джерел оперативної інформації, можливостей оперативних підрозділів та застосування оперативно-технічних засобів;

- здійснення оперативного супроводження досудового розслідування у кримінальних провадженнях у сфері поводження з РХБЯ матеріалами;
- здійснення в межах компетенції контролю за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення;
- визначення основних напрямів і тактики оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення кримінальних правопорушень у сфері поводження з РХБЯ матеріалами;
- участь у межах компетенції в заходах щодо забезпечення контролю за дотриманням вимог законодавства України у сфері поводження з РХБЯ матеріалами;
- виявлення та здійснення попередньої ідентифікації РХБЯ матеріалів, що знаходяться поза регулюючим контролем;
- оформлення та отримання в установленому законодавством України порядку дозвільних документів для отримання та закупівлі токсинів, ізотопів, хімічних речовин, медичних препаратів та інших РХБЯ матеріалів, які обмежені в обігу, а також поводження з ними;
- проведення відповідно до законодавства України в межах повноважень дозиметричних та інших вимірювань за допомогою технічних і програмних засобів, ідентифікація, аналіз та дослідження, у тому числі експрес-методами, РХБЯ матеріалів із використанням при цьому спеціального обладнання;
- проведення безпосередніх робіт з підвищеною небезпекою, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, здійснення державного гірничого нагляду [10].

Проведений нами аналіз загальних засад діяльності Департаменту дозволяє нам висновувати, що посадові особи Департаменту спрямовують свої зусилля на виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ. Зокрема, співробітники кримінальної поліції здійснюють реагування на виявлення факту незаконного обігу радіоактивних матеріалів та ДІВ, під яким слід розуміти перебування ядерних матеріалів, радіоактивних відходів та джерел іонізуючого випромінювання поза державними системами обліку і контролю радіоактивних матеріалів та/або системами їх фізичного захисту [11, с. 4]. Згідно чинних норм після отримання відомостей або надходження до підрозділу поліції заяв і повідомлень про правопорушення або події, пов'язані з ДІВ, зокрема про виявлення підозрілого матеріалу / об'єкта – фізичний об'єкт, який має зовнішні ознаки (попереджувальні написи про радіаційну небезпеку, маркування, спеціальні знаки тощо) та/або фізичні характеристики радіоактивних матеріалів [11, с. 4] застосовуються комплексні дії та заходи.

Зокрема, відповідно до положень Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, яка затверджена наказом МВС України від 7 квітня 2020 року № 357 [12] визначені алгоритми невідкладних дій, у тому числі й реагування на події, пов'язані з радіоактивними матеріалами та ДІВ.

Під час реагування на крадіжку радіоактивних речовин необхідно з'ясувати: час, місце та обставини кримінального правопорушення; установчі дані потерпілого (заявника), керівника та матеріально відповідальної особи підприємства, установи, організації; найменування, адресу, належність об'єкта злочинного посягання, його відповідність вимогам збереження радіоактивних речовин, вид охорони, наявність та стан охоронної сигналізації тощо. Також з'ясовуються: заподіяні матеріальні збитки (за попередніми даними заявника); кількість правопорушників, їх прикмети, які сліди могли залишитися на одязі та тілі правопорушників, якщо зникли, шляхи можливого відходу та місця появи (переховування); у разі затримання правопорушників – їх установчі дані [12].

На місце події негайно направляється СОГ та інші наряди поліції. Під час реагування організовується перекриття можливих шляхів відходу правопорушників та блокування місць їх появи або переховування. Про подію обов'язково, необхідно повідомити чергових прокуратури та територіального органу СБУ [12].

У разі виявлення ДІВ необхідно з'ясувати: час, місце та обставини виявлення ДІВ; наявність потерпілих, їх установчі дані, стан здоров'я та місце перебування; установчі дані та місце перебування заявника. На місця виявлення ДІВ негайно направляється спеціально екіпірований наряд поліції для охорони публічного (громадського) порядку й оточення місця події до прибуття рятувальних служб. За необхідності на місце події викликається бригада екстреної медичної допомоги. Повідомляються про подію чергові прокуратури, територіальних органів (підрозділів) ДСНС та СБУ, інших органів державної влади й місцевого самоврядування [12].

Зазначаємо, що ефективна діяльність підрозділів кримінальної поліції щодо виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ потребує спеціальної підготовки та використання спеціального екіпірування для забезпечення особистої безпеки та здоров'я як поліцейських так і громадян.

Взаємодія підрозділів поліції з ДСНС та СБУ регулюється Інструкцію про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події, яка затверджена наказом МВС України від 22 серпня 2016 року № 859 затверджено [13].

Відкритий зміст даного дослідження не дозволяє нам визначити особливості здійснення негласних

оперативно-розшукових та пошукових заходів із використанням оперативних та оперативно-технічних засобів, спрямованих на запобігання, виявлення, фіксацію та припинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ. Діяльність сил безпеки та оборони України [14, ст. 1, п. 17, 18] потребує додаткових наукових досліджень, які визначать законодавчо обґрунтований інструментарій з метою своєчасного та якісного реагування на явища, тенденції і чинники, що несуть загрозу національній безпеці.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз здійснення оперативно-розшукових заходів з виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з джерелами іонізуючого випромінення дозволяє нам висновувати, що дана діяльність має відповідне законодавче та нормативно-правове регулювання. При аналізі підстав кримінальної відповідальності нами визначена доцільність перегляду складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ з метою врахування суспільної небезпечності цих діянь з урахуванням небезпеки властивостей ДІВ.

Констатовано, що серед підрозділів кримінальної поліції Департамент забезпечення діяльності, пов'язаної з небезпечними матеріалами уповноважений здійснювати оперативно-розшукові заходи з виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ.

Під час дослідження з'ясовано, що ефективна діяльність підрозділів кримінальної поліції щодо виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ потребує спеціальної підготовки та використання спеціального екіпірування для забезпечення особистої безпеки як поліцейських так і громадян. Одночасно з'ясовано, що ефективна організаційна діяльність підрозділів кримінальної поліції з виявлення досліджуємих кримінальних правопорушень потребує взаємодії з СБУ та ДСНС.

В сучасних умовах, з урахуванням актуальності запобігання вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДІВ для національної безпеки висновуємо необхідність додаткового дослідження спрямованого на концептуалізацію організаційних та тактичних засад здійснення оперативно-розшукових заходів, в тому числі і негласних, уповноважених суб'єктів різних правоохоронних органів, які входять до складу сил безпеки та оборони України – Національна поліція, СБУ, ДСНС тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання: Закон України від 14 січня 1998 року № 15/98-ВР (редакція від 16.10.2022). *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 15/98-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Кириченко О. В. Законодавче регулювання протидії злочинам, пов'язаним з небезпечними хімічними, біологічними, радіоактивними та ядерними матеріалами в України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти:* матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 13.03.2020), Дніпро, 2020. С. 277-280.

3. Дії працівників органів Національної поліції при виникненні надзвичайних ситуацій / Ю. І. Давигора, В. А. Молотай, О. В. Коломієць, Ю. В. Демченко, А. О. Кудлай. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2020. 156 с.

4. Дії поліції під час виявлення фактів незаконного поводження з небезпечними матеріалами: методичні рекомендації / І. М. Максимчук, О. М. Сура, А. А. Саковський, Я. В. Фурман та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 81 с.

5. Грибан В. Г. Безпека працівників Національної поліції в умовах надзвичайних ситуацій : навчальний посібник / В. Г. Грибан, А. Є. Фоменко, Д. Г. Казначеєв, О. І. Бойко; за заг. ред. В. Г. Грибана. Дніпро : Дніпроп. Держ. ун-т внутр. справ, 2018. 100 с.

6. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР (редакція від 16.10.2022). *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 39/95-%D0%B2%D1%80#Text.

7. Підготовка з радіаційного, хімічного, біологічного захисту: науково-популярне видання / Укладач С. В. Пєтков. Київ: «Центр учбової літератури», 2022. 64 с.

8. Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Закону України від 19 жовтня 2000 року № 2064-III (редакція від 16.10.2022). *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2064-14#Text.

9. Інструкція про порядок дій органів (підрозділів) поліції в разі виявлення радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними: затв. наказом МВС України від 06.09.2017 № 754. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z1240-17#Text.

10. Департамент забезпечення діяльності, пов'язаної з небезпечними матеріалами. *Офіційний вебпортал Національної поліції України.* URL: https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policiyi/departament-zabezpechennya-diyalnosti-povyazanoyi-z.

11. Тимошенко М. М., Мінчук Г. Я. Пам'ятка для інспектора з радіаційного контролю. К. : КіС ПЛЮС, 2013. 40 с.

12. Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : затв. наказом МВС України від 7 квітня 2020 року № 357 (редакція від 24.12.2021). URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/z0443-20#Text.

13. Інструкція про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події : затв. наказом МВС України від 22 липня 2016 року № 859. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1254-16#Text.

14. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (редакція від 15.06.2022). *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

REFERENCES:

1. Pro zakhyst liudyny vid vplyvu ionizuiuchoho vyprominiuvannia. (1998, January 14). [On human protection from the effects of ionizing radiation].Zakon Ukrainy № 15/98-VR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15/98-%D0%B2%D1%80#Text.[in Ukrainian].

2. Kyrychenko, O. V. (2020). Zakonodavche rehuliuvannia protydii zlochynam, poviazanym z nebezpechnymy khimichnymy, biolohichnymy, radioaktyvnymy ta yadernymy materialamy v Ukrainy. [Legislative regulation of combating crimes related to dangerous chemical, biological, radioactive and nuclear materials in Ukraine]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (DDUVS, 13.03.2020)*, Dnipro. 277-280. [in Ukrainian].

3. Davyhora, Yu. I., & Molotai, V. A., & Kolomiiets, O.V., & Demchenko, Yu.V., & Kudlai, A. O. (2020). Dii pratsivnykiv orhaniv Natsionalnoi politsii pry vynyknenni nadzvychainykh sytuatsii. [Actions of employees of the National Police in emergency situations], 156. [in Ukrainian].

4. Maksymchuk, I. M.,& Sura,O. M., & Sakovskyi,A. A., & Furman, Ya. V., & ta in. (2019). Dii politsii pid chas vyiavlennia faktiv nezakonnoho povodzhennia z nebezpechnymy materialamy: metodychni rekomendatsii. [Actions of the police during detection of illegal handling of hazardous materials: methodical recommendations]. 81. [in Ukrainian].

5. Hryban, V. H. (2018). Bezpeka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii v umovakh nadzvychainykh sytuatsii. [Security of National Police employees in emergency situations]. Navchalnyi posibnyk. 100. [in Ukrainian].

6. Pro vykorystannia yadernoi enerhii ta radiatsiinu bezpeku. (1995, February 8). [On the use of nuclear energy and radiation safety]. Zakon Ukrainy № 39/95-VR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

7. Pietkov, S.V. (2022). Pidhotovka z radiatsiinoho, khimichnoho, biolohichnoho zakhystu. [Training in radiation, chemical, biological protection]. Naukovo-populiarne vydannia. 64. [in Ukrainian].

8. Pro fizychnyi zakhyst yadernykh ustanovok, yadernykh materialiv, radioaktyvnykh vidkhodiv, inshykh dzherel ionizuiuchoho vyprominiuvannia. (2000, October 19). [On physical protection of nuclear installations, nuclear materials, radioactive waste, other sources of ionizing radiation]. Zakon Ukrainy 2064-III. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2064-14#Text [in Ukrainian].

9. Instruktsiia pro poriadok dii orhaniv (pidrozdiliv) politsii v razi vyiavlennia radioaktyvnykh, khimichnykh ta yadernykh materialiv abo otrymannia informatsii pro porushennia pravyl chy nezakonne povodzhennia z nymy. (2017, September 6). [Instructions on the procedure for actions of police bodies (subdivisions) in case of detection of radioactive, chemical and nuclear materials or receiving information about violation of rules or illegal handling of them], Nakaz MVS Ukrainy vid № 754. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1240-17#Text [in Ukrainian].

10. Departament zabezpechennia diialnosti, poviazanoi z nebezpechnymy materialamy. [Department of ensuring activities related to hazardous materials].*Ofitsiinyi vebportal Natsionalnoi politsii Ukrainy.* Retrieved from: https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policiyi/departament-zabezpechennya-diyalnosti-povyazanoyi-z. [in Ukrainian].

11. Tymoshenko, M. M., & Minchuk, H. Ya. (2013). Pamiatka dlia inspektora z radiatsiinoho kontroliu. [Memo for the radiation control inspector]. 40. [in Ukrainian].

12. Instruktsiia z orhanizatsii reahuvannia na zaiavy i povidomlennia pro kryminalni, administratyvni pravoporushennia abo podii ta operatyvnoho informuvannia v orhanakh (pidrozdilakh) Natsionalnoi politsii Ukrainy. (2020, April 7). [Instructions on the organization of response to statements and reports about criminal, administrative offenses or events and operational information in bodies (subdivisions) of the National Police of Ukraine]. *Nakazom MVS Ukrainy № 357.* Retrieved from: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/z0443-20#Text. [in Ukrainian].

13. Instruktsiia pro poriadok vzaiemodii mizh Derzhavnoiu sluzhboiu Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii, Natsionalnoiu politsiieiu Ukrainy ta Natsionalnoiu hvardiieiu Ukrainy u sferi zapobihannia i reahuvannia na nadzvychaini sytuatsii, pozhezhi ta nebezpechni podii. (2016, July 22). [Instructions on the procedure for cooperation between the State Emergency Service of Ukraine, the National Police of Ukraine and the National Guard of Ukraine in the field of prevention and response to emergency situations, fires and dangerous events]. Nakaz MVS Ukrainy № 859. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1254-16#Text. [in Ukrainian].

14. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy.(2018, June 21). [On the national security of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2469-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 343.35
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-122-128

Скляренко Ігор Васильович,
доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: ivass195@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-2104-6721

ДЕПУТАТ МІСЦЕВОЇ РАДИ ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню впливу статусу депутата місцевої ради на характер складу кримінального правопорушення, вчиненого таким суб'єктом. Проаналізовано різні підходи вчених щодо визначення поняття та сутності такої кримінально-правової категорії як суб'єкт кримінального правопорушення. З'ясовано загальні особливості суб'єкта кримінального правопорушення, розкрито його класифікацію. Досліджено ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Прослідковано, що підстави виділення спеціальних суб'єктів у кримінальному законодавстві. Відмічено, що депутат місцевої ради за своїм правовим статусом відноситься до особливої форми суб'єкта кримінального правопорушення. Проаналізовано поняття «службова особа» в контексті кримінального права. Акцентовано увагу на потрійному характері правового статусу депутата місцевої ради як представника інтересів місцевих жителів, повноправного члена місцевої ради та представника влади. Здійснено аналіз особливостей правового статусу депутата місцевої ради та розкрито основні організаційно-правові форми його діяльності як суб'єкта кримінального правопорушення, до яких відносяться ініціативно-нормотворчі, кадрові, комунікативно-інформаційні, контрольні. На прикладах із судової практики розглянуто вплив правового статусу депутата місцевої ради на характер елементів складів окремих кримінальних правопорушень. Проведено класифікацію кримінальних правопорушень, в яких депутат місцевої ради як його суб'єкт впливає на інші елементи складу правопорушення, а саме: пов'язані з безпосереднім здійснення відповідних повноважень, пов'язані із злочинним впливом та пов'язані з моральним авторитетом як представника інтересів місцевих жителів. Доведено, що різноманітний характер діяльності депутата місцевої ради обумовлює різноманітні способи та мотиви вчинення ним кримінальних правопорушень. Визначено, що депутат місцевої ради не є спеціальним суб'єктом за кримінальним законодавством, однак саме по собі вчинення саме таким суб'єктом кримінального правопорушення із застосування свого особливого правового статусу має вплив на всі елементи складу відповідного правопорушення, зокрема на час, місце, мотив, спосіб та об'єкт вчинення відповідного правопорушення.

Ключові слова: суб'єкт кримінального правопорушення, депутат місцевої ради, службова особа, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, кримінальне правопорушення

Skliarenko I. DEPUTY OF THE LOCAL COUNCIL AS A SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE

The article is devoted to the study of the influence of the status of the deputy of the local council on the nature of the composition of the criminal offense committed by such an entity. Different approaches of scientists regarding the definition of the concept and essence of such a criminal-legal category as a subject of a criminal offense have been analyzed. The general features of the subject of the criminal offense have been clarified, and its classification has been revealed. The signs of a special subject of a criminal offense were studied. It was observed that the grounds for identifying special subjects in criminal legislation. It was noted that the deputy of the local council, according to his legal status, belongs to a special form of the subject of a criminal offense. The concept of "official" in the context of criminal law is analyzed. Attention is focused on the triple nature of the legal status of a deputy of the local council as a representative of the interests of local residents, a full member of the local council and a representative of the government. The analysis of the peculiarities of the legal status of the deputy of the local council was carried out and the main organizational and legal forms of his activity as a subject of a criminal offense were revealed, which include initiative-normative, personnel, communicative and informational, control. The influence of the legal status of the deputy of the local council on the nature of the elements of the composition of certain criminal offenses is considered using examples from judicial practice. The classification of criminal offenses in which the deputy of the local council as his subject affects other elements of the composition of the offense, namely: related to the direct exercise of relevant powers, related to criminal influence and related to moral authority as a representative of interests local residents. It has been proven that the diverse nature of the activities of the deputy of the local council determines various methods and motives for committing his criminal offenses. It was determined that the deputy of the local council is not a special subject under the criminal law, however, the commission of a criminal offense by such a subject by applying his special legal status has an impact on all elements of the composition of the relevant offense, in particular on the time, place, motive, method and object of committing the corresponding offense.

Key words: subject of a criminal offense, deputy of the local council, official, special subject of a criminal offense, criminal offense.

Постановка проблеми Починаючи з 2014 року після підписання та ратифікації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з

© І.В.Скляренко, 2022

атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони та прийняття Верховною Радою України Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» було запущено процес децентралізації. Внаслідок цього об'єднані територіальні громади отримали більше можливостей для вирішення місцевих питань, а відтак збільшується їх відповідальність за прийняті рішення. Це стосується і уповноважених ними депутатів місцевих рад як виразників їх інтересів. Депутат місцевої ради зобов'язаний належним чином та у повній мірі представляти та захищати інтереси територіальної громади (або ж своїх виборців), однак так само він може використовувати надані йому права та гарантії всупереч цих інтересів шляхом вчинення в тому числі і кримінально-караних дій. Так, суб'єкт кримінального правопорушення є ключовим елементом складу правопорушення, оскільки саме він вчиняє діяння, необхідні для досягнення протиправного результату. При цьому, депутат місцевої ради в силу свого особливого правового статусу може вчиняти певні кримінальні правопорушення. У зв'язку з цим, в діяльності депутатів місцевих рад гостро стало питання дотримання вимог кримінального закону.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями становлення та розвитку статусу депутата місцевої ради в системі місцевого самоврядування займалися такі науковці, як М.О. Баймуратов, О.В.Батанов, В.В. Кравченко, В.Ф. Кузнецов, О.О. Катафін, М.Ф. Селіванов, М.І. Ставнійчук, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, Ю.С. Шемшученко та інші вчені. У свою чергу, проблематикою суб'єкта злочину у кримінальному праві займалося чимало вчених, зокрема, П.П. Андрушко, В.О. Гацелюк, В.О. Глушков, В.О.Навроцький, В.В. Сташис, В.Я. Тацій та ін. Але зазначимо, що окремо питання депутата місцевої ради як суб'єкта правопорушення у кримінальному праві не вивчалося, а тому дослідження кримінально-правового статусу депутатів місцевих рад в сучасних умовах розвитку української державності залишається актуальним.

Мета статті полягає у висвітленні впливу статусу депутата місцевої ради на характер складу кримінального правопорушення, вчиненого таким суб'єктом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українське кримінальне законодавство визначає суб'єкта кримінального правопорушення як фізичну осудну особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці (14-18 років), з може наставати кримінальна відповідальність [1].

Тобто, суб'єкт кримінального правопорушення характеризується наявністю таких обов'язкових ознак як: фізична особа вказує на те, що злочин може вчинити лише людина, досягнення віку кримінальної відповідальності за загальним правилом настає з 16 років та осудність – це здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

При цьому, окрім описаного вище загального існує ще і спеціальний суб'єкт, який згідно ч. 2 ст. 18 Кримінального кодексу України (далі КК України) визначається як фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність за кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [1].

Зокрема, на думку В.І. Терентьєва, спеціальним суб'єктом злочину слід визнавати особу, яка володіє поряд із загальними ознаками суб'єкта додатковими ознаками, передбаченими Особливою частиною КК України, що є обов'язковими для відповідного конкретного складу злочину [2, с. 11-12]. До таких додаткових ознак можемо віднести стать, професію, соціальний стан, посаду, матеріальне домінування, сімейний стан, тощо), що надають їм можливість вчинити певне кримінальне правопорушення.

Слід погодитися з думкою В.О. Навроцького, що виокремлення спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення обумовлюється необхідністю: 1) обмежити відповідальність за те чи інше діяння певною групою осіб; 2) посилити відповідальність за посягання здійснене певним суб'єктом; 3) посилити відповідальність за посягання здійснене певним суб'єктом; 4) пом'якшити відповідальність за посягання здійснене певним суб'єктом [3, с. 255].

У даному випадку слід вказати, що в теорії кримінального права наявна значна кількість критеріїв класифікації спеціального суб'єкта. Так, науковці розрізняють критерії правового становища, особи винного, специфіки злочинних діянь. Так, за правовим становищем у сфері службової діяльності можна виокремити таких суб'єктів як службову особу, публічну службову особу, службову особу в сфері публічного або приватного права, осбу, яка надає публічні послуги [4, с. 8-11; 3, с. 257-259].

Дійсно, законодавець виокремлює такий вид суб'єкта кримінального правопорушення як службові особи, до яких відносяться особи, які здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій (ч. 3 ст. 18 КК України) [1].

При цьому, слід наголосити, що службовою особою в якості суб'єкта правопорушення слід визнати фізичну особу, яка не просто займає відповідну посаду, а яка вчинила кримінальне правопорушення саме у зв'язку із здійсненням нею відповідних службових (владно-управлінських) повноважень.

Аналіз законодавчого визначення загального поняття «службова особа» дає підстави виокремити такі категорії службових осіб як: 1) представників влади 2) або місцевого самоврядування, а також 3) посадових осіб підприємств, установ, організацій всіх форм власності, які займають там посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій.

Представники влади та місцевого самоврядування – це особи, які, діючи від імені всіх гілок державної влади або органів місцевого самоврядування, реалізують надані їм владні повноваження, що тягне правові наслідки для невизначеного кола не підлеглих їм по службі осіб [5, с. 569].

Поряд з цим, на нашу думку, поняття «представник влади» та «представник місцевого самоврядування» слід розмежовувати в силу норми ст. 19 Конституції України [6]. Так, представником місцевого самоврядування можемо визначити особу, яка безпосередньо виконує завдання органу місцевого самоврядування і володіє повноваженнями ставити вимоги та приймати рішення (за характером своїх функцій), обов'язкові для виконання юридичними чи фізичними особами на відповідній території, незалежно від їх відомчої приналежності чи підпорядкування [7, с. 142].

Відтак, представником місцевого самоврядування в розумінні кримінального закону є особа, яка входить до органу місцевого самоврядування та може віддавати вказівки й ставити вимоги, обов'язкові для виконання всіма суб'єктами у відповідній адміністративно-територіальній одиниці.

Слід погодитися з думкою, що представниками місцевого самоврядування є: депутати місцевих рад, міські, сільські, селищні голови, працівники апаратів органів місцевого самоврядування та інші посадові особи, що здійснюють владні-управлінські функції [8, с. 67].

Статус обраних представників - депутатів місцевих рад - визначається Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про статус депутатів місцевих рад», в яких закріплюються принципи мандату депутата місцевої ради, його права та обов'язки, гарантії депутатської діяльності.

Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» визначає депутата як представника інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу та рівноправного члена місцевої ради. Окрім того, депутат місцевої ради здійснює свої повноваження, не пориваючи з виробничою або службовою діяльністю, може бути обраний секретарем сільської, селищної, міської ради, головою, заступником голови районної, обласної, районної у місті ради, працювати у відповідній раді на постійній основі. За рішенням обласної, Київської та Севастопольської міських рад депутат, обраний головою постійної комісії з питань бюджету, може працювати в раді на постійній основі [9].

При цьому, правовим статусом депутата міської ради можна вважати його місце і роль у системі правовідносин як представника відповідної територіальної громади у місцевій раді, що визначені і гарантовані чинним законодавством України, тобто права, обов'язки та гарантії діяльності.

Відтак, можемо стверджувати про подвійний, а то й потрійний характер правового статусу депутата місцевої ради: 1) як обраного представника та виразника інтересів територіальної громади та виборців свого виборчого округу перед іншими суб'єктами (публічними чи приватними); 2) власне депутат (повноправний член) відповідної місцевої ради з правом голосу при прийнятті обов'язкових до виконання рішень 3) як службова особа (працівник) органу місцевого самоврядування. Крім того, в рамках своєї діяльності депутат може нести політичну, адміністративну чи кримінальну відповідальність.

Тут слід погодитись з думкою Ю. Максименко, що депутат місцевої ради – це і громадський діяч, і суб'єкт владних повноважень одночасно. Але як суб'єкт владних повноважень місцевий депутат обмежений лише повноваженнями в межах представницького органу місцевого самоврядування – ради [10, с. 176]. При цьому слід мати на увазі, як слушно зауважує С.Т. Серьогіна, що не всі права депутатів мають владний характер [11, с. 135].

Таким чином, депутат місцевої ради як суб'єкт кримінального правопорушення – це фізична осудна особа, яка на момент вчинення кримінального правопорушення являлася депутатом місцевої ради та вчинила дане правопорушення при реалізації наданих їй Конституцією України, законами України чи підзаконними нормативними актами прав, обов'язків чи гарантій депутата місцевої ради.

Як випливає з даного визначення, для належної характеристики депутата місцевої ради як суб'єкта кримінального правопорушення слід проаналізувати форми та характер його діяльності, в ході яких ним можуть бути вчинені кримінальні правопорушення.

Місцеве самоврядування за своєю суттю є багатогранним явищем, що передбачає різноманітність організаційних форм діяльності депутатів місцевих рад.

А.І. Швець у своєму дисертаційному дослідженні розрізняє дві основні форми діяльності депутатів місцевих рад - безпосередня участь депутатів місцевих рад у здійсненні місцевого самоврядування у виборчому окрузі та діяльність депутатів місцевих рад у раді [12]. На нашу думку, слід окремо також вирізняти і таку форму діяльності депутата місцевої ради як робота на постійній основі на виборних посадах – секретаря відповідної ради, голови, заступника голови районної/обласної ради, голови депутатської комісії на постійній основі.

В рамках здійснення місцевого самоврядування у виборчому окрузі депутат місцевої ради має право: офіційно представляти виборців свого виборчого округу та інтереси територіальної громади; брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях інших місцевих рад та їх органів, загальних зборах громадян за місцем проживання, засіданнях органів самоорганізації населення, що проводяться в межах території його виборчого округу; порушувати питання, що зачіпають інтереси виборців, та вимагати їх вирішення; доступу до засобів масової інформації комунальної форми власності з метою оприлюднення результатів власної депутатської діяльності та інформування про роботу ради в порядку, встановленому відповідною радою; внесення пропозицій з питань, пов'язаних з його депутатськими повноваженнями у виборчому окрузі

відповідно до закону, брати участь у їх розгляді; на депутатське звернення, депутатський запит, депутатське запитання; на невідкладний прийом; вимагати усунення порушень законності і встановлення правового порядку (стаття 11 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад») [9].

При цьому, депутатське звернення - викладена в письмовій формі вимога депутата місцевої ради з питань, пов'язаних з його депутатською діяльністю до організацій незалежно від форми власності, розташованих на території відповідної ради, здійснити певні дії, вжити заходів чи дати офіційне роз'яснення з питань, віднесених до їх компетенції [9].

В рамках здійснення повноважень депутата місцевої ради у раді він має право реалізовувати їх в сесійній та позасесійній формі [9].

Відповідно до частини 1 статті 19 Закону України «Про статус депутатів міської ради», депутат місцевої ради користується правом ухвального голосу з усіх питань, що розглядаються на засіданнях ради та її органів, до складу яких він входить. Саме під час сесії приймаються всі найважливіші рішення та нормативно-правові акти, які стосуються прав та свобод членів територіальної громади. Так само право ухвального голосу депутат має і на засіданнях постійних комісій місцевої ради [9].

Слід зазначити, що в місцевих радах зазвичай організовуються постійні комісії функціонального (мандатна, з питань регламенту, депутатської етики, бюджету тощо) та галузевого характеру (управління комунальною власністю, земельна, освіти, культури, сільського господарства, тощо).

Швець А.І. виокремлює такі організаційно-правові форми реалізації повноважень депутата у місцевій раді:

1) ініціативно-нормотворчі (право пропонувати питання для розгляду їх радою та її органами; вносити пропозиції і зауваження до порядку денного засідань ради та її органів, порядку розгляду обговорюваних питань та їх суті; вносити на розгляд ради та її органів проекти рішень з питань, що належать до їх відання, поправки до них, тощо);

2) кадрові (право висловлюватися (в тому числі і шляхом відповідного голосування) щодо персонального складу утворюваних радою органів і кандидатур посадових осіб, які обираються, призначаються або затверджуються радою;

3) комунікативно-інформаційні (ставити запитання доповідачам, співдоповідачам, головуючому на засіданні, виступати з обґрунтуванням своїх пропозицій, тощо);

4) контрольні (порушувати в раді та її органах питання про необхідність перевірки роботи підзвітних та підконтрольних раді органів, підприємств, установ, організацій, тощо) [12, с. 112-113].

Так, ОСОБА_3, будучи депутатом Черкаської міської ради 4-го скликання, ОСОБА_3, умисно, з корисливих мотивів, зловживаючи своїм службовим становищем, всупереч інтересам служби, з метою заволодіння бюджетними коштами виконавчого комітету Черкаської міської ради, склав завідомо неправдиве звернення на ім'я депутатів Черкаської міської ради від неіснуючого Черкаського обласного громадського об'єднання «За здорове життя» з проханням профінансувати виготовлення інформаційних фото буклетів в розмірі 22050 грн. та підробивши в ньому підпис від імені голови ОСОБА_6, в жовтні 2003 року, звернувся до деяких депутатів Черкаської міської ради з проханням допомогти у фінансуванні даного громадського об'єднання. Останні, не усвідомлюючи, що сприяють ОСОБА_3 у незаконному заволодінні бюджетними коштами, та не здогадуючись про злочинність його намірів на пропозицію погодились і підписали попередньо виготовлені ним відповідні депутатські звернення. Зазначеними діями ч. 5 ст. 191, ч. 2 ст. 366 КК України (заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, вчинене повторно, в особливо великих розмірах та службове підроблення [13].

В даному випадку суб'єкт правопорушення, використовуючи свій особливий правовий статус депутата місцевої ради, в тому числі зловживаючи правом на депутатське звернення, вчинив відповідні протиправні діяння.

Або ж, наприклад, під час зустрічі ОСОБА_1 повідомив, що йому, як голові фракції партії у Бориспільській районній раді Київської області, стало відомо, що ТОВ «Меридіан-транс» здійснює вивіз сміття та він має намір використати свої повноваження депутата для припинення вказаної діяльності ТОВ «Меридіан-транс», при цьому погрожуючи підняттям цього питання на сесії районної ради, зверненням з відповідними депутатськими запитами до контролюючих та правоохоронних органів, які розпочнуть кримінальне провадження та припинять діяльність ТОВ «Меридіан-транс». Разом з тим, ОСОБА_1 повідомив ОСОБА_6 про те, що у разі надання йому представниками ТОВ «Меридіан-транс» щомісяця неправомірної вигоди у вигляді грошових коштів у сумі 20000 грн, він не ініціюватиме питання щодо припинення здійснення господарської діяльності зазначеного товариства. Сторона обвинувачення кваліфікувала дії ОСОБА_1 за ч. 2 ст. 369-2 КК України як одержання неправомірної вигоди для себе за обіцянку здійснити вплив на прийняття рішення особами, уповноваженими на виконання функцій держави [14].

В даному випадку, згідно позиції сторони обвинувачення, суб'єкт правопорушення вчинив відповідні протиправні діяння, що було обумовлено його статусом депутата місцевої ради та можливістю зловживання наданими йому правами та гарантіями діяльності (депутатське звернення, депутатський запит, депутатське запитання, право на невідкладний прийом, вимога усунути порушення законності, тощо).

Також, наприклад, у липні 2014 року до в.о. Арцизького міського голови ОСОБА_1, діючи на підставі в інтересах фізичної особи-підприємця «ОСОБА_5», звернулась потерпіла ОСОБА_5 з питання отримання дозволу на розміщення групи тимчасових споруд для здійснення підприємницької діяльності. Перебуваючи у службовому кабінеті, ОСОБА_1 довела ОСОБА_5 механізм отримання дозволу на розміщення групи тимчасових споруд для здійснення підприємницької діяльності. Цього ж дня ОСОБА_1, реалізовуючи свій злочинний умисел, направлений на одержання неправомірної вигоди, діючи з корисливих мотивів з використанням свого службового становища, займаючи відповідальне становище, з метою незаконного особистого збагачення, в порушення прийнятої нею присяги посадової особи місцевого самоврядування, про те, що буде вірно служити громаді та народові України, неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, сприяти втіленню їх у життя, охороняти права, свободи і законні інтереси громадян, сумлінно виконувати свої посадові обов'язки запропонувала ОСОБА_5 передати їй неправомірну вигоду в сумі 2000 доларів США за сприяння у прийнятті депутатами Арцизької міської ради рішення щодо надання фізичній особі-підприємцю «ОСОБА_6» дозволу на розміщення групи тимчасових споруд для здійснення підприємницької діяльності та підписання і видачу відповідного дозволу.

При цьому ОСОБА_1 повідомила ОСОБА_5, що вона користується безумовним авторитетом, повагою з боку підлеглих працівників та депутатського корпусу міської ради, а також, як голова виконавчого комітету Арцизької міської ради, до пропозицій та прохань якої прислуховуються, може сприяти у подальшому позитивному голосуванню депутатів сесії міської ради по питанню ОСОБА_5 [15].

Так само, ОСОБА_1, будучи депутатом Новослобідської сільської ради, достовірно володіючи відомостями про керівництво, матеріально-відповідальних осіб та посадові обов`язки працівників Юр`ївського НВК, добровільно та ініціативно, користуючись статусом депутата місцевої ради зателефонував директору навчального закладу, та в телефонному режимі, використовуючи своє службове становище та авторитет, наказав останньому відкрити приміщення школи та передати представникам незаконних збройних чи воєнізованих формувань, створеним на тимчасово окупованій території с. Юр`єве Конотопського району Сумської області, для розміщення та використання у забезпеченні діяльності відповідних формувань. Зазначеними діями ОСОБА_1 вчинив кримінальне правопрушення, пердбачене ч. 3 ст. 111-1 КК України, а саме передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора [16].

Тобто, можемо стверджувати, що різноманітний характер діяльності депутата місцевої ради обумовлює різноманітні способи та мотиви вчинення ними кримінальних правопорушень. Більш того, особливий характер правового статусу, гарантії діяльності депутата місцевої ради, а подекуди і його моральний авторитет можуть бути складовими елементами як суб'єкта правопорушення, так й інших елементів його складу - мета, мотив суб'єктивної сторони, місце, спосіб об'єктивної сторони, відносини у сфері місцевого самоврядування об'єкту правопорушення.

Відтак, кримінальні правопорушення, в яких депутат місцевої ради як його суб'єкт впливає на інші елементи складу правопорушення, можна поділити на три групи: пов'язані з безпосереднім здійсненням відповідних повноважень (шахрайство, отримання неправомірної вигоди, зловживання службовим становищем, інші службові правопорушення), пов'язані із злочинним впливом (службові правопорушення) та пов'язані з моральним авторитетом як представника інтересів місцевих жителів (злочини проти основ безпеки держави).

Висновки Діяльність депутата місцевої ради як представника інтересів жителів територіальної громади та службової особи містить в собі чимало ризиків вчинення кримінальних правопорушень. Хоча депутат місцевої ради і не є спеціальним суб'єктом за кримінальним законодавством, однак вчинення саме ним кримінального правопорушення із застосування свого особливого правового статусу має вплив на всі елементи складу відповідного правопорушення, зокрема на час, місце, мотив, спосіб та об'єкт вчинення відповідного правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 03.11.2022)

2. Терентьєв В.І. Відповідальність спеціального суб’єкту злочину за кримінальним правом України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

3. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник. За ред. В.О. Навроцького. Юрінком Інтер. К. 2013. 712 с.

4. Устименко В.В. Специальний субьект преступления (понятие, виды, некоторые вопросы квалификации). автореф. дис. канд. юрид. наук. Х. 1984. 23 с.

5. Кримінальне право. Особлива частина: підруч. За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 2. Видавництво «Елтон–2». Луганськ. 2012. 780 с.

6. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення 03.11.2022)

7. Засади запобігання та протидії корупції в Україні: навч. посіб. Василинчук В.І., Чернявський С.С., Юрченко О.М., та ін. ФОП Кандиба Т.П. Київ: 2015. 228 с.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя. Юрінком Інтер. Київ. 2016. 1064 с.

9. Про статус депутатів місцевих рад: Закон від 11.07.2002 р.№ 93-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15 (дата звернення 03.11.2022)

10. Максименко Ю. Статус і повноваження депутатів місцевих рад. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 2. С. 175-181.

11. Серьогіна С.Г. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Право. Харків. 2005. 256 с.

12. Швець А.І. Основні організаційно-правові форми діяльності депутатів місцевих рад. дис. канд. юрид. наук. Одеса. 2021. 220 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15970/Diss_Shvets.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення 03.11.2022)

13. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 21.10.2008 року в справі № 1-27-2008 рік URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/5644959 (дата звернення 03.11.2022)

14. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 30.12.2020 року в справі № 359/2985/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94255741 (дата звернення 03.11.2022)

15. Вирок Тарутинського районного суду Одеської області від 24.03.2016 року в справі № 522\3516/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/56667334 (дата звернення 03.11.2022)

16. Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 29.06.2022 року в справі № 584/368/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105006793 (дата звернення 03.11.2022)

REFERENCES:

1. Kryminaljnyj kodeks Ukrajiny vid 05.04.2001 r. № 2341-III. [Criminal Code of Ukraine] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (data zvernennja 03.11.2022) [in Ukrainian]

2. Terentjjev V.I. (2003) Vidpovidaljnistj specialjnogho sub'jektu zlochynu za kryminaljnym pravom Ukrajiny [Liability of a special subject of a crime under the criminal law of Ukraine]: avtoref. dys. kand. juryd. nauk: 12.00.08. Kyjiv. 20 s. [in Ukrainian]

3. Ukrajinsjke kryminaljne pravo. Zaghaljna chastyna: pidruchnyk [Ukrainian Criminal law. General part]. Za red. V.O. Navrocjkogho. Jurinkom Inter. K. 2013. 712 s. [in Ukrainian]

4. Ustimenko V.V. (1984) Special'nij sub'ekt prestuplenija (ponjatie, vidy, nekotorye voprosy kvalifikacii) [Special subject of the crime (concept, types, some questions of qualifications)]. avtoref. dis. kand. jurid. nauk. H. 1984. 23 s. [in Russian]

5. Kryminaljne pravo. Osoblyva chastyna: pidruch. [Criminal law. Special part] Za red. O.O. Dudorova, Je.O. Pysjmensjkogho. T. 2. Vydavnyctvo «Elton–2». Lughansjk. 2012. 780 s. [in Ukrainian]

6. Konstytucija Ukrajiny vid 28.06.1996 r. [The Constitution of Ukraine] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text (data zvernennja 03.11.2022) [in Ukrainian]

7. Zasady zapobighannja ta protydiji korupciji v Ukrajini: navch. posib. [Principles of preventing and countering corruption in Ukraine] Vasylynchuk V.I., Chernjavsjkyj S.S., Jurchenko O.M., ta in. FOP Kandyba T.P. Kyjiv: 2015. 228 s. [in Ukrainian]

8. Naukovo-praktychnyj komentar Kryminaljnogho kodeksu Ukrajiny [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. D.S. Azarov, V.K. Ghryshhuk, A.V. Savchenko ta in.; za zagh. red. O.M. Dzhuzhi, A.V. Savchenka, V.V. Chernjeja. Jurinkom Inter. Kyjiv. 2016. 1064 s. [in Ukrainian]

9. Pro status deputativ miscevykh rad [On the status of deputies of local councils]: Zakon vid 11.07.2002 r. № 93-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15 (data zvernennja 03.11.2022) [in Ukrainian]

10. Maksymenko Ju. (2021) Status i povnovazhennja deputativ miscevykh rad [Status and powers of deputies of local councils]. Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo. № 2. S. 175-181. [in Ukrainian]

11. Serjoghina S.Gh. (2005) Derzhavne budivnyctvo i misceve samovrjaduvannja v Ukrajini [State building and local self-government in Ukraine: a textbook for students of higher educational institutions]: pidruchnyk dlja studentiv vyshhykh navchaljnykh zakladiv. Pravo. Xarkiv. 256 s. [in Ukrainian]

12. Shvecj A.I. (2021) Osnovni orghanizacijno-pravovi formy dijaljnosti deputativ miscevykh rad [The main organizational and legal forms of activity of deputies of local councils]. dys. kand. juryd. nauk. Odesa. 220 s. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15970/Diss_Shvets.pdf?sequence=2&isAllowed=y (data zvernennja 03.11.2022) [in Ukrainian]

13. Vyrok Sosnivsjkogho rajonnogho sudu m. Cherkasy vid 21.10.2008 roku v spravi # 1-27-2008 rik [Verdict of the Sosnivsky District Court of Cherkasy] URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/5644959 (data zvernennja 03.11.2022) [in Ukrainian]

14. Vyrok Boryspiljsjkogho misjkrajonnogho sudu Kyjivsjkoji oblasti vid 30.12.2020 roku v spravi № 359/2985/16-k [Verdict of the Boryspil City and District Court of the Kyiv Region] URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94255741 (data zvernennja 03.11.2022) [in Ukrainian]

15. Vyrok Tarutynsjkogho rajonnogho sudu Odesjkoji oblasti vid 24.03.2016 roku v spravi № 522/3516/15-k [Verdict of the Tarutynsky District Court of Odesa Region]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/56667334 (data zvernennja 03.11.2022) [in Ukrainian]

16. Vyrok Putyvljsjkogho rajonnogho sudu Sumsjkoji oblasti vid 29.06.2022 roku v spravi № 584/368/22 [Verdict of the Putivlsky District Court of the Sumy Region]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105006793 (data zvernennja 03.11.2022) [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 18.11.2022

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.35
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-129-133

Галіахметов Ігор Абзалович,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри приватного права Юридичного інституту
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
e-mail: igor.ghaliahmetov@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-0431-0394

ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

В даній статті розглянуто перелік основоположних принципів Організації Об’єднаних Націй.

Основоположними принципами членів ООН є: 1) принцип, згідно з яким держави утримуються у своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй; 2) принцип, згідно з яким держави вирішують свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не наражати на загрозу міжнародний мир, безпеку і справедливість; 3) принцип щодо обов'язку відповідно до Статуту не втручатися у справи, що входять у внутрішню компетенцію будь-якої іншої держави; 4) обов'язок держав співпрацювати одна з одною відповідно до Статуту; 5) принцип рівноправності та самовизначення народів; 6) принцип суверенної рівності країн; 7) принцип сумлінного виконання державами зобов'язань, прийнятих ними відповідно до Статуту.

Головну увагу приділено розкриттю принципу територіальної цілісності та політичної незалежності. Автором акцентовано увагу, що країни-учасниці ООН та міжнародні організації повинні всіляко сприяти усталеності та виконанню принципів, які затверджені в Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй (1970 р.).

Відзначено, що основоположними ідеями країн-учасниць ООН є сприянні розвитку міжнародних відносин кожної країни-учасниці, не зазіхання на самостійність, демократію, територіальну цілісність, максимально договірне вирішенні суперечок, що виникають, а у разі не можливості – нормативне вирішення таких спорів в судах. Порушення принципів ООН спричиняє негативну реакцію з боку інших країн-учасниць.

Потребує вирішення питання застосування механізму обов’язковості резолюції Генасамблеї ООН, які нажаль, на сьогоднішній день, носять рекомендаційний, а не імперативний характер. Також варто акцентувати увагу на відсутності механізму притягнення країни, що порушує принципи ООН до юридичної відповідальності. Адже, відсутність дієвого механізму відповідальності спричиняє ситуації подальшого порушення норм міжнародного права та уникнення від відповідальності.

Ключові слова: територіальна цілісність, принципи міжнародного права, ООН, міжнародні організації, юридична відповідальність, міжнародна ізоляція.

Galiahmetov I. TERRITORIAL INTEGRITY AND POLITICAL INDEPENDENCE AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF INTERNATIONAL LAW

This article discusses the list of fundamental principles of the United Nations.

The fundamental principles of UN members are: 1) the principle that states refrain in their international relations from the threat of force or its use both against the territorial integrity or political independence of any state, and in any other way incompatible with the goals of the Organization About United Nations; 2) the principle according to which states resolve their international disputes by peaceful means in such a way as not to endanger international peace, security and justice; 3) the principle regarding the obligation, in accordance with the Charter, not to interfere in matters falling within the internal competence of any other state; 4) the duty of states to cooperate with each other in accordance with the Charter; 5) the principle of equality and self-determination of peoples; 6) the principle of sovereign equality of countries; 7) the principle of conscientious fulfillment by the states of the obligations accepted by them in accordance with the Charter.

The main attention is paid to the disclosure of the principle of territorial integrity and political independence. The author emphasized that UN member states and international organizations should in every way contribute to the establishment and implementation of the principles approved in the Declaration on the Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation between States in accordance with the Charter of the United Nations (1970).

It was noted that the fundamental ideas of the UN member countries are to promote the development of international relations of each member country, not to encroach on independence, democracy, territorial integrity, maximally contractual resolution of disputes that arise, and in the case of non-possibility, normative resolution of such disputes in courts. Violation of UN principles causes a negative reaction from other participating countries.

The issue of applying the binding mechanism of the UN General Assembly resolution, which, unfortunately, today, is of a recommendatory rather than an imperative nature, needs to be resolved. It is also worth emphasizing the lack of a mechanism to bring the country, which violates the principles of the UN, to legal responsibility. After all, the absence of an effective

© І.А.Галіахметов, 2022

mechanism of responsibility causes situations of further violations of international law and avoidance of responsibility.

Key words: territorial integrity, principles of international law, UN, international organizations, legal responsibility, international isolation.

Постановка проблеми. Україна у 1945 р. стала однією з держав-співзасновниць ООН. Делегація України взяла активну участь у конференції в Сан-Франциско, зробивши вагомий внесок у розробку Статуту ООН (зокрема, координувала процес підготовки Преамбули та Цілей і Принципів Статуту ООН). Україна надає виключного значення питанню зміцнення ООН як центру багатосторонніх зусиль у вирішенні складних та комплексних викликів. Україна виходить із необхідності належної реалізації Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 р., подальшого реформування ООН, підвищення ефективності її діяльності, забезпечення реформи РБ ООН, посилення ролі ГА ООН. Попри триваючу агресію з боку РФ, Україна приділяє особливу увагу діяльності ООН з підтримання міжнародного миру та безпеки, розглядаючи участь у ній як важливий чинник своєї зовнішньої політики. З 1992 року Україна є активним контрибутором персоналу і техніки до операцій ООН з підтримання миру [1]. Втім, не дивлячись на членство України та рф в ООН, остання все ж таки безпрецедентно порушує всі міжнародні принципи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вперше питання принципів міжнародного права було закріплено в Статуті ООН. Серед науковців проблематикою принципів міжнародного права займалися: С. М. Задорожна, В. Г.Буткевич, В. В.Мицик, О. В. Задорожній, В. А.Василенко, О.В.Київець, Г. В.Ігнатенко, В. А. Караташкин, Б. М. Клименко, А. Н. Талалаєв та ін.

Мета статті – характеристика таких важливих принципів міжнародного права як територіальна цілісність та політична незалежність**.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасними пріоритетними сферами діяльності ООН для України є: — розробка ефективних підходів до зміцнення міжнародної та регіональної безпеки; — більш повне залучення ООН до процесу роззброєння, зокрема ядерного, зниження військового протистояння у різних регіонах світу, проведення конструктивного діалогу з проблем конверсії, участь у формуванні нових і зміцненні існуючих регіональних структур безпеки, налагодження співробітництва з ними; — використання досвіду ООН для розв'язання соціально-економічних проблем, експертної допомоги в інтересах державного будівництва України, сприяння переходу до ринкової економіки; — використання унікальних можливостей ООН для ведення діалогу з представниками інших держав [2].

Будучи членом ОНН Україна дотримується всіх міжнародних принципів, які визначає ООН у всіх сферах міжнародної діяльності. Так, головним міжнародним актом в якому визначено принципи міжнародного права є Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй (прийнято резолюцією 2625 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24 жовтня 1970 року).

Відповідно основоположними принципами членів ООН є: 1) принцип, згідно з яким держави утримуються у своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй; 2) принцип, згідно з яким держави вирішують свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не наражати на загрозу міжнародний мир, безпеку і справедливість; 3) принцип щодо обов'язку відповідно до Статуту не втручатися у справи, що входять у внутрішню компетенцію будь-якої іншої держави; 4) обов'язок держав співпрацювати одна з одною відповідно до Статуту; 5) принцип рівноправності та самовизначення народів; 6) принцип суверенної рівності країн; 7) принцип сумлінного виконання державами зобов'язань, прийнятих ними відповідно до Статуту [3].

Таким чином, основоположними ідеями країн-учасниць ООН є сприянні розвитку міжнародних відносин кожної країни-учасниці, не зазіхання на самостійність, демократію, територіальну цілісність, максимально договірне вирішенні суперечок, що виникають, а у разі не можливості – нормативне вирішення таких спорів в судах. Порушення принципів ООН спричиняє негативну реакцію з боку інших країн-учасниць.

В XXI ст. важко уявити ситуацію, коли демократична країна, член міжнародних організацій може порушити норми міжнародного права та порушити непорушні принципи ООН. В ситуації повномасштабної збройної агресії рф щодо України особливого значення набуває механізм захисту країни-учасниці та відповідно дії принципів ООН.

Одним з таких принципів є територіальної цілісності чи політичної незалежності.

Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй визначає, що кожна держава зобов'язана утримуватись у своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісною з цілями Організації Об'єднаних Націй. Така загроза силою або її застосування є порушенням міжнародного права та Статуту Організації Об'єднаних Націй; вони ніколи не повинні застосовуватися як засіб врегулювання міжнародних проблем. Агресивна війна становить злочин проти миру, за який передбачається відповідальність відповідно до міжнародного права. Відповідно до цілей та принципів

Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані утримуватися від пропаганди агресивних воєн [3].

Кожна держава зобов'язана утримуватися від загрози силою або її застосування з метою порушення існуючих міжнародних кордонів іншої держави або як засіб вирішення міжнародних спорів, у тому числі територіальних спорів та питань, що стосуються державних кордонів. Так само кожна держава зобов'язана утримуватися від загрози силою або її застосування з метою порушення міжнародних демаркаційних ліній, таких як лінії перемир'я, встановлених або відповідних міжнародній угоді, стороною якої є ця держава або яку ця держава зобов'язана дотримуватися на будь-якій іншій підставі. Ніщо у сказаному вище не повинно тлумачитися як завдане шкоди позиціям зацікавлених сторін щодо статусу та наслідків встановлення таких ліній, згідно з їх особливими режимами, або як порушує їх тимчасовий характер [3].

Територія держави може бути об'єктом військової окупації, що є результатом застосування сили порушення положень Статуту. Територія держави не повинна бути об'єктом набуття іншою державою внаслідок загрози силою або її застосування. Ніякі територіальні придбання, які є наслідком загрози силою або її застосування, не повинні визнаватись законними. Ніщо у сказаному вище не повинно тлумачитися як зачіпаюче: a) положення Статуту або будь-яка міжнародна угода, укладена до прийняття Статуту та має юридичну силу відповідно до міжнародного права, або b) повноваження Ради Безпеки відповідно до Статуту [3].

Відповідно у ракурсі виконання принципів ООН на країни-учасниці покладається ряд обов’язків, що пов’язані з не порушенням територіальної цілісності інших країн та недопущенням порушення миру і безпеки.

Зокрема: 1) держави повинні утримуватись від актів репресалій, пов'язаних із застосуванням сили; 2) кожна держава має утримуватися від будь-яких насильницьких дій, які позбавляють народи, про які йдеться у викладі принципу рівноправності та самовизначення, їх права на самовизначення, свободу та незалежність; 3) кожна держава зобов'язана утримуватись від організації чи заохочення організації іррегулярних сил чи збройних банд, у тому числі найманців, для вторгнення на територію іншої держави; 4) кожна держава зобов'язана утримуватися від організації, підбурювання, надання допомоги чи участі в актах громадянської війни або терористичних актах в іншій державі або від потурання організаційної діяльності в межах своєї території, спрямованої на вчинення таких актів, якщо акти, згадані в цьому пункті пов'язані з загрозою силою або її застосуванням [3].

Усі держави повинні сумлінно вести переговори з метою якнайшвидшого укладання універсального договору про загальне та повне роззброєння під ефективним міжнародним контролем та прагнути до вжиття відповідних заходів, спрямованих на ослаблення міжнародної напруженості та зміцнення довіри між державами.

Всі держави повинні на основі загальновизнаних принципів та норм міжнародного права сумлінно виконувати свої зобов'язання щодо підтримки міжнародного миру та безпеки та прагнути до того, щоб зробити більш ефективною систему безпеки Організації Об'єднаних Націй, що ґрунтується на Статуті.

Слід відзначити, що порушення принципу територіальної цілісності та політичної незалежності з боку рф по відношенню до територіальної цілісності України почалося з 2014 року, коли був анексований Крим. В 2014 року Генасамблея ООН засудила російську анексію українського Криму. Тоді резолюцію підтримали 100 країн, проти висловились 11 та 58 країн утримались.

Після повномасштабного вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 року Генасамблея ООН на екстреній сесії 2 березня 2022 року засудила дії росії щодо України та ухвалила резолюцію із вимогою вивести російські війська з країни. Підтримала резолюцію 141 країна, проголосували проти - п'ять (Сирія, Білорусь, Росія, КНДР, Еритрея). Утримались 35 країн, серед них Китай, Казахстан, Пакистан, Іран, Куба, ПАР та інші.

Дещо пізніше в жовтні 2022 року, коли псевдовлада рф на анексованих областях провела псевдореферендум Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй», яка засуджує російські псевдореферендуми на окупованих територіях України. «За» висловилися 143 країни, проти - 5, утрималися - 35. Про це повідомляє власний кореспондент Укрінформу у Нью-Йорку. Проти голосували росія, білорусь, Північна Корея, Нікарагуа, Сирія. Співавторами резолюції виступили близько 70 країн. Серед них – Україна, всі країни ЄС, Австралія, Грузія, Республіка Корея, Молдова, Чорногорія, Камбоджа, Велика Британія, М’янма, низка держав Латинської Америки та Тихоокеанського регіону [4].

Резолюція відхиляє будь-які зміни в статусі українських областей, закликає держави, міжнародних організацій та спецустанови ООН не визнавати будь-які зміни статусу областей України та вимагає від РФ негайно та безумовно скасувати свої рішення щодо статусу областей України і негайно, повністю і безумовно вивести всі свої війська з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів. 23-27 вересня 2022 року на тимчасово окупованих територіях Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей російськими військами відбулись псевдореферендуми про приєднання до РФ. Окупаційна влада пропонувала українцям голосувати вдома, на вулиці, на новостворених виборчих дільницях. Разом з так званими членами виборчих комісій до місцевих приходили озброєні військові [**Error! Bookmark not defined.**].

Втім, не дивлячись на прийняті резолюції ООН рф все ж таки їх порушує та не виконує приписи, які

в них визначені.

На законодавчому рівні Україна 22 травня 2022 року прийняла Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну».

Ст.2 даного Закону визначено, що Російська Федерація є державою-терористом, однією з цілей політичного режиму якої є геноцид Українського народу, фізичне знищення, масові вбивства громадян України, вчинення міжнародних злочинів проти цивільного населення, використання заборонених методів війни, руйнування цивільних об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури, штучне створення гуманітарної катастрофи в Україні або окремих її регіонах. Політичний режим Російської Федерації є нацистським за своєю суттю і практикою та ідеологічно наслідує націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим. Пропаганда російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України забороняється [5].

На міжнародному рівні визнання рф країною терористом також мало місце. Зокрема, Парламентська асамблея НАТО визнала рф державою-терористом і закликала створити спеціальний Міжнародний трибунал для покарання російських злочинців. Такий трибунал дасть змогу засудити не тільки безпосередніх виконавців військових злочинів, але і вище керівництво російської федерації. Резолюцію буде направлено урядам та парламентам усіх країн - членів НАТО [6].

Також Парламентська асамблея Ради Європи прийняла Резолюцію про терористичний режим рф та створення міжнародного трибуналу через військові злочини рф. Втім, знову ж таки негативним є те, що дані резолюції носять не імперативний, а рекомендаційний характер, що дає можливість рф ігнорувати дані положення та і надалі продовжувати порушення принципів міжнародного права, які визначені в Уставі ООН. ПАРЄ стала першою міжнародною організацією, яка визнала Росію державою-терористом.

Отже, відзначимо, що на нашу думку, потребує вирішення питання застосування механізму обов'язковості резолюції Генасамблеї ООН, які нажаль, на сьогоднішній день, носять рекомендаційний, а не імперативний характер. Також варто акцентувати увагу на відсутності механізму притягнення країни, що порушує принципи ООН до юридичної відповідальності. Адже, відсутність дієвого механізму відповідальності спричиняє ситуації подальшого порушення норм міжнародного права та уникнення від відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Діяльність в рамках ООН. URL: https://ukraineun.org/ukraine-and-un/activities-in-un/

2. Україна – фундатор ООН. URL: http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/93.htm

3. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций. Принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 года. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140050___140050

4. Генасамблея ООН засудила псевдореферендуми на захоплених територіях України. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3592059-genasamblea-oon-zasudila-rosijski-psevdoreferendumi-na-zahoplenih-teritoriah-ukraini.html

5. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-IX#Text

6. Парламентська асамблея НАТО визнала рф країною-терористом. URL: https://www.slovoidilo.ua/2022/11/21/novyna/polityka/parlamentska-asambleya-nato-vyznala-rf-krayinoyu-terorystom

REFERENCES:

1. Diialnist v ramkakh OON. (2016). [Activities within the UN]. Retrieved from: https://ukraineun.org/ukraine-and-un/activities-in-un/ [in Ukrainian].

2. Ukraina – fundator OON. [Ukraine is a sponsor of the UN]. Retrieved from: http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/93.htm [in Ukrainian].

3. Deklaratsiya o printsipah mezhdunarodnogo prava, kasayuschihsya druzhestvennyih otnosheniy i sotrudnichestva mezhdu gosudarstvami v sootvetstvii s Ustavom Organizatsii Ob'edinennyih Natsiy. (1970, October 24). [Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations]. Prinyata rezolyutsiey 2625 (XXV) Generalnoy Assamblei OON. Retrieved from: https://zakononline.com.ua/documents/show/140050___140050 [in Russian].

4. Henasambleia OON zasudyla psevdoreferendumy na zakhoplenykh terytoriiakh Ukrainy. (2022). [The UN General Assembly condemned the pseudo-referendums in the occupied territories of Ukraine].Retrieved from: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3592059-genasamblea-oon-zasudila-rosijski-psevdoreferendumi-na-zahoplenih-teritoriah-ukraini.html [in Ukrainian].

5. Pro zaboronu propahandy rosiiskoho natsystskoho totalitarnoho rezhymu, zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii yak derzhavy-terorysta proty Ukrainy, symvoliky voiennoho vtorhnennia rosiiskoho natsystskoho

totalitarnoho rezhymu v Ukrainu (2022, May 22). [On the prohibition of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, the armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, symbols of the military invasion of the Russian Nazi totalitarian regime in Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2265-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-IX#Text [in Ukrainian].

6. Parlamentska asambleia NATO vyznala rf krainoiu-terorystom. (2022). [The NATO Parliamentary Assembly recognized the Russian Federation as a terrorist country]. Retrieved from: https://www.slovoidilo.ua/2022/11/21/novyna/polityka/parlamentska-asambleya-nato-vyznala-rf-krayinoyu-terorystom [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.11.2022

СУЧАСНІ ПІДХОДИ У ВИКЛАДАННІ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 378.016:811.161.2
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-134-138

Громко Тетяна Василівна,
доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: gromkotv@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4661-4302

Соболь Євген Юрійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: 81sobol@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-0804-8354

СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У МЕЖАХ БІНАРНОГО ФОРМАТУ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ

У статті схарактеризовано методичні підходи до вивчення теми «Українська термінологія у професійному спілкуванні» у підготовці майбутніх юристів, що полягає у проведенні бінарного заняття фахівцями з української мови та з правознавства. Наводяться дефініції понять «бінарне заняття», «міжпредметні зв'язки», «міждисциплінарна інтеграція», «компетенція», «професійний тренінг», «активізація пізнавальної діяльності». Актуалізація теми зумовлена визнанням позиції недостатнього, на погляд авторів, лише теоретико-практичного курсу «Українська мова та культура мовлення». Спроба бінарного розгляду правничої термінології з викладачами дисциплін правознавчої галузі спонукає до попередніх висновків про залучення до навчального процесу фахівців-юристів, представників обраної спеціальності з метою популяризації обраного фаху.

Проблеми, які спонукають студента-правника вводити у свій понятійний, термінологічно-науковий обіг термінологію, наразі є важливими. З одного боку, настільки вмотивованим є здобувач вищої освіти до розширення своїх мовних компетентностей, настільки вищим є рівень володіння мовою; з іншого – вони закладають підґрунтя фахового становлення й розширяють горизонти галузевої правничої орієнтації майбутніх юристів. А відповідно й зникають мовленнєві та психологічні «бар'єри» комунікаційного складника бінарного заняття, помічена поява бажання опановувати термінологією, удосконалювати свої знання, уміння й навички з курсу та дисциплін з вивчення галузевого права, використовуючи методико-дидактичну документацію, навчальні фахові підручники, посібники, довідники, юридичні словники, правничі глосарії тощо. Лише у творчій співпраці студентів і викладачів – української мови та спеціальних дисциплін правознавчого напряму можливе досягнення високих результатів під час проведення бінарного заняття, навіть в умовах дистанційного навчання. Досвід викладання української мови за професійним спрямування дозволяє на основі постійних спостережень, опанування новітніх поступів у сфері освіти та намагання підвищення рівня знань студентів вдосконалювати методику викладання дисципліни. Пропоноване дослідження становить собою опис досвіду вивчення української юридичної термінології як альтернативу щодо розв'язання цих проблем – спробу бінарного формату проведення занять.

Ключові слова: бінарне заняття, юридична термінологія, міжпредметні зв'язки, курс «Українська мова та культура мовлення», галузеве право, міждисциплінарна інтеграція, компетенція, активізація професійно-пізнавальної діяльності.

Hromko T., Sobol Y. SPECIFICS OF STUDYING LAW TERMINOLOGY WITHIN THE LIMITS OF THE BINARY FORMAT OF CLASSES

The article characterizes methodical approaches to the study of the topic "Ukrainian terminology in professional communication" in the preparing of future lawyers, which consists in conducting a binary class by specialists in Ukrainian language and in law. Definitions of the concepts "binary class", "interdisciplinary connections", "interdisciplinary integration", "competence", "professional preparing", "activation of cognitive activity" are given. The updating of the topic is due to the recognition of the position that, in the opinion of the authors, only the theoretical and practical course "Ukrainian language and speech culture" is insufficient. An attempt at a binary examination of legal terminology with teachers of legal disciplines leads to preliminary conclusions about the involvement of the law experts, representatives of the chosen specialty in the educational process with the aim of popularizing the chosen profession.

© Т.В.Громко, Є.Ю.Соболь, 2022

The problems which prompt a law student to introduce terminology into his conceptual, terminological-scientific circulation are currently important. On the one hand, the more motivated the student of higher education is to expand his linguistic competences, the higher the level of language proficiency; on the other hand, they form the foundation for professional development and expand the horizons of the branch legal orientation of future lawyers. And accordingly, the speech and psychological "barriers" of the communication component of the binary class disappear, the desire to master the terminology, to improve one's knowledge, abilities and skills from the course and disciplines of the study of branch law, using methodological and didactic documentation, educational textbooks, manuals, dictionaries, glossaries, etc. has been noticed. Only in the creative cooperation of students and teachers of the Ukrainian language and special disciplines of law can high results be achieved during a binary class, even in the conditions of distance learning. The experience of teaching the Ukrainian language in a professional direction allows, on the basis of constant observations, mastering the latest developments in the field of education and efforts to improve the level of students' knowledge, to improve the method of teaching the discipline. The proposed study is a description of the experience of studying Ukrainian law terminology as an alternative to solving these problems – an attempt at a binary format of classes.

Key words: binary class, law terminology, interdisciplinary connections, course "Ukrainian language and speech culture", industry law, interdisciplinary integration, competence, activation of professional and cognitive activity.

Постановка проблеми. Новітнє бачення стандартів створення фахівців високопрофесійного рівня, конкурентноспроможних на ринку праці, потребує сучасних знань, що забезпечуються висококваліфікованою підготовкою в системі навчання в ЗВО. Водночас сьогодення вимагає від освітнього процесу надання умов для самореалізації особистості здобувача вищої освіти, суть якої полягає в теоретико-практичному та науково-синергетичному характері навчання. Безперечно, роль певних компонентів, що впливають на якісну та результативну підготовку фахівців важко переоцінити. Таким, наприклад є широке запровадження в систему освіти сфери міждисциплінарної інтеграції, яка ставить собі за мету активізувати пізнавальну діяльність студентів, а також питання професійного тренінгу. Потреба в застосуванні міжпредметних зв'язків під час освітнього процесу визначається не лише здобуванням знань з окремих дисциплін, а й виробляли навички використання апарату навчальної дисципліни в інтегрованому зв'язку для активізації своєї пізнавальної та професійної компетенції.

Аналізу останніх досліджень та публікацій. Аналізу дослідження теоретичних і практичних питань з методики проведення бінарних занять в учнів загальноосвітніх шкіл та здобувачів вищої освіти присвятили свої дослідження О. М. Бандура [3], Н. Кононец, М. С. Лобур [8], О. Я. Савченко [11], Є.В. Філінчук [15] та інші. Загальний огляд публікацій, присвячених бінарним заняттям, упровадженням міжпредметних зв'язків та міждисциплінарної інтеграції, формуванню професійно-пізнавального інтересу показує те, що вони мають тривалу історію, яка активізувалася в кінці XX – на початку XXI століть, демонструвала цілу низку міждисциплінарних прикладних підходів-практик, а в наш час націлена на конкретизацію вимог до організації, підготовки та проведення бінарних занять як синтез теоретичного та практичного досвіду викладання дисциплін у рамках програмних результатів у стандартах здобування фахової освіти.

Мета статті – розглянути й визначити прийоми розвитку мотивації до вивчення української юридичної термінології і правознавчої галузі, а також підвищення професійно-комунікативної спрямованості занять з урахуванням сучасних методик проведення бінарних занять.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наш час викладання курсу «Українська мова та культура мовлення» має проблеми, які турбують у певному вираженні й усю сучасну українську вищу школу. Серед них: недостатня мотивація здобувачів вищої освіти до вивчення курсу як т.зв. нефахового, різний рівень володіння ними мовою фахового спрямування, ряд мовних та психологічних «бар'єрів» та інших об'єктивних причин, що перешкоджають процесу фахової комунікації, брак навчального навантаження або значна кількість тем курсу, для якої відводиться не достатньо часу для глибокого та результативного опанування матеріалу, а також недостатнє оснащення технічними засобами навчання, методико-дидактичною документацією та навчально-дидактичними джерелами українською мовою.

Власне, сам курс «Українська мова та культура мовлення», будучи пов'язаний з усіма фаховими дисциплінами (пор. курс «Українська мова за професійним спрямуванням»), являє собою інтегрований звід тем, що забезпечують нормативно-стильові та комунікативно-правописні здібності у процесі фахової діяльності. Так, виконання практичних завдань і вправ відповідно до професійного спрямування сприяє формуванню в майбутніх юристів саме правничих якостей [4, с. 374]. Таким чином, це і є одним із важливих пріоритетів зростання результативності навчального процесу загалом і зацікавленості студентів-юристів до опанування курсу «Українська мова та культура мовлення» зокрема [5, с. 508].

Неабияка роль міжпредметних зв'язків вбачається у вивченні теми «Українська термінологія у професійному спілкуванні». Проєкція практичного використання знань з теми нами вбачається в тому, що під час виконання фахових завдань юрист досить часто зіштовхується з потребою у володінні та вмінні застосовувати знання, уміння й навички, що не окреслюються лише межами вузької спеціалізації, тобто знаннями з різних галузей науки, філософії, психології, логіки та ін. При цьому нагальною стає потреба вивчення загальнонаукової та міжгалузевої термінології [5, с. 508], а відтак і корекції методики застосування міжпредметних зв'язків їх на рівні з вузькогалузевими термінами. Упровадження вивчення юридичної термінології в міру опанування вузькофаховими правничими дисциплінами в перспективі подальшого навчання як професійного становлення, звісно, поставлене на належному рівні, адже забезпечує надійний

понятійний апарат майбутнього правника [2, с. 40]. Опанування курсу «Українська мова та культура мовлення» передбачене на пропедевтичному, вступному до вивчення галузей права періоді навчання студента-юриста в ЗВО або ж у контексті програмного матеріалу з курсу закладу фахової передвищої освіти. На жаль, така певна відокремленість означуваного курсу і дисциплін юридичної галузі негативно впливає на формування особистості майбутнього спеціаліста. Тому завдання викладача навчальної дисципліни не лише опанування студентами програмових питань щодо української юридичної термінології, а також навчання їх застосовувати українську мову впродовж усього періоду здобування відповідних освітніх рівнів (поглиблення набутих ними професійних знань, умінь і навичок) та у професійній діяльності [16, с. 12], а також доцільне використання юридичного термінологічного корпусу в наукових дослідженнях [13, с. 551].

Логіка навчального процесу вивчення юридичної термінології передбачає природний процес міжпредметних зв'язків, що формують синтезоване, цілісне та структуроване світосприйняття майбутніх юристів, т.зв. професійну картину світу. Саме аналітико-синтетична діяльність здобувачів освітнього рівня дозволяє диференціювати й їхній індивідуальний професійний рівень. У результаті укладання джерельної бази юридичної термінології, що закладається ще на заняттях з української мови формується навичка застосування знань до основної фахової галузі – правознавства, а відтак прикладне використання термінології окремого галузевого права як бінарний формат заняття може його лише увиразнити, оцінити та синтезувати. Аналіз та порівняння термінів у різних перспективах складних процесів або явищ об'єктивної дійсності можуть стати реальним результатом запропонованого двостороннього підходу до вивчення процесу юридичної та неюридичної номінації, мотивації номенів тощо. Отже, умовою розвитку пізнавальної діяльності у вивченні фахової термінології майбутніми юристами є навчальний контекст або фрагмент акту міжпредметної інтеграції, що надає потенційно важливу інформацію для використання у професії, а також становить передумову підвищеного інтересу до рівня фахової зацікавленості на ранньому етапі спеціалізації навчальної мовленнєвої діяльності. Вона через формування термінологічної компетентності також сприяє створенню природної професійної мовної культури.

Підготовка до проведення практичного заняття в бінарному форматі з теми «Українська термінологія у професійному спілкуванні» полягає у з'ясуванні викладачами-партнерами (філолога й юриста) виконання не лише обсягу програмових знань, які мають отримати студенти юристи, а й для розв'язання поставленого завдання поповнення термінологічного запасу з конкретного галузевого права, наприклад адміністративного [1], до того ж, завдання стимулювання ними виникнення узагальнень та т.зв. юридичної зацікавленості на основі вивченого після його виконання. Важливо також визначити рівень попередніх компетенцій студентів та доцільність доповнення їхніх знань у правовому використанні. Таке синтезування викладачами міжпредметних зв'язків, упроваджуване авторами статті, попередньо показало ряд негативних факторів у формуванні термінологічної грамотності на рівні загальноосвітньої та фахової передвищої освіти: неповноту визначень понять у шкільних підручниках, посібниках; відсутність у кейсі підготовки глосаріїв окремих галузей права; укладання зводів складених термінів і мовних кліше, що практикуються у консультативній практиці юристів [10, с.183] тощо. А такий стан наявності відповідних знань студентів-юристів є передумовою для поглиблення та цілісного засвоєння прикладного юридично галузевого матеріалу, формування стійкого професійного інтересу.

Етап розроблення джерельної, навчально-методичної бази стимулює плідну співпрацю викладачів української мови та профілюючої правознавчої дисципліни для підвищення професійної компетентності майбутніх юристів. При цьому надзвичайно важливим є формування мовної бази для вибору та організації навчального матеріалу до бінарного заняття, присвяченого вивченню української юридичної термінології. Так, вивчення правопису та словозміни терміна, його походження чи запозичення, лексико-граматичні особливості значення знаходиться в сфері компетентностей філолога, а аналіз дефініцій терміна, альтернативність визначень та підходів до нього, термінологічна валентність у зіставленні з іншими поняттями у складі правничих мовних кліше – у сфері фахівця-юриста. Реалізація бінарного підходу як основної умови формування юридичної термінологічної компетентності здобувачів вищої освіти полягає в ідентифікуванні термінологічних одиниць в текстах юридичного спрямування. Критерієм відбору навчального матеріалу постають адміністративно-виробничі засади відбору зразків документів юридичного спрямування [12, с. 164–170]. Для здобувачів освіти на ранньому етапі спеціалізації навчальної діяльності допоки неактуальними є наукові розвідки з кодифікацією та стандартизацією юридичної термінології – про них може йтися при написанні фахових кваліфікаційних праць.

Опора на інформаційне поле професійних знань юристів принагідно спонукає їх до увиразнення термінів та переглядування трактування загальновідомих значень слів за словниками [6], довідковою літературою [14; 17] та офіційним корпусом мережі Інтернет (див. [9]). На важливість такої лексико-граматичної точності у вживанні юридичної термінології вказує фахівець-філолог.

Викладач курсу «Української мови та культури мовлення» вказує на те, що вживання юридичної термінології передбачає також дотримання норм правопису та наголошування форм слів, правильність вибору закінчень, наприклад, у родовому відмінку однини іменників ІІ відміни чоловічого роду тощо.

Бінарний формат проведення заняття включає й роботу з редагування терміновживання як вищого рівня засвоєння матеріалу. Такі спроби систематизації навчальних матеріалів робилися фахівцями обопільно й ураховували рівень спеціальної підготовки студентів-юристів, оскільки якісне засвоєння матеріалу з теми

потребує, по-перше, інтеграції в навчальний процес професійно спрямованих текстів, по-друге, налаштування майбутніх фахівців до реальних професійних умов, по-третє, задоволення пізнавальних та особистісних потреб в навчальному процесі. Таким чином, здобувач вищої освіти з допомогою бінарного формату проведення заняття отримує усвідомленість про необхідність і вектори подальшого саморозвитку як у професії, так і в житті.

Практичний бік бінарного заняття, безрепечно, підпорядкований обопільній реалізації міжпредметних зв'язків указаних циклів дисциплін. Методичні вказівки до проведення такого виду заняття укладаються у співавторстві: фахівці узгоджують мету та завдання, методичні розробки та джерельну базу (наприклад, вебліографія: http://www.kmu.gov.ua – Урядовий портал; http://www.minjust.gov.ua – Міністерство юстиції України; http://www.president.gov.ua – офіційне інтернет-представництво Президента України; http://portal.rada.gov.ua/ – офіційний веб-сайт Верховної Ради України), визначають основні етапи, розподіляють часові рамки роботи зі студентами, що дозволяє планомірно використовувати бінарний формат незалежно від форми – очної чи дистанційної. Така методична виваженість дозволяє належним чином організувати перевірку самостійної, аудиторної та позааудиторної (в навчальних кабінетах, читальних залах бібліотек тощо) роботи.

У цілому, бінарне заняття сприяє залученню здобувачів вищої освіти до розв'язання проблем юридичної термінології методом звернення до першоджерел, практичній правничій діяльності та теоретичного осмислення юридичного дискурсу.

Важливим аспектом бінарного типу занять є формування критичного мислення при розв'язанні проблемно-пошукових завдань та операційного віднайдення інформації для практичної реалізації юридичної термінології в процесі комунікації.

У цілому, поставлена перед авторами мета вивчення юридичної термінології полягає у визначенні прийомів розвитку мотивації до вивчення курсу та до підвищення комунікативно-професійної спрямованості студентів, що базується на основних принципах проведення бінарних занять, методично визнаних та специфічно увиразнених у сфері права. Зважаючи на реалії сьогодення, навчальний процес (навіть в дистанційних умовах проведення занять) слід організовувати різноманітно, з ефективним залученням фахівців інших галузей, що й визначає принципи міждисциплінаної інтеграції гуманітарної освіти, і юридичної зокрема.

Висновки. У результаті дослідження специфіки бінарного заняття з вивчення юридичної термінології можемо констатувати, що упровадження такого типу форм навчання є зразком інтеграції фахових компетентностей, що сприяє якісній взаємодії та діалогу між викладачами та студентами. Саме така навчальна діяльність призначена біполярно формувати професійну модель юриста-фахівця. З цією метою конкретизовано теоретичні засади методики організації, підготовки та проведення заняття з означуваної теми, окреслюються ефективні форми та методи проведення навчальної діяльності, аналізуються етапи бінарного заняття. Опрацювання літературних джерел, термінологічних даних офіційного корпусу мережі Інтернет, що також є складовою організації, підготовки та проведення бінарного заняття, показує можливість та актуальність співпраці фахівців та студентів. Міждисциплінарні зв'язки як система на прикладі філологічної та правничої настанов сприяє практиці упровадження бінарних занять в руслі ефективності та результативності викладання окремих тем. Перспектива використання досвіду проведення бінарних занять вбачається нами в конкретний методологічний опис практики становлення юридичної комунікативно-професійної спрямованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Соболь Є.Ю. та ін. 2-е вид. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.

2. Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення. *Наукові записки [Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія»]*. Київ, 2009. Т. 90 : Юридичні науки. С. 39-44.

3. Бандура О. М. Міжпредметні зв'язки у процесі вивчення української літератури. Київ, 1984. 167 с.

4. Гончаренко В. Г., Андрушко П. П., Базова Т. П. та ін. Юридичні терміни. Тлумачний словник / ред. В. Г. Гончаренко. 2-е вид. Київ : Либідь, 2004. 320 с.

5. Громко Т. Юридична термінологія при вивченні курсу «Українська мова за професійним спрямуванням». *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка»]*. Випуск 129. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. С. 373–375.

6. Громко Т. Словник юридичної термінології при вивченні курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка»]*. Вип. 100. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім.В.Винниченка, 2011. С. 505-511.

7. Кононец Н. Бінарне заняття як форма ресурсно-орієнтованого навчання студентів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* 2014. № 9, Ч. 1. С. 80–86.

8. Лобур М. С. Із досвіду вирішення міжпредметних зв'язків на сучасному етапі при підготовці молодших спеціалістів [в:] *Нові технології навчання*. 2001. Вип. 31. С. 216-218.

9. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків : ТОВ

«Видавництво права людини», 2015. 280 с.

10. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія. Львів : ПАІС, 2009. 196 с.

11. Савченко О. Я. Дидактичні особливості інтегрованих уроків. *Початкова школа.* 1992. № 1. С. 4.

12. Соболь Є. Ю. Адміністративно-правова реформа в Україні / за заг. ред. С.В. Пєткова. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 180 с.

13. Тацій В. Я. Проблеми наукового забезпечення законотворчості в умовах становлення національної правової системи України [в:] *Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю* / упоряд. О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов. Харків, 2010. С. 549–567.

14. Терміни і поняття в законодавстві України : наук.-практ. словник-довідник / уклад.: О. Ф. Скакун, Д. О. Бондаренко. Харків : Еспада, 2003. 512 с.

15. Филинчук Е. В. Дидактическая игра в форме бинарного урока. *Специалист.* 2001. № 1. С. 15–16.

16. Хворостянкіна А. В. Визначеність законодавчих дефініцій як умова ефективного дотримання духу та букви закону. *Наукові записки [Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія»]*. Київ, 2008. Т. 77 : Юридичні науки. С. 8–13.

17. Чулінда Л. І. Українська правнича термінологія : навч. посіб. Київ : Магістр-XXI сторіччя, 2005. 112 с.

REFERENCES:

1. Halunko, V., & Dikhtiievskyi, P., & Kuzmenko, O.,& Sobol Ye.Iu. (2020). Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs. [Administrative law of Ukraine. Full course]. Pidruchnyk 2-e vyd. 584. [in Ukrainian].

2. Artykutsa, N. V. (2009). Zakonodavchi terminy ta yikh vyznachennia. [Legislative terms and their definitions]. *Naukovi zapysky [Nats. un-tu «Kyievo-Mohylianska akademiia»]*. T. 90 : Yurydychni nauky. 39-44. [in Ukrainian].

3. Bandura, O. M. (1984). Mizhpredmetni zviazky u protsesi vyvchennia ukrainskoi literatury. [Cross - curricular links in the study of Ukrainian literature]. 167. [in Ukrainian].

4. Honcharenko, V. H., & Andrushko, P. P., & Bazova T. P. (2004). Yurydychni terminy. [Legal terms]. Tlumachnyi slovnyk. 2-e vyd. 320. [in Ukrainian].

5. Hromko, T. (2014). Yurydychna terminolohiia pry vyvchenni kursu «Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam». [Legal terminology in the study of the course "Ukrainian language by professional direction"] *Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Vynnychenka»]*. Vypusk 129. Seriia: Filolohichni nauky (movoznavstvo). 373–375. [in Ukrainian].

6. Hromko, T. (2011). Slovnyk yurydychnoi terminolohii pry vyvchenni kursu «Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam». [Vocabulary of Legal Terminology in the Study of the course "Ukrainian Language by Professional Direction"]. *Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Vynnychenka*»]. Vyp. 100. Seriia: Filolohichni nauky (movoznavstvo). 505-511. [in Ukrainian].

7. Kononets, N. (2014). Binarne zaniattia yak forma resursno-oriientovanoho navchannia studentiv.[Binary class as a form of resource-oriented students learning]. Problemy *pidhotovky suchasnoho vchytelia.* № 9, Ch. 1. 80–86. [in Ukrainian].

8. Lobur, M. S. (2001). Iz dosvidu vyrishennia mizhpredmetnykh zviazkiv na suchasnomu etapi pry pidhotovtsi molodshykh spetsialistiv. [From the experience of solving cross -curricular links at the present stage in the preparation of junior specialists]. *Novi tekhnolohii navchannia*. Vyp. 31. 216-218. [in Ukrainian].

9. Liubchenko, M. I. (2015). Yurydychna terminolohiia: poniattia, osoblyvosti, vydy. [Legal terminology: concepts, features, types]. monohrafiia. 280. [in Ukrainian].

10. Podorozhna, T. S. (2009). Zakonodavchi definitsii: poniattia, struktura, funktsii. [Legislative definitions: concepts, structure, functions]. monohrafiia. 196. [in Ukrainian].

11. Savchenko, O. Ya. (1992). Dydaktychni osoblyvosti intehrovanykh urokiv. [Didactic features of integrated lessons]. *Pochatkova shkola.* № 1. 4. [in Ukrainian].

12. Sobol, Ye. Yu., & Pietkov, S.V. (2020). Administratyvno-pravova reforma v Ukraini.[Administrative and legal reform in Ukraine].180. [in Ukrainian].

13. Tatsii, V. Ya. (2010). Problemy naukovoho zabezpechennia zakonotvorchosti v umovakh stanovlennia natsionalnoi pravovoi systemy Ukrainy. [Problems of scientific support of law-making in the conditions of formation of the national legal system of Ukraine]. 549–567. [in Ukrainian].

14. Skakun,O.F., & Bondarenko, D.O. (2003). Terminy i poniattia v zakonodavstvi Ukrainy. [Terms and concepts in the legislation of Ukraine]. Nauk.-prakt. slovnyk-dovidnyk. 512 . [in Ukrainian].

15. Filinchuk, E. V. (2001). Didakticheskaya igra v forme binarnogo uroka. [Didactic game in the form of a binary lesson]. *Spetsialist.* № 1. 15–16. [in Russian].

16. Khvorostiankina, A. V. (2008). Vyznachenist zakonodavchykh definitsii yak umova efektyvnoho dotrymannia dukhu ta bukvy zakonu. [Clarity of legal definitions as a condition for effective compliance with the spirit and letter of the law]. *Naukovi zapysky [Nats. un-tu «Kyievo-Mohylianska akademiia»]. T. 77 Yurydychni nauky*. 8–13. [in Ukrainian].

17. Chulinda, L. I. (2005). Ukrainska pravnycha terminolohiia. [Ukrainian legal terminology]. navch. posib. 112. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.11.2022

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

УДК 347.19
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-139-146

Данилків Дмитро Ярославович,
студент другого року навчання освітнього рівня «магістр»
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail**:** dermant00@gmail.com

Мілова Тетяна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: tmilovanik@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-1480-6772

ПОРЯДОК ГОЛОСУВАННЯ ТА ПІДРАХУНКУ ГОЛОСІВ НА ЗБОРАХ ОБ'ЄДНАННЯ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ ЯК ОСНОВНИЙ МЕХАНІЗМ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

У статті проаналізований порядок голосування на зборах об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, досліджені і визначені різні варіанти застосування порядку голосування, що забезпечують права та інтереси співвласників.

Звернена увага на існування у Законі України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» правової колізії щодо порядку голосування та прийняття рішень за результатами голосування, що стосується як установчих зборів, так і загальних зборів співвласників об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

Розглянуті різні варіанти права власності співвласників на їхнє нерухоме майно (житлове і/або нежитлове приміщення): спільна сумісна і/або спільна часткова власність і, у зв'язку з цим, особливості порядку голосування для прийняття рішень як на установчих, так і на загальних зборах співвласників.

Розглянуті особливості голосування при прийнятті рішень на зборах співвласників в межах різних обставин власності на житлове і/або нежитлове приміщення. Серед таких обставин може бути наявність у праві власності неповнолітньої дитини подружжя, особи без процесуальної (цивільної) правоздатності або особи без процесуальної (цивільної) дієздатності.

Надано важливе значення випадку, коли при визначенні порядку голосування і прийняття рішень має бути або відсутня згода у порядку спільної сумісної або спільної часткової власності. Розглянуті випадки необхідності довіреності на право так чи інакше голосувати або приймати рішення.

На практичному матеріалі доведена необхідність не тільки голосувати, а й приймати рішення щодо порядку денного зборів співвласників не інакше як з врахуванням частки площ житлового і/або нежитлове приміщення співвласника у зазначеній загальній площі всіх співвласників всього багатоквартирного будинку.

Зазначено на необхідність законодавцем внести зміни і доповнення до Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» щодо усунення розбіжностей між порядком голосування та прийняттям рішень. Акцентується увага на необхідності керуватись єдиним узгодженим правилом, а саме: голосувати й приймати рішення з врахуванням вищезазначеної площі співвласника у загальній житлових і/або нежитлових приміщень всього багатоквартирного будинку. Такий узгоджений підхід у більш повній мірі забезпечує і захищає права та інтереси співвласника, що є важливою метою створення об'єднання багатоквартирного будинку.

Ключові слова: об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ), установчі збори, загальні збори, голосування, рішення, площа житлового і/або нежитлового приміщення, спільна сумісна власність, спільна часткова власність.

Milova T., Danylkiv D. PROCEDURE FOR VOTING AND COUNTING OF VOTES AT THE MEETING OF THE ASSOCIATION OF CO-OWNERS OF AN APARTMENT BUILDING AS THE MAIN DECISION-MAKING MECHANISM

The article analyzes the voting procedure at meetings of the association of co-owners of an apartment building, researches and determines various options for applying the voting procedure that ensure the rights and interests of co-owners.

Attention is drawn to the existence of a legal conflict in the Law of Ukraine "On the Association of Co-Owners of an Apartment Building" regarding the procedure for voting and decision-making based on the results of voting, which concerns both constituent meetings and general meetings of co-owners of the association of apartment building co-owners.

© Д.Я.Данилків, Т.М.Мілова, 2022

Considered various options for co-owners' ownership of their real estate (residential and/or non-residential premises): joint co-ownership and/or joint partial ownership and, in connection with this, peculiarities of the voting procedure for decision-making at both constituent and general meetings meetings of co-owners.

Considered peculiarities of voting when making decisions at meetings of co-owners within different circumstances of ownership of residential and/or non-residential premises. Such circumstances may include the presence of a minor child of a spouse, a person without procedural (civil) legal capacity, or a person without procedural (civil) legal capacity.

The important importance is given to the case when, when determining the procedure for voting and decision-making, there must be or lack of agreement in the order of joint joint ownership or joint partial ownership. Considered cases of the need for a power of attorney for the right to vote or make a decision in one way or another.

The practical material proved the need not only to vote, but also to make decisions regarding the agenda of co-owners' meetings, not otherwise than taking into account the share of the area of residential and/or non-residential premises of the co-owner in the indicated total area of all co-owners of the entire apartment building.

The need for the legislator to introduce changes and additions to the Law of Ukraine "On the association of co-owners of an apartment building" regarding the elimination of discrepancies between the order of voting and decision-making was noted. Attention is focused on the need to be guided by a single agreed rule, namely: to vote and make decisions taking into account the above-mentioned area of the co-owner in the total residential and/or non-residential premises of the entire apartment building. Such a coordinated approach more fully ensures and protects the rights and interests of the co-owner, which is an important goal of creating an association of an apartment building.

Key words: association of co-owners of an apartment building (OCBB), founding meetings, general meetings, voting, decisions, the area of residential and/or non-residential premises, joint co-ownership, joint partial ownership.

Постановка проблеми. Для установчих зборів в Законі України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» (далі – Закон України про ОСББ) визначено, що кожний співвласник (його представник) під час голосування має кількість голосів пропорційну до частки загальної площі квартири або нежитлового приміщення співвласника у загальній площі всіх квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку [9]. Проте у цьому Законі не зазначено, що згідно такому голосуванню приймається рішення. Як визначено ч. 9 ст. 6 вказаного закону рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини загальної кількості усіх співвласників. Тому наразі за вказаною законодавчою нормою при винесенні рішення потрібно рахувати не площі квартир або нежитлових приміщень співвласників, які проголосували «за», «проти» чи «утрималися», а кількість співвласників.

Подібне прописано у Законі України про ОСББ при винесенні рішень на загальних зборах ОСББ, функціонуючих вже після державної реєстрації ОСББ як юридичної особи. Тут рішення уже приймається не про створення ОСББ і затвердження статуту, як це на установчих зборах, а з усіх питань фінансово-господарської діяльності. Так, у ч. 14 ст. 10 Закону України про ОСББ визначено, за вирішення яких питань у діяльності ОСББ потрібно набрати дві третини загальної кількості усіх співвласників, а за вирішення інших питань достатньо набрати більше половини загальної кількості співвласників [9].

Таким чином, під час голосування співвласник має кількість голосів згідно зазначеної площі, але у прийнятті рішень це ролі не відіграє: рішення приймається з врахуванням кількості співвласників. Це одна з правових колізій у зазначеному Законі. Підсилює цю розбіжність вимога ч. 1 ст. 20 Закону України про ОСББ, де прописано, що частка співвласника у загальному обсязі внесків і платежів на утримання, реконструкцію, реставрацію, проведення поточного і капітального ремонтів, технічного переоснащення спільного майна у багатоквартирному будинку встановлюється пропорційно до загальної площі квартири (квартир) та/або нежитлових приміщень, що перебувають у його власності. Пояснення зрозуміле, але уточнення стосується загальних зборів, оскільки на установчих зборах перелічені питання не розглядають та й тут не вказано, що у такому разі приймають рішення з врахуванням зазначених площ. Правомірним за законодавчою нормою залишається голосування з урахуванням кількості співвласників.

Проблема порядку голосування і прийняття рішень чітко вирішена в іншому Законі України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» [10] (далі – Закон України про особливості). Цей Закон стосується обставин, де немає установчих зборів і немає правління, оскільки положення цього Закону застосовується до відносин, що виникають у процесі реалізації прав та виконання обов'язків власників житлових та нежитлових приміщень у гуртожитках, на які поширюється дія Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» (ч. 2 ст. 2 Закону України про особливості). Згідно ч. 6 ст. 10 цього Закону [10] рішення вважається прийнятим зборами співвласників, якщо за нього проголосували власники квартир та нежитлових приміщень, площа яких разом перевищує 75 відсотків загальної площі всіх квартир та нежитлових приміщень багатоквартирного будинку. Це стосується усіх рішень з діяльності багатоквартирного будинку.

Для прийняття рішень як у Законі України про ОСББ, так і у Законі України про особливості є застереження: коли одна особа є власником квартир (квартири) та/або нежитлових приміщень, загальна площа яких становить більш як 50 відсотків (а у Законі України про особливості – загальна площа яких становить 50 відсотків або більше загальної площі – і далі за текстом) загальної площі всіх квартир та нежитлових приміщень багатоквартирного будинку, кожний співвласник має один голос незалежно від кількості площ квартир або нежитлових приміщень, що перебувають у його власності. Тут порядок голосування передбачає формулу «один співвласник – один голос». У Законі України про особливості у

такому випадку враховуються при прийнятті рішень, якщо за нього проголосувало більш як 75 відсотків загальної кількості співвласників усіх квартир та нежитлових приміщень відповідної групи (під'їзд, секція багатоквартирного будинку тощо). Як видно з викладеного, установчі та загальні збори ОСББ мають можливість застосувати поняття про площі житлових і нежитлових приміщень і голосувати фактично за кількістю співвласників лише у вищезазначеному застереженні у винятковому випадку, який не часто зустрічається серед співвласників ОСББ.

Виходячи із зазначених розбіжностей щодо порядку голосування та підрахунку голосів для прийняття рішення як в самому Законі України про ОСББ, так і між Законом України про ОСББ і Законом України про особливості, є нагальна потреба дослідити та обґрунтувати узгоджений порядок голосування і порядок підрахунку голосів для прийняття рішення з метою дотримання вимог Закону України про ОСББ. Така потреба і обґрунтованість необхідна ще й для забезпечення та захисту прав співвласників, що є, серед іншого, важливою метою створення самого ОСББ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання порядку голосування та підрахунку голосів на зборах ОСББ присвячені наукові роботи А. Бажан, С. Ганзюк, В. Іванової, В. Калюжної, Д. Старовойтової, О. Юніна та інших авторів.

Так Ганзюк С.М. наголошує, що оскільки ОСББ є неприбутковою організацією, то важливим питанням є обґрунтування кошторису, бо його витратна частина забезпечується сплатою внесків і платежів співвласників ОСББ, тому кошторис затверджується на загальних зборах згідно статуту ОСББ [3].

Тут слід зазначити, що, власне, порядок затвердження є проблемним. Іванова В. [4], пояснюючи голосування на загальних зборах ОСББ, зазначає, що згідно ч. 7 ст. 6 та ч. 12 ст. 10 Закону України про ОСББ під час голосування кожен співвласник має кількість голосів пропорційну до частки загальної площі квартир чи нежитлового приміщення в загальній площі всіх квартир і нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку. Далі автор пояснює різні способи реалізації механізму кожного голосування, проте не зауважує, що рішення приймають не з врахуванням зазначених площ, а за кількістю співвласників.

Наприклад, Калюжна В.В. відмічає, посилаючись на електронні ресурси з іноземних джерел, що в Іспанії законом і статутом спільних товариств по утриманню будинку боржників за внески не допускають до голосування на зборах членів товариства [5, с. 95].

Важливо зауважити, що у публікаціях науковців, питання порядку голосування і порядку затвердження рішення з питанням порядку денного зборів хоча і піднімались, але не обґрунтовувались, а лише констатувались як факт. Акцент робився на голосуванні з врахуванням площ житлових або/і нежитлових приміщень співвласників та не визначалось, що за таким способом голосування рішення не мають прийматися.

Отже, враховуючи не достатню наукову розробку окремих аспектів означеної проблеми вона потребує більш глибокого дослідження, чим і зумовлена тема й мета статті.

Метою статті є дослідження порядку голосування та підрахунку голосів на зборах об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як основного механізму прийняття рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами правового дослідження встановлено, що збори співвласників ОСББ мають дві змістовні форми. Одна з них – це установчі збори, які проводяться один раз, де приймають лише два рішення: про створення об'єднання та затверджують його статут (ч. 13 ст. 6 Закону України про ОСББ) [9]. Інша змістовна форма – загальні збори співвласників ОСББ, які проводяться не рідше одного разу на рік і приймають рішення, що стосуються фінансово-господарської діяльності ОСББ, згідно до ч. 4 ст. 10 цього ж Закону. Такий же підхід передбачено й у Типовому статуті (п. 2 розділу ІІІ Типового статуту об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, далі – Типовий статут) [14].

Порядок голосування, що визначений для установчих і для загальних зборів, має різницю лише у прийнятті рішень, що стосується певних випадків голосування за кількістю співвласників. Площа житлових і/або нежитлових приміщень співвласників, про що йдеться у Законі України про ОСББ, під час прийняття рішень до уваги не береться – законом це не передбачено, прямої вказівки на це немає. Якщо є така ситуація, що один співвласник володіє більше 50 відсотками площі свого житлового або/і нежитлового приміщення від площі житлових і/або нежитлових приміщень усіх співвласників багатоквартирного будинку, прийняття рішення щодо створення ОСББ і затвердження його статуту як це передбачено Законом України про ОСББ, повинно бути проведено голосування за вимогою діючого Закону про ОСББ – з врахуванням кількості голосів співвласників незалежно від кількості та площі квартир або нежитлових приміщень, що перебувають у його власності. Тобто, у такому випадку проводиться голосування – «один голос – один співвласник». Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини загальної кількості співвласників (ч. 9 ст. 6 Закону про ОСББ). З цього випливає, що голосування з врахуванням частки площі житлового і/або нежитлового приміщення співвласника ні у яких випадках у прийнятті рішень ролі не відіграє, а має дуже вузьке призначення. Якщо порушений у даному випадку порядок прийняття рішень – створення ОСББ може бути оскаржено в судовому порядку як і затвердження статуту ОСББ.

Загальні збори співвласників об'єднання вже не вирішують питання щодо створення ОСББ, а що стосується статуту об'єднання, то загальні збори мають право його затвердити, але вже у новій редакції або

до існуючого статуту внести зміни, доповнення чи уточнення певних положень, дозволених законом або Типовим статутом (абз. 2 ч. 9 ст. 10 Закону України про ОСББ).

При проведенні загальних зборів поряд з порядком голосування за площею (за кількістю голосів) та за порядком «один власник – один голос» є незмінний порядок прийняття рішень – за кількістю співвласників. Так, згідно положення ч. 14 ст. 10 Закону України про ОСББ рішення про визначення переліку та розмірів внесків і платежів співвласників, порядок управління та користування спільним майном, передачу у користування фізичним та юридичним особам спільного майна, а також про реконструкцію та капітальний ремонт багатоквартирного будинку або зведення господарських споруд вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як дві третини загальної кількості усіх співвласників, а в разі, якщо статутом не передбачено прийняття таких рішень, більшістю голосів. З інших питань рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини загальної кількості співвласників. Тут слід знову ж таки звернути увагу не на кількість голосів при прийнятті рішень, а на кількість співвласників. У такому випадку має місце правова колізія, зокрема: у яких випадках на загальних зборах голосувати з врахуванням площ (за кількістю голосів), якщо таке подається у Законі про ОСББ, а у яких – голосувати з врахуванням кількості співвласників.

Для вирішення такої ситуації стосовно порядку голосування законодавець передбачив можливість статутом об'єднання встановити інший порядок визначення кількості голосів, що належать кожному співвласнику на загальних зборах (ч. 13 ст. 10 Закону України про ОСББ). До іншого порядку необхідно віднести вибір одного з вищезазначених двох способів: голосування з врахуванням вищезазначених площ і прийняття рішень з врахуванням зазначених площ, або голосування і прийняття рішень з врахуванням кількості співвласників. У такому випадку доцільно звернутися до ч. 1 ст. 4 Закону України про ОСББ, де прописано, що об'єднання створюється, серед іншого, для забезпечення і захисту прав співвласників.

Важливо, що у ч. 2 ст. 382 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [15] визначено, що усі власники квартир та нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку є співвласники на праві спільної сумісної власності спільного майна багатоквартирного будинку. У ч. 1 ст. 369 ЦК України визначено, що співвласники майна, що є у спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними [15]. Спільне користування спільним майном передбачає однакові права на користування спільним майном, адже спільність означає однаковість для всіх [2, с. 1376].

У Законі України про особливості у п. 1 ч. 1 ст. 6 звернута увага, що співвласники мають право вільно користуватися спільним майном багатоквартирного будинку з врахуванням умов та обмежень, встановлених законом або рішенням співвласників [10].

Якщо взяти до уваги порядок голосування на загальних зборах за кількістю співвласників, то чи буде це забезпеченням і захистом прав співвласників? Для з'ясування цього питання провели ще одне дослідження.

Матеріалом для дослідження слугували копії протоколу №1 установчих зборів від 25 травня 2016 року [12] та загальних зборів ОСББ «УЖД» (вул. Вокзальна, будинок 1 м. Кропивницький) – протокол №7 від 01 березня 2020 року [11], а також Акт прийняття – передачі житлового комплексу або його частини з балансу на баланс від 25 серпня 2016 року [1], що стосується ОСББ «УЖД» та Комунального житлово-експлуатаційної організації №1 м. Кропивницький. У копії протоколу загальних зборів зазначено, що внесок на управління будинком становить 4 грн. 45 коп. в розрахунку на 1 м^2 житлового приміщення співвласника. В Акті прописано, що в будинку 1 по вулиці Вокзальна, де створено ОСББ «УЖД», наявність квартир: однокімнатних – 10 загальною площею 354,0 м^2; двокімнатних – 56 загальною площею 2677,09 м^2; трикімнатних – 72 загальною площею 4566,24 м^2; чотирикімнатних – 10 загальною площею 816,37 м^2; кількість мешканців – 347, кількість квартир – 148. У копії протоколу установчих зборів зазначено, що чисельність співвласників – 208 осіб.

Зробивши відповідні розрахунки, встановлено:

- середня площа однокімнатної квартири – 35,4 м^2, оплата за вказаним тарифом на управління будинком за 1 місяць буде становити 157 грн. 53 коп., а за 1 рік – 1890 грн. 36 коп.;
- середня площа двокімнатної квартири – 47,81 м^2 і відповідно оплата 212 грн. 75 коп. і 2553 грн. 00 коп.;
- для трикімнатної квартири відповідно 63,42 м^2; 282 грн. 22 коп.; 3386 грн. 64 коп.;
- для чотирикімнатної – 72,12 м^2; 320 грн. 93 коп.; 3851 грн. 16 коп. (розрахунки середніх величин для чотирикімнатних квартир зроблені без врахування площ двох чотирикімнатних квартир – 125 м^2 і 114 м^2).

Якщо взяти до уваги власника квартири площею 114 м^2, тоді за 1 місяць оплата за вказаним тарифом становитиме 509 грн. 08 коп., а за рік – 6108 грн. 96 коп. Звідси є очевидним, що за 1 рік оплата за вказаним тарифом для власника квартири площею 114 м^2 порівняно з власником однокімнатної квартири буде у 3,23 рази більшою, а різниця буде становити 4218 грн. 60 коп.

Аналогічні розрахунки для двокімнатної квартири у порівнянні з квартирою 114 м^2: у 2,39 разів, різниця за 1 рік 3555 грн. 96 коп.; для власника трикімнатної квартири у порівнянні з квартирою 114 м^2: у 1,80 разів з різницею 2722 грн. 32 коп., для чотирикімнатної квартири відповідно у 1,59 разів з різницею 2257 грн. 80 коп.

Якщо у квартирі площею 114 м^2 два мешканці і один з них співвласник, це означає, що на загальних зборах за розглянутим порядком голосування буде представляти одну особу. Наприклад, з однокімнатної квартири, де теж два мешканці, але два співвласники квартири, то вони будуть представляти на загальних зборах для голосування 2 особи; споживатимуть такі ж самі послуги з управління будинком як і мешканці з квартири 114 м^2, а будуть сплачувати внесок за один рік на 4218 грн. 60 коп. менше (менше у 3,23 разів).

Подібна ситуація може стосуватися й інших співвласників, зокрема, власників трикімнатної квартири порівняно з мешканцями двокімнатних квартир. У першій сплачують за рік 3386 грн. 64 коп., у другій – 2553 грн. 00 коп. Різниця становить – 833 грн. 64 коп., а мешканців (споживачів послуг) може бути по три або по дві особи. В одному випадку три співвласники і голосують за трьох осіб, в другому випадку власниками також є три особи: при голосуванні рівна кількість осіб, а оплата за внесками згідно зазначеного тарифу різна. У наведеному прикладі можуть бути і є різна комбінація поєднань співвласників і сумарного рівня сплачуваних грошей за внесками згідно тарифу. Виходячи з цього, вбачається пряме порушення прав співвласників, що не є метою створення об'єднання та його статусу (ст. 4 Закону України про ОСББ).

Доцільним видається під час голосування і прийняття рішень на загальних зборах, виходити не з кількості співвласників, а з врахуванням площі житлового і/або нежитлового приміщення співвласника.

У Законі України про ОСББ у ч. 1 ст. 20 наголошено, що частка співвласника у загальному обсязі внесків і платежів на утримання, реконструкцію, реставрацію, проведення поточного і капітального ремонтів, технічного переоснащення спільного майна у багатоквартирному будинку встановлюється пропорційно до загальної площі квартири (квартир) та/або нежитлових приміщень, що перебувають у його власності. Тож так потрібно голосувати і згідно цьому приймати рішення з інших питань діяльності ОСББ. Такий порядок голосування і прийняття рішень необхідно рекомендувати викласти у Законі України про ОСББ.

Поки що протоколи зборів, де зафіксовано рішення за певний порядок денний з врахуванням площ (з врахуванням голосів), а не з врахуванням кількості осіб – співвласників, наразі можуть визнати в суді як таким, що не має юридичної сили. Звідси порядок підрахунку голосів повинен бути чітко прописаний і у статуті об'єднання – з врахуванням зазначених площ.

Проте це не повне вирішення проблеми, оскільки постає питання як враховувати площі квартир і/або нежитлових приміщень, коли у двох осіб квартира знаходиться у спільній сумісній власності.

Згідно ч. 3 ст. 4 Закону України про особливості визначено, якщо квартира або нежитлове приміщення належить більш як одному співвласникові, реалізація прав та виконання обов'язків співвласниками квартири або нежитлового приміщення, включаючи участь в управлінні багатоквартирним будинком, здійснюється в порядку, передбаченому законодавством для реалізації права спільної власності. Іншими словами є посилання на законодавство без конкретики.

Складність порядку голосування співвласників ОСББ, коли вони у спільній сумісній власності на квартиру у тому, що при у голосуванні на загальних зборах для прийняття рішень підраховують кількість таких співвласників квартир, що є порушенням прав та інтересів осіб, які одноосібно володіють квартирою, або володіють на праві сумісної часткової власності, оскільки сплата за внесками згідно тарифу на утримання будинку і прибудинкової території ставить співвласників у нерівні умови, тому порядок голосування знову звертається на користь голосування з врахуванням площ. Оскільки частка площі квартири, яка належить власникам на праві спільної сумісної власності невідома, то голосування проводиться в цілому – за площею наявного житлового і/або нежитлового приміщення, що знаходиться у спільній сумісній власності незалежно від того скільки там співвласників. Тому і такий порядок голосування повинен бути прописаний у статуті ОСББ, а у явочному листку співвласників, які з'явилися на загальні збори, повинно бути передбачена у списку співвласників вказівка, на яких правах власності знаходиться у них квартира – на правах спільної сумісної, чи на правах спільної часткової власності, щоб у першому випадку двічі не враховувати одну і ту ж площу їхньої квартири і/або нежитлового приміщення, у другому випадку – правильно враховувати голоси до загального підсумку згідно частки площ квартири і/або нежитлового приміщення.

Має свої особливості порядок голосування у випадку, коли мешканці однієї квартири мають її на правах спільної часткової власності. По-перше, у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно повинно бути зазначено розмір частки у праві спільної власності кожного мешканця такої квартири. У такому випадку кожний володар зазначеної частки квартири голосує окремо із зазначенням житлової і/або нежитлової площі, закріпленої за співвласником на правах спільної часткової власності. Це ще один приклад на користь голосування з врахуванням площ співвласників. У даному випадку кожен із власників частки квартири або/і нежитлового приміщення має право голосувати на загальних зборах на свій розсуд, без згоди на це іншого співвласника одного і того ж нерухомого майна (квартири чи нежитлового приміщення). Таке право підтверджується вимогою, що прописана у ЦК України [15]. Так, у ч. 2 ст. 319 ЦК України визначено, що власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону; усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав (ч. 3 ст. 319 ЦК України). Крім цього, слід мати на увазі, що у ч. 1 ст. 358 ЦК України зазначено: право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою. У практиці проведення загальних зборів співвласників ОСББ зустрічаються випадки, коли один із співвласників на правах спільної часткової власності за згодою іншого співвласника цього ж

житлового і/або нежитлового приміщення і теж на правах спільної часткової власності голосує по-різному за те чи інше рішення загальних зборів.

Важливим питанням щодо визначення порядку голосування є випадок, коли власником квартири є один (одна) із подружжя. Не дивлячись на те, що до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно не внесено до одного з подружжя як власника, проте згідно ч. 3 ст. 368 ЦК України майно набуте подружжям за час шлюбу є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інакше не встановлено договором або законом. Крім того, квартира, як нерухоме майно, не є особистою приватною власністю лише дружини або чоловіка, оскільки не набуте одним з них до шлюбу, не набуте на підставі договору дарування або в порядку успадкування, не набуте на кошти, які належали одному з них особисто та не в результаті приватизації (п. п. 1, 2, 3, 4 ч. 1 ст. 57 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [13]. Проте, в Законі України про ОСББ у ч. 2 ст. 1 визначено, що ОСББ – юридична особа, створена власниками квартир та/або нежитлових приміщень багатоквартирного будинку. Якщо прийняти до уваги, що згідно форми протоколу загальних зборів, визначеної наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [8] у протоколі загальних зборів відмічається документ, що підтверджує право власності на квартиру і/або нежитлове приміщення, а у одного з подружжя такого документа немає, то напряму йому (їй) брати участь та голосування на загальних зборах є неправомірним. У такому випадку необхідна довіреність від співвласника на право участі та голосування на загальних зборах, яку може засвідчити підписами подружжя, опираючись на довіреність за договором дорученням про представництво в ОСББ.

Доцільно скористатися вимогою ч. 3 ст. 9 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» [7], де прописано, що дієздатні особи, які проживають та/або зареєстровані у житлі споживача, користуються нарівні зі споживачем усіма житлово-комунальними послугами та несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями з оплати житлово-комунальних послуг. Якщо один із подружжя не є власником квартири і/або нежитлового приміщення, але квартира набута подружжям під час шлюбу, то такий невласник, виконуючи обов'язки по сплаті внесків за тарифами, повинен мати і відповідні права у відношеннях з ОСББ. Якщо об'єднання має правління, або управителя, то такий невласник повинен заключити індивідуальний договір з правлінням чи з управителем [6]. На нашу думку, у договорі необхідно прописати, серед іншого, право співвласника і невласника ОСББ на участь та голосування на установчих чи загальних зборах співвласників.

Якщо власником житлового і/або не житлового приміщення є неповнолітня дитина, закон у такому випадку не має прямого трактування особливості порядку голосування на зборах та участі у прийнятті рішень. У даному випадку необхідно прийняти до уваги аналогію права (ч. 2 ст. 8 ЦК України), тобто порядок голосування повинен врегулюватися на загальних засадах цивільного законодавства.

Виходячи з рівності прав на дитину представництво за законом повинно бути узгоджено між подружжям. Для доказу узгодженості такого права може бути заява одного з подружжя, яка подається до загальних зборів голові зборів або секретареві зборів. Голосування від імені неповнолітньої дитини проводиться і рішення приймається з врахуванням площі квартири і/або нежитлового приміщення яке/які є у власності дитини.

Висновки. З огляду на викладене слід заважити, що визначення порядку голосування на установчих і на загальних зборах ОСББ та прийняття рішення є непростою процедурою при реалізації прав та інтересів співвласників ОСББ. Доцільним видається рекомендувати співвласникам розробити відповідне Положення, затвердити його на загальних зборах або/і внести до статуту ОСББ. Важливо при цьому, щоб при голосуванні і прийнятті рішень в усіх випадках враховувати площу житлових і/або нежитлових приміщень кожного співвласника, що є одним із шляхів захисту прав, свобод та інтересів співвласників ОСББ. Для цього є важливим внесення відповідних змін до Закону України про ОСББ щодо порядку прийняття рішень і приведення це до узгодженості як це визначено у Законі України про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Акт приймання-передачі житлового комплексу або його частини з балансу на баланс. Комісія: К.О. Сиротюк, А.В. Юшкевич, А.Г. Дуб, Р.Ю. Драгоненко, Н.Ю. Іваненко, В.В. Христун, Н.М. Тюпа; керівник від ЖЕО №1 – С.М. Ковальова, керівник від ОСББ «УЖД» – К.О. Сиротюк; акт від 25.08.2016 р.

2. Бусел В.Т. Український тлумачний словник (тезаурус) 250000 слів/ Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2016. 1696 с.

3. Ганзюк С.М. Економіко-організаційні та фінансові аспекти діяльності ОСББ в Україні. *Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету*. 2021. №1 (2). URL: http://econvisnyk.dstu.dp.ua/article/view/232585 (дата звернення 09.10.2022).

4. Іванова В. Голосування на загальних зборах ОСББ: практичні ситуації та поради щодо визначеності належних співвласникам голосів. URL: https://www.osmm-inform.com.ua/2016/05/26/04-3_(дата звернення 09.08.2022).

5. Калюжна В. В. Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків: призначення, особливості цивільно-правового статусу, цивільно-правове регулювання діяльності у світлі досвіду зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право, 2018. Вип. 55, т. 1. С. 93-94.

6. Правила управління будинком, спорудою, житловим комплексом або комплексом будинків і споруд. Наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 02.02.2009 року №13. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 квітня 2009р. за №377/16393. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-09 (дата звернення: 15.10.2022).

7. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 07.06.2018 №2454-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19 (дата звернення: 15.10.2022).

8. Про затвердження форми протоколу зборів співвласників багатоквартирного будинку. Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово - комунального господарства України від 25.08.2015 р. №203; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 08 вересня 2015 р. за №1083/27528.

9. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001 №2866-III. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-14 (дата звернення: 20.10.2022).

10. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: Закон України від 14.05.2015 №417-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19 (дата звернення: 25.10.2022).

11. Протокол №7 загальних зборів співвласників багатоквартирного будинку «УЖД» від 01 березня 2020 року; голова зборів Сиротюк К.О., секретар зборів Мороз М.Т.

12. Протокол №1 установчих зборів з створення Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку «УЖД» від 25 травня 2016 року; голова зборів Сиротюк К.О., секретар зборів Сівак І.М.

13. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р №2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 25.10.2022).

14. Типовий статут об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 27 серпня 2003 року №141 (у редакції наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 23 вересня 2015 року №238).

15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 25.10.2022).

REFERENCES:

1. Akt pryimannia-peredachi zhytlovoho kompleksu abo yoho chastyny z balansu na balans. (2016, August 26). [The act of acceptance and transfer of a residential complex or its part from balance sheet to balance sheet]. Komisiia: Syrotiuk, K.O., & Yushkevych, A.V., & Dub, A.H. & Drahonenko, R.Iu., & Ivanenko, N.Iu., & Khrystun, V.V., & Tiupa, N.M., ; kerivnyk vid ZhEO №1 - Kovalova, S.M, kerivnyk vid OSBB «UZhD» - Syrotiuk, K.O. [in Ukrainian].

2. Busel, V.T. (2016). Ukrainskyi tlumachnyi slovnyk (tezaurus) 250000 sliv. [Ukrainian explanatory dictionary (thesaurus) 250,000 words]. 1696 . [in Ukrainian].

3. Hanziuk, S.M. (2021). Ekonomiko-orhanizatsiini ta finansovi aspekty diialnosti OSBB v Ukraini. [Economic, organizational and financial aspects of condominium activity in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. №1 (2).* Retrieved from: http://econvisnyk.dstu.dp.ua/article/view/232585. [in Ukrainian].

4. Ivanova, V. (2016). Holosuvannia na zahalnykh zborakh OSBB: praktychni sytuatsii ta porady shchodo vyznachenosti nalezhnykh spivvlasnykam holosiv. [Voting at the general meeting of condominiums: practical situations and advice on the certainty of votes belonging to co-owners]. Retrieved from: https://www.osmm-inform.com.ua/2016/05/26/04-3[in Ukrainian].

5. Kaliuzhna, V. V. (2018). Obiednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnykh budynkiv: pryznachennia, osoblyvosti tsyvilno-pravovoho statusu, tsyvilno-pravove rehuliuvannia diialnosti u svitli dosvidu zarubizhnykh krain. [Association of co-owners of multi-apartment buildings: purpose, peculiarities of civil-legal status, civil-legal regulation of activity in the light of the experience of foreign countries*]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo,* Vyp. 55, t. 1. 93-94. [in Ukrainian].

6. Pravyla upravlinnia budynkom, sporudoiu, zhytlovym kompleksom abo kompleksom budynkiv i sporud. (2009. February 2). [Rules for managing a house, structure, residential complex, or a complex of buildings and structures]. Nakaz Ministerstva z pytan zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy №13. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytsii Ukrainy 27 kvitnia 2009r. za №377/16393. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-09 [in Ukrainian].

7. Pro zhytlovo-komunalni posluhy. (2018 June,7). [On housing and communal services]. Zakon Ukrainy №2454-VII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19 [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia formy protokolu zboriv spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku. (2015, August 25). [On the approval of the protocol form of the meeting of co-owners of an apartment building]. Nakaz Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy №203; zareiestrovano v Ministerstvi yustytsii Ukrainy 08 veresnia 2015 r. za №1083/27528. [in Ukrainian]

9. Pro obiednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku. (2001, November 29). [On the association of co-owners of an apartment building]. Zakon Ukrainy №2866-III. Retrieved from: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-14 [in Ukrainian].

10. Pro osoblyvosti zdiisnennia prava vlasnosti u bahatokvartyrnomu budynku. (2015, May 14). [On the peculiarities of the exercise of the right of ownership in an apartment building]. Zakon Ukrainy №417-VIII.

Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19 [in Ukrainian].

11. Protokol №7 zahalnykh zboriv spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku «UZhD» vid 01 bereznia 2020 roku; holova zboriv Syrotiuk K.O., sekretar zboriv Moroz M.T. (2020). [Minutes No. 7 of the general meeting of co-owners of the UZD apartment building dated March 1, 2020; chairman of the meeting K.O. Syrotyuk, secretary of the meeting Moroz M.T.]. [in Ukrainian].

12. Protokol №1 ustanovchykh zboriv z stvorennia Obiednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku «UZhD» vid 25 travnia 2016 roku; holova zboriv Syrotiuk K.O., sekretar zboriv Sivak I.M. (2016). [Minutes No. 1 of the founding meeting on the creation of the Association of co-owners of the UZD apartment building dated May 25, 2016; chairman of the meeting K.O. Syrotyuk, secretary of the meeting Sivak I.M.]. [in Ukrainian].

13. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 21-22,135. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text [in Ukrainian]

14. Typovyi statut obiednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku. (2003, August 27). [Model charter of the association of co-owners of an apartment building] Nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy z pytan zhytlovo-komunalnoho hospodarstva №141 (u redaktsii nakazu Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy vid 23 veresnia 2015 roku №238). [in Ukrainian].

15. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 435-IU. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.11.2022

УДК 347.19
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-146-151

Комонюк Артем Євгенійович,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
ЮІ Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
e-mail: komonyuk2000@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-9425-951X

Чорна Вікторія Григорівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
e-mail: demidenkov@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6072-0283

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДАПТАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ДО СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У даній статті автором акцентовано увагу на існування проблемних питань адаптації норм та стандартів ЄС в національне законодавство в частині інституту державної служби.

Акцентовано увагу, що останніми роками Україна зробила певні кроки у наближенні законодавства України про державну службу до законодавства Європейського Союзу. Свідченням цього є розробка і прийняття низки нормативно-правових актів у цій сфері.

Проте, наявність значної кількості нормативно-правових актів жодною мірою не означає, що адаптація сучасного законодавства України про державну службу до вимог ЄС є завершеною.

Цей процес ускладнює той факт, що Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» регулює процеси адаптації лише щодо визначених пріоритетних сфер діяльності, ігноруючи положення з приведення державної служби до вимог ЄС. Аналіз європейської практики свідчить: щоб додати надійності національним системам державного управління, державна служба зобов'язана дотримуватись принципів адміністративного права, що лежать в основі Європейського адміністративного простору.

Першочерговою й необхідною умовою всебічного розвитку України як демократичної, правової та соціальної держави з відповідною соціально орієнтованою ринковою економікою є формування і розвиток державної служби за європейськими стандартами.

Визначено, що процес адаптації законодавства України про державну службу, на сьогодні, має два етапи: перший – ратифікації Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (1994 р.) та розроблення та схвалення Концепції адаптації законодавства України до законодавства

Європейського Союзу (1999 р.). На даному етапі передбачалося приведення законодавства України у відповідність з вимогами та інших міжнародних договорів, які стосуються співробітництва України та ЄС; другий - підписання Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Ключові слова: державна служба, адаптація законодавства, Європейський Союз, публічна служба, державний службовець.

Komonyuk A., Chorna V. PROBLEM ISSUES ADAPTATION OF THE CIVIL SERVICE TO THE STANDARDS OF THE EUROPEAN UNION

In this article, the author focused attention on the existence of problematic issues of adaptation of EU norms and standards into national legislation in the part of the civil service institution.

Attention is drawn to the fact that in recent years Ukraine has taken certain steps in bringing the legislation of Ukraine on civil service closer to the legislation of the European Union. This is evidenced by the development and adoption of a number of normative legal acts in this area.

However, the presence of a significant number of normative legal acts does not in any way mean that the adaptation of modern legislation of Ukraine on civil service to the requirements of the EU is complete.

This process is complicated by the fact that the Law of Ukraine "On the Nationwide Program for the Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union" regulates adaptation processes only in relation to certain priority areas of activity, ignoring provisions on bringing the civil service to EU requirements. Analysis of European practice shows that in order to add reliability to national systems of public administration, the civil service is obliged to comply with the principles of administrative law, which are the basis of the European Administrative Space.

The primary and necessary condition for the comprehensive development of Ukraine as a democratic, legal and social state with a corresponding socially oriented market economy is the formation and development of the civil service according to European standards.

It was determined that the process of adapting the legislation of Ukraine on the civil service currently has two stages: the first is the ratification of the Partnership and Cooperation Agreement between Ukraine and the European Communities and their member states (1994) and the development and approval of the Concept of adapting the legislation of Ukraine to legislation of the European Union (1999). At this stage, it was envisaged to bring the legislation of Ukraine into compliance with the requirements and other international treaties concerning cooperation between Ukraine and the EU; the second signing of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand.

Key words: public service, adaptation of legislation, European Union, public service, civil servant.

Постановка проблеми. Україна−молода держава, яка прагне зайняти гідне місце в міжнародній спільності. Україна взяла стратегічний курс розвитку державної політики −вступ до Європейського Союзу. Основним елементом успішної євроінтеграції є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства з правовими нормами ЄС.

Обраний Україною вектор євро інтеграційного розвитку передбачає утвердження публічної, професійної, політично неупередженої, орієнтованої на громадян державної служби. Проведення системних реформ у сфері державного управління не можливе без запровадження європейської моделі публічної служби. Важливим складником європейської інтеграції України є реформування публічної служби й узгоджується із зобов'язаннями, передбаченими Угодою про асоціацію України із ЄС 2014 р. і іншими міжнародними договорами. Сьогодні у світі реалізовується досить багато моделей публічної служби, дослідження яких може бути корисним для України. Таким чином, необхідно враховувати досвід ефективних моделей організації публічної служби в європейських країнах та можливості його адаптації у вітчизняну практику. Під час глобального реформування системи державного управління на шляху утвердження України як впливової європейської держави відбувається не тільки розробка та прийняття нормативно-правових актів, реально орієнтованих на вимоги міжнародно-правових стандартів, а й оновлення категоріального апарату, введення у правових обіг нових категорій, здатних створити більш солідну наукову основу державного управління [1, с.3].

Сьогодні виникає низка проблем, щодо поєднання централізованої моделі адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу та інституційною нерозвиненістю процесу та відсутністю ефективної координації між органами влади, недосконалістю нормативно-правових документів. Значних проблем додають дублювання й внутрішні протиріччя прийнятих нормативно-правових актів, які не дають змоги досягти поставлених цілей. Не виключенням є і необхідність адаптації законодавства про державну службу в Україні до норм та стандартів Європейського Союзу. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*[1]. Проте адаптація законодавства це не тільки вдосконалення існуючого законодавства, а й розробка проектів нормативно-правових актів з урахуванням *acquis communautaire*[2] [2].

[2]. *Acquis communautaire* – це правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства, прийняті в рамках трьох стовпів ЄС2, але не обмежується ними. До трьох стовпів ЄС належать Європейське співтовариство, Спільна зовнішня політика та політика безпеки і Співробітництво в сфері юстиції та внутрішніх справ. Європейське співтовариство, в свою чергу, було утворено з Європейського Економічного Співтовариства, Європейського об'єднання вугілля та сталі та Європейського співтовариства з атомної енергії.

© А.Є.Комонюк, В.Г.Чорна, 2022

Таким чином, першочерговою й необхідною умовою всебічного розвитку України як демократичної, правової та соціальної держави з відповідною соціально орієнтованою ринковою економікою є формування і розвиток державної служби за європейськими стандартами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання адаптації законодавства України про державну службу до законодавства Європейського Союзу має наукову актуальність. Про це свідчать праці вітчизняних науковців: К. Смирнової, Г. Друзенко, С. Костюка, В. Головатої, Т. Пахомової та ін. Вони розглядають стан і роль адаптації українського законодавства до європейських стандартів та вплив цього процесу на поглиблення інтеграційних прагнень України.

Однак, ще залишається багато невирішених проблем та прогалини у розумінні процесу досягнення відповідності вітчизняного законодавства про державну службу вимогам ЄС. Недостатньо дослідженими залишаються питання практики впровадження та застосування європейських принципів в діяльності органів державної влади.

Метою статті є дослідження процесу адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, розкриття особливостей та умов цього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як слушно зазначають А.О.Чаркіна та В.В.Черняхівська: «Інституційна адаптація державної служби у стратегічному плані стає частиною послідовного процесу наближення до правової системи Європейського Союзу та стосується як нормотворення, так і нормозастосування. У процесі адаптації державної служби України до стандартів європейського управлінського простору актуальним залишається подолання реальних перешкод на шляху впровадження гендерної рівності в організацію самої державної служби. При цьому досвід кожної окремої європейської країни є важливим щодо запровадження принципу паритетної участі жінок та чоловіків у сфері державної служби концентрується навколо характерних для конкретного соціокультурного середовища усталених ментально-етичних і гендерних домінант та стереотипів» [3, с.8]. Дійсно, намагаючи вивчати та імплементувати досвід провідних європейських країн варто, але не слід забувати про врахування національних особливостей та можливостей розроблення практичних механізмів реалізації даних норм. Для того щоб не створювати так звані «мертві» норми, реалізація яких буде просто не можливою.

На нашу думку, процес адаптації законодавства України про державну службу, на сьогодні, має два етапи:

Перший – ратифікації Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (1994 р.) та розроблення та схвалення Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (1999 р.). На даному етапі передбачалося приведення законодавства України у відповідність з вимогами та інших міжнародних договорів, які стосуються співробітництва України та ЄС, в тому числі, і у сфері державної служби; забезпечення належного рівня навчання з питань законодавства ЄС державних службовців, які відповідатимуть за впровадження адаптованого законодавства, і суддів, а також підвищення їх кваліфікації в установленому порядку [4];

Другий - підписання Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. На даному етап передбачено: а) сприяти поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах; б) забезпечити необхідні рамки для посиленого політичного діалогу в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес; в) посилювати співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод [5].

Слід відзначити, що ключовий етап в адаптації законодавства України у сфері державної служби розпочався з підписання у червні 2014 року Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що ознаменувала новий етап у розвитку законодавства України у сфері державної служби. Дана Угода розширила та поглибила цілі взаємозв'язків між Україною та Європейського Союзу. На даній основі й досліджено проблеми адаптації державної служби України до правових і соціокультурних традицій держав – членів Європейського Союзу.

Угода про асоціацію з Європейським Союзом передбачає проведення масштабних інституціональних і структурних реформ з дотриманням встановлених вимог та графіків. Ефективне та своєчасне виконання взятих на себе зобов'язань потребує відповідної дії органів державної влади України, що передбачає насамперед наявність компетентних, професійних державних службовців.

Втім, процес адаптації інституту державної служби до європейських стандартів ще далекий до свого завершення. Російсько-українська війна тільки ускладнила цей процес та ставить нові виклики до інституту державної служби.

Аналіз нормативно-правового забезпечення модернізації державної служби дає підстави зробити наступні висновки щодо проблем державної служби та прогнозованих перспектив із набранням чинності нової редакції Закону України "Про державну службу". Реформування державної служби регулюють законодавчі акти (Конституція України, Закон України «Про державну службу», Закон України «Про кабінет Міністрів України», Закон України «центральні органи виконавчої влади», Закон України «Про місцеві державні адміністрації», Закон України «Про очищення влади», Закон України «Про запобігання

корупції», Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»; акти Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; накази НАДС України.

Отже, в процесі побудови правової, демократичної, соціальної держави зростає значущість діяльності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Метою змін на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування є становлення професійних, високоефективних, стабільних і авторитетних владних інститутів, діяльність яких базується на чітких моральних та професійно-етичних принципах і нормах. Довіра громадян до влади, спроможність державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування ефективно та етично виконувати свої посадові обов'язки є визначальними факторами суспільного розвитку

Необхідно також зазначити, що провідну роль у реформуванні інституту державної служби України відіграє посилення міжнародного співробітництва, впровадження в державне управління та державну службу низки ринкових елементів, що вже зарекомендували себе з позитивного боку як у державному, так і в недержавному секторах; головною умовою реформування є зміна стереотипних уявлень про саму державну службу та державних службовців як про корумпований і гальмівний механізм, поступове та невпинне утвердження інституту державної служби України як флагмана сталого демократичного розвитку держави.

Відповідно, постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2004 року № 485 було утворено Цент сприяння інституційному розвитку державної служби при Головному управлінні державної служби України (зараз НАДС). А вже постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2008 року № 528 було Центр сприяння інституційному розвитку державної служби перейменовано в Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу.

Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу утворено з метою поглиблення співробітництва між Україною та ЄС у сфері державної служби та державного управління, удосконалення механізму координації інституціонального забезпечення їх адаптації до стандартів ЄС, зокрема шляхом організації роботи з ефективного використання в Україні інструментів інституціональної розбудови ЄС Twinning, TAIEX, SIGMA, підвищення професійного рівня державних службовців та поліпшення роботи з інформування суспільства з питань європейської інтеграції.

Крім того, Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу активно залучений до виконання завдань і заходів у сфері реалізації державної політики євроатлантичної інтеграції щодо посилення інституціональної спроможності органів державної влади, відповідальних за співробітництво з НАТО, та підвищення рівня професійної компетентності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування з питань євроатлантичної інтеграції шляхом*:*

- проведення функціональних обстежень органів державної влади стосовно наявних інституційних спроможностей у сфері євроатлантичної інтеграції;
- визначення кількісних та якісних потреб органів державної влади у фахівцях з питань євроатлантичної інтеграції;
- розроблення програм підвищення кваліфікації з питань євроатлантичної інтеграції;
- підготовки пропозицій до річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО та Стратегії комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року.

Водночас Центр здійснює координацію Програми Україна – НАТО з професійного розвитку цивільного персоналу сектору безпеки і оборони, яка спрямована на забезпечення професійної підготовки цивільних фахівців у структурах безпеки та оборони, а також реалізації ключових реформ.

Також на Центр покладено обов'язки координатора реалізації державної ґендерної політики у сфері державної служби. Зокрема, шляхом аналізу стану забезпечення ґендерної рівності на державній службі, включення відповідної тематики до системи професійного навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [6].

Водночас Центр є платформою експертно-аналітичних знань і компетенцій у сферах:

1. адаптації державного управління та державної служби до стандартів ЄС, зокрема шляхом організації роботи з ефективного використання в Україні інституціональних інструментів;
2. якісних експертно-аналітичних досліджень та рішень з питань:
   - європейської та євроатлантичної інтеграції;
   - забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
3. удосконалення стандартів і процедур роботи державних службовців, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування тощо.

Варто зазначити, що незважаючи на суттєві зміни, все ще є необхідність проведення реформ. Сучасна вітчизняна модель державної служби, потребує суттєвих змін. Зараз у державі знову виникла потреба в її трансформації, пошуку нової, більш ефективної моделі, адже виникли нові негативні обставини, зумовлені черговою глобальною фінансово-економічною кризою та складною політичною ситуацією.

При побудові нової моделі публічної служби з одного боку, має бути законодавчо визначено реальні вимоги до службовців, систему мотивації, у тому числі: тактичні і стратегічні потреби й інтереси народу;

систему органів публічної служби; ресурсне забезпечення (кадрове; матеріальне; технічне; фінансове; науково-методичне; інформаційне і т.д); механізми і технології функціонування: (добору кадрів; стимулювання діяльності; оцінювання діяльності; взаємовідносин; реалізації політики); нормативно-правові умови; ціннісні орієнтації та діяльність публічних службовців; світові тенденції і практика організації моделей публічної служби; трансформація потреб суспільства; стабілізація ситуації в державі; підвищення якості публічних послуг; розвиток економіки і т.д. числі достойну оплату праці, а з другого – посилення громадського контролю за їх діяльністю та взаємодії з громадськістю.

Обрана для України модель доброчесної публічної служби орієнтована насамперед на зміну мотиваційно-ціннісних чинників та посилення контролюючих функцій громадськості, що зумовлено існуючим станом суспільних справ в Україні, більшою мірою політичною ситуацією. Однак слід брати до уваги й інші суспільні проблеми, імовірні в майбутньому суспільні інтереси, що сприятиме вибору найбільш ефективної моделі.

Висновки. З огляду на зазначене, можна дійти висновку, що останніми роками Україна зробила певні кроки у наближенні законодавства України про державну службу до законодавства Європейського Союзу. Свідченням цього є розробка і прийняття низки нормативно-правових актів у цій сфері.

Проте, наявність значної кількості нормативно-правових актів жодною мірою не означає, що адаптація сучасного законодавства України про державну службу до вимог ЄС є завершеною.

Цей процес ускладнює той факт, що Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» регулює процеси адаптації лише щодо визначених пріоритетних сфер діяльності, ігноруючи положення з приведення державної служби до вимог ЄС. Аналіз європейської практики свідчить: щоб додати надійності національним системам державного управління, державна служба зобов'язана дотримуватись принципів адміністративного права, що лежать в основі Європейського адміністративного простору.

Тому розвиток і вдосконалення інституту державної служби тісно пов'язаний із запровадженням низки фундаментальних принципів організації та діяльності державної служби, серед яких принципи: верховенства закону; відкритості і прозорості; підзвітності; ефективності і результативності.

Усі ці принципи мають поступово впроваджуватись та увійти в щоденну практику державних органів через чинне вітчизняне законодавство про державну службу. Крім того, остаточною метою адаптації є не лише ухвалення ряду вітчизняних нормативно-правових актів, але і їх повне виконання. Модель доброчесної публічної служби, яка обрана урядом України для подальшого впровадження в державі, є дійсно важливою для подолання проблем корупції, закритості і суспільної довіри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Формування європейської моделі публічної служби в Україні. URL: https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/8ee0866b97570fde9caebadf65a7f66f.pdf

2. Інституційний механізм адаптації законодавства україни до законодавства ЄС. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_4748

3. Чаркіна А. О., Черняхівська В. В. Цивілізаційний вимір національного державотворення: адаптація державної служби України до стандартів Європейського Союзу. URL: http://www.kdpu-nt.gov.ua/sites/default/files/work_files/m_6_prezentaciya_.pdf

4. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. N 1496. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF#Text

5. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014. Офіційний вісник України, 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.

6. Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу. URL: https://www.center.gov.ua/pro-tsentr

REFERENCES:

1. Formuvannia yevropeiskoi modeli publichnoi sluzhby v Ukraini. [Formation of the European model of public service in Ukraine]. Retrieved from: https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/8ee0866b97570fde9caebadf65a7f66f.pdf [in Ukrainian].

2. Instytutsiinyi mekhanizm adaptatsii zakonodavstva ukrainy do zakonodavstva YeS. [Institutional mechanism of adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation]. Retrieved from: https://minjust.gov.ua/m/str_4748 [in Ukrainian].

3. Charkina, A. O., & Cherniakhivska, V. V. Tsyvilizatsiinyi vymir natsionalnoho derzhavotvorennia: adaptatsiia derzhavnoi sluzhby Ukrainy do standartiv Yevropeiskoho Soiuzu. [The civilizational dimension of national state-building: adaptation of the civil service of Ukraine to the standards of the European Union]. Retrieved from: http://www.kdpu-nt.gov.ua/sites/default/files/work_files/m_6_prezentaciya_.pdf [in Ukrainian].

4. Pro Kontseptsiiu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. (1999, August 16). *Skhvaleno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy №1496.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

5. Uhoda pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. (2014). [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand].*Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, № 75. T. 1*. 2125. [in Ukrainian].

6. Tsentr adaptatsii derzhavnoi sluzhby do standartiv Yevropeiskoho Soiuzu. [Center for adapting the civil service to the standards of the European Union]. Retrieved from: https://www.center.gov.ua/pro-tsentr [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.11.2022

УДК 349.2
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-151-156

Романова Вікторія Андріївна,
студентка 3 курсу, факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: Gshwusbb65@gmail.com

Шуляка Яна Володимирівна,
студентка 3 курсу, факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: yanaaa0701@gmail.com

Свічкарьова Ярослава Віталіївна,
доцентка, кандидатка юридичних наук, доцентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: yara1972@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6245-2526

ДОДАТКОВА ВІДПУСТКА У ЗВЯЗКУ З ДИСМЕНОРЄЄЮ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Стаття присвячена розкриттю однієї із важливих питань сучасного трудового права - поліпшення правового становища жінок в трудових правовідносинах. На сьогодні питання міжнародно-правового регулювання праці жінок набувають особливої уваги. Метою світового товариства є вдосконалення та розвиток міжнародно-правового регулювання жіночої праці, яка є передумовою боротьби з дискримінацією, расовими відмінностями, безробіттям, бідністю, соціальним статусом, нерівністю тощо. На сьогодні в багатьох зарубіжних країнах існує передовий досвід надання дадаткових гарантій працюючим жінкам. Саме тому обрана тема дослідження є надзвичайно актуальною на даний момент через низку суттєвих умов, зокрема через прийнятий Україною курс в напрямку входження до Європейського Союзу.

Практичне значення полягає висновках про доцільність запозичення прогресивного досвіду зарубіжних країн щодо надання додаткових гарантій працюючим жінкам. Дослідження проблематики з вказаного питання може слугувати поштовхом для підвищення рівня забезпечення встановлених нормами внутрішнього законодавства гараній працюючим жінкам.

Ключові слова: дисменорєя, додаткова відпустка, гендерна захищеність жінок, заборона дискримінації, гендерно-рівне трудове законодавство.

Romanova V., Shulyaka Y., Svichkaryova Y. ADDITIONAL LEAVE DUE TO DYSMENORRHOEA: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

The article is devoted to the disclosure of one of the important issues of modern labor law - the improvement of the legal position of women in labor relations. Today, issues of international legal regulation of women's work are receiving special attention. The goal of the world society is the improvement and development of international legal regulation of women's work, which is a prerequisite for combating discrimination, racial differences, unemployment, poverty, social status, inequality, etc. Today, in many foreign countries, there is a good practice of providing additional guarantees to working women. That is why the chosen topic of research is extremely relevant at the moment due to a number of essential conditions, in particular due to the course adopted by Ukraine in the direction of joining the European Union.

The practical significance lies in the conclusions about the expediency of borrowing the progressive experience of foreign countries regarding the provision of additional guarantees to working women. The study of the problems of the specified issue can serve as an impetus for increasing the level of provision of domestic legislation established by the norms of the domestic legislation for good working women.

© В.А.Романова, Я.В.Шуляка, Я.В.Свічкарьова, 2022

Key words: dysmenorrhea, additional leave, gender protection of women, prohibition of discrimination, gender-equal labor legislation.

Постановка проблеми. Загальна Декларація прав людини 1948 року [1] проголошує право кожного на працю, на справедливі умови праці та на захист від безробіття, кожний без будь-якої дискримінації має право на рівну оплату за рівну працю. При цьому вказується, що не вважаються дискримінацією заходи, направлені на встановлення спеціальних пільг особам за критерієм статі або направлені на задоволення потреб осіб, які за статевою ознакою, віком, у зв'язку із фізичними вадами, сімейними обов'язками звичайно визнаються такими, що мають необхідність у спеціальному захисті або допомозі.

В Конституції України [2] проголошено рівність людей у своїй гідності та правах (ст.21). Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (ст.24).

В ст. 2-1 Кодексу законів про працю України [3] також закріплено принцип рівності трудових прав громадян України, недопущення дискримінації у сфері праці. При цьому у ч.2 вказаної статті визначено, що «…не вважаються дискримінацією у сфері праці встановлені цим Кодексом та іншими законами дії, а також обмеження прав працівників, що залежать від властивих певному виду робіт вимог (щодо віку, освіти, стану здоров'я, статі) чи обумовлені необхідністю посиленого соціального та правового захисту деяких категорій осіб».

В трудовому праві передбачено спеціальну систему норм для забезпечення охорони праці жінок. Так, наприклад у Главі XII «Праця жінок» Кодексу законів про працю України встановлюються певні обмеження, які одночасно слугують гарантіями щодо права жінок на працю.

Такі особливості правового регулювання зумовлені, насамперед, фізіологічними особливостями жіночого організму; загальнодержавними інтересами щодо належної охорони материнства й дитинства, фундаментальною соціальною роллю дітонародження, яку виконує жінка в суспільстві. Таким чином правовий статус жінки у трудовому праві відрізняється від статусу чоловіка тим, що, окрім загальних основних прав, він містить ще й додаткові, які надаються жінці спеціальними нормами права.

Отже, щодо охорони праці жінок, йдеться про позитивну дискримінацію – «надання певних переваг соціальній або етнічній групі внаслідок того, що в минулому, в історії, відповідна соціальна або етнічна

група зазнавала утисків, що унеможливлює наявність рівних стартових можливостей. Для забезпечення рівних стартових можливостей відповідній групі і надаються на законодавчому рівні додаткові гарантії та додатковий захист їхніх прав [4, с. 268].

В контексті євроінтеграційних процесів, які відбуваються зараз в Україні, законодавство нашої держави піддається значному реформуванню з метою приведення у відповідність до європейських стандартів. Не є винятком у цьому плані і трудове законодавство. Україна, як член міжнародного співтовариства, бере участь у діяльності зі створення сприятливого для жінок та жінок-матерів середовища, в якому захист їх прав забезпечується дотриманням принципів демократії, рівності, миру, соціальної справедливості з урахуванням моральних засад та традиційних цінностей українського суспільства [5, с. 100]. Тому слушною є думка М.М. Грекової, яка вважає, що «.. саме жінки під час реалізації права на працю в силу репродуктивної функції, причин фізіологічного характеру, потребують особливого правового захисту не лише в межах держави, а й в межах світового співтовариства» [6, с. 139].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти правового регулювання праці жінок досліджувалися у працях багатьох вітчизняних науковців: В.М. Андріїв, Н.Б.Болотіної І.А. Вєтухової, М.М. Грекової, В.Г. Ротаня, С.М. Прилипка, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, О.М. Ярошенко тощо. Разом з тим, проблематика з питань встановлення додаткової відпустки у зв'язку з димсенорєєю є достатньо новою і практично недослідженою з боку вітчизняних фахівців в галузі права, тому при написанні статті автори використовували праці зарубіжних фахівців та публіцистів. Зокрема, роботи Сукмарані М. Е., Нугрохо А., Хіларі Х. Прайс тощо.

Мета статті – дослідити та проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо надання працюючим жінкам додаткових відпусток у зв'язку з дисменореєю та зробити висновки щодо вдосконалення чинного трудового законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із сучасних тенденцій щодо посилення охорони праці жінок у зарубіжних країнах є питання про доцільність надання жінкам відпусток (вихідних днів) у зв'язку з дисменореєю.

Дисменорея (альгодисменорея) – циклічний патологічний процес, який характеризується появою больового синдрому напередодні або в перші дні менструації. Біль при дисменореї зазвичай має

спазматичний характер, локалізується в нижній частині живота й може іррадіювати в ділянку спини, внутрішню частину стегон, пряму кишку та ін. [7].

Слід зазначити, що відповідно досліджень фахівців в галузі медицини, «терміном «альгодисменорея» позначаються порушення менструального циклу, що супроводжуються сильним переймоподібним чи ниючим болем внизу живота або в крижово-поперековій ділянці, зумовленим спастичним скороченням матки. Часто біль супроводжується нейровегетативними розладами. Можлива дратівливість, легке нездужання, головний біль, підвищена сприйнятливість до деяких запахів. У багатьох жінок за 1-2 дні до менструації з'являються легка загальна слабкість, дратівливість, порушення нюху, нагрубання і гіперестезія молочних залоз, відчуття тяжкості внизу живота. Ці явища є проявом вегетативних реакцій, викликаних гормональними змінами в організмі. Клінічна картина захворювання різноманітна. Біль може супроводжувати кожну менструацію або виникати тільки під час окремих менструальних циклів. Здебільшого больові відчуття з'являються ще до початку менструації і тривають протягом перших днів, рідше виникають одночасно з витоком крові і продовжуються до його закінчення. Частіше біль має ниючий, тупий характер, іноді переймоподібний, локалізується внизу живота або в ділянці крижів, іррадіює в стегно або в промежину. Спостерігаються загальні порушення: головний біль, загальна слабкість, депресія, нудота, пітливість та ін. За тяжкістю перебігу виділяють три ступені альгодисменореї: I ступінь – помірний біль під час менструації, без системних симптомів, працездатність не порушена; немає потреби у застосуванні анальгетиків; II ступінь – виражений біль під час менструації з обмінно-ендокринними та нейровегетативними симптомами, порушенням працездатності; є необхідність прийому анальгетиків; III ступінь – сильний, інколи нестерпний, біль під час менструації, з комплексом нейровегетативних та обмінно-ендокринних симптомів, з повною втратою працездатності; застосування анальгетиків малоефективне.

Альгодисменорея супроводжується комплексом симптомів: вегетосудинних: головний біль, запаморочення, тахікардія, брадикардія, екстрасистолія, біль в ділянці серця, відчуття холоду та заніміння кінцівок, набряк обличчя, запаморочення, нудота, гикавка, легкий озноб, відчуття жару, пітливість, гіпертермія, сухість у роті, часте сечовипускання, тенезми, здуття живота; обмінно-ендокринних (блювання, відчуття «ватних ніг», різка загальна слабкість, свербіж шкіри, біль в суглобах, набряки, поліурія); емоційно-психічних (дратівливість, анорексія, депресія, сонливість, безсоння, булімія, зміни смакових відчуттів та ін.) [8, с.40-41].

Отже, дисменорея викликає погіршення якості життя, зниження повсякденної активності, може призводити до пропуску роботи або занять у навчальних закладах. Очікування болю під час наступної менструації не може не позначитися на загальному самопочутті, психоемоційному стані жінки, на родинних стосунках. Саме тому дана патологія є не лише медичною, а й соціальною проблемою [9, с.47].

Вказана теза підтверджується проведеними медичними та соціологічними дослідженнями. Так, приблизно від 60 до 90 відсотків молодих жінок у всьому світі страждають від сильного болю під час місячних, а в Іспанії цей показник становить приблизно 75 відсотків [10]. У США дисменорея є причиною пропуску близько 600 млн робочих годин щороку, що співвідноситься зі збитками у 2 млрд доларів (Dawood M.Y. et al., 1984). Близько 95% жінок мають прояви епізодичної дисменореї, тоді як у 15% із них дисменорея характеризується тяжким перебігом і може обмежувати повсякденну діяльність. За даними досліджень A. Bahrami et al. (2017), наявність дисменореї асоціюється з депресією, схильністю до агресивної поведінки та розладами сну [7].

Відповідно до аналізу, зробленого вітчизняними дослідниками, «…серед жінок репродуктивного віку 30-60 % повідомляють про наявність менструального болю. На інтенсивний біль, який вимагає прийому знеболюючих засобів та супроводжується втратою працездатності і порушенням загального стану, скаржаться близько 7-15 % (у середньому 10 %) пацієнток» [8, с.40].

Як зазначають лікарі, одним із засобів профілактики дисменореї є відповідна організація режиму навчання та праці дівчаток та жінок.

В деяких зарубіжних країнах вказаному питанню приділяють особливу увагу. Так, дослідження про гендерну проблематику, присвячені темі відпусток у зв'язку з дисменорією, свідчать про те, що поширення такої політики позиціонується як прогресивний розвиток здоров'я та прав жінок на робочому місці.

Дослідження про гендерну проблематику, присвячені темі відпусток у зв'язку з дисменорією, свідчать про те, що поширення такої політики позиціонується як прогресивний розвиток здоров'я та прав жінок на робочому місці.

Однією із перших у 2016 році «менструальні» відгули було введено на локальному рівні британською компанією «Coexist». Директор цієї компанії - жінка Б. Бакстер зазначала, що «…як керівник, я на протязі багатьох років бачила як деякі жінки на роботі згибаються від менструального болю. Незважаючи на це, вони відчувають, що не можуть піти додому, тому, що не вважають себе хворими. Тому ми прагнули ввести політику, згідно якої жінкам буде дозволено приділяти час природньому циклу свого тіла, не називаючи це захворюванням. З часом, це нововведення викликало більш здорову та людяну атмосферу в колективі» [11]. Про значне полегшення життя вказали й жінки-працівниці індійської компанії Culture Machine (м. Мумбаї) в якій було введено "First day of period leave" (лікарняний для першого дня менструації).

Можливість отримати додаткові вихідні дні на місяць існує в Японії, Південній Кореї, Індонезії, Чилі та Мексиці, деяких провінціях Китаю. У Замбії жінкам така відпустка (раз на місяць) має назву "День матері", що підкреслює потенціал жінки стати матір'ю.

Ідею «менструального» лікарняного виносили на голосування в Італії, однак вона не була підтримана. 17 травня 2022 року законопроект про менструальні відпустку було внесено до парламенту Іспанії. Цей проект закону передбачає право для працівників, які відчувають менструальні болі, брати стільки відпусток, скільки їм потрібно протягом року. При цьому строк відпустки складає від трьох до п’яти днів (один раз на місяць). Оплачує таку відпустку державна система соціального забезпечення. Як і у випадку з оплачуваною відпусткою за іншими показаннями за станом здоров'я, тимчасову непрацездатність повинен затвердити лікар.

Слід зазначити, що вперше ідея про надання подібних «відгулів» жінкам започаткувалася на радянських підприємствах у 20-х роках минулого сторіччя. У 1922 році в журналі «Вестник труда» була надрукована стаття, автор якої Ц. Пік, описував фізичні зміни, що відбуваються з жінками на початку місячних та наводив доводи на користь відпочинку у цей період. До того часу такі відгули вже існували в деяких галузях, наприклад Декретом, прийнятим НКП у січні 1922 року робітницям швейної промисловості надавався дводенний відгул на початку менструації (однак, не раніше, ніж через 21 день після попереднього) при наданні довідки від лікаря. З часом, така практика була запроваджена для представниць артистичних професій – гімнасток, танцюристок, акробаток. В січні 1926 року відділ охорони праці Народного комісаріату праці постановив, що будь-які жінки, що працюють, можуть отримати відгул на час менструації, якщо буде підтвердження від лікаря. Однак, такі пропущені дні зараховувалися як звичайний листок тимчасової непрацездатності. Вказана практика проіснувала до 1927 року [7, 10].

Отже, виходячи з викладеного вище, можна зробити висновок про те, що вказана проблематика не є «новою» та привертає увагу фахівців та дослідників різних галузей (право, медицина, психологія тощо). При цьому думки з приводу цього питання є досить різними.

Прихильники надання відпусток у зв’язку з дисменореєю відзначають, що, перш за все, така відпустка забезпечує гнучкість і свободу відпочинку для працівниць, оскільки це може впливати на фізичний стан жінки. По-друге, менструальна відпустка є виразом поваги відносно жінки, адже в така відпустка включає надання часу відпочинку без зменшення заробітної плати [12].

Вказуючи про негативні наслідки надання відпустки у зв’язку з дисменореєю, фахівці стверджують, що «…політика менструальної відпустки полягає в тому, що її використання вимагає певної мірою відмови від конфіденційності, адже у нашій нинішній культурі жінки часто приховують свій менструальний статус і, по суті, отримують користь від його приховування. Крім того, деякі працівниці можуть зловживати своїм правом та брати відпустку, коли в цьому нема необхідної потреби. По суті, менструація може використовуватися як привід пропускати роботу і при цьому отримувати гроші. І ще один недолік полягає в тому, що причина менструації, яку використовує працівниця, щоб не приходити на роботу може шкодити компанії, особливо якщо більшість працівників - це жінки [13, с. 567-570].

Отже, на сьогодні виникає величезна кількість питань, пов’язаних впровадженням в законодавство відпустки у зв’язку з дисменореєю, і вони є достатньо складними, оскільки можуть породжувати безліч дискусій у соціальному, культурному, економічному, статевому та гендерному контекстах. Тим не менш, на нашу думку, ця проблема може бути вирішена, коли справа дійде до зняття стигми навколо менструації.

Приклад іноземних держав показує, що ця тема не має більше табуйованому в сучасному, гендерно-рівному українському суспільстві. Саме тому, шляхом впровадження поступових та плавних змін до законодавства, зокрема трудового, слід знімати завісу заангажованості з цього питання. На нашу думку, можливість мати додаткову відпустку у зв’язку з дисменореєю виправдана. Оскільки дебати з приводу впровадження такої додаткової відпустки існують та подібні дискусії не припиняються, то очевидно, що існує проблема, яка потребує вирішення. На нашу думку, прерогатива вирішувати такі питання належить саме законодавцю, і це питання може бути вирішено на державному, локальному чи індивідуальному рівні.

У цьому зв’язку цікавим є досвід Шотландії яка першою почала безкоштовно надавати жінкам засоби гігієни. Так, Закон «Про безкоштовне надання засобів жіночої інтимної гігієни» передбачає, що надання засобів гігієни бути доступними безкоштовно для всіх, хто їх потребує, в туалетах шкіл, коледжів та університетів. Уряд Шотландії матиме повноваження зобов’язувати й інші громадські заклади робити те саме, а ще зобов’язаний забезпечити фінансування ініціативи [14]. На нашу думку, доцільним було б запозичити й такий позитивний досвід.

Висновки. На сьогодні у сучасній соціальної сфері проблема відпустки у зв’язку з дисменореєю здається майже наївною та недоцільною. Незважаючи на це, на нашу думку, доцільно запозичити досвід зарубіжних країн з приводу зазначеного питання, приймаючи до уваги той факт, що українське законодавство швидко адаптується до змін, зокрема у царині, що стосується захисту прав жінок. Соціальна політика України тільки б виграла, якщо б рівень забезпечення встановлених нормами внутрішнього законодавства прав у трудовій сфері був підвищений шляхом запозичення прогресивних норм. Вважаємо, що ця проблематика є актуальною і потребує подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загальна декларація прав людини. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 19.10.2022).

2. Конституція україни. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 19.10.2022).

3. Кодекс законів про працю України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 19.10.2022).

4. Електронний репозитарій ДВНЗ "УжНУ": Захист трудових прав жінок в Україні та інших країнах. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35823 (дата звернення: 19.10.2022).

5. Пожарова О. Охорона материнства за законодавством окремих зарубіжних країн: досвід для України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: юриспруденція.* 2019. № 38. С. 100–102. URL: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.38.23 (дата звернення: 19.10.2022).

6. Грекова М. М. Сучасні тенденції міжнародно-правового регулювання праці жінок. *Форум права*. 2012. № 3. С. 139–145.

7. Дисменорея: принципи менеджменту згідно з постулатами доказової медицини. Здоров'я України / ІНФОМЕДІА | информация для специалистов здравоохранения. URL: https://health-ua.com/article/46530-dismenoreya-printcipi-menedzhmentu-zgdno-zpostulatami-dokazovo-meditcini (дата звернення: 19.10.2022).

8. Григоренко А. та ін. Сучасні підходи до лікування альгодисменореї. *Медичні аспекти здоров'я жінки.* 2015. № 9. С. 38–43.

9. Сіобен Д., Гарлоу. Менструація та менструальні розлади. *Новини медицини та фармації*. 2009. № 296. С. 47–48.

10. В Іспанії жінкам, які страждають від менструального болю, надаватимуть додаткові вихідні. Рубрика. URL: https://rubryka.com/2022/05/14/v-ispaniyi-zhinkam-yaki-strazhdayut-vid-menstrualnogo-bolyu-nadavatymut-dodatkovi-vyhidni/ (дата звернення: 19.10.2022).

11. Менструальний лікарняний за та проти. Крайова державна бюджетна установа охорони здоров'я «Артемівська міська лікарня №2». URL: https://artembolnica2.ru/ginekologiya/menstrualnyj-bolnichnyj-za-i-protiv.html (дата звернення: 19.10.2022).

12. Pakistan Journal of Medical & Health Sciences. URL: https://pjmhsonline.com/2020/oct_dec/1592.pdf (дата звернення: 19.10.2022).

13.The palgrave handbook of critical menstruation studies. SpringerLink. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-15-0614-7 (дата звернення: 19.10.2022).

14.Шотландія ухвалила закон про безкоштовне надання засобів інтимної гігієни. Це перша така ініціатива у світі URL: https:// https://hromadske.ua/posts/shotlandiya-prijnyala-zakon-pro-bezkoshtovne-zabezpechennya-zhinok-zasobami-intimnoyi-gigiyeni-ce-persha-taka-iniciativa-u-sviti (дата звернення: 19.10.2022).

REFERENCES:

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. (1948, December 10). [Universal Declaration of Human Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian]

2. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 254k/96- VR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

3. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. (1971, December 10). [Labor Code of Ukraine]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text [in Ukrainian].

4. Solodovnykova, A.D. & Handzha, V.I. (2020). Zakhyst trudovykh prav zhinok v Ukraini ta inshykh krainakh. [Protection of womens labor rights in Ukraine and other countries]. Retrieved from: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35823 [in Ukrainian].

5. Pozharova, O. (2019). Okhorona materynstva za zakonodavstvom okremykh zarubizhnykh krain: dosvid dlia Ukrainy. [Maternity protection under the legislation of certain foreign countries: experience for Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: yurysprudentsiia*. № 38. 100–102. Retrieved from: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.38.23 [in Ukrainian].

6. Hrekova, M. M. (2012). Suchasni tendentsii mizhnarodno-pravovoho rehuliuvannia pratsi zhinok. [Modern trends in international legal regulation of womens work]. *Forum prava.* № 3. 139–145. [in Ukrainian].

7. Dysmenoreia: pryntsypy menedzhmentu zghidno z postulatamy dokazovoi medytsyny. (2020). [Dysmenorrhea: principles of management according to the postulates of evidence-based medicine*]. Zdorovia Ukrainy* Retrieved from: https://health-ua.com/article/46530-dismenoreya-printcipi-menedzhmentu-zgdno-zpostulatami-dokazovo-meditcini [in Ukrainian].

8. Hryhorenko, A. (2015). Suchasni pidkhody do likuvannia alhodysmenorei. [Modern approaches to the treatment of algodysmenorrhea]. *Medychni aspekty zdorovia zhinky.* № 9. 38–43. [in Ukrainian].

9. Sioben, D. Harlou. Menstruatsiia ta menstrualni rozlady. [Menstruation and menstrual disorders]. *Novyny medytsyny ta farmatsii*. № 296. 47–48. [in Ukrainian].

10. V Ispanii zhinkam, yaki strazhdaiut vid menstrualnoho boliu, nadavatymut dodatkovi vykhidni. (2022). [In Spain, women who suffer from menstrual pain will be given an extra day off]. Rubryka. Retrieved from:

https://rubryka.com/2022/05/14/v-ispaniyi-zhinkam-yaki-strazhdayut-vid-menstrualnogo-bolyu-nadavatymut-dodatkovi-vyhidni/[in Ukrainian].

11. Menstrualnyi likarnianyi za ta proty. [Menstrual sick leave for and against], Kraiova derzhavna biudzhetna ustanova okhorony zdorovia «Artemivska miska likarnia №2». Retrieved from: https://artembolnica2.ru/ginekologiya/menstrualnyj-bolnichnyj-za-i-protiv.html [in Ukrainian].

12. Pakistan Journal of Medical & Health Sciences. (2020). Retrieved from: https://pjmhsonline.com/2020/oct_dec/1592.pdf [In English].

13. The palgrave handbook of critical menstruation studies. (2020). *SpringerLink.* Retrieved from: https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-15-0614-7 [In English].

14. Shotlandiia ukhvalyla zakon pro bezkoshtovne nadannia zasobiv intymnoi hihiieny. Tse persha taka initsiatyva u sviti. (2020). [Scotland has passed a law on the provision of free intimate hygiene products. This is the first such initiative in the world]. Retrieved from: https:// https://hromadske.ua/posts/shotlandiya-prijnyala-zakon-pro-bezkoshtovne-zabezpechennya-zhinok-zasobami-intimnoyi-gigiyeni-ce-persha-taka-iniciativa-u-sviti [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 16.11.2022

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

УДК 343.121.4
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-157-161

Канюка Валерій,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету
https://orcid.org/0000-0002-1573-9137

Олійничук Роман,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету
https://orcid.org/ 0000-0003-4228-1384

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДСТАВНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

Конституція України передбачає право людини на правову допомогу. Питання захисту прав людини в кримінальному провадженні є сьогодні актуальним, коли відбувається реформування і вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Представництво є самостійним інститутом у кримінальному провадженні, воно характеризується певними видами залежно від критеріїв поділу. Класифікація представництва, насамперед, розкриває його сутність та зміст, можливість застосування у тій чи іншій ситуації.

Представництво в кримінальних провадженнях викликає суспільний інтерес науковців і практиків щодо створення механізму захисту прав та свобод, а також виконання обов'язків тих суб'єктів, що звертаються до представника за належним захистом. Адже отримання правничої допомоги в процесі кримінального провадження дає змогу кожному почуватися захищеним у спілкуванні з правоохоронними органами, представниками прокуратури та суду. Захисники також можуть застосовувати процесуальні права осіб, інтереси яких вони представляють, окрім випадків, коли вимагається особиста участь особи.

Слід відмітити, що в кримінальному провадженні можуть мати представників такі учасники: потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, свідок, цивільний позивач, цивільний відповідач, а також юридичні особи. Тому вважаємо, що необхідно приділити увагу особливостям надання юридичної допомоги кожному із суб'єктів провадження відповідно до ситуації.

Мета статті – дослідження інституту надання правничої допомоги суб'єктам кримінального провадження через представництво їх прав та інтересів у кримінальному процесі.

Ключові слова: інститут представництва, кримінальне провадження, правнича допомога, захисник, адвокат.

Kanyuka V., Oliinychuk R. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE REPRESENTATIVE OFFICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CONCEPTS AND TYPES

The Constitution of Ukraine provides for a person's right to legal assistance. The issue of protection of human rights in criminal proceedings is relevant today, when criminal procedural legislation is being reformed and improved. Representation is an independent institution in criminal proceedings, it is characterized by certain types depending on the criteria of division. The classification of representation, first of all, reveals its essence and content, the possibility of application in one or another situation.

Representation in criminal proceedings arouses the public interest of scientists and practitioners regarding the creation of a mechanism for the protection of rights and freedoms, as well as the fulfillment of the duties of those subjects who turn to the representative for proper protection. After all, receiving legal aid in the process of criminal proceedings allows everyone to feel protected in communication with law enforcement agencies, representatives of the prosecutor's office and the court.

The institution of representation occupies a fundamental place among the main problems of criminal procedural legislation and determines the peculiarities of the legal status of persons who can represent the rights and interests of subjects in criminal proceedings. Defenders can also exercise the procedural rights of the persons whose interests they represent, except in cases where the personal participation of the person is required.

It should be noted that the following participants may have representatives in criminal proceedings: victim, suspect, accused, witness, civil plaintiff, civil defendant, as well as legal entities. Therefore, we believe that it is necessary to pay attention to the peculiarities of providing legal assistance to each of the subjects of the proceedings in accordance with the situation.

The purpose of the article is to study the institution of providing legal aid to the subjects of criminal proceedings through the representation of their rights and interests in the criminal process.

Key words: institution of representation, criminal proceedings, legal aid, defender, lawyer.

Постановка проблеми. Інститут представництва займає фундаментальне місце серед основних

© В.Конюка, Р.Олійничук, 2022

проблем кримінального процесуального законодавства і визначає особливості правового статусу осіб, що представляють права суб'єктів у кримінальному провадженні. Захисники можуть також користуватись процесуальними правами суб'єктів, інтереси яких вони представляють, окрім випадків, коли вимагається безпосередня участь особи.

У кримінальному провадженні представників можуть мати такі учасники: потерпілий, обвинувачений, підозрюваний, свідок, цивільний відповідач, цивільний позивач та юридичні особи. Вважаємо, що у даній статті необхідно дослідити особливості надання правничої допомоги кожному із суб'єктів кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковцями, які вивчали питання захисту в кримінальному провадженні, є такі вчені, як М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевий, С.В. Давиденко, В.В.Заборовський, Л.Коваленко, О.П. Кучинська, В.Т. Нор, Т.І. Присяжнюк, О.В. Рибалка, С.В. Рокунь, М.В.Сенаторов, Н.Б.Федорчук, Л.І. Шаповалова та інші.

Водночас, залишаються малодослідженими питання представництва і захисту прав окремих суб'єктів у кримінальному провадженні. Тому вважаємо за необхідне з'ясувати особливості класифікації представництва та дослідити окремі його види.

Метою статті є дослідження інституту надання правничої допомоги суб'єктам кримінального провадження через представництво їх прав та інтересів у кримінальному процесі, правовий аналіз поняття, змісту та різновидів представництва у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ст. 59 Конституції України забезпечує кожній особі право на юридичну допомогу: «кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» [1].

З метою захисту від обвинувачення і надання правничої допомоги при розгляді справ у судах, інших державних органах, в Україні діє адвокатура. Представництво адвокатом інтересів підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та інших суб'єктів в кримінальному провадженні є основним способом захисту їх прав.

Ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI зазначає, що адвокатом є «фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах і у порядку, що передбачені Законом. Адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту» [2].

У п. 9 ч.1. ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»,

поняття «представництва» визначено як різновид адвокатської діяльності, яка полягає у забезпеченні прав та обов'язків клієнта у адміністративному, цивільному, господарському, конституційному судочинстві, перед фізичними й юридичними особами, у інших державних органах, а також прав та обов'язків потерпілого у справах про адміністративні правопорушення, прав та обов'язків потерпілого, цивільних відповідача та позивача у кримінальному провадженні. Окрім того, серед видів адвокатської діяльності, визначених ст. 19 Закону є: «захист прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні…» [2], а також надання юридичної допомоги свідку в кримінальному провадженні тощо.

При цьому, необхідно відмітити, що йдеться про причини, що спонукають особу делегувати представникові свої повноваження. Це делегування, як зазначає Р.О. Ємельянов: «може бути обумовлене як недостатньою обізнаністю у законодавстві, внаслідок чого особа потребує юридичних консультацій (юридичної допомоги), так і, наприклад, зайнятістю справами, які для певної особи є важливішими, ніж участь у справі, отже, таке делегування можна розцінити як латентну форму ігнорування інтересів судочинства» [3].

Як зазначає С. С. Шишкін: «представництво – це правовий інститут, до якого входять сукупність норм права, що регулюють суспільні відносини між представником і довірителем, а також як процесуальну діяльність, мета і функція якої полягає у відстоюванні та забезпеченні прав і законних інтересів довірителя, наданні правової та/або іншої допомоги, сприяння у встановленні сприятливих для довірителя обставин, а також обґрунтуванні законності вимог на всіх стадіях кримінального судочинства» [4, с. 23].

Науковці виділяють наступні ознаки представництва:

1) «представництво як діяльність складається з дій та операцій, елементами яких виступають засоби, способи та методи, які мають зовнішню та внутрішню форми. Внутрішньою формою засобів, способів та методів діяльності представника у кримінальному провадженні виступають права та обов'язки передбачені КПК України. Зовнішньою формою діяльності представника у кримінальному провадженні будуть процесуальні акти (заяви, клопотання, пояснення тощо)» [5, с. 52];

2) мета діяльності представників - захист та охорона прав і законних інтересів осіб, що представляють;

3) діяльність представників сприяє настанню певних юридичних наслідків, що ґрунтуються на застосуванні правових методів, способів та засобів.

Отже, представництво – це: самостійний правовий інститут, сукупність процесуальних та матеріальних правовідносин, а також процесуальна діяльність, що здійснюється на основі зазначених відносин, однією особою від імені та в інтересах іншої. Для представництва в кримінальному провадженні характерні ознаки: 1) здійснення діяльності лише у рамках кримінального процесу; 2)особливий суб'єкт - учасник кримінального провадження; 3) вчинення дій представником відповідно до процесуального закону.

Ст. 20 КПК України закріплює право на захист як основний принцип та вказує на можливість представництва інтересів учасників кримінального провадження [6, с. 236]. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 20 КПК України «Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені Кодексом» [7].

У КПК також визначено випадки, за яких держава, забезпечуючи права підозрюваного чи обвинуваченого, залучає професійного юриста як захисника в обов'язковому порядку.

Так, згідно зі ст. 52 КПК обов'язкова участь захисника щодо «осіб, які підозрюються чи обвинувачуються в учиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років; щодо особливо тяжких злочинів; осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру; осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права; осіб, що не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження; осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування; щодо реабілітації померлої особи; щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування чи спеціальне судове провадження та в разі укладення угоди між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості» [8].

Окрім того, кримінальне процесуальне законодавство містить норми, згідно яких здійснюється представництво неповнолітньої особи, а також особи, що визнана недієздатною чи обмежено дієздатною. Зокрема, якщо підозрюваним чи обвинуваченим є неповнолітня або недієздатна чи обмежено дієздатна особа, до участі у кримінальному провадженні залучається разом з ним його законний представник (ч. 1 ст. 44 КПК України). КПК України визначає, що законними представниками є батьки (усиновлювачі), а у разі їх відсутності, можуть бути опікуни або піклувальники особи або інші повнолітні члени сім'ї чи близькі родичі, представники органів опіки та піклування, установ й організацій, під опікою або піклуванням яких перебуває ця особа [9].

Слід відмітити, що класифікацію представництва у кримінальному провадженні науковці проводять за різними критеріями: «за суб'єктами процесу, формулюючи представництво обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, цивільного позивача чи відповідача, особи, яка заявила про злочин, особи, відносно якої ведеться провадження про застосування до неї примусових заходів медичного характеру; представництво особи, яка недосягла віку кримінальної відповідальності, але досягла 11-річного віку, відносно якої ведеться провадження про застосування до нього примусових заходів виховного характеру; представництво неповнолітнього свідка при його допиті; представництво колективу підприємства, установи, організації, якому особа передається на поруки» [10, с. 230].

Поняття «представника у кримінальному процесі» – це родове поняття для таких процесуальних категорій, як: законний представник потерпілого, представник потерпілого, законний представник підозрюваного чи обвинуваченого, представник цивільного позивача та відповідача, а також представник юридичної особи відносно якої здійснюється провадження. Отож, ці терміни хоч і містять поняття «представник», водночас за своєю суттю та значенням містять певні відмінності. Правовий аналіз КПК свідчить, що питання щодо учасників кримінального провадження, які уповноважені на здійснення представництва, має складну розгалужену структуру із нестійкими відмінностями в їх процесуальному статусі. Основною відмінністю є наділення учасників кримінального процесу відповідними права та обов'язками, реалізація яких надається виключно кожному із них.

На думку С. Абламського, учасників, що уповноважені на здійснення представництва в кримінальному провадженні, можна класифікувати на:

«1) особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником потерпілого, цивільний позивач та цивільний відповідач, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна;

2) батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім' ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний у випадку наявності у них процесуальних прав та обов'язків;

3) керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами - у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа або юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, а також третя особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна;

4) працівник юридичної особи - у випадках, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо юридичної особи» [11].

Таким чином, проаналізувавши основні положенням КПК України щодо участі осіб, що можуть

бути представниками в кримінальному провадженні, варто зазначити, що: фізичних осіб представляти можуть особи, що мають право бути захисниками (адвокати), та у випадку, коли в процесі бере участь неповнолітня, недієздатна чи обмежено дієздатна особа – її законний представник; представником ж юридичної особи є її керівник або інша особа, яка уповноважена законом, установчими документами чи працівник юридичної особи, що має довіреність.

Висновки. У загальному розумінні представником є учасник кримінального провадження, що вчиняє дії, які спрямовані на захист та забезпечення прав і інтересів особи, що він представляє. Тобто мова йде про дії, спрямовані на відстоювання законних інтересів особи при виконанні процесуальних дій та прийнятті процесуальних рішень.

Класифікація представництва дозволяє розкрити його сутність, визначити спільні й відмінні риси між різновидами представництва у кримінальному провадженні, систематизувати правові норми, що їх регулюють, а також сприяти з'ясуванню шляхів вдосконалення правого забезпечення функціонування цього інституту.

Як правило, представництво класифікують за наступними критеріями:

1) характером: обов'язкове чи добровільне;

2) процесуальним статусом суб'єкта: представництво підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача чи відповідача, представництво заявника, представництво юридичної особи тощо;

3) підставою виникнення: законне і договірне;

4) правовим статусом особи представника;

5) рівнем професійності представника: професійне та непрофесійне;

6) обсягом повноважень: обмежене і необмежене;

7) за видом юридичної особи - представництво юридичних осіб приватного та публічного права тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96- %D0%B2%D1%80

2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text

3. Ємельянов Р.О. Правове регулювання участі адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С.122-130.

4. Шишкин С.С. Представительство юридического лица в уголовном судопроизводстве: вопросы теории и практики: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Нижний Новгород, 2012. 23 с.

5. Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні: дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081. Право. Національний університет «Острозька академія», м.Острог; Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, 2020. 253 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

8. Маринич А. П. Обов'язкове представництво як гарантія забезпечення змагальності кримінального судочинства. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право.* Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2018. Т. 2. Вип. 48. С. 124-127. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua /jspui/handle/lib/34433

9. Машика В. Представництво неповнолітніх, недієздатних та обмежено дієздатних осіб у кримінальному провадженні. *Вісник АПСВТ.* 2020. № 1-2. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1-2_2020-30-35.pdf

10. Пожар В. Г. Класифікація представництва у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 228-232.

11. Абламський С. До питання класифікації представництва у кримінальному провадженні. *Ukraine-EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law Slovak republic - Czech republic*. 2018. URL: https://www.bing.com/ck/a?!&&p=5ffdf0f364685231

12. Мудрак І.В. Регламентування та забезпечення права потерпілого на представництво – основа правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні (2020). URL: http://dspace.onua.edu.ua/ handle/11300/13200

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine: Law of June 28, 1996 № 254k/96-VR]. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

2. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 2012 roku № 5076-VI [On advocacy and advocacy: Law dated July 5, 2012 № 5076-VI]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-

17#Text [in Ukrainian].

3. Yemelianov, R.O. (2020). Pravove rehuliuvannia uchasti advokata-predstavnyka poterpiloho v kryminalnomu provadzhenni [Legal regulation of the participation of the lawyer-representative of the victim in criminal proceedings]. *Yevropeiski perspektyvy – European perspectives,* № 3, 122-130 [in Ukrainian].

4. Shyshkyn, S.S. (2012). Predstavytelstvo yurydycheskoho lytsa v uholovnom sudoproyzvodstve: voprosy teoryy y praktyky: avtoref. dyss. na soysk. uchen. stepeny kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09 [Representation of a legal entity in criminal proceedings: questions of theory and practice: author. diss. for the competition scientist degree cand. legal sciences: spec. 12.00.09]. Nizhny Novgorod [in Russian].

5. Yakymchuk, O.V. (2020). Predstavnytstvo yurydychnykh osib u kryminalnomu provadzhenni. Dys. na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081. Pravo [Representation of legal entities in criminal proceedings. Diss. to obtain the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081. Law]. National University "Ostroh Academy", Ostrog; National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020 [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks 2012 roku: ideolohiia ta praktyka pravozastosuvannia: kolektyvna monohrafiia (2018) / Za zah. red. Yu.P. Alenina; vidpov. za vyp. I.V. Hloviuk [Criminal procedural code of 2012: ideology and practice of law enforcement: collective monograph / According to ed. Yu.P. Alenina; answer for issue I.V. Hlovyuk]. Odesa: Vydavnychyi dim «Helvetyka», 1148 [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of April 13, 2012 № 4651-VI.] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

8. Marynych, A.P. (2018). Oboviazkove predstavnytstvo yak harantiia zabezpechennia zmahalnosti kryminalnoho sudochynstva [Mandatory representation as a guarantee of ensuring competitive criminal justice]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu: seriia: Pravo - Scientific bulletin of the Uzhhorod National University: series: Law*. Uzhgorod: "Helvetyka" Publishing House, 2018. Vol. 2, 48, 124-127. Retrieved from: https://dspace.uzhnu.edu.ua /jspui/handle/lib/34433 [in Ukrainian].

9. Mashyka, V. (2020). Predstavnytstvo nepovnolitnikh, nediiezdatnykh ta obmezheno diiezdatnykh osib u kryminalnomu provadzhenni [Representation of minors, incompetent and persons with limited legal capacity in criminal proceedings]. *Visnyk APSVT – Herald of APSVT,* 1-2. Retrieved from: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1-2_2020-30-35.pdf [in Ukrainian].

10. Pozhar, V.H. (2009). Klasyfikatsiia predstavnytstva u kryminalnomu sudochynstvi [Classification of representation in criminal justice]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*, Vyp. 47, 228-232 [in Ukrainian].

11. Ablamskyi, S. (2018). Do pytannia klasyfikatsii predstavnytstva u kryminalnomu provadzhenni [To the issue of classification of representation in criminal proceedings]. *Ukraine-EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law Slovak republic – Czech republic*. Retrieved from: https://www.bing.com/ck/a?!&&p=5ffdf0f364685231[in Ukrainian].

12. Mudrak, I.V. (2020). Rehlamentuvannia ta zabezpechennia prava poterpiloho na predstavnytstvo – osnova pravozakhysnoi komunikatsii poterpiloho v kryminalno- mu provadzhenni [Regulation and provision of the victim's right to representation is the basis of the victim's human rights communication in criminal proceedings]. Retrieved from: http://dspace.onua.edu.ua/ handle/11300/13200 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 341.1
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-161-166

Падалка Марія Анатоліївна,
заступник начальника юридичного відділу
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана
e-mail: padalka.mariia@kneu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-2036-6072

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМНОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ЗА ВЧИНЕННЯ АКТУ АГРЕСІЇ

Стаття присвячена питанням міжнародної відповідальності. Виявлено, що проблема міжнародно-правової відповідальності суб'єктів міжнародного права тісно пов'язана з боротьбою проти міжнародних правопорушень. Визначені основні елементи настання міжнародної відповідальності. З'ясовано існування вини як обов'язкової ознаки для встановлення відповідальності. У роботі визначається можливість застосування категорії вини до держав. Разом з тим здійснюється визначення агресії в міжнародному праві, під якою розуміють застосування збройної сили державою

 © М.А.Падалка, 2022

проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним із Статутом Організації Об'єднаних Націй. В даній статті аналізуються міжнародні акти, які встановлюють нормативне визначення агресії та визначають певні аспекти відповідальності за даний злочин. Разом з тим, а роботі з'ясована генеза міжнародно-правового закріплення поняття агресії. В роботі вказуються ознаки акту агресії, а також перелік діянь, які підпадають від дане поняття. До предмету даного дослідження також слід віднести аналіз міжнародних організацій, які наділені повноваженнями щодо притягнення до відповідальності за вчинення акту агресії. В досліджені аргументовано, що сучасний механізм притягнення до відповідальності за даний злочин є недостатньо ефективним, з огляду на обмежену юрисдикцію Міжнародного кримінального Суду. Також визначено недосконалий порядок накладення вето постійними членами Ради Безпеки ООН. Окрема увага приділяється характеристиці досвіду відповідальності за агресію держав. Зважаючи на війну російської федерації проти України, здійснюється пошук шляхів притягнення держави-агресора до відповідальності. З'ясовано особливе значення РБ ООН щодо запровадження військових санкцій щодо держав-агресорів. У статті обґрунтовується концепція кримінальної відповідальності держави за акти агресії.

Ключові слова: міжнародна відповідальність, відповідальність держави, акт агресії, агресія, застосування сили.

Padalka M. CURRENT ISSUES OF THE PROBLEM OF BRINGING THE STATE TO INTERNATIONAL RESPONSIBILITY FOR COMMITTING AN ACT OF AGGRESSION

The article is devoted to issues of international responsibility. It was revealed that the problem of international legal responsibility of subjects of international law is closely related to the fight against international crimes. The main elements of the onset of international responsibility are defined. The existence of guilt as a mandatory feature for establishing responsibility has been clarified. The paper determines the possibility of applying the category of guilt to states. At the same time, aggression is defined in international law as the use of armed force by a state against the sovereignty, territorial integrity or political independence of another state, or in any other way incompatible with the Charter of the United Nations. This article analyzes international acts that establish a normative definition of aggression and determine certain aspects of responsibility for this crime. At the same time, the work clarifies the genesis of the international legal consolidation of the concept of aggression. The work indicates the signs of an act of aggression, as well as a list of actions that fall under this concept. The subject of this study should also include the analysis of international organizations that are empowered to prosecute for committing an act of aggression. It is argued in the study that the modern mechanism of prosecution for this crime is not effective enough, given the limited jurisdiction of the International Criminal Court. The imperfect procedure for imposing a veto by permanent members of the UN Security Council is also defined. Particular attention is paid to the characteristics of the experience of responsibility for the aggression of states. In view of the war of the Russian Federation against Ukraine, the search for ways to bring the aggressor state to justice is underway. The special importance of the UN Security Council regarding the introduction of military sanctions against the aggressor states has been clarified. The article substantiates the concept of state criminal responsibility for acts of aggression.

Key words: international responsibility, responsibility of a state, act of aggression, aggression, use of force.

Постановка проблеми. Глобалізація відносин між державами зумовлює необхідність їх правового регулювання на міжнародному рівні. При цьому актуальним в теперішній час залишається здійснення визначення агресії та притаманних їй ознак, що матиме універсальний характер. Разом з тим, сучасні механізми міжнародної відповідальності за агресію потребують вдосконалення, з огляду на їх недостатню ефективність. Актуальність даної проблеми обумовлена також тим, що окреслені прогалини спричиняють сприятливе середовище для здійснення державами актів агресії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан дослідження цієї проблематики є достатньо широким, оскільки містить в собі наукові роботи, присвячені міжнародній відповідальності в загальному, відповідальності держав, а також окремі праці щодо агресії в міжнародному праві. Серед науковців, які внесли свій вклад в дослідження даної проблеми, слід виділити наступних: К. А. Важна, І. В.Касинюк, В.Ф.Антипенко, І.П. Бліщенко, В.А. Василенко, Н.А. Зелінська, І.І Лукашук, Ю.В. Манійчук тощо. Проте прогалини в міжнародному регулювання відповідальності держав за акти агресії зумовлюють необхідність подальших досліджень.

Метою статті є визначення наявних міжнародно-правових механізмів та інструментів відповідальності держав за акти агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комісія міжнародного права визначила міжнародну відповідальність як «усі форми правових відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку з правопорушенням, що вчинене державою, незалежно від того, обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом» [9, с. 249].

Міжнародно-правова відповідальність настає лише за наявності підстав для міжнародно-правової відповідальності.

Для притягнення до міжнародно-правової відповідальності необхідними є таке: 1) має бути міжнародно-правове зобов'язання між двома державами; 2) повинна бути дія чи бездіяльність, які порушують це зобов'язання та які приписуються відповідальній державі; 3) наслідком цієї дії є втрата чи збитки [5].

На думку К.А.Важної, вина є необхідним елементом для встановлення кримінальної

відповідальності фізичної особи. Проте, застосування категорії вини до держави за вчинення міжнародних правопорушень, у т. ч. міжнародних злочинів, є предметом гострих дискусій у доктрині міжнародного права. Довгий час дискусійним у доктрині міжнародного права було питання й про те, чи можна взагалі категорію вини застосовувати до держави.

Справедливою є точка зору В.А.Василенка, який зазначає, що поняття осудності, яке застосовується у міжнародному праві, суттєво відрізняється від того, яке застосовується у внутрішньодержавних правових системах. Відповідно до сучасного міжнародного права категорія вини може застосовуватися до держави [3, с. 158].

Проблема міжнародно-правової відповідальності суб'єктів міжнародного права тісно пов'язана з боротьбою проти міжнародних правопорушень, насамперед проти агресії, за мир і міжнародну безпеку народів. Особливо тяжка відповідальність держав за агресію випливає з принципу заборони застосування сили та загрози силою в міжнародних відносинах.

Агресія становить найбільшу загрозу для міжнародного миру й безпеки та визнана найтяжчим правопорушенням або найбільш статечним міжнародним злочином [13, с. 958].

Поняття «агресії» в міжнародному праві знайшло своє декларативне закріплення ще в XX столітті. Першим актом, який закріпив дане діяння, як злочин проти миру та безпеки слід вважати Паризький пакт 1928 року. Саме він дав змогу замінити поняття «право на війну» на принцип «заборони ведення агресивної війни» [12, с. 150].

Поняття агресії мало своє відображення у Статуті ООН, який закріпив принцип незастосування сили або погрози силою. Нормативне визначення агресії було закріплене в Резолюції № 3314 Генеральної Асамблеї ООН від 1974 року. Відповідно до ст. 1 даного документу агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним із Статутом Організації Об'єднаних Націй.

Слід також ураховувати, що Резолюція ГА ООН «Визначення агресії» 1974 р., у якій міститься дефініція злочину агресії, за своїм правовим статусом є актом рекомендаційного характеру, тобто не є обов'язковою для виконання. Відповідно, і наведене визначення агресії не є догмою – кожна країна може пропонувати власне трактування, що таке агресія, і які існують види агресії. Дотепер жодна держава у встановленому порядку не ратифікувала, не прийняла і не приєдналася до «Визначення агресії». Тому застосування цієї резолюції для юридичної кваліфікації дій держави як агресора некоректне, оскільки «Визначення агресії» юридичної сили не має і є політико-правовим міжнародним документом [10, с. 132].

Відповідно до Статуту Міжнародного кримінального суду «акт агресії» означає «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним із Статутом Організації Об'єднаних Націй».

Застосування збройної сили державою першою в порушення Статуту є prima facie свідченням акту агресії [1, с. 124].

Агресії як виду міжнародного злочину характерні наступні ознаки:

- здійснюється державою, посадовими особами держави з використанням механізму держави в злочинних цілях;
- посягає на міжнародний мир та безпеку;
- здійснюється у прямому зв'язку із державою;
- загрожує основам міжнародного правопорядку;
- має наслідком настання відповідальності держави як суб'єкта міжнародного права [13, с. 958].

Також у пункті 2 статті 8 bis Статуту МКС наведений перелік діянь, які «незалежно від оголошення війни будуть кваліфікуватися … в якості акту агресії». Згідно з даною статтею «визначення агресії», злочин агресії може бути вчинено у формі:

- вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи будь-яка військова окупація, незалежно від її тимчасового характеру, що є результатом такого вторгнення або нападу, чи будь-яка анексія із застосуванням сили на території іншої держави або її частини;
- бомбардування збройними силами держави території іншої держави чи застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;
- блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави;
- напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили чи морські та повітряні флоти іншої держави;
- застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за угодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді, чи будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;
- дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;
- направлення державою або від імені держави озброєних банд, груп та іррегулярних сил або найманців, які вчиняють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які мають настільки серйозний характер, що це рівноцінно переліченим вище актам або її істотній участі в них [11].

Основними діючими міжнародно-правовими механізмами боротьби з міжнародними злочинами, у т. ч. із злочином агресії, на сьогодні є Рада Безпеки ООН, Міжнародний Суд ООН та Міжнародний кримінальний суд. Проте, діяльність вказаних інституцій не завжди є достатньо ефективною у боротьбі з агресією та її превенції, як цього вимагають обставини та виклики сьогодення [1, с. 124].

Прийняття визначення агресії до Статуту МКС поза сумнівами є величезним кроком вперед на шляху до зміцнення міжнародного миру та безпеки. Проте, слід зазначити деякі негативні фактори та слабкі сторони даної ситуації. За вчинення агресії (як і інших міжнародних злочинів) Міжнародний кримінальний суд може виносити рішення лише у відношенні фізичних осіб, і не може приймати санкції щодо злочинної держави-агресора в цілому. Іншим негативним фактором є те, що у відношенні держав, які не є учасницями Римського статуту, Суд не може здійснювати свою юрисдикцію за злочин агресії, що здійснений громадянами держав-неучасниць Статуту або на їх територіях [2, с. 88].

Суд також не може здійснювати юрисдикцію щодо акту агресії, якщо такий був вчинений державою-учасницею, яка заявила про невизнання такої юрисдикції шляхом надсилання відповідної заяви Секретарю. Римський Статут регламентує, що Суд може здійснювати юрисдикцію лише щодо злочинів агресії, вчинених через один рік після ратифікації. Дані особливості певною мірою послаблюють можливості Міжнародного кримінального суду і міжнародного права в цілому у боротьбі із злочином агресії [1, с. 125].

Сьогодні актуальною проблемою притягнення до міжнародно-правової відповідальності держави за акти агресії є питання здійснення його без винесення рішення про це Радою Безпеки ООН. Важливим є те, що до складу Ради Безпеки ООН входить 5 постійних членів: КНР, Франція, росія, Велика Британія, США. Проблема полягає в тому, що вказані держави можуть заблокувати рішення стосовно себе або стосовно питань, якщо мають місце їхні власні інтереси. Згідно з п. п. 2–3 ст. 27 Статуту ООН, рішення Ради Безпеки ООН з непроцедурних питань уважаються прийнятими, коли за них подані голоси дев’яти членів Ради з п’ятнадцяти, включаючи голоси всіх постійних членів Ради, що збігаються [9, с. 250].

І.В. Касинюком обґрунтовано було висунуто позицію, відповідно до якої право вето є «недемократичним анахронізмом». Досить часто Раду Безпеки називають ефективним механізмом тільки для захисту прав та інтересів її постійних членів, ігноруючи права інших держав-членів. Тут важливими видаються обвинувачення, що держави-члени, які не є постійними, фактично не впливають на прийняття рішень даною організацією, а результати певних обговорень постійних членів Ради Безпеки ООН отримують постфактум. Росія часто висловлювала позицію не лише про відсутність необхідності змінювати існуючий статус постійних членів Ради Безпеки, а й про неприйнятність таких дій, оскільки це може призвести до порушення органічних зв’язків їх прав та обов’язків.

В даному контексті цікавою видається зустріч на рівні міністрів у рамках 69 сесії Генеральної Асамблеї ООН, яку було відкрито 19 вересня 2014 р. На даній зустрічі Францією було висунуто пропозицію про зобов’язання постійних членів Ради Безпеки добровільно утримуватися від застосування права вето для блокування дій, які спрямовані на запобігання насиллю або його припинення. Проте росія знову ж таки не погодилася на зміну порядку застосування права вето [6].

Саме внаслідок застосування російською федерацією вето 15 березня 2014 р. Рада Безпеки не вжила заходів зі запобігання порушенню територіальної цілісності України

Після початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України остання 26 лютого 2022 року звернулась із позовом проти рф до Міжнародного суду ООН щодо звинувачення в геноциді. Крім цього, 3 березня прокурор так званого Гаазького трибуналу (Міжнародного кримінального суду) Карім Хан розпочав розслідування злочинів щодо військової агресії рф проти України. Проте, у зв’язку з тим, що Україною і досі не був ратифікований Римський статут Міжнародного кримінального суду, то вказане відбулось за зверненням 39 держав-участь Статуту, кількість яий поступово збільшується.

Слід відзначити звернення до Європейського суду з прав людини щодо агресії з боку російської федерації. 28 лютого 2022 року Україна направила до ЄСПЛ запит про інформування уряду рф про прийняття термінових тимчасових (забезпечувальних) заходів згідно ст. 39 Регламенту Суду у зв’язку з «масовими порушеннями прав людини, які вчиняються російськими військовими в ході військової агресії проти суверенної території держави України». ЄСПЛ 1 березня виніс рішення, відповідно до якого наказав уряду росії «утримуватися від військових нападів на цивільне населення та цивільні об’єкти, у тому числі житлові приміщення, транспортні засоби швидкої допомоги й інші цивільні об’єкти, що перебувають під спеціальною охороною, зокрема школи та лікарні, а також негайно забезпечити безпеку закладів медичної допомоги, їх особового складу й автомобілів швидкої допомоги на території, яка піддається нападу або облозі російських військ».

Варто зауважити, що в кожному із цих випадків ситуація є невтішною, оскільки не тільки сам процес розгляду справ рф буде, зважаючи на певні важелі впливу зі сторони рф (до прикладу право вето як постійного члена Ради Безпеки ООН), вкрай складним і затяжним, а й суттєві проблеми прогнозують в плані виконання рішень міжнародних судових установ [4, с. 128].

На сьогоднішній день РБ ООН є єдиним уповноваженим на те міжнародним співтовариством органом, що може запроваджувати військові санкції щодо держав-агресорів [7, с. 130].

Наділення РБ ООН такими повноваженнями є гарантією того, що високі державні особи не зможуть

уникнути відповідальності за вчинені ними злочини проти свого народу, навіть якщо їх держава не ратифікує Статут МКС [8, с. 152].

Але, на жаль, її діяльність не може бути в повній мірі ефективною через правило одноголосності держав «великої п'ятірки», що діє при прийнятті непроцедурних рішень. Крім того, Рада дуже «обережно» і нечасто приймає рішення щодо застосування примусових заходів військового характеру до держав, що вчиняють акти агресії, не конкретизуючи їх. Через те виникають колізії міжнародно-правової регламентації діяльності суб'єктів міжнародного права у боротьбі з агресією держав [7, с. 130].

В доктрині міжнародного права поширеним є концепція кримінальної відповідальності держави за міжнародні злочини. Науковці, які підтримують дану позицію, звертають увагу на різницю одноразового порушення міжнародного права та вчинення міжнародних злочинів. Дані категорії відрізняються за різними критеріями, серед яких слід відзначити форму, об'єм та режим реалізації відповідальності за вчинене. Вчені обгрунтовують думку, відповідно до якої відповідальність за міжнародні злочини має передбачати тяжчі негативні наслідки для держави-правопорушниці. Разом з тим, мета кримінальної відповідальності держави полягає не тільки у відшкодуванні збитків, які були завдані вчиненим правопорушенням, а й у накладенні нематеріальних негативних наслідків від усієї міжнародної спільноти. Також кримінальна відповідальність повинна мати більш чітку превентивну функцію, яка дозволить запобігти повторного вчинення міжнародного злочину державою, яка його вчинила, та іншими країнами. Концепція кримінальної відповідальності держав передбачає можливість правомірного обмеження суверенітету та міжнародної правосуб'єктності злочинної держави з метою досягнення вищезазначених цілей [1, с. 125].

Висновки. З вищезазначеного можна зробити висновок, що акт агресії є одним із найтяжчих міжнародних злочинів, якому приділена значна кількість уваги в міжнародному праві. Не зважаючи на визнання агресії міжнародним злочином і встановлення імперативної заборони в міжнародному праві даному діянню, вона все ще потребує більш детальної регламентації. Міжнародно-правові механізми протидії актам агресії та відповідальності за них є не достатньо ефективними сьогодні. У зв'язку з цим необхідним є вдосконалення чинних та розробка нових міжнародно-правових механізмів відповідальності та подолання агресії. Перспективним видається створення інституту кримінальної відповідальності держави, зважаючи на інтернаціоналізацію міжнародного життя і суперечливий процес зростання, з одного боку, його демократизації, а з іншого – конфліктності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антипенко В.Ф., Важна К.А. Інститут кримінальної відповідальності держави як ефективний міжнародно-правовий механізм боротьби зі злочином агресії. *Юридичний вісник*. 2012. №3 (24). С. 123-129.

2. Важна К. А. Визначення агресії у сучасному міжнародному праві. *Україна і світ*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 19 квітня 2016 р.). Вип. 1. С. 84-92.

3. Важна К. А. Концепція суб'єктивної та концепція об'єктивної міжнародно-правової відповідальності держави. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № (1). С. 150–163.

4. Волощук О. Т. Відповідальність РФ за агресію та інші міжнародні злочини проти України в контексті проблеми виконання рішень міжнародних судів. *Juris Europensis Scientia* . 2022. Вип. 2. С. 126-130.

5. Васюренко А. О. Аналіз особливостей складу злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 27С. 168–171.

6. Касинюк І. В. Колізії правового регулювання міжнародної відповідальності держав за вчинення акту агресії. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2015. № 34. С. 141-143.

7. Касинюк І. В. Санкції Ради безпеки ООН за вчинення актів агресії:на прикладі санкцій щодо агресії Іраку проти Кувейту. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2016. № 37. С.127-130.

8. Касинюк І. В. Сучасні проблеми міжнародно-правового регулювання кримінальної відповідальності за злочин агресії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. №38. С. 150–153.

9. Морозюк Р. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №11. С. 249-251.

10. Пилипенко В.П. До питання щодо реалізації міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації за скоєння злочину агресії та інших міжнародних злочинів. *Правові новели*. 2021. №13. 131-139.

11. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 05.11.2022).

12. Трішина С.О. Поняття агресії в площині сучасних міжнародно-правових відносин. *Молодий вчений*. 2018. №11 (63). С. 150-152.

13. Юрченко Є.О. Агресія як міжнародний злочин. *Молодий вчений*. 2018. №11 (63). С. 958-961.

REFERENCES:

1. Antypenko, V.F., & Vazhna, K.A. (2012). Instytut kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy yak efektyvnyi mizhnarodno-pravovyi mekhanizm borotby zi zlochynom ahresii. [Institute of criminal responsibility of the state as an effective international legal mechanism for combating the crime of aggression]. *Yurydychnyi visnyk.* №3 (24). 123-129. [In Ukrainian].

2. Antypenko, V.F., & Vazhna, K.A. (2012). Instytut kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy yak efektyvnyi mizhnarodno-pravovyi mekhanizm borotby zi zlochynom ahresii. [Institute of criminal responsibility of the state as an effective international legal mechanism for combating the crime of aggression]. Yurydychnyi visnyk. №3 (24). 123-129. [In Ukrainian].

3. Vazhna, K. A. (2018). Kontseptsiia subiektyvnoi ta kontseptsiia obiektyvnoi mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti derzhavy. [The concept of subjective and the concept of objective international legal responsibility of the state]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*. № (1). 150–163. [In Ukrainian].

4. Voloshchuk, O. T. (2022). Vidpovidalnist RF za ahresiiu ta inshi mizhnarodni zlochyny proty Ukrainy v konteksti problemy vykonannia rishen mizhnarodnykh sudiv. [The responsibility of the Russian Federation for aggression and other international crimes against Ukraine in the context of the problem of execution of decisions of international courts]. *Juris Europensis Scientia.* Vyp. 2. 126-130. [In Ukrainian].

5. Vasiurenko, A. O. (2014). Analiz osoblyvostei skladu zlochynu ahresii v mizhnarodnomu kryminalnomu pravi. [Analysis of the characteristics of the crime of aggression in international criminal law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* № 27. 168–171[In Ukrainian].

6. Kasyniuk, I. V. (2015). Kolizii pravovoho rehuliuvannia mizhnarodnoi vidpovidalnosti derzhav za vchynennia aktu ahresii. [Collisions of legal regulation of international responsibility of states for committing an act of aggression]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu.* № 34. 141-143. [In Ukrainian].

7. Kasyniuk, I. V. (2016). Sanktsii Rady bezpeky OON za vchynennia aktiv ahresii:na prykladi sanktsii shchodo ahresii Iraku proty Kuveitu. [Sanctions of the UN Security Council for committing acts of aggression: on the example of sanctions regarding the aggression of Iraq against Kuwait]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu.* № 37. 127-130. [In Ukrainian].

8. Kasyniuk, I. V. (2016). Suchasni problemy mizhnarodno-pravovoho rehuliuvannia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyn ahresii. [Modern problems of international legal regulation of criminal responsibility for the crime of aggression]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* №38. 150–153. [In Ukrainian].

9. Moroziuk, R. (2017). Vidpovidalnist derzhav u mizhnarodnomu pravi. [Responsibility of states in international law]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* №11. 249-251. [In Ukrainian].

10. Pylypenko, V.P. (2021). Do pytannia shchodo realizatsii mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti Rosiiskoi Federatsii za skoiennia zlochynu ahresii ta inshykh mizhnarodnykh zlochyniv. [Regarding the issue of the implementation of the international legal responsibility of the Russian Federation for committing the crime of aggression and other international crimes]. *Pravovi novely.* №13. 131-139. [In Ukrainian].

11. Rymskyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu. (1998, July 17). [Rome Statute of the International Criminal Court]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 [In Ukrainian].

12. Trishyna, S.O. (2018). Poniattia ahresii v ploshchyni suchasnykh mizhnarodno-pravovykh vidnosyn. [The concept of aggression in the plane of modern international legal relations]. *Molodyi vchenyi.* №11 (63). 150-152. [In Ukrainian].

13. Yurchenko, Ye.O. (2018). Ahresiia yak mizhnarodnyi zlochyn. [Aggression as an international crime]. *Molodyi vchenyi.* №11 (63). 958-961. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 342.95
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-166-171

Ратушний Сергій Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
e-mail: ratushnyi.s@kneu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-7838-5655

МІЖНАРОДНЕ МІГРАЦІЙНЕ ПРАВО: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ

У статті розглядаються історико-правові аспекти виникнення і становлення міжнародного міграційного права. Здійснюється спроба дослідження закономірностей еволюційного розвитку міжнародно-правового регулювання відносин в сфері міжнародних міграцій, місця та концептуальних засад міжнародного міграційного права як окремої галузі міжнародного публічного права.

Зростання обсягів міграційних потоків, набуття ними нових кількісних і якісних характеристик, будучи

© С.М.Ратушний, 2022

обумовленим економічними, екологічними, військово-політичними, демографічними та іншими факторами, здійснює сильний вплив на всі сторони функціонування світової системи, стає неодмінною складовою багатьох просторових змін, що визначають сутність територіальної ідентичності соціальних груп і формують нову культуру мислення, яка ґрунтується на різних соціальних нормах, включаючи принципи та норми міжнародного права.

Найбільш очевидним і ефективним способом упорядкування міжнародної міграції, взятої в динаміці якісних змін в її тенденціях та формах, соціальних взаємозв'язках, соціально-економічних та політико-правових процесах, розвитку технічних можливостей засобів комунікацій, є її міжнародно-правове регулювання, здійснюване як на універсальному, так і на регіональному рівнях міждержавного співробітництва, з урахуванням еволюції та історичного розвитку міжнародно-правової доктрини та практики. При цьому точність оцінки отриманих результатів міжнародно-правового регулювання очікуваним прямо залежить від адекватності розуміння правової природи, сутності і місця міжнародного міграційного права в загальній системі права.

Принциповим має бути розуміння й сприйняття тези, що ідеологія і філософія правового регулювання відносин в сфері міжнародних міграцій будується на тезі необхідності знайти та забезпечити баланс між державним суверенітетом – наріжним каменем міжнародного правопорядку та свободою пересування - однієї з базових свобод людини. Ці базові елементи залишалися практично незмінними протягом всього історичного періоду міжнародно-правового регулювання відносин в сфері міжнародних міграцій, хоча рівень напруженості між ними і способи артикуляції останьої змінювалися протягом історії міжнародного права на доктринальному рівні та в практиці державних підходів.

Ключові слова: міжнародне міграційне право, міжнародне право, історія міжнародного права, міжнародні міграції, регулювання міжнародних міграцій, захист прав мігрантів, свобода пересування.

Ratushny S. INTERNATIONAL MIGRATION LAW: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF ESTABLISHMENT

The article examines the historical and legal aspects of the emergence and development of international migration law. An attempt is made to study the patterns of evolutionary development of international legal regulation of relations in the field of international migrations, the place and conceptual foundations of international migration law as a separate branch of international public law.

The growth of migration flows, their acquisition of new quantitative and qualitative characteristics, being determined by economic, ecological, military-political, demographic and other factors, exerts a strong influence on all aspects of the functioning of the world system, becoming an indispensable component of many spatial changes that determine the essence of territorial identity social groups and form a new culture of thinking, which is based on various social norms, including the principles and norms of international law.

The most obvious and effective way of regulating international migration, taken in the dynamics of qualitative changes in its trends and forms, social relationships, socio-economic and political-legal processes, development of technical capabilities of means of communication, is its international legal regulation, carried out as universal and at the regional levels of interstate cooperation, taking into account the evolution and historical development of international legal doctrine and practice. At the same time, the accuracy of the expected assessment of the results of international legal regulation directly depends on the adequacy of the understanding of the legal nature, essence and place of international migration law in the general legal system.

It should be fundamental to understand and accept the thesis that the ideology and philosophy of legal regulation of relations in the field of international migration is based on the thesis of the need to find and ensure a balance between state sovereignty - the cornerstone of the international legal order and freedom of movement - one of the basic human freedoms. These basic elements remained practically unchanged during the entire historical period of international legal regulation of relations in the field of international migrations, although the level of tension between them and the ways of articulation of the latter changed throughout the history of international law at the doctrinal level and in the practice of state approaches.

Key words: international migration law, international law, history of international law, international migrations, regulation of international migrations, protection of migrants' rights, freedom of movement.

Постановка проблеми. В умовах зростання масштабів міжнародних міграцій, набуття ними нових кількісних і якісних характеристик, актуалізується необхідність дослідження проблем міжнародно-правового регулювання міграції населення та пов'язаних з нею процесів, механізмів та інститутів міжнародного міграційного права, визначення та оцінки їх ролі та перспектив подальшого розвитку в системі сучасного міжнародного права. На основі звернення до історико-правових аспектів, пропонується спроба дати адекватну оцінку сучасної ситуації становлення нової галузі міжнародного публічного права - міжнародного міграційного права, визначити напрями і перспективи його подальшої еволюції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що проблематика досліджень, пов’язана з правовим регулюванням міжнародних міграцій, в цілому, досить популярна. Загальнонаукові компоненти міжнародних міграцій права досліджували О. Малиновська, В. Новік, Є. Пірожков, І. Прибиткова. О.Сидорчук. Правові аспекти цієї проблематики безпосередньо розглядали Р. Вайрінен, Д. Вейсброда, Т.Дракохруст, Л. Муц, В. Олефір, В. Палько, О. Піскун, В.Решота, Ю. Римаренко, В. Четейл, С.Чехович та інші Хоча належної уваги вивченню історико-правових аспектів правового регулюваннння міжнародних міграцій поки ще бракує.

Мета статті включає аналіз деяких історичних аспектів виникнення, формування та становлення міжнародного міграційного права як окремої галузі сучасного міжнародного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Невід’ємною сладовою частиною сучасного міжнародного права сьогодні стало міжнародне міграційне право – система міжнародно-правових норм та принципів, що регулюють переміщення (міграції) осіб між державами та правовий статус мігрантів у приймаючих країнах. Виділення міжнародного міграційного права в окрему галузь аргументоване наявністю

основних «канонічних» ознак для цього: існування власного предмету регулювання, напрацювання достатньої нормативної бази та досягнення певного консенсусу в концептуальному розумінні цілей і завдань правового регулювання на цей момент.

Виникнення, формування і становлення міжнародного міграційного права стало результатом обєктівних процесів розвитку міжнародного права, які отримали назву фрагментації. Як відзначалося в звіті робочої групи Комісії міжнародного права ООН «Фрагментація міжнародного права: труднощі, що виникають через диверсифікацію та розширення міжнародного права" [1], за останні півстоліття обсяг міжнародного права різко зріс. З інструменту, присвяченого регулюванню офіційної дипломатії, він розширився, щоб мати справу з найрізноманітнішими видами міжнародної діяльності, від торгівлі до захисту навколишнього середовища, від прав людини до науково-технічної співпраці. Нові багатосторонні інститути, регіональні та універсальні, були створені у сферах торгівлі, культури, безпеки, розвитку тощо. Сьогодні важко уявити сферу суспільної діяльності, яка не підлягала б певному міжнародно-правовому регулюванню. Фрагментація міжнародного соціального життя набуває юридичного значення, оскільки вона супроводжувалася появою спеціалізованих і (відносно) автономних норм або комплексів норм, правових інститутів і сфер юридичної практики. Те, що раніше здавалося врегулюваним «загальним міжнародним правом», стало сферою діяльності для спеціалізованих систем, кожна з яких має власні принципи та інститути.

Міжнародне міграційне право є однією з таких спеціалізованих систем, існування якої відображає розширення міжнародної правової діяльності на нові сфери та пов’язану з цим диверсифікацію її об’єктів і методів, але водночас, на неї поширюються, відмічені в звіті робочої групи ризики і небезпеки «суперечливих і несумісних правил, принципів, систем правил та інституційних практик», що «може час від часу створювати конфлікти між правилами та режимами таким чином, що може підривати їх ефективне впровадження».

Зростання обсягів міграційних потоків, набуття ними нових кількісних і якісних характеристик, будучи обумовленим економічними, екологічними, військово-політичними, демографічними та іншими факторами, здійснює сильний вплив на всі сторони функціонування світової системи, стає неодмінною складовою багатьох просторових змін, що визначають сутність територіальної ідентичності соціальних груп і формують нову культуру мислення, яка ґрунтується на різних соціальних нормах, включаючи принципи та норми міжнародного права.

За таких умовах країни світу змушені й зацікавлені коригувати державну політику і політику міждержавного співробітництва в сфері міграції з урахуванням викликів глобального світу, спрямовуючи її на мінімізацію негативних наслідків міграційних процесів та, по можливості, використання їх позитивних сторін.

Найбільш очевидним і ефективним способом упорядкування міжнародної міграції, взятої в динаміці якісних змін в її тенденціях та формах, соціальних взаємозв'язках, соціально-економічних та політико-правових процесах, розвитку технічних можливостей засобів комунікацій, є її міжнародно-правове регулювання, здійснюване як на універсальному, так і на регіональному рівнях міждержавного співробітництва, з урахуванням еволюції та історичного розвитку міжнародно-правової доктрини та практики. При цьому точність оцінки отриманих результатів міжнародно-правового регулювання очікуваним прямо залежить від адекватності розуміння правової природи, сутності і місця міжнародного міграційного права в загальній системі права.

Більш-менш очевидно, що завдяки специфічному предмету, міжнародне міграційне право загалом має публічно-правову природу, і, заради більш узгодженого підходу в досягненні загальних цілей міжнародно-правого регулювання у відповідності до загальних принципів міжнародного права в єдиній нормативній системі міжнародного публічного права має залишатися тісно взаємопов’язаним з іншими його галузями. До того ж міжнародна міграційна сфера є одночасно об'єктом діяльності і регулюючого впливу міжнародних структур і відповідних органів суверенних держав. Відповідно, міжнародне міграційне право не може обмежуватися нормами і принципами виключно міжнародно-правового характеру, і має гармонізовано взаємодіяти з відповідними галузями національного права окремих держав.

Ці положення в цілому не викликають дискусій, але залишають поза фокусом належної уваги специфічні нюанси і проблеми динаміки розвитку відносин в міграційні сфері для врахування в процесі їх міжнародно-правового регулювання. Тому звернення до аналізу історичних аспектів міжнародно-правового регулювання відносин в сфері міжнародних міграцій, загальних закономірностей їх виникнення, розвитку, призначення і функціонування може допомогти заповнити існуючі прогалини.

Міграція є визначною рисою людського життя. В пошуках кращого життя, в межах зафіксованої історії людські міграції «облюдинили» поверхню земної кулі, змінили вигляд багатьох земель і континентів, а також расову, етнічну і мовну структуру їх мешканців. Проте в контексті історії міжнародного права як такого, користуючись найбільш широко визнаною у відчизняній науці його періодизацією, слід відзначити, що міграційна проблематика з’являється в межах сфери (предмету) правового регулювання і, відповідно, наукових досліджень лише в період формування класичного міжнародного права (після Вестфальського конгресу [2, с. 258-330] і пов’язана з його концепцією «права народів» [3, с.26-27; 4, с. 173-175].

Принциповим має бути розуміння й сприйняття тези, що ідеологія і філософія правового

регулювання відносин в сфері міжнародних міграцій будується на тезі необхідності знайти та забезпечити баланс між державним суверенітетом – наріжним каменем міжнародного правопорядку та свободою пересування - однієї з базових свобод людини. Ці базові елементи залишалися практично незмінними протягом всього історичного періоду міжнародного-правового регулювання відносин в сфері міжнародних міграцій, хоча рівень напруженості між ними і способи артикуляції останьої змінювалися протягом історії міжнародного права на доктринальному рівні та в практиці державних підходів.

Аналізуючи саме міграційний контекст міжнародного права, В. Четейл [5], автор одного з найбільш популярних видань з міжнародного міграційного права, відзначив існування трьох основних шкіл. Ф. Вітторіа та Г.Гроцій вперше визнали вільне пересування людей як норму міжнародного права через право спілкування між народами і, відповідно, вважали суверенітет сумісним з «гостинністю». Інші вчені (С. Пудендорф і Х.Вольф) навпаки, через територіальний суверенітет держави наполягали на її повноваженнях відмовляти іноземцям у допуску на свою територію, тобто «гостинність» розглядали як своєрідну благодійність. Погляди Е. де Ваттеля пізніше предстали золотою серединою, згідно з якою суверенна влада держави приймати рішення про допуск іноземців урівноважувалась кваліфікованою свободою в'їзду, заснованою на праві необхідності - "У мирні й спокійні часи, коли батьківщина не має нагальної потреби у всіх своїх дітях, в інтересах самої держави і громадян потрібно дозволити кожному подорожувати у своїх справах з умовою, що він завжди готовий повернутися, якщо його покличе назад громадянський обов'язок. [6, с. 177].

В період становлення національних держав право на свободу пересування відстоюється визнаними авторитетами права різних країн. Проте подальша юридична практика та наука свідчать про певний занепад вільного пересування протягом періоду кінця XVIII – початку XX ст.ст. В цей час, в європейських країнах починає запроваджуватися паспортна система, яка досягла своєї вершини на початку XIX ст.ст., особливо у Франції, де вона була запроваджена в епоху революції. [7, с.61-62]. Як декларувалось - паспорт запроваджувався для полегшення подорожей, проте реальною метою було намагання обмежити, чи хоча б контролювати міграцію небажаних осіб. Однак протягом XIX ст., розуміючи їх негативний вплив на розвиток суспільних, перш за все, економічних відносин, більшість європейських держав поступово спрощують, а потім і взагалі скасовують паспортні обмеження. Щоправда, з початком Першої світової війни паспорт знову стає головним інструментом прикордонного і поліцейського контролю.

В кінці XIX ст. сфера правового регулювання міжнародних міграцій розширилася за рахунок трудової міграції, зокрема це стосувалось міжнародно-правового захисту прав трудящих-мігрантів. Але традиційно, ці питання перебували у компетенції держав і неохоче передавалися на міжнародний рівень. Першим міжнародним договором у галузі трудової міграції стала двостороння конвенція про працю між Францією та Італією, підписана 15 квітня 1904 р., яка регулювала питання застосування законодавства країни працевлаштування до іноземних працівників у галузі соціального страхування та страхування від нещасних випадків. Всього аналогічних угод між європейськими країнами, укладених перед початком Першої світової війни, було 19. Також кілька двосторонніх угод були укладені за участю неєвропейських країн у сфері міграції або набирання іноземної робочої сили: між Трансваалем (колонією Великобританії на території сучасної ПАР) і Португальським Мозамбіком 1 квітня 1909 р., між США та Японією 5 квітня 1911 р., між Іспанією та Республікою Ліберія в травні-червні 1914 р.

Згодом з 1919 р. нормотворчу функцію у сфері міжнародно-правового регулювання трудової міграції прийняла Міжнародна організація праці (МОП), мандат якої передбачав формулювання міжнародних трудових стандартів у формі Конвенцій і Рекомендацій, які врегульовують мінімальні стандарти основних трудових прав, у тому числі у сфері трудової міграції.

Завершення Першої світової війни і розпад світових імперій винесли на порядок денний питання біженців, якими почав опікуватися Верховний Комісаріат у справах російських, а пізніше й інших груп біженців, створений у червні 1921 року під егідою Ліги Націй. До його функцій і повноважень входило визначення правового статусу біженців, організація їх репатріації, допомога у переселенні в інші країни. Першим Верховним Комісаром було призначено всесвітньо відомого норвезького дослідника і політичного діяча Фрітьйофа Нансена. У 1930 році після його смерті Ліга Націй створила міжнародне управління Нансена, а ще трьома роками пізніше – Управління Верховного комісара у справах біженців з Німеччини. В 1938 році на конференції в Евіані (Франція) засновано комітет, який пізніше отримав назву Міждержавний комітет у справах біженців.

Нова, актуальна на сьогодні модель правового регулювання міжнародних міграцій склалася в світі після Другої світової війни.

Ідеологічно, для цієї моделі характерно запровадження/забезпечення надійного імміграційного контролю, який співіснує зі зростаючим визнанням прав мігрантів у приймаючих державах як побічний ефект іншого нормативного розширення права прав людини. Визначальною подією тут стала розробка статті 13 Загальної декларації прав людини. Ще під час обговорення проекту цієї статті був досягнений консенсус щодо формулювання чотирьох складових елементів свободи пересування: право свободи пересування в межах кожної держави; право вільно обирати собі місце проживання в межах кордонів кожної держави; право залишати будь-яку країну, включаючи також її власну; право повертатися до своєї країни. Проте остання, п'ята складова – право виїзду в іншу країну, не свою власну (право на в'їзд чи право

імміграції), хоча й дискутувалася під час попереднього обговорення, підтримки не знайшла і до остаточної редакції ст. 13 не потрапила. Підкомісія з попередження дискримінації і захисту меншин Комісії з прав людини Економічної і Соціальної Ради ООН, починаючи з 1952 року, у рамках слухань питання про свободу пересування час від часу поверталася до права імміграції, але консенсусу не знайдено й понині. Цей акт балансування між міграційним контролем і правами мігрантів став визначальною рисою сучасного міжнародного міграційного права, яке розкриває його складності та суперечності.

Характерним для цього періоду є також значне посилення інституційної основи міждержавного співробітництва в сфері міграції, що пов'язане, в першу чергу, з діяльністю ООН.

В другій половині 1946 р. Генеральна Асамблея ООН заснувала Міжнародну організацію у справах біженців (МОСБ), яка, отримавши тимчасовий мандат на реєстрацію, захист, переселення й репатріацію біженців, фактично стала правонаступнице. Верховного Комісаріату Ліги Націй. Проте незабаром стало очевидним, що для надання допомоги біженцям необхідно активізувати міжнародні зусилля в межах самої ООН. Тому ще задовго до завершення строку мандата МОСБ почалося обговорення питання про створення такої організації, яка перебрала б на себе її функції.

Своєю резолюцією 319 (IV) від 3 грудня 1949 року [8] Генеральна Асамблея ООН ухвалила заснувати Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ), як допоміжного органу ГА ООН з 1 січня 1951 року, спочатку на три роки. Невдовзі стало очевидним, що проблеми біженців потребують постійної уваги з боку ООН. Тому було прийнято рішення про продовження мандату УВКБ на п'ятирічний період, з можливістю наступного подовження, починаючи з 1 січня 1954 року. З тих пір Генеральна Асамблея регулярно продовжує термін діяльності УВКБ ООН.

Найсуттєвішою рисою нової організації є те, що Верховний Комісар обирається Генеральною Асамблеєю за поданням Генерального Секретаря, який звітує перед ГА ООН через Економічну і Соціальну Раду (ЕКОСОР). Ці прямі зв'язки з ГА ООН та ЕКОСОР надають Верховному Комісару певну свободу, необхідну для ефективного виконання своїх завдань; особливо тих, що пов'язані із захистом біженців. При цьому, функції Верховного Комісара визначені як "зовсім аполітичні" та "гуманітарні й соціальні" за своєю суттю і спрямовані на захист біженців.

На відміну від інших органів ООН УВКБ не має дорадчого чи керівного органу, хоча на Виконавчий комітет, створений у 1957 році, покладено завдання затверджувати щорічні програми допомоги УВКБ та подавати Верховному Комісару за його проханням рекомендації з оперативних питань, в тому числі й стосовно міжнародного захисту біженців.

Відповідно до статті 1 Статуту Управління, головне завдання Верховного Комісара полягає у забезпеченні надання міжнародного захисту біженцям та в пошукові остаточного вирішення проблеми біженців через сприяння урядам у проведенні добровільної репатріації біженців або полегшення їхньої інтеграції в нових країнах.

Важливу роль у вирішенні міграційних проблем (у тому числі й захисту біженців) відіграє Міжнародна організація з міграції (МОМ), заснована 5 грудня 1951 року в Брюсселі під назвою "Міжурядовий комітет з європейської міграції" (МКЄМ). Спочатку її діяльність була обмежена забезпеченням переміщення населення з Європи до Північної та Латинської Америки та Океанії, але поступово поширила на весь світ. Визнавши всесвітню роль організації і, виходячи з практичних міркувань, в 1980 році, держави-учасниці офіційно реорганізували МКЄМ в Міжурядовий комітет з міграції (МКМ), а в травні 1987 року, після внесення конкретних поправок до конституції, зокрема щодо ролі та мандату організації, ухвалила змінити назву на Міжнародну організацію з міграції (МОМ) [9].

Метою МОМ є забезпечення на всій планеті впорядкованої міграції осіб, які потребують міжнародних міграційних послуг.

Для досягнення цієї мети МОМ виконує такі функції:

- управління впорядкованою і плановою міграцією громадян з врахуванням специфічних потреб країн еміграції та імміграції;
- переміщення кваліфікованих людських ресурсів, спрямоване на економічний, соціальний та культурний розвиток країн, які приймають;
- організована міграція біженців, переміщених та інших осіб, вимушених залишити свою батьківщину;
- здійснення ролі міжнародного форуму, на якому держави-учасники та інші партнери обговорюють нагромаджений досвід, обмінюються поглядами, розробляють заходи і сприяють співробітництву та координації зусиль у сфері міграції.

Керівним органом МОМ є Рада, яка складається з представників всіх держав-учасників і уповноважена приймати остаточні рішення з питань політики, програм та фінансування Організації. Окрім того, Виконавчий Комітет, що складається з десяти держав-учасників, яких обирає Рада, готує роботу Ради та вносить рекомендації.

Розглядаючи трудову міграцію як складову частину повоєнного відновлення, ООН і МОП, вже як спеціалізована установа ООН, в 1947 році уклали Угоду, якою до компетенції МОП віднесено питання прав і становища мігрантів у ролі працівників, тоді як компетенція ООН включала характер і становище мігрантів виключно як іноземців.

Важливим досягненням і прикладом правового регулюваннння міжнародних міграцій в умовах європейської інтеграції стало право ЄС з питань імміграції та притулку. Разом із тим окремі аспекти проявів міжнародних міграційних проблем, таких як нелегальна міграція, використання біженців як інструментів в гібрідній війні тощо, ще не знайшли ефективних шляхів свого вирішеннння і потребують додаткових досліджень.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що процеси глобалізації призводять до активізації міграції, визначають необхідність удосконалення сформованої на універсальному рівні і збалансованої міжнародної системи регулювання міграційних процесів у поєднанні з захистом прав та свобод мігрантів. При цьому важливо, щоб зазначена система функціонувала з урахуванням інтересів держав, що приймають мігрантів, а також особливостей демографічної та міграційної кон'юнктури різних регіонів світу, своєчасно і адекватно реагувала на нові виклики в міграційній сфері: нелегальна міграція, використання мігрантів як елементу гібрідної війни тощо.

Вирішення поставленого завдання вимагає від юридичної науки вироблення конструктивного підходу до питань міждержавного співробітництва в сфері правового регулювання міграційних процесів, додаткові резерви для чого можна отримати використанням інструментарію історико-правових досліджень з проблем міжнародного міграційного права. Історичний досвід розвитку правового регулюваня міграційних процесів набуває величезного значення для України в контексті перспектив, які для неї відкрилися на шляху реалізації євроінтеграційного курсу після отримання статусу офіційного кандидата на вступ до ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law : Report of the Study Group of the International Law Commission to UN General Assembly. 18 July 2006. A/CN.4/L.702 URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l702.pdf
2. Буткевич О.В. Історія міжнародного права : підручник. видання 2-ге. К.: Ліра-К, 2019. 412 с.
3. Оппенгейм Л. Международное право. т.1, п/т 1. М. : Мир, 1948.
4. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов: В 2 тт. Т.2. Санкть-Петербургъ, 1905.
5. Chetail, Vincent. International Migration Law Oxford University Press 2019? 449 pp. P.18-23 URL : https://books.google.com.ua/books?id=eiqQDwAAQBAJ&pg=PA18&hl=uk&source=gbs_toc_r#v
6. Ваттель Э. Право народов или Принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / Эмер де Ваттель. М. : Госюриздат, 1960. 720 с., 2 л. ил.Эмер де Ваттель. Право народов. М.: Госюриздат, 1960.
7. Піскун О.І. Основи міграційного права: Порівняльний аналіз: Навчальний посібник. К. : «ПМ Леся», 1998. 360 с.
8. UN Economic and Social Council (ECOSOC), *Resolution 319 (XI): Refugees and stateless persons*, 16 August 1950, E/RES/319 (XI), URL : https://www.refworld.org/docid/3ae69efd2.html
9. Статут Міжнародної організації з міграції: міжнародний документ від 19.10.1953 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989_001#Text

REFERENCES:

1. Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law. (2006, July 18). Report of the Study Group of the International Law Commission to UN General Assembly. A/CN.4/L.702. Retrieved from: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l702.pdf [In English].
2. Butkevych, O.V. (2019). Istoriia mizhnarodnoho prava.[History of international law]. Pidruchnyk. vydannia 2-he. 412. [In Ukrainian].
3. Oppengeym, L. (1948). Mezhdunarodnoe pravo. [International law]. t.1, p/t 1. [In Russian].
4. Martens, F. (1905). Sovremennoe mezhdunarodnoe pravo tsivilizovannyih narodov. [Modern international law of civilized peoples]. V 2 tt. T.2. [In Russian].
5. Chetail, Vincent. (2019). International Migration Law 449. 18-23 Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?id=eiqQDwAAQBAJ&pg=PA18&hl=uk&source=gbs_toc_r#v [In English].
6. Vattel, E. (1960). Pravo narodov ili Printsipyi estestvennogo prava, primenyaemyie k povedeniyu i delam natsiy i suverenov. [The law of peoples, or the principles of natural law applied to the conduct and affairs of nations and sovereigns]. 720. [In Russian].
7. Piskun, O.I. (1998). Osnovy mihratsiinoho prava: Porivnialnyi analiz. [Basics of migration law: Comparative analysis]. Navchalnyi posibnyk. 360. [In Ukrainian].
8. UN Economic and Social Council (ECOSOC).(1950, August 16). Resolution 319 (XI): Refugees and stateless persons, E/RES/319 (XI), Retrieved from: https://www.refworld.org/docid/3ae69efd2.html [In English].
9. Statut Mizhnarodnoi orhanizatsii z mihratsii. (1953, October 19). [Statute of the International Organization for Migration]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989_001#Text [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 343.2
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-172-176

Сидоренко Сергій Григорович,
здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук
Приватного вищого навчального закладу
«Університет сучасних знань»
e-mail: sydorenko@meta.ua
https://orcid.org/0000-0003-0759-2945

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ, ЯКІ ЗНИКЛИ БЕЗВІСТИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено визначенню сутності та змісту правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Встановлено, що особи, зниклі безвісти за особливих обставин, наділені спеціальним правовим статусом, який слугує доповненням до їх загального правового статусу.

Охарактеризовано такі підстави набуття особами правового статусу, як правосуб'єктність особи, як сукупність правоздатності та дієздатності; сукупність суб'єктивних прав особи, юридичних обов'язків та юридичної відповідальності виокремлено як елементи, що становлять зміст загального правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Аргументовано, що наявність правових прогалин у адміністративно-правовому регулювання правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, перешкоджає необхідній та своєчасній реалізації прав і свобод осіб, які зникли безвісти у період дії правового режиму воєнного стану в Україні, уповільнює процедуру захисту порушених прав таких осіб та їх поновлення. Належність та повнота правового забезпечення прав і свобод осіб, які зникли безвісти за особливих обставин, розглядається як своєрідний показник спроможності органів державної влади щодо організації та здійснення пошуку таких осіб.

В статті проаналізовано основні права осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, передбачені спеціальним законодавством України, які належать до елементів правового статусу таких осіб. Досліджено, що особливості правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, законодавчо закріплені за окремими категоріями осіб: особами, що уповноважені на виконання функцій держави, та особами, які зникли безвісти за особливих обставин під час проходження військової служби.

Акцентовано увагу на відсутності чіткого визначення терміну «особа, безвісти відсутня» в міжнародному праві, проаналізовано основні міжнародні договори в контексті досліджуваного питання. Наголошено на тому, що норми міжнародного права гармонізовано з національним законодавством в таких галузях як соціальний захист, сімейні правовідносини, трудові правовідносини, захист права власності.

Ключові слова: правовий статус, правове становище, правове положення, зникла безвісти особа, воєнний стан, воєнний конфлікт, збройний конфлікт, збройна агресія, пошук, особливі обставини.

Sydorenko S. FEATURES OF LEGAL STATUS OF MISSING PERSONS DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE

The article is devoted to determination of essence and content of legal status of persons missing under special circumstances. It is established that persons missing under special circumstances are endowed with a special legal status, which serves as an addition to their general legal status.

Such grounds for obtaining legal status by persons as legal personality of a person as a set of legal capacity and capacity are characterized; the totality of subjective rights of a person, legal obligations and legal liability is distinguished as elements constituting the content of the general legal status of persons missing under special circumstances.

It is argued that the presence of legal gaps in the administrative and legal regulation of the legal status of persons missing under special circumstances prevents the necessary and timely realization of the rights and freedoms of persons missing during the legal regime of martial law in Ukraine, slows down the procedure for protecting the violated rights of such persons and their restoration. The belonging and completeness of legal support of the rights and freedoms of persons missing under special circumstances is considered as a kind of indicator of the ability of public authorities to organize and search for such persons.

The article analyzes the basic rights of persons missing under special circumstances provided by the special legislation of Ukraine, which belong to the elements of the legal status of such persons. It has been investigated that the peculiarities of legal status of persons missing under special circumstances are legally assigned to certain categories of persons: persons authorized to perform the functions of the state, and persons missing under special circumstances during military service.

Emphasis is placed on the lack of a clear definition of the term "missing person" in international law, the main international treaties are analyzed in the context of the issue under study. It is emphasized that the rules of international law are harmonized with national legislation in such areas as social protection, family legal relations, labor relations, protection of property rights.

Keywords: legal status, legal position, legal provision, missing person, martial law, military conflict, armed conflict, armed aggression, search, special circumstances.

Постановка проблеми. Дослідженню питань, пов'язаних з правовим статусом особи свого часу було приділено значну увагу як теоретиками права, так і правниками-практиками, адже правовий статус

© С.Г.Сидоренко, 2022

особи є важливою складовою частиною будь-яких правовідносин.

Попри наявність значної кількості наукових результатів внаслідок вже здійснених наукових досліджень все більшої актуальності набуває необхідність комплексного дослідження правового статусу осіб, які зникли безвісти в період ведення воєнний дій на території України. Такі воєнні дії є наслідком збройних конфліктів, які беруть свій початок у 2014 році, та продовжуються до теперішнього часу через повномасштабне вторгнення Російської Федерації, що було здійснене 24 лютого 2022 року на територію України.

З прийняттям у 2018 році Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» [1] (назва в ред. 2018 року) та введенням воєнного стану в Україні відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 [2] з'явилась низка питань адміністративно-правового регулювання, які потребують подальшої наукової розробки та належного законодавчого забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження питань, пов'язаних з набуттям та реалізацією правового статусу особи, прослідковуються у наукових працях таких дослідників, як: М.А.Бояринцева [3], Н.В. Загородня [4], О.В. Кузьменко [5], В.В. Макарчук [6], О.Ф. Скакун [7], В.Г. Чорна [8] та ряду інших. Проте на сьогодні питання адміністративно-правового регулювання правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, залишається недостатньо дослідженим, що зумовило потребу здійснення наукового дослідження зазначеної проблематики.

Метою статті є визначення правового статусу осіб, зниклих безвісти, за обставин, що передбачають воєнні дії, виокремлення його елементів, встановлення особливостей правового статусу осіб, зниклих безвісти під час воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дсолідження. Правовий статус осіб, які зникли безвісти в умовах воєнних дій, наразі врегульовано спеціальним Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» [1] (далі - Закон), який відносить воєнні дії до так званих «особливих обставин».

Класичне розуміння терміну «правовий статус особи» в теорії права включає сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків та юридичної відповідальності, які закріплені в нормативно-правових актах та гарантовані державою.

Так, на думку О.Ф. Скакун, правовий статус особи являє собою «систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві» [7, с. 377]. При цьому науковцем зазначається про відсутність єдності в трактуванні правового статусу особи серед вчених [7, с. 378]. В цей же час О.Ф. Скакун вживає терміни «правовий статус особи» та «правове становище особи», що за її розумінням є рівнозначними термінами. На думку Н.В. Загородньої, терміни «правовий статус» і «правове становище» і етимологічно, і по суті збігаються, оскільки відображають основні сторони юридичного буття індивіда – інтереси, потреби, мотиви, всі форми взаємин з державою [4, с. 75].

Доречно, на наш погляд, погодитись з науковою позицією О.Ф. Скакун, що правовий статус є інструментом, який систематизує норми права про суб'єкта права (зокрема про його права, свободи, юридичні обов'язки та відповідальність) [7, с. 380]. Також вартий уваги і той факт, що О.Ф. Скакун визначає правосуб'єктність особи і передумовою набуття правового статусу, і елементом, що може бути включений до складу правового статусу [7, с. 380].

Слушною, на наш погляд, вбачається і наукова теза Н.В. Загородньої, що зв'язки між особою та державою можуть фіксуватись в різних юридичних формах, які у своїй єдності становлять категорію «правовий статус» [4, с. 75].

Теорією права розрізняють кілька видів правового статусу особи:

1) загальний правовий статус – є однаковим для всіх, оскільки закріплюється конституційними законами, має чітко визначений та здебільшого сталий характер;

2) спеціальний правовий статус – належить особі як представнику певної соціальної групи, доповнює або обмежує загальний правовий статус та може мати змінний характер;

3) індивідуальний правовий статус – характеризує особу як індивідуума та залежить від змін, що відбуваються в житті особи.

Досліджуючи правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, є підстави дійти висновку, що держава наділяє таких осіб спеціальним правовим статусом, основні елементи якого деталізовано в нормах Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин».

В межах терміну «зниклих безвісти осіб» законодавство України вирізняє окремо категорію «осіб, зниклих безвісти за особливих обставин». Оскільки зникнення таких осіб на законодавчому рівні обумовлюється низкою зовнішніх факторів, таких як збройний конфлікт, воєнні дії, тимчасова окупація частини території України, надзвичайна ситуація природного чи техногенного характеру, то, вважаємо, що спеціальний правовий статус таких осіб має комплексний характер, тобто не обмежується межами однієї галузі права, адже може включати окремі складові цивільно-правового статусу, процесуально-правового статусу тощо.

Як було зазначено вище, правосуб'єктність розглядається як передумова набуття особою правового

статусу. З огляду на те, що правоздатність, як складовий елемент правосуб'єктності особи – це абстрактна здатність особи бути носієм прав, обов'язків, початком виникнення якої є народження людини, і вона є однаковою та рівною для всіх осіб, то відмежування спеціального правового статусу осіб, що зникли безвісти за особливих обставин, відбувається на підставі обсягу дієздатності особи – здатності своїми діями реалізовувати належні особі суб'єктивні права, виконувати покладені на особу обов'язки та нести юридичну відповідальність, яка виникає значно пізніше. Зникнення особи безвісти, яке пов'язане з переліченими в Законі особливими обставинами, зазвичай є свідченням про незаконні діяння відносно такої особи, серед яких можуть мати місце такі: незаконне позбавлення волі, насильство, заподіяння смерті тощо. Внаслідок таких незаконних діянь особа стає штучно обмеженою у реалізації своєї дієздатності – здатності своїми діями набувати прав та обов'язків, тобто бути суб'єктом права.

Проте обставини, попри які трапляється зникнення особи, можуть мати і відмінний від вищезазначеного характер: виникнення збройного або військового конфлікту може призвести до масового переміщення населення, через що значна кількість мігрантів, біженців, внутрішньо переміщених осіб зникають безвісти внаслідок відсутності комунікації зі своїми близькими родичами. Зниклі безвісти особи можуть також бути зі складу Збройних Сил України або інших організованих збройних угрупувань. Людські жертви, тіла яких залишаються покинутими або масово похованими, знищеними до впізнання згодом також можуть набувати правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Законодавство щодо адміністративно-правового регулювання правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, складає сукупність національних нормативно-правових актів України та міжнародних договорів України, належним чином ратифікованих, відповідно до статті 2 вищеназваного Закону [1].

Якщо досліджувати зміст національного законодавства, то відповідно до статті 4 Закону правового статусу особи, що зникла безвісти за особливих обставин, особа набуває з моменту внесення до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин відомостей, які містяться в заяві про факт зникнення такої особи. І вважатиметься особа такою, що зникла безвісти за особливих обставин, до моменту припинення її розшуку. Крім того, законодавець не обмежує коло осіб для набуття правового статусу особи, що зникла безвісти за особливих обставин, правовим зв'язком із державою: тобто правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, може набути як громадянин України, так і іноземець або особа без громадянства, за умови, що такі особи перебували на території України на законних підставах.

Обсяг прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, передбачено статтею 5 Закону, зокрема визначено, що така особа має всі права, гарантовані Конституцією та законами України. За змістом статті 22 Конституції України права і свободи людини і громадянина не є вичерпними та не можуть бути скасовані [9]. Тож з наведеного, вбачається, що норма статті 5 Закону носить бланкетний характер, тобто відсилає до інших нормативно-правових актів України, та врегульовує переважно такі права:

1) майнові права, передбачені статтями 30, 41, 47 Конституції України;

2) право на працю, гарантоване статтею 43 Конституції України,

3) право на соціальний захист, гарантоване статтею 46 Конституції України;

4) права, що виникають внаслідок сімейних правовідносин осіб, що зникли безвісти за особливих обставин, гарантовані статтями 51, 52 Конституції України.

Відповідно до ч. 1 статті 8 Закону набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, не зменшує обсягу цивільної правоздатності. Згідно статті 25 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) цивільна правоздатність фізичної особи визначена як здатність мати цивільні права та обов'язки, яка виникає у момент народження фізичної особи, і припиняється з моментом її смерті [10]. Обсяг цивільної правоздатності фізичної особи передбачено статтею 26 ЦК України, що означає: усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні майнові і немайнові права і здатності мати обов'язки як учасника цивільних правовідносин. Тобто набуття зазначеного правового статусу не впливає на обсяг цивільної правоздатності таких осіб.

Аналізуючи зміст майнових прав осіб, безвісти відсутніх за особливих обставин, слід зауважити, що з моменту внесення до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, даних про особу, як таку, що зникла безвісти, над її майном може бути встановлено опіку опікуном, який має здійснювати управління таким майном та забезпечувати виконання зобов'язань такої особи за рахунок такого майна. Опіка або піклування можуть встановлюватись і відносно дітей осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Згідно ч. 4 статті 8 Закону набуття особою правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, не впливає на її сімейний стан, тобто не змінює його до моменту розірвання шлюбу за заявою другого з подружжя через визнання особи безвісно відсутньою або через оголошення такої особи померлою.

За особою, яка набула правового статусу зниклої безвісти за особливих обставин, відповідно до ч. 5 статті 8 Закону зберігаються місце роботи та займана посада, але не більш ніж до моменту визнання її безвісно відсутньою чи оголошення померлою.

Крім вищезазначеного, відповідно до статті 5 Закону особи, зниклі безвісти за особливих обставин, мають право на всебічне розслідування обставин їх зникнення і на встановлення їх місця перебування, а держава, в свою чергу, зобов'язана вжити всіх можливих заходів для розшуку таких осіб.

На законодавчому рівні *особливості правового статусу осіб, зниклих безвісті за особливих обставин*, закріплено у статті 9 Закону лише за двома категоріями осіб:

1) за особами, які уповноважені на виконання функцій держави – за такими особами зберігається не лише місце роботи та займана посада, а й середній заробіток на підприємстві, установі, організації незалежно від підпорядкування;

2) за особами, які зникли безвісти за особливих обставин під час проходження військової служби – таким особам надаються гарантії, що передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та іншими актами законодавства України [1].

Щодо міжнародного права стосовно досліджуваної проблематики, то наразі відсутнє чітке визначення терміну «особа, зникла безвісти». Стаття 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 року (далі - Конвенція) [11], ратифікованої Україною відповідним Законом України «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень» [12], не містить чіткого визначення терміну «особи, зниклі безвісти», проте опосередковано пов'язує їх зникнення із «арештом, затриманням, викладенням чи позбавленням волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб». При цьому зазначена Конвенція є першим універсальним договором, що містить конкретні зобов'язання держав-учасниць. Крім того, норми ч. 6 статті 24 зазначеної Конвенції знайшли своє відображення у адміністративно-правовому регулюванні правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, зокрема в таких галузях: соціальний захист, фінансові питання, сімейне право, право власності.

Висновки. З огляду на вищезазначене, є підстави дійти таких висновків: правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, складається із загального та спеціального правового статусу. Норми спеціального законодавства, якими регламентовано правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, містять банкетні норми щодо обсягу прав таких осіб.

Норми Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень гармонізовано із нормами національного законодавства в частині законодавчого забезпечення осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, щодо соціального захисту таких осіб, врегулювання їх шлюбно-сімейних правовідносин, захисту їх права власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text

2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

3. Бояринцева М.А. Адміністративно-правовий статус громадянина України: автореф. дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 21 с.

4. Загородня Н.В. Адміністративно-правовий статус громадян України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2018. № 33. С. 75-77.

5. Кузьменко О.В. Новий Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» - нові правові колізії та суперечності. *Вісник Запорізького національного університету.* 2012. № 1. С. 150-155.

6. Макарчук В.В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. *Право.UA.* № 3. 2015. С. 18-22.

7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консул, 2001. 656 с.

8. Кузьменко О.В., Чорна В.Г. Колізійність понять «біженець», «вимушено переміщена особа» та «особа, яка потребує тимчасового захисту». *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу* : зб. тез доповідей ІІІ Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 60-річчю Хмельницького національного університету (17 квітня 2022 р.). Хмельницький : ХНУ, 2022. С. 125-127.

9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4233

10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n155

11. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l54#Text

12. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : Закон України від 15.06.2015 р. № 525-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-19#n2

REFERENCES:

1. Pro pravovyi status osib, znyklykh bezvisty za osoblyvykh obstavyn. (2018, July 12). [On the legal status of persons who have disappeared under special circumstances]. *Zakon Ukrainy № 2505-VIII*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text [In Ukrainian].

2. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. (2022, February 24). [On the introduction of martial law in Ukraine]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 64/2022*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text [In Ukrainian].

3. Boiaryntseva, M.A. (2005). Administratyvno-pravovyi status hromadianyna Ukrainy. [Administrative and legal status of a citizen of Ukraine]. avtoref. dys. … kand.. yuryd. nauk: 12.00.07., 21. [In Ukrainian].

4. Zahorodnia, N.V. (2018) Administratyvno-pravovyi status hromadian Ukrainy. [Administrative and legal status of citizens of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia.* № 33. 75-77. [In Ukrainian].

5. Kuzmenko, O.V. (2012). Novyi Zakon Ukrainy «Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva» - novi pravovi kolizii ta superechnosti. [The new Law of Ukraine "On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons" - new legal conflicts and contradictions]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu.* № 1. 150-155. [In Ukrainian].

6. Makarchuk, V.V. (2015). Poniattia «pravovyi status osoby» v teoretychno-pravovii literaturi. [The concept of "legal status of a person" in theoretical and legal literature]. *Pravo.UA*. № 3. 18-22. [In Ukrainian].

7. Skakun, O.F. (2001). Teoriia derzhavy i prava. [Theory of the state and law]. Pidruchnyk. 656. [In Ukrainian].

8. Kuzmenko, O.V., & Chorna, V.H. (2022, April 17). Koliziinist poniat «bizhenets», «vymusheno peremishchena osoba» ta «osoba, yaka potrebuie tymchasovoho zakhystu». [Conflict of the concepts "refugee", "forcefully displaced person" and "person in need of temporary protection"]. *Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy z pravom Yevropeiskoho Soiuzu : zb. tez dopovidei III Vseukrainskoi naukovoi konferentsii, prysviachenoi 60-richchiu Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu (17 kvitnia 2022 r.).* Khmelnytskyi : KhNU, 2022. 125-127. [In Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 254k/96-VR*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4233 [In Ukrainian].

10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 435-IV*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n155 [In Ukrainian].

11. Mizhnarodna konventsiia pro zakhyst usikh osib vid nasylnytskykh znyknen. (2006, December 20). [International Convention on the Protection of All Persons from Enforced Disappearances]. *Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l54#Text [In Ukrainian].

12. Pro pryiednannia Ukrainy do Mizhnarodnoi konventsii pro zakhyst usikh osib vid nasylnytskykh znyknen. (2015, June 15). [On the accession of Ukraine to the International Convention on the Protection of All Persons from Enforced Disappearances]. *Zakon Ukrainy № 525-VIII*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-19#n2 [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 342.9
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-176-181

Чудненко Володимир Олександрович,
аспірант Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського
e-mail: chydo_vo@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-1860-1990

ВІДНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНЬОГО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВІД ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У даній статті розкрито особливості відновлення об'єктів природнього навколишнього середовища від військових дій в післявоєнний період. Звернуто увагу на таких групах як: земля, надра, води, атмосферне повітря, ліси, рослини, тварини, бактерії, гриби, віруси.

Відзначено, необхідність для вироблення комплексного механізму відновлення навколишнього природнього середовища на сьогодні необхідно затвердити Стратегічної державної програми протидії екоциду російських окупантів навколишньому природньому середовищу України. Треба зазначити, що екоцид – це вчинення будь-яких протизаконних або шкідливих дій, які добре усвідомлюються тим\тими, хто їх завдає, що можуть завдати серйозної, незворотної довгострокової шкоди навколишньому середовищу. На сьогодні у п'ятірку найбільш постраждалих від екоциду областей України входять: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Миколаївська та Харківська області. Вони перебувають під постійними обстрілами, атаками. Мінімальний підрахунок збитків довкіллю від дій Росії станом на кінець 2022 року складає ₴532 млрд. грн. Дана програма повинна запровадити систему фіксування всіх порушень у сфері охорони навколишнього природного середовища, що дозволить фіксувати реальний об'єм завданої шкоди та вжити найефективніших заходів, щоб уникнути подальшого погіршення ситуації та відновити екосистеми до безпечного стану - і для людини, і для дикої природи. А також виробити механізми притягнення Росії до відповідальності, за екоцид українського навколишнього природнього середовища, а також процедуру євроінтеграції у природоохоронній сфері за напрямками: управління довкіллям та інтеграція екологічної політики в інші галузеві політики, якість атмосферного повітря, управління відходами, якість води та управління водними ресурсами, промислове забруднення та техногенні

© В.О.Чудненко, 2022

загрози, зміна клімату, генетично модифіковані організми. Передбачити у планах із відбудови населених пунктів природорієнтовані рішення та заходи з адаптації до зміни клімату. Вироблення механізмів вловлювання твердих побутових відходів, які потрапляють в транскордонні ріки.

Ключові слова: природні ресурси, адміністративно-правова охорона, навколишнє природнє середовище, військовий стан, відновлення, публічне адміністрування навколишнього природнього середовища, контроль держави, нормативно-правове регулювання.

Chudnenko V. RESTORATION OF NATURAL ENVIRONMENT OBJECTS FROM MILITARY OPERATIONS IN THE POST-WAR PERIOD

This article reveals the peculiarities of the restoration of natural environment objects from military operations in the post-war period. Attention is paid to such groups as: land, subsoil, water, atmospheric air, forests, plants, animals, bacteria, fungi, viruses.

It was noted that the need for the development of a comprehensive mechanism for the restoration of the natural environment is currently necessary to approve the Strategic State Program for Combating the Ecocide of the Russian Occupiers of the Natural Environment of Ukraine. It should be noted that ecocide is the commission of any illegal or harmful actions that are well known by those who commit them, which can cause serious, irreversible, long-term damage to the environment. Today, the five regions of Ukraine most affected by ecocide include: Dnipropetrovsk, Donetsk, Zaporizhzhya, Mykolaiv and Kharkiv regions. They are under constant shelling and attacks. The minimum calculation of environmental damage from Russia's actions as of the end of 2022 is UAH 532 billion. This program should introduce a system for recording all violations in the field of environmental protection, which will allow recording the real volume of damage caused and taking the most effective measures to avoid further deterioration of the situation and restore ecosystems to a safe state for both humans and wildlife. And also develop mechanisms to hold Russia accountable for the ecocide of the Ukrainian natural environment, as well as the procedure for European integration in the field of environmental protection in the areas of: environmental management and integration of environmental policy into other industry policies, atmospheric air quality, waste management, water quality and water resources management , industrial pollution and man-made threats, climate change, genetically modified organisms. Provide nature-oriented solutions and measures for adaptation to climate change in the plans for the reconstruction of settlements. Development of mechanisms for capturing solid household waste that enters transboundary rivers.

Key words: natural resources, administrative and legal protection, natural environment, martial law, restoration, public administration of the natural environment, state control, normative and legal regulation.

Постановка проблеми. Природнє навколишнє середовище багатобарвне та неоднорідне, його складові частини взаємодіють між собою, взаємозалежать одна частина від іншої, та у конгломераті утворюють багаторівневу систему. Відносини, що складаються у результаті охорони навколишнього природнього середовища врегульовані правовими нормами, так як створюють публічний інтерес у екологічному, демографічному, рекреаційному напрямку. Всі зазначені об'єкти зазнали під час особливого періоду значних змін, ушкоджень, а в певних випадках втрат, що не підлягають відновленню. Дані об'єкти можна об'єднати у певні групи, взявши за основу їх гносеологічні особливості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальнонауковим теоретичним підґрунтям при дослідженні даної проблеми стали наукові праці провідних фахівців у галузі екологічного й адміністративного права: В.Б. Авер'янова, В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, В.І. Борейко, А.П. Гетьмана, В.А.Зуєва, Р.А. Калюжного, Т.С. Кичилюк, В.К. Колпакова, В.В. Костицького, Н.Р. Кобецької, М.В.Краснової, В.І. Курила, К.А. Рябець, О.О. Погрібного, Ю.С. Шемшученка. Проблему адміністративно-правових заходів охорони навколишнього природного середовища та природокористування досліджували О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, Л.В. Коваль, Л.П. Коваленко та ін.

Метою статті є розкриття відновлення об'єктів природнього навколишнього середовища від військових дій в післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша група об'єктів природнього навколишнього середовища це ті, що мають абіотичні ознаки: земля, надра, води, атмосферне повітря, ліси. Сьогодні дані об'єкти зазнають значну шкоду від військових дій в Україні.

Друга група об'єктив природнього навколишнього середовища характеризуються біотичними ознаками, до них відносяться: рослини, тварини, бактерії, гриби, віруси, які прямо впливають на існування конкретного живого організму.

Розкриємо особливості відновлення об'єктів першої групи.

Земля – це поверхня, що охоплює родючий шар ґрунту. Найціннішими є сільськогосподарські землі, призначені для землеробства (орні угіддя) і тваринництва. Вони нічим не можуть бути замінені, піддаються вітрової та водної ерозії, засмічення і забруднення і тому заслуговують підвищеної охорони. Землі сільськогосподарського призначення становлять 37% всіх земель країни, але їх площа постійно зменшується внаслідок зростання міст, будівництва доріг, водосховищ, прокладки ліній електропередачі і зв'язку. Несільськогосподарські землі служать просторовим операційним базисом ведення і розміщення інших галузей народного господарства [1]. А.М. Шульга зазначає, що земля є об'єктивного умовою, засобом, джерелом і місцем життєдіяльності людини, а також існування усіх інших біологічно активних організмів [2]. Відповідно до ст. 18 закону України «Про охорону земель» встановлено, що до складу земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії щодо яких встановлено особливий правовий режим [3].

Українська земля під час особливого періоду та у військовий час зазнала значних ушкоджень. Так, станом на 30 листопада 2022 року внаслідок збройної агресії забруднено 291 826 950м² та засмічено 8 099 793 440м² українських земель, сума шкоди становить 448,9 млрд гривень. Саме через війну сотні гектарів земельного фонду України засмічені відходами, забрудненні шкідливими речовинами, які вивільнюються у результаті детонування та зазнають пошкодження структури ґрунтового покриву. Ці чинники призводять до пошкодження сільськогосподарських угідь, неможливості проведення посівних робіт та, як наслідок, до відсутності врожаю на землях, які були порушенні в результаті військової агресії. Українські сільськогосподарські землі ушкоджуються і від прямого фізичного впливу, і від забруднення мінам, а також боєприпасами, що не розірвалися [4]. Треба зауважити, що для обстеження та розмінування угідь у зонах бойових дій потрібно близько 436 млн. доларів США.

В той же час, ринки сільськогосподарської галузі України, особливо у південних регіонах, чутливі до наявності та стану іригаційних споруд. Ремонт та заміна пошкодженої інфраструктури зрошення полів вимагатиме витрат на суму близько 225 млн доларів США. Найбільші втрати суб'єкти сільськогосподарської галузі в Україні зазнають від неможливості зібрати врожай у районах активних боїв, на замінованих угіддях та окупованих територіях. Незібраними залишаться озимі культури на площі приблизно 2,4 млн га, що спричинить збитки на суму близько 1,435 млрд доларів США. Другим за обсягом втрат на ринках сільськогосподарської галузі в Україні є збитки від знищення та пошкодження сільськогосподарської техніки. Аграрії семи областей країни, де відбувалися бойові дії, втратили сумарно понад 2280 машин і тракторів, які могли б бути задіяні у проведенні жнив та посівних робіт. Вартість заміни та ремонту пошкодженого обладнання оцінюється в 926,1 млн. доларів США. Зруйновані внаслідок ударів зерносховища вимагатимуть для заміни та ремонту 272 млн дол. США [5]. Знищення українських земель - це злочин проти довкілля України та проблема світового масштабу, яка несе ризики настання продовольчої кризи та неможливості гарантування продовольчої безпеки для людства у майбутньому [5; 4].

Від військових дій також страждають агропромислові компанії, так як земельні ресурси для них є головним виробничим активом, саме тому вони дуже зацікавлені у відшкодуванні або компенсуванні втрат, завданих угіддям внаслідок забруднення та засмічення під час бойових дій.

Атмосферне повітря. Майже вісім років повітря України забруднюється спеціальними газами, що виділяються в результаті застосування військовими вибухівки та артилерійських снарядів. Вуглекислий газ і водяна пара, що утворюються в результаті вибуху загрожують змінам у глобальному кліматі, так як мають ознаку парникових газів. Треба зауважити, що 1 кг вибухівки утворює також і декілька десятків куб. м токсичних газів: SO2, NOx , CO, серед яких є також небезпечні недоокиснені органічні сполуки, зокрема ароматичні, які є значно токсичніші, ніж звичайні. В атмосфері оксиди сірки та нітрогену спричиняють кислотні дощі, які змінюють pH ґрунту та викликають опіки рослин, до яких особливо чутливі хвойні. Кислотні дощі мають негативний вплив і на організм людини, загострюючи захворювання дихальних шляхів. За високих концентрацій сірчаний газ викликає підвищене слизовиділення в дихальних шляхах, кашель, хрипоту, різь в очах. Пожежі в екосистемах, вибухи нафтобаз, атаки на промислові об’єкти та склади небезпечних відходів, як-от пінополіуретан, мінеральні добрива, лакофарбові вибори, аміачна селітра виділяють чадний газ, тощо впливає на забруднення атмосферного повітря. Чадний газ навіть за незначних кількостей викликає запаморочення і нудоту. Він утворює з гемоглобіном порівняно стійку сполуку - карбогемоглобін, внаслідок чого кров втрачає здатність передавати кисень тканинам організму, розвивається гіпоксія. Оксиди азоту викликають подразнення слизових оболонок. Крім того, навіть низькі концентрації цього газу (4 проміле) можуть призвести до затримки дихання. Вплив двоокису азоту на організм людини призводить до зниження опірності до захворювань, кисневого голодування тканин, особливо у дітей. Цей газ погіршує нюх, послаблює нічний зір. Негативний вплив на органи зору починається при концентрації 0,14 мг/м3. Важкість у диханні починається з концентрації 0,056 мг/м3. При вдиханні парів ароматичних вуглеводнів спостерігається дія, схожа на наркотичну, потім наступає поступове пригнічення, судоми, зупинка дихання. Характерні ураження системи крові та кровотворних органів, розлади функцій нервової системи, ураження печінки та органів внутрішньої секреції. Дія парів ароматичних вуглеводнів призводить до помутніння кришталика. Всі ці проблеми щодо забруднення атмосферного повітря з кожним днем ускладняються, саме тому на сьогодні актуальним завданням є перегляд переліку поширених і небезпечних забруднюючих речовин, викиди яких в атмосферне повітря потребують регулювання та контролю. Треба зауважити, що такий перелік затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2001 р. №598, але в умовах війни виникли нові загрози для атмосферного повітря, які не можна оминути органам публічної адміністрації, наприклад, підвищення рівня дрібнодисперсного пилу твердих часток. В той же час досить актуальним є визначення та встановлення Українського індексу якості повітря, що дасть можливість встановити стандарти та методики очищення атмосферного повітря, що не шкодить здоров’ю людини. Запровадження інформаційних кейсів населенню про якість повітря та вжиття відповідних заходів щодо його очищення. Стимулювання з боку держави дослідницьких проектів щодо очищення атмосферного повітря та активності громадськості до моніторингу та контролю якості повітря у приміщеннях домогосподарств та повітря робочої зони.

Війна в Україні призвела до знищення двох мільйонів гектарів українського лісу. Наразі вже деокуповано 800 тис. га. у Чернігівській області звільнено 260 тис. га, у Київській — 162 тис. га, у Сумській

— 195 га, у Харківській — 78 тис га. Житомирській — 16 тис. га, Донецькій — 27 тис. га, Миколаївській — 8,5 тис. га. Проте значна частина навіть повернутого під контроль України лісу непридатна для використання. Потребують розмінування 700 тис. га наших лісів. На даний час розміновано лише 71 тис. га, процес може тривати десятиріччями. При цьому на неконтрольованих територіях Донецької області згоріло понад 20 тис. га лісу, у Луганській — більше 25 тис. На Харківщині, лише у Ізюмському лісгоспі, повністю знищено 16 тис. га. Масштаб катастрофи у Херсонській області ще доведеться досліджувати[6].

Ще одним аспектом є вплив на ліси безпосередньо вибухів боєприпасів під час масштабних артилерійських та авіаційних обстрілів. Це завдає значної шкоди лісовій фауні, адже протягом квітня-червня триває сезон розмноження більшості видів тварин. І гучні звуки вибухів завдають тваринам сильного стресу і часто змушують батьків покинути своє потомство. А у вогні спричинених обстрілами пожеж гинуть десятки тисяч хребетних тварин, не кажучи вже про незліченну кількість безхребетних та рослин. Також, в умовах переходу до позиційної війни і захисники України, і російські окупанти змушені проводити активну рубку лісу для облаштування численних оборонних позицій. І хоча масштаби такої лісозаготівлі на порядок менші, ніж традиційна лісозаготівля, значної шкоди довкіллю оборонні рубки можуть завдати, якщо проводяться у межах охоронюваних природних лісів, особливо старовікових. Адже, що старішим є основний ярус лісу, то більше часу потрібно на його відновлення [7].

Крім лісів, на півночі країни, де ведуться активні бойові дії, поширені болотні екосистеми і торфовища. Велика частина торфовищ України є осушеною, а отже — на них є сприятливі умови для виникнення торфових пожеж. Такі пожежі важко погасити і, у звичайний час, тому продовження бойових дій на території північних областей матиме важкі наслідки як для довкілля, так і для здоров’я людей. Під час горіння торфовищ в повітря виділяються такі токсичні речовини, як оксид і діоксид вуглецю, дрібнодисперсний пил із діаметром часток 2,5 мікрони (характерно для горіння), летючо-органічні сполуки, до складу яких входить акролеїн, формальдегід [8].

Разом з тим, на сьогодні є загроза знищення лисів під прикриттям війни. Наприклад, були спроби скасування санітарних правил в лісах, та спрощення низки видів рубок в Карпатах, з цього приводу треба відзначити, що нинішніх обсягів заготівлі за умов правильної логістики цілком вистачає для потреб захисників, саме тому немає сенсу змінювати будь які правила вирубки лісу. Унеможливлювання під час війни відвідування лісів не дає можливості проведення контрольних перевірок на «незаконні вирубки» , «оцінки впливу на довкілля», що не дає можливість отримати інформацію щодо вирубки лісів. Одночасно необхідно наголосити на тому, що охорона лісів потребує фінансування, а лісгоспи працюють на самофінансуванні коштом вирубок, які унеможливлені через замінювання лісів, отже на охорону лісів від пожеж, засмічення фінансів немає. Разом із цим зупиняється робота зі створення нових заповідних територій у лісах. В той же час, деякі наслідки війни можуть бути позитивними для лісів. Заборона відвідування лісів в низці регіонів, які віддалені від районів бойових дій, хоч і була сумнівною з точки зору прав громадян і публічного контролю за діяльністю лісгоспів, суттєво зменшила фактор турбування для низки видів фауни під час сезону розмноження. А наявність значних площ замінованих лісових територій, повне розмінування яких буде вкрай дорогим і тривалим, означає, що певні ділянки лісу будуть на десятиліття виведені із будь-якого господарського використання і фактично стануть територіями суворої заповідності. А це в свою чергу запустить процеси природної лісової динаміки, що з плином часу позитивно позначиться на біорізноманітті та стійкості лісів [7].

Тварини під час війни страждають як і люди, але захистити, нажаль, себе не можуть. Внаслідок бойових дій та постійних бомбардувань з боку російських військ знищуться цінні природні території, помирає велика кількість тварин, які знаходяться в зоопарках, заповідниках або в покинутих домівках. Знищуються умови для належного проживання тварин як у дикій природі, так і спеціалізованих місцях. Через обстріли та спричинений ними стрес гинуть тварини в зоопарках, що знаходяться під окупацією чи в зоні бойових дій. Понад 80 видів тварин в нашій країні знаходяться на межі зникнення і через російську агресію можуть повністю припинити своє існування. Окупанти цілеспрямовано обстрілюють природні парки, зоопарки і притулки та вбили за час війни вже понад 10 000 000 тварин. В першу чергу зникнення загрожує рідкісним видам, що трапляються у степовій зоні, де відбуваються найзапекліші бої та найбільші руйнування. Фауна вздовж Сіверського Дінця, де нині проходить найгарячіша ділянка лінії фронту, гине безкарно. В епіцентрі військового протистояння надзвичайно тяжко виживати як дрібним тваринам, так і великим. Більші з них у паніці тікають від боїв, а дрібніші просто гинуть на місці. Зафіксувати кожен з тисяч вибухів, які лунають на обох берегах Сіверського Дінця усю весну та літо, а також їхні наслідки неможливо. Гинуть і річкові тварини. На цих територіях є багато заповідних зон у складі Національних природних парків «Святі Гори» та «Сіверськодонецький». Вони «огортають» промислові міста — Слов'янськ, Лиман, Сєвєродонецьк, Лисичанськ, Рубіжне, Кремінну. Так, на території Лиманського лісництва була екологічна стежка «Лісове намисто», там були й вольєри з дикими та екзотичними тваринами. У квітні по еко-стежці вдарили російські «Гради». Цей об'єкт зруйнований, майже вся інфраструктура (в тому числі вольєри) знищені. Тварини частково вбиті, частково збігли на волю. А там вони не виживуть: це альпаки, кенгуру, австралійські страуси, носухи та єноти-полоскуни. У сосновому лісі у Лиманському районі також була й страусина ферма. Окрім страусів там жили ведмеді, верблюди, антилопи, дикі кабани, вовки, бізони, нутрії, лані, дикобрази, борсуки, олені, коні, ослики, лебеді, павичі, пелікани, фазани та інші види тварин. Ферму

теж знищили російські агресори. Частина заповідника «Єланецький степ» деякий час перебувала у безпосередній близькості до території активних бойових дій, ризик яких зберігається і понині, тому що область активно піддається ворожим атакам та обстрілам. Через значний стрес від гучних вибухів бізони пошкодили частину огорожі і вийшли назовні. Співробітникам вдалося швидко повернути тварин та тимчасово полагодити пошкоджену ділянку вольєру. Але огорожа і досі потребує значної відбудови, інакше тварини знову можуть втекти та будуть знищені внаслідок бойових дій чи інших факторів. З перших днів війни Одеський зоопарк почав приймати на утримання екзотичних тварин у жителів Одеси, які були змушені покинути країну. Серед них більше 100 декоративних птахів, тхорі, куниці, плазуни, різні гризуни, тощо. На цей час зоопарк прийняв близько 600 тварин, про яких піклуються співробітники та волонтери установи. Також Одеський зоопарк евакуював з Екопарку Фельдман на Харківщині та розмістив у себе пару білих левів [9]. Чорноморський біосферний заповідник, національні парки «Азово-Сиваський», «Джарилгацький», «Меотида» також опинились у зоні бойових дій та гуманітарної кризи, де через війну служби охорони природно-заповідних територій не можуть виконувати свої функції, забезпечити належну охорону, збереження рідкісних видів та безпеку своїх співробітників. Території природоохоронних об'єктів постраждали внаслідок пожеж – цієї весни в Україні їх було у 45 разів більше, ніж попередньої. Наприклад, у травні горіла заповідна Кінбурнська коса у Чорному морі, на якій збереглися унікальні приморські оселища. Через окупацію та замінованість територій, погасити вогонь було неможливо. Під загрозою опинилися місця гніздувань диких птахів та найбільше в Європі поле орхідей. Увесь розмір шкоди наразі важко оцінити, але за попередніми оцінками пожежа охопила 130 га, втрачено ділянки лісових екосистем, знищено та пошкоджено рідкісні види тварин та унікальної піщаної флори Кінбурну [10]. Під ударами російських окупантів страждають й комахи. Комахи «прив'язані» до певних біотопів, ділянок. І якщо там виникає пожежа, то безперечно комахи, які активно літають, намагаються відлітати звідти. Жуки повзають і тому більше гинуть внаслідок лісових пожеж. Під час військових дій гинуть бджолині сім'ї , врятувати їх можна було шляхом евакуації на весні, але літні бджільники залишилися у своїх домівках і пасіки не були евакуйовані, так як це дуже проблематично: вулики треба було везти тільки вночі та рано вранці, коли бджоли не вилітають з вуликів. А це в умовах комендантської години зробити непросто [10]. Хоча саме бджільництво є стратегічним напрямом у розвитку сільського господарства України, держава не допомогла бджільникам евакуюватися з територій де ведуться військові дії.

Підводні морські екосистеми також потерпають через бойові дії. Залишки затоплених кораблів та ракет, використання якорів, детонація боєприпасів можуть пошкоджувати підводні угруповання, які заселяють дно моря. У таких угрупованнях морських трав та водоростей зазвичай зосереджено найбільше біологічне різноманіття, тому їхнє пошкодження може бути критичним для існування всієї екосистеми. І хоч залишки затонулих кораблів можуть сформувати нове середовище існування, утворюючі штучні рифи, які водні організми можуть колонізувати, довгострокова шкода від забруднення через затонулу техніку усе одно значно переважить імовірні переваги. Крім того, військові кораблі порушують хиткий баланс у підводних екосистемах не лише коли тонуть. Вони також можуть випадково завезти в море чужорідні інвазійні види (тобто такі, що витіснятимуть місцеві види) у регіони, де вони раніше не зустрічалися. Військові дії також можуть напряму впливати на морські види, ставлячи під загрозу їхнє існування. Підводні вибухи викликають ударну хвилю, яка під водою може поширюватись на великі відстані, оглушати рибу і вбивати інші організми [11]. Треба відзначити, що сьогодні у Чорному морі через війну спостерігається масова загибель дельфінів. Морські тварини гинуть на морських мінах. Нерідко дельфіни викидаються на берег, оскільки бойові кораблі окупантів створюють потужні звуки, які заважають тваринам орієнтуватися в морі.

Крізь Україну проходять три основні міграційні шляхи птахів: Азово-Чорноморський широтний (південний коридор) - із найбільшою концентрацією перелітних птахів в Україні; Поліський широтний (північний коридор) - уздовж лісової смуги Полісся і на півночі Лісостепу; та Дніпровський меридіанний міграційний шлях, який проходить уздовж річища Дніпра та його притоки Десни. Цей шлях особливо використовують водоплавні та прибережні птахи - гуси, качки, гагари, кулики, мартини, крячки та інші. На водоймах зупиняються великі зграї гусей, качок, лебеді, мартини, крячки, на луках і болотах - журавлі, кулики та інші, на деревах і кущах - багато видів горобцеподібних птахів: зяблики, дрозди, вівсянки, шпаки, вільшанки, вівчарики, кропив'янки, мухоловки. Місця зупинок дуже важливі для харчування та відпочинку мігрувальних птахів, тому вони потребують охорони.

Більша частина міграційних коридорів зараз проходить над зоною бойових дій. Усе це може стати причиною неспокою птахів, їх виснаження через зміну маршрутів чи відсутності можливості відпочити, та потрапляння під обстріли [8].

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, вважаємо, що для вироблення комплексного механізму відновлення навколишнього природнього середовища на сьогодні необхідно затвердити Стратегічної державної програми протидії екоциду російських окупантів навколишньому природньому середовищу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Экологическое право : учебник для бакалавров / С. А. Боголюбов. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2012. 492 с.

2. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання. Х. : НікаНова, 2012. 192 с.

3. Про охорону земель. Закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст.349

4. Земельні ресурси України через війну зазнали шкоди майже на 449 мільярдів грн URL: http://surl.li/egzvs

5. Втрата від пошкодження полів та не зібраного з них урожаю оцінюється у понад $2 млрд URL: http://surl.li/egzvo

6. Війна в Україні призвела до знищення 2 мільйонів гектарів лісу URL: http://surl.li/egzvh

7. Вплив війни на ліси України URL: http://epl.org.ua/about-us-posts/vplyv-vijny-na-lisy-ukrayiny/

8. Омельчук О. Садогурска С. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України URL: http://surl.li/dnkpc

9. Допоможіть природі та тваринам під час війни. URL: http://surl.li/egzvc

10. Війна і море: як бойові дії загрожують екосистемам Чорного та Азовського морів URL:https://ecoaction.org.ua/vijna-i-more.html

11. Росіяни вже «вкрали» ціле покоління тварин сходу URL: http://surl.li/egzuy

REFERENCES:

1. Bogolyubov, S.A. (2012). Ekologicheskoe pravo. [Environmental law]. *uchebnik dlya bakalavrov.* 492. [in Russian].

2. Zlochyny proty dovkillia. Pytannia kvalifikatsii. (2012). [Crimes against the environment. Question of qualification]. *naukovo-praktychne vydannia.* 192. [in Ukrainian].

3. Pro okhoronu zemel. (2003, June 19). [On land protection].Zakon Ukrainy № 962-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 39. 349. [in Ukrainian].

4. Zemelni resursy Ukrainy cherez viinu zaznaly shkody maizhe na 449 miliardiv hrn. (2022). [Due to the war, Ukraines land resources were damaged by almost UAH 449 billion]. Retrieved from: http://surl.li/egzvs [in Ukrainian].

5. Vtrata vid poshkodzhennia poliv ta ne zibranoho z nykh urozhaiu otsiniuietsia u ponad $2 mlrd. (2022). [The loss from damage to fields and unharvested crops is estimated at more than $2 billion]. Retrieved from: http://surl.li/egzvo iIn Ukrainian].

6. Viina v Ukraini pryzvela do znyshchennia 2 milioniv hektariv lisu. (2022). [The war in Ukraine led to the destruction of 2 million hectares of forest]. Retrieved from: http://surl.li/egzvh [in Ukrainian].

7. Vplyv viiny na lisy Ukrainy. (2022). [The impact of the war on the forests of Ukraine]. Retrieved from: http://epl.org.ua/about-us-posts/vplyv-vijny-na-lisy-ukrayiny/ [in Ukrainian].

8. Omelchuk, O. & Sadohurska, S. (2022). Pryroda ta viina: yak viiskove vtorhnennia Rosii vplyvaie na dovkillia Ukrainy. [Nature and War: How Russias Military Invasion Affects Ukraines Environment]. Retrieved from: http://surl.li/dnkpc [in Ukrainian].

9. Dopomozhit pryrodi ta tvarynam pid chas viiny. (2022). [Help nature and animals during the war]. Retrieved from: http://surl.li/egzvc [in Ukrainian].

10. Viina i more: yak boiovi dii zahrozhuiut ekosystemam Chornoho ta Azovskoho moriv. (2022). [War and the sea: how hostilities threaten the ecosystems of the Black and Azov seas]. Retrieved from: https://ecoaction.org.ua/vijna-i-more.html [in Ukrainian].

11. Rosiiany vzhe «vkraly» tsile pokolinnia tvaryn skhodu. (2022). [The Russians have already "stolen" a whole generation of eastern animals]. Retrieved from: http://surl.li/egzuy [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 351.851
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-182-186

Тітова Олена Сергіївна,
кандидат економічних наук,
завідувач кафедри іноземних мов Юридичного інституту
Київського національного економічного університету імені Вадима
e-mail: titova.olena@kneu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0001-9378-0904

Тітова Валентина Михайлівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов Юридичного інституту
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
e-mail: titova.valentyna@kneu.edu.UA
https://orcid.org/0000-0002-5904-3940

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОСВІТИ

Досвід зарубіжних країн є цінним щодо досягнення певного балансу між здійсненням державного регулювання сфери освіти та досягненням певної фінансової та іншої автономії навчальних закладів. Так, за останнє десятиліття збільшення автономії закладів освіти набуло світових обертів.

Вважаємо, що Україна має рухатися тим шляхом, щоб більшість державних закладів освіти із звичайних державних установ перетворити на державні корпорацій. Зокрема, вказані зміни мають бути направлені на те, щоб оптимізувати розподіл та витрати коштів, спрямованих на функціонування освітніх закладів.

Також Україні необхідно по аналогії Польщі, Великобританії, Швейцарії: запровадити принципи децентралізації освіти (делегування Міністерству освіти і науки України своїх повноважень місцевим органам); створити механізми залучення місцевої громади до прийняття рішень щодо подальших напрямків сфери освіти; надати більше повноважень освітнім закладам у вирішенні питань щодо їх розвитку; надати навчальним закладам більше фінансової автономії.

Вважаємо, що вдалим в процесі децентралізації освіти в Польщі стало запровадження можливості залучати місцеву громаду до розроблення напрямів освітньої політики на місцях для вирішення місцевих проблем у сфері освіти. Так, вказане узгоджується із тенденціями, як запроваджені у всіх високорозвинених країнах. Так, вказані тенденції полягають в тому, якщо необхідно залучати так званих «споживачів освіти» до розроблення відповідних напрямків розвитку освіти.

Відзначено, що загальні державні органи у сфері освіти закордоном хоч і мають певну роль у здійсненні адміністрування освітою в державі, проте основні функції із адміністрування сфери освіти покладаються на відповідні органами у сфері освіти в окремих штатах та на місцеві органами освіти. Необхідно підкреслити, що в останні роки уряд США також почав надавати значну підтримку у сфері розвитку освіти, а також приймати участь у здійсненні управління такою сферою шляхом надання певної фінансової підтримки окремих програм з питань освіти у відповідних штатах, а також шляхом фінансування нових програм, розроблених урядом.

Ключові слова: освіта, публічне адміністрування, зарубіжний досвід, управління освітою, компаративістика.

Titova O., Titova V. FOREIGN EXPERIENCE OF ADMINISTRATION IN THE FIELD OF EDUCATION

The experience of foreign countries is valuable in terms of achieving a certain balance between state regulation of the education sphere and achieving a certain financial and other autonomy of educational institutions. Thus, over the last decade, the increase in the autonomy of educational institutions has gained global momentum.

We believe that Ukraine should move in such a way that the majority of state educational institutions are transformed from ordinary state institutions into state corporations. In particular, these changes should be aimed at optimizing the distribution and spending of funds aimed at the functioning of educational institutions.

Also, Ukraine needs, by analogy with Poland, Great Britain, and Switzerland: to implement the principles of decentralization of education (delegating the Ministry of Education and Science of Ukraine its powers to local bodies); create mechanisms for involving the local community in decision-making regarding further directions in the field of education; to give more powers to educational institutions in solving issues related to their development; to give educational institutions more financial autonomy.

We believe that in the process of decentralization of education in Poland, the introduction of the opportunity to involve the local community in the development of local educational policy directions for solving local problems in the field of education was successful. Yes, this is consistent with the trends introduced in all highly developed countries. Yes, the indicated trends are that if it is necessary to involve the so-called "consumers of education" in the development of the relevant directions of education development.

It was noted that the general state bodies in the field of education abroad, although they have a certain role in the implementation of education administration in the state, but the main functions of the administration of the field of education are

© О.С.Тітова, В.М.Тітова, 2022

entrusted to the relevant bodies in the field of education in individual states and to local education bodies. It should be emphasized that in recent years, the US government has also begun to provide significant support in the field of education development, as well as to participate in the management of such a field by providing certain financial support to individual programs on education in the respective states, as well as by financing new programs developed by by the government.

Key words: education, public administration, foreign experience, education management, comparative studies.

Постановка проблеми. В сучасній Україні сфера освіти є однією із провідних сфер, яка випливає на безліч процесів в державі. Так, від якості освіти залежить загальний добробут населення, а також компетентність суспільства, що прямо впливає на економіку країни, правотворчі процеси і т.д. Від того, на скільки якісну освіту отримають громадяни в державі залежить майбутнє нашої країни в цілому. Водночас, якість освіти, в тому числі, залежить від політики держави у сфері освіти, від того, на скільки результативним є адміністрування в державі сфери освіти. Разом з тим, якщо розглядати сферу адміністрування освіти і загальне її правове регулювання, то вони характеризуються наявністю проблем, законодавчих прогалин. Більше того, на сьогодні в Україні не виконуються стратегії розвитку, які були розроблені спеціально для розвитку сфери освіти. Тому аналіз публічного адміністрування сфери освіти, його основні недоліки та особливості в Україні на сьогодні набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання публічного адміністрування у сфері освіти в Україні було предметом дослідження багатьох вчених, а саме В.Б. Авер'янова, Г.В. Атаманчука, Д.М.Бахраха, Ю.П. Битяка, В.В. Галунька, В.М. Гаращука, І.С. Гриценка, Є.В. Додіна, О.О.Дрозда, Д.М.Лук'янця, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоєць, М.Н. Курка, О.В. Кузьменка, Я.В. Лазура, Р.С. Мельника, М.В. Савчина, Ю.О. Тихомирова, ВГ. Чорної, О.Н. Ярмиша та ряду інші. Водночас, комплексного дисертаційного дослідження за вказаною темою науковцями за останні роки проведено не було.

Мета статті – дослідження зарубіжного досвіду адміністрування у сфері освіти та виокремлення основних підходів, які можна імплементувати в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на те, що в Україні існує ряд проблем у сфері адміністрування освіти, корисним є проаналізувати зарубіжний досвід у сфері адміністрування освіти.

Так, як і в Україні, так і в зарубіжних країнах, основними проблемами у сфері адміністрування освіти залишається питання досягнення певного балансу між здійсненням державного регулювання сфери освіти та досягненням певної фінансової та іншої автономії навчальних закладів. Так, за останнє десятиліття збільшення автономії закладів освіти набуло світових обертів. Так, значні зміни в адмініструванні сфери освіти відбулися у багатьох державах, а саме в Канаді, США, в країнах Європи (суттєво у Нідерландах, Великобританії), а також в Японії, Китаї. Так, вказане реформування характеризується збільшенням фінансової автономії закладів освіти [1, с. 72].

Варто відмітити, що таке реформування сприяло тому, що більшість державних закладів освіти із звичайних державних установ перетворилися на державні корпорацій. Зокрема, вказані зміни направлені на те, щоб оптимізувати розподіл та витрати коштів, спрямованих на функціонування освітні закладів.

Так, адміністрування освіти у вищезазначених країнах характеризується тим, що саме університетам, а не міністерствам або іншим органам влади надано повноваження визначати: систему та розмір заробітної плати академічних працівників; перерозподіл видатків з однієї категорії на іншу у зв'язку зі зміною інституційних пріоритетів (раніше було заборонено); перевід невитрачених коштів з одного фіскального періоду на інший, таким чином, заохочуючи заощадження та інституційні інвестиції, а також заохочуючи раціональність та ефективність витрат; укладення договори з зовнішніми агенціями та підприємствами; отримання та володіння активами, а іноді навіть і здійснення запозичень та володіння боргами [1, с. 120].

Якщо розглядати детальніше, сфери адміністрування освіти у зарубіжних країнах, то необхідно відзначити, що в останні роки у європейських країнах більшої актуальності набувають питання у сфері впровадження децентралізації державно-громадського управління сферою освіти. Вказане зокрема, зумовлюється тим, що проводиться відповідна державна політика європейськими країнами у сфері освіти, а також відбуваються суттєві зміни в суспільстві, що в свою чергу зумовлює зміни такого суспільства щодо запитів на освітні послуги.

Також Ради Європи наголошує, що «в основі децентралізації систем освіти знаходяться ідеї та цінності ринкової економіки. При цьому школа розглядається як підприємство, що може випускати якісну продукцію самостійно, без зовнішньої допомоги. У цих умовах змінюються функції та роль керівника. Останній повинен бути більш самостійним під час прийняття рішень, зокрема щодо встановлення бюджету, керівництва персоналом, визначення методів реалізації освітньої політики – від створення проекту розвитку школи до управління партнерськими зв'язками тощо».

В Нідерландах притримуються такої позиції, що якість освіти є власними завданнями й обов'язками відповідних освітніх закладів та державні служби мають обмежити свою діяльність щодо диктування напрямків діяльності таким освітнім закладам, а лише здійснювати контроль і проводити оцінювання загальних досягнень навчальних закладів [1, с. 75].

Так, в Нідерландах вважають, що проблема в отриманні освітніми закладами відповідної автономії пов'язана саме із механізмом їх фінансування. Також висловлюється думка про те, що ринкові механізми будуть сприяти стрімкішому розвитку сфери освіти, ніж державні механізми [1, с. 76].

У Великобританії політика держави у сфері адміністрування освіти полягає у тому, що на заклади освіти покладається: проведення їх фінансування державою виключно за відповідними контрактами на освітні послуги; вони в меншості залежать від державного фінансування, а в більшій мірі їх фінансування відбувається із їх власних джерел доходів; вони повинні досить ретельно проводити оцінку праці викладачів, проводити оплату праці освітніх працівників в залежності від кількості учнів та рівня їх навчання.

Також адміністрування освіти у Великобританії характеризується тим, що на місцевому рівні відбуваються процеси децентралізації, які виявляються в рівномірному розподілі відповідальності за освітні послуги між державними та місцевими органами, а також громадськими організаціями.

Так, децентралізація освіти у Великобританії проявляється у наступному: звуження функцій місцевих органів у сфері освіти через надання великої кількості повноважень таких органів безпосередньо самим закладам освіти; запровадження системи міських коледжів, які наділені повноваженнями самостійно вирішувати питань щодо змісту освіти, структури навчального процесу та інші питання; започаткування фінансового менеджменту [1, с.91].

Розглядаючи сферу адміністрування освіти у Франції, необхідно відмітити, що у Франції автономія навчальних закладів за останні роки є досить важливою тенденцією системи освіти Франції на сьогодні. Так, системи освіти у Франції на сьогодні характеризується тим, що на акту сферу витрачається значна частина доходів із державного бюджету Франції, що може сягати до 20 % всього державного бюджету [1, с. 131].

Водночас, у Франції протягом досить довгого періоду часу намагаються провести реформування галузі освіти. Зокрема, у вказаній країні проводиться децентралізація сфери освіти. Так, в законі Франції про освіту закріплено, що «навчальні заклади як державні установи мають статус юридичної особи, володіють автономією в навчальній, науково-дослідній, адміністративній і фінансовій діяльності» [1, с. 143]. Як бачимо, у Франції нова система адміністрування освіти, відповідно до якої закладам освіти надається більше автономії, характеризується тим, що вона перебуває на етапі становлення.

Разом з тим, важливе місце також належить адмініструванню освіти в такій країні як Швейцарія. Так, варто відмітити, що Швейцарія являється федеральною парламентською республікою, яка включає 26 автономних округів. Так, кожний із таких округів характеризується наявністю своєї конституції, а також свого парламенту та уряду.

У зв’язку із вказаним Швейцарія не має одної спільної національної системи освіти, відповідно і система адміністрування такою освітою у різних округах відрізняється між собою. Разом з тим, в Швейцарії відсутнє одне загальне на всю країну міністерство освіти а також інший державний орган, який в загальному здійснює управління сферою освіти.

Вищевказане пояснює, чому в Швейцарії замість однієї національної системи освіти діє цілих 26 освітніх систем, які можуть суттєво відрізнятися одна від одної. Так, в Швейцарії на федеральному рівні адміністрування освіти покладається на два департаменти: на Федеральне управління промисловості, ремесл і праці федерального департаменту управління державними ресурсами Швейцарії, а також на Федеральне управління освіти і науки департаменту внутрішніх справ Швейцарії [2, с. 4].

Разом з тим, управління сферою освіти на рівні округів відповідними урядами округів (виконавчими органами). Також, варто відмітити, що в деяких округах існує відповідний консультативний орган, а саме Рада з освіти.

В округах загалом досить розвинена структура систем управління загальноосвітніми навчальними закладами, які включають в себе служби, що мають забезпечувати управління, а також контроль, надавати відповідну допомогу закладам освіти, а також забезпечувати виконання федеральних законів, та законів окремого округу. Варто відмітити, що такі округи в Швейцарії фактично є суверенними, в тому числі і у сфері адміністрування освіти.

Разом з тим, уряди вказаних округів делегують свої повноваження відповідним навчальним закладам на місцях, а саме у сфері загальної освіти. Як бачимо, у Швейцарії на рівні держави управління освітою є децентралізованим, а на рівні відповідних суб’єктів федерації (окремих округів) є централізованою.

Варто також зазначити, що аналогічна система адміністрування освіти в Німеччині.

Крім того, в Польщі розробка нових напрямів адміністрування сфери освіти відбувалося в умовах значних соціальних, політичних, а також економічних перетворень. Так, однією із особливостей такого реформування було зменшення безпосереднього втручання держави в освітню сферу.

Вказане призвело до плюралізму в системі освіти. Зокрема, необхідно відзначити, що ще у 1998 році в Польщі було здійснено адміністративну реформу в сфері освіти, яка характеризувалася децентралізацією повноважень саме в адмініструванні освіти [3, с. 6].

Зокрема, внаслідок проведеної реформи в Польщі відбулися значні зміни в законодавстві у сфері освіти, а також в системі органів управління освітою. Так, замість міністерства освіти та виховання відповідне Міністерство національної освіти [3, с. 7]. Так, керівник Міністерства став відповідальним за відповідний розвиток усіх існуючих рівнів освіти в Польщі.

Водночас, до середнього рівня управління сферою освіти Польщі було віднесено так званих кураторів освіти, які були прямо підпорядковані Міністру національної освіти та виступали представниками

адміністрацій органів виконавчої влади на місцях. Так, вказані куратори освіти є відповідними керівниками такої адміністрації органу виконавчої влади в окремому воєводстві.

Разом з тим, завдання й повноваження таких кураторів у сфері освіти закріплено в законі про освіту, а також в окремих порядках, затверджених на місцевому рівні. Так, основним завданням такого куратора була допомога вищим органам і здійсненні відповідного нагляду за освітніми закладами на території окремого воєводства. Зокрема, на куратора покладається здійснення відповідної координації освітньої політики та проведення аналізу діяльності навчальних закладів, а також відповідає за якість освіти у відповідному воєводстві.

Вважаємо, що вдалим в процесі децентралізації освіти в Польщі стало запровадження можливості залучати місцеву громаду до розроблення напрямів освітньої політики на місцях для вирішення місцевих проблем у сфері освіти. Так, вказане узгоджується із тенденціями, як запроваджені у всіх високорозвинених країнах. Так, вказані тенденції полягають в тому, якщо необхідно залучати так званих «споживачів освіти» до розроблення відповідних напрямків розвитку освіти.

Так, подібні процеси у сфері адміністрування сфери освіти також присутні в країнах Центральної та Східної Європи [3, с. 7]. Проте, як бачимо, сфера адміністрування освіти в Європі характеризується тим, що хоч в таких країнах і присутня децентралізація і управління сферою освіти на місцях, все ж автономія освітніх закладів трапляється рідше, ніж в США, де навчальні заклади характеризуються значно більшою автономією та наділені більшою свободою. Зокрема, діяльність таких закладів освіти характеризується тим, що всі вони без винятку покладаються не на відповідні державні, а на певні громадські структури.

Так, вказане зумовлюється тим, що відповідно до Конституції США, закріплено, що сфера освіти відноситься до повноважень органів адміністрування штатів, а не загального федерального уряду. Також варто врахувати той факт, що, на відміну від європейських держав, в США приватна сфера освіти займає досить важливу роль.

Зокрема, у відповідних приватних освітніх закладах у внутрішні органи таких закладів входять високопосадовці з політичних, академічних сфер, через що такі особи можуть пливати впливати на сферу освіти і впливають на політику в сфері освіти в цілому. Такі особи зацікавлені в тому, щоб було надано більшу автономію та більше свободи закладам освіти.

Так, в США навіть рівень автономії того чи іншого навчального закладу є критерієм, який застосовується при вирішенні питання акредитації такого навчального закладу [3, с. 6]. Разом з тим, функції федерального уряду в управлінні освітою в США полягають у тому, що він видає відповідні директиви для забезпечення загальнонаціонального інтересу в освітній сфері, а також для захисту права кожного громадянина США на отримання безкоштовної загальної освіти.

Також варто відмітити, що конгрес США здійснює фінансування необхідних для реалізації зазначених директив спеціальні програми, реалізація яких забезпечується міністерством освіти і науки. Для того, щоб розробити відповідну стратегію для розвитку освіти на національному рівні в США також створено відповідну Раду з питань реалізації національних завдань освіти, яка включає в свої члени представників як законодавчої, так і виконавчої влади США, а також суспільства.

Водночас, розглядаючи систему освіти США, необхідно відмітити, що така система освіти в США, її фінансування, адміністрування не є децентралізованими. Так, вказане в першу чергу характеризується тим, що в США відсутня одна єдина національна система освіти. Водночас, в даній країні існує система освіти окремих штатів, які мають як багато подібних рис, так існують й істотні відмінності в такій системі.

Крім того, загальні державні органи у сфері освіти хоч і мають певну роль у здійсненні адміністрування освітою в державі, проте основні функції із адміністрування сфери освіти покладаються на відповідні органами у сфері освіти в окремих штатах та на місцеві органами освіти.

Водночас, необхідно підкреслити, що в останні роки уряд США також почав надавати значну підтримку у сфері розвитку освіти, а також приймати участь у здійсненні управління такою сферою шляхом надання певної фінансової підтримки окремих програм з питань освіти у відповідних штатах, а також шляхом фінансування нових програм, розроблених урядом.

Також в останні роки уряд США розробив ряд національних стандартів у сфері якості освіти та із оцінки успішності навчання. Так, для здійснення постійного зв'язку із органами освіти на рівні штатів, а також для реалізації розроблених програм на місцевих рівнях в США створено відповідне міністерство освіти, яке має в своїй структурі десять бюро на місцевому рівні, кожне із яких діє на рівні різних штатів та якому уряд делегує деякі свої повноваження.

Висновки. Із аналізу питання адміністрування освіти у різних зарубіжних країнах, доцільно деякий досвід таких зарубіжних країн використати в процедурі формування, а також реалізації державної політики у сфері адміністрування освіти в Україні.

Вважаємо, що досвід зарубіжних країн є цінним щодо досягнення певного балансу між здійсненням державного регулювання сфери освіти та досягненням певної фінансової та іншої автономії навчальних закладів. Так, за останнє десятиліття збільшення автономії закладів освіти набуло світових обертів.

Вважаємо, що Україна має рухатися тим шляхом, щоб більшість державних закладів освіти із звичайних державних установ перетворити на державні корпорацій. Зокрема, вказані зміни мають бути направлені на те, щоб оптимізувати розподіл та витрати коштів, спрямованих на функціонування освітніх

закладів.

Також Україні необхідно по аналогії Польщі, Великобританії, Швейцарії: запровадити принципи децентралізації освіти (делегування Міністерству освіти і науки України своїх повноважень місцевим органам); створити механізми залучення місцевої громади до прийняття рішень щодо подальших напрямків сфери освіти; надати більше повноважень освітнім закладам у вирішенні питань щодо їх розвитку; надати навчальним закладам більше фінансової автономії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Савчина М.В. Публічне урядування, права людини і демократія: регіональний зріз євроінтеграції: монографія, Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. 320 с.

2. Вакарчук І. Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи. *Вища школа*. 2012. № 3. С. 3–18.

3. Домбровська С. М. Сучасні технології впровадження інноваційних державних механізмів реформування системи освіти в Україні. *Університетські наукові записки*. 2013. № 2 (46). С. 5-11.

REFERENCES:

1. Savchyna, M.V. (2015). Publichne uriaduvannia, prava liudyny i demokratiia: rehionalnyi zriz yevrointehratsii. [Public governance, human rights and democracy: a regional slice of European integration]. *monohrafiia,* Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla». 320. [in Ukrainian].

2. Vakarchuk, I. (2012). Vyshcha osvita Ukrainy – yevropeiskyi vymir: stan, problemy, perspektyvy. [Higher education of Ukraine - the European dimension: state, problems, prospects]. *Vyshcha shkola.* № 3. 3–18. [in Ukrainian].

3. Dombrovska, S.M. (2013). Suchasni tekhnolohii vprovadzhennia innovatsiinykh derzhavnykh mekhanizmiv reformuvannia systemy osvity v Ukraini. [Modern technologies of implementation of innovative state mechanisms for reforming the education system in Ukraine]. *Universytetski naukovi zapysky*. № 2 (46). 5-11. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2022

УДК 343.13
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-186-190

Муляр Галина Володимирівна,
доктор юридичних наук, доцент, доцент
кафедри правосуддя Державного університету
інфраструктури та технологій
e-mail: box0007@meta.ua
https://orcid.org/0000-0003-2636-0509

Ховпун Олексій Сергійович,
доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри права і соціальної роботи Ізмаїльського
державного гуманітарного університету
e-mail: Khovpun3322@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5753-966X

НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті досліджується поняття «колабораційна діяльність» та аналізуються внесені зміни до Кримінального кодексу України в частині встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Зважаючи на військовий стан по всій території України, особливу увагу необхідно приділити кримінальній відповідальності за колабораційну діяльність, адже співробітництво громадян країни з окупантами сприятиме поваленню конституційного ладу, суверенітету та обороноздатності країни.

Запропоноване власне формулювання вказаного поняття: «Колабораційна діяльність» – це усвідомлене співробітництво громадян з окупаційною адміністрацією, яке націлене проти української державності, шляхом різної взаємодії: передача матеріальних ресурсів, пропаганда, заперечення збройної агресії проти України, добровільне зайняття посад у незаконних органах влади. Зроблений висновок, що «колабораційна діяльність» відрізняють від «державної зради» наступні ознаки: публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України; колабораційні дії вчиняються винною особою в умовах здійснення окупації; злочинні дії вчиняються на

© Г.В.Муляр, О.С.Ховпун, 2022

користь окупаційної адміністрації та держави-агресора; добровільний перехід державних службовців України на бік окупаційної адміністрації.

Встановлено, що змінами, внесеними до ст. 55 Кримінального кодексу України передбачено покарання, яке полягає у позбавленні права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна а також Кримінальний кодекс України доповнено статтею 111-1, якою визначено поняття колабораціонізму та його форми, а також відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, визначеного зазначеною статтею.

Дослідженням колабораційної діяльності в контексті кримінальної відповідальності займалися такі науковці, як М. Бондаренко, В. Кубальський, В. Кузнецов, О. Кравчук, О. Матюшенко, М. Сийплокі, І. Берднік, М. Головко проте недостатню уваги приділено змінам в Кримінальному Кодексі України, що відбулися під час військового стану.

Ключові слова: колаборант, військовий стан, окупаційна адміністрація, кримінальна відповідальність, законодавчі зміни, кримінальний кодекс.

Mulyar G., Khovpun O. CRIMINAL LEGISLATION NOVELS: COLLABORATIVE ACTIVITIES

The article examines the concept of "collaborative activity" and analyzes the changes made to the Criminal Code of Ukraine in terms of establishing criminal liability for collaborative activity. Considering the military situation throughout the territory of Ukraine, special attention should be paid to criminal liability for collaborative activities, because the cooperation of the country's citizens with the occupiers will contribute to the overthrow of the constitutional order, the sovereignty of the country's defense capability.

The proposed proper formulation of the specified concept: "Collaborative activity" is the conscious cooperation of citizens with the occupation administration, which is aimed at the Ukrainian statehood, through various interactions: transfer of material resources, propaganda, denial of armed aggression against Ukraine, voluntary occupation of positions in illegal authorities.

It has been established that the amendments made to Article 55 of the Criminal Code of Ukraine provide for a punishment consisting of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities as the main or additional punishment for committing criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine for a period of ten to fifteen years with the confiscation of property, as well as the Criminal Code of Ukraine supplemented by Article 111-1, which defines the concept of collaborationism and its forms, as well as responsibility for the commission of a criminal offense defined by the said article.

It was concluded that "collaborative activity" is distinguished from "treason" by the following signs: public denial by a citizen of Ukraine of carrying out armed aggression against Ukraine; collaborative actions are committed by the guilty person under conditions of occupation; criminal acts are committed for the benefit of the occupation administration and the aggressor state; voluntary transfer of civil servants of Ukraine to the side of the occupation administration.

Such scientists as M. Bondarenko, V. Kubalskyi, V. Kuznetsov, O. Kravchuk, O. Matyushenko, M. Siyploki, I. Berdnik, and M. Golovko were engaged in the study of collaborative activities in the context of criminal responsibility, however, insufficient attention has been paid to the changes in the Criminal Code of Ukraine that took place during martial law.

Key words: collaborator, martial law, occupation administration, criminal responsibility, legislative changes, criminal code.

Постановка проблеми. З початком збройної агресії Російської Федерації в Україні актуальності набрало питання кримінальної відповідальності за співпрацю українців з Російською Федерацією, її адміністраціями й так званими «ДНР» та «ЛНР» на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської областей, Криму. Тому на восьмий день війни, Верховна Рада України ухвалила законопроєкт № 5144 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колаборацію діяльність». Внесення необхідних змін до ряду статей кримінального законодавства щодо злочинів проти основ національної безпеки України свідчить про обов'язковість притягнення винних осіб до належного покарання та невідворотності відповідальності. До таких змін і відноситься – притягнення осіб за колаборацію діяльність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підґрунтям статті є науковий аналіз праць наступних вчених: М. Бондаренко, В. Кубальський, В. Кузнецов, О. Кравчук, М. Сийплокі. Проведене дослідження дозволяє підтвердити той факт, що відповідальність за здійснення колаборацію діяльності має бути обов'язковою у кримінальному законодавстві України. Тематика наукової статті набуває актуальності у зв'язку з повномасштабним вторгненням держави-агресора Російської Федерації на територію України.

Метою статті є дослідження інституту «колаборацію діяльність» в умовах введення воєнного стану на території України; надання визначення особі-колаборанту; дослідження ознак колаборацію діяльності на тимчасово окупованих територіях України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закон передбачає доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК України) новою статтею 111-1 - колаборацію діяльність. Відповідно до неї, колаборантами називатимуть тих громадян України, які: публічно заперечують збройну агресію проти України; підтримують рішення або дії держави-агресора, збройних формувань або окупаційної адміністрації держави-агресора; співпрацюють з державою-агресором, збройними формуваннями тощо; не визнають поширення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями (ч. 1).

Відповідно до ст. 111-1 до дій, які мають ознаки колаборацію діяльності слід віднести: добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово

окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 2); здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3); передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора (ч. 4); добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5); організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах (ч. 6); добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України (ч. 7); дії, які перераховані вище, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 8) [1].

Слід зазначити, що колабораційна діяльність має певні ознаки: 1. особа має бути громадянином України; 2. посада не пов'язана з організаційно-розпорядчими та адміністративно-господарськими функціями; 3. ведення діяльності на окупованій території; 4. пропаганда у закладах освіти; 5. передача матеріальних ресурсів незаконним збройним формуванням; 6. ведення господарської діяльності на окупованій територій; 7. інформаційна діяльність на державу-агресора; 8. участь у судових або правоохоронних органах, незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях окупованих територій.

В. Кубальський цілком обґрунтовано зазначає, що встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльності сприятиме більш ефективній протидії їй, матиме запобіжний характер, а також свідчитиме про належне розуміння законодавцем рівня її суспільної небезпеки [2, с. 358]. Суспільна небезпека вказаного кримінального правопорушення відображається і на встановлений законодавцем санкції статті.

О .Матюшенко пропонує встановити необмежені строки призначення покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у разі вчинення колабораційної діяльності під час дії воєнного стану, особами, які є представниками органів державної влади, здійснюють організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки або проявів колабораційної діяльності у закладах освіти, щодо школярів чи студентів [3, с. 110]. Погоджуюсь з думкою науковця щодо позбавлення права обіймати посади і займатись діяльністю, та вважаю, що вказана норма не має обмежуватись лише сферою освіти, але й відноситись до правоохоронних, судових органів, органів державної влади та місцевого самоврядування.

На думку О. Кравчук та М. Бондаренко, після внесення зазначених змін можуть виникати труднощі у відмежуванні складів правопорушень, передбачених ст. 111 та ст. 111-1 КК України. Основною контекстуальною відмінністю можна вважати те, що колабораційні дії вчиняються винною особою вже в умовах здійсненої окупації чи агресії [4].

Можна виділити наступні ознаки колабораційної діяльності, що відрізняють її від державної зради:

1. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України;
2. Колабораційні дії вчиняються винною особою в умовах здійснення окупації.
3. Злочинні дії вчиняються на користь окупаційної адміністрації та держави-агресора.
4. Добровільний перехід державних службовців України на бік окупаційної адміністрації.

І. Бердник та М. Головко, зазначають, що «державна зрада» завжди вчиняється громадянином України, а «колабораційна діяльність» – не завжди (окремі склади злочинів, передбачені ст. 111-1 КК, визначають, що дії можуть вчинятися лише громадянами України, а частина такої вказівки не містить). Крім того, державна зрада може вчинятися на користь будь-якої держави, а колабораційна діяльність – лише на користь держави-агресора [5, с. 161]. Слід враховувати відмінності у складах кримінальних правопорушень та вірно кваліфікувати вказані діяння.

В. Кузнецов та М. Сийплокі вважають, що ефективність кримінально-правової протидії

колабораційної діяльності залежить від легалізації стратегії перехідного правосуддя, чіткого опису ознак об'єктивної сторони, що дозволить відмежувати колабораційну діяльність від державної зради та політичної реалізації зазначених законодавчих змін [6, с. 14-15].

Значущість дослідження колабораціонізму в сучасному кримінальному праві зумовлюється тим, що воно дозволяє пропорційно визначити межі злочинності відповідного типу поведінки, відшукати належні правові засоби, що використовуються для реагування на неї, оцінити їхню реальну і перспективну ефективність, установити нормативні прогалини та інші вади кримінально-правової охорони безпеки держави, вибрати відповідний арсенал заходів впливу на колаборантів [7, с. 4].

При цьому, слід досліджувати всі об'єктивні обставини вчинення колабораційної діяльності та встановлювати факти, які впливають на доказування вказаного кримінального правопорушення. На стадії досудового розслідування можуть виникати проблеми зі збором доказової бази у зв'язку з перебування осіб, що є колаборантами на тимчасово окупованих територіях. Такі обставини унеможливлюють провести допит та встановити ряд свідків такого правопорушення, зібрати належний матеріал. Саме тому повідомлення про підозру колаборантам вручається заочно з метою подальшого притягнення останніх до кримінальної відповідальності.

На думку О.Острогляд, зміни, які були внесені під час військового стану в Україні до КК України, в тому числі про колабораційну діяльність, викликають обґрунтоване побоювання на рахунок можливості використання в майбутньому, крім того технічні аспекти набрання ними чинності також потребують аналізу [8, с. 287].

На думку О.Кузьменко, колаборант – це особа, яка умисно, добровільно та свідомо співпрацювала або закликала до співпраці з військовими формуваннями або представниками окупаційної адміністрації держави-агресора. Науковець пропонує до основних елементів криміналістичної характеристики колабораційної діяльності віднести: спосіб, місце, час вчинення злочину, засоби злочинного посягання та особу злочинця [9, с. 338].

В рамках Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» колабораційною діяльністю є усвідомлене співробітництво громадян з окупаційною адміністрацією, яке націлене проти української державності, шляхом різної взаємодії: передача матеріальних ресурсів, пропаганда, заперечення збройної агресії проти України, добровільне зайняття посад у незаконних органах влади.

В свою чергу, законом роз'яснюється, що окупаційна адміністрація – це сукупність державних органів і структур Російської Федерації, які виконували чи виконують властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування функції на тимчасово окупованій території України, в тому числі органи, організації, підприємства та установи, включаючи правоохоронні та судові органи, нотаріусів та суб'єктів адміністративних послуг. Тимчасово окупована територія – це частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація здійснюють фактичний або загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації [10].

Колабораційна діяльність є різновидом злочину проти основ національної безпеки України, тому притягнення до відповідальності колаборантів потребує жорсткого контролю з боку правоохоронних органів, а проведення швидкого, неупередженого та об'єктивного досудового розслідування є обов'язковим етапом відновлення цілісності держави.

Висновки. Колабораційна діяльність – це усвідомлене співробітництво громадян з окупаційною адміністрацією, яке націлене проти української державності, шляхом різної взаємодії: передача матеріальних ресурсів, пропаганда, заперечення збройної агресії проти України, добровільне зайняття посад у незаконних органах влади. Можна виділити наступні ознаки колабораційної діяльності, що відрізняють її від державної зради: публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України; колабораційні дії вчиняються винною особою в умовах здійснення окупації; злочинні дії вчиняються на користь окупаційної адміністрації та держави-агресора; добровільний перехід державних службовців України на бік окупаційної адміністрації.

КК України доповнили новою ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», якою передбачили кримінальну відповідальність за співпрацю з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями у військовій, політичній, інформаційній, адміністративній, господарській та трудовій сферах. Змінами, внесеними до ст. 55 КК України передбачено покарання, яке полягає у позбавленні права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Таким чином, наслідком прийняття цього закону стане запровадження кримінальної відповідальності за співпрацю з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями, яка передбачатиме обмеження доступу до зайняття посад, до посад, пов'язаних із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, строком на 15 років та накладення інших відповідних покарань для осіб, які здійснювали таку співпрацю, а також можливість ліквідації юридичних осіб, уповноважені особи яких здійснювали таку співпрацю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 25-26. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 2198-IX. Ст. 131.

2. Кубальський В. Проблеми кримінально-правової протидії колабораційний діяльності. Правова держава. 2019. № 30. С. 353–360.

3. Матюшенко О. Проблемні питання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за колабораційну діяльність. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1. С. 110–119.

4. Кравчук О., Бондаренко М. Стаття «Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України». Вектор прав людини. URL: http://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo.

5. Берднік І., Головко М. Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 156–162.

6. Кузнецов В., Сийплокі М. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2022. № 70. С. 374–381.

7. Письменський Є. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти). Науковий нарис. Сєвєродонецьк. 2020. 121 с.

8. Острогляд О. Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2022. № 1. С. 286–290.

9. Кузьменко О. Особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2022. № 1. С. 336–249.

10. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 2217-IX в ред. від 05.07.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text.

REFERENCES:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 25-26. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 2198-IKh.* 131. [in Ukrainian].

2. Kubalskyi, V. (2019). Problemy kryminalno-pravovoi protydii kolaboratsiinyi diialnosti. [Problems of criminal and legal counteraction to collaborative activities]. *Pravova derzhava.* № 30. 353–360. [in Ukrainian].

3. Matiushenko, O. (2022). Problemni pytannia pozbavlennia prava obiimaty pevni posady abo zaimatysia pevnoiu diialnistiu za kolaboratsiinu diialnist. [Problematic issues of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for collaborative activities]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy.* № 1. 110–119. [in Ukrainian].

4. Kravchuk, O., & Bondarenko, M. (2022, March 21). Stattia «Kolaboratsiina diialnist: analiz novoi statti 111-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy». [Article "Collaborative activity: analysis of new Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine"]. *Vektor prav liudyny*. Retrieved from: https://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo [in Ukrainian].

5. Berdnik, I., & Holovko, M. (2022). Osnovni oriientyry vidmezhuvannia kolaboratsiinoi diialnosti vid sumizhnykh skladiv kryminalnykh pravoporushen. [The main guidelines for distinguishing collaborative activities from related criminal offenses]. *Nove ukrainske pravo.* № 2. 156–162. [in Ukrainian].

6. Kuznetsov, V., & Syiploki, M. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsiinu diialnist yak novyi vyklyk sohodennia. [Criminal liability for collaborative activity as a new challenge today]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo». № 70. 374–381. [in Ukrainian].

7. Pysmenskyi, Ye. (2020). Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshche v Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty). [Collaborationism as a socio-political phenomenon in Ukraine (criminal and legal aspects)]. Naukovyi narys. Sievierodonetsk. 121. [in Ukrainian].

8. Ostrohliad, O. (2022). Kryminalno-pravova polityka v umovakh viiny: zakonodavchyi aspekt. [Criminal law policy in the conditions of war: legislative aspect]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo».* № 1. 286–290. [in Ukrainian].

9. Kuzmenko, O. (2022). Osoblyvosti kryminalistychnoi kharakterystyky kolaboratsiinoi diialnosti. [Peculiarities of forensic characteristics of collaborative activity]. Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo». № 1. 336–249. [in Ukrainian].

10. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy. (2014, April 14). [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2217-IX v red. vid 05.07.2022. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.11.2022

УДК 342.722
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-191-195

Гулак Олена Василівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
e-mail: lenagulac8118@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-9004-0185

Слюсаренко Сергій Вікторович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України.
e-mail: sergiy.sliusarenko@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-6718-222X

Позняков Спартак Петрович,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права
Вінницького національного аграрного університету
e-mail: poznakovspartak@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-3861-3710

ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

У статті досліджуються питання правового статусу іноземців та осіб без громадянства. Наголошується на тому, що дослідження сутності правового статусу іноземців та осіб без громадянства дозволяє з'ясувати їх місце і роль у суспільстві та державі як її членів та пояснює особливості їхнього правового статусу.

У статті аналізується поняття «правового статусу» як багатоаспектної, комплексної категорії, структура якої містить комплекс прав, обов'язків і гарантії.

Встановлено, що правовий статус іноземців та осіб без громадянства визначається як сукупність правових норм, що містять основоположні принципи і гарантії, які визначають поведінку іноземців та осіб без громадянства у зв'язку з реалізацією ними прав, обов'язків, свобод та законних інтересів на території України.

У статті зазначено, що права і обов'язки є основою правового статусу іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах та користуються правами і свободами що і громадяни України.

Встановлено, що іноземці та особи без громадянства мають певні обмеження, що торкаються політичних прав, а також права власності на землі сільськогосподарського призначення.

Зроблено висновок, що правовий статус іноземців та осіб без громадянства являє собою комплексний правовий інститут, врегульований нормами права, що містить юридично закріплене становище суб'єктів у соціальній системі з гарантованих їм сукупністю прав і обов'язків та гарантій.

Ключові слова: іноземці, особи без громадянства, правовий статус, законодавство, право, права і обов'язки громадян.

Gulak O., Slyusarenko S., Poznyakov S. LEGAL STATUS OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS: THEORETICAL AND LEGAL BASIS

The article examines the legal status of foreigners and stateless persons. It is emphasized that the study of the essence of the legal status of foreigners and stateless persons allows to clarify their place and role in society and the state as its members and explains the peculiarities of their legal status.

The article analyzes the concept of "legal status" as a multifaceted, complex category, the structure of which contains a complex of rights, obligations and guarantees.

It has been established that the legal status of foreigners and stateless persons is defined as a set of legal norms containing fundamental principles and guarantees that determine the behavior of foreigners and stateless persons in connection with their exercise of rights, obligations, freedoms and legitimate interests on the territory of Ukraine.

The article states that the rights and obligations are the basis of the legal status of foreigners and stateless persons who are in Ukraine on legal grounds and enjoy the same rights and freedoms as citizens of Ukraine.

It has been established that foreigners and stateless persons have certain restrictions affecting political rights, as well as ownership of agricultural land.

It was concluded that the legal status of foreigners and stateless persons is a complex legal institution, regulated by the norms of law, containing the legally fixed position of subjects in the social system with the set of rights and obligations and guarantees guaranteed to them.

Key words: foreigners, stateless persons, legal status, legislation, law, rights and responsibilities of citizens.

Постановка проблеми. Державно-правовий розвиток сучасної України, що об'єктивується на шляху побудови демократичної, правової, соціальної держави та втілює конституційний принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю, чиї інтереси, права і свободи визначають діяльність державної влади, об'єктивно виводить в коло найбільш важливих проблем конституційного права питання реалізації Конституції України, забезпечення прав і свобод людини і громадянина [1].

© О.В.Гулак, С.В.Слюсаренко, С.П.Позняков 2022

Проголошення Україною курсу на європейську інтеграцію та формування в цьому контексті внутрішньої і зовнішньої політики зумовило потребу досліджень правового статусу іноземців та осіб без громадянства.

Дослідження сутності правового статусу іноземців та осіб без громадянства дозволяє з'ясувати їх місце і роль у суспільстві та державі як її членів і пояснює особливості їхнього правового статусу й зв'язок з громадянством іншої держави, зміст та особливості їхнього права на працю за чинним національним та міжнародним законодавством, правові засоби дотримання та забезпечення цього права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною базою дослідження правового статусу іноземців і осіб без громадянства присвячено праці таких вчених, зокрема: О. Бобокала, Н. Вітрук, Л.Воєводіна, А. Гамалій, В. Галунька, В. Горшенева, О. Горбань, Є. Герасименко, В. Грабильнікова, В.Довгого, В. Іванчо, Я. Кістанова, І. Козинець, О. Кушніренко, Є. Петрова, Н. Погорецької, В. Погорілко, А. Путова, О. Пушкіної, О. Світличного, Т. Чебикіної та інших.

Метою статті є дослідження сутності правового статусу іноземців і осіб без громадянства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На території України поряд із її громадянами проживають іноземці, до яких законодавство України відносить громадян іноземних держав, а також осіб без громадянства, які не належать до громадян будь-якої держави [2, с. 59].

Визначення місця та особливості діяльності будь-якого із суб'єктів правовідносин можливе лише за умови аналізу їх правового статусу, який відображає основні сторони відносин особи з державою та суспільством [3, с. 18].

Виникнення категорії «правовий статус іноземців» пов'язане з розвитком людської цивілізації і, зокрема, з розвитком міжнародних відносин, які, у свою чергу, впливають на створення й розвиток норм законодавства про іноземців та осіб без громадянства [4, с. 1].

Поняття «статус» являє собою сукупністю прав та обов'язків, що визначають юридичний стан особи, державного органу чи міжнародної організації; комплексний показник становища певного прошарку, групи чи індивідів в соціальній системі – один з найважливіших параметрів соціальної стратифікації [5, с. 357].

Поняття «правового статусу» є багатоаспектної, комплексної категорією, структура якої містить комплекс прав, обов'язків, гарантії щодо місця суб'єкта в системі правовідносин. Так, на думку Ю.С.Шемшученка, правовий статус – це встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав і обов'язків [6, с. 626].

Правовий статус мають будь-яка особа, відокремлені групи осіб, а також сукупність усіх осіб у суспільстві в цілому – громадянське суспільство. Правовий статус населення кожної держави визначається, насамперед, нормами внутрішньодержавного права.

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства визначено Конституцією України, законами України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про імміграцію», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «Про прикордонний контроль», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» та іншими нормативно-правовими актами України, а також нормами міжнародного права [2, с. 59].

У наукових колах поняття правового статусу іноземців та осіб без громадянства озглядають в різних аспектах. Так, О.П. Горбань, вказує на доцільність розгляду цієї категорії громадян, як у социальному та правовому аспектах [7].

Я.М. Кістанова пропонує розглядати правовий статус іноземців та осіб без громадянства як самостійних суб'єктів конституційних, адміністративних правовідносин, структурні елементи яких є основні (права, свободи та обов'язки) та факультативні складові (принципи, відповідальність та ін.). Таким чином, в базових елементах правового статусу іноземців та осіб без громадянства відображається правова природа, сутність суб'єкта, його призначення в державі та суспільстві, розкривається необхідність його функціонування, принципи взаємодії з органами державної влади [8, с. 27]. Н.К. Шаптала, визначаючи правовий статус особи як сукупність прав та обов'язків особи, що визначені та гарантовані Конституцією України й законами України, іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, зазначає, що правовий режим іноземців – це сукупність їх прав та обов'язків на території держави перебування [9, с. 151].

Таким чином, правовий статус іноземців та осіб без громадянства можна визначити як сукупність правових норм, що містять основоположні принципи і гарантії, які визначають поведінку іноземців та осіб без громадянства у зв'язку з реалізацією ними прав, обов'язків, свобод та законних інтересів на території України.

Відповідно до ст. 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом [10].

Конституцією України чітко розмежовано досліджувані категорії, власне: «іноземець» та «особа без громадянства», відносячи до перших лише іноземних громадян (ч. 1 ст. 26). Відповідно до конституційних

положень нормами Законів України: «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (ст. 1) та «Про громадянство України» (ст. 1) регламентовано визначення «іноземців» та «осіб без громадянства» [16]. Зокрема, відповідно до ч. 6, ч.7 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» - (далі – Закон), іноземець - особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав; іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, - іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території, або тимчасово перебувають в Україні [11].

Незважаючи на законодавче визначення поняття «іноземець», в наукових колах відсутній однозначний підхід до його розуміння. Так, під цим поняттям автори розуміють як іноземного громадянина – громадянина іншої держави; другі допускають іноземне походження осіб без громадянства, проте розмежовують їх з іноземними громадянами за правовим статусом; треті застосовують комплексний термін, який включає всіх осіб, які не є громадянами України, проте потрапляють під її територіальну юрисдикцію, тобто іноземних громадян та осіб без громадянства [2, с. 59]. На думку С.В. Константінова, «іноземний громадянин» - це особа, яка є громадянином чи підданим іншої держави, що підтверджено відповідними документами, яка не є громадянином України, але у зв'язку із постійним чи тимчасовим перебуванням на території України, а також інших причин, перебуває у правовому зв'язку з Україною в особі її компетентних органів» [12, с. 22].

На правовий статус іноземців, також, впливають підстави їх перебування на території України: іноземців, які іммігрували в Україну на постійне проживання; іноземців, які іммігрували в Україну для тимчасового працевлаштування; політемігрантів (іноземців, яким надано притулок на території України); біженців; осіб, які користуються дипломатичними і консульськими привілеями та імунітетами; іноземців, які перебувають на території України на підставах, передбачених міжнародними договорами України (наприклад, військовослужбовці іноземних держав); нелегальних мігрантів (ст. 4 Закону) [11].

Правовий статус особи без громадянства досить часто прирівнюють до статусу іноземця. Однак він не є ідентичний. На відміну від іноземця, який одночасно перебуває під юрисдикцією двох держав – держави громадянства і держави місцеперебування, особа без громадянства завжди знаходиться виключно під владою останньої - держави.

Відповідно до ч. 15 ст. 1 Закону особа без громадянства - особа, яка не розглядається як громадянин будь-якою державою в силу дії її закону [11].

Стаття 26 Конституції України зазначає, що особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, які і громадяни України [10].

Особам без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, гарантуються свобода пересування та вільний вибір місця проживання на її території, за винятком обмежень, які встановлені законом (ст.2 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»).

Згідно зі ст.4 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», законними підставами для перебування особи без громадянства в Україні є посвідка на тимчасове та постійне проживання [11].

Права і обов'язки є основою правового статусу іноземців та осіб без громадянства. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [11].

Так, одним із прав іноземців та осіб без громадянства є право на працю. Іноземці, які постійно проживають в Україні, можуть працювати на підприємствах, в установах і організаціях або займатися іншою трудовою діяльністю на підставах і в порядку, встановлених для громадян України. Роботодавці мають право на застосування праці іноземців та осіб без громадянства на території України на підставі дозволу, що видається територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції.

Також, іноземці та особи без громадянства, отримують право на постійне проживання (ст. 5 Закону) [11].

Таким чином, можна зробити висновок, що права і свободи іноземців та осіб без громадянства в Україні є достатньо широкими і різноманітними, оскільки вони передбачені різними галузями українського законодавства – конституційним, адміністративним, цивільним, трудовим, сімейним, кримінальним, фінансовим, земельним тощо.

Водночас, існують певні обмеження, що торкаються вище зазначеної категорії громадян. Так, іноземці не користуються в Україні більшістю політичних прав (не можуть об'єднуватися в політичні партії; не беруть участі в управлінні державними справами; не мають виборчих прав; не можуть брати участі у референдумах тощо) [13, с. 31].

Також, відповідно до ч. 4 ст. 81 Земельного Кодексу України, землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземцями, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню [14]. Тобто, встановлені законодавством обмеження обумовлені, у першу чергу

попередженням завдання шкоди національним інтересам України, правам, свободам і законним інтересам громадян та іншим особам, які законно проживають в Україні.

Водночас, Конституція України та міжнародне законодавство зазначають право іноземців та осіб без громадянства звернутися до суду для захисту порушених прав і законних інтересів. Окрім Конституції, право на судовий захист іноземців та осіб без громадянства передбачено й іншими вітчизняними законодавчими актами [15, с. 207].

Висновки. Отже, враховуючи вище наведене, доцільно зробити наступні висновки. Захист прав громадян, у тому числі іноземців та осіб без громадянства належить до одного із найважливіших обов'язків держави, адже права й свободи людини та громадянина є найвищою цінністю та визначається основним критерієм демократичності держави.

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства являє собою комплексний правовий інститут, врегульований нормами права, що містить юридично закріплене становище суб'єктів у соціальній системі з гарантованих їм сукупністю прав і обов'язків та гарантій. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах користуються тими правами і свободами, що і громадяни України. Водночас, в порівнянні з громадянами України, іноземні громадяни та особи без громадянства мають дещо менший обсяг прав, що обумовлено їх правовим статусом.

Гарантування іноземцям та особам без громадянства прав і свобод, свідчить про демократичні направлення законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бабенко К.А. Системні основи закріплення правового статусу людини у Конституції України. URL: https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/427-sistemni-osnovi-zakriplennya-pravovogo-statusu-lyudini-v-konstitutsiji-ukrajini.html

2. Грабильніков А. В. Конституційно-правовий статус і правовий режим іноземців та осіб без громадянства в Україні: співвідношення понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 6. С. 59–66.

3. Литвин І.І. Сутність поняття правового статусу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія Право. Випуск 38. Том. 1. С. 18–21.

4. Козинець І. Порівняльний аналіз нормативних джерел зарубіжних країн про правовий статус іноземців та осіб без громадянства. URL: http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/12760/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%.pdf

5. Політичний енциклопедичний словник: Навчальний посібник .За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабита. К.: Генеза, 1997. 400 с.

6. Юридична енциклопедія в 6 т. За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ. Укр. Екцикл. Т. 5 : П – С. 2002. 736 с.

7. Горбань О.П. Правовий та соціальний статус іноземця та особи без громадянства. URL: https://dspace.univd. edu.ua/xmlui/bitstream/handle/ 123456789/2799/Pravovyi%20ta%20sotsialnyi%20status%20inozemtsia%20ta%20osoby_%20Horban_2007.pdf?sequence=2&isAllowed=y

8. Кістанова Я.М. Питання визначення та реалізації адміністративно- правового статусу іноземців в Україні. *Правова держава*. 2016. № 22. С. 26–31.

9. Шаптала Н.К. Конституційне право України: Навчальний посібник. Запоріжжя: Дике Поле. 2012. 470 с.

10. Конституція України. Відомості Верховної Ради. 1996. №30. ст.141.

11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09. 2011 р. № 3773-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 19-20. Ст.179.

12. Константінов С.В. Адміністративноправовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення: дис… канд. юрид. наук. К., 2002. 195 с.

13. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 2011. 216 с.

14. Земельний Кодекс України: Закон України від 25.10 2001 р. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3-4. Ст. 27.

15. Світличний О.П. Судовий захист іноземців та осіб без громадянства. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 205–210.

REFERENCES:

1. Babenko, K.A. Systemni osnovy zakriplennia pravovoho statusu liudyny u Konstytutsii Ukrainy. [Systemic foundations of establishing the legal status of a person in the Constitution of Ukraine]. Retrieved from: https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/427-sistemni-osnovi-zakriplennya-pravovogo-statusu-lyudini-v-konstitutsiji-ukrajini.html [in Ukrainian].

2. Hrabylnikov, A. V. (2015). Konstytutsiino-pravovyi status i pravovyi rezhym inozemtsiv ta osib bez hromadianstva v Ukraini: spivvidnoshennia poniat. [Constitutional and legal status and legal regime of foreigners and stateless persons in Ukraine: correlation of concepts]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii.* № 6. 59–66. [in Ukrainian].

3. Lytvyn, I.I. (2016). Sutnist poniattia pravovoho statusu. [The essence of the concept of legal status]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo.* Vypusk 38. Tom. 1. 18–21. [in Ukrainian].

4. Kozynets, I. (2009). Porivnialnyi analiz normatyvnykh dzherel zarubizhnykh krain pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva. [Comparative analysis of normative sources of foreign countries on the legal status of foreigners and stateless persons]. Retrieved from: http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/12760/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%.pdf [in Ukrainian].

5. Shemshuchenko, Iu.S., & Babyt,V.D. (1997). Politychnyi entsyklopedychnyi slovnyk. [Political encyclopedic dictionary]. Navchalnyi posibnyk. 400. [in Ukrainian].

6. Shemshuchenko, Iu.S. (ed) (2002). Yurydychna entsyklopediia v 6 t. [Legal encyclopedia in 6 volumes]. Kyiv. Ukr. Ektsykl. T. 5 : P – S. 736. [in Ukrainian].

7. Horban, O.P. (2007). Pravovyi ta sotsialnyi status inozemtsia ta osoby bez hromadianstva. [Legal and social status of a foreigner and stateless person]. Retrieved from: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2799/Pravovyi%20ta%20sotsialnyi%20status%20inozemtsia%20ta%20osoby_%20Horban_2007.pdf?sequence=2&isAllowed=y [in Ukrainian].

8. Kistanova, Ya.M. (2016). Pytannia vyznachennia ta realizatsii administratyvno- pravovoho statusu inozemtsiv v Ukraini. [The question of determining and implementing the administrative and legal status of foreigners in Ukraine]. *Pravova derzhava.* № 22. 26–31. [in Ukrainian].

9. Shaptala, N.K. (2012). Konstytutsiine pravo Ukrainy.[Constitutional law of Ukraine]. Navchalnyi posibnyk. 470. [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainy. (1996). [Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady. №30. 141. [in Ukrainian].

11. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva. (2011, September 22). [On the legal status of foreigners and stateless persons]. Zakon Ukrainy № 3773-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 19-20. St.179. [in Ukrainian].

12. Konstantinov, S.V. (2002). Administratyvno-pravovyi status inozemtsiv v Ukraini ta mekhanizm yoho zabezpechennia. [Administrative and legal status of foreigners in Ukraine and the mechanism of its provision]. dys… kand. yuryd. nauk. 195. [in Ukrainian].

13. Alforov, S. M., & Vashchenko, S. V., & Dolhopolova, M. M., & Kupin, A.P. (2011). Administratyvne pravo. Zahalna chastyna. [Administrative Law. General part]. 216. [in Ukrainian].

14. Zemelnyi Kodeks Ukrainy. (2001, October 25). [Land Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2768-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2002. № 3-4. 27. [in Ukrainian].

15. Svitlychnyi, O.P. (2021). Sudovyi zakhyst inozemtsiv ta osib bez hromadianstva. [Judicial protection of foreigners and stateless persons]. *Kyivskyi chasopys prava.* № 4. 205–210. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

УДК 347.799.1(477)
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-195-199

Гусар Ольга Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
e-mail: Gusar_oa@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-0005-7360

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджуються міжнародно-правові акти, що становлять основу міжнародного співробітництва держав щодо забезпечення морської безпеки. Незважаючи на достатньо великий обсяг здобутків міжнародного співтовариства щодо правового регулювання морської безпеки, рівень аварійності світового морського флоту та шкідливих наслідків для людства та природнього середовища все ще залишається дуже високим. Негативні наслідки аварій великих морських суден поширюються не тільки на безпосередніх учасників морського підприємства, судно, його екіпаж і пасажирів, судновласників, але і забруднюють та наносять збитки прибережним країнам та населенню, життя яких піддається небезпеці через морські аварії. Морська безпека є складовою державної безпеки, тому стратегічні завдання і пріоритети розвитку морської галузі повинні бути визначені в стратегічних документах на національному рівні кожної світової морської країни. Актуальним для морської безпеки є співвідношення національного морського законодавства і міжнародного морського законодавства.

© О.А.Гусар, 2022

Зазначено, що міжнародно-правове регулювання морської безпеки набуває великого значення в умовах стрімкого розвитку економіки та розвитку сфери високих технологій, коли збільшуються розміри морських суден, значно підвищується інтенсивність судноплавства в багатьох районах Світового океану та збільшується кількість морських аварій та катастроф. Автором визначено чинники, які впливають на необхідність створення правової бази щодо убезпечення морської діяльності та мінімізувати негативні наслідків для людства та природнього середовища.

Важливу роль в прийнятті міжнародних норм (конвенцій, угод, правил, рекомендацій), відіграють ООН, Міжнародна морська організація та інші міжнародні урядові та неурядові організації, які співпрацюють з ними.

Реалізація національних правових заходів щодо забезпечення безпеки мореплавства можлива за умов створення системи державної морської безпеки та спільної, ефективної роботи морської адміністрації і діяльності контролюючих та інспектуючих органів.

Ключові слова: міжнародне право, морське право, безпека, морський транспорт, правове регулювання.

Husar O. INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF MARITIME SAFETY

The article examines the international legal instruments which form the basis of international cooperation of States in ensuring maritime security. Despite a fairly large volume of achievements of the international community in the field of legal regulation of maritime safety, the level of accidents in the world's maritime fleet and the harmful consequences for humanity and the environment is still very high. The negative consequences of large ship accidents extend not only to the direct participants of the maritime enterprise, the ship, its crew and passengers, and shipowners, but also pollute and cause damage to coastal countries and the population whose lives are endangered by maritime accidents. Maritime security is a component of state security, so strategic tasks and priorities for the development of the maritime industry should be defined in strategic documents at the national level of each world maritime country. The correlation between national maritime legislation and international maritime legislation is relevant for maritime security.

It is noted that international legal regulation of maritime security is becoming increasingly important in the context of rapid economic development and development of the high-tech sector, when the size of ships increases, the intensity of navigation in many areas of the World Ocean increases significantly, and the number of maritime accidents and disasters increases. The author identifies the factors that influence the need to create a legal framework for the safety of maritime activities and minimize the negative consequences for humanity and the environment.

The UN, the International Maritime Organization and other international governmental and non-governmental organizations cooperating with them play an important role in the adoption of international norms (conventions, agreements, rules, recommendations).

The implementation of national legal measures to ensure maritime safety is possible provided that a system of state maritime security is established and that the maritime administration, as well as the activities of controlling and inspecting authorities, work together in a joint, effective manner.

Key words: international law, maritime law, security, maritime transport, legal regulation.

Постановка проблеми. У всі часи держави, розташовані на океанських і морських узбережжях, проголошували морську діяльність одним з головних пріоритетів своєї внутрішньої і зовнішньої політики. Прибережні води завжди були запорукою до стабільного економічного зростання, сприяли розбудові держави, мали велике оборонне значення і значною мірою визначали міць світових морських держав.

В той же час, протягом всієї історії людства море було важливим економічним маршрутом імпорту. Більшість торгівлі відбувається саме на морі, а рибальство є важливою галуззю промисловості. Світове судноплавство та рибальство розвивалися разом. Зростає комерційна цінність світового океану, і все дедалі більше переоцінюється через свій економічний потенціал, особливо у сфері викопного палива, морських ресурсів та видобутку корисних копалин. З розвитком економіки збільшується інтенсивність судноплавства. Все це є чинниками, які наполегливо вимагають підвищеної уваги міжнародного співтовариства щодо морської безпеки. Безумовно, сучасний перехід до інноваційної моделі соціально-економічного розвитку держав робить особливо важливими цілеспрямовані дії щодо забезпечення морської безпеки як складової економічної безпеки та безпеки її громадян, що базуються на єдиній міжнародній та національній стратегіях. Саме норми такої документації є тим важливим вектором розвитку міжнародної і національної морської могутності. Вони визначають стратегічні завдання та пріоритети розвитку національного торговельного флоту, а також військово-морського флоту морських сил і забезпечують реалізацію прав усіх держав світових морів.

Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1108 «Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року» було затверджено другу – чинну на сьогодні – редакцію Морської доктрини України на період до 2035 року [1]. Документ визначає стратегію та основні напрями розвитку України як морської держави, окреслює напрями морської політики держави та національні інтереси на морі, особливо в умовах тимчасової окупації української території Російською Федерацією. На сьогодні, внаслідок тимчасової окупації Російською Федерацією і веденням бойових дій, Україна позбавлена можливості здійснювати морську діяльність у водах, прилеглих до тимчасово окупованої української території, використовувати важливі частини морської транспортної та енергетичної інфраструктури на шельфі Чорного та Азовського морів і фактично постійно перебуває у небезпеці.

Мета статті – проаналізувати загрози, що спричиняють морську безпеку, визначити роль та стан міжнародно – правового регулювання морської безпеки в сучасному світі та динаміку розвитку правовідносин у галузі морського права.

Аналіз останнніх досліджень та публікацій. Питання правового регулювання морської безпеки досліджувалося в працях таких учених: А.О.Балобанової, В.О.Допілко, В.В.Демиденко, А.В.Іванової,

Л.А.Моджорян, Р.М.Короткого, С.С.Кузнецова, А.Н.Шемякіна. При написанні статті використовувалися публікації у фахових виданнях вітчизняних і зарубіжних учених, міжнародні конвенції та національне морське законодавство. Під час написання статті були опрацьовані праці зарубіжних учених-міжнародників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальним питанням є вирішення забезпечення безпеки на морі, оскільки воно має значення не лише щодо безпеки мореплавства, експлуатації суден, перевезень вантажів і пасажирів, але і для всіх інших видів людської діяльності: рибальства, морських наукових досліджень, розвідки і розробки морського дна тощо.

Дискусії про морську безпеку часто посилаються на «загрози», які переважають у морській сфері. Вони стосуються загроз між державами з приводу морських конфліктів, морського тероризму, піратства, контрабанди наркотиків, незаконне перевезення людей та товарів, розповсюдження зброї, незаконний вилов риби, екологічна злочинність, морські аварії та катастрофи. Морська безпека повинна бути визначена таким чином, щоб не було ніяких погроз.

Важливим чинником у системі забезпечення безпеки мореплавства є людський фактор. У багатьох випадках, як показують розслідування, головною причиною інцидентів та катастроф є людина: помилки командного складу, рядових моряків, лоцманів, берегових служб тощо. Низький правовий рівень в діяльності окремих суб'єктів управління, зокрема, капітанів суден і капітанів портів, на яких покладаються обов'язки управління цими об'єктами водного транспорту; відсутність цілісної ефективної та злагодженої правової системи регулювання діяльності на морському торговельному та внутрішньому водному транспорті, призводять до суперечностей у правозастосуванні та створюють комплекс проблем організаційно-правового характеру.

Початком формування міжнародно-правової системи забезпечення безпеки мореплавства можна вважати початок XX століття. Поштовхом для врегулювання відносин морських безпечних перевезень пасажирів та вантажів стала аварія і загибель Титаніка в 1914 р., після чого була прийнята Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі, в яку згодом вносилися чотири поправки (1914 р., 1929 р., 1948 р., 1960 р.). Норми цієї Конвенції встановлюють вимоги до конструкції і устаткування суден і є найважливішим правовим документом з безпеки торгових суден.

1 листопада 1974 року на Міжнародній конференції з охорони людського життя на морі був прийнятий повністю новий текст Конвенції SOLAS.

Конвенція SOLAS набула чинності 28 травня 1980 року та у відносинах між договірними сторонами замінила Міжнародну конвенцію з охорони людського життя на морі (1960 р.) [2].

Важливу роль в убезпеченні морських перевезень відіграє система міжнародного регулювання перевезень небезпечних вантажів, яка включає велику кількість конвенцій та угод, основними з яких є: Міжнародний кодекс морського перевезення небезпечних вантажів (МКМПНВ, або IMDG CODE) [3], Правила безпечного перевезення радіоактивних матеріалів (Правила МАГАТЕ) [4]; Міжнародна Конвенція про охорону людського життя на морі (СОЛАС-74) [2]; Міжнародна конвенція по запобіганню забруднення з суден (МАРПОЛ) [5].

Міжнародні нормативні акти (конвенції, угоди, правила, рекомендації), як правила поведінки щодо забезпечення морської безпеки приймаються під егідою і в рамках ООН та її спеціалізованих установ, Міжнародної морської організації (ІМО), Міжнародної організації праці (ILO), Всесвітньої організації охорони здоров'я (WHO) та міжнародними неурядовими організаціям. Вони також беруть активну участь у розробці проектів нормативних актів (Міжнародний морський комітет (СМІ), Консультативний комітет із запобігання забруднення моря нафтою (ACOPS), Об'єднання судновласників Європейського Союзу (ECSA), Комітет експертів з перевезення небезпечних вантажів Економічної і Соціальної Ради ООН, Міжнародна палата судноплавства, Міжнародна федерація судновласників, Міжнародна організація зі стандартизації, Міжнародна торгова палата, Міжнародна Асоціація класифікаційних товариств, Міжнародна федерація асоціації капітанів та ін.

Вагома роль у створенні великого масиву міжнародно - правових актів щодо забезпечення безпеки мореплавства належить Міжнародній морській організації (ММО). Підвищення безпеки мореплавства здійснюється шляхом обов'язкового створення і застосування єдиних стандартів, які будуть застосовуватися як при керуванні суднами з берега, так і їх експлуатації екіпажами. ММО також співпрацює з відповідними урядовими і неурядовими міжнародними організаціями. Однак, проблема продовжує існувати, оскільки негативні наслідки аварій великих морських суден поширюються не лише на учасників морського підприємства, судно, його екіпаж і пасажирів, але і на прибережні країни. Однією з причин того, що це явище набуває все більш загрозливого характеру, є недостатня ефективність національних правових заходів щодо забезпечення безпеки мореплавства, які мають відповідати сучасним нормам міжнародного морського права.

В морській практиці зафіксовані численні випадки аварійних нафтових забруднень, які спричиняють масштабні збитки морському середовищу і пов'язаним з нею інтересів прибережних держав. Норми, що регулюють питання морської безпеки містяться в Міжнародній конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою (1969 р.) [6], у Міжнародній конвенції про створення Міжнародного фонду для компенсації збитків від забруднення нафтою (1971 р.) [7], Міжнародній конвенції щодо запобігання забрудненню із суден (1973 р.) [5], Конвенції про обмеження відповідальності щодо

морських вимог (1976 р.) [8], Міжнародній конвенції про відповідальність і компенсацію за шкоду у зв'язку з перевезенням морем небезпечних і шкідливих речовин (1996 р.) [9].

Непоодинокі випадки морського тероризму також загрожують безпеці торгового мореплавства. Однак прибережні держави не завжди можуть надати термінову й ефективну допомогу суднам, що піддалися нападу терористів. У цих випадках єдиним ефективним способом оперативного сповіщення таких суден і кораблів про небезпеку, що насувається, можуть служити засоби Автоматичної Ідентифікаційної Системи (АІС). Обов'язкова установка навігаційного устаткування АІС на судна передбачена Розділом 5 "Навігаційна безпека" Конвенцій СОЛАС–74, з урахуванням вимог, викладених в Резолюції ІМО MSC.99(73) від 5 грудня 2000 р.

А.В. Іванова в своїй науковій праці наводить класифікацію міжнародних договорів як «лідера» із джерел міжнародного морського права, що встановлюють стандарти забезпечення безпеки на морі:

– багатосторонні договори загального характеру, в яких містяться норми щодо забезпечення безпеки на морі: Конвенція ООН з морського права 1982 року, Конвенція про відкрите море 1958 року, Конвенція про територіальне море та прилеглу зону 1958 року, Конвенція про континентальний шельф 1958 року;

– багатосторонні договори спеціального характеру, що регулюють правовідносини виключно у сфері забезпечення безпеки на морі: Міжнародна конвенція про вантажну марку 1966 року, Конвенція про міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі 1972 року, Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі 1974 року;

– багатосторонні договори спеціального характеру, що стосуються забезпечення безпеки на морі: Міжнародна конвенція про обмірювання суден 1969 року, Конвенція МОП про мінімальні норми на торговельних суднах 1976 року, Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978/95 року, Паризький Меморандум про взаєморозуміння щодо контролю суден державою порту 1982 року;

– взаємні умови, серед яких особливий інтерес мають угоди з морського судноплавства і у сфері пошуку і рятування: Женевська конвенція про відкрите море 1958 року, Міжнародна конвенція про рятування 1989 року[10].

На брифінгу, присвяченому прийняттю Найробійської угоди про попередження морських аварій (2008 р.), генеральний секретар Міжнародної морської організації Е. Мітропулос закликав прибережні держави «за можливості швидше заповнювати прогалини в існуючих міжнародних конвенціях із метою уніфікації міжнародних норм і стандартів, націлених на забезпечення попередження аварій поза територіального моря, і тим самим надавати допомогу ІМО в забезпеченні навігації та захисту навколишнього (морського) середовища [11, с. 48].

Однак, не всі документи чітко встановлюють імперативні норми, наприклад Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року [12], не врегульовує усі питання безпеки у галузі водного транспорту, оскільки містить в основному декларативні норми.

Наразі простежується відсутність взаємозв'язку та неузгодженість у конвенціях та резолюціях, які приймалися в різні періоди часу, а подекуди вони суперечать одна одній; наявні прогалин в національному законодавстві держав через відсутність чіткої системи трансформації міжнародно-правових норм з міжнародного морського права в норми національного морського права, а також далеко не всі аспекти забезпечення безпеки на морі охоплюються створеними і нині діючими нормативно-правовими актами.

Висновки. Аналіз наявного масиву міжнародно-правових норм щодо морської безпеки свідчить про те, що питання врегулювання, а відповідно і забезпечення безпеки мореплавства, є багатоаспектним і залежить від напрямку міжнародного співробітництва у цій сфері, від суб'єктів, що здійснюють ці правовідносини. Простежується недостатня ефективність національних правових заходів щодо забезпечення безпеки мореплавства, які мають відповідати сучасним нормам міжнародного морського права. Вбачається, що морська безпека залежить від активної і конструктивної діяльності держав, які використовують водні простори. Наявність правових форм універсального і регіонального характеру не є запорукою безпечного мореплавства. Достатній рівень забезпечення безпеки можливий за умов створення системи державної морської безпеки та спільної, ефективної роботи морської адміністрації та діяльності контролюючих та інспектуючих органів. Для належного функціонування системи державної морської безпеки важливо створення національної правової бази у відповідності з вимогами міжнародних правових актів. Заходи із забезпечення морської безпеки можуть здійснюватися як безпосередньо державами, так і через міжнародні організації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1108 «Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року». Офіційна база законодавства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1108-2018-%D0%BF#Text

2. Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі (1974 р.). Офіційна база законодавства України. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_251

3. Міжнародний кодекс морського перевезення небезпечних вантажів (МКМПНВ, або IMDG CODE). Офіційна база законодавства. URL: https://ips.ligazakon.net/document/TM048178

4. Правила безпечного перевезення радіоактивних матеріалів (Правила МАГАТЕ). Офіційна база законодавства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/z1313-20#Text

5. Міжнародна конвенція по запобіганню забруднення з суден. Офіційна база законодавства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text

6. Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою (1992 р.). Офіційна база законодавства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_839#Text

7. Міжнародна конвенція про створення Міжнародного фонду для компенсації збитків від забруднення нафтою (1969 р.) Офіційна база законодавства. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU71010?ed=1971_12_18&an=2

8.Конвенція про обмеження відповідальності щодо морських вимог (1976 р.). Офіційна база законодавства. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU76K01U

9. Міжнародна конвенція про відповідальність і компенсацію за шкоду у зв'язку з перевезенням морем небезпечних і шкідливих речовин (1996 р.). Офіційна база законодавства. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU96651

10. Іванова А. В. Діяльність України у забезпеченні впровадження міжнародних норм у сфері рятування на морі. *Lex Portus : юрид. наук. журн; НУ "ОЮА", ГО "МА Святий Миколай*". Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. № 2. С. 21-30.

11. Netherlands signs Wreck Removal Convention. Briefing 50, 28 October 2008. P. 37.

12. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року. Офіційна база законодавства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_220

REFERENCES:

1. «Pro vnesennia zmin do Morskoi doktryny Ukrainy na period do 2035 roku». (2018,December 18). [On making changes to the Maritime Doctrine of Ukraine for the period until 2035]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1108. *Ofitsiina baza zakonodavstva.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1108-2018-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

2. Mizhnarodna konventsiia z okhorony liudskoho zhyttia na mori (1974, November 1). [International Convention for the Protection of Human Life at Sea]. *Ofitsiina baza zakonodavstva Ukrainy.* Retrieved from: https://zakon.cc/law/document/read/995_251 [in Russian].

3. Mizhnarodnyi kodeks morskoho perevezennia nebezpechnykh vantazhiv (MKMPNV, abo IMDG CODE). (1965). [International Code of the Sea Carriage of Dangerous Goods]. *Ofitsiina baza zakonodavstva.* Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/TM048178 [in Ukrainian].

4. Pravyla bezpechnoho perevezennia radioaktyvnykh materialiv (Pravyla MAHATE). (2020). [Rules for safe transportation of radioactive materials (IAEA Rules)]. *Ofitsiina baza zakonodavstva.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/z1313-20#Text [in Ukrainian].

5. Mizhnarodna konventsiia po zapobihanniu zabrudnennia z suden. (1973, November 2). [International Convention on the Prevention of Pollution from Ships]. *Ofitsiina baza zakonodavstva*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text [in Ukrainian].

6. Mizhnarodna konventsiia pro tsyvilnu vidpovidalnist za shkodu vid zabrudnennia naftoiu (1992, November 27). [International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage]. *Ofitsiina baza zakonodavstva.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_839#Text [in Ukrainian].

7. Mizhnarodna konventsiia pro stvorennia Mizhnarodnoho fondu dlia kompensatsii zbytkiv vid zabrudnennia naftoiu (1969) [International Convention on the Creation of an International Fund for Oil Pollution Compensation]. *Ofitsiina baza zakonodavstva.* Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU71010?ed=1971_12_18&an=2 [in Russian].

8. Konventsiia pro obmezhennia vidpovidalnosti shchodo morskykh vymoh (1976). [Convention on Limitation of Liability for Maritime Claims]. *Ofitsiina baza zakonodavstva. Retrieved* from: https://ips.ligazakon.net/document/MU76K01U [in Ukrainian].

9. Mizhnarodna konventsiia pro vidpovidalnist i kompensatsiiu za shkodu u zviazku z perevezenniam morem nebezpechnykh i shkidlyvykh rechovyn (1996) [International Convention on Liability and Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Dangerous and Noxious Substances by Sea]. *Ofitsiina baza zakonodavstva.* Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/MU96651 [in Ukrainian].

10. Ivanova, A. V. (2018). Diialnist Ukrainy u zabezpechenni vprovadzhennia mizhnarodnykh norm u sferi riatuvannia na mori. [Ukraines activities in ensuring the implementation of international norms in the field of rescue at sea]. *Lex Portus: yuryd. nauk. zhurn;* NU "OIuA", HO "MA Sviatyi Mykolai". Vydavnychyi dim «Helvetyka». № 2. 21-30. [in Ukrainian].

11. Netherlands signs Wreck Removal Convention. (2008, October 28). Briefing 50. 37. [In English].

12. Konventsiia pro borotbu z nezakonnymy aktamy, spriamovanymy proty bezpeky morskoho sudnoplavstva. (1988). [Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation]. *Ofitsiina baza zakonodavstva.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_220 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

УДК 351.74: 075.2
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-200-205

Борисенко Владислав Дмитрович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
e-mail: vladislav7932@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3122-1709

СУБ'ЄКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Стаття присвячена вивченню особливостей суб'єктів механізму публічного адміністрування у сфері інформаційних технологій в Україні. Автором підкреслюється, що державне регулювання забезпечення інформаційної безпеки, яка на сучасному етапі перебуває в переліку актуальних проблем розвитку науки і техніки в Україні та за кордоном, відіграє головну роль для державного будівництва та розвитку країни. У статті проаналізовано національне законодавство у досліджуваній сфері та встановлено, що поняття інформації розуміється як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

У статті автором встановлено, що об'єктами, що стосуються складових сучасних інформаційних технологій є інфраструктура, яка забезпечує процеси збору, обробки, накопичення, розосередження, зберігання, пошуку і поширення інформації та інформаційні відносини, які виникають під час застосування цих технологій.Також, визначено, що інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Поміж того, виокремлено серед суб'єктів інформаційних технологій: суб'єкти, що організовують і здійснюють розробку інформаційних технологій і засобів їх забезпечення та суб'єкти, які експлуатують та використовують об'єкти інформаційних технологій.

Автором акцентовано увагу на тому, що принципове місце у розвитку публічного управління у сфері інформаційних технологій займає вирішення проблем, пов'язаних з із захистом інформації. Окрім того, встановлено, що суб'єктами захисту інформаційних технологій, слід зазначити, що ними є володільці інформації, власники системи, користувачі, а також спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації і підпорядковані йому регіональні органи.

Ключові слова: інформація, інформаційні технології, суб'єкти владних повноважень, публічне адміністрування, захист інформації.

Borysenko V. SUBJECTS OF THE NATIONAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF INFORMATION TECHNOLOGIES

The article is devoted to the study of the peculiarities of the subjects of the mechanism of public administration in the field of information technologies in Ukraine. The author emphasizes that state regulation of information security, which at the current stage is on the list of urgent problems of the development of science and technology in Ukraine and abroad, plays a major role in state building and development of the country. The article analyzes the national legislation in the researched area and found that the concept of information is understood as any information and/or data that can be stored on physical media or displayed in electronic form.

In the article, the author established that the objects related to the components of modern information technologies are the infrastructure that provides the processes of collection, processing, accumulation, distribution, storage, search and distribution of information and information relations that arise during the use of these technologies. Also, it is determined that information with limited access is confidential, secret and official information. In addition, among the subjects of information technologies, the following are distinguished: subjects that organize and carry out the development of information technologies and means of their support, and subjects that operate and use objects of information technologies.

The author emphasized the fact that solving problems related to information protection occupies a fundamental place in the development of public administration in the field of information technologies. In addition, it was established that the subjects of the protection of information technologies, it should be noted that they are the owners of information, system owners, users, as well as the specially authorized central body of the executive power for the organization of special communication and information protection and regional bodies subordinate to it .

Key words: information, information technologies, subjects of power, public administration, information protection.

Постановка проблеми. Сучасні суспільні трансформації передбачають активну участь держави в розвитку інформаційного суспільства та актуалізують проблему наукового аналізу публічного адміністрування сферою інформаційних технологій. Слід зазначити, що використання сучасних інформаційних технологій передбачає належну організацію виробництва та управління, а отже, інформаційні технології не можна ефективно використовувати, не опанувавши основи адміністрування.

За відсутності чіткої системи адміністрування та відповідальності, низькому рівні організації інформаційні технології не матимуть жодних позитивних результатів, окрім масиву нормативних колізій, пов'язаного з їх впровадженням. Система публічного адміністрування первинна по відношенню до інформаційних технологій в управлінні.

З погляду науки адміністративного права, одним із найважливіших завдань держави є процес

© В.Д.Борисенко, 2022

організації публічного адміністрування у сфері інформаційних технологій, а державне регулювання забезпечення інформаційної безпеки, яка на сучасному етапі перебуває в переліку актуальних проблем розвитку науки і техніки в Україні та за кордоном, відіграє головну роль для державного будівництва та розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню даної проблематики у різні періоди присвячені праці вітчизняних науковців, а саме М.Я.Швеця, Р.А.Калюжного, В.М.Брижка, В.Д.Гавловського, Б.А.Кормича, Н.В.Кушакової, Д.В.Макаренко, К.І.Орлова, Г.Г.Почепцова, В.Г.Хахановського, В.С.Цимбалюка, В.М. Фурашева та інших.

У цих працях актуалізовані питання правових, організаційних та технічних проблем розвитку інформаційної сфери в загальному. Однак, на сьогодні окреме цілісне дослідження структурно-функціонального аспекти публічного адміністрування у сфері інформаційних технологій в Україні відсутнє та потребує комплексного вивчення.

Мета статті полягає в дослідженні та узагальненні особливостей системи суб'єктів національного механізму публічного адміністрування у сфері інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи питання публічного адміністрування у сфері інформаційних правовідносин, слід зазначити, що їх об'єктом інформаційних правовідносин є інформація, що визначено Законом України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII (далі – Закон України «Про інформацію») [7].

В організації інформаційних правовідносин значну роль відіграє адміністрування. Саме воно як юридична категорія є однією з форм державної діяльності, спрямованої на виконання закріплених положень законів та інших нормативних правових актів, що здійснюється шляхом реалізації державними органами влади належних їм державно-владних повноважень .

Однією з найважливіших сторін життя сучасного інформаційного суспільства є формування та використання інформаційних ресурсів. Відносини, пов'язані зі створенням, збором, обробкою, накопиченням, зберіганням, пошуком, розповсюдженням та наданням споживачеві документованої інформації, створенням та використанням інформаційних технологій та захистом інформації регулюються Законом України «Про інформацію» та іншими галузевими нормативно-правовими актами держави.

Державна політика у сфері формування інформаційних ресурсів та інформатизації спрямована на створення умов для ефективного та якісного інформаційного забезпечення вирішення стратегічних та оперативних завдань соціального та економічного розвитку України .

Наразі нормативно-правове регулювання досліджуваного аспекту здійснюється на основі наступних актів:

– Конституція України від 28.06.1996 [9];
– Закон України «Про інформацію» [7];
– Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» від 04.02.1998 № 75/98-ВР [1];
– Закон України «Про Національну програму інформатизації» (далі – Закону України «Про Національну програму інформатизації») від 04.02.1998 № 74/98-ВР [10];
– Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» (далі – Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах») від 05.07.1994 № 80/94-ВР [2];
– Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII [3];
– Закон України «Про захист персональних даних» (далі – Закон України «Про захист персональних даних») від 01.06.2010 № 2297-VI [8];
– інші.

Досліджуючи питання публічного управління у сфері інформаційних технологій насамперед необхідно сформувати відповідний понятійно-категоріальний апарат.

Так, Законом України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII встановлено поняття інформації як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [7].

Відповідно до Закону України «Про Національну програму інформатизації», інформаційна технологія – цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування [10].

Виходячи з цих визначень, можна зробити висновок, що основними об'єктами інформаційних технологій є: інформація (дані – це також інформація, але у формалізованому вигляді, придатному для автоматичної (без участі людини) або автоматизованої (за участю людини) обробки), засоби обчислювальної техніки, відповідне програмне середовище, засоби поширення інформації та доступу до неї, незалежно від місця її розташування.

У контексті проблематики дослідження основний акцент спрямований безпосередньо на об'єкти, що стосуються складових сучасних інформаційних технологій, а отже: 1) інфраструктура, яка забезпечує

процеси збору, обробки, накопичення, розосередження, зберігання, пошуку і поширення інформації; 2) інформаційні відносини, які виникають під час застосування цих технологій.

Загалом, статтею 4 Закону України «Про інформацію», виокремлено чотири категорії суб'єктів інформаційних відносин. Відтак, ними є: фізичні особи, юридичні особи, об'єднання громадян та суб'єкти владних повноважень [7].

Суб'єктів інформаційних технологій поділяють на групи: суб'єкти, що організовують і здійснюють розробку інформаційних технологій і засобів їх забезпечення та суб'єкти, які експлуатують та використовують об'єкти інформаційних технологій.

В контексті проблематики нашого дослідження, серед перелічених вище суб'єктів інформаційних відносин нас цікавлять суб'єкти владних повноважень. До яких законодавець відносить органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інших суб'єктів, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Суб'єктом владних повноважень, у розумінні законодавця, є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, інший суб'єкт, що здійснює владні управлінські функції відповідно до законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень [2].

На думку науковців, діяльність суб'єктів правовідносин у сфері інформаційних технологій не можемо назвати однорідною, особливо це стосується суб'єктів владних повноважень. Так, Б. Кормич стверджує, що в діяльності суб'єктів владних повноважень значну роль відіграють норми, які визначають функції держави в інформаційній сфері, обмеження щодо втручання в інформаційні відносини і зобов'язання щодо сприяння реалізації інформаційних прав і свобод людини тощо [4, с. 47].

Суб'єктами владних повноважень від імені держави виступають: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, Національна рада з питань телебачення та радіомовлення та Державний комітет телебачення та радіомовлення України.

Однак, сьогодні принципове місце у розвитку публічного управління у сфері інформаційних технологій займає вирішення проблем, пов'язаних з із захистом інформації. Тож, в рамках статті зупинимось саме на цьому аспекті, адже аналіз інформаційних технологій є можливим лише у сукупності з правовими основами забезпечення інформаційної безпеки.

Відповідно до статті 17 Конституції України, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [9].

На сьогодні в Україні відбувається активне формування системи інформаційної безпеки – система взаємовідносин між суб'єктами інформаційного простору, які здійснюють цілеспрямований вплив на об'єкти інформаційної інфраструктури на основі комплексу заходів у вигляді планових, оперативних, кризових та ризик-комунікацій.

Таким чином, з поданого визначення, що найбільш повно відображає цілі дослідження, випливає, що суб'єкти захисту інформаційних технологій є головним елементом системи національної безпеки в інформаційній сфері України, від дій якого залежить стан, тенденції та ефективність реалізації політики, яку формують в Україні вищевказані органи державної влади.

У роботі Д. І. Федченко подано наступне визначення системи забезпечення інформаційної безпеки – це комплексна та узгоджена діяльність спеціально уповноважених міжнародними та національними нормами суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки, покликана запобігти виникненню та реалізації загроз інформаційного простору, а у відповідних випадках – усунути їх негативний вплив [5, с. 654].

Відтак, захист інформації – це сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї [7].

У сфері захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах основним є Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах».

Згідно зі статтею 8 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» державні інформаційні ресурси або інформація з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, повинні оброблятися в системі із застосуванням комплексної системи захисту інформації із підтвердженою відповідністю.

Тобто, об'єктами захисту інформаційних технологій законодавцем визначено інформацію, що обробляється електронно-комунікаційній системі, та програмне забезпечення, яке призначено для обробки цієї інформації [2].

Закон України «Про інформацію» визначає, що інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація.

Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень.

Таємна інформація — інформація, що містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування тощо.

Службовою є та інформація, що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішньовідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони

пов'язані з діяльністю установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень. Також до різновиду останньої відноситься й інформація, зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни та документи, яким присвоюється гриф «для службового користування».

Варто також згадати Закону України «Про захист персональних даних». Згідно з ним персональні дані — відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Власники, розпорядники персональних даних та треті особи зобов'язані забезпечити захист цих даних від випадкової втрати або знищення, від незаконної обробки, у тому числі - незаконного знищення чи доступу до персональних даних [8].

Державний контроль у сфері забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних системах, криптографічного та технічного захисту інформації покладається на Державну служба спеціального зв'язку та захисту інформації України [6].

Окрім того, суб'єктами захисту інформаційних технологій, слід зазначити, що ними є володільці інформації, власники системи, користувачі, а також спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації і підпорядковані йому регіональні органи.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації, яким є Державну служба спеціального зв'язку та захисту інформації України:

– розробляє пропозиції щодо державної політики у сфері захисту інформації та забезпечує її реалізацію в межах своєї компетенції;

– визначає вимоги та порядок створення комплексної системи захисту державних інформаційних ресурсів або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом;

– організовує проведення державної експертизи комплексних систем захисту інформації, експертизи та підтвердження відповідності засобів технічного і криптографічного захисту інформації;

– здійснює контроль за забезпеченням захисту державних інформаційних ресурсів або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом;

– здійснює заходи щодо виявлення загрози державним інформаційним ресурсам від несанкціонованих дій в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах та дає рекомендації з питань запобігання такій загрозі [2].

Державні органи в межах своїх повноважень за погодженням відповідно із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації або підпорядкованим йому регіональним органом встановлюють особливості захисту державних інформаційних ресурсів або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом.

Особливості захисту інформації в системах, які забезпечують банківську діяльність, встановлюються Національним банком України.

Поряд з тим, одним із напрямів захисту інформації сьогодні є беззаперечно координація діяльності у сфері кібербезпеки як складової національної безпеки України, що здійснюється Президентом України через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України.

Національний координаційний центр кібербезпеки як робочий орган Ради національної безпеки і оборони України здійснює координацію та контроль за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують кібербезпеку, вносить Президентові України пропозиції щодо формування та уточнення Стратегії кібербезпеки України.

Об'єктами кіберзахисту є:

1) комунікаційні системи всіх форм власності, в яких обробляються національні інформаційні ресурси та/або які використовуються в інтересах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військових формувань, утворених відповідно до закону;

2) об'єкти критичної інформаційної інфраструктури;

3) комунікаційні системи, які використовуються для задоволення суспільних потреб та/або реалізації правовідносин у сферах електронного урядування, електронних державних послуг, електронної комерції, електронного документообігу [3].

Слід зазначити, що одним із суб'єктів владних повноважень у цій сфері є новостворений Національний центр резервування державних інформаційних ресурсів, який уособлює організовану сукупність об'єктів, створених з метою забезпечення надійності та безперебійності роботи державних інформаційних ресурсів, кіберзахисту, зберігання національних електронних інформаційних ресурсів, резервного копіювання інформації та відомостей національних електронних інформаційних ресурсів державних органів, військових формувань, утворених відповідно до законів, підприємств, установ та організацій. У свою чергу, центр забезпечує:

1) безперервність роботи відповідного національного електронного інформаційного ресурсу,

резервного копіювання інформації та відомостей національного електронного інформаційного ресурсу через єдині основний та резервний захищені центри обробки даних (дата-центри), призначені для обробки національних електронних інформаційних ресурсів, резервного копіювання національних електронних інформаційних ресурсів;

2) надійне функціонування серверного обладнання, системи зберігання даних, активного мережевого обладнання, архітектурно-технічних рішень щодо резервного копіювання й дублювання інформаційних систем, постійно працюючої інженерної інфраструктури;

3) здійснення обов'язкового контролю за статистичними даними роботи з фізичного захисту об'єктів, системи управління та моніторингу інформаційних систем, комплексу організаційних заходів;

4) розроблення, створення (побудову), модернізацію, розвиток, впровадження та супроводження програмного забезпечення інформаційної системи (платформи) для побудови та ведення реєстрів [3].

Тож, суб'єкти публічного адміністрування у сфері інформаційних технологій становлять комплексний механізм, діяльність якого спрямована на організацію та забезпечення ефективності процесів збору, обробки, накопичення, розосередження, зберігання, пошуку і поширення інформації з одного боку, а також координацію правовідносин у сфері інформаційних технологій з іншого. Правовідносини у сфері інформаційних технологій володіючи притаманною їм політичною, економічною та соціальною атрибутикою, є, насамперед, середовищем та засобом, у яких реалізується державна політика, приймаються державні рішення, діє механізм управління суспільством, формуються методи регулювання подіями, проводяться керуючі впливи, комплексно оцінюється їх ефективність. Залежно від того, наскільки буде розвинена сфера інформаційних технологій та наскільки високий буде якісний рівень публічного адміністрування у цій сфері, залежати не лише внутрішньодержавні аспекти відносин у сфері інформаційних технологій, а й стан національної безпеки в цьому контексті. Слід зазначити, що для національної сфери інформаційних технологій та загалом учасників суспільних процесів показовим є зарубіжний досвід, який потребує детального вивчення у подальшому. Однак, об'єктивно існуючі українські труднощі та специфічні локальні умови не дозволяють безпосередньо запозичити глобальні стовпи механізму, при цьому, розставити пріоритети у державній політиці формування системи суб'єктів як цілісного механізму публічного адміністрування у сфері інформаційних технологій все ж варто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 75/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text
2. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text
3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text
4. Кормич Б. Конституційно-правове регулювання інформаційних відносин. *Юридичний вісник* 2013. №3. С. 44–41.
5. Федченко Д. І. Система забезпечення кібербезпеки: проблеми формування та ефективної діяльності. *Молодий вчений*. Випуск 5 (57). 2017. С. 653-658.
6. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text
7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text
8. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text
9. Конституція України від 28.06.1996 (в редакції від 01.01.2020). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text
10. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro Kontseptsiiu Natsionalnoi prohramy informatyzatsii». (1998, April 04). [Law of Ukraine "On the Concept of the National Informatization Program"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst informatsii v informatsiino-komunikatsiinykh systemakh». (1994, July 05). [Law of Ukraine "On Protection of Information in Information and Communication Systems"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy». (2017, October 05). [Law of Ukraine "On the Basic Principles of Ensuring Cyber Security of Ukraine"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text [in Ukrainian].
4. Kormych, B. (2013). Konstytutsiino-pravove rehuliuvannia informatsiinykh vidnosyn. [Constitutional and legal regulation of information relations]. *Yurydychnyi visnyk*, 3, 44–41 [in Ukrainian].
5. Fedchenko, D. I. (2017). Cystema zabezpechennia kiberbezpeky: problemy formuvannia ta efektyvnoi diialnosti. [The system of ensuring cyber security: problems of formation and effective activity]. *Molodyi vchenyi*, 5

(57), 653-658 [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnu sluzhbu spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii Ukrainy». (2006, February 23). [Law of Ukraine "On the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro informatsiiu». (1992, October 02). [Law of Ukraine "On Information"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh». (2010, June 01). [Law of Ukraine "On Protection of Personal Data"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text [in Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [The Constitution of Ukraine]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii». (1998, February 04). [Law of Ukraine "On the National Informatization Program"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

УДК 341.215
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-205-209

Шипко Станіслав Олегович,
аспірант кафедри міжнародного
та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»
e-mail: smru@ua.fm
https://orcid.org/0000-0003-0826-7992

ОСОБЛИВОСТІ СУБ`ЄКТІВ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА: КРИТЕРІЇ ВИЗНАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОМПАНІЙ

Стаття присвячена дослідженню особливостей суб'єктів міжнародного приватного права, а саме транснаціональних компаній. Спроби регулювати діяльність транснаціональних компаній здійснюються як окремими державами, так і групами держав або ж через міжнародні організації. Загальним положенням є принцип, закріплений у Хартії економічних прав та обов'язків держав, попри те що, транснаціональні компанії мають міжнародний характер діяльності, є юридичними особами, але порядок створення та діяльність яких регулюється національним законодавством кожної країни. У статті визначено сутність особливостей суб'єктів міжнародного приватного права в загальному, а саме встановлено, що вони характеризуються певним видом правосуб'єктності. Також, відносно транснаціональних компаній досліджено юридичну природу міжнародних угод, які укладаються між державами та транснаціональними корпораціями. Автором зазначено, що представниками транснаціональних компаній є – підприємства, які створенні у порядку передбаченому законодавством певної держави; ті, які здійснюють виробництво товарів або надають окремі послуги; ті, які здійснюють свою діяльність поза межами країни їхнього основного місце. Крім того, транснаціональні компанії мають міжнародну договірну правоздатність, інші ж навпаки наголошують на протилежному твердженні, про наявність у них такої правоздатності. До основних проблемних аспектів визначення міжнародної правосуб'єктності транснаціональних компаній необхідно віднести: відсутність, по-перше, єдиного погляду науковців на поняття та зміст «міжнародної правосуб'єкгності», по-друге, правового визначення терміна «транснаціональна корпорація», як у міжнародному, так і національних законодавствах, що, у свою чергу, не дає можливості пізнати юридичну природу цього суб'єкта й одностайно віднести його до кола суб'єктів міжнародного чи національного права.

Ключові слова: міжнародне публічне право,міжнародне приватне право, правовий статус транснаціональних компаній, договірне регулювання.

Shypko S. CHARACTERISTICS OF SUBJECTS OF PRIVATE INTERNATIONAL LAW: CRITERIA FOR RECOGNITION OF THE FUNCTIONAL LEGAL ENTITY OF TRANSNATIONAL COMPANIES

The article is devoted to the study of the peculiarities of subjects of international private law, namely transnational companies. Attempts to regulate the activities of transnational companies are carried out both by individual states and groups of states or through international organizations. The general provision is the principle enshrined in the Charter of Economic Rights and Responsibilities of States, despite the fact that transnational companies have an international nature of activity, are legal entities, but the procedure for their creation and activity is regulated by the national legislation of each country. The article defines the essence of the peculiarities of the subjects of private international law in general, namely, it is established that they are characterized by a certain type of legal personality. Also, in relation to transnational companies, the legal nature of international agreements concluded between states and transnational corporations was investigated. The author states that the representatives of transnational companies are - enterprises that were created in accordance with the procedure provided by the

© С.О.Шипко, 2022

legislation of a certain state; those that produce goods or provide separate services; those that carry out their activities outside the country of their main place. In addition, transnational companies have international contractual legal capacity, while others, on the contrary, emphasize the opposite statement that they have such legal capacity. The main problematic aspects of determining the international legal personality of transnational companies include: firstly, the absence of a unified view of scientists on the concept and content of "international legal personality", secondly, the legal definition of the term "transnational corporation", as in the international, as well as national legislations, which, in turn, does not provide an opportunity to know the legal nature of this subject and to unanimously attribute it to the circle of subjects of international or national law.

Key words: international public law, international private law, legal status of transnational companies, contractual regulation.

Постановка проблеми. Розвиток міжнародного співтовариства в період реформування суспільного ладу в нашій державі, супроводжується неминучими змінами економічного фундаменту суспільства, пов'язана з переходом до ринкової економіки, та обумовлює різке зростання значення міжнародного приватного права як основного регулятора товарно-грошових відносин. Звертаючись до суб'єктного складу міжнародного приватного права, варто зазначити, що первинними в даній категорії є держави, фізичні та юридичні особи, проте зі швидкоплинним розвитком суспільних відносин, досить часто трапляються випадки укладення міжнародних договорів між транснаціональними компаніями та державами, що фактично надає їм особливий, певний міжнародно-правовий статус.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики стали предметом наукових праць багатьох науковців в контексті міжнародного права, зокрема, М.Джакелі, Ф.Фрідман, Г.І.Тункін, Х.В Кметик., В.М.Репецький.

Метою статті є детальне вивчення особливостей функціонального визнання суб'єктів міжнародного приватного права, а саме транснаціональних компаній.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку професора В.М Репецького, суб'єкти міжнародного права є учасники міжнародних правовідносин, яким притаманні елементи міжнародної правосуб'єктності, а саме: вони здатні володіти та безпосередньо здійснювати міжнародні права й обов'язки, створювати норми міжнародного права та нести відповідальність за їхнє порушення. На сьогодні немає норми, яка б містила вичерпного переліку суб'єктів міжнародного права. Єдиним джерелом, в якому згадуються суб'єкти міжнародного права, є ст. 3 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., згідно з якою: «Конвенція не застосовується до міжнародних угод, укладених між державами та іншими суб'єктами міжнародного права або між такими іншими суб'єктами міжнародного права». При цьому цих інших суб'єктів Конвенція не називає [3].

Водночас, на сьогодні визнано, що держави є основними суб'єктами міжнародного права, але окрім держав, у правовій доктрині до суб'єктів міжнародного права відносять також міжнародні організації, нації та народи, що борються за своє національне визволення, а також державоподібні утворення.

Суб`єктами міжнародного приватного права загальновизнаною практикою вчених, розглядаються учасники цивільних правовідносин, що ускладнені іноземним елементом. З урахуванням цієї специфіки до цих суб'єктів відносять: фізичні особи; юридичні особи; держави.

Визнання правосуб'єктності фізичної особи поступово впроваджується й у практиці Міжнародного суду ООН. Наприклад, у справі братів Ла Гранд (Німеччина проти Сполучених Штатів Америки) було зазначено, що певними міжнародно-правовими договорами безпосередньо створюються індивідуальні права для фізичних осіб. У справі Авени й інших мексиканських громадян (Мексика проти США) було висловлено схожу позицію [7].

У Консультативному висновку щодо компетенції судів м. Данцига від 3 березня 1928 р. Постійна Палата міжнародного правосуддя зазначила: «Не можна ставити під сумнів те, що метою міжнародного договору відповідно до наміру договірних сторін може бути прийняття сторонами певних норм, які створюють права й обов'язки для індивідів і придатні до застосування національними судами». Вже згодом, у Консультативному висновку Міжнародного суду ООН від 11 квітня 1949 р. у справі про відшкодування збитків, понесених на службі ООН, Суд встановив, кого слід вважати суб'єктом міжнародного права: «Бути суб'єктом міжнародного права – значить мати міжнародні права й обов'язки, а також спроможність підтримувати ці права зверненнями, заявами в міжнародні судові інстанції» [7].

Подібні формулювання втілені й у практиці Європейського суду із прав людини. У справі «Ван Генд і Лус проти Адміністрації внутрішніх доходів Нідерландів» Європейський суд із прав людини зазначає, що Співтовариство являє собою нову правову систему міжнародного права, на користь якої держави обмежили свої суверенні права, хоча і в окремих сферах, і суб'єктами якої є не лише держави-члени, а й їхні громадяни. Тому, незалежно від чинних нормативно-правових актів держав-членів, законодавство Співтовариства не лише встановлює зобов'язання перед фізичними особами, але й покликане надати їм права, які стають частиною їхнього правового статусу. Отже, Європейський суд із прав людини визнає людину як суб'єкта міжнародного права [9].

Дослідження правової сутності міжнародних договорів, які укладаються між державами та транснаціональними корпораціями, встановлюють зміст «функціональної» договірної правосуб'єктності транснаціональних компаній.

Вперше про певну «функціональну» міжнародну правосуб'єктність ТНК почали говорити у 2

половині XX століття у США. Саме американські вчені першими висловили позицію, згідно з якою ТНК являли собою «нових суб'єктів» зрівнюючи тим самим їх статус зі статусом держав, обґрунтовуючи тезою: «В переважній більшості випадків, американські компанії мають набагато значніші важелі впливу на політику в країні, ніж державний апарат та посадові особи» [6].

Це питання було предметом розгляду Організації Об'єднаних Націй, а також Ліги Націй, і вже у 1946 році за ініціативою уряду Австрії у Генеральній Асамблеї ООН було зареєстровано пропозицію щодо надання транснаціональним корпораціям міжнародної правосуб'єктності. Проте позитивне рішення прийняти не вдалося, аргументуючи порушенням базових принципів відносин між країнами, а саме принцип суверенної рівності держав [5].

Щодо міжнародної договірної правосуб'єктності вироблені певні напрацювання та стверджуються вченими, що транснаціональні компанії мають міжнародну договірну правоздатність, інші ж навпаки наголошують на протилежному твердженні – про наявність у них такої правоздатність. Як зазначає Х.В. Кметик у своїй роботі зазначає: «Де-факто транснаціональні компанії перейшли від об'єкта міжнародно-правового регулювання в суб'єкта міжнародного права, в результаті значного збільшення їх кількості та наявності широкої сфери впливу». Л.М. Джакелі на підтримку цієї ж позиції говорить про існування наймолодшого суб'єкта міжнародного публічного права — міжнародних юридичних осіб (зокрема, транснаціональних компаній) [5].

У питанні міжнародної, у тому числі договірної правосуб'єктності транснаціональних компаній фахівці у галузі міжнародного права поділилися на дві групи: одні вчені спростовують міжнародну правосуб'єктність транснаціональних компаній посилаючись на те, що таке визнання загрожує авторитету держави як первинного і абсолютного суб'єкта міжнародного права, інші вчені навпаки посилаються на «функціональну правосуб'єктність транснаціональних компаній», тобто така, що передана корпорації в обмеженому обсязі, для досягнення певної мети, які відповідають міжнародно-правовими нормами.

Дана позиція знайшла своє закріплення в рішенні третейського суду по справі Texaco Calasiatic проти Libyan Arab Republic 1977 року, в якому зазначено, що «Заява про те, що відносини в рамках договору між державою і приватною особою підпадають під дію міжнародного правопорядку, означає, що в цілях тлумачення і виконання такого договору за приватноправовим суб'єктом визнається особлива міжнародна правосуб'єктність. Але на відміну від держави, приватноправовий суб'єкт володіє лише обмеженим обсягом прав і обов'язків, і він у якості суб'єкта міжнародного права володіє правомочностями користуватися лише тими правами і обов'язками, які врегульовуються міжнародним договором» [2].

Проте часткове функціональне визнання на міжнародній арені транснаціональні корпорації почали зловживати своїми правами, шляхом порушення суверенних прав держав. Так до прикладу, у 1969 році уряд Еквадору розірвав угоду з Консорціумом банків США, після того, як останні відмовилися виключити з угоди пункти, які на думку уряду Еквадору порушують їх державний суверенітет [6].

Проблемним питанням залишається чи є транснаціональні компанії суб'єктами міжнародного публічного права, підгалуззю якого відповідно є право міжнародних договорів,та чи існує нормативно-правове закріплення можливості транснаціональних компаній укладати договори між державами, та чи наявні прецеденти такого визнання у окремо встановлених випадках.

Визначення «транснаціональних корпорацій» відповідно до визначення, яке надане Конференцією ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) – це підприємства, які володіють виробництвом товарів або послуг або контролюють його за межами країни, в якій вони базуються і характеризуються здатністю планувати, організовувати і контролювати господарську діяльність у різних країнах [4].

Таким чином, основними ознаками транснаціональних компаній є: підприємства, які створенні у порядку передбаченому законодавством певної держави; ті, які здійснюють виробництво товарів або надають окремі послуги; ті,які здійснюють свою діяльність поза межами країни їхнього основного місце.

Якщо розглядати міжнародну правосуб'єктність держави,то вона є повною,враховуючи ,що держава-первинний суб'єкт міжнародного права ,а транснаціональні корпорації володіють обмеженою «функціональною» правосуб'єктністю,саме щодо укладення міжнародних договорів, яка є похідною від правосуб'єктності держави. Така теза була підтверджена у рішенні Міжнародного Суду ООН у справі «Barcelona Traction» «Light and Power Company Limited», в якому було вказано, що захист корпорації може здійснювати лише держава, за законами якої ця корпорація була створена, або на чиїй території перебуває її адміністрація [1].

Спроби регулювати діяльність транснаціональних компаній здійснюються як окремими державами, так і групами держав і через міжнародні організації. Загальним положенням є принцип, закріплений у Хартії економічних прав та обов´язків держав (ст. 2): « кожна держава має право регулювати і контролювати діяльність транснаціональних корпорацій у межах своєї національної юрисдикції і вживати заходів для того, щоб така діяльність не суперечила її законам, нормам, постановам і відповідала її економічній та соціальній політиці. Транснаціональні корпорації не повинні втручатися у внутрішні справи держави, що її приймає».

В останньому твердженні прихильники міжнародно-правової суб'єктності транснаціональних компаній вбачають пряме для них міжнародно-правове зобов´язання. Але такі твердження викликають сумніви. Значна більшість міжнародних документів, прийнятих державами та міждержавними організаціями стосовно статусу і діяльності транснаціональних компаній, мають рекомендаційний характер. Саме тому, з

них не можна виводити юридичні права чи обов'язки [5]. Проте, на думку більшості вчених ці та подібні до них права далекі від прав, властивих інституту міжнародної правосуб´єктності.

Отже, висновок може бути лише один: транснаціональні компанії не є суб´єктами міжнародного права. Крім того, у ході представленого дослідження було встановлено, що правове регулювання діяльності транснаціональних компаній здійснюється переважно на рівні національного права (держави базування або приймаючої держави) або шляхом укладання двосторонніх угод між цими державами і стосується, зокрема, підприємницької, інвестиційної діяльності і оподаткування транснаціональних компаній як суб'єктів господарювання.

Однак, враховуючи змогу цих суб'єктів фінансово та економічно впливати на рішення урядів та опосередковано сприяти прийняттю тих чи інших політичних рішень, було доведено необхідність здійснення правового регулювання діяльності транснаціональних компаній і на рівні міжнародному. А тому питання міжнародної правосуб'єктності транснаціональних компаній можна розглядати з двох позицій: «de iure» транснаціональних компаній поки не можуть бути визначені як суб'єкти міжнародного права, оскільки відсутнє відповідне нормативне регулювання; транснаціональних компаній не беруть участі в укладанні міжнародних угод публічного характеру; і «de facto» нині транснаціональних компаній здійснюють опосередкований вплив на політику багатьох держав і світу загалом.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можемо дійти наступного висновку, що в сучасній науці міжнародного права переважно негативне ставлення до визнання транснаціональних компаній суб'єктами міжнародного права. Одиниці прихильників такої правосуб'єктності висловлюють скоріше побажання, та вплив транснаціональних компаній на розвиток міжнародних фінансових та економічних відносин. Для регулювання діяльності транснаціональних компаній потрібно, щоб укладали договори між корпораціями і державами, але ці договори є виключно міжнародними приватноправовими контрактами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Affaire de la Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgique c. Espagne) = Case concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain). URL: https://digitallibrary.un.org/record/224149?ln=ru

2. Texaco Overseas Petroleum Company v. The Government of the Libyan Arab Republic, AD HOC AWARD OF JANUARY 19, 1977. URL: https://www.trans-lex.org/261700/_/texaco-overseas-petroleum-company-v-the-government-of-the-libyan-arab-republic-yca-1979-at-177-et-seq-/

3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. Міжнародний документ від 23.05.1969. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_118

4. Економічна та Соціальна Рада Сессія 2016 року. URL: http://unctad.org/en/Pages/themes.aspx

5. Кметик Х. В. Сутність та особливості договірного представництва. *Форум права*. 2017. № 5. С. 175–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_5_27

6. Лукашук И.И. Міжнародне право. Загальна частина: підручник для студентів юридичних ЗВО. Вид. 3-е, перероб. и доп. 2005. С. 41-48.

7. Офіційний сайт Міжнародного суду ООН. URL: http://www.un.org/ru/icj/

8. Рокоча В. Транснаціональні корпорації: навч. посіб. К. : Таксон, 2001. 304 с.

9. Шукалович В.В Попередні заходи в практиці МС ООН. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9764/%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y

REFERENCES:

1. Affaire de la Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgique c. Espagne) = Case concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain). Retrieved from: https://digitallibrary.un.org/record/224149?ln=ru [in English].

2. Texaco Overseas Petroleum Company v. The Government of the Libyan Arab Republic, AD HOC AWARD. (1977). Retrieved from: https://www.trans-lex.org/261700/_/texaco-overseas-petroleum-company-v-the-government-of-the-libyan-arab-republic-yca-1979-at-177-et-seq-/ [in English].

3. Videnska konventsiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv. Mizhnarodnyi dokument. (1969, May 23). [Vienna Convention on the Law of International Treaties. International document]. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_118 [in Ukrainian].

4. Ekonomichna ta Sotsialna Rada Sessiia. (2016). [Economic and Social Council Session]. Retrieved from: http://unctad.org/en/Pages/themes.aspx [in Ukrainian].

5. Kmetyk, Kh. V. (2017). Sutnist ta osoblyvosti dohovirnoho predstavnytstva. [The essence and peculiarities of contractual representation]. *Forum prava*, 5, 175–180. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_5_27 [in Ukrainian].

6. Lukashuk, Y.Y. (2005). Mizhnarodne pravo.Zahalna chastyna: pidruchnyk dlia studentiv yurydychniv ZVO. Vyd. 3-e, pererob. y dop. [International law. General part: a textbook for law students of ZVO. Kind. 3rd, rev.] [in Ukrainian].

7. Ofitsiinyi sait Mizhnarodnoho sudu OON. [Official website of the International Court of Justice of the United Nations]. Retrieved from: http://www.un.org/ru/icj/ [in Ukrainian].

8. Rokocha, V. (2001). Transnatsionalni korporatsii: navch. posib. [Transnational corporations: education. manual]. K. : Takson, 2001 [in Ukrainian].

9. Shukalovych, V.V. Poperedni zakhody v praktytsi MS OON. [Preliminary measures in the practice of the UN Security Council]. Retrieved from: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9764/%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

УДК 342.922:35.086
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-209-213

Машиніченко Олександр Анатолійович,
аспірант 2-го року навчання Юридичний факультет
Державного університету інфраструктури технологій
e-mail: mashynichenko_oleksandr@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-7745-6581

АДМІНІСТРАТИВНИЙ СТАТУС КЕРІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА ЯК ПОСАДОВОЇ ОСОБИ

У даній статті розкрито адміністративний статус керівника підприємства як посадової особи.

Визначено, що посадова особа – це службовець держорганів, підприємств, установ, організацій різних форм власності, діяльність якого, з метою реалізації управлінських функцій, має владно-розпорядчий характер та спрямована на організацію та забезпечення ефективності праці інших осіб. Тоді як керівники – це різновид посадових осіб, наділених адміністративною владою стосовно очолюваного ними певного формально- організованого колективу, які здійснюють внутрішньо організаційне управління ним.

На відміну від інших посадових осіб, керівник підприємства є лінійним керівником. Специфіка положення керівника підприємства як частини апарату управління дозволяє визначити економічні та інформаційні важелі управління.

У широкому розумінні до адміністрації як апарату управління підприємством доцільно відносити: вищу ланку – керівника підприємства, його заступників, керівників структурних підрозділів централізованого апарату управління; середню – керівників структурних підрозділів підприємства (виробництв, цехів); нижню – начальників змін, майстрів, бригадирів.

Всі вони за характером виконуваних повноважень є посадовими особами, які наділені правом приймати та організовувати виконання рішень, обов'язкових для інших працівників підприємства.

У вузькому розумінні адміністрацію підприємства складають керівники першого рівня, які виконують тільки управлінські функції, тоді як керівники другого і третього рівнів – ще й виробничо-господарські.

Акцентовано увагу, що специфіка становища керівника підприємства як різновиду посадових осіб вбачається в тому, що він здійснює владно- розпорядчу діяльність у межах підприємства і, відповідно до згаданих вище соціальних ролей, виконуваних основною організаційною ланкою виробничо- господарської сфери, виступає водночас у трьох іпостасях: як представник юридичної особи, представник колективу працівників, керівник адміністрації. Це свідчить про складність його діяльності, дає можливість вважати, що керівник підприємства діє у трьох різних «площинах», які, хоч і взаємопов'язані між собою, мають суттєві відмінності.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, публічне адміністрування, владні повноваження, компетенція, статус, керівник, посадова особа, суб'єкт владних повноважень.

Mashynichenko O. ADMINISTRATIVE STATUS OF THE HEAD OF THE ENTERPRISE AS AN OFFICIAL

This article describes the administrative status of the head of the enterprise as an official.

It is determined that an official is an employee of state bodies, enterprises, institutions, organizations of various forms of ownership, whose activity, for the purpose of implementing management functions, has a power-administrative nature and is aimed at organizing and ensuring the efficiency of the work of other persons. Whereas managers are a type of officials who are empowered with administrative authority in relation to a certain formally-organized team headed by them, who carry out internal organizational management of it.

Unlike other officials, the head of the enterprise is a line manager. The specificity of the position of the head of the enterprise as part of the management apparatus allows to determine the economic and information levers of management.

in a broad sense, it is appropriate to refer to the administration as the management apparatus of the enterprise: the highest level - the head of the enterprise, his deputies, heads of structural subdivisions of the centralized management apparatus; secondary - managers of structural divisions of the enterprise (productions, workshops); lower - shift chiefs, foremen, foremen.

All of them, by the nature of their powers, are officials who have the right to make and organize the implementation of decisions binding on other employees of the enterprise.

In a narrow sense, the administration of the enterprise consists of first-level managers who perform only managerial functions, while second- and third-level managers also perform production and economic functions.

© О.А.Машиніченко, 2022

It is emphasized that the specificity of the position of the head of the enterprise as a type of official is seen in the fact that he carries out power and administrative activities within the enterprise and, in accordance with the above-mentioned social roles performed by the main organizational link of the industrial and economic sphere, acts simultaneously in three guises: as a representative of a legal entity, representative of a collective of employees, head of administration. This testifies to the complexity of his activity, it makes it possible to consider that the head of the enterprise operates in three different "planes", which, although interconnected, have significant differences.

Key words: administrative and legal status, public administration, authority, competence, status, manager, official, subject of authority.

Постановка проблеми. Однією з проблем методу адміністративного права при регулюванні суспільних відносин є наявність у суб'єктів правового статусу. Але на сьогодні потрібно констатувати відсутність розробок в даному аспекті при розгляді категорії «керівник підприємства», особливо щодо регулювання даного питання з позицій науки адміністративного права.

В системі реалізацій своїх компетенцій як частини правового статусу керівник підприємства використовує великий масив нормативного матеріалу, що включає в себе трудове право, інформаційне право, фінансове право та інші галузі права. Тому можна розглядати керівника підприємства як посадову особу.

Аналізостанніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі проблематикою компетенцій керівника підприємства займаються вчені різноманітних державних установ і навчальних закладів. В умовах сьогодення вивчення правових аспектів компетенцій керівника підприємства в Україні пов'язано з прізвищами В.Б.Авер'янова, Н.О.Армаш, Л.Є.Кисіль, М.В.Коваліва, А.О.Долгого та ін. Проблеми професійних компетенцій в спеціалізованих галузях економічної діяльності розглядаються в загальному аспекті І.Л.Бачило, В.В.Цветков, О.І.Щербак, О.В.Петришина, А.А.Горницького, А.Т.Усольцева, Г.Є.Пєтухова, А.С.Васильєва, В.Г. Чмутова, С.П. Мавріна, І.П. Плієва та інші.

Метою статті є розкриття адміністративного статусу керівника підприємства як посадової особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одразу зазначимо, що проблема з'ясування змісту поняття "посадової особи" традиційно розглядається наукою кримінального права – для встановлення кола осіб, які підлягають підвищеній кримінальній відповідальності за суспільно-небезпечні дії, пов'язані із службовою діяльністю, та адміністративістами – при класифікації державних службовців [1, с.11]. Водночас, питання про особливості правового статусу посадових осіб розглядаються у сфері наук трудового, господарського права.

Очевидно, проблема розуміння посадових осіб, окрім протиборства двох тенденцій – розширеного та звуженого тлумачення, ускладнюється ще й галузевим підходом.

Зважаючи на це, ряд вчених, зокрема І.Л. Бачило, В.В. Цветков, О.І. Щербак [2] та ін., справедливо, на нашу думку, висловлюються про необхідність напрацювання єдиного для всієї системи права поняття "посадової особи", яке б мало методологічне значення для кожної його галузі. Намагання розв'язати цю проблему спостерігається у працях О.В. Петришина, А.А. Горницького, А.Т. Усольцева, Г.Є. Пєтухова, А.С.Васильєва, В.Г. Чмутова, С.П. Мавріна, І.П. Плієва та інших.

Однак якнайшвидшого вирішення даного питання, на наш погляд, вимагають також виникнення багатьох недержавних структур, потреби правозастосовчої практики (зокрема, існування у Кодексі України про адміністративні правопорушення складів адміністративних проступків, суб'єктами яких можуть бути тільки посадові особи).

Підтримуючи в цілому таку думку, зазначимо, що з точки зору різноманітності форм власності уявляється неможливим використання обмеженого державним чи громадським сектором поняття «посадової особи», існуючого нині у юридичній літературі і передбаченого у ст. 2 Закону України «Про державну службу», ст. 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення [3].

З огляду на викладене, наше бачення змісту єдиного поняття «посадової особи» ґрунтується на наступних моментах:

1) Посадова особа – це службовець держорганів, підприємств, установ, організацій різних форм власності.

2) Визнанні того, що посадова особа – службовець, наділений владними повноваженнями. Неможливість посилання на «державно-владні повноваження» обумовлена тим, що їх, згідно із ст. 2 Закону України «Про державну службу», реалізують лише посадові особи держорганів та їх апарату

Оскільки найвищу ступінь владності та обов'язковості дій для суб'єктів, до яких вони звернені, відображає термін «розпорядчі», то предметом розгляду є владно-розпорядчі повноваження.

3) Необхідності органічного поєднання офіційного критерію (владних повноважень) та матеріальних ознак посадових осіб (здійснення управлінських функцій), яке відображає єдність цих аспектів у реальній службовій діяльності.

Таким чином, посадова особа – це службовець держорганів, підприємств, установ, організацій різних форм власності, діяльність якого, з метою реалізації управлінських функцій, має владно-розпорядчий характер та спрямована на організацію та забезпечення ефективності праці інших осіб.

Вважаємо, що запропоноване нами визначення «посадової особи» може бути використане у ст. 14 проекту нового КпАП, підготовці Основ законодавства (Закону) України про службу.

Наша позиція дозволяє стверджувати, що керівники підприємств є частиною посадових осіб. Це дозволяє виділити окремі ознаки керівників підприємств як посадової особи.

Вчені-юристи їх специфічними, особливими ознаками вважають:

1) Перебування на чолі організації чи її структурного підрозділу або певного службового колективу чи керуючої системи.

2) Управління об'єктом, здійснюване керівником, має внутрішній, в межах організаційної структури керованої системи, та організаційний характер.

У діяльності керівника представлені обидва аспекти організації – структурний (наприклад, формування адміністративного колективу) та функціональний (створення та підтримка стану впорядкованості в очолюваній соціальній системі).

З цього приводу І.Л. Бачило, С.В. Катрич зазначають, що керівник організовує підпорядковану йому систему управління і сам процес управління шляхом прийняття наказів, якими оформляється впорядкування системи (наприклад, затвердження схеми управління, регулювання чисельності працюючих об'єктів, їх режим, змінність, правове становище); та реалізації функцій по організації керованого апарату (розробка положень про структурні підрозіли, посадових інструкцій, тощо) [4, с. 6, 15-16, 19-22, 55, 64].

3) Управління підлеглими здійснюється на основі прямого підпорядкування. З цього приводу О.В. Петришин зазначає, що підпорядкування як атрибут владних відносин набуває у правових відносинах характеру юридичної залежності однієї сторони від іншої: для посадової особи встановлюється зміст і межі юридичного владарювання шляхом надання повноважень, для громадянина – відповідні юридичні можливості і обов'язки шляхом наділення суб'єктивними правами і юридичною відповідальністю [5, с. 14, 17-26, 32]. А Ю.О. Копитов підкреслює, що керівник, як суб'єкт влади, може здійснювати свої повноваження тільки тоді, коли вони забезпечені обов'язками інших суб'єктів підпорядковуватись його велінням.

4) Повноваження керівника, як різновиду посадових осіб, за своєю природою є владними, а за характером – адміністративно-розпорядчими.

5) Виключною прерогативою цієї категорії посадових осіб, юридичною формою вищезгаданих повноважень є прийняття в межах компетенції управлінських рішень, видання актів управління.

6) Визначають юридичний зміст відносин, які встановлюються ними в очолюваних організаціях – шляхом закріплення за підлеглими обов'язків, надання їм прав, перерозподілу та позбавлення їх.

7) Керівники – суб'єкт підвищеної, так званої управлінської відповідальності за результативність всіх аспектів діяльності підвідомчих їм об'єктів.

Деякі автори характерними для даної категорії посадових осіб вважають і такі ознаки, як активність керівника у встановленні відносин між різними рівнями управління – підлеглими та вищими управлінськими ланками (Ю.О. Копитов, Н.В. Гапоненко, А.Г. Тиковенко); організаційно- правовий спосіб заміщення посади (А.Г. Тиковенко).

На нашу думку, при визначенні поняття «керівник» слід скористатися категорією «адміністративна влада», запропонованою у працях Д.М. Бахраха, К.С. Бєльського, оскільки вона виступає природним елементом соціального утворення, сутністю будь-якої організації. Разом з тим, адміністративна влада – це правовідносини, побудовані на засадах ієрархії, в яких один суб'єкт приймає рішення, віддає розпорядження, здійснює контрольну чи координаційну роботу, поведінка другого суб'єкту – спрямовується владною нормою. її немає без посада, яка, з одного боку, визначає можливості керівника діяти на свій розсуд, дає простір для творчості, а з іншого – встановлює межі адміністративної влади.

Адміністративна влада – не тільки суб'єктивне право керівника спрямовувати волю підлеглих, але й обов'язок робити це правильно, законно, мудро. Тому функцію керівництва колективом вони несуть як певне соціальне служіння суспільству, тобто відповідають перед суспільством за правильне використання адміністративної влада.

Про доцільність використання категорії "адміністративна влада" при визначенні поняття «керівник» свідчить і її універсальний характер у часі і просторі. Більше того, адміністративна влада – відносини глибоко моральні, які ґрунтуються на особистому авторитеті того, хто визначає поведінку інших.

Відповідно елементами поняття «адміністративна влада» є:

а) Владна воля – психологічний елемент адміністративної влади, бажання, спрямоване на досягнення певної мети і реалізація цього бажання шляхом детермінації поведінки іншої особи.

б) Повноваження, які випливають із службової посади. Основою, головним інструментом адміністративної влади є комплекс таких повноважень: право приймати, звільняти, та просувати працівників по службі; давати розпорядження та контролювати їх виконання, заохочуючи чи караючи. Завдяки їм керівник може здійснювати певні зміни в об'єктивному світі.

в) Авторитет, який об'єктивно виступає як відповідність функцій адміністративної посади інтересам суспільства, визнання суспільством соціальної важливості тієї посади, яку посідає керівник.

Як бачимо, категорія "адміністративна влада" охоплює вищезгадані специфічні ознаки поняття «керівник». Вважаємо за потрібне також зазначити, що місце керівника у соціально-організованому просторі доцільно позначати як його перебування на чолі певного формально- організованого колективу, оскільки керівники можуть бути на різних рівнях управлінської системи – на найвищому рівні, у середній та низовій

ланках.

Важко погодитись з позиціями тих авторів, які до специфічних ознак поняття «керівник» відносять відповідальність, організаційно-правовий спосіб заміщення посади та активне сприяння керівника встановленню відносин між різними рівнями управління. Адже проблема відповідальності в управлінні має переважно практичне значення. Тому обов'язок керівника як різновиду посадових осіб нести юридичну відповідальність з теоретичної і практичної точок зору слід трактувати швидше як елемент його правового статусу, а не самого поняття «керівник».

Не можна вважати визначальною ознакою поняття «керівник» також і організаційно-правовий спосіб заміщення ним посади, оскільки з його допомогою вирішуються питання організації служби в цілому.

Стосовно ж активного сприяння керівником встановленню відносин між різними рівнями управління – то це не що інше, як лише одна із сторін його організаційної діяльності.

Таким чином, керівники – це різновид посадових осіб, наділених адміністративною владою стосовно очолюваного ними певного формально-організованого колективу, які здійснюють внутрішньо організаційне управління ним.

Беручи до уваги основні організаційно-технічні принципи управління, визнаючи справедливість міркувань з цього приводу О.І. Щербака, І.Л. Бачило, С.В. Катрина, В.Г. Вишнякова, слід розрізняти:

а) лінійних керівників – які здійснюють комплексне управління об'єктом в цілому та усіма його підрозділами, зокрема, через реалізацію переважно адміністративно-розпорядчих повноважень, несуть відповідальність не тільки за результати особистої праці, але й за організацію діяльності членів керованого колективу (керівники держорганів, підприємств, установ, організацій різних форм власності та їх заступники);

б) функціональних керівників – керують в межах організаційних структур виконанням певних функцій управління, або елементами цих функцій, здійснюють організаційну, інформаційну, економічну, правову, матеріально-технічну підготовку управлінських рішень (керівники підрозділів апарату управління та структурних підрозділів держорганів, підприємств, установ, організацій різних форм власності, та їх заступники).

Отже, на відміну від інших посадових осіб, керівник підприємства є лінійним керівником. Специфіка положення керівника підприємства як частини апарату управління дозволяє визначити економічні та інформаційні важелі управління.

Зауважимо насамперед, згідно Господарського кодексу, що в умовах ринкової економіки підприємства виступають основними суб'єктами підприємництва, а єдиною законодавчою базою правових, економічних і соціальних основ їх організації та діяльності – незалежно від форм власності на засоби виробництва та інше майно. Разом з тим, цілісне уявлення про правову регламентацію сучасних економічних відносин неможливе також без врахування законодавчих актів про власність, оподаткування, кооперацію, оренду, землю та ін.

Однак, незалежно від організаційної форми та форми власності на майно, будь-яке підприємство, відповідно до господарського законодавства, виконує три соціальні ролі: 1) виробництво товарів, виконання робіт чи надання послуг; 2) господарювання – розпорядження майном і здійснення економічних функцій у своїй системі; 3) управління процесами праці, виробництва, господарювання, соціальним розвитком, розвитком самої системи управління.

Загальновизнано, що ефективність діяльності підприємства залежить від оптимальної організації управління ним. Центральне місце в управлінні ним займає його адміністрація – специфічна частина трудового колективу, яка здійснює управління в процесі професійної діяльності. Її природа – двояка: з одного боку, через неї забезпечується участь підприємства як суб'єкту права у різних правовідносинах, а з іншого – це орган управління підприємством, наділений владними повноваженнями стосовно трудового колективу як об'єкту управління. Наявність таких повноважень стала приводом для визнання деякими вченими-юристами адміністрації підприємства державним органом. Проте, на відміну від держорганів, владні повноваження адміністрація завжди реалізує в межах конкретного підприємства.

Більше того, як підкреслював В.В. Копєйчиков, органом держави є не одна особа чи група осіб (апарат управління), а певна державна організація, яка має існувати і функціонувати самостійно. Адміністрація ж не є такою організацією [6].

На сьогодні в науці управління недостатньо розроблене питання про коло осіб, які складають адміністрацію підприємства. Адже відомо, що надмірне його розширення – не виправдане, оскільки розмиває поняття управління, позбавляє його чіткості, спричиняє неправильні висновки щодо статусу та ролі значного кола працівників.

Вважаємо, що у широкому розумінні до адміністрації як апарату управління підприємством доцільно відносити: вищу ланку – керівника підприємства, його заступників, керівників структурних підрозділів централізованого апарату управління; середню – керівників структурних підрозділів підприємства (виробництв, цехів); нижню – начальників змін, майстрів, бригадирів.

Всі вони за характером виконуваних повноважень є посадовими особами, які наділені правом приймати та організовувати виконання рішень, обов'язкових для інших працівників підприємства.

У вузькому розумінні адміністрацію підприємства складають керівники першого рівня, які

виконують тільки управлінські функції, тоді як керівники другого і третього рівнів – ще й виробничо-господарські.

Зважаючи на викладене, специфіка становища керівника підприємства як різновиду посадових осіб вбачається в тому, що він здійснює владно- розпорядчу діяльність у межах підприємства і, відповідно до згаданих вище соціальних ролей, виконуваних основною організаційною ланкою виробничо- господарської сфери, виступає водночас у трьох іпостасях: як представник юридичної особи, представник колективу працівників, керівник адміністрації. Це свідчить про складність його діяльності, дає можливість вважати, що керівник підприємства діє у трьох різних «площинах», які, хоч і взаємопов'язані між собою, мають суттєві відмінності.

Висновки. З урахуванням особливостей предмету адміністративного права ми у подальшому аналізі розглядатимемо статус керівника підприємства переважно як керівника адміністрації, його управлінські функції.

Як вже зазначалося, нині відсутні комплексні теоретичні розробки поняття та структурних елементів адміністративно-правового статусу керівника підприємства. Тому для вирішення цієї проблеми вбачається цілком виправданим проведений нами аналіз відповідної юридичної літератури стосовно правового статусу адміністрації державних підприємств, керівника виробничого об'єднання, посадових осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аверьянов В.Б. Аппарат государственного управления: содержание деятельности и организационные структуры. К., 1990.

2. Бачило И.Л. Компетенция органов исполнительной власти в условиях чрезвычайных ситуаций / И.Л. Бачило, Л.А. Сергиенко. Обеспечение безопасности населения и территорий. М., 1994.

3. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. Відомості Верховної Ради, 2016. № 4. Ст.43.

4. Бачило И.Л., Катрич С.В. Обязанности, права и ответственность руководителя. М., 1978.

5. Петришин О.В. Статус службової особи: природа, структура, спеціалізація. К., 1990.

6. Загальна теорія держави і права / [А.М. Колодій, В.В. Копєйчиков, С.Л. Лисенков та ін. ; за ред. В.В. Копейчикова]. К.: Юрінком Інтер, 1998. 320 с.

REFERENCES:

1. Averyanov, V.B. (1990). Apparat gosudarstvennogo upravleniya: soderzhanie deyatelnosti i organizatsionnyie strukturyi. [Apparatus of public administration: the content of activities and organizational structures]. [in Russian].

2. Bachilo, I.L. (1994). Kompetentsiya organov ispolnitelnoy vlasti v usloviyah chrezvyichaynyih situatsiy.[Competence of executive authorities in emergency situations]. *Obespechenie bezopasnosti naseleniya i territoriy.* [in Russian].

3. Pro derzhanu sluzhbu (2015, December 10). [On civil service]. Zakon Ukrainy № 889-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. № 4. 43. [In Ukrainian].

4. Bachilo, I.L., & Katrich, S.V. (1978). Obyazannosti, prava i otvetstvennost rukovoditelya. [Duties, rights and responsibilities of the leader]. [in Russian].

5. Petryshyn, O.V. (1990). Status sluzhbovoi osoby: pryroda, struktura, spetsializatsiia. [The status of an official: nature, structure, specialization]. [In Ukrainian].

6. Kolodii,A.V.,& Kopeichykov,V.V. (ed), & Lysenkov, S.L., ta inshi. Zahalna teoriia derzhavy i prava.[General theory of the state and law]. Yurinkom Inter. 320 [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

УДК 349.6
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-214-218

Юрах Віталій Михайлович,
доктор юридичних наук, доцент, доцент
кафедри державно-правових дисциплін та
публічного управління Донецького державного
університету внутрішніх справ,
e-mail: yuraxandko@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1705-389X

Соколовський Денис Вікторович,
аспірант Донецького державного університету внутрішніх справ
e-mail: denis1223@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-8251-3074

СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГІЇ

Стаття присвячена аналізу сучасного повоєнного стану правового регулювання виробництва та реалізації сонячної енергії в Україні, а саме публічно-правові аспекти відповідної сфери законодавства.

Надано оцінку національному законодавству про сонячну енергетику та з'ясовано, що з моменту запровадження воєнного стану на державному рівні вчинено низку важливих дій у напрямі реформування та розвитку законодавчої бази у сфері виробництва та реалізації сонячної енергії. Простежено проблеми публічно-правового забезпечення розвитку сонячної енергетики. Система правового забезпечення сонячної енергетики потребує змін в частині податкового та митного законодавства щодо законодавчого стимулювання розвитку сонячної енергетики.

Доведено необхідність розроблення загальнонаціональної стратегії розвитку альтернативної енергетики, зокрема сонячної енергетики, як інструменту заміщення та модернізації застарілої радянської енергетичної інфраструктури, яка постраждала в наслідок агресії російської федерації. Перегляду потребує «зелений» тариф, який внаслідок довоєнних змін законодавства в частині скорочення розміру «зеленого» тарифу.

Акцентовано увагу саме на публічно-правових механізмах правового регулювання відносин у галузі виробництва та реалізації сонячної енергії. Висвітлено сучасний повоєнний стан правовідносин у відповідній сфері, та визначено проблеми функціонування відповідного ринку. Висунуто пропозиції щодо уніфікації державно-правового впливу на галузь виробництва сонячної енергії та її реалізації. З урахуванням попереднього досвіду функціонування ринку сонячної енергетики запропоновано сформувати державні принципи стимулювання підтримки впровадження технологій по збереженню згенерованої енергії за допомогою накопичувачів (energy storages).

Досліджені міжнародно-правові зобов'язання підтверджують необхідність державної ролі у сфері виконання прийнятих міжнародних зобов'язань в сфері енергетики та вектору потенційного вступу в Європейський союз, розробки законодавчої та регуляторної бази, яка має не меті зниження залежності національної економіки від енергії, виробленої із викопних ресурсів.

Ключові слова: виробництво та реалізація;сонячна енергія, сонячна енергетика, правове регулювання; державно-правовий вплив.

Yurakh V., Sokolovskyi D. STATUS OF LEGAL REGULATION OF PRODUCTION AND SALE OF SOLAR ENERGY

The article is devoted to the analysis of the modern post-war state of legal regulation of the production and sale of solar energy in Ukraine, namely the public-law aspects of the relevant sphere of legislation.

The national legislation on solar energy was evaluated and it was found that since the introduction of martial law at the state level, a number of important actions have been taken in the direction of reforming and developing the legislative framework in the field of production and sale of solar energy. The problems of public and legal support for the development of solar energy are traced. The system of legal protection of solar energy requires changes in the part of tax and customs legislation regarding the legislative stimulation of the development of solar energy.

The need to develop a national strategy for the development of alternative energy, in particular solar energy, as a tool for replacing and modernizing the outdated Soviet energy infrastructure, which suffered as a result of the aggression of the Russian Federation, is proven. The "green" tariff needs revision, which is due to pre-war legislative changes in terms of reducing the size of the "green" tariff.

Attention is focused specifically on the public legal mechanisms of legal regulation of relations in the field of production and sale of solar energy. The modern post-war state of legal relations in the relevant field is highlighted, and problems in the functioning mechanism of the relevant market are identified. Proposals have been put forward regarding the unification of state and legal influence on the field of solar energy production and its implementation. Taking into account the previous experience of the operation of the solar energy market, it is proposed to form state principles of stimulating support for the implementation of technologies for saving generated energy using energy storages.

The studied international legal obligations confirm the need for a state role in the field of fulfilling the accepted international obligations in the field of energy and the vector of potential accession to the European Union, the development of a

 © В.М.Юрах, Д.В.Соколовський, 2022

legislative and regulatory framework that does not aim to reduce the dependence of the national economy on energy produced from fossil fuels resources.

Key words: production and implementation; solar energy, solar energy, legal regulation; state and legal influence.

Постановка проблеми. Питання виробництва та реалізації сонячної енергії в умовах сьогодення постає не тільки питанням енергетичної та господарської сфери. У зв'язку з системними масованими ракетними та артилерійськими атаками рф на енергетичну інфраструктуру нашої держави питання подолання енергетичної кризи стало одним із пріоритетних завдань поруч з відверненням військової агресії. Дефіцит енергосистеми в окремих регіонах обумовив запровадження надзвичайних заходів та формування нових функцій та завдань держави та органів місцевого самоврядування, спрямованих на недопущення та упередження локальних катастроф техногенного характеру. Серед останніх програм мінімізації наслідків ударів по енергетичним та іншим об'єктам критичної інфраструктури варто згадати програму по розгортанню по всій території України «Пунктів незламності». В цьому контексті значення альтернативних джерел енергії важко переоцінити. З іншого боку, важливо створити належний правовий механізм, а можливо й державну програму щодо використання всіх потужностей для виробництва сонячної енергії з подальшою її реалізацією. Існуючий механізм публічно-правового регулювання функціонування цього сектору економіки потребує системного аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою правового регулювання сонячної (альтернативної) енергії в Україні перманентно займалися представники різних наукових галузей, як економічної так і правової. Проте, здебільшого предметом дослідження науковців правників ставали питання природоресурсного (екологічного) права, господарського права. Проблеми правового забезпечення виробництва та реалізації сонячної енергії досліджували науковці: Х.А. Григор'єва, І.І. Дороніна, С.В.Кострiков, М.М. Кузьміна, А.В. Павлига, Є.О. Платонова, Е.Ю. Рибнікова, І.Є. Чумаченко, Г.І. Шматько та інші. Досліджень розвитку адміністративно-правового регулювання функціонування сонячної енергетики в повоєнній Україні відсутні.

Мета статті – аналіз чинного законодавства, що визначає загальну та публічно-правову природу інституту сонячної енергії для виявлення проблемних та перспективних механізмів правового регулювання відносин у вказаній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан правого регулювання виробництва та реалізації сонячної енергії об'єктивно вимагає детального аналізу. Після початку повномасштабної війни Україна подала заявку на членство в Європейське співтовариство, що покладає на країну обов'язок виконати план дій щодо членства. І хоча виконання програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС здійснюється з 2004 року [1], з 2022 року план дій щодо вступу до ЄС кардинально змінений та уніфікований. Одним із відповідних програмних питань з огляду на мету забезпечення поступової економічної інтеграції і поглиблення політичної співпраці України з ЄС у документі акцентується увага на необхідності впровадження Україною acquis ЄС у сфері енергетики (Розділ 13 Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу) [1]. Зокрема, зусилля, спрямовані на інтеграцію ринків електроенергії та газу, мали підкріплюватися впровадженням ключових елементів acquis communautaire з енергетики, довкілля, конкуренції та відновлювальних джерел енергії, передбачених Договором про заснування Енергетичного Співтовариства [2].

Виходячи насамперед із потреби забезпечення національних інтересів, Україна має вживати необхідних заходів для налагодження міжнародного співробітництва у сферах енергоефективності та розвитку відновлюваної енергетики. Це, насамперед, виконання зобов'язань у рамках членства України в Європейській економічній комісії ООН, Енергетичному Співтоваристві та в рамках приєднання до Договору до Енергетичної Хартії. З урахуванням тенденцій глобалізації світової економіки Україна спрямовує свою діяльність у першу чергу, в напрямі поступової інтеграції України в європейські та трансатлантичні структури з метою входження до європейського економічного простору. До головних завдань цього напряму можна віднести передусім налагодження відносин з Європейським Союзом [3].

В контексті значимості інтеграції національної енергетичної системи до європейської відзначимо Закон України «Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA)» від 5 грудня 2017 року [4], яким передбачено Приєднатися до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA), вчиненого 26 січня 2009 року у м. Бонні, який набирає чинності для України на тридцятий день після дати передачі на зберігання документа України про приєднання.

Норми національного законодавства формують самостійний інститут правового регулювання альтернативної (сонячної енергії).

Серед законодавчих актів першим варто згадати Закон України «Про альтернативні джерела енергії» [5] від 20 лютого 2003 року. Про його місце в системі чинних норм регулювання відносин з виробництва та реалізації альтернативної (сонячної) енергетики в публіцистиці наявний розгорнутий аналіз [6, с.353; 7, с. 77]. Визначаючи правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії, прийнятий для сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі закон визначає адміністративно-правові гарантії учасників ринку виробництва альтернативної енергії та її

реалізації. Проте, із початком повномасштабної війни та появою у зв'язку із цим бюджетного дефіциту, зупинено на 2023 рік дію частини третьої статті 8 Закону України "Про альтернативні джерела енергії". Закон визначає правові, економічні та організаційні засади функціонування ринку електричної енергії, регулює відносини, пов'язані з виробництвом, передачею, розподілом, купівлею-продажем, постачанням електричної енергії для забезпечення надійного та безпечного постачання електричної енергії споживачам з урахуванням інтересів споживачів, розвитку ринкових відносин, мінімізації витрат на постачання електричної енергії та мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Центральне місце в інституті правового регулювання виробництва та реалізації сонячної енергії посідає Закон України «Про ринок електричної енергії" від 13 квітня 2017 року [8]. Пунктом 24 вказаного Закону введено в правовий обіг поняття відновлювальних джерел енергії як об'єкту правового регулювання, відповідно до якого сонячну енергію віднесено до відновлюваних джерел енергії. Окрім того вводиться поняття – «зелений тариф», яким визнається - спеціальний тариф, за яким закуповується електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, зокрема на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), з альтернативних джерел енергії (а з використанням гідроенергії - лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями).

Розділ ІІ Закону України «Про альтернативні джерела енергії» доповнено статтями 9-1 та 9-2 ("Стаття 9^{-1}. Стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії; Стаття 9^{-2}. Надбавка до "зеленого" тарифу за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва).

Вказаними змінами в довоєнній Україні держава за допомогою публічно-правових механізмів намагалася стимулювати розвиток альтернативних (сонячної у т.ч.) відновлювальних джерел енергії за рахунок фінансово-правових стимулів, які реалізовувалися через інститут зеленого тарифу та бюджетних механізмів.

Проте, з веденням воєнного часу вказані механізми були реформовані.

З прийняттям Закону України «Про державний бюджет на 2023 рік», як вже зазначалося, зупинено положення ч. 3 ст. 8 Закону України «Про альтернативні джерела енергії, відповідно до якої »Кабінет Міністрів України мав передбачати у державному бюджеті видатки на фінансову підтримку гарантованого покупця для оплати електричної енергії, виробленої з альтернативних джерел, відповідно до бюджетних запитів центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в електроенергетичному комплексі, на підставі розрахунків, наданих Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, у розмірі не менше 20 відсотків прогнозної виробітки товарної продукції електричної енергії з альтернативних джерел на відповідний рік.

Окрім того, відповідно до Перехідних та Прикінцевих положень Закону України «Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування» від 29 липня 2022 року [9] Закон України «Про альтернативні джерела енергії» доповнено "Статтею 9^{-5} (Послуга із забезпечення стабільності ціни на електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел). Відповідно до ч.1 статті 9-5 з метою мінімізації ризиків, пов'язаних із коливанням цін на ринку електричної енергії, для виробника електричної енергії з альтернативних джерел, який здійснює діяльність на ринку без застосування стимулювання, передбаченого статтями 9^{-1}, 9^{-2}, 9^{-3} цього Закону, та споживача такі виробник та споживач можуть укласти договір про надання послуги із забезпечення стабільності ціни на електричну енергію.

Таким чином, впроваджено можливість укладання прямих угод між виробником сонячної енергетики та прямим споживачем, чим змінено дозвільні умови щодо виробництва та реалізації сонячної енергії.

Серед останніх в переліку законодавчих актів в системі правового регулювання обігу сонячної енергії прийнятих в довоєнний період згадаємо Закон України «Про енергетичну ефективність» від 21 жовтня 2021 року [10]. Закон прийнятий з метою визначення правових, економічних та організаційних засад відносин, що виникають у сфері забезпечення енергетичної ефективності під час виробництва, транспортування, передачі, розподілу, постачання та споживання енергії. Відповідно до ст. 3 вказаного Закону державна політика у сфері забезпечення енергетичної ефективності є невід'ємною частиною політики у сферах енергетики, економіки, сталого розвитку та охорони навколишнього природного середовища. Основними заходами державної політики у сфері забезпечення енергетичної ефективності серед інших є стимулювання споживачів до підвищення енергоефективності, управління попитом та використання відновлюваних джерел енергії. Також, Законом визначена система публічних адміністрацій, що здійснюють управління у сфері ефективного використання відновлювальних джерел енергії.

Новелою Закону, та конструктивом з урахуванням сучасного стану енергомереж стало запровадження нового інструменту в системі енергоефективності як «розумна мережа». Відповідно до п. 25 ч. 1 ст.. 1 Закону України «Про енергетичну ефективність» розумні мережі - електричні мережі, що об'єднують в економічно доцільний спосіб учасників ринку електричної енергії та дозволяють керувати передачею енергії та її споживанням з метою підвищення надійності електропостачання та безвідмовності роботи енергетичної системи. Впровадження "розумних мереж" здійснюється з урахуванням Концепції впровадження "розумних мереж" в Україні та середньострокового Плану заходів із впровадження "розумних мереж" в Україні, що розробляються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування

державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива, та затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Концепція впровадження "розумних мереж" в Україні може містити, зокрема: 1) оцінку існуючої ситуації в електроенергетиці України щодо наявності елементів "розумних мереж"; 2) огляд основних існуючих на сьогодні у світі технологій "розумних мереж"; 3) бачення розвитку технологій "розумних мереж" в Україні; 4) цілі на визначений строк; 5) перелік заходів із розвитку "розумних мереж"; 6) дорожню карту впровадження "розумних мереж" в Україні.

Узагальнюючи аналіз останнього Закону, варто визнати, що закладені в його основу механізми мали сприяти підвищенню енергоефективності та стабілізації ринку енергоносіїв. Проте, вкотре констатуємо, що із початком військової агресії впровадження вказаних механізмів було відтерміновано, а з урахуванням стану бюджетних відносин на рівні закону про бюджет зупинено фінансування відповідних стимулюючих заходів та програм.

Безсумнівно, аналізуючи публічно-правове регулювання ринку сонячної енергії, окрему увагу варто приділити фіскальному законодавству в цій сфері. Проте, як вже зазначалося, із запровадженням воєнного стану зупинено фінансування всіх програм із розвитку енергоефективності та заміщення.

Безумовно, на правовий статус учасників ринку відновлювальних джерел енергії системи правового впливають Податковий [11] та Митний [12] кодекси України, норми яких містять положення щодо зниження податку на землю для підприємств сонячної енергетики, звільнення від оподаткування прибутку від основної діяльності господарюючих суб'єктів у сфері енергетики, які виробляють енергію із сонячного випромінювання, звільнення від обкладання податком на додану вартість операцій із ввезення на митну територію України устаткування, яке працює на сонячної енергії, обладнання і матеріалів для виробництва енергії із сонячного випромінювання, а також звільнення від сплати ввізного мита зазначеного устаткування, обладнання і матеріалів тощо [6,7]. Проте, сподіваємося після перемоги ці механізми знову запрацюють, що сприятиме розвитку відповідної галузі та стимулюванню ринку відновлювальних джерел енергії в цілому та сонячної енергії зокрема.

Важливу роль у регулювання виробництва та реалізації сонячної енергії відіграють різноманітні підзаконні нормативно-правові акти. Особливої уваги варто приділити Розпорядженню Кабінету Міністрів України «Про Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» від 18.08.2017 р. [13]. Безумовно, особливої уваги слід приділити системі всіх підзаконних актів, прийнятих до початку і після повномасштабної агресії рф. Проте, з урахування обсягу відповідного масиву нормативного забезпечення відповідної сфери, цьому питанню будуть присвячені наступні публікації.

Висновки. В якості підсумків проведеного аналізу стану правового регулювання виробництва та реалізації сонячної енергії варто зазначити наступне. Враховуючи перспективи та ефективність та малозатратність виробництва сонячної енергії, її автономність від енергосистеми, що постраждала внаслідок військової агресії рф, актуальним постає прийняття спеціального закону про сонячну енергетику, який би визначив механізми реалізації державної політики в сучасних реаліях та найближчу перспективу. З урахуванням євроінтеграційних прагнень, - наближення режиму її діяльності до міжнародних правил та стандартів, спрямовану на розвиток прозорого ринку енергії, отриманої із сонячного випромінювання.

З метою реалізації державної політики в цій галузі доцільними є якнайшвидша розробка і прийняття окремих програм та стратегій розвитку використання сонячної енергії. При цьому, в сучасних реаліях новим напрямком діяльності в цій сфері стало розроблення загальнонаціональної стратегії розвитку альтернативної енергетики, зокрема сонячної енергетики, як інструменту заміщення та модернізації застарівшої радянської енергетичної інфраструктури, яка постраждала в наслідок агресії рф; впровадження державної програми стимулювання та підтримки впровадження технологій по збереженню згенерованої енергії за допомогою накопичувачів (energy storages) для сонячних електростанцій з метою збалансування і контрольованості споживання енергії, виробленої за рахунок сонця. В рамках прийнятих міжнародних зобов'язань в сфері енергетики та вектору потенційного вступу в Європейський союз, актуальним є питання розробки законодавчої та регуляторної бази, яка має не меті зниження залежності національної економіки від енергії, виробленої із викопних ресурсів, що є фактором забруднення атмосфери CO_2 та відповідності їх технології вимогам ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629%D0%B3-15/card6#Public

2. Меморандум між Україною та ЄС про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній сфері, від 0112.2005 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_694

3. Міжнародне співробітництво: Діяльність Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. URL: https://saee.gov.ua/uk/activity/mizhnarodne-spivrobitnytstvo

4. Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA): Закон України від 5 грудня 2017 р. // *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 2. ст.6

5. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 р. № 555-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. ст.155;

6. Чумаченко І.Є. Еволюція законодавства про сонячну енергетику в Україні// *Юридичий науковий електронний журнал.* № 11/2021. С.352-356.

7. Кострюков С.В. Історико-правові засади становлення сучасної сонячної енергетики// *Правові новели: Науковий юридичний журнал*. № 13/2021. С. 75-82.

8. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2019-19/page9

9. Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування: Закон України від 29 липня 2022 р. № 2479-IX // *Офіційний вісник України.* 2022. № 68. Ст.. 4070;

10. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21 жовтня 2021 р. № 1818-IX // *Відомості Верховної Ради України.* 2022. № 2. ст.8;

11.Податковий кодекс України.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

12. Митний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text

13. Розпорядження КМУ. «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» № 605-р від 18.08.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text

REFERENCES:

1. Zahalnoderzhavna prohrama adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. (2004, March 18). [Nationwide program of adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union]. Zatverdzhena zakonom Ukrainy № 1629-IV. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629%D0%B3-15/card6#Public [in Ukrainian].

2. Memorandum mizh Ukrainoiu ta YeS pro porozuminnia shchodo spivrobitnytstva v enerhetychnii sferi. (2015, December 1). [Memorandum between Ukraine and the EU on cooperation in the energy sector]. Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_694 [in Ukrainian].

3. Mizhnarodne spivrobitnytstvo. [International cooperation]. Diialnist Derzhavnoho ahentstva z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennia Ukrainy. Retrived from: https://saee.gov.ua/uk/activity/mizhnarodne-spivrobitnytstvo [in Ukrainian].

4. Pro pryiednannia Ukrainy do Statutu Mizhnarodnoho ahentstva z vidnovliuvalnykh dzherel enerhii (IRENA). (2017, December 5). [On the accession of Ukraine to the Charter of the International Agency for Renewable Energy Sources (Irena)] Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady.* 2018. № 2. 6. [In Ukrainian].

5. Pro alternatyvni dzherela enerhii. (2003, February 20). [On alternative energy sources]. Zakon Ukrainy № 555-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* № 24. 155. [in Ukrainian].

6. Chumachenko, I.Ie. (2021). Evoliutsiia zakonodavstva pro soniachnu enerhetyku v Ukraini. [Evolution of legislation on solar energy in Ukraine]. *Yurydychyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 11. 352-356. [in Ukrainian].

7. Kostriukov, S.V. (2021). Istoryko-pravovi zasady stanovlennia suchasnoi soniachnoi enerhetyky. [Historical and legal foundations of the formation of modern solar energy]. *Pravovi novely: Naukovyi yurydychnyi zhurnal.* № 13/2021. 75-82. [in Ukrainian].

8. Pro rynok elektrychnoi enerhii. (2017, April 13). [On the electricity market]. Zakon Ukrainy № 2019-VIII. Retrieved from: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2019-19/page9 [in Ukrainian].

9. Pro osoblyvosti rehuliuvannia vidnosyn na rynku pryrodnoho hazu ta u sferi teplopostachannia pid chas dii voiennoho stanu ta podalshoho vidnovlennia yikh funktsionuvannia. (2022, July 29). [On the peculiarities of regulating relations on the natural gas market and in the field of heat supply during martial law and the subsequent restoration of their functioning]. Zakon Ukrainy № 2479-IX. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. № 68. St. 4070 [in Ukrainian].

10. Pro enerhetychnu efektyvnist. (2021, October 21). [On energy efficiency]. Zakon Ukrainy № 1818-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 2. st.8. [in Ukrainian].

11. Podatkovyi kodeks Ukrainy. (2010, December 2). [Tax Code of Ukraine]. Kodeks Ukrainy № 2755-VI Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text [in Ukrainian].

12. Mytnyi kodeks Ukrainy. (2021, March 13). [Customs Code of Ukraine]. Kodeks № 4495-VIRetrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text [in Ukrainian].

13. Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku “Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist” (2017, August 18). [On the approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period until 2035 "Safety, energy efficiency, competitiveness"]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 605-r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

УДК 342.9:347.97
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-219-222

Світличний Олександр Петрович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
e-mail: a.svetlichnyj@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-0485-3804

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ

Відповідно до чинного законодавства України держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів, що передбачає окреме визначення у Державному бюджеті України видатків на утримання судів не нижче рівня, що забезпечує можливість повного і незалежного здійснення правосуддя відповідно до закону. В Україні діє єдина система забезпечення функціонування судової влади – судів, органів суддівського врядування, інших державних органів та установ системи правосуддя.

Це означає, що функціонування судової гілки влади неможливо без функціонування визначеної законами та іншими нормативно-правовими актами системи уповноважених державних органів, а також інших суб'єктів при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень здійснювати публічне адміністрування, метою якого є організація, координація та практична діяльність осіб, які здійснюють адміністративні повноваження спрямовані на належне забезпечення функціонування судової влади в цілому. З цією метою у статті здійснено аналіз праць науковців, які досліджували питання діяльності управлінських відносин та діяльність публічної адміністрації суду, а також положення Законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу», Кодексу адміністративного судочинства України, що дало можливість з'ясувати коло суб'єктів владних і не владних повноважень, а також визначити систему забезпечення функціонування судової влади. З огляду на проаналізовані законодавчі та інші нормативно-правові акти, наголошено, що у певних випадках суб'єкти публічного адміністрування можуть діяти і як суб'єкти публічного управління.

Зроблено висновок, що організаційно-розпорядчу діяльність публічного адміністрування здійснюють широке коло суб'єктів публічної адміністрації, діяльність яких регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами і спрямована на ефективне забезпечення роботи судів (суддів).

Ключові слова: публічне адміністрування, управління, суб'єкти, суд, забезпечення**.**

Svitlychnyy O. PUBLIC ADMINISTRATION IN THE ACTIVITIES OF THE JUDICIAL BRANCH OF GOVERNMENT

In accordance with the current legislation of Ukraine, the state provides funding and appropriate conditions for the functioning of courts and the activities of judges, which provides for a separate determination in the State Budget of Ukraine of expenses for the maintenance of courts not lower than the level that ensures the possibility of full and independent administration of justice in accordance with the law. In Ukraine, there is a single system of ensuring the functioning of the judiciary - courts, bodies of judicial governance, other state bodies and institutions of the justice system.

This means that the functioning of the judicial branch of power is impossible without the functioning of the system of authorized state bodies defined by laws and other legal acts, as well as other subjects when they exercise public-power management functions on the basis of legislation, including the implementation of delegated powers to carry out public administration, the purpose of which is the organization, coordination and practical activities of persons exercising administrative powers aimed at ensuring the proper functioning of the judiciary as a whole. For this purpose, the article analyzes the works of scientists who researched the issue of management relations and the activity of public court administration, as well as the provisions of the Laws of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», «On Civil Service», the Code of Administrative Procedure of Ukraine, which made it possible to clarify the circle of subjects of power and non-power authority, as well as to determine the system of ensuring the functioning of the judiciary. In view of the analyzed legislative and other regulatory legal acts, it is emphasized that in certain cases, subjects of public administration can also act as subjects of public administration.

It was concluded that the organizational and administrative activities of public administration are carried out by a wide range of subjects of public administration, whose activities are regulated by laws and other normative legal acts and are aimed at effective support of the work of courts (judges).

Key words: public administration, management, subjects, court, provision.

Постановка проблеми. Розвиток суспільних відносин в будь-якій державі неможливо уявити без діяльності суду, не є виключенням у цьому й наша держава, де на судову владу покладено здійснення правосуддя з метою забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. Водночас з метою забезпечення діяльності судової гілки влади в Україні діє цілісна система органів державної влади, уповноважених приймати управлінські рішення, метою яких є здійснення організаційного керівництва й організаційного забезпечення діяльності судів, діяльність яких потребує наукового та нормативного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням діяльності суддівської публічної адміністрації займалися такі вітчизняні вчені, як В. Бойко, І.Голосніченко, О. Гулак, О. Дудченко, Р.Ігонін,

 © О.П.Світличний, 2022

І. Ієрусалімова, В. Колпаков, Я. Лазур, Н. Литвин, А. Олійник, Д. Притика, І. Прошутя, І. Самсін та інші. Проте триваюча судова реформа вносить постійні зміни в діяльність публічної адміністрації, що потребує активізації дослідження цього питання.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі вивчення праць вчених-правознавців, теорії права та чинного законодавства визначити коло суб'єктів публічної адміністрації суду та сформувати визначення дефініції «публічна адміністрація суду».

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне адміністративне право регулює широке коло суспільних відносин, нерозривно пов'язане із інститутами публічної влади та публічного управління. Норми адміністративного права наділяють правосуб'єктністю широке коло суб'єктів адміністративно-правових відносин, правове становище яких у сфері публічного управління визначається характером і обсягом повноважень. Така діяльність обумовлює наявність значної кількості суб'єктів публічного управління, які наділені різними юридичними властивостями і повноваженнями, таким суб'єктом є так звана публічна адміністрація [1, с. 205].

В юридичній літературі ми знаходимо різні поняття терміну «публічна адміністрація», яке охоплює різне коло суб'єктів й використовується науковцями в залежності від предмета дослідження. Це в повній мірі стосується суддівської публічної адміністрації, де для визначення адміністративно-правової складової здебільшого використовувався терміни «судове адміністрування» та «судове управління».

Судове адміністрування – це цілеспрямована практична діяльність осіб, які займають адміністративні посади в певному суді, що передбачає керування конкретним, окремим елементом судової системи (судом), і полягає в технологічному процесі підготовки, прийняття і виконання управлінських рішень, направлених на забезпечення належного функціонування суду з метою забезпечення ефективного здійснення правосуддя. Ефективне забезпечення судочинства полягає в управлінні ресурсами [2, с. 49].

І. Голосніченко визначає «судове адміністрування» як підзаконну цілеспрямовану організуючу діяльність, направлену на задоволення потреб суду як організації, що здійснює юрисдикцію, не втручаючись у вирішення питань процесу підготовки і розгляду конкретних справ [3, с. 128].

Взагалі питання судового адміністрування в Україні вперше постало під час проведення так здаваної – малої судової реформи після прийняття у лютому 2002 року Закону України – Про судоустрій України. На виконання вимог даного Закону 29 серпня 2002 року було видано Указ Президента України № 780/2002 – Про Державну судову адміністрацію України, як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, що здійснює організаційне забезпечення діяльності судів [2, с. 52].

Отже, судове адміністрування стосується безпосередньо організаційної, координаційної і практичної діяльності осіб, які здійснюють адміністративні повноваження спрямовані на належне забезпечення функціонування суду.

Що стосується терміну «управління», під ним розуміється структурний підрозділ апарату суду, що утворюється для виконання покладених на апарат завдань (як правило, одногалузевого спрямування), з багатофункціональним, програмно-цільовим напрямом діяльності. Управління має у своєму складі не менше двох відділів. Відділ у складі управління утворюється для виконання завдань за одним напрямом чи функцією (наприклад, секретаріат судової палати: його функція – забезпечення діяльності відповідної судової палати) [2, с. 50].

Під судовим управлінням також розуміють частину адміністративно-правової складової функціонування голови суду, що є діяльністю (адмініструванням), спрямованою на упорядкування та корегування внутрішньо-організаційних процесів в суді з метою забезпечення сталої та ефективної його роботи для забезпечення основної функції судової влади – правосуддя [4, с. 29].

Незважаючи на те, що наведені терміни офіційно не є закріпленими, для позначення суб'єктів адміністративних повноважень (суб'єктів публічної адміністрації), звернемося до Кодексу адміністративного судочинства України, норми якого наводять приблизний перелік суб'єктів владних повноважень – це орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг (п. 7 ч. 1 ст. 4) [5].

Окрім того, ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06. 2016 р. № 1402-VIII, вказує на те, що в Україні діє єдина система забезпечення функціонування судової влади – судів, органів суддівського врядування, інших державних органів та установ системи правосуддя. Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України та Національна школа суддів України, інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування беруть участь в організаційному забезпеченні діяльності судів у випадках і порядку, визначених цим та іншими законами. Державна судова адміністрація України забезпечує виконання рішень про утворення чи припинення (ліквідацію) судів. Для здійснення дій щодо реєстрації новоутвореного суду як юридичної особи, забезпечення необхідних дій для належного початку його роботи та представництва такого суду як органу державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами Державна судова адміністрація України приймає рішення про призначення тимчасово виконуючого обов'язки керівника апарату новоутвореного суду [6].

Наведене свідчить, що публічне адміністрування може здійсюватися й іншими суб'єктами. До них варто віднести: голову місцевого суду, який представляє суд як орган державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами; визначає адміністративні повноваження заступника голови місцевого суду; контролює ефективність діяльності апарату суду, погоджує призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду, а також вносить подання про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства та заступника голови місцевого суду (ст. ст. 24-25); голову апеляційного суду та його заступника (ст. ст. 29-30); голову вищого спеціалізованого суду та його заступника (ст. ст. 34-35); голова Верховного Суду та його заступника (ст. 39); голову касаційного суду та його заступників (ст. 42); члени Конкурсної комісії (ст. 95-1); суддівське самоврядування (Рада суддів України) (ст. ст. 126-129); служба судових розпорядників (ст. 159); служба судової охорони (ст. ст. 160-161) [6].

Під суддівською публічною адміністрацією В. Бойко розуміє адміністративно управлінську діяльність органів державної влади та інших органів суддівського самоврядування, що здійснюють основні функції для забезпечення ефективного функціонування судової гілки влади та здійснення справедливого правосуддя, а саме: забезпечення незалежності та неупередженості судової гілки влади; видання адміністративних актів (видання підзаконних нормативно-правових актів й індивідуальних адміністративних актів); укладення адміністративних договорів; учинення інших юридично значущих дій; здійснення матеріально-технічних операцій; формування кадрового забезпечення суддів, переведення суддів та забезпечення їх високого кваліфікаційного рівня; виконання різного роду організаційного забезпечення роботи суду; здійснення нагляду за самостійністю судів та незалежністю суддів на внутрішньому рівні; запобігання протиправним посяганням на суддів та здійснення всіх інших заходів, що стосуються безпеки суддів, членів їхніх сімей та працівників суду [7, с.186].

Варто звернути увагу на думку Т. Карабін, яка пише: варто відзначити, що більшість вітчизняних дослідників за зарубіжним взірцем продовжують тлумачити це поняття у двох площинах: організаційній – як сукупність органів і посадових осіб, і функціональній – як діяльність із реалізації публічної влади. Таке трактування, на нашу думку, є помилковим і зумовлене морфологічними відмінностями англійської та української мов. Іменник «administration» під час перекладу з англійської мови українською, означаючи так звану функціональну спрямованість і виражаючи абстрактне поняття «керування», повинен, як усі віддієслівні іменники з словотвірним значенням узагальненої дії або продукту дії, творитися за допомогою суфіксів -анн(я), -енн(я), -іння(я). Тобто, у значенні адміністративної діяльності цей термін повинен перекладатися як «управління», «керування», «адміністрування», «врядування» тощо, а не адміністрація. Щодо того, яке з наведених понять найбільш точно виражає його зміст, ми тут дискутувати не будемо» [8, с. 164].

Наведене в повній мірі стосується й нашого предмету дослідження. Згідно ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», організаційне забезпечення роботи суду здійснює його апарат, який очолює керівник апарату. Керівник апарату суду несе персональну відповідальність за належне організаційне забезпечення суду, суддів та судового процесу, функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, інформує збори суддів про свою діяльність. Збори суддів можуть висловити недовіру керівнику апарату суду, що має наслідком звільнення його з посади. Керівника апарату місцевого суду, його заступника призначає за погодженням голови відповідного суду на посаду та звільняє з посади начальник відповідного територіального управління Державної судової адміністрації України, а керівників апаратів апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Верховного Суду, їх заступників призначає за погодженням голови відповідного суду на посаду та звільняє з посади Голова Державної судової адміністрації України. Згідно ст. 156 вказаного закону організаційне забезпечення діяльності Верховного Суду здійснюється апаратом Верховного Суду. Положення про апарат, структура і штатний розпис апарату Верховного Суду затверджуються Пленумом Верховного Суду за поданням Голови Верховного Суду. Апарат Верховного Суду очолює керівник апарату. Заступниками керівника апарату Верховного Суду є перший заступник та заступники. Заступники керівника апарату Верховного Суду очолюють структурні підрозділи апарату Верховного Суду, які здійснюють організаційне забезпечення діяльності касаційних судів (секретаріати). В апараті Верховного Суду можуть створюватися секретаріати, департаменти, управління, відділи, сектори, що здійснюють свої функції на підставі положень, які затверджуються керівником апарату Верховного Суду [6].

Як бачимо, суб'єктами публічного адміністрування пов'язаного із забезпеченням діяльності суду можуть бути й інші посадові особи суду, зокрема, апарату суду: судові розпорядники, консультанти, інші державні службовці, а також працівники, які виконують функції з обслуговування апарату суду. Правовий статус працівників апарату суду визначається законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу» від 10.12. 2015 р. № 889-VIII [9], іншими законами та нормативно-правовими актами України, відповідними положеннями та посадовими інструкціями.

Висновки. З урахуванням вищевикладених міркувань можна дійти висновку, що здійснене дослідження іституційного механізму публічного судового адміністрування пов'язаного із забезпеченням діяльності суду, свідчить про те, що організаційно-розпорядчу діяльність публічного адміністрування

здійснюють широке коло *суб'єктів* публічного адміністрування, діяльність яких регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами і спрямована на ефективне забезпечення роботи судів (суддів).

З огляду на проаналізовані законодавчі та інші нормативно-правові акти у певних випадках *суб'єкти публічного* суддівського адміністрування можуть діяти і як *суб'єкти публічного управління*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Світличний О. Службове право: витоки, сучасність та перспективи розвитку: колективна монографія / За заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 328 с.

2. Судове адміністрування. Навчальна програма дистанційного курсу (в режимі он-лайн). К., 2016. 300 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/ uploads/ 2020/02/Court_Admin_website1-1.pdf

3. Голосніченко І. П. Сучасне управління в суді: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 230 с.

4. Гірський Б. Деякі теоретичні аспекти управлінської діяльності голови суду. *Актуальні проблеми правознавства.* 2016. Вип. 3. С. 26-29.

5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07. 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради. 2005. № 35-37. Ст. 446.

6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06. 2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 31. Ст. 545.

7. Бойко В. Поняття суддівської публічної адміністрації. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №2. С. 182-187.

8. Карабін Т.О. Проблеми визначення суб'єктивного складу публічної адміністрації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 164-169.

9. Про державну службу: Закон України від 10.12. 2015 р. № 889-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 4. Ст. 43.

REEERENCES:

1. Svitlychnyy O. (2017). Service law: origins, modernity and development prospects: a collective monograph / According to general ed. THEN. Kolomoets, V.K. Kolpakova Zaporizhzhia: Helvetica Publishing House. 205-217. [in Ukrainian].

2. Judicial administration (2016). Educational program of the distance course (in online mode). URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/ uploads/ 2020/02/ Court_ Admin_website1-1.pdf. 300. [in Ukrainian].

3. Golosnichenko I.P. (2010). Modern management in the court: study guide. Kyiv: Yurinkom Inter. 230. [in Ukrainian].

4. Girsky B. (2016). Some theoretical aspects of the administrative activity of the head of the court. *Actual problems of jurisprudence*. № 3. 26-29. [in Ukrainian].

5. Administrative Judicial Code of Ukraine. (2005, July). Law of Ukraine № 2747-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady. №35-37, 446. [in Ukrainian].

6. On the judicial system and the status of judges (2016, June). Law of Ukraine №1402-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. №31, 545. [in Ukrainian].

7. Boyko V. (2020). The concept of judicial public administration. *Entrepreneurship, economy and law*. № 2. 182-187. [in Ukrainian].

8. Karabin T.O. (2015). Problems of determining the subjective composition of public administration. *Carpathian Legal Gazette.* №3. 164-169. [in Ukrainian].

9. On civil service (2015, December). Law of Ukraine № 889-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. №4, 43. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

УДК.336:631.11
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-223-226

Слюсаренко Сергій Вікторович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України.
e-mail: sergiy.sliusarenko@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-6718-222X

УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті сформовано поняття та розкрито зміст управлінської діяльності із забезпечення фінансування суб'єктів аграрного господарювання. Визначені суб'єкти, механізм, види та форми управлінської діяльності із державної підтримки фінансування суб'єктів аграрного господарювання. Розкриті функції управління суб'єктом державного сектору економіки. Встановлено, що сучасне державне управління фінансами охоплюється різними прийомами та способами управлінської діяльності, що не виключає застосуванням заходів владного впливу з боку публічної адміністрації й передбачає процес втручання держави при мобілізації, розподілу і використання фінансових коштів та здійснення фінансового контролю. Це у свою чергу вимагає від виконавчих органів здійснення різноманітних управлінських дій, мета яких полягає у впорядкуванні та узгодження дій суб'єктів і об'єктів органів виконавчої влади, покликаних забезпечити публічними фінансами суб'єктів аграрного господарювання, в обсязі їх повноважень та порядку визначеному законом.

Ключові слова: управлінська діяльність, суб'єкти аграрного господарювання, бюджет, фінансування.

Sliusarenko S. ADMINISTRATIVE ACTIVITIES IN PROVIDING FINANCING OF AGRICULTURAL MANAGEMENT ENTITIES

The article defines the concept and reveals the content of management activities to ensure financing of agricultural entities. The entities, mechanism, types and forms of management activities related to state support for the financing of agricultural entities are defined. The management functions of the entity of the state sector of the economy are disclosed. It has been established that modern state financial management is covered by various methods and methods of management activity, which does not exclude the use of measures of power influence on the part of the public administration and involves the process of state intervention in the mobilization, distribution and use of financial funds and the implementation of financial control. This, in turn, requires the executive bodies to carry out various management actions, the purpose of which is to organize and coordinate the actions of subjects and objects of executive authorities, called to provide public finances to subjects of agrarian management, within the scope of their powers and in the order determined by law .

Key words: management activity, subjects of agricultural management, budget, financing.

Постановка проблеми. Управління фінансами неможливе без людської спільноти. Потреба в управлінні існує в будь-якій людській спільноті. Мова йде про соціальне управління, яке є найважливішим інститутом самозбереження та постійного оновлення суспільного життя. Сутність управління розкривається в діяльності, яка за своїм змістом є впливом на волю і поведінку людей, їх взаємини і спільні дії.

Не є виключенням із цього переліку й управлінська діяльність із забезпечення фінансування суб'єктів аграрного господарювання, що потребують подальшого розвитку в умовах адміністративної та земельної реформи і децентралізації публічного управління. Усе це і обґрунтовує актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблеми управлінської діяльності із забезпечення фінансування суб'єктів аграрного господарювання звертали свої погляди учені А.Мокрицька, А. Бухтіарова, А. Пахненко, І. Бєлова, Н. Дехтяр, О. Дейнека, О. Люта, Н. Пігуль та ін. Проте, вони аналізовану нами тему прямо не досліджували, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних чи суміжних відносинах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного, аграрного і фінансового права, діючого законодавства та думок на цю проблематику вчених сформувати поняття та розкрити зміст управлінської діяльності із забезпечення фінансування суб'єктів аграрного господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під загальним терміном «управління» розуміють свідомий вплив суб'єкта на об'єкт для досягнення певної мети (або наперед визначеної сукупності цілей). Управління здійснюють у системах, де існує мережа причинно-наслідкових залежностей. З однієї сторони, управління – явище об'єктивне, так як будь-яка система перебуває в полі впорядковуючих, організовуючих впливів, стихійних і свідомих, як з боку суспільства, так і власних механізмів саморегуляції. З іншої

© С.В.Слюсаренко, 2022

сторони, існування будь-якої системи, її функціонування підпорядковане певній меті і завданням управління і є втілювати цю мету в життя. Як суб'єктивне явище, управління завжди пов'язане з діяльністю людини. Існують різні види управління. Такий поділ пов'язаний з ознаками, які покладені в його основу. Так, залежно від суб'єкта впливу розрізняють управління державне, суспільне, адміністративне та ін. Щодо об'єкта, який зазнає такого впливу, виділяють: управління персоналом, управління капіталом, маркетингом, фінансами і т.д. Крім власне управління науковці говорять також про адміністрування, керівництво та менеджмент [1, с. 351–352].

Водночас впровадження управління фінансами, орієнтованого на результат, неминуче супроводжується підвищенням управлінської гнучкості і автономії державних організацій [2, с. 1].

У сфері управління фінансами державне управління займає провідне місце серед видів соціального управління (самоврядне, громадське, корпоративне), що передбачає організуючий і регулюючий вплив на діяльність людей (особи), наприклад, осіб, що працюють в Міністерстві фінансів України, де держава використовує різні види методів управлінської діяльності.

Зважуючи на те, що забезпечення фінансування суб'єктів аграрного господарювання здійснюється за рахунок бюджетного фінансування, саме при бюджетному фінансуванні використовуються різноманітні форми та методи управління.

Ст. 40 Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік», установлено, що у 2022 році підтримка фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції за бюджетною програмою здійснюється через Український державний фонд підтримки фермерських господарств у разі внесення відомостей про них до Державного аграрного реєстру. На період дії воєнного стану до Державного аграрного реєстру вносяться відомості про виробників сільськогосподарської продукції без дотримання вимог, визначених пунктом 2.15^{-1} статті 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», щодо питомої ваги вартості сільськогосподарських товарів/послуг. Такі суб'єкти господарювання включаються до Державного аграрного реєстру на період дії воєнного стану та не більш як на 12 місяців після його припинення або скасування. Якщо після завершення цього періоду виробник сільськогосподарської продукції не відповідає вимогам, визначеним пунктом 2.26 статті 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», він автоматично виключається з Державного аграрного реєстру [3].

Особливо це стосується фермерських господарств, які є найслабшими учасниками ринку, оскільки, по-перше – представляють аграрний сектор (який сам по собі уже є проблемним та ризиковим), а по-друге – це представники малого бізнесу, у підтримку і розвиток якого необхідно вкласти ще багато ресурсів. А оскільки в більшості випадків фермери не володіють такими фінансовими запасами і можливостями, які під силу великим сільськогосподарським підприємствам, то уже на початкових етапах зародження свого бізнесу держава повинна подбати про підтримку їхнього доходу [4, с. 46].

Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств», внесло суттєві зміни у питанні фінансової допомоги за рахунок коштів державного бюджету фермерським господарствам, у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств.

Для прямої та єдиної взаємодії держави та агровиробників Міністерство аграрної політики та продовольства України запустило онлайн-платформу Державний аграрний реєстр, який тепер відкритий для реєстрації всіх українських аграріїв. Агровиробники, зареєстровані в ДАР, зможуть подати заявку на отримання державних субсидій, цільових, субсидованих кредитних програм, а також позик і технічної допомоги від ЄС та інших міжнародних донорів. Для реєстрації фермеру потрібен лише електронний підпис. Система створена за підтримки ЄС, з урахуванням найкращих європейських практик [5].

Державна підтримка фінансування суб'єктів аграрного господарювання, де головним розпорядником бюджетних фінансів та відповідальним виконавцем є Мінагрополітики, вказує на характер цілеспрямованих, організуючих і регулюючих дій, що становлять зміст публічного управління.

Одним із основних правових форм управління є видання правових актів. Прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про надання фінансової державної підтримки» від 24.01.2020 р. № 28, в тому числі й фінансування суб'єктів підприємництва – сільськогосподарських товаровиробників для провадження сільськогосподарської діяльності, вказує, що видання цього нормативного акту є актом управління, окрім того, норми вказаного нормативного акту, також свідчать, що норми цієї постанови вказують на вчинення (здійснення) юридично значущих дій, тобто, ще одну правову форму управління. Зокрема, згідно підпункту 2 пункту 8 постанови, для отримання державної підтримки відповідно до цього Порядку суб'єкт підприємництва повинен відповідати одному із критеріїв, а саме: для новоствореного бізнесу (стартап) суб'єкт підприємництва повинен мати бізнес-план щодо реалізації інвестиційного проекту, на впровадження якого суб'єкт підприємництва укладає договір фінансового лізингу з уповноваженим банком або уповноваженим лізингодавцем [6].

Діяльність Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, надання фінансової державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам для провадження сільськогосподарської діяльності, в котрий раз є свідченням того, що провідною формою управлінської

діяльності Кабінету Міністрів України є прийняття розпоряджень і постанов, як правових актів публічного управління.

Фінансове планування є однією із функцій управління суб'єктом державного сектору економіки, що забезпечує досягнення стійкого розвитку. За своїм змістом та формою воно є особливою сферою господарської діяльності бюджетних установ, спрямованою на обґрунтування ефективності управлінських рішень із питань фінансового забезпечення функціонування та розвитку даних суб'єктів економіки та складання відповідних фінансових планів і прогнозів.

В управлінні фінансами виділяються об'єкти і суб'єкти управління. Об'єктами фінансового управління виступають різноманітні види фінансових відносин, централізовані і децентралізовані фінансові ресурси усіх ланок фінансової системи. Найважливішими об'єктами фінансового управління є фінанси підприємств, організацій і установ, фінанси домогосподарств, загальнодержавні фінанси. Суб'єктами фінансового управління є держава в особі законодавчих і виконавчих органів (у тому числі фінансових), а також фінансові служби підприємств, організацій і установ. Сукупність усіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворює фінансовий апарат. Таким чином можна стверджувати, що управління фінансами – це система методів і форм організації фінансових відносин, які застосовує фінансовий апарат для ефективного формування, розподілу і використання фінансових ресурсів суб'єктів економічної діяльності з метою досягнення поставлених цілей та запланованих результатів [7, с. 78–79].

Системний підхід дозволяє сформувати комплексне уявлення про систему фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств і здійснити якісний аналіз діючих форм залучення фінансових ресурсів на основі функціонування цілісних об'єктів. Саме системний підхід дозволить комплексно сприйняти механізм дії та процес управління усіма складовими системи фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств на рівні фінансової системи країни та світу. Важливо, щоби ця діяльність включала логічну гнучкість у прийнятті актуальних управлінських рішень й адаптивність до змін зовнішніх і внутрішніх факторів у межах тактичних і стратегічних цілей [8, с.137].

Системний характер управління фінансовими ресурсами визначається наявністю певної сукупності елементів, поводження кожного з яких впливає на поведінку цілого, вплив кожного з них на систему взаємозалежні, а сама система є складовою інших систем і залежить від їх функціонування [9, с. 12].

Зважаючи на складність проблем державної підтримки, зокрема хронічну недостатність ресурсної бази, особливу увагу необхідно звернути на рівень компетентності органів управління агропромислового сектора, якість адміністративних послуг, розподіл дотацій між регіонами та повноцінність і цілеспрямованість використання наявних державних ресурсів [10, с. 90].

Що стосується адміністративних послуг, то у відносинах між публічною адміністрацією і суб'єктами аграрного господарювання важливу роль повинен відігравати адміністративний договір. Як зазначають О. Світличний та А. Гуд, законодавство прямо не передбачає укладання такого договору. Незважаючи на це, законодавство України встановлює засоби підтримки органами державної влади господарської діяльності, яку здійснюють суб'єкти аграрних правовідносин [11, с. 108].

Висновок. Таким чином, здійснене дослідження управлінської діяльності публічною адміністрацією із забезпечення фінансування суб'єктів аграрного господарювання, свідчить, що державна підтримка фінансування суб'єктів аграрного господарювання, де головним розпорядником бюджетних фінансів та відповідальним виконавцем є Міністерство аграрної політики та продовольства України, неможлива без цілеспрямованих, організуючих і регулюючих дій, що становлять зміст публічного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мокрицька А.Б. Управління фінансами та фінансова політика: сутнісно-теоретичні аспекти. *Наукові записки*. Серія «Економіка». 2010. Випуск 13. С. 351–358.

2. Бухтіарова А.Г., Пахненко О.М., Бєлова І.В. Управління фінансами, орієнтоване на результат, як підхід до синергії інструментів державної політики. *Економіка і суспільство*. 2021. Випуск. 28. С.1–6.

3. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 р. №1928-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 3. Ст.12.

4. Піддубна Ю. В. Рівень підтримки фермерських господарств. *Агросвіт*. 2013. №6. С. 46–50.

5. Державний аграрний реєстр: онлайн-платформа для прямої взаємодії держави й агровиробників. URL: https://zp.gov.ua/ru/articles/item/15533/derzhavnij-agrarnij-reestr-onlajn-platforma-dlya-pryamoivzaemodii-derzhavi-j-agrovirobnikiv.

6. Про надання фінансової державної підтримки: постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28 (в редакції постанови № 1194 від 14.10.2022). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-п

7. Глущенко А.С. Фінанси: Навчальний посібник. Львів «Магнолія 2006», 2014. 440 с.

8. Яцух О.О. Сутність та зміст фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. №10. С.133–145.

9. Комарова Н. В. Теоретические основы менеджмента: конспект лекций М.: Доброе слово, 2005. 64 с.

10. Захожай К.В., Кравченко І. Й. Бюджетне фінансування сільського господарства в Україні.

Агросвіт. 2019. № 22. С. 84–91.

11. Світличний О.П., Гуд А.М. Адміністративний договір в аграрному секторі економіки України. *Приватне та публічне право.* 2017. №4. С.106–109.

REFERENCES:

1. Mokrytska A.B. (2010). Financial management and financial policy: substantive and theoretical aspects. Proceedings. "Economy" series. Issue 13. P. 351–358. [in Ukrainian].

2. Bukhtiarova A.G., Pakhnenko O.M., Belova I.V. (2021). Results-oriented financial management as an approach to the synergy of public policy instruments. Economy and society. Issue. 28. P.1–6. [in Ukrainian].

3. On the State Budget of Ukraine for 2022: Law of Ukraine dated 02.12. 2021 No. 1928-IX. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. No. 3. Article 12. [in Ukrainian].

4. Yu. V. Poddubna. (2013). The level of support for farms. Agroworld No. 6. P. 46–50. [in Ukrainian].

5. State agrarian register: an online platform for direct interaction between the state and agricultural producers. URL: https://zp.gov.ua/ru/articles/item/15533/derzhavnij-agrarnij-reestr-onlajn-platforma-dlya-pryamoivzaemodii-derzhavi-j-agrovirobnikiv. [in Ukrainian].

6. On the provision of financial state support: Resolution No. 28 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 24, 2020 (as amended by Resolution No. 1194 dated October 14, 2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-p. [in Ukrainian].

7. Hlushchenko A.S. (2014).Finance: Study guide. Lviv "Magnolia 2006", 440 p. [in Ukrainian].

8. Yatsuh O.O. (2018). The essence and content of financial support for the activities of agricultural enterprises. Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice. No. 10. P.133–145. [in Ukrainian].

9. Komarova N. V. (2005).Theoretical foundations of management: lecture notes M.: Dobroe slovo, 64 p. [in Ukrainian].

10. Zahozhai K.V., Kravchenko I.Y. (2019). Budgetary financing of agriculture in Ukraine. Agroworld. No. 22. P. 84–91. [in Ukrainian].

11. Svitlichny O.P., Hood A.M. (2017). Administrative agreement in the agricultural sector of the economy of Ukraine. Private and public law. No. 4. P.106–109. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

УДК: 342.951:61
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-226-231

Коваль Богдан Вікторович,
адвокат Ради адвокатів Полтавської області
Національної Асоціації Адвокатів України
e-mail: koval_b1@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-5591-3646

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Проведено дослідження антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я з огляду на те, що ця сфера суспільних відносин є чи не найсприятливішою для корупції через високий рівень вразливості до актів хабарництва. Наголошено на актуальності обраної тематики, з огляду на фундаментальне значення забезпечення прозорості та законності сфери охорони здоров'я для суспільства та держави. Метою дослідження є з'ясування особливостей реалізації антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я та окреслення шляхів її удосконалення з огляду на існуючі проблеми.

З'ясовано, що боротьба з корупцією включає в себе дії, спрямовані на запобігання, обмеження або протидію корупції, а також на пом'якшення її негативних наслідків за допомогою реалізації загальнодержавної антикорупційної стратегії. З огляду на існуючі виклики доведено необхідність постійного вдосконалення антикорупційної політики держави у сфері охорони здоров'я за допомогою побудови ефективної інституційної та нормативної складової.

Вказано, що антикорупційна політика у сфері охорони здоров'я закріплена у положеннях антикорупційного законодавства, грунтується на відповідних принципах та реаізується завдяки передбаченим у законодавстві механізмам протидії корупції. При цьому протидію корупційним проявам у цій сфері необхідно розглядати як складову загальнодержавної політики попередження корупції. Водночас важливо визначити пріоритетні напрями антикорупційної діяльності держави з урахуванням найбільш небезпечних загроз сфері охорони здоров'я.

Обгрунтовано, що основні зусилля антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я варто спрямовувати на забезпечення гарантій дотримання основних засад функціонування правової держави та на формування громадянського суспільства з високим рівнем правової культури і правосвідомості. Антикорупційна політика у сфері охорони здоров'я повинна зосереджуватися на чіткій координації діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування

© Б.В.Коваль, 2022

як між собою, так і з медичними установами, сприяти оновленню антикорупційного законодавства із залученням громадськості до обговорення проєктів законів, гарантувати права уповноважених осіб з питань запобігання корупції в медичних установах, забезпечувати охорону та захист викривачів корупції.

Ключові слова: охорона здоров'я, корупція, антикорупційна політика, антикорупційне законодавство, антикорупційна діяльність, медицина.

Koval B. DIRECTIONS FOR IMPROVING ANTI-CORRUPTION POLICY IN THE HEALTHCARE SECTOR

The article studies the anti-corruption policy in the healthcare sector, given that this area of social relations is perhaps the most favorable for corruption due to the high level of vulnerability to acts of bribery. The author emphasizes the particular relevance of the chosen topic, given the fundamental importance of ensuring transparency and legality of the healthcare sector for society and the State. Therefore, the purpose of this study is to clarify the peculiarities of implementation of anti-corruption policy in the healthcare sector and to outline the ways of its improvement with due regard to the existing problems.

It is found that the fight against corruption includes actions aimed at preventing, limiting or counteracting corruption, as well as at mitigating its negative consequences through the implementation of a national anti-corruption strategy. It is substantiated that the anti-corruption policy of the State in the healthcare sector should be constantly improved with due regard to the emerging and dynamically changing challenges by building an effective institutional and regulatory component.

It is substantiated that the anti-corruption policy in the healthcare sector is reflected in the provisions of anti-corruption legislation and in the principles and mechanisms of combating corruption by the State. At the same time, combating corruption in the healthcare sector should be considered in conjunction with the national policy of combating corruption in various areas, but with the identification of priority areas of the State's anti-corruption activities, taking into account the most dangerous threats to the healthcare sector.

It is substantiated that the main efforts of anti-corruption policy in the healthcare sector should be directed at ensuring guarantees of compliance with the basic principles of the rule of law and at forming a civil society with a high level of legal culture and legal awareness. The anti-corruption policy in the healthcare sector should focus on clear coordination of the activities of public authorities and local governments both among themselves and with medical institutions, promote the updating of anti-corruption legislation with public involvement in the discussion of draft laws, guarantee the rights of authorized persons to prevent corruption in medical institutions, and ensure the protection of whistleblowers.

Key words: health care, corruption, anti-corruption policy, anti-corruption legislation, anti-corruption activity, medicine.

Постановка проблеми. Корупція є великою перешкодою для реалізації усіх прав людини, оскільки нівелює прозорість, підзвітність, недискримінацію та дотримання прав людини і громадянина загалом. Проникаючи у різні сфери суспільного життя та державного урядування, корупція фундаментально підриває демократичні засади державного ладу та послаблює різні сфери державної діяльності. Корупція підриває почуття справедливості в суспільстві, довіру людей до державних інститутів, створює умови для протиправної поведінки та сприяє розквіту тіньових відносин [1].

Сфера охорони здоров'я є чи не найсприятливішою для корупції з огляду на високий рівень вразливості до актів хабарництва, що підриває демократизм усієї системи охорони здоров'я та порушує права людини. Корупція мінімізує прогрес у підвищенні ефективності та доступності медичних послуг, особливо базових, яких потребують громадяни різного соціального статусу.

У більшості країн світу корупція визначається як зловживання довіреною владою з метою отримання особистої вигоди [2]. Тому боротьба з корупцією включає в себе дії, спрямовані на запобігання, обмеження або протидію корупції, а також на пом'якшення її негативних наслідків. Антикорупційні стратегії можуть набувати різних форм залежно від ситуації та сфери, де мають місце прояви корупції. При цьому вони базуються на міжнародних стандартах протидії та запобігання корупції та обов'язково повинні відображатися у національних політиках держав. Ефективна антикорупційна політика у сфері охорони здоров'я має велике значення для розвитку медицини та міжнародної взаємодії у цій сфері з метою інвестування чи обміну досвідом, передовими технологіями та знаннями. Корупція у сфері охорони здоров'я руйнує не лише довіру суспільства, але й міжнародних партнерів, що негативно відбивається на розвитку галузі загалом. Саме тому антикорупційна політика держави у сфері охорони здоров'я повинна постійно вдосконалюватися з огляду на ті виклики, які виникають та динамічно змінюються за допомогою побудови ефективної інституційної та нормативної складової. Антикорупційна політика у сфері охорони здоров'я повинна враховувати та передбачати не лише розробку і впровадження ефективних механізмів правового регулювання цієї галузі, але й комплексно реагувати на ті виклики, що постають перед сучасною системою охорони здоров'я. Тому, враховуючи динамічність та вразливість сфери охорони здоров'я, антикорупційна політика повинна постійно піддаватися аналізу та вдосконаленню з огляду на фундаментальне значення медицини для людини та суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема дослідження антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я була та залишається актуальною як у працях українських, так і закордонних науковців. Серед найбільш актуальних слід виділити дослідження, які присвячені різним аспектам антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я. Йдеться про праці О. І. Білик, В. А. Демянчука, Є. В. Дуліби, О. М. Рєзніка, О. В. Новікової, В. І. Теремецького та інших науковців. Дослідження вказаних та інших вчених передусім стосувалися лише окремих аспектів реалізації антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я. Водночас з'являються нові проблеми, з якими сьогодні стикається сфера охорони

здоров'я. Тому окреслені питання актуалізується з огляду на необхідність формування комплексного підходу до вдосконалення антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я.

Мета статті – з'ясувати особливості реалізації антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я та запропонувати шляхи її удосконалення з огляду на існуючі проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Антикорупційна політика передбачає постійне здійснення послідовних заходів держави й суспільства задля усунення причин і умов, що породжують та посилюють корупцію в різних сферах життя, створюючи ризики для стабільного економічного зростання і розбудови демократичних інститутів України. Антикорупційна політика у сфері охорони здоров'я відображається у законодавстві, принципах і механізмах протидії корупції, які реалізуються державою через здійснення заходів з обмеження корупції та споріднених із нею злочинів [3].

Подолання корупції у сфері охорони здоров'я розглядається в системі загальної політики подолання корупції [4] з огляду на посягання на конституційні права людини – життя і здоров'я. При цьому антикорупційна політика у сфері охорони здоров'я спрямована на створення дієвої системи протидії корупції у цій сфері та визначення основних напрямів антикорупційної діяльності держави на довгострокову перспективу, що передбачає розробку комплексних заходів, спрямованих на її попередження, виявлення та подолання негативних наслідків [5].

Реалізація антикорупційної політики передбачає комплексний підхід до адміністративної діяльності за декількома напрямами: правоохоронним, просвітницьким, профілактичним, функціональним тощо [6]. Тому основні зусилля антикорупційної політики спрямовані на забезпечення гарантій дотримання основних засад функціонування правової держави та направлені на формування громадянського суспільства з високим рівнем правової культури та правової свідомості, виховання суспільства у дусі неприйняття корупції. Морально-ідеологічні заходи повинні бути підкріплені наявністю верховенства права у державі, налагодженою взаємодією між державними інституціями та громадянським суспільством, прозорістю розподілу та використання бюджетних коштів на усіх рівнях управління, гарантіями відкритості та доступності інформації про діяльність органів державної влади тощо [7].

Антикорупційна політика держави повинна зосереджуватися на широкій інформаційній діяльності та створенні сприятливого комунікаційного середовища, передбачати ефективну роз'яснювальну роботу, сприяти відкритості громадської думки та залученні якомога більше громадян до участі у місцевих та загальнодержавних ініціативах, що допоможе мінімізувати прояви корупції на етапі запобігання [8].

У Проєкті засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020–2024 роки, враховуючи міжнародні стандарти та найкращі світові практики у сфері запобігання та протидії корупції, сформульовано принципи антикорупційної політики, основний зміст яких відображається в таких положеннях: 1) оптимізація та узгодження функцій держави та органів місцевого самоврядування з метою мінімізації корупційних ризиків; 2) посилення прозорості та цифровізації повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 3) створення законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб на противагу існуючим корупційним практикам; 4) забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення; 5) формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права [9]. Ці принципи є базовими та повинні враховуватися усіма органами державної влади і місцевого самоврядування та їх посадовими особами під час реалізації ними функцій і повноважень з метою запобігання корупції в усіх сферах державної політики відповідно до положень чинного антикорупційного законодавства.

Однак на практиці виникає чимало проблем, пов'язаних з реалізацією антикорупційної політики щодо координації діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування як між собою, так і з медичними установами; відсутність ситемних змін до законодавства у сфері запобігання та протидії корупції; недостатня автономність уповноважених осіб чи підрозділів з питань запобігання корупції в медичних установах; сприйняття корупційних практик як «природних та цілком нормальних» у сфері охорони здоров'я через відсутність ефективного законного механізму отрмання медичних послуг; відсутність ефективних практик щодо формування негативного ставлення населення до корупції у сфері медицини; неефективність ризико-орієнтованих механізмів виявлення конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я; недосконале законодавче регулювання питання здійснення заходів фінансового контролю у сфері медицини; проблеми захисту викривачів корупції тощо.

Подолання перелічених проблем протидії та запобігання корупції у сфері охорони здоров'я безпосередньо пов'язане із трансформацією загальнодержавної антикорупційної політики. Тому протидія корупційним проявам у сфері охорони здоров'я повинна відбуватися паралельно з удосконаленням інституційних та нормативних механізмів антикорупційної політики.

По-перше, для підвищення дієвості антикорупційної політики повинні бути створені ефективні механізми взаємодії антикорупційних інституцій як з органами державної влади і місцевого самоврядування, так і з медичними установами. Така взаємодія повинна передбачати передусім допомогу й підтримку медичним установам у розробці і реалізації антикорупційних програм та інших програмних документів антикорупційного характеру. Ефективна координація допоможе попередити можливі корупційні

ризики та сприятиме залученню громадськості до розробки антикорупційних програм через впровадження і реалізацію місцевих ініціатив [10].

По-друге, системного та якісного оновлення потребує чинне антикорупційне законодавство, розвиток та оновлення якого не може відбуватися без участі Національного агентства з питань запобігання корупції. Проєкти нормативно-правових актів повинні піддаватися обов'язковій антикорупційній та громадській експертизі, що забезпечить їх відповідність положенням міжнародних актів та допоможе підвищити їх ефективність і дієвість. Крім того, важливо розробити і прийняти ефективні законодавчі положення превентивної спрямованості задля сприяння формуванню системи цінностей у державному секторі та підвищення ролі етичних норм під час здійснення публічної служби особливо в системі органів охорони здоров'я.

По-третє, варто удосконалити норми, що регулюють правовий статус осіб, уповноважених з питань запобігання корупції. Вони повинні бути більш незалежними та водночас чітко скоординовувати свою діяльність із Національним агентством з питань запобігання корупції. У пріоритеті їх діяльності повинно бути запобігання поширенню корупційних практик та усунення корупційних ризиків в положеннях документів, на основі яких функціонують відповідні медичні заклади. Загалом, механізми раціоналізації функціональної та організаційної структури суб'єктів протидії корупції та підвищення ефективності їх взаємодії, повинні переслідувати два напрями реформування: уточнення завдань і функцій суб'єктів протидії корупції та удосконалення інституційної побудови і взаємодії цих суб'єктів [11].

По-четверте, повинні бути розроблені законні способи задоволення потреб осіб, які користуються медичними послугами. Для цього слід чітко визначити найпоширеніші види корупційних діянь у сфері медицини та вдосконалити законні форми задоволення потреб пацієнтів, щоб вони швидко та якісно отримали бажаний і законний результат [12].

По-п'яте, слід активно працювати не лише з медичним персоналом, але й з громадськістю. Для цього слід проводити інформаційно-просвітницькі заходи, інтегровані у формальну та неформальну освіту, спрямовані на формування доброчесності, порядності, форм етичної поведінки тощо. Суспільство повинне усвідомлювати негативні наслідки вчинення корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень у сфері охорони здоров'я. Для цього необхідно створити функціонально інтегровану систему, де інститути громадянського суспільства підтримують високий ступінь інтегрованості, тісно взаємодіють з органами місцевої влади і місцевого самоврядування не лише для підвищення якості послуг на місцях, але й для мінімізації корупційних проявів у всіх сферах життєдіяльності [13].

Повинні бути чітко відрегульовані питання, пов'язані зі здійсненням заходів фінансового контролю. Для цього має бути конкретно визначено коло суб'єктів серед працівників медичної сфери, хто має обов'язково подавати декларації. Також варто оновити форму декларації, щоб забезпечити її доступність, чіткість, зрозумілість та забезпечити можливість автоматичного перенесення у декларацію окремої інформації з інших державних реєстрів. Важливо, щоб декларації та інформація щодо моніторингу способу життя декларантів перевірялася автоматизовано, що допоможе посилити неупередженість та значно зменшить темпоральні затрати на перевірку поданої декларантом інформації.

Крім того, важливо на законодавчому рівні забезпечити ефективний захист для викривачів корупції у сфері охорони здоров'я. Для цього потрібно, щоб українське законодавство відповідало міжнародним стандартам захисту викривачів, зокрема в частині здійснення щодо них заходів безпеки. При цьому за допомогою просвітницьких заходів слід формувати повагу до викривачів як до відповідальних громадян, з високим рівнем правової культури [14]. У цьому контексті варто удосконалити законодавство, яке стосується забезпечення зручного повідомлення про корупцію та гарантії результативного розгляду таких повідомлень. Вбачається за доцільне створити надійний електронний онлайн-портал для викривачів та належні внутрішні канали для повідомлень про корупцію, які містять в собі інформацію, що віднесена до службової інформації.

Нового підходу потребує система організації і контролю медичних закупівель та недостатня врегульованість процесів визначення потреб і обліку лікарських засобів. Очевидно, що закупівлі лікарських засобів та медичних виробів за бюджетні кошти повинні здійснюватися на професійній основі централізованими закупівельними організаціями, як це прийнято у більшості країн світу. Тож важливо забезпечити прозорість таких процедур із можливістю залучення спеціалізованих міжнародних організацій до процесу закупівель.

Для посилення прозорості сектору охорони здоров'я важливою є її цифровізація. Тому доцільно розробити і впровадити електронну систему обліку лікарських засобів та медичних виробів та інтегрувати її в електронну систему охорони здоров'я. Водночас сама електронна система охорони здоров'я повина бути достатньо інтегрованою з іншими базами даних поза сферою охорони здоров'я задля того, щоб мінімізувати можливості для зловживань під час реалізації окремих функцій (зокрема, надання виплат унаслідок непрацездатності, проведення медичних оглядів, встановлення групи інвалідності) [9]. Така взаємна інтеграція різних державних баз даних із різних сфер діяльності забезпечить не лише повноту, а й взаємоузгодженість та додаткову верифікацію даних.

Також слід приділити особливу увагу кадровому питанню, яке повино вирішуватися на основі прозорих процедур добору кадрів у закладах охорони здоров'я, забезпечуючи конкуренцію та

професіоналізм. Тому затребуваним є існування веб-порталу з відкритим доступом, де розміщуватиметься інформація про вакантні посади у закладах охорони здоров'я. Крім того, необхідно удосконалити процедури конкурсного відбору кадрів у закладах охорони здоров'я, щоб гарантувати відбір кращих кандидатів на посади з огляду на їх навички і компетенції.

Висновок. Проведене дослідження напрямів удосконалення антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я дає змогу сформувати такі висновки.

Антикорупційна політика у сфері охорони здоров'я закріплена у положеннях антикорупційного законодавства, грунтується на відповідних принципах та реаізується завдяки передбаченим у законодавстві механізмам протидії корупції. При цьому протидію корупційним проявам у цій сфері необхідно розглядати як складову загальнодержавної політики попередження корупції. Водночас важливо визначити пріоритетні напрями антикорупційної діяльності держави з урахуванням найбільш небезпечних загроз сфері охорони здоров'я.Тому протидія та запобігання корупції у сфері охорони здоров'я повинні відбуватися паралельно з удосконаленням інституційних та нормативних механізмів антикорупційної політики держави загалом з урахуванням проблем, що підвищують корупційні ризики в сфері охорони здоров'я.

Основні зусилля антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я варто спрямувати на забезпечення гарантій дотримання основних засад функціонування правової держави та на формування громадянського суспільства з високим рівнем правової культури і правої свідомості. Антикорупційна політика у сфері охорони здоров'я має зосереджуватися на чіткій координації діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування як між собою, так і з медичними установами, сприяти оновленню антикорупційного законодавства із залученням громадськості до обговорення проєктів законів, гарантувати права уповноважених осіб з питань запобігання корупції в медичних установах, забезпечувати охорону та захист викривачів корупції тощо.

Загалом антикорупційна політика у сфері охорони здоров'я повинна максимально динамічно реагувати на ті виклики, які виникають у медичній сфері та базуватися на комплексному підході до вирішення нормативно-правового та інституційного забезпечення протидії та запобігання корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Teremetskyi V., Duliba Y., Kroitor V., Korchak N., Makarenko O. Corruption and strengthening anti-corruption efforts in healthcare during the pandemic of Covid-19. *MedicoLegal Journal*. 2021; 89(1):25-28. DOI: 10.1177/0025817220971925.

2. What is corruption. Transparency Internationa: website. 2022. URL: https://www.transparency.org/what-is-corruption

3. Овчаренко Н. М., Рєзнік О. М. Запозичення досвіду подолання корупції у сері медицини для України на прикладі провідних країн світу: США, Японії та Німеччини. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 236–241.

4. Білик О. І., Новікова О. В. Обґрунтування шляхів подолання корупції у сфері охорони здоров'я. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 10. С. 30–35.

5. Теремецький В. І., Демянчук В. А. Актуальні напрями адміністративної рефор ми в контексті модернізації антикорупційної політики України. *Держава і право. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 78. С. 73–84.

6. Теремецький В. І., Демянчук В. А. Міжнародний досвід реалізації антикорупційної політики. *Право і безпека*. 2017. № 4. С. 87–93.

7. Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Базові принципи та елементи антикорупційної політики в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 23. С. 118–119.

8. Скобіна І. І., Дубич К. В. Організаційно-правові засади запобігання корупції в державному управлінні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 8. С. 120–126.

9. Проєкт засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020–2024 роки. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsijna-strategiya-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-08.09.2020.pdf

10. Захарчук О. З. Запобігання корупції в органах місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 253–259.

11. Пархоменко-Куцевіл О. І. Формування сучасних механізмів удосконалення антикорупційних органів державної влади в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 6. С. 121–127.

12. Gonzalez-Aquines Alejandro, Mohamed Bassam, Kowalska-Bobko Iwona. Corruption in the health care sector: A persistent threat to European health systems. *Zdrowie Publiczne i Zarządzanie*. 2021. № 19(2). P. 60–67.

13. Фесенко Т. Принципи формування й реалізації державної антикорупційної політики України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 180–184.

14. Marie Chêne. Whistleblowing protection in Romania and Hungary. *Transparency International*. October 23, 2015. P. 1–8. URL: https://www.transparency.org/files/content/corruptionqas/Whistleblowing_regulations_in_Romania_and_Hungary_2015.pdf

REFERENCES:

1. Teremetskyi V, Duliba Y, Kroitor V, Korchak N, Makarenko O. (2021). Corruption and strengthening anti-corruption efforts in healthcare during the pandemic of Covid-19. Medico-Legal Journal, No. 89(1), pp. 25-28. DOI : 10.1177/00258 17220971925. [in English].

2. What is corruption. Transparency Internationa: website. 2022. Retrieved from: https://www.transparency.org/what-is-corruption [in English].

3. Ovcharenko N.M., Rieznik O.M. (2017). Zapozychennia dosvidu podolannia koruptsii u seri medytsyny dlia Ukrainy na prykladi providnykh krain svitu: SShA, Yaponii ta Nimechchyny [Borrowing the experience of overcoming corruption in the healthcare sector for Ukraine on the example of the leading countries of the world: USA, Japan and]. *Pravo i suspilstvo*. № 3. Ch. 2. 236-241. [in Ukrainian].

4. Bilyk O.I., Novikova O.V. (2016). Obgruntuvannia shliakhiv podolannia koruptsii u sferi okhorony zdorovia [Justification of ways to overcome corruption in the healthcare sector]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 10. 30-35. [in Ukrainian].

5. Teremetskyi V.I., Demianchuk V.A. (2017). Aktualni napriamy administratyvnoi refor my v konteksti modernizatsii antykoruptsiinoi polityky Ukrainy [Current Areas of Administrative Reform in the Context of Modernizing Ukraine's Anti-Corruption Policy]. *Derzhava i pravo. Seriia «Iurydychni nauky»*. № 78. 73-84. [in Ukrainian].

6. Teremetskyi V.I., Demianchuk V.A. (2017). Mizhnarodnyi dosvid realizatsii antykoruptsiinoi polityky [International experience in implementing anti-corruption policy]. *Pravo i bezpeka*. № 4. 87-93. [in Ukrainian].

7. Lazarenko S.Zh., Babenko K.A. (2014). Bazovi pryntsypy ta elementy antykoruptsiinoi polityky v Ukraini [Basic principles and elements of anti-corruption policy in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 23. 118-119. [in Ukrainian].

8. Skobina I.I., Dubych K.V. (2021). Orhanizatsiino-pravovi zasady zapobihannia koruptsii v derzhavnomu upravlinni [Organizational and legal framework for preventing corruption in public administration]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* № 8. 120-126. [in Ukrainian].

9. Proiekt zasad derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2020-2024 roky [Draft Principles of the State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2020-2024]. Retrieved from: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsijna-strategiya-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-08.09.2020.pdf [in Ukrainian].

10. Zakharchuk O. Z. (2015). Zapobihannia koruptsii v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia [Preventing corruption in local governments]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 55. 253-259. [in Ukrainian].

11. Parkhomenko-Kutsevil O.I. (2018). Formuvannia suchasnykh mekhanizmiv udoskonalennia antykoruptsiinykh orhaniv derzhavnoi vlady v Ukraini [Formation of Modern Mechanisms for Improving Anti-Corruption Authorities in Ukraine]. *Yurydychnyi biuleten*. Vyp. 6. 121-127. [in Ukrainian].

12. Gonzalez-Aquines Alejandro, Mohamed Bassam, Kowalska-Bobko Iwona. (2021). Corruption in the health care sector: A persistent threat to European health systems. Zdrowie Publiczne i Zarządzanie. № 19(2). 60–67. [in English].

13. Fesenko T. (2020). Pryntsypy formuvannia y realizatsii derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky Ukrainy [Principles of Formation and Implementation of the State Anti-Corruption Policy of Ukraine]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3. 180-184. [in Ukrainian].

14. Marie Chêne. (2015, October 23). Whistleblowing protection in Romania and Hungary. Transparency International. 1–8. Retrieved from: https://www.transparency.org/files/content/corruptionqas/Whistleblowing_regulations_in_Romania_and_Hungary_2015.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

УДК 342.9
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-232-235

Голодник Юрій Андрійович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Державного податкового університету України
e-mail: iurii.holodnyk@ukr.net
https://orcid.org/0009-0000-8051-1473

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У науковій публікації аналізується система методів дослідження адміністративно-правових засад адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів України. Звертається увага, що у процесі реалізації цих положень правоохоронні органи, відповідно до визначених нормативно-правовими актами повноважень, використовують юридично визначені способи, форми і засоби, метою яких є визначені на національному рівні права і свободи людини, їх гарантії, відповідальність держави перед людиною за свою діяльність, забезпечення державної безпеки, які покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом та гарантоване Основним Законом України. Досліджено предмет адміністративного права. Акцентовано, що методологічні підходи до вирішення проблем, пов'язаних із адміністративно-правовим забезпечення діяльності правоохоронних органів України (суб'єкти публічної адміністрації), спонукає з'ясувати поточний стан у досліджуваній сфері відносин. З цією метою проаналізовано праці науковців, які у своїх працях досліджували питання вимоги загальної методології при проведенні наукового дослідження поставленої проблеми, зокрема й ту, що вирішує юридична наука.

Зазначається, що в процесі дослідження необхідно застосовувати органічне поєднання філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання. Обґрунтовано, що з метою проведення змістовного та ефективного дослідження зазначеної тематики доцільно використовувати закони та прийоми діалектики. Методологічною основою дослідження склала система філософських, загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. З огляду на специфіку досліджено акцентовано увагу на: діалектичному методі, методах прогнозування та порівняльно-правового, методі правового моделювання, системно-структурному методі, комплексного аналізу і синтезу, індуктивному методі і методі дедукції та статистичному методі.

У висновках запропоновано авторське тлумачення поняття «методологія дослідження основних засад адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів».

Ключові слова: методологія, дослідження, правоохоронні органи, забезпечення.

Holodnyk Yu. METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH OF THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES

The scientific publication analyzes the system of research methods of administrative and legal foundations of administrative and legal support of law enforcement agencies of Ukraine. Attention is drawn to the fact that in the process of implementing these provisions, law enforcement agencies, in accordance with the powers defined by normative legal acts, use legally defined methods, forms and means, the purpose of which is the rights and freedoms of a person determined at the national level, their guarantees, the responsibility of the state to a person for their activities, ensuring state security, which rely on the relevant military formations and law enforcement agencies of the state, the organization and procedure of which are determined by law and guaranteed by the Basic Law of Ukraine. The subject of administrative law is studied. It is emphasized that methodological approaches to solving problems related to the administrative and legal support of the activities of law enforcement agencies of Ukraine (subjects of public administration) prompt to find out the current state in the researched sphere of relations. For this purpose, the works of scientists were analyzed, who in their works investigated the question of the requirement of a general methodology when conducting a scientific study of the given problem, in particular, the one solved by legal science.

It is noted that in the process of research it is necessary to apply an organic combination of philosophical, general scientific and special legal methods of scientific knowledge. It is substantiated that in order to carry out meaningful and effective research on the mentioned topic, it is advisable to use the laws and methods of dialectics. The methodological basis of the research was a system of philosophical, general scientific and special methods of scientific knowledge. In view of the specifics of the research, attention is focused on: dialectical method, forecasting

© Ю.А.Голодник, 2022

and comparative legal methods, legal modeling method, system-structural method, complex analysis and synthesis, inductive method and deduction method, and statistical method.

In the conclusions, the author's interpretation of the concept «methodology of the study of the basic principles of administrative and legal support of law enforcement agencies» is proposed.

Key words: methodology, research, law enforcement agencies, provision.

Постановка проблеми. З метою забезпечення державних та суспільних інтересів, прав і свобод людини і громадянина в Україні діє система правоохоронних органів, діяльність яких є багатогранною й охоплює різні сфери життя суспільства. У процесі реалізації поставлених суспільством завдань, правоохоронні органи, відповідно до визначених нормативно-правовими актами повноважень, використовують юридично визначені способи, форми і засоби, метою яких є визначені на національному рівні права і свободи людини, їх гарантії, відповідальність держави перед людиною за свою діяльність, забезпечення державної безпеки, які покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом та гарантоване Основним Законом України.

Дослідження будь-якої проблематики потребує обрання філософських, загальнонаукових та спеціальних наукових методів наукового пізнання. Звідси, методологічні підходи до вирішення проблем, пов'язаних із адміністративно-правовим забезпечення діяльності правоохоронних органів України, спонукає з'ясувати поточний стан у досліджуваній сфері відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання діяльності правоохоронних органів України займалися такі вчені, як І. Голосніченко, О.Гулак, Р. Ігонін, Е. Демський, Р. Мазурик, В. Курило, С. Пєтков, О. Світличний, С. Стеценко та інші. На рівні монографічних досліджень, в яких роглядатися теоретико-правові засади правоохоронної діяльності, заслуговують на увагу праці А. Кучука, М. Коваліва, С. Єсімова, Ю. Лозинського. Проте грунтовне дослідження методології адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів України на сьогодні відсутнє.

Мета статті полягає в тому, що на основі праць вчених правознавців, теорії права, охарактеризувати методологічний інструментарій адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окремої увагу заслуговують погляди вчених-адміністративістів щодо розуміння змісту категорії «предмет адміністративного права», який має вагомий вплив на наше наукове дослідження. Характеризуючи окремі наукові думки щодо сучасного розуміння предмета адміністративного права, слушною є думка В. Колпакова, який за наслідками сучасних досліджень теоретичних засад предмета адміністративного права (адміністративно-правових відносин), приходить до висновку, що вони стали, по-перше, подолання управлінського догмату у визначенні його сутності, визнанні того, що адміністративне право генетично пов'язано з практикою захисту прав людини юридичними засобами; по-друге, переосмислення змісту предмета цієї галузі відповідно до демократичних правових стандартів; по-третє, доведена системність предмета адміністративного права. Принциповість цього питання обумовлена тим, що предметом галузі права може бути лише така сукупність відносин, яка є системою. Ознакою системи є інтегративний характер взаємодії її складових [1, с. 24]. Здійснюючи дослідження теоретико-правових засад правоохоронної діяльності в Україні, А.Кучук приходить до висновку, що сучасна Україна розвивається відповідно до конституційно закріплених засад суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Існування такої країни неможливе без ефективної діяльності щодо охорони прав людини і громадянина. Саме тому більшість країн світу приділяє значну увагу удосконаленню діяльності правоохоронних органів як одному із найважливіших інститутів демократичного суспільства [2, с. 3].

Наведені думки можуть деталізуватися при визначенні предмета дослідження, яке повинно врахувати вимоги загальної методології при проведення наукового пізнання поставленої проблеми, зокрема й ту, що вирішує юридична наука, яку П. Рабінович називає систему раціоналізованих соціально значущих знань про закономірності права і держави (право-державні закономірності), хоча позначає це явище іншим ім'ям – праводержавознавство [3, с. 206]. На думку Ю. Оборотова, можливості сучасної методології дозволяють юриспруденції перейти від вивчення станів її об'єкта, тобто права і держави, до осягнення цього об'єкта в його змінах і перетвореннях. Не випадково, що у самому розумінні методології як науки про методи помітним стає рух від цього інструментального бачення її призначення до функціональних особливостей методологічного інструментарію. Можна вважати, що відбувається становлення такої методології юриспруденції, в якій для осягнення сучасного правового і державного життя відбувається перехід до наповнення відповідними конструктами змісту методології юриспруденції, визначення її рівнів, напрямків і сфер використання [4, с. 75].

Отже, у науковій роботі важливо не тільки визначити предмет дослідження, необхідно обов'язково з'ясувати, які засоби необхідно використати для вирішення наукового завдання, тобто визначити підходи, методи наукового пізнання. Така необхідність пов'язана з вимогою не просто представити науковій спільноті отримані під час дослідження нові наукові результати, а й виконати, насамперед, головний обов'язок дослідника – обґрунтувати достовірність цих пізнавальних результатів. Об'єктивний доказ

новизни наукових досягнень фактично не можливий без чіткого зазначення, яким чином, за допомогою яких підходів, методів, прийомів, способів і засобів отримано нові знання про предмет, що вивчається. Поява підходу в правознавстві ініційована методологічними інтенціями, що мали історична школа в правознавстві та юридична компаративістика [5, с. 37].

Серед науковців, які у своїх працях здійснювали дослідження методологічних засад правоохоронної діяльності, слід звернути увагу на працю

А. Кучука, який зазначає, що проблематика правоохоронної діяльності складна й багатогранна, має міжгалузевий характер, а тому у своєму вивченні він використовував діалектичний, історичний, об'єктивний, системний, структурно-функціональний, синергетичний і термінологічний підходи. Застосування цих підходів дозволило розглянути правоохоронну діяльність у її динаміці і зв'язку з іншими правовими явищами, виявити закономірності й тенденції розвитку, отримати результати, що відповідають реаліям суспільного життя [2, с.7].

З урахуванням вищевикладених наукових думок, можна дійти проміжного висновку, що незважаючи на різні підходи шановних науковців до методології юридичної науки, структура методологічного інструментарію пов'язаних із правовим забезпечення діяльності правоохоронних органів охоплюється сукупністю методів, системою принципів, формами, способами і процедурами, які є інструментарієм дослідження обраної тематики.

Удосконалення і змістове оновлення правових інструментів регулювання адміністративно-правових відносин є одним із незмінних завдань адміністративно-правової доктрини, яка, власне, повинна знаходитись у невпинних пошуках ідеальних важелів правового впливу на ті чи інші суспільні зв'язки, що піддаються механізму адміністративно-правового регулювання. Зауважимо, що правильне розуміння призначення методів адміністративного права стане надійним теоретичним фундаментом, дасть змогу спрогнозувати конкретні прикладні дослідження цієї проблематики та, врешті-решт, задати правильний вектор наукового пошуку [6, с. 188].

Поглиблення вивчення методологічних підходів пов'язаних із адміністративно-правовим забезпечення діяльності правоохоронних органів, охоплюють сукупність як теоретичних, так і практичних навичок дослідника, що потребує не тільки дослідження теорії та методології, але й практичної діяльності.

Діалектичний метод є одним з філософських методів, без якого неможливо уявити сучасне дослідження. За допомогою цього методу було розкрито наукове обгрунтування теми дослідження, предмет дослідження, поняття, структуру, принципи адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів.

За допомогою методу прогнозування та порівняльно-правового методів досліджено функції держави, нормативно-правові акти, запропоновано модель удосконалення законодавства у сфері адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів, покладено в основу дослідження зарубіжного досвіду діяльності правоохоронних органів, розкрито роль громадських організацій та інших суб'єктів на діяльність правоохоронних органів та перспектив розвитку адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів.

Метод правового моделювання допоміг розкрити наукові доктрини, діяльність правоохоронних органів у захисті прав і свобод громадян, діяльності громадських об'єднань у здійсненні контролю, застосуванню правоохоронними органами реалізації правових норм та індивідуальних приписів, проаналізувати зарубіжний досвід, та визначити перспективи розвитку адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів. Цей метод також покликаний виконувати ряд важливих науково-практичних завдань.

Системно-структурний метод використовувався для дослідження нормативно-правових актів, законодавства, що регулює правовідносини у сфері діяльності правоохоронних органів, прав і обов'язків, функцій держави, системи і структури суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, ролі публічного контролю в діяльності правоохоронних органів, проаналізувати зарубіжний досвід правового забезпечення діяльності правоохоронних органів.

Метод комплексного аналізу і синтезу використовувався для вивчення методологічних підходів пов'язаних із адміністративно-правовим забезпечення діяльності правоохоронних органів в Україні, проблемних питань визначення поняття і структури адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів, дало можливість виокремити та згрупувати принципи адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів, виявити і окреслити елементи механізму адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів.

Індуктивний метод і метод дедукції є взаємопов'язаними, останній застосовується з метою більш точного та послідовного формування висновків.

Статистичний метод відіграє важливу роль в кожній галузі наукового пізнання, зокрема, в правоохоронній діяльності її суб'єктів він відіграє надзвичайно важливу роль, адже безпека громадян, захист прав і свобод, надання адміністративний послуг громадянам і юридичним особам тощо, все це спонукає кожного працівника підвищувати професійну майстерність, відповідально ставитися до своєї професії.

Висновки. Таким чином, з огляду на мету і завдання дослідження, роблячи висновок, слід

зазначити, що методологічну основу дослідження вирішення проблем адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів, склала сукупність філософських, загально-наукових та спеціальних методів наукового пізнання.

Під методологію дослідження основних засад адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів ми розуміємо систему правил, принципів, засобів, форм і групи методів проведення повноцінного, всебічного й обгрунтованого наукового пізнання державно-правового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Колпаков В.К. Предмет і система адміністративного права: поняття, структура і система адміністративно-правових відносин. Питання адміністративного права. Кн. 2 / [відп. за вип. Н. Б. Писаренко]. Х.: ООО «Оберіг», 2018. С. 8-24.

2. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук. К., 2007. 22 с.

3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. 224 с.

4. Оборотов Ю.М. Рівні та сфери методології юриспруденції. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.

5. Кельман М.С. Методологічні засади юридичної науки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: «Юридичні науки». 2020. Т.7. №1. С. 37-42.

6. Лук'янова Г.Ю. Методологічний пошук синтезу типів праворозуміння в сучасній українській юриспруденції. *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (2). С. 53-59.

REEERENCES:

1. Kolpakov V.K. (2018). Subject and system of administrative law: concept, structure and system of administrative-legal relations. Issues of administrative law. Book 2/ [answer for issue N. B. Pisarenko]. Kh.: «Oberig» LLC. 8-24. (in Ukrainian).

2. Kuchuk A.M. (2007). Theoretical and legal foundations of law enforcement in Ukraine: author's abstract. thesis ... candidate law of science K. 22. (in Ukrainian).

3. Rabinovych P.M. (2008). Basics of the general theory of law and the state: teaching. manual. Kind. 10th, supplemented. Lviv: Kray. 224. (in Ukrainian).

4. Oborotov Yu.M. (2015). Levels and areas of jurisprudence methodology. Creativity of general theoretical jurisprudence: monograph/ edited by Yu.M. Revolving Odesa: Phoenix. 488. (in Ukrainian).

5. Kelman M.S. (2020). Methodological principles of legal science. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: «Legal Sciences». T.7. No.1. 37-42. (in Ukrainian).

6. Lukyanova G.Yu. (2012). Methodological search for the synthesis of types of legal understanding in modern Ukrainian jurisprudence. European perspectives. 2012. No. 2 (2). 53-59. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції: 22.11.2022

УДК: 338.28:620.9+338.28:629
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-236-242

Деревянко Богдан Володимирович,
головний науковий співробітник, доктор юридичних наук, професор,
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України;
провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»
e-mail: del15033000@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7408-8285

Попович Тетяна Григорівна,
учений секретар, кандидат юридичних наук, старший дослідник,
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
e-mail: tgpvip@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2292-4530

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТИМУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕНЕРГІЇ У ТРАНСПОРТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ[3]

Ціллю статті має бути із застосуванням методів наукового пізнання дослідити правові аспекти стимулювання підвищення питомої ваги використання «зеленої» енергії у транспортній сфері і зробити відповідні пропозиції. *Для досягнення цілі статті було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, які зазвичай застосовуються у наукових дослідженнях. Серед таких найповніше було застосовано історично-правовий метод, порівняльно-правовий метод, системно-структурний метод, аналітико-синтетичний метод, метод аналогії, метод сходження від абстрактного до конкретного та інші. Завдяки цьому було зроблено загальні пропозиції щодо підвищення* питомої ваги використання «зеленої» енергії у транспортній сфері, які мають бути розвинені та отримати конкретні форми під час проведення наступних наукових розвідок.

У статті було наведено внесені протягом останніх 2,5 років зміни до Податкового кодексу України, якими було надано пільги із звільнення оподаткування податком на додану вартість електромобілів та двигунів до них, що ввозяться в Україну, а також із звільнення оподаткування податком на прибуток отриманих прибутків виробників електромобілів та двигунів до них. Підтримано такі дії законодавця, які у середньостроковій перспективі мають підвищити питому вагу електромобілів у загальній масі транспортних засобів. Вважати підвищення питомої ваги використання «зеленої» енергії у транспортній сфері можливо у випадку заряджання акумуляторів електромобілів електроенергією, отриманою із відновлюваних джерел. Зроблено пропозицію щодо поширення пільг, які надаються виробникам та власникам електромобілів та їх частин, на виробників та власників транспортних засобів, які працюють завдяки водневим двигунам внутрішнього згорання. Не менш важливим буде продовження роботи із правового стимулювання генерування енергії із екологічно безпечних джерел.

Ключові слова: транспортний засіб, «зелена» енергія, «зелений» тариф, відновлювальна енергетика, господарський договір, Податковий кодекс України, EPC-контракт, електромобіль, водневий двигун, державне регулювання, державне стимулювання.

Derevyanko B., Popovych T. LEGAL ASPECTS OF STIMULATING AN INCREASE GREEN ENERGY USE IN THE UKRAINIAN TRANSPORT SECTOR

The paper considers changes to the Tax Code of Ukraine made over the past 2.5 years, which provided exempting imported electric vehicles and their engines from the tax on the added value, as well as from income tax on the profits received by manufacturers of electric vehicles and engines for them. Support was given to such actions of the legislator, which in the medium term are required to increase the share of electric vehicles among the vehicles. It is possible to consider an increase in the share of green energy in the field of transport when charging the batteries of electric vehicles with electricity from renewable sources. A proposal has been made to extend the benefits provided to manufacturers and owners of electric vehicles and their parts to manufacturers and owners of vehicles powered by hydrogen internal combustion engines. Equally important will be the continuation of work on legal incentives for generating energy from environmentally friendly sources.

The benefits granted by Ukrainian legislation on the exemption from value-added tax on electric vehicles and their engines imported into Ukraine, as well as for the exemption of income tax on the profits received by manufacturers of electric vehicles and engines to them, should already act as a significant stimulating factor to increase the share of electric vehicles

[3]Статтю підготовлено в рамках наукової теми «Правове забезпечення соціального спрямування економіки України та бізнесу в сучасних умовах цифровізації, глобалізації, появи нових загроз суспільному благополуччю» (державна реєстрація № 0122U000064 (2022–2025) та «Правова модель трансформації «зеленої» енергетики України в умовах повоєнного відновлення» (державна реєстрація № 0122U200491 (2022–2024).

Б.В.Деревянко, Т.Г.Попович, 2022

among all vehicles in Ukraine. In the case of charging these batteries with electricity generated from renewable sources, we can talk about increasing the share of green energy in the field of transport. Unfortunately, much time must pass before this since economic stimulation methods take much longer than administrative ones. To increase the scale of transfer of vehicles to renewable energy sources, a proposal should be made to extend the effect of preferential provisions provided by the Law of Ukraine "On Amending the Tax Code of Ukraine on Improving Tax Administration, Eliminating Technical and Logical Inconsistencies in Tax Legislation" dated January 16, 2020, and the Law of Ukraine "On Amendments to Chapter XX "Transitional Provisions" of the Tax Code of Ukraine on Stimulating the Development of the Ecological Transport Industry in Ukraine" dated July 15, 2021, to vehicles with hydrogen engines and manufacturers of such vehicles and hydrogen engines for them.

The proposal proposed in the previous paragraph should be used in conjunction with proposals to stimulate producers of electricity from renewable sources and, at the same time, protect the state's interests in the energy sector. Hundreds of future scientific studies within the framework of various sciences should target this issue.

Key words: vehicle, green energy, green tariff, renewable energy, contract, Tax Code of Ukraine, EPC contract, electric car, hydrogen engine, state regulation, state incentives.

Постановка проблеми. Активна фаза російсько-української війни, що розпочалася уніч на 24 лютого 2022 року, оголила значну кількість проблем у транспортній сфері багатьох європейських держав. Україна, як держава, що повністю не забезпечує себе продуктами нафтопереробки, та ще й прямо страждає від агресії сусіда, чи не найгостріше відчула посилення негативного впливу таких проблем. Ці проблеми пов'язані із високою вартістю вуглеводнів, що споживаються двигунами внутрішнього згоряння автомобілів, а також негативним впливом їх спалювання на екологію і здоров'я населення. Причому вищий ступінь гостроти має саме висока вартість, оскільки захистом навколишнього природного середовища українське суспільство лише починає дуже повільно цікавитися, а вартість бензину, солярки чи дизельного палива знаходить місце у собівартості, а відповідно і ціні практично усіх товарів, робіт і послуг, що реалізуються в Україні. Пікантності моменту додає той факт, що переважна більшість продуктів переробки нафти, що спалюється у двигунах внутрішнього згоряння в автомобілях європейців, зокрема й українців, була вироблена із сировини держави-агресора і, відповідно, дозволила цій державі отримати дохід. У таких умовах на перше місце виходить постановка питань щодо пошуку варіантів правового забезпечення отримання енергії із джерел, альтернативних вуглеводням (особливо російським) та їх використання у транспортній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Пошуку варіантів ефективного правового забезпечення отримання та використання енергії із «зелених» джерел, реструктуризації енергетичної сфери України, заміни видобутку корисних копалин вуглеводневого типу отриманням енергії із альтернативних, «зелених» джерел присвячувала увагу значна кількість українських дослідників. Серед них можна назвати таких вчених – економістів, юристів, управлінців, як: А. Артюхов [1], О. Битяк [2], І. Дороніна [3], Г. Джумагельдієва [4; 5], С. Грудницька [6], Р. Кірін [7; 8], Г. Харламова [9], О. Кулик [10], Л. Руденко [11], І. Сагайдак [12; 13], О. Самборська [14], І. Сотник [15] та інші.

У наших попередніх роботах було запропоновано загальну структуру (нібито скелет) програми отримання і використання енергії з альтернативних джерел [16], запровадження використання новітніх матеріалів в електричних мережах [17], перспектив і тенденцій розвитку законодавства України про «зелені» тарифи на електричну енергію [18] та ін. Проте і в цих роботах, і в дослідженнях названих вище вчених належної уваги правовому забезпеченню стимулювання використання «зеленої» енергії у транспортній сфері приділено не було.

Мета статті – із застосуванням методів наукового пізнання дослідити правові аспекти стимулювання підвищення питомої ваги використання «зеленої» енергії у транспортній сфері і зробити відповідні пропозиції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальні засади правового стимулювання генерування електричної енергії із альтернативних класичним джерел. Продовження використання автомобілів, що працюють на основі спалювання продуктів із переробки нафти і газу у їхніх двигунах внутрішнього згоряння, вкрай негативно впливає на екологію, економічно рятує російську федерацію та, відповідно, підвищує собівартість продукції держав, які використовують чужий, зокрема російський, бензин та газ. У першу чергу це стосується України, адже у калькуляції ціни майже усіх українських товарів певна частка припадає на транспортні витрати. Викладене підтверджує необхідність заміни у транспортній сфері використання продуктів із вуглеводнів на використання інших – дешевших та екологічно безпечніших джерел енергії.

Власне ідея використання засобів міського електротранспорту замість класичних автобусів та інших автомобілів із двигунами внутрішнього згоряння не є новою. Ще у колишньому СРСР у багатьох курортних містах або їх історичних чи рекреаційних частинах міський транспорт було представлено виключно тролейбусами, які не викидали шкідливі гази в атмосферу. Але вважати таку практику повністю «зеленою» неможна, оскільки електроенергія для цих тролейбусів отримувалася зовсім не із екологічно небезпечних джерел.

Світова, а в її межах і українська транспортна система змінюється достатньо революційними темпами. Новіші моделі автомобілів та засобів міського транспорту є усе більш економними. Проте часто напрями економії носять у більшій мірі екстенсивний характер. Це означає, наприклад, що автомобіль

новішої моделі споживає у середньому 6 літрів бензину на 100 кілометрів замість 10 літрів на 100 кілометрів, що споживає автомобіль старішої моделі. Безумовно, зниження кількості палива для виконання однакового обсягу роботи є позитивною. Проте таке зниження не носить революційного характеру, оскільки лише зменшує негативний вплив транспортних засобів на екологію, а не усуває його повністю. Більш економний та екологічно виправданий характер носить електрифікація міського та міжміського транспорту. На відміну від радянської моделі електрифікації міського транспорту сучасна електрифікація повинна спиратися ще й на використання такими транспортними засобами не будь-якої електроенергії, а саме електроенергії, отриманої із «зелених» джерел. Тоді ефект від електрифікації сфери транспорту буде повнішим. Україна має окремий Закон «Про альтернативні джерела енергії», який визначає правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії та сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі [19]. Проте українська «зелена» енергетика досі розвивається недостатніми темпами. Слід навести міркування дворічної давнини, які свідчать, що у західноєвропейських державах більш ніж 20 років активно розвивається «зелена» енергетика, а Україна помітно відстає. Стимулювати громадян України, суб'єктів господарювання-резидентів та особливо залучити іноземні інвестиції, потрібні для побудови станцій з отримання «зеленої» енергії, можна лише за рахунок надання значних пільг як засобу регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. Роль таких пільг із початку становлення законодавства про альтернативну енергетику й до сьогодні виконують високі «зелені» тарифи, що й нині є найвищими серед аналогів усіх європейських держав. Таким чином, склалася ситуація, за якої питома вага «зеленої» енергетики в Україні є відносно невеликою, а «зелені» тарифи є найвищими в Європі [18, с. 64]. У цій ситуації важливим для держави є одночасне прийняття двох антагоністичних рішень – стимулювання потенційних нових учасників ринку «зеленої» енергетики та зниження «зелених» тарифів. Видається, що друге рішення аж ніяк не буде економічно стимулювати збільшення кількості інвесторів у «зелену» енергетику. Тому їх стимулювання з боку держави має знаходитися не в економічній, а в інформаційній площині. Економічну складову стимулювання розвитку «зеленої» енергетики в Україні та її максимального розвитку у державах центральної та західної Європи формують сучасні надвисокі, навіть спекулятивні ціни на вуглеводневі енергоресурси – нафту, газ, вугілля. Проте і завдання з інформування сьогодні виконує бізнес – суб'єкти господарювання, основним видом діяльності яких є продаж, встановлення, підключення, а також повне юридичне і технічне обслуговування вітрогенераторів та сонячних панелей. Вони укладають прямі господарські договори на здійснення названих видів діяльності. Державі залишається лише здійснювати тактичне і стратегічне коригування «зелених» тарифів. Перше має реалізовуватися в напрямку встановлення максимально високих тарифів для генеруючих систем нових для України типів (що використовують енергію води, землі, припливів тощо) та поступового зниження тарифів для генеруючих систем (енергоустановок), що генерують енергію сонячного випромінювання та вітру. Стратегічне коригування «зелених» тарифів повинне мати на меті поступове зниження всіх «зелених» тарифів, які необхідно встановити на рівні, нижчому від тарифів на електроенергію для населення [18, с. 66]. Загалом генерування енергії з альтернативних класичним джерел має крім названого вище Закону спиратися на більш конкретні та спеціальні акти. Одним із таких актів може бути спеціальна програма, в якій має бути ретельно прописано її 1) мету; 2) рівень (скоріше за все загальнодержавний); 3) відповідальні та виконавці; 4) строк виконання; 5) етапи виконання (як мінімум три); 6) джерела фінансування; 7) засоби регулюючого впливу держави на суб'єктів господарювання, спрямовані на досягнення мети програми. Серед останніх пріоритет має надаватися державному замовленню, ліцензуванню і квотуванню, сертифікації та стандартизації, застосуванню нормативів та лімітів, регулюванню цін і тарифів, наданню інвестиційних, податкових та інших пільг, наданню дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій [16]. Під час повоєнного відновлення України можливе залучення українських та міжнародних приватних компаній, які на основі укладених EPC-контрактів зможуть швидко побудувати заводи з виробництва двигунів та/або транспортних засобів, що працюватимуть на основі енергії з відновлювальних джерел. Досвід та кваліфіковані кадри для роботи таких заводів в Україні наявний.

Потенційне та реальне вжиття заходів із правового стимулювання державою використання транспортних засобів, які працюють на основі альтернативних класичним джерелах енергії. Повертаючись до сфери транспорту, слід ще раз наголосити, що зниження кількості споживання бензину є екстенсивним способом подолання екологічних та економічних проблем у порівнянні із спалюванням у двигунах внутрішнього згоряння біопалива, виготовленого на основі сировини ріпака або біоетанолу. Хоча і цей варіант не є максимально екологічним. Тим більше, що для вирощування ріпака використовуються великі площі земель сільськогосподарського призначення, які могли б використовуватися для вирощування продуктів харчування. А останніх у повній мірі не вистачає на усіх мешканців планети. Загалом використання двигунів внутрішнього згоряння із вуглеводневим паливом або біопаливом є екстенсивним способом подолання екологічних та економічних проблем у порівнянні із застосуванням електричних двигунів, які використовують енергію, отриману із альтернативних класичним джерел. Максимальної ефективності у цьому випадку можна досягти випуском автомобілів із конструктивно вбудованими сонячними панелями на даху, приклади чого вже є у відомих у світі автомобілебудівних компаній. Але на сьогодні найбільш інтенсивним способом подолання екологічних та економічних проблем у транспортній

сфері є використання різноманітних транспортних засобів, що працюють на двигунах внутрішнього згоряння, спалюються у яких не нафтопродукти, а водень і кисень, які там з'являються внаслідок розщеплення молекул залитої у бак води. Не зважаючи на спротив так званих світових вуглеводневих лобі, сьогодні водневі двигуни отримують усе більшого поширення в автомобілях, автобусах, поїздах Японії, ФРН, Франції, Нідерландів, Бельгії, Австрії, Великої Британії, США та багатьох інших держав світу [20, с. 80]. Раніше нами зазначалося, що така ситуація вказує на наявність відносно нового виду господарської діяльності, яка може здійснюватися на основі укладання господарських договорів між державними компаніями та міжнародними потужними виробниками двигунів і транспортних засобів. Цей вид господарської діяльності має значну схожість із уже наявними. Проте у зв'язку із запровадженням діяльності із виробництва енергії з нових джерел та використання основних засобів, що на цій енергії працюють, українське господарське законодавство різних рівнів має бути доповнене. Також було наведено відносно новий вид господарської діяльності, який найближчим часом може бути запроваджений – генерування енергії та використання у господарській діяльності засобів виробництва, що використовують енергію води та світла. Можливість здійснення цих видів діяльності має бути законодавчо забезпечена господарським законодавством України. На першому етапі може бути застосовано правило аналогії закону. Проте пізніше у будь-якому разі має бути розширене різнорівневе та різногалузеве господарське законодавство [20, с. 81].

Отже, сьогодні найперспективнішими напрямами використання «зеленої» енергії у транспортній сфері є переведення транспортних засобів на роботу на основі водневих двигунів, які працюють завдяки спалювання розщеплених із молекул звичайної води молекул водню і кисню, а також електричних двигунів, які працюють на електроенергії, отриманій із «зелених» джерел – у першу чергу енергії вітру та сонячного випромінювання. Підвищення питомої ваги таких транспортних засобів у їх загальній кількості може бути забезпечене об'єктивним економічним інтересом виконавців (стимулювання суб'єктами господарювання одне одного може здійснюватися на основі укладених між ними господарських договорів), а також застосуванням державою засобів регулюючого впливу на діяльність суб'єктів господарювання. Основні із них перераховано пунктом 2 статті 12 Господарського кодексу України. Конкретні правила застосування цих та інших засобів мають визначатися актами спеціального законодавства – спеціальними законами та підзаконними нормативно-правовими актами. Приклад нещодавно було наведено Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» від 16 січня 2020 року, за яким пункт 64 підрозділу 2 розділу XX було викладено у редакції: «64. Тимчасово, до 31 грудня 2022 року, звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції із ввезення на митну територію України та з постачання на митній території України транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома), що зазначені у товарній підкатегорії 8703 90 10 10 згідно з УКТ ЗЕД (в тому числі вироблених в Україні)» [21], а також Законом України «Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку галузі екологічного транспорту в Україні» від 15 липня 2021 року № 1660-IX, за яким у пункті 64 цифри і слова «31 грудня 2022 року» було замінено цифрами і словами «1 січня 2026 року», а слова і цифри «зазначені у товарній підкатегорії 8703 90 10 10 згідно з УКТ ЗЕД» було замінено словами і цифрами «класифікуються в товарній підпозиції 8701 20 (виключно сідельні тягачі для автомобільних напівпричепів), у товарних підкатегоріях 8703 80 10 10, 8703 80 90 10, 8704 90 00 00 згідно з УКТ ЗЕД», а також запроваджено тимчасове до 31 грудня 2035 року (включно) звільнення від оподаткування прибутку суб'єктів господарювання, які:

провадять виключно діяльність з виробництва електродвигунів, призначених для транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома);

провадять виключно діяльність з виробництва літій-іонних (літій-полімерних) акумуляторів, призначених для транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома);

провадять виключно діяльність з виробництва зарядних пристроїв для літій-іонних (літій-полімерних) акумуляторів, призначених для транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома);

провадять виключно діяльність з виробництва транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома);

провадять виключно діяльність з виробництва електричних транспортних засобів, що класифікуються в товарній позиції 8603 (тільки самохідні вагони трамвайні та вагони метро) та/або в товарній підкатегорії 8605 00 00 00 (тільки несамохідні трамвайні вагони та вагони метро) згідно з УКТ ЗЕД;

провадять виключно діяльність з виробництва транспортних засобів, оснащених двигунами внутрішнього згоряння з іскровим запалюванням, що працюють виключно на стисненому природному газі метані, зрідженому природному газі метані або біогазі, що класифікуються в товарній підпозиції 8701 20, товарних позиціях 8702-8705 згідно з УКТ ЗЕД [22].

Вкрай важливою видається ще одна норма, запроваджена названим вище Законом: «Вивільнені кошти (суми податку, що не сплачуються до бюджету та залишаються в розпорядженні платника податку)

використовуються на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи у галузі електричного транспорту, створення чи переоснащення матеріально-технічної бази, збільшення обсягу виробництва, запровадження новітніх технологій. Використання таких коштів має бути пов'язане з діяльністю платника податку, прибуток від якої звільняється від оподаткування. Порядок контролю за використанням вивільнених коштів встановлюється Кабінетом Міністрів України» [22]. Схожі із наведеними податкові пільги або принаймні принцип їх застосування можуть стати у нагоді під час повоєнного відновлення економіки України та будівництва приватними забудовниками на основі укладених EPC-контрактів заводів із виробництва електромобілів або автомобілів із водневими двигунами.

Завдяки наведеним та аналогічним нормам може бути підвищено питому вагу використання «зеленої» енергії у транспортній сфері.

Висновок. Надані українським законодавством пільги із звільнення оподаткування податком на додану вартість електромобілів та двигунів до них, що ввозяться в Україну, а також із звільнення оподаткування податком на прибуток отриманих прибутків виробників електромобілів та двигунів до них уже сьогодні має виступити значним стимулюючим фактором до підвищення питомої ваги електромобілів серед усіх автомобілів в Україні. У випадку заряджання цих акумуляторів електроенергією, згенерованою із відновлюваних джерел, можна говорити про розвиток відновлювальної енергетики принаймні у транспортній сфері. На жаль, до серйзого розвитку ще має пройти достатньо багато часу, оскільки економічні методи стимулювання є значно довготривалішими у порівнянні із адміністративними. І для збільшення масштабів переведення транспортних засобів на відновлювальні джерела енергії слід зробити пропозицію щодо розширення дії пільгових положень, наведених Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» від 16 січня 2020 року та Законом України «Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку галузі екологічного транспорту в Україні» від 15 липня 2021 року, на транспортні засоби із водневими двигунами та на виробників таких транспортних засобів і водневих двигунів до них.

Зрозуміло, що наведена у попередньому абзаці пропозиція має застосовуватися у комплексі із пропозиціями подальшого стимулювання виробників електричної енергії з відновлюваних джерел та одночасного захисту інтересів держави в енергетичній сфері. На це мають спрямовуватися сотні майбутніх різноманітних наукових розвідок у межах різних наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Artyukhov A, Leonov S., Vasylieva T., Polcyn J., Kwilinski A. (2021) Quality of education and socio-economic growth: The methods of Ishikawa, Deming and Pareto as tools for establishing cause-effect relationships. *E3S Web of Conferences* 307, pages 06004

2. Битяк О. Ю. Господарсько-правове забезпечення функціонування електроенергетичного ринку України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. НДІ приват. права та підприємництва Акад. правових наук України. Київ, 2010. 20 с.

3. Doronina I. I. (2020). Regulatory and legal support for the development of the renewable energy sector in Ukraine. *Public Administration and Local Government*, issue 1(44). P. 31–43.

4. Джумагельдієва Г. Д. Стимулювання розвитку альтернативної енергетики в Україні: економіко-правовий аспект. *Вісник НАН України.* 2012. № 10. С. 26–30.

5. Джумагельдиева Г. Д. Правовое обеспечение энергосбережения: монография. НАН Украины; Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк: Юго-Восток, 2011. 376 с.

6. Грудницька С. М., Руденко Л. Д. Щодо правового регулювання діяльності операторів підземних газосховищ. *Форум права.* 2017. № 4. С. 52–58.

7. Kirin R., Hryshchak S., Illarionov O. (2020). Features of legal support for the operation of small atypical Ukrainian coal mines under contractual conditions of a public-private partnership. *Mining of Mineral Deposits.* Vol. 14. Iss. 2. P. 128–137.

8. Kirin R. (2019). Statutory and regulatory requirements in the process of mineral mining in Ukraine. Review and analysis. *Mining of Mineral Deposits*, 13(2), 59–65. https://doi.org/10.33271/mining13.02.059

9. Kharlamova G., Nate S., Chernyak O. (2016), Renewable energy and security for Ukraine: challenge or smart way?, *Journal of International Studies*, Vol. 9, No 1, pp. 88–115. DOI: 10.14254/2071-8330.2016/9-1/7

10. Кулик О. І. Способи стимулювання використання альтернативних джерел енергії за законодавством України та Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 4. С. 86–91.

11. Руденко Л. Д. Правові засади стандартизації у сфері енергетики. *Правові горизонти.* 2018. Вип. 11(24). С. 10–14.

12. Сагайдак І. С., Мосюк Т. В. Зелений тариф як механізм стимулювання ресурсозбереження. Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Економіка природокористування: стан, проблеми, перспективи» (ЕПК – 2016), м. Ірпінь, 29 березня 2016 р. Ірпінь: УДФСУ, 2016. С. 160–166.

13. Сагайдак І. С., Чорна Т. М., Авраменко Н. Л. «Зелений тариф» як механізм стимулювання відновлюваної енергетики в Україні. *Ефективна економіка.* 2018. № 10.

14. Samborska O., Kolesnik T. (2020). Dynamic of green economy development in Ukraine. *Slovak international scientific journal.* № 43, VOL. 2 P. 46–52.

15. Sotnyk I. M., Matsenko O. M., Popov V. S., Martymianov A. S. (2021) Ensuring the Economic Competitiveness of Small Green Energy Projects. *Mechanism of an Economic Regulation*: 1, pages 28–40.

16. Деревянко Б. В. Щодо структури програми використання енергії з альтернативних джерел. *Город, регион, государство: экономико-правовые проблемы: Сб. науч. тр.* / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк: Изд-во «Вебер» (Донецкое отделение). 2009. С. 70–74.

17. Volokhin V., Diahovchenko I., Derevyanko B. (2017). Electric Energy Accounting and Power Quality in Electric Networks with Photovoltaic Power Stations. *2017 IEEE International Young Scientists Forum on Applied Physics and Engineering (YSF 2017)* (Lviv, Ukraine. October, 17–20, 2017). Lviv. P. 36–39. URL: http://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8126588/

18. Деревянко Б. В. Тенденції розвитку законодавства України про «зелені» тарифи на електричну енергію. *Правовий часопис Донбасу.* 2020. № 2 (71). С. 62–71.

19. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 24. Ст. 155.

20. Деревянко Б. В. Нові види господарської діяльності як резерв розширення предмета регулювання господарським законодавством. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи:* Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.). Наук. ред. А. Г. Бобкова, А. М. Захарченко. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 80–81.

21. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16 січня 2020 року № 466-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2020. № 32. Ст. 227.

22. Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку галузі екологічного транспорту в Україні: Закон України від 16 липня 2021 року № 1660-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2021. № 45. Ст. 364.

REFERENCES:

1. Artyukhov A, Leonov S., Vasylieva T., Polcyn J., Kwilinski A. (2021) Quality of education and socio-economic growth: The methods of Ishikawa, Deming and Pareto as tools for establishing cause-effect relationships. *E3S Web of Conferences* 307, pages 06004

2. Bytyak, O. YU. (2010). Hospodars′ko-pravove zabezpechennya funktsionuvannya elektroenerhetychnoho rynku Ukrayiny: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. NDI pryvat. prava ta pidpryyemnytstva Akad. pravovykh nauk Ukrayiny [Economic and legal support of functioning of the electric power market of Ukraine : author's ref. dis. ... cand. jurid. science: 12.00.04]. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].

3. Doronina I. I. (2020). Regulatory and legal support for the development of the renewable energy sector in Ukraine. *Public Administration and Local Government*, issue 1(44). P. 31–43.

4. Dzhumaheldiieva H. D. (2012). Stymuliuvannia rozvytku alternatyvnoi enerhetyky v Ukraini: ekonomiko-pravovyi aspekt [Stimulating the development of alternative energy in Ukraine: economic and legal aspect. Bulletin of the NAS of Ukraine]. *Visnyk NAN Ukrainy.* № 10. S. 26–30 [in Ukrainian].

5. Dzhumagel'diyeva G. D. (2011). Pravovoye obespecheniye energosberezheniya: monografiya. NAN Ukrainy; In-t ekonomiko-pravovykh issledovaniy [Legal support of energy saving: monograph. NAS of Ukraine; Inst. of Economic and Legal Research]. Donetsk: Yugo-Vostok. 376 s. [in russian].

6. Hrudnytska S. M., Rudenko L. D. (2017). Shchodo pravovoho rehuliuvannia diialnosti operatoriv pidzemnykh hazoskhovyshch. *Forum prava: elektron. nauk. fakhove vyd.* № 4. S. 52–58 [in Ukrainian].

7. Kirin R., Hryshchak S., Illarionov O. (2020). Features of legal support for the operation of small atypical Ukrainian coal mines under contractual conditions of a public-private partnership. *Mining of Mineral Deposits.* Vol. 14. Iss. 2. P. 128–137.

8. Kirin R. (2019). Statutory and regulatory requirements in the process of mineral mining in Ukraine. Review and analysis. *Mining of Mineral Deposits*, 13(2), 59–65. https://doi.org/10.33271/mining13.02.059

9. Kharlamova G., Nate S., Chernyak O. (2016), Renewable energy and security for Ukraine: challenge or smart way?, *Journal of International Studies*, Vol. 9, No 1, pp. 88–115. DOI: 10.14254/2071-8330.2016/9-1/7

10. Kulyk O. I. (2018). Sposoby stymuliuvannia vykorystannia alternatyvnykh dzherel enerhii za zakonodavstvom Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* № 4. S. 86–91 [in Ukrainian].

11. Rudenko L. D. (2018). Pravovi zasady standartyzatsii u sferi enerhetyky. *Pravovi horyzonty.* Vyp. 11(24). S. 10–14 [in Ukrainian].

12. Sahaydak I. S.; Mosyuk T. V. (2016). Zelenyy taryf yak mekhanizm stymulyuvannya resursozberezhennya. *Zbirnyk naukovykh prats' za materialamy II Vseukrayins'koyi naukovopraktychnoyi Internet-konferentsiyi «Ekonomika pryrodokorystuvannya: stan, problemy, perspektyvy» (EPK – 2016)*, m. Irpin′, 29 bereznya 2016 r. [Green tariff as a mechanism to stimulate resource conservation. Collection of scientific works on

the materials of the II All-Ukrainian scientific-practical Internet-conference "Economics of nature management: state, problems, prospects"]. Irpin′: UDFSU. S. 160–166 [in Ukrainian].

13. Sahaydak I. S., Chorna T. M., Avramenko N. L. (2018). «Zelenyy taryf» yak mekhanizm stymulyuvannya vidnovlyuvanoyi enerhetyky v Ukrayini. *Efektyvna ekonomika* ["Green tariff" as a mechanism to stimulate renewable energy in Ukraine. *Efficient economy*]. № 10 [in Ukrainian].

14. Samborska O., Kolesnik T. (2020). Dynamic of green economy development in Ukraine. *Slovak international scientific journal.* № 43, VOL. 2 P. 46–52.

15. Sotnyk I. M., Matsenko O. M., Popov V. S., Martymianov A. S. (2021) Ensuring the Economic Competitiveness of Small Green Energy Projects. *Mechanism of an Economic Regulation*: 1, pages 28–40.

16. Derevianko B. V. (2009). Shchodo struktury prohramy vykorystannia enerhii z alternatyvnykh dzherel. *Gorod, region, gosudarstvo: ekonomiko-pravovyye problemy: Sb. nauch. tr.* NAN Ukrainy. In-t ekonomiko-pravovykh issledovaniy. Donetsk: Izd-vo «Veber» (Donetskoye otdeleniye). 2009. S. 70–74 [in Ukrainian].

17. Volokhin V., Diahovchenko I., Derevyanko B. (2017). Electric Energy Accounting and Power Quality in Electric Networks with Photovoltaic Power Stations. *2017 IEEE International Young Scientists Forum on Applied Physics and Engineering (YSF 2017)* (Lviv, Ukraine. October, 17–20, 2017). Lviv. P. 36–39. URL: http://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8126588/

18. Derevianko B. V. (2020). Tendentsii rozvytku zakonodavstva Ukrainy pro «zeleni» taryfy na elektrychnu enerhiiu. *Pravovyi chasopys Donbasu.* № 2 (71). S. 62–71 [in Ukrainian].

19. On Alternative Energy Sources: Law of Ukraine. 20 February 2003. No. 555-IV. *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. No. 24. Article 155.

20. Derevianko B. V. (2019). Novi vydy hospodarskoi diialnosti yak rezerv rozshyrennia predmeta rehuliuvannia hospodarskym zakonodavstvom. *Pravove zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: stan ta perspektyvy: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi 35-richchiu kafedry hospodarskoho prava Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa* (m. Vinnytsia, 11–12 zhovtnia 2019 r.). Nauk. red. A. H. Bobkova, A. M. Zakharchenko. Vinnytsia: Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. S. 80–81 [in Ukrainian].

21. On making changes to the Tax Code of Ukraine regarding the improvement of tax administration, elimination of technical and logical inconsistencies in tax legislation: Law of Ukraine. 16 January 2020. No. 466-IX. *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No. 32. Article 227.

22. On the introduction of amendments to Chapter XX "Transitional provisions" of the Tax Code of Ukraine regarding the stimulation of the development of the ecological transport industry in Ukraine: Law of Ukraine. 16 July 2021. No. 1660-IX. *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2021. No. 45. Article 364.

Стаття надійшла до редакції: 23.11.2022

УДК 342.95
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-236-242

Єфремов Артем Олександрович,
кандидат юридичних наук,
начальник Головного управління ДПС у Харківській області
як відокремленого підрозділу Державної податкової служби України
e-mail: besolgigo@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7972-0323

ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ

У статті визначено, що адаптація адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу передбачає удосконалення змісту чинних правових актів і прийняття нових нормативно-правових актів, які містять та/або втілюють положення та засади податкової політики Європейського Союзу на підставі директив і інших міжнародних документів виданих компетентними органами. В зв'язку з чим наголошено, що приведення національного податкового законодавства до міжнародних норм вимог і стандартів є обґрунтованою тенденцією уряду, одним із актуальних викликів, обумовлених прагнення України стати членом Європейського Союзу.

У статті досліджено шляхи адаптації адміністративного законодавства України до законодавства європейського союзу щодо реалізації державної податкової політики. Внаслідок чого з роблено наступні висновки. Адаптація адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу передбачає удосконалення змісту

 А.О.Єфремов, 2022

чинних правових актів і прийняття нових нормативно-правових актів, які містять та/або втілюють положення та засади податкової політики Європейського Союзу на підставі директив і інших міжнародних документів виданих компетентними органами. Приведення національного податкового законодавства до міжнародних норм вимог і стандартів є обґрунтованою тенденцією уряду, одним із актуальних викликів, обумовлених прагнення України стати членом Європейського Союзу, між тим процеси гармонізації національного та європейського податкового законодавства мали місце і до укладення угоди про асоціацію. Наразі процес адаптації законодавства України здійснюється в мажах низки пріоритетних напрямів, до яких можна віднести: реалізацію Плану дій BEPS та оновлення оподаткування в екологічній сфері.

Ключові слова: державна податкова політика, оподаткування, податкова реформа, Європейський Союз, законодавство, корупція, екоподаток.

Efremov A. THE WAYS TO ADAPT THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION OF UKRAINE TO THE LEGISLATION OF THE EUROPEAN UNION ON THE IMPLEMENTATION OF STATE TAX POLICY.

The article states that the adaptation of administrative legislation of Ukraine to the legislation of the European Union involves improving the content of existing legal acts and adopting new regulations that contain and / or implement the provisions and principles of European Union tax policy based on directives and other international documents issued by competent authorities . In this regard, it was stressed that bringing national tax legislation in line with international norms and requirements is a well-founded trend of the government, one of the urgent challenges posed by Ukraine's desire to become a member of the European Union.

The article examines the ways of adapting the administrative legislation of Ukraine to the legislation of the European Union on the implementation of state tax policy. As a result, the following conclusions were drawn. Adaptation of administrative legislation of Ukraine to the legislation of the European Union involves improving the content of existing legal acts and the adoption of new regulations that contain and / or implement the provisions and principles of tax policy of the European Union on the basis of directives and other international documents issued by competent authorities. Bringing national tax legislation into line with international norms and standards is a well-founded trend of the government, one of the current challenges of Ukraine's aspirations to become a member of the European Union. Currently, the process of adapting the legislation of Ukraine is carried out in the form of a number of priority areas, which include: the implementation of the BEPS Action Plan and the renewal of taxation in the environmental sphere.

Key words: state tax policy, taxation, tax reform, European Union, legislation, corruption, eco-tax.

Постановка проблеми. Необхідність реформування значної кількості соціальних і політичних інститутів, економічного сектору, а також інших важливих сфер обумовлена не тільки суспільними очікуваннями, а й становленням України як прогресивної демократичної правової держави європейського зразка. Процедура вступу України до Європейського Союзу є важливим і необхідним процесом, який відрізняється довготривалістю та складністю, адже перед Україною поставлені складні завдання пов'язані з перебудовою не окремих інститутів, а трансформацією всього державного апарату, включаючи управлінській підхід і правову регламентацію діяльності органів державної влади та суспільно значущих процесів. Від так удосконалення правової регламентації та приведення її у відповідність із європейськими стандартами можна вважати одним із основних завдань на шляху євроінтеграції нашої держави. В цьому процесі важливе значення має Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Головним завданням першого етапу вказаної програми є адаптація національного законодавства в таких сферах як: «митне право; законодавство про компанії; банківське право; бухгалтерський облік компаній; податки, включаючи непрямі» [1]. З зазначеного можна зробити висновок, що гармонізація податкового законодавства є пріоритетним завданням держави в окресленому напрямі ще з 2004 року. Це свідчить про важливість сфери оподаткування не тільки як обов'язкової умови вступу України до Європейського Союзу [2], а і для подальшого розвитку України як держави європейського зразка, оскільки якісне податкове законодавство є запорукою підвищення ефективності системи оподаткування, сприяє формуванню та становленню податкової дисципліни, збільшення рівня надходження податків до Державного та місцевих бюджетів, котрі в подальшому можуть бути використані для покращення матеріальних баз інших сфер: економічної, соціальної, правоохоронної тощо.

В даному випадку важливо побудувати таку систему оподаткування, де буде мінімізований дисбаланс між державними та громадськими інтересами, в протилежному випадку останні виправдано будуть вважати оподаткування «зайвим тягарем», що призведе до суспільного незадоволення та протестів, як наприклад у 2010 році, коли громадянами було організовано так званий «податковий майдан». У той період «організатори протестів звернулися за підтримкою до Європейського Союзу. Втім, їм не вдалося аргументовано пов'язати проблеми податкового законодавства України зі стандартами ЄС, що Україна мала б імплементувати як країна, що здійснює переговори щодо зони вільної торгівлі з ЄС і загалом прагне стати членом ЄС» [3 с. 51-52].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підґрунтям для здійснення даного дослідження, переважно є міжнародні документи (угоди, договори, стандарти тощо). Разом із тим, у його основу покладені положення та висновки вчених-юристів щодо: загальних теоретичних питань адаптації вітчизняного законодавства до європейських стандартів (І. О. Беззуб, К. В. Бондаревська, В. А. Валігура, В. О. Гришкін, А. В. Єрмолаєв, А.І. Крисоватий, Н. В. Мельник, Б. О. Парахонський, В. Є. Подакова, О.О.Резнікова, О. Ю. Сидорович, Г. М. Яворська), а також конкретних пропозицій про удосконалення

окремих видів оподаткування (Н.І.Атаманчук, Ю. С. Бужак, О. В. Іванова, Л. М. Касьяненко, В. М. Кміть, А. С. Полторак).

Мета статті обумовлюється необхідністю адаптації національного податкового законодавства до законодавства Європейського Союзу, внаслідок прагнення України до євроінтеграції, та полягає в окресленні конкретних шляхів процесу адаптації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якісно новий етап адаптації адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу щодо реалізації державної податкової політики пов'язується з підписанням Угоди про асоціацію із Європейським Союзом, відповідно до якої наша держава взяла на себе обов'язок привести власне законодавства у відповідність до законів і інших правових актів названого економіко-політичного союзу. В змісті вказаної угоди знаходимо положення, які безпосередньо стосуються сфери оподаткування. Так, наприклад, в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми Державами-членами, з іншої сторони наголошено на необхідності: взаємодопомоги держав у боротьбі зі злочинністю, в тому числі в сфері оподаткування (ст. 22, ст. 352) [4, с. 20, с. 228]; «співробітництва з метою покращення належного управління у сфері оподаткування з метою подальшого покращення економічних відносин, торгівлі, інвестицій та добросовісної конкуренції» [4, с. 227] (ст. 349); застосування принципу належного управління в цій сфері, який передбачає додержання принципів прозорості, обміну інформацією та запровадженням добросовісної податкової конкуренції (ст. 350); розбудови та модернізацію податкової системи України та її суб'єктів (ст. 351). В той же час, наведені положення не можна визнати догматичними, тому що вони скоріше мають рекомендаційний характер із чітко окресленими напрямами удосконалення законодавства. Втім, окрім зазначених напрямів, дана угода не передбачає конкретних заходів, що потребують здійснення адаптації: її зміст «передбачав «м'яке» наближення законодавства України до права ЄС . Це було просто зобов'язання докласти всіх можливих зусиль, або, інакше кажучи, зобов'язання діяти, а не досягати певного результату. Крім того, УПС не містила чітких вимог стосовно ступеня наближення українського законодавства та не визначала конкретних актів права ЄС і строків їх імплементації Україною» [5, с. 10].

Зі свого боку визначення конкретних кроків адаптація адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу щодо реалізації державної податкової політики, обумовлює необхідність уточнення змісту такої категорій як адаптація та гармонізація законодавства, в тому числі законодавства Європейського Союзу. Так, окремі науковці (В.Є.Подакова, К. В. Бондаревська, В.О.Гришкін) під гармонізацією оподаткування в країнах Європейського союзу розуміти «процес адаптації податкових систем різних юрисдикцій до досягнення спільної податкової політики» [6, с. 37]. Такий процес включає не тільки адаптацію податкового законодавства, а є більш широким і потребує, зокрема зміни податкових ставок із метою стабілізації всієї податкової системи.

А. С. Полторак і Ю. С. Бужак узагальнивши зарубіжний досвід реформування податкової системи в частині проведення імпортних операцій дійшли висновку, що гармонізація законодавства в окресленій сфері − це «процес цілеспрямованого узгодження сукупності інструментів у сферах тарифного і нетарифного регулювання, завдяки яким держава висуває вимоги до правил оподаткування імпортних операцій, приведення їх у відповідність до міжнародних правил, що може проводитись у різних формах (апроксимація, адаптація, транспозиція, імплементація, стандартизація) з метою досягнення взаємоузгодженості податкових систем та їх структур з урахуванням міжнародних договорів, членства країни в міждержавних організаціях або на етапі підготовки до вступу до них» [7, с. 131]. Хоча таке визначення є специфічним, оскільки стосується здійснення імпортних операцій, його зміст вичерпно характеризує загальний процес адаптації національного податкового законодавства до міжнародних норм і стандартів у будь-якому напрямі.

А. І. Крисоватий і В. А. Валігура вважають, що гармонізація оподаткування являє собою «узгодження податкових інтересів носія податку, платника податку, держави і міждержавного об'єднання, шляхом справедливого розподілу податкового навантаження, встановлення оптимального рівня оподаткування, міждержавної податкової уніфікації й адаптації податкової системи до умов міждержавного об'єднання» [8, с. 25-26]. Хоча адаптація адміністративного законодавства України не передбачає трансформацію податкової системи, удосконалення змісту нормативно-правових актів, що регулюють її функціонування не можуть не позначитись на функціонуванні сфери оподаткування, в частині її оптимізації. Власне сам процес адаптації повністю виключає зміну елементів системи оподаткування, оскільки передбачає удосконалення приписів правових актів, яка повністю чи частково відтворює європейські стандарти оподаткування з урахуванням зарубіжного досвіду країн Європи та офіційних рекомендацій розроблених компетентними органами.

Таким чином, адаптація адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу щодо реалізації державної податкової політики – це розроблення та внесення змін у чинні нормативно-правові акти в сфері оподаткування, прийняття нових правових актів або визначення напрямів такої діяльності, іншими словами виокремлення галузей в межах окресленої сфери, які потребують оновлення, внаслідок неефективного функціонування, а тому числі через прогалини та колізії в національному податковому законодавстві.

Здебільшого серед науковців поширена практика виокремлення конкретних напрямів адаптації адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері оподаткування. Наприклад, В. М. Кміть виокремлює основні напрями вдосконалення сфери акцизного оподаткування, серед яких: «підвищення рівня адаптації законодавства до вимог ЄС; розширення переліку підакцизних товарів, об'єктів та бази оподаткування; посилення екологічної спрямованості акцизного оподаткування; підвищення дії фіскальної і регулятивної функцій акцизу» [9, с. 140].

О. В. Іванова пропонує такі напрями адаптації податкового законодавства України до законодавства Європейського Союзу: «1) зниження податкового навантаження на фізичних осіб; 2) раціональний розподіл податкового навантаження на юридичних осіб; 3) удосконалення механізму адміністрування податків, що унеможливлює ухилення від сплати податків і зборів; 4) запобігання корупційним проявам у сфері оподаткування; 5) упровадження фіскально-регулятивної моделі податкової політики, стимулювання добровільності сплати податків; 6) адаптація Податкового кодексу України та базових податкових законів України до законодавства ЄС» [10, с. 297].

На думку О. Ю. Сидоровича та Н. В. Мельник, інтеграція України в Європейський Союз як повноправного члена, повинна супроводжуватись реалізацією наступних кроків: впровадження оновленого механізму стягування податків; встановлення різних податкових ставок а групи товарів; ліквідація податкових пільг і зниження ставки податку на додану вартість; створення сприятливого інвестиційного клімату; «скорочення витрат платників на нарахування і сплату податків та держави на їх адміністрування; покращення позицій України у глобальному рейтингу простоти ведення бізнесу за показником «сплата податків»; створення дієвих фіскальних умов для легалізації доходів» [11, с. 946] і так далі.

Автори монографічного дослідження присвяченого європейським проектам в Україні констатують, що гармонізація податкового законодавства переважно здійснюється щодо окремих категорій підакцизних товарів, серед яких: спирт, алкогольні напої та тютюнові вироби [12, с. 36]. Л. М. Касьяненко проаналізувавши вимоги Директиви Ради 92/83/ЄЕС «Про гармонізацію структур акцизних зборів на алкоголь та алкогольні напої» [13] доходить висновку про невідповідність національного законодавства вказану документу, через: «1) різну класифікацію вин для цілей оподаткування; 2) включення до категорії «вино» вин натуральних із доданням спирту та міцних (кріплених), тоді як, згідно з Директивою, й у неігристих, і в ігристих винах спирт, що міститься в кінцевому продукті, має повністю зброджене походження; 3) встановлення міцності вина на рівні від 9% до 20%, тоді як згідно з Директивою 92/83/ЄЕС неігристе вино може бути міцністю від 1,2 до 15% і від 15 до 18% об'єму, а ігристе вино відповідно міцністю до 15%; 4) встановлення різних ставок на вина, що належать до неігристих (виноградні натуральні, а також вермути та інші вина виноградні натуральні з доданням рослинних або ароматизуючих екстрактів) [14, с. 222]. Зважаючи на безумовно слушні та ґрунтовні висновки щодо удосконалення адаптації адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу щодо реалізації державної податкової політики, одночасно слід відмітити, що більшість із них стосуються лише окремих напрямів такої діяльності та взагалі не містять конкретні заходи щодо адаптації. Натомість, вважаємо за доцільне зосередити увагу на конкретних проблемах пов'язаних із адаптації адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Так, в останні роки все більше уваги з боку міжнародної спільноти приділяється питанням екології, зокрема оподаткуванню в окресленій сфері. На необхідності розбудови системи екологічного податку наголошено в проекті «Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики» реалізованого в 2020 році за участю Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні, шляхом втілення наступних кроків: «зміни системи оподаткування, з метою приведення системи податків в екологічній сфері до стандартів ЄС, завдяки чому податки виконуватимуть не лише функцію наповнення Держбюджету, але й стануть дієвим інструментом захисту довкілля; розширити перелік природоохоронних заходів, на які можуть використовуватися кошти від екоподатку; заохочення переходу до природо- та ресурсозберігаючих методів господарювання» [15, с. 55].

У 2020 році в одній з аналітичних доповідей було акцентовано увагу на необхідності здійснення ряду заходів у межах Європейського зеленого курсу, зокрема «прийняття низки стратегій (розумної секторальної інтеграції, промислової стратегії, плану дій з кругової економіки, реформування будівельної галузі, стратегії розвитку вітрових електростанцій на морях, стратегії щодо хімічних речовин, стратегії з біорізноманіття, лісової стратегії); прийняття «Кліматичного закону» та нових редакцій регламентів і директив у сферах енергетичного оподаткування, транспорту, сільського господарства, відходів» [16, с. 15]. У такому контексті важливо зазначити, що наразі вкрай актуальним стає запровадження системи управління відходами (відповідний Проект Закону про управління відходами від 04.06.2020 № 2207-1-д [17] було прийнято в першому читанні), а також приведення до відповідності з європейською класифікацією відходів аналогічний національний перелік. Наприклад, у Директиві № 91/689/ЄЕС Ради Європейського Співтовариства «Щодо небезпечних відходів» [18] наведено категорії небезпечних речовин, незалежно від їх стану (рідкого, твердого та вигляду осадка), за видами діяльності, в результаті яких вони утворюються. Цей перелік налічує сорок категорій таких об'єктів (речовин), у той час, коли в Державному класифікаторі України «Класифікатор відходів ДК 005-96» (Розділи А.1-А.20) затверджений наказом Державного комітету України по стандартизації, метології та сертифікації від 29.02.1996 № 89 [19] закріплено лише одинадцять

таких об'єктів. Наслідком чого є оподаткування обмеженої кількості відходів. У свою чергу, створення системи управління відходами дозволить не тільки удосконалити процес їх ліквідації, зменшити негативний впив на навколишнє природне середовище, а і оптимізувати витрати держави в названій сфері, що в поєднанні з розширенням бази екологічного податку дозволить акумулювати значну частину коштів у Державному бюджеті України.

Висновки. Підсумовуючи все наведене вище можемо зробити наступні висновки:

1. Адаптація адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу передбачає удосконалення змісту чинних правових актів і прийняття нових нормативно-правових актів, які містять та/або втілюють положення та засади податкової політики Європейського Союзу на підставі директив і інших міжнародних документів виданих компетентними органами.

2. Зміна змісту нормативно-правових актів не можна вважати удосконаленням податкової системи України, проте це безпосередньо впливає на функціонування суб'єктів податкової системи та процеси оподаткування, що призводить до їх якісних змін.

3. Приведення національного податкового законодавства до міжнародних норм вимог і стандартів є обґрунтованою тенденцією уряду, одним із актуальних викликів, обумовлених прагнення України стати членом Європейського Союзу, між тим процеси гармонізації національного та європейського податкового законодавства мали місце і до укладення угоди про асоціацію

4. Процес Адаптація адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу передбачає здійснення комплексу правових заходів протягом довготривалого періоду, адже він пов'язаний із зміною нормативно-правової бази в сфері оподаткування, який ускладнюється внаслідок високого рівня корупції в державі та розвитку тіньового сектору економіки України.

5. Наразі процес адаптації законодавства України здійснюється в мажах низки пріоритетних напрямів, до яких можна віднести: реалізацію Плану дій BEPS та оновлення оподаткування в екологічній сфері.

6. Під час адаптації адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу необхідно приділити увагу не тільки кількісним показниками, тобто орієнтуватися на кількість прийнятих нормативно-правових актів, набагато важливішим питанням є їх якість із точки зору юридичної техніки, адже реально створити прогресивне законодавчу податкову базу за європейськими стандартами можливо лише шляхом прийняття юридично грамотних і ґрунтовних нормативно-правових актів, а не їх кількістю.

Зрозуміло, що адаптації адміністративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу недостатньо для формування та реалізації державної податкової політики, адже висока якість законів і підзаконних нормативно-правових актів не може гарантувати їх об'єктивне втілення та суворе додержання відповідних приписів. Натомість, це залежить від суб'єктів, які реалізують такі приписи, тобто суб'єктів реалізації державної податкової політики в України. Тому, дослідження напрямів удосконалення адміністративно-правових засад реалізації державної податкової політики в Україні не буде вичерпним без аналізу системи суб'єктів втілення вказаної політики, в частині її оптимізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

2. Беззуб І. О. Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції / Офіційний веб-сайт Центру досліджень соціальних комунікацій НБУВ. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1209:suchasnij-stan-i-perspektivi-ukrajinskoji-evrointegratsiji&catid=8&Itemid=350.

3. Аналітична доповідь експертів, що представляють незалежні аналітичні центри України, за координації інституту євро-атлантичного співробітництва / за заг. ред. О. В. Сушко. 55 с. https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=6ed4cae3-76be-1b45-8ca0-596acd131646&groupId=252038.

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми Державами-членами, з іншої сторони / Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/upload/document/xH7DR2fiC54kkqbdlCL7UBd6BGfEHswNGXAnYl8d.pdf.

5. Рекомендації для українських органів державного управління наближення до права ЄС. 104 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/legal_approximation_guidelines_ukr_new.pdf.

6. Подакова В. Є., Бондаревська К. В., Гришкін В. О. Гармонізація системи оподаткування в країнах європейського союзу. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 33. С. 36-40.

7. Полторак А. С., Бужак Ю. С. Гармонізація законодавства щодо оподаткування імпорту продукції легкої промисловості в Україні. *Науковий Вісник Херсонського державного унівеститету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 9. Ч. 2. С. 128-132.

8. Крисоватий А. І., Валігура В. А. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори: монографія. Тернопіль, 2010. 248 с.

9. Кміть В. М. Проблеми відшкодування ПДВ та роль інформаційних технологій у їх вирішенні. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі*. 2012. № 3. С. 19-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eupmg_2012_3_4.

10. Іванова О. В. Напрями адаптації податкового законодавства України до законодавства ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/72.pdf.

11. Сидорович О. Ю., Мельник Н. В. Оподаткування доданої вартості в умовах поглиблення і розширення інтеграційних процесів в європейському просторі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 5 С. 941-946. URL: http://global-national.in.ua/archive/5-2015/191.pdf.

12. Європейський проект та Україна: монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова [та ін.]. К.: НІСД, 2012. 192 с.

13. Директива Ради Європейського Співтовариства 92/83/ЄЕС «Про гармонізацію структур акцизних зборів на алкоголь та алкогольні напої» від 19.10.1992 № 92/83/ЄЕС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_430.

14. Касьяненко Л. М., Атаманчук Н. І. Гармонізація податкового законодавства України із законодавством Європейського Союзу про акцизне оподаткування. *Вчені записки Таврійського Національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. № 3. Т. 31(70). С. 120-124.

15. Проект «Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики». Київ, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf.

16. Аналітичний документ «Європейський зелений курс»: можливості та загрози для України. 2020. 74 с. URL: https://dixigroup.org/storage/files/2020-05-26/european-green-dealwebfinal.pdf.

17. Проект Закону про управління відходами від 04.06.2020 № 2207-1-д // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69033.

18. Директива Ради Європейського Співтовариства № 91/689/ЄЕС «Щодо небезпечних відходів» // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_896#Text.

19. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96 (Розділи А.1-А.20): наказ Державного комітету Укаїни по стандартизації, метології та сертифікації від 29.02.1996 № 89 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0089217-96#Text. [in Ukrainian].

REFERENCES:

1. Pro Zahalnoderzhavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. (2004,March 18) [About the National program of adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union]. zakon Ukrainy 1629-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 29. 367. [in Ukrainian].

2. Bezzub, I. O. Suchasnyi stan i perspektyvy ukrainskoi yevrointehratsii. [Current state and prospects of Ukrainian European integration]. Ofitsiinyi veb-sait Tsentru doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV. Retrieved from: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1209:suchasnij-stan-i-perspektivi-ukrajinskoji-evrointegratsiji&catid=8&Itemid=35
[in Ukrainian].

3. Cushko, O.V. [ed]. Analitychna dopovid ekspertiv, shcho predstavliaiut nezalezhni analitychni tsentry Ukrainy, za koordynatsii instytutu yevro-atlantychnoho spivrobitnytstva . [Analytical report of experts representing independent think tanks of Ukraine, coordinated by the Institute for Euro-Atlantic Cooperation]. 55 . Retrieved from https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=6ed4cae3-76be-1b45-8ca0-596acd131646&groupId=252038. [in Ukrainian].

4. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym Spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy Derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony . [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. Ofitsiinyi veb-sait Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy. Retrieved from: https://mvs.gov.ua/upload/document/xH7DR2fiC54kkqbdlCL7UBd6BGfEHswNGXAnYl8d.pdf. [in Ukrainian].

5. Rekomendatsii dlia ukrainskykh orhaniv derzhavnoho upravlinnia nablyzhennia do prava YeS. [Recommendations for Ukrainian public administration bodies approximation to EU law.]. 104 .Retrieved from: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/legal_approximation_guidelines_ukr_new.pdf. [in Ukrainian].

6. Podakova, V. Ye., & Bondarevska K. V.,& Hryshkin V. O. (2018) Harmonizatsiia systemy opodatkuvannia v krainakh yevropeiskoho soiuzu. [Harmonization of the taxation system in the countries of the European Union.] *Prychornomorski ekonomichni studii. Vypusk 33.* 36-40. [in Ukrainian].

7. Poltorak A. S., & Buzhak Yu. S. (2014). Harmonizatsiia zakonodavstva shchodo opodatkuvannia importu produktsii lehkoi promyslovosti v Ukraini. [Harmonization of legislation on taxation of imports of light industry products in Ukraine.] Naukovyi Visnyk Khersonskoho derzhavnoho univestytetu. Seriia: Ekonomichni nauky. Vyp. 9. Ch. 2. 128-132. [in Ukrainian].

8. Krysovatyi, A. I., & Valihura, V. A. (2010) Dominanty harmonizatsii opodatkuvannia: natsionalni ta mizhnarodni vektory. [Dominants of tax harmonization: national and international vectors]. monohrafiia. 248. [in Ukrainian].

9. Kmit, V. M. (2012). Problemy vidshkoduvannia PDV ta rol informatsiinykh tekhnolohii u yikh vyrishenni. [Problems of VAT refund and the role of information technology in their solution]. Ekonomika ta upravlinnia pidpryiemstvamy mashynobudivnoi haluzi. № 3. 19-35. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eupmg_2012_3_4. [in Ukrainian].

10. Ivanova, O. V. (2019) Napriamy adaptatsii podatkovoho zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva YeS. [Directions of adaptation of the tax legislation of Ukraine to the EU legislation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 5*. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/5_2019/72.pdf. [in Ukrainian].

11. Sydorovych, O. Yu., & Melnyk, N. V. (2015) Opodatkuvannia dodanoi vartosti v umovakh pohlyblennia i rozshyrennia intehratsiinykh protsesiv v yevropeiskomu prostori. [Value added taxation in the conditions of deepening and expansion of integration processes in the European space]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Vyp. 5 941-946. URL: http://global-national.in.ua/archive/5-2015/191.pdf. [in Ukrainian].

12. Yermolaiev,A. V., & Parakhonskyi, B. O., Yavorska,H. M., & Reznikova, O. O. [ta in.] (2012) Yevropeiskyi proekt ta Ukraina. [European project and Ukraine]. Monohrafiia. 192. [in Ukrainian].

13. Dyrektyva Rady Yevropeiskoho Spivtovarystva 92/83/IeES «Pro harmonizatsiiu struktur aktsyznykh zboriv na alkohol ta alkoholni napoi» (1992, October 19). [Directive 92/83 / EEC of the Council of the European Communities on the harmonization of the structures of excise duties on alcohol and alcoholic beverages]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_430. [in Ukrainian].

14. Kasianenko, L. M., & Atamanchuk, N. I. (2020) Harmonizatsiia podatkovoho zakonodavstva Ukrainy iz zakonodavstvom Yevropeiskoho Soiuzu pro aktsyzne opodatkuvannia. [Harmonization of tax legislation of Ukraine with the legislation of the European Union on excise taxation]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho Natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky. № 3. T. 31(70).* 120-124. [in Ukrainian].

15. Proekt «Sektoralna intehratsiia Ukrainy do YeS: peredumovy, perspektyvy, vyklyky». (2020). Project "Sectoral integration of Ukraine into the EU: prerequisites, prospects, challenges" Retrieved from: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf. [in Ukrainian].

16. Analitychnyi dokument «Ievropeiskyi zelenyi kurs»: mozhlyvosti ta zahrozy dlia Ukrainy. (2020). [Analytical document "European Green Course": opportunities and threats for Ukraine]. 74. Retrieved from: https://dixigroup.org/storage/files/2020-05-26/european-green-dealwebfinal.pdf. [in Ukrainian].

17. Proekt Zakonu pro upravlinnia vidkhodamy. (2020, June 4). [Draft Law on Waste Management]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69033. [in Ukrainian].

18. Dyrektyva Rady Yevropeiskoho Spivtovarystva № 91/689/IeES «Shchodo nebezpechnykh vidkhodiv». (1991) [Directive of the Council of the European Communities № 91/689 / EEC "On hazardous waste"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_896#Text. [in Ukrainian].

19. Derzhavnyi klasyfikator Ukrainy. Klasyfikator vidkhodiv DK 005-96 (Rozdily A.1-A.20). (1996, February 29). [State Classifier of Ukraine. Waste classifier DK 005-96 (Sections A.1-A.20)] nakaz Derzhavnoho komitetu Ukainy po standartyzatsii, metolohii ta sertyfikatsii №89. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0089217-96#Text. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.11.2022

УДК 342.9: 615
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-249-253

Птухіна Олена Валеріївна,
аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ
e-mail: alenaptukhina@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-7507-2023

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ: СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ

Наголошено, що визначення повне й якісне визначення нормативних основ діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками є однією з основних умов функціонування відповідної суспільної інституції, ефективного виконання завдань і реалізації функцій суб'єктом певних суспільних відносин. Здійснено аналіз семантико-етимологічного й юридичного трактування термінів «регулювання», «правовий», «право», «правове регулювання». Встановлено, що правове регулювання діяльності Держлікслужби України є багатоаспектним процесом. У змісті правового регулювання діяльності Держлікслужби виокремлено: сукупність правових актів, на підставі положень яких, з урахуванням їх юридичної сили, здійснюється регулюючий вплив на таку діяльність; суб'єктів, уповноважених приймати такі нормативно-правові акти, правовий статус яких і обумовлює таку юридичну силу; мету правового регулювання – забезпечення реалізації державної політики в сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, у тому числі медичних імунобіологічних препаратів, медичної техніки і виробів медичного призначення, та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові. Запропоновано під правовим регулюванням діяльності Держлікслужби розуміти процеси, пов'язані із прийняттям уповноваженими чинним національним законодавством суб'єктів нормативно-правових актів, на підставі положень яких здійснюються цілеспрямований регулюючий вплив на поведінку посадових осіб даного центрального органу виконавчої влади задля забезпечення реалізації Держлікслужбою визначеного законодавством напряму державної політики.

Ключові слова: Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, органи публічної влади, правове регулювання, повноваження, нормативно-правові акти, лікарські засоби, медичні засоби, контроль за якістю лікарських засобів, обіг наркотичних засобів.

Ptukhina O. THE ESSENCE AND CONTENT OF THE LEGAL REGULATION OF THE STATE SERVICE OF UKRAINE FOR MEDICINAL PRODUCTS AND DRUG CONTROL

It has been emphasized that the definition of a complete and qualitative definition of the regulatory bases of the State Service of Ukraine for medicinal products and drug control is one of the main conditions for the functioning of the relevant public institution, the effective performance of tasks and the implementation of functions by the subject of certain public relations. An analysis of the semantic-etymological and legal interpretation of the terms "regulation", "legal", "law", "legal regulation" has been carried out. It has been established that the legal regulation of the State Medical Service of Ukraine is a multifaceted process. The content of legal regulation of the activity of the State Accounting Service includes: a set of legal acts, based on the provisions of which, taking into account their legal force, the regulatory influence on such activity is carried out; entities authorized to adopt such normative legal acts, the legal status of which determines such legal force; the purpose of legal regulation is to ensure the implementation of state policy in the areas of quality control and safety of medicinal products, including medical immunobiological preparations, medical equipment and medical devices, and circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, combating their illegal circulation, blood donation and components blood, functioning of the blood system. It has been suggested that the legal regulation of the activities of the State Accounting Service should be understood as the processes associated with the adoption by the subjects of regulatory acts authorized by the current national legislation, on the basis of the provisions of which purposeful regulatory influence is exercised on the behavior of officials of this central executive body in order to ensure the implementation by the State Accounting Service of the direction defined by the legislation state policy.

Key words: The State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control, public authority, legal regulation, authority, normative legal acts, medicinal products, medical products, control over the quality of medicinal products, drug trafficking.

Постановка проблеми. Однією з основних умов функціонування відповідної суспільної інституції, ефективного виконання завдань і реалізації функцій суб'єктом певних суспільних відносин є повне й якісне визначення нормативних основ його діяльності, тобто здійснення її правового регулювання. Як цілком слушно із цього приводу зауважують фахівці з теорії права, правове регулювання здійснюється через складну взаємодію багатьох правових явищ: правотворчості, правових норм та актів їх застосування, правовідносин, правосвідомості, правової культури та ін. Власне саме в цьому – здатності забезпечувати ефективне юридичне регулювання суспільних відносин – і полягає головне призначення як кожного окремого із названих правових феноменів, так і утворюваної ними в їх єдності правової системи суспільства [1, с. 207]. Саме тому в контексті дослідження адміністративно-правових засад діяльності Державної служби

О.В.Птухіна, 2022

України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (далі – Держлікслужба) особливого значення набуває питання щодо здійснення правового регулювання функціонування даного органу державної влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правове регулювання фармацевтичної діяльності в Україні неоднократно були предметом наукових досліджень, зокрема таких вчених як: О.М. Бандурка, С.В. Васильєв, Н.В. Волк, А.А. Котвіцька, А.С. Немченко, В.Ф. Москаленко, Г.Л. Панфілова, О.П. Світличний, Н.П. Ярош та інші. Проте характеристика діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками в наукових працях або не висвітлювалася взагалі або розглядалася фрагментарно. Зокрема, не знайшло свого детального висвітлення питання про правове регулювання діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

Метою статті є визначення сутності та змісту правового регулювання діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

Виклад основного матеріалу дослідження. В якості одного з основного змістовного компоненту поняття «правове регулювання» слід виділити категорію «регулювання», сутність якої в сучасній українській мові визначають як: впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; домагатися нормальної роботи машини, установки, механізму тощо, забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей; зменшуючи або збільшуючи швидкість, величину тощо, досягати потрібної сили, належного ступеня вияву чого-небудь [2, с. 1207]. Із чого слідує, що, говорячи про регулювання діяльності Держлікслужби, на увазі слід мати здійснення певного впливу на таку діяльність задля її упорядкування, приведення у відповідність до певних вимог, забезпечення ефективності тощо. У такому разі особливого значення набуває прикметник «правовий», оскільки саме він у змісті досліджуваної категорії вказує на те, як саме відбувається зазначений вплив на діяльність Держлікслужби, а також які засоби регулювання використовуються.

Як слідує з семантичного аналізу прикметника «правовий», він утворений зі слова «право», що має доволі складний і багатоаспектний характер. Так, автори великого тлумачного словника сучасної української мови зауважують те, що слово «право» можна використовувати в наступних значеннях: здійснювана державою форма законодавства, залежна від соціального устрою країни; законодавство; обумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь; виборювані народом справедливі соціальний лад і законодавство; система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю панівного класу або всього народу; перевага, привілеї, надані кому-, чому-небудь, користуватися чим-небудь; офіційний дозвіл, допуск до виконання якихось обов'язків; обумовлений постановою держави, установи захист інтересів і можливостей особи щодо участі в чому-небудь, одержання чогось тощо; інтереси певної особи, суспільної групи тощо, які спираються на закон, релігійні постулати, давні звичаї; сукупність міжнародних угод, договорів, що регулюють взаємовідносини держав у певних питаннях [2, с. 1101]. Дещо схожі підходи до розуміння сутності категорії «право» можна зустріти на сторінках фахової літератури з юриспруденції, де її сенс розкривають як системи соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання та виконання яких забезпечується державою. При цьому, підкреслюють автори юридичної енциклопедії, сутність права визначається характером суспільно-економічного ладу та політичної структури держави. З правом пов'язана особлива форма суспільних відносин – правосвідомість, рівень якої, своєю чергою, зумовлений рівнем правової культури населення [3, с. 5; 4, с. 671]. У такому разі мова може йти як про категорію «право», що має об'єктивний, тобто незалежний від волі певних суб'єктів характер, а також про міру дозволеної їм поведінки, що вказує на суб'єктивну складову даного поняття.

На сторінках юридичної енциклопедичної літератури цілком слушно відмічають той факт, що виокремлення права в об'єктивному та суб'єктивному значеннях існує в юридичній науці давно, оскільки воно притаманне ще римській юриспруденції, а потім було запозичене європейськими правовими системами [1, с. 146]. Так, під суб'єктивним правом розуміють юридично безперешкодну й захищену можливість дій або станів, що сприймається як приналежність особи, та забезпечується відповідними обов'язками або зв'язаністю дій кореспондуючих осіб, зміст якої полягає в спроможності самостійно визначати та здійснювати свої дії, а також визначати й вимагати дії інших осіб, через що виявляється відношення особи до матеріальних і духовних благ (володіння, користування, розпорядження ними) [5, с. 87–88]. Своєю чергою, право об'єктивне розглядають як сукупність норм права, що виражені (ззовні об'єктивовані) у відповідних юридичних джерелах (нормативно- правові акти, судові рішення, правові звичаї тощо) [1, с. 145]. Тобто, на відміну від об'єктивного розуміння права як системи загальнообов'язкових норм, термін «право» застосовується й в суб'єктивному значенні як права особи, закріплені в конституціях та інших актах національного законодавства та міжнародно-правових актах [3, с. 5; 4, с. 671].

Говорячи про сутність поняття правового регулювання діяльності Держлікслужби, слід зазначити, що в його змісті, на нашу думку, має бути відображено як об'єктивний, так і суб'єктивний аспект категорії «право». Наявність першого обумовлено тим, що саме право в такому випадку буде виступати тим регулюючим засобом, реалізація якого має наслідком впорядкування діяльності Держлікслужби. Зокрема, як вказує авторський колектив підручнику «Загальна теорія держави і права», правове регулювання може бути охарактеризоване як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних

відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування [1, с. 207–208]. При цьому відмітимо, що вказівка в наведеному визначенні на те, що правове регулювання є процесом, відсилає нас до суб'єктивного розуміння сутності категорії «право», оскільки будь-який процес не може відбуватися поза діяльністю уповноважених на його реалізацію та забезпечення суб'єктів. Тобто реалізувати правові норми як юридичні засоби впливу на діяльність Держлікслужби мають уповноважені на їх прийняття суб'єкти.

Слушною є позиція О.В. Джафарової, яка доводить, що правове регулювання – це правовий вплив держави на суспільні відносини, який здійснюється за допомогою правового інструментарію, що знаходить своє закріплення у нормах права [6, с. 123]. Норми права містяться, головним чином, у нормативно-правових актах – офіційних документах органів публічної влади. Можна констатувати, що більшість норм права має формально визначений характер, однак це не може бути підставою для унеможливлення регулювання суспільних відносин у цілому та дозвільних зокрема і за допомогою інших засобів правового регулювання (норм моралі, звичаїв, корпоративних норм тощо) [6, с. 125-126].

Деякі вчені вказують на те, що в структурі правового регулювання будь-яких суспільних відносин можна виділити такі стійкі елементи як: правові засади, на підставі яких здійснюється регулювання відповідної сфери суспільних відносин; правовий (юридичний) вплив; суб'єкти, що уповноважені здійснювати такий вплив; мета регулювання – здійснення регулювання суспільних відносин [7, с. 107]. Зазначимо, що правові засади та власне юридичний вплив, що має наслідком їх реалізації можуть бути представлені як сукупність нормативно-правових актів, які закріплюють правила діяльності та в цілому правовий статус Держлікслужби.

Так, відповідно до приписів Положення «Про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 року № 647 (далі – Положення), Держлікслужба у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства [8].

В дійсності, правове регулювання діяльності органів публічної адміністрації забезпечується значною кількістю нормативних актів, які відрізняються один від одного за багатьма ознаками – назвою, юридичною силою, порядком прийняття, набранням чинності тощо. Система нормативно-правового регулювання діяльності органів публічної адміністрації становить сукупність законів та підзаконних нормативних актів, які спрямовані на створення й підтримку повноцінного середовища життєдіяльності людини, на узгодження державних, громадських і приватних інтересів та підтримання їх балансу, а також на забезпечення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у всіх сферах і напрямках розвитку держави. Отже, нормативно-правові акти, що регламентують здійснення діяльності органів публічної адміністрації, можна виокремити у певні взаємопов'язані групи, які мають різну юридичну силу [6, с. 128]. При цьому, на сторінках юридичної енциклопедичної літератури сутність юридичної сили розкривають як основної властивості правових актів діяти та породжувати правові наслідки: виникнення, зміну, припинення правовідносин. У такому вигляді юридична сила має два аспекти: співвідношення правових актів між собою й обов'язковість до виконання. Зі співвідношенням встановлюється ієрархія, тобто система підпорядкованості правових актів. Це означає, що кожний акт займає своє місце в загальній системі правових актів [9, с. 476].

З огляду на що в наведеному вище нормативно-правовому акті було наведено перелік актів законодавства, на підставі положень яких здійснюється правове регулювання діяльності Держлікслужби з урахуванням юридичної сили окремого з них – від Конституції України до актів Кабінету Міністрів України, а також інших актів законодавства. Останній пункт переліку нормативно-правових актів, що піддається аналізу, вказує на його не вичерпність, а, отже, можливість його доповнення в законодавчо встановлених випадках. Разом із тим, в наведеному переліку не взята до увага одна з провідних груп нормативно-правових актів, приписами яких здійснюється правове регулювання діяльності Держлікслужби. У даному випадку мова йде про міжнародні договори України.

Так, відповідно до ст. 9 Конституції України від 28 червня 1996 року чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [10]. При цьому, як встановлено в ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року, міжнародний договір України – укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо). У ч. 1 ст. 16 вищенаведеного нормативно-правового акта визначено, що міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, інші органи державної влади, до відання яких віднесені питання, що регулюються міжнародними договорами України, забезпечують дотримання і виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України, стежать за здійсненням прав, які випливають з таких договорів для України, і за виконанням іншими сторонами міжнародних договорів України їхніх зобов'язань [11]. При

цьому серед повноважень Держлікслужби в Положенні визначено, зокрема, повноваження щодо здійснення згідно з міжнародними договорами України взаємодії й обмін інформацією з відповідними міжнародними організаціями з питань здійснення контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [8]. Із чого слідує, що п. 2 вищенаведеного нормативно-правового акта після слів «Конституцією України» слід доповнити словами «міжнародними договорами України».

Що стосується суб'єктів, уповноважених здійснювати правове регулювання діяльності Держлікслужби, то їх перелік фактично наведено в п. 2 зазначеного Положення [8] і він може бути представлений наступним чином: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України. При цьому в даному контексті ще раз слід звернути увагу на приписи відносно того, що Держлікслужба в своїй діяльності керується «іншими актами законодавства». У даному випадку мову слід вести про акти такого центрального органу виконавчої влади як Міністерство охорони здоров'я України. Так, відповідно до п. 1 Положення Держлікслужба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я [8]. Більш того, слід відмітити, що згідно з приписами Схеми спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442, діяльність Держлікслужби спрямовується та координується через Міністра охорони здоров'я [12].

Наступним змістовним елементом правового регулювання діяльності Держлікслужби є його мета. В дійсності мета правового регулювання спрямована на укріплення суспільних відносин, сприяти їх розвиткові, оскільки найважливіший і безпосередній результат правового регулювання полягає завжди в правомірній поведінці громадян та органів публічної адміністрації [13]. Така мета, на нашу думку, може бути названа завдяки аналізу приписів п. 1 Положення, відповідно до яких Держлікслужба є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, у тому числі медичних імунобіологічних препаратів, медичної техніки і виробів медичного призначення, та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові [8]. Тобто в такому разі метою правового регулювання діяльності Держлікслужби й буде забезпечення ефективної реалізації покладеного на неї законодавством напряму державної політики.

Висновки. Отже, правове регулювання діяльності Держлікслужби України є багатоаспектним процесом, у змісті якого слід назвати: сукупність правових актів, на підставі положень яких, з урахуванням їх юридичної сили, здійснюється регулюючий вплив на таку діяльність; суб'єктів, уповноважених приймати такі нормативно-правові акти, правовий статус яких і обумовлює таку юридичну силу; мету правового регулювання – забезпечення реалізації державної політики в сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, у тому числі медичних імунобіологічних препаратів, медичної техніки і виробів медичного призначення, та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові. З урахуванням чого під правовим регулюванням діяльності Держлікслужби слід розуміти процеси, пов'язані із прийняттям уповноваженими чинним національним законодавством суб'єктів нормативно-правових актів, на підставі положень яких здійснюються цілеспрямований регулюючий вплив на поведінку посадових осіб даного центрального органу виконавчої влади задля забезпечення реалізації Держлікслужбою визначеного законодавством напряму державної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.] К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5: П.–С. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2003. 736 с.

4. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка]. Київ: Юрид. думка, 2007. 992 с.

5. Черних Є.М. Об'єктивне і суб'єктивне право: теоретико-правові аспекти співвідношення: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 196 с.

6. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: моногр. Харків : Диса плюс, 2016. 688 с. URI: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754.

7. Пчелін В. Б. Сутність нормативно-правового регулювання організації адміністративного судочинства України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 6. Том 2. С. 106-109.

8. Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками : постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 647. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/647-2015-%D0%BF.

9. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр.

енцикл., 1998. Т. 6: Т–Я. 2004. 768 с.

10. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

11. Про міжнародні договори України: закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

12. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442. *Офіційний вісник України*. 2014. № 74. Ст. 2105.

13. Шестопалова Л. М Теорія права та держави : навчальний посібник-довідник. Київ, 2011. 256 с.

REFERENCES:

1. Zahal′na teoriya derzhavy i prava [The general theory of the state and law] : pidruchnyk dlya studentiv yurydychnykh vyshchykh navchal′nykh zakladiv / M.V. Tsvik, O.V. Petryshyn, L.V. Avramenko ta in.; Za red. M.V. Tsvika, O.V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, 2011. 584 s. [in Ukrainian].

2. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins′koyi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (z dod., dopov. ta SD) / [uklad. i holov. red. V.T. Busel.] K.; Irpin′: VTF «Perun», 2009. 1736 s. [in Ukrainian].

3. Yurydychna entsyklopediya [Legal encyclopedia]: V 6 t. / Redkol.: YU.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. T. 5: P.–S. Kyyiv: Vyd-vo «Yurydychna dumka», 2003. 736 s. [in Ukrainian].

4. Velykyy entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk [Large encyclopedic legal dictionary] / [za red. YU.S. Shemshuchenka]. Kyyiv: Yuryd. dumka, 2007. 992 s. [in Ukrainian].

5. Chernykh, YE. M. (2008). Ob″yektyvne i sub″yektyvne pravo: teoretyko-pravovi aspekty spivvidnoshennya [Objective and subjective law: theoretical and legal aspects of the relationship] : dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyyiv, 196 s. [in Ukrainian].

6. Dzhafarova, O.V. (2016). Dozvil′na diyal′nist′ orhaniv publichnoyi administratsiyi v Ukrayini: pytannya teoriyi ta praktyky [Voluntary activity of public administration bodies in Ukraine: issues of theory and practice] : monohr. Kharkiv : Dysa plyus. 688 s. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754. [in Ukrainian].

7. Pchelin, V. B. (2017). Sutnist′ normatyvno-pravovoho rehulyuvannya orhanizatsiyi administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny [The essence of normative and legal regulation of the organization of the administrative judiciary of Ukraine]. Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava. Vypusk 6. Tom 2. S. 106-109. [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu sluzhbu Ukrayiny z likars′kykh zasobiv ta kontrolyu za narkotykamy (2015, August 12) [On the approval of the Regulations on the State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 647. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/647-2015-%D0%BF. [in Ukrainian].

9. Yurydychna entsyklopediya [Legal encyclopedia] : v 6 t. / Redkol.: YU.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyyiv : Ukr. entsykl., 1998. T. 6: T–YA. 2004. 768. [in Ukrainian].

10. Konstytutsiya Ukrayiny (1996, June 28) [The Constitution of Ukraine]: zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 № 254k/96 VR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1996. № 30. St. 141. [in Ukrainian].

11. Pro mizhnarodni dohovory Ukrayiny (2004, June 29) [On International Agreements of Ukraine] : zakon Ukrayiny vid 29.06.2004 № 1906-IV. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2004. № 50. St. 540. [in Ukrainian].

12. Pro optymizatsiyu systemy tsentral′nykh orhaniv vykonavchoyi vlady (2014, September 10) [On optimization of the system of central executive bodies] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 10.09.2014 № 442. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 2014. № 74. St. 2105. [in Ukrainian].

13. Shestopalova, L. M (2011). Teoriya prava ta derzhavy [Theory of law and the state] : navchal′nyy posibnyk-dovidnyk. Kyyiv, 256 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.11.2022

УДК 342.922
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-254-258

Шатрава Сергій Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем
досудового розслідування (завідувач)
e-mail:sergshatrava@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7072-961X

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АЗАРТНІ ІГРИ ТА ЛОТЕРЕЇ

В статті доведено, що на сьогоднішній день маємо сформовану відповідну систему органів публічної адміністрації, які наділені контрольними (наглядовими) повноваженнями у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерей. Особливе місце відводиться Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей, яка наділена відповідними дозвільними повноваженнями у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерей. Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей, як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом наділена широким спектром контроль-наглядових повноважень, що має свій прояв у застосуванні всіх заходів адміністративного примусу до відповідних суб'єктів господарської діяльності, а саме здійснення заходів адміністративного попередження, припинення та застосування санкцій до порушників.

На підставі норм чинного законодавства виокремлено основні контрольно-наглядові повноваження Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей у досліджуємій сфері суспільних відносин шляхом: 1) контролю наявності передбачених законом ліцензій; 2) перевірки додержання організатором азартних ігор ліцензійних умов; 3) контролю за додержанням організаторами азартних ігор вимог законодавства, стандартів та нормативно-правових актів у сфері організації та проведення азартних ігор; 4) моніторингу діяльності організаторів азартних ігор з використанням Державної системи онлайн-моніторингу.

Реалізуючи свої повноваження Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей повинна дотримуватися основного принципу державної політки у досліджуємій сфері, це боротьба з ігровою залежністю (лудоманією), оскільки неякі прибутки від проведення азартних ігор та лотерей не сприятиме нормальному розвитку суспільства та людини.

Ключові слова: Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей, адміністративно-правові засади, азартна гра, лотерея, контроль, нагляд, ліцензійні умови, моніторинг, санкції.

Shatrava S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF CONTROL OF COMPLIANCE WITH THE LEGISLATION ON GAMBLING AND LOTTERIES

The article proves that today we have an appropriate system of public administration bodies that are empowered with control (supervisory) powers in the field of organizing and conducting gambling and lotteries. A special place is given to the Gambling and Lottery Regulation Commission, which is endowed with relevant authorization powers in the field of organizing and conducting gambling games and lotteries. The Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries, as a central body of executive power with a special status, is endowed with a wide range of control and supervisory powers, which is manifested in the application of all measures of administrative coercion to the relevant subjects of economic activity, namely, the implementation of administrative warning measures, termination and application of sanctions to violators. On the basis of the norms of the current legislation, the main control and supervisory powers of the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries in the researched sphere of public relations are distinguished by: 1) control of the presence of licenses provided for by law; 2) verification of compliance by the gambling organizer with license conditions; 3) control over compliance by the organizers of gambling with the requirements of legislation, standards and regulatory acts in the field of organizing and conducting gambling; 4) monitoring activities of gambling organizers using the State online monitoring system. In exercising its powers, the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries must adhere to the main principle of state policy in the field under investigation, which is the fight against gambling addiction (ludomania), since some profits from gambling and lotteries will not contribute to the normal development of society and man.

Key words: Gambling and Lottery Regulation Commission, administrative and legal framework, gambling, lottery, control, supervision, license conditions, monitoring, sanctions.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства індустрія розваг, елементом якої є азартні ігри, є невід'ємною складовою цивілізації. Цій бізнес-галузі властиві прибутковість, з одного боку, а з іншого – певна суспільна шкідливість. Як показує практика розвинених країн, правове регулювання у вказаній сфері потребує збалансованого та комплексного підходу, й тим більш в частині здійснення контролю за дотриманням законодавства про азартні ігри та лотереї [1]. Забезпечення ефективного державного контролю за діяльністю організаторів азартних ігор є ключовим фактором, що дозволяє запобігти організації та проведенню нелегальних азартних ігор та ухиленням від сплати податків [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На важливість досліджуємої проблематики останнім часом звертають вчені різних галузей права, але маючи загальну мету – це спрямування на законодавче врегулювання

С.О.Шатрава, 2022

реалізації господарської діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор та лотереї в Україні, а також здійснення контрольних заходів та моніторингу дотримання норм чинного законодавства у вказаній сфері суспільних відносин. Серед зазначених праць доречно вказати наступні: Боксгорн А.В. «Адміністрування місцевих податків і зборів як об'єкт правового регулювання» (2021), Борець М. В. «Адміністративно-правовий статус державних регуляторів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» (2017), Гончар С.Й. «Формування моделей кредитно-інвестиційної політики в національній економіці» (2021), Драчевський Є. Ю. «Кримінально-правова охорона господарських відносин у сфері організації і проведення азартних ігор та лотерей» (2021), Лиськов М.О. «Публічне адміністрування лотерейної сфери» (2017), Лук'янцев С. О. «Правове регулювання оподаткування прибутку підприємств» (2017), Плескун І. В. «Ризик-контроль клієнтів банку в системі фінансового моніторингу» (2020), Сокуренко В. В. «Кримінологічна характеристика та протидія злочинності у сфері фізичної культури і спорту» (2019) тощо.

Мета статті. В цілому вказані праці спрямовані на попередження та припинення, а також притягнення до відповідальності відповідних суб'єктів господарської діяльності за порушення норм чинного законодавства у сфері організації та проведення азартних ігор та лотереї в Україні. В той же час, питання адміністративно-правових засад здійснення контролю за дотриманням законодавства про азартні ігри та лотереї залишаються малодослідженими, що й становить **мету** даної праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку наукової праці зазначимо, що запровадженню в Україні цивілізованого, заснованого на чесній та відкритій конкуренції, ринку азартних ігор та лотереї, та забезпеченню додаткових надходжень до державного бюджету постає вчинення відповідних дій з боку держави з метою залучення значної кількості представників міжнародного грального бізнесу та вітчизняних суб'єктів господарської діяльності. В той же час, перед національним законодавством постає головне завдання щодо приведення у відповідність ефективним світовим практикам функціонування грального бізнесу, щоб уникнути штучних бар'єрів для виходу на український ринок провідних міжнародних операторів та встановлення дієвого контролю держави за діяльністю операторів ринку [2].

Доречно відмітити, що правове регулювання грального бізнесу завжди було нестійким і мінливим, що залежало як від моральних цінностей суспільства, так і від економічної політики держави [3, с. 239]. Варто уваги соціологічне дослідження проведене UGC щодо ставлення громадян до грального бізнесу. Так, абсолютна більшість українців (92,8%) повідомили, що не мали особистого досвіду азартних ігор на гроші протягом останніх 12 місяців. 8,2% опитаних хотіли б зіграти хоча б в один вид азартних ігор у майбутньому (7,2% у жовтні 2021р.). Українці майбутньому хотіли б зіграти в такі азартні ігри: зробити ставки у букмекерських компаніях - 4,6% респондентів, казино - 3,8%, інтернет-казино- 3,3%, ігральні автомати - 3,3%, та інтернет-покер на гроші - 3,2% опитаних. Загалом, третина респондентів (32,9%) знають або чули про наявність державних механізмів захисту від лудоманії (ігрової залежності). Третина респондентів не отримують жодної інформації щодо діяльності ігрового бізнесу, а 43,6% отримують її з телевізійних ЗМІ. Більше половини тих, хто отримує інформацію щодо грального бізнесу (54,8%), отримують її з телевізійних новин [4].

На сьогоднішній день постає актуальним питанням здійснення контролю за дотриманням законодавства про азартні ігри та лотереї.

Доречно навести позицію З. М. Топорецької, яка вказує, що основною метою, з якою здійснюється контроль та нагляд (їх організація) державою за гральним бізнесом так й лотерейною діяльністю є захист життя і здоров'я (фізичного та психічного) суспільства в цілому та окремої людини зокрема, відповідно державний нагляд (контроль) у сфері грального бізнесу забезпечує захист публічного інтересу [5, с. 261, 313]. Крім того, вчена звертає увагу, що нагляд і контроль є необхідними заходами для оцінки шкоди від певних азартних ігор чи певної недобросовісної або незаконної поведінки організаторів азартних ігор та оперативного вжиття заходів реагування державою на ці дії чи бездіяльність [5, с. 274].

Слушним в даному розумінні є те, що вчена акцентує увагу на житті та здоров'ї особи та суспільства в цілому. Оскільки в Законі України від 14.07.2020 № 768-IX «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» закріплюється, що державна політика у сфері організації та проведення азартних ігор спрямована на створення умов для зниження соціальних ризиків, пов'язаних з їх організацією та проведенням, та забезпечення дотримання організаторами азартних ігор вимог законодавства, а також боротьба з ігровою залежністю (лудоманією) [6]. В той же час, з метою мінімізації негативного впливу азартних ігор організатори азартних ігор зобов'язані дотримуватися принципів відповідальної гри, зокрема: 1) забезпечувати ідентифікацію гравця (гравців) та відвідувача (відвідувачів) у гральному закладі та ідентифікацію гравця (гравців) під час провадження діяльності в мережі Інтернет; 2) у випадках та порядку, встановлених Уповноваженим органом, не допускати до участі в азартних іграх осіб, яким обмежено доступ до участі в азартних іграх, та осіб, у яких виражена ігрова залежність (лудоманія) [6]. В даному контексті держава (в особі уповноваженого органу публічної адміністрації) здійснює заходи контролю (нагляду) щодо мінімізації ризиків пов'язаних із проведення азартних ігор та лотерей, які можуть зашкодити здоров'ю громадян, яка має вираження у ігровій залежності (лудоманія).

М. О. Лиськов дійшов висновку, що контроль у сфері лотерейної діяльності – це систематична, специфічна діяльність органів публічної адміністрації та їх посадових осіб із використанням специфічних

форм і методів, яка передбачає можливість оперативного втручання в діяльність суб'єктів господарювання лотерейної діяльності, застосуванні заходів щодо попередження та усунення порушень законодавства, виявленні причин та умов, що сприяли порушенням правових норм, та за необхідності в застосуванні заходів адміністративного примусу [7, с. 215]. В цілому вчений розкриває складову здійснення контролю у зазначеній сфері суспільних відносин через оперативне втручання в діяльність суб'єктів господарської діяльності та застосування від імені держави заходів адміністративного примусу.

В той же час, М. О. Лиськовим здійснено класифікацію контролю у сфері лотерейної діяльності залежно від:

1) предмета контролю: а) за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей; б) за розігруванням призів під час проведення розіграшу; в) за справністю розігрувальних пристроїв і засобів зняття, зберігання, вводу і виводу інформації, пов'язаної з рухом коштів і лотерейних білетів від несанкціонованого доступу третіх осіб; г) за електронною системою проведення лотерей; д) за дотриманням операторами лотерей чинного законодавства України про лотереї;

2) періодичності здійснення контролю: а) плановий (один раз на 24 місяці); б) позаплановий (за наявності відповідних підстав);

3) компетенції суб'єкта, який здійснює контроль: а) загальний; б) спеціальний (Міністерство фінансів України, Державна регуляторна служба України, Державна казначейська служба України);

4) субординаційно-координаційних зв'язків: а) зовнішній (органи публічної адміністрації здійснюють контроль за діяльністю оператора державної лотереї та розповсюджувача державної лотереї); б) внутрішній (оператор контролює розповсюджувачів державної лотереї) [7, с. 246-247].

В цілому вчений акцентує увагу на всіх складових здійснення контролю у сфері лотерейної діяльності із врахуванням норм чинного законодавства.

Варто вказати, що на сьогоднішній день контроль за дотриманням законодавства про азартні ігри та лотереї врегульовано Законом України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» [6], Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [8], Законом України «Про державні лотереї в Україні» [9] та Положенням про Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 № 891 [10].

Зазначимо, що відповідно до *Закону України* від 05.04.2007 № 877-V **«**Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» вказано, що контроль за додержанням організаторами азартних ігор вимог Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор та ліцензійних умов здійснюється у встановленому порядком Законом України від 05.04.2007 № 877-V з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» [8].

Відповідно до закону України від 14.07.2020 № 768-IX передбачено, що державний нагляд (контроль) за ринком азартних ігор здійснюється шляхом:

1) контролю наявності передбачених законом ліцензій;

2) перевірки додержання організатором азартних ігор ліцензійних умов;

3) контролю за додержанням організаторами азартних ігор вимог законодавства, стандартів та нормативно-правових актів у сфері організації та проведення азартних ігор;

4) моніторингу діяльності організаторів азартних ігор з використанням Державної системи онлайн-моніторингу [6].

У свою чергу, Положенням про Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 № 891 [10] регламентується, що Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей (КРАІЛ) є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, що забезпечує державне регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерей, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України.

Доречно відмітити, що КРАІЛ здійснює державний нагляд (контроль) за ринком азартних ігор та у лотерейній сфері шляхом:

– контролю наявності передбачених законом ліцензій;

– перевірки дотримання організатором азартних ігор ліцензійних умов;

– перевірки дотримання оператором лотерей ліцензійних умов;

– перевірка дотримання обмежень, установлених Законом та/або ліцензійними умовами, щодо відсутності над здобувачем ліцензії (організатором азартних ігор), ліцензіатом контролю у значенні, наведеному в статті 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», резидентами держав, що здійснюють збройну агресію проти України у значенні, наведеному в статті 1 Закону України «Про оборону України», та/або дії яких створюють умови для виникнення воєнного конфлікту, застосування воєнної сили проти України;

– затвердження планів проведення перевірок;

– складання актів перевірок;

– контролю за дотриманням організаторами азартних ігор вимог законодавства, стандартів та нормативно-правових актів у сфері організації та проведення азартних ігор;

– контролю за дотриманням оператором лотерей вимог законодавства, стандартів та нормативно-правових актів у лотерейній сфері;

– моніторингу діяльності організаторів азартних ігор з використанням Державної системи онлайн-моніторингу;

– контролю в режимі реального часу електронної системи прийняття ставок оператора державних лотерей;

– нагляду (контролю) у формі проведення планових та позапланових перевірок операторів лотерей [10].

В той же час, закон України від 14.07.2020 № 768-IX наділяє відповідними правами КРАІЛ з метою здійснення державного нагляду (контролю) за ринком азартних ігор, а саме:

1) доступу в установленому законодавством порядку на територію і до приміщень організаторів азартних ігор, гральних закладів організаторів азартних ігор;

2) перевіряти дотримання організаторами азартних ігор вимог законодавства про азартні ігри на підставі та в порядку, визначених законодавством;

3) давати в межах своїх повноважень організаторам азартних ігор обов'язкові для виконання приписи щодо усунення порушень нормативно-правових актів;

4) застосовувати в установленому законодавством порядку до організаторів азартних ігор та інших осіб, які порушують законодавство у сфері організації та проведення азартних ігор, відповідні санкції;

5) безоплатно отримувати від організаторів азартних ігор необхідні для виконання завдань, покладених на Уповноважений орган цим Законом, інформацію, документи, пояснення та інші матеріали;

6) безоплатно отримувати від центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування документи, матеріали, статистичну та іншу інформацію, необхідну для виконання функцій, покладених на Уповноважений орган;

7) отримувати від організаторів азартних ігор інформацію та документи, необхідні для розгляду звернень, що надходять до Уповноваженого органу від фізичних та юридичних осіб;

8) інші права, визначені законом [6].

Відмітимо, що профільний закон регламентує, що КРАІЛ з метою реалізації державного нагляду (контролю) за ринком азартних ігор здійснює шляхом проведення планових, позапланових перевірок, фактичних перевірок (методом контрольних закупок) та моніторингу діяльності організаторів азартних ігор з використанням Державної системи онлайн-моніторингу [6]. Таким чином, законодавець закріплює основні адміністративно-правові інструменти реалізації повноважень органу публічної адміністрації у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерей. Крім того, зазначений орган публічної адміністрації наділений значними дозвільними повноваженнями через відповідну призму ознак. Із врахуванням наукових позицій О.В. Джафарової, вмажемо основні ознаки органу публічної адміністрації, в даному контексті КРАІЛ як суб'єкта дозвільної діяльності: 1) метою діяльності є підтримання балансу публічно-правового та приватного інтересу (прагнення забезпечити блага, які мають загальносуспільну вагу, тобто блага, що є важливими не лише для однієї окремої особи, а для значної кількості людей – громади, суспільства); 2) має організаційну відокремленість; 3) наділений дозвільними повноваженнями; 4) організація, підстави та порядок дозвільної діяльності урегульовано нормами адміністративного права; 5) зв'язаність межами, підставами та способом реалізації дозвільних повноважень, що визначені в законодавстві [0, с. 619].

Висновок. Слід дійти висновку, що на сьогоднішній день маємо сформовану відповідну систему органів публічної адміністрації, які наділені контрольно-наглядовими повноваженнями у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерей. Особливе місце відводиться Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей, яка наділена відповідними дозвільними повноваженнями у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерей. КРАІЛ як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом наділена широким спектром контроль-наглядових повноважень, що має свій прояв у застосуванні заходів адміністративного примусу до відповідних суб'єктів господарської діяльності, а саме: здійснення заходів адміністративного попередження, припинення та застосування санкцій до порушників. Реалізуючи свої повноваження КРАІЛ повинна дотримуватися основного принципу державної політки у досліджуємій сфері, це боротьба з ігровою залежністю (лудоманією), оскільки неякі прибутки від проведення та здійснення азартних ігор та лотерей не сприятиме нормальному розвитку суспільства та людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: пояснювальна записка до проекту закону України № 2285-д від 14.01.2020 : URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/25710.

2. Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» : пояснювальна записка до проєкту Закону України № 4351-2 від 26.11.2020. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/382589.

3. Манзюк В.В., Заборовський В.В. Динаміка становлення грального бізнесу в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 237-240.

4. Ставлення українців до гемблінгу : звіт дослідження громадської думки. URL : https://www.uagc.org.ua/.

5. Топорецька З. М. Публічне управління гральним бізнесом та лотерейною діяльністю і протидія злочинам, пов'язаним з ними : теорія та практика : монографія. Київ: Алерта, 2022. 424 с.

6. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор : Закон України від 14.07.2020 № 768-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/768-20.

7. Лиськов М.О. Публічне адміністрування лотерейної сфери : дис. … доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 417 с.

8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/877-16.

9. Про державні лотереї в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5204-VI**.** URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/5204-17.

10. Про Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей *: п*останова Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 № 891. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/891-2020-%D0%BF.

11. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: моногр. Харків : Диса плюс, 2016. 688 с. URI: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754.

REFERENCES:

1. Pro derzhavne rehulyuvannya diyal′nosti shchodo orhanizatsiyi ta provedennya azartnykh ihor [On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling:] : poyasnyuval′na zapyska do proektu zakonu Ukrayiny № 2285-d vid 14.01.2020 : URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/25710. [in Ukrainian].

2. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro derzhavne rehulyuvannya diyal′nosti shchodo orhanizatsiyi ta provedennya azartnykh ihor» [On amendments to the Law of Ukraine "On State Regulation of Activities Regarding the Organization and Conduct of Gambling Games] : poyasnyuval′na zapyska do proyektu Zakonu Ukrayiny № 4351-2 vid 26.11.2020. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/382589. [in Ukrainian].

3. Manzyuk ,V.V., Zaborovs′kyy, V.V. (2020). Dynamika stanovlennya hral′noho biznesu v Ukrayini. [The dynamics of the development of gambling business in Ukraine]. *Porivnyal'no-analitychne pravo*. № 1. S. 237-240. [in Ukrainian].

4. Stavlennya ukrayintsiv do hemblinhu [Attitude of Ukrainians to gambling] : zvit doslidzhennya hromads′koyi dumky. URL : https://www.uagc.org.ua/ [in Ukrainian].

5. Toporets′ka, Z. M. (2022). Publichne upravlinnya hral′nym biznesom ta lotereynoyu diyal′nistyu i protydiya zlochynam, pov″yazanym z nymy : teoriya ta praktyka [Public management of gambling business and lottery activities and countering crimes related to them: theory and practice] : monohrafiya. Kyyiv: Alerta, 424 s. [in Ukrainian].

6. Pro derzhavne rehulyuvannya diyal′nosti shchodo orhanizatsiyi ta provedennya azartnykh ihor (2020, July 14) [On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling]: Zakon Ukrayiny vid 14 lypnya 2020 № 768-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/768-20. [in Ukrainian].

7. Lys′kov, M.O. (2017). Publichne administruvannya lotereynoyi sfery [Public administration of the lottery sphere:]. : dys. … doktora yuryd. nauk : 12.00.07. Kyyiv, 417 s. [in Ukrainian].

8. Pro osnovni zasady derzhavnoho nahlyadu (kontrolyu) u sferi hospodars′koyi diyal′nosti (2007, April 5) [On the basic principles of state supervision (control) in the sphere of economic activity] : Zakon Ukrayiny vid 05.04.2007 № 877-V. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/877-16. [in Ukrainian].

9. Pro derzhavni lotereyi v Ukrayini (2012, September 6) [On state lotteries in Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 06.09.2012 № 5204-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/5204-17. [in Ukrainian].

10. Pro Komisiyu z rehulyuvannya azartnykh ihor ta loterey (2020, September 23) [bout the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 23.09.2020 № 891. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/891-2020-%D0%BF. [in Ukrainian].

11. Dzhafarova, O.V. (2016). Dozvil′na diyal′nist′ orhaniv publichnoyi administratsiyi v Ukrayini: pytannya teoriyi ta praktyky [Voluntary activity of public administration bodies in Ukraine: issues of theory and practice] : monohr. Kharkiv : Dysa plyus. 688 s. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 23.11.2022

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Середа О.Г., Свічкарьова Я.В. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ДЕОНТОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	**6**
Зеленко І.П. СПЕЦІАЛЬНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ЯВИЩ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД	**9**
Шевченко Л.А. ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (середина XVII – XVIII ст.)	**14**
Верба С. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО 1918 РОКУ	**19**
Костецький С.С. СУТНІСТЬ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА	**23**
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО	
Рябовол Л.Т. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ	**28**

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Поляруш С.І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАНОВИЩА ТВАРИН-КОМПАНЬЙОНІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І УКРАЇНА	**35**
Трошкіна К.Є. НАЦІОНАЛЬНИЙ ОРГАН ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ : ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ	**40**

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Манжула А.А., Власов А.В. ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ СПРАВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НОВЕЛИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ	**46**

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Соцька А.М. ЕВОЛЮЦІЯ РОЗУМІННЯ ІНВАЛІДНОСТІ ТА ПОНЯТТЯ «ОСОБА З ІНВАЛІДНІСТЮ»	**52**
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО	
Чернік С.Д. ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЕЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА	**57**

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Гриценко В.Г. ОСНОВНІ НАУКОВІ АСПЕКТИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК» ТА «ПУБЛІЧНИЙ КОНТРОЛЬ»	**62**
Кондратенко В.М. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	**66**
Соболь Є.Ю., Звенигородська О.В. ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ	

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ	**70**
Цвіркун Ю.І. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ	**74**
Корнійченко А.О. МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ У ШВЕЦІЇ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	**80**
Максименко Н.В., Гмиря В.П. ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ	**84**
Бондарь В.П. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	**90**
Наливайко О.Ю. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДГРУНТЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОРМ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ	**94**
Хачатрян А.А. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА Й КОНСУЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН	**98**
Волченко М.В. СУБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ТВАРИННОГО СВІТУ	**103**

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Кричун Ю.А. ВОЄННІ ТА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СПІВСТАВЛЕННЯ З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ ТА ЗАРУБІЖНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ	**109**
Пекарський С.П. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ ЗАХОДИ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДЖЕРЕЛАМИ ІОНІЗУЮЧОГО ВИПРОМІНЮВАННЯ	**115**
Скляренко І.В. ДЕПУТАТ МІСЦЕВОЇ РАДИ ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	**122**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Галіахметов І.А. ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	**129**

СУЧАСНІ ПІДХОДИ У ВИКЛАДАННІ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Громко Т.В., Соболь Є.Ю. СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У МЕЖАХ БІНАРНОГО ФОРМАТУ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ **134**

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

Данилків Д.Я., Мілова Т.М. ПОРЯДОК ГОЛОСУВАННЯ ТА ПІДРАХУНКУ ГОЛОСІВ НА ЗБОРАХ ОБ'ЄДНАННЯ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ ЯК ОСНОВНИЙ МЕХАНІЗМ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ	**139**
Комонюк А.Є., Чорна В.Г. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДАПТАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ДО СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	**146**
Романова В.А., Шуляка Я.В., Свічкарьова Я.В. ДОДАТКОВА ВІДПУСТКА У ЗВЯЗКУ З ДИСМЕНОРЄЄЮ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	**151**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

Канюка В., Олійничук Р. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДСТАВНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ	**157**
Падалка М.А. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМНОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО	

МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ЗА ВЧИНЕННЯ АКТУ АГРЕСІЇ	**161**
Ратушний С.М. МІЖНАРОДНЕ МІГРАЦІЙНЕ ПРАВО: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ	**166**
Сидоренко С.Г. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ, ЯКІ ЗНИКЛИ БЕЗВІСТИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	**172**
Чудненко В.О. ВІДНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНЬОГО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВІД ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД	**176**
Тітова О.С., Тітова В.М. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОСВІТИ	**182**
Муляр Г.В., Ховпун О.С. НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ	**186**
Гулак О.В., Слюсаренко С.В., Позняков С.П. ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ	**191**
Гусар О.А. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ	**195**
Борисенко В.Д. СУБ'ЄКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	**200**
Шипко С.О. ОСОБЛИВОСТІ СУБ`ЄКТІВ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА: КРИТЕРІЇ ВИЗНАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОМПАНІЙ	**205**
Машиніченко О.А. АДМІНІСТРАТИВНИЙ СТАТУС КЕРІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА ЯК ПОСАДОВОЇ ОСОБИ	**209**
Юрах В.М., Соколовський Д.В. СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГІЇ	**214**
Світличний О.П. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ	**219**
Слюсаренко С.В. УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ	**223**
Коваль Б.В. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	**226**
Голодник Ю.А. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	**232**
Деревянко Б.В., Попович Т.Г. ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТИМУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕНЕРГІЇ У ТРАНСПОРТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ	**236**
Єфремов А.О. ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ	**242**
Птухіна О.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ: СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ	**249**
Шатрава С.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АЗАРТНІ ІГРИ ТА ЛОТЕРЕЇ	**254**

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

Sereda O., Svichkaryova Y. MAIN ASPECTS OF THE ETHICAL PRINCIPLES OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES	**6**
Zelenko I. SPECIAL METHODS OF STUDYING STATE-LEGAL PHENOMENA: MODERN VIEW	**9**
Shevchenko L. PUBLIC LEGAL AWARENESS of UKRAINIANS of the COSSACK-HETMAN STATE FORMATION (the middle of XVII-XVIII centuries)	**14**
Verba S. LEGAL REGULATION OF SCIENTIFIC ACTIVITIES DURING THE HETMANAT OF PAVLO SKOROPADSKY IN 1918	**19**
Kostetsky S. THE ESSENCE OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW	**23**
CONSTITUTIONAL LAW	
Ryabovol L. LIMITATION OF RIGHTS AND FREEDOM AS AN ELEMENT OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF A PERSON	**28**

CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW

Poliarush S. LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF COMPANION ANIMALS: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND UKRAINE	**35**
Troshkina K. NATIONAL INTELLECTUAL PROPERTY AUTHORITY: FEATURES OF EUROPEAN FUNCTIONING PRACTICE	**40**
COMMERCIAL LAW AND PROCEDURE	
Manzhula A., Vlasov A. EVIDENCE AND EVIDENCE IN THE ECONOMIC PROCESS DURING THE CONSIDERATION OF CASES IN THE SPHERE OF ECONOMIC AND COMMERCIAL ACTIVITIES: NOVELTIES OF NATIONAL PRACTICE	**46**

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Sotska A. EVOLUTION OF UNDERSTANDING OF DISABILITY AND THE CONCEPT OF «PERSON WITH DISABILITY»	**52**

ENVIRONMENTAL LAW

Chernik S. FEATURES OF LAND LEGAL ENTITY OF CITIZENS OF UKRAINE, FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS	**57**

ADMINISTRATIVE, INFORMATION, FINANCIAL AND TAX LAW

Gritsenko V. MAIN SCIENTIFIC ASPECTS REGARDING THE FORMATION OF THE CATEGORIES «PUBLIC ORDER» AND «PUBLIC CONTROL»	**62**
Kondratenko V. THEORETICAL AND LEGAL CONTENT OF THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE PUBLIC AUTHORITY IN THE SPHERE OF ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH DISABILITIES	**66**
Sobol Ye., Zvenyhorodska O. MAIN COMPONENT ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURE OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS	**70**
Tsvirkun Yu. COMPARATIVE ANALYSIS OF CERTAIN PROVISIONS OF THE LEGISLATION ON ADMINISTRATIVE PROCEDURE OF UKRAINE AND POLAND	**74**
Korniychenko A. BULLYING PREVENTION AND COMBAT MECHANISMS IN SWEDEN: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT	**80**
Maksymenko N., Hmyria V. TAX POLICY AS AN INTEGRAL PART OF THE FORMATION OF THE BUDGET OF UKRAINE	**84**
Bondar V. FEATURES OF THE MEDICAL AND SOCIAL EXAMINATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE	**90**
Nalyvayko O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF IMPLEMENTATION FORM OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF STATE AUTHORITY BODIES	**94**
Khachatryan A. LEGAL BASIS OF STATE POLICY OF UKRAINE IN THE SPHERE OF INTERNATIONAL COOPERATION AND CONSULAR RELATIONS	**98**
Volchenko M. SUBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION WHICH PERFORM ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN THE SPHERE OF THE ANIMAL WORLD	**103**

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE; OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITY

Krychun Yu. WAR AND MILITARY CRIMES IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE: FEATURES AND RELATIONSHIP WITH INTERNATIONAL CRIMINAL LAW AND FOREIGN LEGISLATION	**109**
Pekarskyi S. OPERATIVE AND INVESTIGATIVE MEASURES OF CRIMINAL POLICE UNITS FOR THE DETECTION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO SOURCES OF IONIZING RADIATION	**115**
Skliarenko I. DEPUTY OF THE LOCAL COUNCIL AS A SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE	**122**

INTERNATIONAL LAW

Galiahmetov I. TERRITORIAL INTEGRITY AND POLITICAL INDEPENDENCE AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF INTERNATIONAL LAW	**129**

MODERN APPROACHES IN TEACHING LEGAL DISCIPLINES

Hromko T., Sobol Y. SPECIFICS OF STUDYING LAW TERMINOLOGY WITHIN THE LIMITS OF THE BINARY FORMAT OF CLASSES	**134**

A WORD FROM YOUNG SCIENTISTS

Milova T., Danylkiv D. PROCEDURE FOR VOTING AND COUNTING OF VOTES AT THE MEETING OF THE ASSOCIATION OF CO-OWNERS OF AN APARTMENT BUILDING AS THE MAIN DECISION-MAKING MECHANISM	**139**
Komonyuk A., Chorna V. PROBLEM ISSUES ADAPTATION OF THE CIVIL SERVICE TO THE STANDARDS OF THE EUROPEAN UNION	**146**
Romanova V., Shulyaka Y., Svichkaryova Y. ADDITIONAL LEAVE DUE TO	

DYSMENORRHOEA: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES	**151**

CURRENT ISSUES OF THE PRODUCTION

Kanyuka V., Oliinychuk R. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE REPRESENTATIVE OFFICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CONCEPTS AND TYPES	**157**
Padalka M. CURRENT ISSUES OF THE PROBLEM OF BRINGING THE STATE TO INTERNATIONAL RESPONSIBILITY FOR COMMITTING AN ACT OF AGGRESSION	**161**
Ratushny S. INTERNATIONAL MIGRATION LAW: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF ESTABLISHMENT	**166**
Sydorenko S. FEATURES OF LEGAL STATUS OF MISSING PERSONS DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE	**172**
Chudnenko V. RESTORATION OF NATURAL ENVIRONMENT OBJECTS FROM MILITARY OPERATIONS IN THE POST-WAR PERIOD	**176**
Titova O., Titova V. FOREIGN EXPERIENCE OF ADMINISTRATION IN THE FIELD OF EDUCATION	**182**
Mulyar G., Khovpun O. CRIMINAL LEGISLATION NOVELS: COLLABORATIVE ACTIVITIES	**186**
Gulak O., Slyusarenko S., Poznyakov S. LEGAL STATUS OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS: THEORETICAL AND LEGAL BASIS	**191**
Husar O. INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF MARITIME SAFETY	**195**
Borysenko V. SUBJECTS OF THE NATIONAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF INFORMATION TECHNOLOGIES	**200**
Shypko S. CHARACTERISTICS OF SUBJECTS OF PRIVATE INTERNATIONAL LAW: CRITERIA FOR RECOGNITION OF THE FUNCTIONAL LEGAL ENTITY OF TRANSNATIONAL COMPANIES	**205**
Mashynichenko O. ADMINISTRATIVE STATUS OF THE HEAD OF THE ENTERPRISE AS AN OFFICIAL	**209**
Yurakh V., Sokolovskyi D. STATUS OF LEGAL REGULATION OF PRODUCTION AND SALE OF SOLAR ENERGY	**214**
Svitlychnyy O. PUBLIC ADMINISTRATION IN THE ACTIVITIES OF THE JUDICIAL BRANCH OF GOVERNMENT	**219**
Sliusarenko S. ADMINISTRATIVE ACTIVITIES IN PROVIDING FINANCING OF AGRICULTURAL MANAGEMENT ENTITIES	**223**
Koval B. DIRECTIONS FOR IMPROVING ANTI-CORRUPTION POLICY IN THE HEALTHCARE SECTOR	**226**
Holodnyk Yu. METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH OF THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES	**232**
Derevyanko B., Popovych T. LEGAL ASPECTS OF STIMULATING AN INCREASE GREEN ENERGY USE IN THE UKRAINIAN TRANSPORT SECTOR	**236**
Efremov A. THE WAYS TO ADAPT THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION OF UKRAINE TO THE LEGISLATION OF THE EUROPEAN UNION ON THE IMPLEMENTATION OF STATE TAX POLICY	**242**
Ptukhina O. THE ESSENCE AND CONTENT OF THE LEGAL REGULATION OF THE STATE SERVICE OF UKRAINE FOR MEDICINAL PRODUCTS AND DRUG CONTROL	**249**
Shatrava S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF CONTROL OF COMPLIANCE WITH THE LEGISLATION ON GAMBLING AND LOTTERIES	**254**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Право

Випуск 13
2022

Відповідальний за випуск – Соболь Є.Ю.
Науковий редактор – Рябовол Л.Т.
Відповідальний редактор – Трошкіна К.Є.
Літературний редактор – Громко Т.В.

Підписано до друку 3.12.2022 р.
Формат 60х84х1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк різограф. Ум. друк. арк. 12,01. Наклад 100 прим.

Віддруковано: ФОП Озеров Г.В.
м. Харків, вул. Університетська, 3 – 9
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 818604 ВІД 02.03.2000